

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**DÜNYADA DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEŞRUTİYETTEN ÇOK
PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE UYGULANIŞI**

Doktora Tezi

Uğur ORAL

İzmir - 2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**DÜNYADA DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEŞRUTİYETTEN ÇOK
PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE UYGULANIŞI**

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Uğur Oral

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Leyla Kırkpınar

İzmir- 2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

16.07.2019

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora programı 2012880021 numaralı öğrencisi
Uğur ORAL ile ilgili Doktora tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır.
Gereğini arz ederim.

Doç. Dr. Başak OCAK
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen **"Dünyada Demokrasi Kültürü'nün Gelişimi ve Meşrutiyyetten Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Uygulanışı "** başlıklı Doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 16/07/2019 tarihinde saat: 11.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (90) Dokuz

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

(**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Leyla KIRKPINAR	
Üye (Diğer Üniversite)	Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER	
Üye	Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ELMACI	
Üye (Diğer Üniversite)	Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT	

ONAY

Doç. Dr. Başak OCAK
Müdür V.

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç altı ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Dünyada Demokrasi Kültürünün Gelişimi ve Meşrutiyetten Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Uygulanışı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça kısmında gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/2019

Uğur ORAL

ÖZET

DÜNYADA DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞİMİ VE MEŞRUTİYETTEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE UYGULANIŞI

Demokrasi, tarih sahnesine bundan 2500 yıl kadar önce antik Yunan'da çıkmıştır. Doğaldır ki demokrasi yönetsel ve içeriksel açıdan tarih içerisinde farklılaşmış ama mevcudiyetinden ve öneminden bir şey yitirmemiş, bilakis daha da önem kazanmıştır. Günümüzün çoğulculuğu baz alan demokrasi yaklaşımı, batılı ülkelerin, ülke yönetiminde yasaların hakim olmasının ayrıca ülke idaresinin parlamento tarafından gerçekleştirilmesinin önemini fark ettiği XVII. yüzyılı takip eden süreçte kendisini belli etmiştir.

Devrim dönemlerinde İngiltere'de, Amerika'da ve Fransa'da meydana gelen olayların ve gelişen özgürlükçü fikirlerin sonucunda, yönetim erkinin halkta olması, bireylerin eşit bir biçimde sosyal ve siyasi hayata katılabilmeleri, kuvvetler arasında ayrılık, farklı düşünebilme özgürlüğü gibi günümüzün modern demokrasilerine hayat veren kavramlar ortaya çıkmaya ve benimsenmeye başlamıştır.

Osmanlı toplumu demokrasiden çok geç etkilenmiştir. Demokrasiyle ilk temas Avrupa devletlerinin manipülasyonlarının ya da bir grup aydının zorlamalarının sonucunda gerçekleşmiştir. Daha milli mücadelenin hemen başlarında Atatürk'ün kongreleri toplaması, TBMM'nin açılması, egemenliğin halka geçmesi, demokrasi kültürünün gelişmesi açısından önemli adımlardır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi, saltanat ile hilafetin kaldırılması, siyasi ve toplumsal özgürlüklerin genişlemesi de demokrasi kültürünün yerleşmesine ortam hazırlamıştır.

Başarısızlıkla sonuçlanan, kısa ömürlü iki muhalif parti deneyimine rağmen çok partili hayata geçiş isteğinden vazgeçmeyen Türkiye en sonunda 1950'de iktidarın seçimle değişebileceği bir sistemi ortaya çıkartarak demokrasiye olan inancını ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Demokrasi Kültürü, Egemenlik, Cumhuriyet, Anayasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Atatürk, İnönü, Muhalefet

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY CULTURE IN THE WORLD AND ITS APPLICATION IN THE PROCESS OF TRANSITION FROM CONSTITUTIONALISM TO MULTI-PARTY LIFE

Democracy came to the scene of history in ancient Greece 2500 years ago. It is natural that the democracy was methodically and contextually differentiated in history, but it has not lost anything of its existence and importance, it has gained even more importance. Today's approach to democracy based on pluralism, has manifested itself in the process following the seventeenth century, when Western countries realized the importance of the rule of law in the administration of the country as well as the implementation of the country's administration by the parliament.

As a result of the events and the emerging libertarian ideas that occurred in England, in America and in France, during their processes of revolution, the concepts that gave life to modern democracies such as the ability of individuals to participate in social and political life in an equal manner, separation between forces, freedom to think differently, have begun to emerge and be adopted.

The Ottoman society was affected by democracy too late. The first contact with democracy was as a result of the manipulations of European states or the pressure of a group of intellectuals. The realisation of the congresses by Atatürk just in the beginning of the independence war, the opening of the The Grand National Assembly of Turkey, the transition of sovereignty to the people are important steps in terms of the development of democracy culture. The declaration of the Republic, the abolition of the sultanate and the caliphate, the expansion of political and social freedoms prepared an environment for the establishment of democracy culture.

Despite two unsuccessful short-lived opposition parties experiences , Turkey, that does not give up the wish to transition to multiparty life, has finally revealed its belief in democracy by performing a system in in 1950, which the government could change with elections.

Key Words: Democracy, Democracy Culture, Sovereignty, Republic, Constitution, Turkish Grand National Assembly, Atatürk, İnönü, Opposition

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY FORMU.....	I
YEMİN METNİ... ..	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER... ..	V
ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR... ..	X
GİRİŞ... ..	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ

1.1 Kültür ve Demokrasi İlişkisinin Analizi... ..	11
1.2 Tartışılan Kavram “Demokrasi”... ..	12
1.3 Demokrasi Nedir, Neyi Anlatır?... ..	14
1.4 Demokrasinin Kavramsal Kaosu... ..	17
1.5 Demokrasinin Karakteristik Özellikleri... ..	19
1.6 Demokrasi mi Cumhuriyet mi?... ..	22
1.7 Demokrasi Çeşitleri... ..	24
1.7.1. Doğrudan Demokrasi... ..	25
1.7.2. Temsili Demokrasi... ..	25
1.7.3. Yarı Doğrudan Demokrasi... ..	26
1.7.4. Liberal Demokrasi... ..	27
1.7.5. Marksist Demokrasi... ..	28
1.7.6. Çoğunlukçu ve Çoğulcu Demokrasi... ..	29
1.8 Kültür Kavramına Genel Bir Bakış... ..	29
1.9 Kültür Mü, Uygarlık Mı?... ..	31
1.10 Kültür ve Demokrasi: “Demokrasi Kültürü”... ..	32

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1. Neden Antik Yunan?... ..	37
2.2. Polis Kültürü ve Demokrasi... ..	38

2.3.Solon ve Demokrasi Yolunda İlk Adımlar...	39
2.4. Kleistines ve Demokrasinin Yerleşmesi...	40
2.5. Perikles, Pelepones Savaşları ve Atina Demokrasisinin Sonu...	41
2.6. Atina Demokrasisine Genel Bir Bakış...	43
2.7. Atina Demokrasisi Gerçek Bir Demokrasi miydi?...	46
2.8. Roma İmparatorluğu Dönemi...	47
2.9. Orta Çağ Ve Batı Demokrasisi...	53
2.10.Tartışılan Magna Carta...	55
2.11.İngiliz Devrimi'nin Demokrasi Mesajı...	59
2.11.1. Haklar Dilekçesi...	61
2.11.2. Haksız Tutuklamayı Yasaklayan Kanun: “Habeas Corpus Act”...	62
2.11.3.Haklar Bildirisi (Bill Of Of Rights)...	63
2.12. Amerikan Devrimi, Demokrasi ve İnsan Hakları...	64
2.13. Fransız Devrimi'nin Demokratik Açılımı...	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'NIN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜYLE TANIŞMASI

3.1. Osmanlı İmparatorluğu Demokrasiye Ne Kadar Hazırdı?.....	74
3.2. Sened-i İttifak... Osmanlı Tipi Bir Magna Carta mı?.....	79
3.3. Tanzimat Fermanı'nın Vizyonu... ..	85
3.4. Islahat Fermanı... ..	91
3.5. I. Ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde Demokrasi Kültürü... ..	96
3.5.1. Kuleli Olayı... ..	97
3.5.2. Genç Osmanlılar... ..	99
3.5.3. I. Meşrutiyetin İlanı... ..	104
3.5.4. Yasama Organı: “Meclis-i Umumi”... ..	113
3.5.5. Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan... ..	114
3.5.6. Yürütme... ..	115
3.5.7. Heyet-i Vükela... ..	115
3.5.8. Yargı... ..	116
3.5.9. İlk Seçim ve Mebusan Meclisi... ..	118
3.5.10 1. Meşrutiyetin Sonu... ..	124
3.5.11. İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu... ..	126
3.5.12. İkinci Meşrutiyete Doğru... ..	130

3.5.13. 2. Meşrutiyet... ..	131
3.5.14 31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilişi... ..	137
3.5.15. Kanun-i Esasi'de Özgürlükçü Değişiklikler... ..	140
3.5.16. Hürriyet Ve İtilaf Muhalefeti... ..	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ EGEMENLİK RUHUNUN DOĞUŞU

4.1 Milli Mücadeleyle Yeşeren Özgürlük Ruhu... ..	151
4.2. Amasya Tamimi ve Özgürlük Ateşinin Yakılması... ..	156
4.3. Erzurum Kongresi ve Milli İrade Ruhunun Uyanışı... ..	159
4.4. Sivas Kongresi, Milli İrade ve Milli Meclis... ..	164
4.5. Yeniden Meclis-i Mebusan'a Doğru... ..	167
4.6. Vahdettin'in "Felah-ı Vatan" Çağrısı... ..	179
4.7. Misak-i Milli ve "Olmazsa Olmaz"lar... ..	182
4.8. Meclis-i Mebusan'ın Tarihe Karışması... ..	191
4.9. Yeni Türkiye'nin Yeni Meclisi... ..	194
4.10. Yeni Bir Anayasa Gereksinimi... ..	200
4.11. Mecliste Fikir Ayrılıkları... ..	204
4.12 Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu... ..	206
4.13. Birinci Meclis'te Birinci ve İkinci Grup Ayrışması... ..	207
4.14 İki Başlı Yönetim ve Lozan Krizi... ..	212
4.15. Demokrasi Yolunda Önemli Bir Adım: "Saltanatın Kaldırılması"... ..	213
4.16 Yeni Meclis Seçimleri ve CHF... ..	220

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETTEN DEMOKRASİYE GEÇİŞ

5.1. Cumhuriyete Doğru... ..	225
5.2. Cumhuriyete İlk Tepkiler... ..	229
5.3. Hilafetin Sonu... ..	232
5.4. Cumhuriyet Anayasası... ..	234
5.5. Siyasetin Sivilleşmesi... ..	243
5.6. Muhalif Fikirlerin Ürünü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası... ..	246
5.7. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Savundukları... ..	249
5.8. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması... ..	254
5.9. Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri... ..	255
5.10. Hukuk Sisteminde Revizyon... ..	261

5.11. Yeniden Çok Partili Hayat Denemesi: “Serbest Cumhuriyet Fırkası”	271
5.12 Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kapanması... ..	281
5.13. Tek Parti Dönemi... ..	285
5.14. Parti-Devlet: “Partinin Devleti Ya Da Devletin Partisi”	291
5.15. Kadının Siyaset Sahnesine Çıkması... ..	293
5.16. Devletin Kimliği : “Altı Ok”	297
5.17. Bayar’ın Yükselişi	299
5.18. Atatürk’ün Vefatının Ardından İnönü Devri	304
5.19. Müstakil Grup Formülü... ..	311
5.20. İkinci Dünya Savaşı ve Tek Parti Döneminin Sonu... ..	313
5.21. “Demokratikleşerek” Batıya Yaklaşmak... ..	318
5.22. Milli Kalkınma Partisi	319
5.23. Dörtlü Takrir ve Demokrat Partiye’ye Uzanan Yol	322
5.24. Beklenen Muhalif Parti “DP”	325
5.25. DP’ye Büyük İlgi ve CHP’nin Revizyon İhtiyacı	328
5.26. Baskın Seçim: “1946 Seçimleri”	332
5.27. 12 Temmuz Beyannamesi... ..	337
5.28. Muhalefetin İçindeki Muhalefet	341
5.29. 35’ler Hareketi ve CHP’de Yumuşama	344
5.30. Yeni Seçim Kanunu... ..	353
5.31. 1950 Seçimleri ve Bir Dönemin Sonu... ..	354
SONUÇ	360
KAYNAKÇA	367
ÖZGEÇMİŞ	388

ÖNSÖZ

Demokrasi Yunanca iki kelimeden, halk anlamına gelen demos ve erk anlamına gelen gelen kratos sözcüklerinin birleşiminden türemiş olup gerek sözcük gerekse yönetim şekli olarak Antik Atina'da ortaya çıkmıştır. Her ne kadar günümüzün modern demokrasilerine benzemese de MÖ VIII. yüzyılda Atina'da ortaya çıkan ve bugünün batılı demokrasilerine ilham kaynağı olan bu yönetim biçimi, tarihsel süreç içinde değişmiş, gelişmiş ve geçmişten günümüze aktararak bir kültür halini almıştır. Ne tarihsel süreçte ne de bugün tam ve kesin bir demokrasi tanımının üzerinde birleşil(e)memiş ve birleşil(e)miyor olması, demokrasinin her zaman tartışılan bir kavram olmasına sebebiyet vermiştir. Daha doğduğu yıllarda, bizzat dönemin bazı Atinalı filozofları tarafından eleştirilmiş, hatta bugün bile düşünürler tarafından sorgulanıyor olsa da, demokrasi, savunduğu, koruduğu, temsil ettiği özgürlük, insan hakları, eşitlik, fikir özgürlüğü, şeffaflık, adalet gibi evrensel erdemleriyle mevcut rejimler arasında en itibarlı olanıdır.

Çalışmamız bir yandan demokrasinin 2500 yıllık yolculuğunu, ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği evreleri ve bu süreçlere damgasını vuran olayları genel hatlarıyla özetlerken, diğer yandan demokrasi kültürünün Osmanlı topraklarına nasıl girdiğini, ne gibi sosyal ve siyasi değişimlere ortam hazırladığını, ve en nihayet, Cumhuriyet Türkiye'sinin çok partili demokratik rejimi benimseme olgunluğuna ulaşma yolunda yaşadıklarını kapsamlı bir biçimde irdelemektedir.

Öncelikle daha tezimin konusunun belirlenmesi safhasından itibaren hep yanımda olan, düzenli olarak benimle paylaştığı yapıcı eleştirileriyle ve yönlendirmeleriyle daha verimli ve sistemli bir çalışma yapmama yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Sn. Leyla Kırkpınar Hocam'a ve yine değerli görüş ve uyarılarıyla tezime yön vermeme sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Sn. Emin Elmacı Hocam'a şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum.

Aynı şekilde, değerli fikirleriyle tezimin yazımı esnasında bana her zaman destek olmuş, vizyon sunmuş ağabeyim Uzm. Dr. Onur Oral'a ve birlikte geçireceğimiz zamanlardan sürekli feragat etmeme rağmen, yoğunluğumu her zaman tolere ederek sabır ve anlayış gösteren eşim Deniz Oral'a da yürekten teşekkür ediyorum.

06.2019

Uğur Oral

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t	: Adı Geçen Tez
BMM	: Büyük Millet Meclisi
b.y.y.	: Basım Yeri Yok
b.t.t.	: Basım Tarihi Yok
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
HF	: Halk Fırkası
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MP	: Millet Partisi
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Demokrasi, kavram olarak, Yunanca halk anlamına gelen *demos* ve egemenlik anlamına gelen *kratos* kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkmış olup “halkın egemenliği” anlamına gelmektedir. Antik çağda demokrasinin anlamı, *demosun* hakimiyetinden, yani yurttaş egemenliğinden ibaretti. Demokrasi ile tasarlanmak istenen, toplumu ilgilendiren bir konuda alınacak kararlarda, yurttaşların da söz hakkına sahip olacağı bir sistemdi.¹

Demokrasi Antik Yunan’da doğduğu ve yaşandığı şekliyle günümüz demokrasısından elbette çok farklıydı. Her ne kadar nüfus çoğunluğundan ötürü günümüzde uygulanması çok zor olan “doğrudan demokrasiye” bir örnek oluştursa da, sonuç itibarıyla “azınlık demokrasisi” idi. Kadınları, köleleri ve yurttaş olmayanları sistemin dışında tutmaktaydı. Ama yine de bireyin yönetime dahil edilmesi bağlamında, çağdaş demokrasilerin önünü açan, model oluşturan bir sistemdi. Yani bir başka deyişle, Antik Atina’da ilk kez denenen bu yönetim modeli, demokrasi kültürünün doğuşunda önemli bir misyon üstlenmişti.

Atinalılar, Makedon boyunduruğu altına girene kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca, demokrasi adını verdikleri halkçı yönetim modelini sürdürmüşlerdi. Aynı halkçı yönetim anlayışının izlerine, antik Yunan ile eş zamanlı olarak Roma’da da rastlamak mümkündü. Ancak Romalılar, oluşturdukları sistemi demokrasi değil, cumhuriyet olarak adlandırmaktaydı. Başlarda Roma’da, cumhuriyete katılma imtiyazı, soylulara ve aristokratlara aitti. Plebler olarak adlandırılan sıradan vatandaşlar bu hakka uzun zaman sonra ve çetin mücadeleler neticesinde ulaşabilmişlerdi. Sezar’ın diktatörlüğü döneminde, Cumhuriyet de tıpkı Atina Demokrasisi gibi ortadan kalkmıştı. Roma Cumhuriyeti’nin yıkılmasının ardından, tek tük bazı kabilelerde görülen benzeri uygulamaları saymazsak, halk yönetimi anlayışı, takriben bin yıllığına ortadan kaybolmuştu. Tekrardan ancak MS 1100 yılında Kuzey İtalya’daki bazı küçük şehir devletlerinde belirse de katılım yine zenginlere, soylulara yani toplumun imtiyazlı bir azınlığına mahsustu. Her ne kadar antik Yunan’da, Roma’da, İtalya’daki bazı şehir devletlerinde ortaya

---

¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev; Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 140.

çıkan bu yönetim biçimleri, halkçı özelliklerinden ötürü demokrasi ya da cumhuriyet olarak anılmış olsalar da, hiç biri günümüzün modern temsili demokrasileri ile benzeşmemektedir.²

Örneğin günümüz demokrasilerinin olmazsa olmaz kurumlarından, herkesin eşit bir biçimde katılabildiği ve seçimle göreve gelmiş parlamento, halkın göreve getirdiği yerel yönetimler, o dönemlerde mevcut değildi. Halkın yönetime katılabilmesi, kendisini idare edecek kimseleri seçebilmesi, demokrasiyi ortaya çıkartan hususlar arasında başat bir rol oynasa da, tarihsel süreçte demokrasi kavramı gelişirken, modern demokrasileri ortaya çıkartan kriterler de farklılaştı. Sadece halkın yönetime katılımının, bir rejimin demokratik olması için yeterli olmadığı görüldü. Ve gerek tarih boyunca gerekse bugün, modern demokrasi arayışları, halkın bu katılımının nasıl gerçekleşeceği, bireyin hangi şekillerde yönetimde söz sahibi olacağı, halkın bu hakkı kullanma özgürlüğünün nasıl sağlanacağı ve korunacağı ayrıntılarına odaklandı. Örneğin Fransız Devrimi ile birlikte insan hakları, eşitlik gibi kavramlar, demokrasinin alt kültürünü oluşturmaya başladı.

Demokrasinin tanımı ve açılımı birçok düşünür tarafından farklı olarak yapılmış, kavrama farklı anlamlar yüklenmiş, değişik açılımlar getirilmiştir. Örneğin Linz demokrasiyi, *“Liderler arasında serbestçe yarışmayı esas alan; sivil toplum kuruluşları kurmanın, siyasal tercihlerin açıkça ifade edilebilmesinin mümkün olduğu bir sistem”* olarak tanımlamaktadır.³ Kapani’ye göre demokrasi rejiminde, iktidar gücünü, milli irade gibi soyut kavramlarda değil; halkın özgürlük, insan hakları, şeffaf yönetim ve yönetime dahil olma hususlarında sergilediği kararlılıkta aramak daha doğru olacaktır. Halkın bu bağlamda ortaya koyacağı istenç ve kararlılığın yaygınlığı, demokrasinin mevcudiyetini göstermektedir.⁴

Tezimizde yer alan diğer tanımlar ışığında görüleceği üzere demokrasiyi açıklamaya, adlandırmaya yönelik her çaba, kavramın bir başka yönüne odaklanmakta, bu da demokrasinin kesin bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Yüzyıllardır somut bir yaklaşımın üzerinde uzlaşılammış

---

² Robert A. Dahl, **Demokrasi Üzerine**, Çev: Betül Kadıoğlu, Phonenix Yayınları, 3. b., Ankara, 2015, s. 26.

³ Juan Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 12.

⁴ Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 19.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 104.

olması, demokrasi hususundaki kafa karışıklığının Antik Yunan'dan bu yana giderilemediğini de göstermektedir. Demokrasiyi öven görüşlerin yanı sıra kötüleyen birçok düşünürden ve yaklaşımdan da söz edebilmek mümkündür. Hatta günümüzün demokratik Batılı toplumlarında bile demokrasinin temel ilkeleri, çoğulculuk bağlamında çatışma ve çelişmeler içermektedir.⁵

Demokrasi, tarihsel süreç içinde nitelik açısından değişme gösterirken, günümüzün modern demokrasilerinde vurgulanan asıl kimliğine de kavuşmuştur. 1215 yılında İngiltere kralı Yurtsuz John ile bir grup baron ve din adamı arasında imzalanan Magna Carta sözleşmesi bu bağlamda bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar kimi tarihçiler sadece belirli sınıfların haklarını koruduğu, halkın konumunu iyileştirmediği gerekçesiyle söz konusu anlaşmanın demokrasi ile ilişkisinin olamayacağını savunsalar da Magna Carta mutlak yönetsel erkin sınırlandırılabilceği fikrinin ilk defa belirmiş olmasından dolayı, demokrasinin sonraki vizyonuna da ışık tutmuştur. Böylelikle, XVII. yüzyıldan sonra sosyal ilişkilerin kanunlar tarafından, genel siyasetin ise meclis tarafından idare edildiği bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu da bireyin özgürlük talebini ve yönetime katılma arzusunu ortaya koymasına fırsat vermiştir. İngiltere, Amerika ve Fransa'da gerçekleşen devrimlerin bayraktarlığını yaptığı özgürlükçü fikirler ve talepler, Batı demokrasisinin olmazsa olmaz değerlerinin ve günümüzün demokrasi kültürünün nirengi noktasını oluşturmuş; bireysel özgürlükleri ve hakları da teminat altına alan bir siyasi rejim hüviyetine kavuşmaya başlamıştı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Avrupa'da monarşiler teker teker yıkılıp yerlerini meşruti rejimlere ve cumhuriyetlere bırakırken, Batılı ülkelerle temasta olan ülkeler de bu gelişmelerden etkilenmekteydi. Osmanlı Devleti de Avrupa'yı etkisi altına alan bu ulusçuluk ve özgürlük akımlarından etkilenmekten geri duramamıştı. Osmanlı'nın Batılı ülkelerle temaslarının artması, toplumun, evrensel değerler olan özgürlük, demokrasi, insan hakları gibi kavramlarla tanışmasına ortam hazırlamış; özellikle dönemin kanaat önderlerinin bu fikirleri yayması neticesinde, Osmanlı Devleti'ni bazı reformlara yönelmeye mecbur kılmıştı.

---

⁵ Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara 2010, s. 24.

Osmanlı'nın demokrasi kültürüyle tanışması Batı'dakinden çok farklı olmuştur. Bunda Batı'daki gibi ekonomik hayatın çok zengin olmaması ve bunun sonucunda sanayiye dayalı bir burjuva sınıfının oluşmaması önemli bir etkeni. Batı'daki bütün özgürlük talepleri, burjuvaziden ve/veya burjuvazinin peşine takılmış halktan gelmişti. Demokrasi kültürü de "aydınlanma felsefesi" olarak da adlandırılabilir bir evrimin meşrulaştırdığı taleplerin sonucunda belirmişti.⁶ Küçükömer'e göre Batı'nın uzun süren tarihsel bir sürecin sonunda ulaştığı kapitalist düzenin, Osmanlı'da oluşması imkânsız olduğu için bir burjuva sınıfının ortaya çıkması da mümkün değildi. Nitekim yapılan da ancak Batı'nın ortaya çıkardığı kurumları taklit etmektir.⁷ Osmanlı'da Tanzimat, Meşrutiyet gibi özgürlükçü bir düzenin alt yapısını oluşturan sosyal dönüşümlerde, herhangi bir burjuvazi etkisinden bahsedemeyiz. Söz konusu gelişmeler ya Batılı devletlerin baskılarıyla ya da Avrupa kültürü almış bir grup aydınının zorlamalarıyla gerçekleşmişti.

Osmanlı Devleti'nde padişahın mutlak otoritesinden ilk geri adım atış, 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak ile gerçekleşmişti. Bazı tarihçiler tarafları bağlamında, Sened-i İttifak'ı Magna Carta'ya benzetirlerse de bu biraz abartılı bir yaklaşımdır. Magna Carta yıllarca yürürlükte kalan, her kralın hükümlerine bağlılık gösterdiği, hatta İngiltere'de Meşrutiyet'in kapılarını aralayan bir antlaşma iken Sened-i İttifak'ın mimarı Alemdar Mustafa Paşa, belgenin kabulünden beş hafta sonra öldürülmüş, yerine gelen sadrazamlar da anlaşmayı imzalamamıştı. "Ölü doğan" Sened-i İttifak'ta "halk" neredeyse yoktu. Zaten Sened-i İttifak, padişahın 1806'da Rusya ile girdiği savaşı kazanması için ortaya çıkan asker ihtiyacının karşılanması ve yeniçerilerden rahatsızlık duyduğundan gücünü yenilemesi için vakit kazanması adına razı olduğu bir antlaşmaydı. Nitekim II. Mahmut gücünü topladıktan sonra ayan hanedanlıklarına son verip merkezi otoriteyi hâkim kılmıştı. Magna Carta gibi demokrasiyle ilişkisi tartışılan Sened-i İttifak'ın yine de devletin mutlak hakimiyetinin sınırlanabileceğine dair fikrin uyanması bağlamında, Anadolu'nun demokrasi yolculuğunda belki bir başlangıç noktası olarak kabul edilmesi mümkündür.

⁶ Toktamış Ateş, **Düşünce Parlamentosu**, 2.b. Çağdaş Yayınları, İstanbul 1995, s. 20.

⁷ İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, 2.b. Profil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda aslında kurumsal yapısı bozulmuş Osmanlı'yı, güçlenen ve atağa kalkan Avrupa karşısında yeniden söz sahibi kılabilme çabası vardı. Öte yandan Osmanlı, Mısır ve Boğazlar konusunda Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Sened-i İttifak'ta ayanların bastırması da kısmen etkili olmuştu ama Tanzimat'ta, sultan, kendi inisiyatifıyla yetkilerinde sınırlandırmaya gidiyordu. Bu durum, Osmanlı'nın, değişimin önemini kavramış olduğunun göstergesiydi. Tanzimat Fermanı'nda mali güce göre vergilendirme, devlet harcamalarında keyfiyetin sonlanması, şeref ve haysiyet dokunulmazlığı, ceza yargılamasına ilişkin güvenceler, askere almada adalet ilkesi, can güvenliği, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı, kanunun üstünlüğü gibi hususlar, bizzat sultanın garantörlüğünde ve rızasıyla güvence altına alınıyordu. Bu en temel bireysel özgürlükler dahi o dönemin Osmanlı tebaası için büyük bir devrim niteliğindedir aslında. Ama Tanzimat Fermanı'nı Batı'daki özgürlük hareketleriyle eşdeğer tutmak mümkün değildir. Avrupa'daki özgürlük hareketleri tabandan, halktan gelen taleplerin bir sonucuysen, Tanzimat ile sunulan özgürlükler ancak padişahın bir lütfundan ibaretti ve anayasal bir rejime geçme amacı da taşııyordu.

Tanzimat Fermanı'nın ardından yine Batılı devletlerin baskıları neticesinde 1856'da Islahat Fermanı'nı yayınlamak "*zorunda kalan*" Osmanlı'nın bundan sonraki demokratikleşme adımlarında da hep Batılı devletlerin gözüne girme ve desteğini alma kaygısının ön planda olduğunu görmekteyiz. Örneğin I. Meşrutiyet'in ilanında, belirli bir elit zümre haricinde ne halktan böyle bir talep gelmişti ne de Sultanda rejimin daha özgürleştirilmesine yönelik bir arzu vardı. Hatta padişahlığının Kanun-i Esasi'yi ilan etme sözüne bağlı olduğunu fark eden ve Mithat Paşa'ya bunun sözünü veren II. Abdülhamit'in, tahta oturduktan sonra yan çizmesi, samimiyetsizliğinin bir göstergesiydi. Hersek'te baş gösteren, Balkanlara da sıçrayıp tehlikeli bir boyut almaya başlayan ayaklanma üzerine, İstanbul'da toplantı yapacak olan Batılı devletlerin ağır şartlar ileri sürmelerinden endişe duyulmaktaydı. Kanun-i Esasi'nin ilanının tam da toplantının başladığı saate denk getirilmesinden, sistemli ve organize bir biçimde, bu endişenin bertaraf edilmesi amacı güdüldüğü, özünde toplumun özgürleştirilmesi amacı taşımadığı net bir biçimde belliydi. Kaldı ki daha ilan edilir edilmez kamuoyunda meşrutiyete karşı olanların başlattıkları karalama kampanyaları,

sınırlı sayıda Osmanlı aydını haricinde “Kanun-i Esasi” ruhunun Osmanlı’ya uğramadığı, halkın anayasal bir sistemin sunacağı özgürlükleri çok da umursamadığı çok net ortadaydı. Öte yandan I. Meşrutiyet’in ne oranda bir meşruti rejim ortaya çıkardığı da tartışma konusuydu. Her ne kadar “meclis”li bir döneme geçildiyse de yasamada ipler yine padişahın elindeydi. Kanun tekliflerinin gündeme gelmesinin, görüşülmesinin, sultanın onayına bağlı olduğu; bakanların meclise değil, direkt padişaha karşı sorumlu olduğu, padişahın istediği zaman istediği gibi parlamentoyu kapatma, istediği yasayı rafa kaldırma, seçilmiş mebusların anayasaya değil, padişaha bağlılık yemini ettiği (ama sultanın anayasaya bağlılık yemini etmediği) bir sistem, elbette parlamenter bir sistem olarak adlandırılmazdı. Mutlakıyetten meşrutiyete geçiş, bu bağlamda rejimin sadece isim değişikliğinden ibaretti. Nitekim II. Abdülhamit 13 Şubat 1878’de meclisi süresiz tatil ettiğini açıklayarak süreci keyfi bir biçimde noktalamaktan çekinmemişti. Anayasa ve parlamento kavramlarının, her ne kadar padişah güdümünde olsa da Osmanlı hayatına girmiş olması, yine de demokrasi kültürünün filizlenmesi açısından umut verici adımlardı.

Toplumsal bir mücadelenin ürünü olmadığı yani halkta bir karşılığı bulunmadığı için de ilk anayasa denemesine sahne olan I. Meşrutiyet çok kısa sürmüş, 1878’de II. Abdülhamit’in baskı dönemi başlamıştı. Ardından yine subayların ve bir grup aydın ismin körüklediği özgürlük hareketiyle, II. Meşrutiyet’te, yeniden anayasalı ve parlamentolu döneme geçilmişse de bu da halktan gelen bir talep olmamış, nitekim özgürlük rüzgarları sonradan yerini İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskı dönemine bırakmıştı. Bu bağlamda İlber Ortaylı, İttihat ve Terakki’yi, otoriteyi padişahın elinden almasına rağmen demokrasiyi yürütememekle ve kendisine bir dikta kurmakla eleştirmektedir.⁸

II. Abdülhamit’in tahttan indirilip 1909 yılında sürgüne gönderilmesinin ardından anayasada, basına sansürün, kanunsuz tutuklamaların önlenmesi gibi bazı değişikliklere gidilerek rejimin biraz daha özgürleşmesi sağlanırken dernek kurma, toplantı yapma hakkı da anayasaya dahil edilerek demokratikleşme bağlamında ciddi bir adım atılmıştı. Bakanlar artık parlamentoya karşı da sorumlu olacaklar, meclisten güvenoyu alacaklardı.

⁸ İlber Ortaylı, **Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, 11.b. Ufuk Kitapları, İstanbul, 2005, s. 143.

Herhangi bir kanun teklifi vermek için padişahın onay alma zorunluluğu da kalkmıştı, padişahın mutlak vetosu geciktirici veto haline dönüştürülmüştü. Tüm bu düzenlemeler, meclisi yegâne söz sahibi kılma ve demokrasi kültürünü yerleştirme bağlamında önemi azımsanmayacak adımlardı ve hemen etkisini göstermiş, Osmanlı topraklarında birçok siyasi parti kurulmaya başlanmıştı. Ama İttihat ve Terakki'nin otoriter ve baskıcı tavırları, özgürlük ruhunun tam anlamıyla yaşanmasına izin vermiyordu, tepkili kesim artıyor ve en nihayet Hürriyet ve İtilaf Partisi çatısı altında örgütleniyordu. Böylece toplum, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında şekillenirken demokrasi açısından da iktidar ve muhalefet unsurunun belirmesiyle daha olgun bir görünüm ortaya çıkıyordu. Ancak 1909 ara seçimlerinde, Hürriyet ve İtilaf Partisi adayının bir oy farklı bile olsa seçimi kazanması, İttihat ve Terakki'yi tedirgin etmişti ve 1912 yılında, tarihe “sopalı seçim” olarak geçen genel seçimlerde, demokrasi sadece şeklen kalmış, kazanmak için her yolun mubah sayılacağı bir süreç yaşanmıştı. Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar da İttihat ve Terakki muhalefetsiz bir biçimde ülke yönetiminde kalmıştı.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi toplumsal özgürlük şuurunun uyanışında bir dönüm noktası olmuştu. Demokrasinin temel unsurlarından “sivil toplumun” tepkisini göstermesi, halkın birçok yerde mitingler düzenlemesi, yapılan haksızlığa karşı sesini yükseltmesi, demokrasi kültürünün filizlenmesiydi ki bu tepkili süreç beraberinde ulusal Kurtuluş Savaşını getirmişti. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nın henüz ilk safhalarında, ulusal özgürlük bilincinin uyanmasını sağlayan kongreler gerçekleştirmesi, Anadolu kamuoyunun nabzını tutması ve yeniden Meclis'in faaliyete geçmesini öncelikleri arasına alması, demokrasi ve milli egemenlik adına çok önemli girişimlerdi.

Tabii halkın beklentisi işgalden kurtulmak mıydı yoksa demokrasi miydi? Cumhuriyetin ilanı safhasında yaşanan sıkıntılar, devrimlerin yerleşmesi sürecinde bizzat Atatürk'e en yakın olan isimlerin dahi sergilediği muhalefet, toplumsal beklentinin ağırlıklı olarak ülkenin işgalden kurtuluşuna yönelik olduğunu göstermektedir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılmasında beliren kaos, talep edilenin demokrasi olup olmadığını da tartışmaya açmaktaydı. Toplumdaki bu kafa karışıklığını çok güzel bir şekilde analiz eden Atatürk'ün, uzun bir dönem Cumhuriyet kelimesinin bile telaffuzundan imtina

etmesi, dönemin Türkiye'sinin aslında hiç de demokrasiye hazır olmadığına bir göstergesiydi.

Son on yılını savaşla geçirmiş hem sosyal hem de ekonomik anlamda çökmüş bir devlette bir anda demokrasinin yerleşmesini beklemek elbette mümkün değildi. Atatürk bu noktada başarılı bir satranç oynamış, halkın özgürlük beklentisini cumhuriyete yönlendirmeye çabalamış, dengelerin beklediği şekli almasından sonra Cumhuriyet'ten demokrasiye geçişin alt yapısını hazırlamaya başlamıştı. Atatürk, çağdaş bir devleti kurgularken demokratik bir yapılanma öngörmekteydi ve bu hassasiyeti özellikle cumhuriyetçilik, milli egemenlik ve halkçılık gibi diğer temel ilkelere çok bariz bir biçimde ortaya çıkmaktaydı. 20 Ocak 1921 tarihli anayasanın temelini oluşturan “egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu” hükmü bu anlamda bir milattı. Ardından gelen 1924 Anayasası'nın 7. maddesinde, Meclise, hükümeti denetleme ve düşürme hakkının verilmesi, parlamenter rejimin yerleşmesi açısından çok önemliydi. Yine 1924 Anayasası'nın beşinci bölümünün 68. maddesinde, demokrasi kültürünün yerleşmesinde çok önemli bir husus olan özgürlük ve eşitlik kavramlarına vurgu yapılmaktaydı.

Demokrasi, Atatürk'ün idealiydi ama vicdan ve düşünce özgürlüğünü oluşturmadan demokrasi kültürünü yerleştiremezdi. Kaldı ki neredeyse 600 yıl tebaa olarak yaşamış bir toplumu “özgür bir birey” olma duygusuyla tanıştırmak bir anda olamazdı. Falih Rıfki Atay'a göre, Atatürk, halifeliği, saltanatı kaldırmak gibi reformlar hakkında vatandaşın ne diyeceğini merak edip referanduma gitseydi halkın binde birinin bile oyunu alamazdı.⁹

Atatürk, Aralık 1924'te Times muhabirine verdiği demeçte de belirttiği gibi, demokrasinin en temel unsurlarından muhalif partilerin mevcudiyetine inanmaktaydı. Nitekim 1924 Kasım'ında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında bir muhalefet partisi kurulmuş, ancak bu deneme uzun sürmemişti. Türkiye 1930 yılında çok partili hayata geçmeyi tekrar denemiş, 12 Ağustos 1930'da Fethi (Okyar) Bey'e “Serbest Cumhuriyet Fırkası” adında bir parti kurdurtmuş ama bu parti de çok kısa bir süre sonra kendisini kapatmayı tercih etmişti. Devrimlerin henüz tam anlamıyla oturmamış olması, terk edilmeye çalışılan bağınaz düşünce yapısının savunucularının ortaya çıkmak için her türlü

⁹ Falih, Rıfki Atay, **Batış Yılları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 173.

olanağı değerlendirmeye çalışmaları, bu iki muhalif parti denemesinin de başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Ama bu denemelerin yapılmış ve yaşanmış olması bile demokrasiye olan inancın dışı vurumu bağlamında önemli bir adımdı.

1945’li yıllara kadar süren tek parti yönetimi ülkeye hâkim olsa da bu dönem, Batı’daki baskıcı tek parti rejimlerden ayrılmakta ve ülke, demokrasiye geçiş bağlamında bazı alt yapı hazırlıklarına sahne olmaktadır. Örneğin 1931 ve 1935 milletvekili seçimlerinde, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından bazı milletvekilliklerinin bağımsız adaylara bırakılması, partinin 1927 ve 1931 Kongrelerinde kabul edilen programında, tek dereceli seçime geçilmesinin bir hedef olarak kabulü, 1939 Parti Kongresi’nde, CHP grubundan bir grup milletvekiline denetleme görevi üstlenecek bir “Müstakil Grup”un kurdurulması, kadınların önündeki siyasi engellerin kaldırılması gibi hususlar, dönemin dikta dönemi olmadığını göstermektedir.

Atatürk’ün ardından İsmet İnönü de demokrasiye geçiş bağlamında hamlelerde bulunmuştur. Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşı’na dahil olmasa da savaşın olumsuz atmosferinden fazlasıyla etkilenmesi, hükümette bu zor durumdan kurtulmanın demokrasiyle mümkün olacağı fikrini uyandırmıştı. Özellikle savaş sonrası Türkiye’nin “yalnız adam” konumuna düşmemesi için Batılı ülkeler ile girdiği yakın ilişkiler, sistemin demokratikleşmesinde oldukça önemli etkiler sağlamıştı. İnönü’nün yeniden çok partili hayata geçileceğine dair kamuoyuna verdiği mesajlar neticesinde Demokrat Parti kurulmuş ve kısa zamanda halkta karşılığını bulmuştu. İnönü’nün ılımlı ve çok partili sistemi himaye eden tavırları, Demokrat Parti’nin kendisinden önceki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile aynı kaderi paylaşmasına engel olmuş, nitekim 1950 seçimlerinde demokrasi tezahür etmiş, halkın verdiği oylarla, serbest bir seçimle hükümet el değiştirmişti.

Tezin I. bölümünde demokrasinin farklı görüşler ışığında kavramsal bir sorgusu yapılmıştır. II. bölümde demokrasinin doğuşu ve 2500 yıllık geçmişinde öne çıkan olaylar incelenmiştir. III. bölümde Osmanlı’nın demokrasi kültürüyle tanışması, IV. Bölümde milli egemenlik ruhunun doğuşu V. ve son bölümünde ise ilan edilen Cumhuriyetin ardından çok partili sisteme geçişte yaşan olaylar incelenmiştir.

Tezin başlığında, demokrasi kültürünün Türkiye’de Meşrutiyet’ten çok partili hayata geçiş sürecinde irdeleneceği belirtilse de hem tarihsel süreçte bir kopukluk yaşanmaması hem de içerdikleri demokratik unsurların ve çok partili hayata geçişteki katkılarının vurgulanması gerekliliğine binaen, tez, Sened-i İttifak ile başlatılmış, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı da çalışma kapsamına alınmıştır. Teze konu olan tarihsel dönemler, sadece demokrasi kültürüne yönelik etkileriyle ve bu başlık altında değerlendirilmesi gereken olaylar ele alınarak incelenmiştir.

Demokrasi kavramının herkesin üzerinde uzlaştığı net bir tanımının olmaması ve konuya dair yapılan yorumların farklılaşması, bir sistem olarak demokrasiyi onaylayanlar kadar eleştirenlerin de bulunması özellikle kavramın kuramsal yönüne yoğunlaşmayı bir gereklilik haline getirmiştir. Tez kapsamında demokrasinin ne olduğu kadar ne olmadığına da ortaya konması, tarihsel süreçte demokrasinin izlediği seyri ve gelişmelerin yorumu açısından özen gösterilen hususlardan birisi olmuştur. Bu yüzden demokrasinin kavramsal sorgulamasında mümkün olduğunca fazla ve farklı yaklaşıma yer verilmiştir.

Aynı yaklaşım tezin, demokrasi kültürünün Türkiye’ye girişinden sonraki gelişmeleri irdelleyen bölümlerinde de sergilenmiştir. Yakın tarihimizde yaşanan olayları birçok yazar, farklı bakış açılarıyla yorumlamaktadır. Hatta bazen yorumlar birbirlerinden tamamen farklı olabilmektedir. Bundan dolayı demokrasi kültürünün yerleşmesinde önem taşıyan olaylar, çok boyutlu olarak incelenmiş ve bilimsel tarafsızlıkla teze yansıtılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KÜLTÜRÜ

1.1. Kültür ve Demokrasi İlişkisinin Analizi

Demokrasiyi farklı açılardan yaklaşarak farklı şekillerde algılamak ve adlandırmak mümkündür. Zaten demokrasi kavramını açıklamak için, tarih sürecinde, düşünürler tarafından birçok farklı yorum ve tanım yapılmıştır. Kimilerine göre demokrasi bir yönetim biçiminin adıdır, kimilerine göre bir hayat felsefesidir, kimilerine göre ise bir kültürdür. Demokrasiyi açıklamaya yönelik yapılmış her tanım, kavrama yaklaştığı nokta itibarıyla haklılık taşımaktadır kendi içinde. Ama “*demokrasi kültürü*” dediğimizde, yani demokrasiyi bir kültür olarak ele aldığımızda, yeni bir açılımla karşı karşıya kalırız. Bu yeni açılımda, bu yeni yaklaşımda, her iki kavram, yani demokrasi ve kültür olguları, kendi yalın özelliklerinin dışında, birbirini niteleyen ve hatta biri diğerinin açılımı olacakmışçasına örtüşen, iç içe geçmiş anlamlar da yüklenmektedir. Tıpkı bileşik kelimelerin yeni bir anlamı ifade etmeleri gibi, “*demokrasi*” ve “*kültür*” kelimeleri de birleşip “*demokrasi kültürü*” ifadesini oluşturduklarında, ortaya çıkan kavram yeni bir anlam kazanmakta, bir yaşam biçimini, bir toplumsal karakteristiği, bir düzeni, bir değerler bütünü ve aynı zamanda bir geleneği niteler hal almaktadır.

İnsanın hayvandan ayrıştığı husus her ne kadar düşünebilme yetisi olarak kabul edilse de aslında bu bağlamda en önemli fark, insanın kültür üretebilen yegâne canlı olmasıdır. Zaten demokrasi de son tahlilde insanların ortaya çıkardığı bir kültür ürünüdür. Peki, ‘demokrasi kültürü’ kavramı neyi anlatmaktadır? Nasıl ortaya çıkmış, günümüze gelene kadar hangi evrelerden geçmiş, ne gibi değişimlere uğramıştır? Demokrasi, bir siyasi yönetim biçimi olmanın yanında, aktarılan bir kültür ögesi haline dönüşürken, hangi evrensel yönleriyle sembolize edilebilir? Ve demokrasinin etkisi altında olan bir kültürde hangi hususlar olmazsa olmazlaşmaktadır?

Bu soruların yanıtlarını sorgulamadan, yani demokrasi kültürü olgusunu irdelemeden önce “demokrasi” ve “kültür” kavramlarını yükledikleri anlamlar bağlamında sorgulamak elbette çok daha akılcı olacaktır. Özellikle de demokrasi olgusunun anlamını net bir biçimde ortaya koymak, “demokrasi

kültürü” kavramını açıklayabilmek ve “*demokrasi-kültür*” ilişkisini ortaya koymak adına yön gösterici olacaktır.

1.2. Tartışılan Kavram “Demokrasi”

Demokrasi “*demos*” ve “*kratos*” kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmış bir Yunanca kelimedir. *Demos* kelimesinin kökü ise aynı dilde mahalle demek olan “*deme*” sözcüğüdür.¹⁰ *Demos* kelimesi ise Antik Yunan’da belirli bir poliste, yani şehirde yaşayan vatandaşlar anlamına gelir. Terim, sadece kalabalık kitleleri değil aynı zamanda yoksulları da tanımlamak için kullanılmıştır.¹¹ Zamanında sıradan insanları, alt tabakayı ya da alt tabakadaki din adamlarını tanımlamak için de kullanılan *demos*, aynı zamanda halkın bütün özgür erkekleri anlamına da gelir.¹² Özetle, günümüze en yalın haliyle “halk” olarak çevrilen *demosun*, aslında ait olduğu Yunancada bile, ortaya çıktığı dönemde tartışılan bir kavram olduğunu söyleyebilmek mümkündür. *Demos* sözcüğünün Atina’da bazen Atinalıların tümü, bazen de halk, hatta bazen sadece fakir insanlar anlamına gelmesi düşündürücüdür. Bu durum Dahl’a göre demokrasi sözcüğünün basit halkı yermek için aristokratlarca türetildiğini göstermektedir.¹³ “*Kratos*” ise “*güç*” veya “*egemenlik*” anlamındadır.¹⁴ Ama zaman zaman “*kratos*” kelimesi, iktidarın zorbalığını ifade etmek için kullanılmaktaydı.

Kelime olarak demokrasi, Antik Yunan’da halk tarafından yönetilmek istemeyenlerin, halk egemenliğini “karalamak” için vurgu yaptığı bir kavramdı. Onlara göre bu yönetim aslında özgür kavramını tehdit etmekteydi.¹⁵ Yani daha ortaya çıktığı dönemde dahi demokrasi, kavram olarak belirli kesimlerin eleştirisi olmaktan kurtulamamıştı. Demokrasi olgusunun etrafındaki anlam kargaşası ve eleştiriler daha Antik Yunan’da başlamıştı bile. Tarihsel süreç içinde de kimi dönemlerde, özellikle elinde bulundurdukları siyasi erki halkla paylaşmak istemeyenler tarafından demokrasi kelimesi siyaset

¹⁰ Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.119.

¹¹ Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Dönüş**, (Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan) . Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 22.

¹² Prof. Dr. Nazif Akçalı, **Çağdaş Siyasi Rejimler**, 2.b., Ege Üniversitesi Basın Yayın Yükseköğretim Yayınları , İzmir, 1991, s. 27.

¹³ Dahl, **A.g.e.**, s. 20.

¹⁴ Anthony Arblaster, **Demokrasi**, Çev: Nilüfer Yılmaz , 1. b., İstanbul, 1999, s. 27.

¹⁵ Luciano Canfora, **Avrupa’da Demokrasi (Bir İdeolojinin Tarihi)** Çev: Neşenur Domaniç, Nusret Avhan), Literatür Yayınları, 1.b., İstanbul, 2006, s. 8.

çevrelerinde itibarsızlık olarak sunuldu. Ama yine de zaman zaman kimi politikacılar demokrasi kelimesini, demokrasiyle ilgisi olmayan inançlarını ve uygulamalarını aklamak için etiket olarak benimsemekten geri kalmadılar.¹⁶

Her ne kadar demokrasi, muhalifleri tarafından eleştiri konusu yapılmış olsa da demokrasi kelimesi zamanla Atina'da "iyi devlet" anlamına gelen bir terim olan "*eunomia*" kelimesinin yerini almıştı. MÖ IV. yüzyılda Atinalı hatipler, demokrasiyi, özgürlük (*eleutheria*) ve iyi devlet (*eunomia*) ile eşdeğer kabul edip bu kelimelerin yerine kullanmıştı; yani aristokratların tüm eleştirilerine rağmen demokrasi, sahip olduğu yüksek değerlerle özel bir konuma sahipti.¹⁷

"*Demos Kratos*" kelimelerinin Türkçe'ye birebir çevirisiyle "halkın egemenliği" olarak kullanılan demokrasi, tek kişinin hâkimiyetini ifade eden monarşiye ve bir soylular grubunun yönetimini dile getiren aristokrasiye karşı, MÖ VIII. yüzyılda Atina'da ortaya çıkmıştır.¹⁸ Demokrasi sözcüğünden ilk olarak MÖ V. yüzyılda yazılan Herodot Tarihi'nin üçüncü cildinde bahsedildiğini görmekteyiz. Herodot eserinde, demokrasiyi halkın yönetimi, yasalar önünde eşitlik, tüm sorunların açık tartışmaya sunulması, yöneticilerin makamlarında sergiledikleri icraatlarından sorumlu tutulmaları şeklinde nitelendirmiştir. Siyaset sahnesinde ise demokrasi kelimesini ilk kez¹⁹ Atinalı lider Perikles, Peleponnez Savaşı'nın ilk yılında (MÖ 430) can veren Atinalı savaşçılar için düzenlenen toplu cenaze töreni sırasında halka seslenirken kullanmıştır.²⁰

Atilla Yayla'ya göre her ne kadar demokrasi, kelime anlamı olarak halkın yönetimine karşılık gelse de bu anlamda bir belirsizlik ve yetersizlik söz konusudur. Bu belirsizlikten ötürüdür ki, örneğin Soğuk Savaş döneminde, Demokratik Almanya Cumhuriyeti gibi ülkeler, yönetimleri modern

¹⁶ Philippe C. Schmitter and Terry Lynn Karl, **What Democracy is... And It's not**, Journal Of Democracy, 1991, s. 3.

¹⁷ Loren J. Samons, **Demokrasinin Nesi Var? (Atina'daki Uygulamalardan Amerikan İbadetine)**, Çev: Yosun Erdemli, 1. b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 283.

¹⁸ Orhan Hançerlioğlu, **Toplumbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 87.

¹⁹ Toktamış Ateş, **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 41.

²⁰ Canfora, **A.g.e.**, s.8. Perikles demokrasiyi şöyle tanımlamaktadır: "*Anayasamız demokrasi adıyla anılmaktadır, çünkü iktidar bir azınlığın değil tüm halkın elindedir. Politik sistemimizi tanımlamak için kullandığımız kelime demokrasidir çünkü bu sistemin yönetimi birkaç kişiye değil, çoğunluğa aittir. Bununla, kendi aramızdaki özel tartışmalarda herkese eşit ağırlık veririz ve sosyal yaşamımızda her durumda özgürlük hüküm sürer.*"

demokrasiyle hiç benzeşmese de kendi rejimlerinin demokrasi olduğunu savunmuş ve kamuoyunu buna inandırmak istemişlerdir.²¹

1.3. Demokrasi Nedir, Neyi Anlatır?

Demokrasiye dair yapılan tanımların ve yorumların çeşitliliği kadar farklılığı da dikkat çekicidir. Bunda demokrasinin bir olgu olması kadar bir düşünce biçimi olmasının da payı bulunmaktadır. Bu yüzden demokrasinin tek bir açık, ortak ve üzerinde herkesin uzlaştığı kesin bir anlamından ve yorumundan bahsedebilmek zordur.²²

Özellikle demokrasi kültürünün gelişmesiyle ve Batı demokrasilerinin belirginleşen ilkeleriyle, demokrasinin içeriği de farklılaşmış, daha da genişlemiştir. Demokrasi kelimesinin Türkçedeki karşılığı Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde şu şekildedir: "*Halkın egemenliği esasından güç alan idare şekli*"²³

Demokrasi bir başka sözlükte ise kelime anlamı olarak şu şekilde açıklanmaktadır: "*Siyasi kontrolün direkt halkta veya halkın belirli süreler için, hür iradesiyle seçimini gerçekleştirdiği vekillerinde olduğu sosyal ve ekonomik bir sınıf ayrımı olmaksızın herkesin eşit kabul edildiği bir idare şeklidir.*"²⁴ Kamuoyunda yaygın olarak kullanıldığı haliyle demokrasi, siyasal yaşamda egemenliğin halkın elinde bulunmasıdır. Demokrasi ekseriyetle rastlandığı tanımla halkın kendisini kendi iradesiyle yönettiği, siyasi erkin bizzat halka ait olduğu bir sistemdir.²⁵ Bir başka deyişle demokrasi, aralarında hiçbir fark olmaksızın, tüm vatandaşların yönetime dahil olabildiği, söz sahibi olduğu bir hükümet biçimidir.²⁶

Klasik demokrasi teorileri, demokrasiyi halkın iradesi kavramıyla açıklasa da değişik tarihsel süreçlerde, konjonktürel duruma ve mevcut sosyo-ekonomik yapının niteliğine bağlı olarak, demokrasinin özü ve şekli de

²¹ Atilla Yayla, **Siyasi Düşünceler Sözlüğü**, Adres Yayınları, 3. b., Ankara, 2004, s. 60.

²² Arblaster, **A.g.e.**, s. 14.

²³ Türk Dil Kurumu resmi internet Sitesi,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.575de4f090a905.41070236 (Erişim: 01. 06. 2016).

²⁴ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe'deki Yabancı Sözcükler Sözlüğü**, Arkadaş Yayınları, 5. b., Ankara 2004, s. 99.

²⁵ R. Cengiz Derdiman, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006, s. 91.

²⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Toplumbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 87.

gelişmiş, farklılaşmış, kavram değişik anlamlar kazanmıştır. Örneğin köleciliğin hâkim olduğu dönemlerde, özgürler arasında yayılmış olan demokrasi anlayışı, köleci demokrasi idi ve egemenlik en zengin köle sahiplerinin elinde bulunuyordu.²⁷

Demokrasi bugünkü anlamıyla bir hükümet şeklini ifade etmesinin yanında toplum hayatını da düzenleyen bir anlayış ve tarz olarak belirlemektedir. Özellikle eşitlikçi yapısıyla demokrasi, soy, servet, ırk gibi özelliklerin bireye bir başka birey karşısında üstünlük sağlamadığı bir sistemdir ki, bu idare şeklinde herkes kanunlar karşısında eşittir, kölelik yoktur.²⁸

Genellikle demokrasi konusu gündeme geldiğinde uslarda ilk çağrışım yapan yaklaşım, belki de en popüler tanım Abraham Lincoln'a aittir. Lincoln 1864'te yaptığı bir konuşmasında, demokrasiyi halkın bizzat halk tarafından ve yine halk için yönetilmesi şeklinde yorumlamıştı.²⁹ Lincoln'un de dikkat çektiği gibi demokrasi, halkın çoğunluğunun siyaset ve yönetim üzerinde belirgin bir ağırlığının ve etkisinin olması gerektiği inancına dayanır. Bu inanç, demokrasinin en önemli ilkesi olan “çoğulculuğun” bir ifadesidir aynı zamanda.³⁰ Ancak bu yaklaşım Sartori'ye göre tartışmaya açıktır, zira “halk için hükümet” kavramının anlamı belirsizdir. Eğer demokrasi sadece “halk iktidarı” olarak görülecek ve kabul edilecek olursa, bu yaklaşım yetersiz kalacaktır. Zira geçmişte, aslında rejimleri hiçbir zaman demokrasi ile bağdaşmasa da kendilerinin halk için hükümetler olduğunu beyan eden yönetimler de olmuştur.³¹

Atatürk de demokrasi kavramını açıklarken egemenliğin halka ait olması hususuna vurgu yapmıştır. Atatürk'e göre demokrasi rejiminde hakimiyetin yegâne sahibi halktır, çoğunluktur. Bir yönetimin demokratikliği, erkin ulus haricinde bir kavramda olmamasını gerektirir.³²

²⁷ N.S. Aşukin, N. P. Butirskiy, A. B. Veber, A. İ. Davidov, İ. V. İlina, L. V. Kirillova, İ. V. Lehin, İ. İ. Lukovtseva, M. E. Struve, M. M. Yunin, **Politika Sözlüğü**, Çev: Mazlum Beyhan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1979, s. 56.

²⁸ Hayat Yayınları, **Hayat Ansiklopedisi**, 2.C, İstanbul, 1961, s. 901.

²⁹ Şeref İba, **Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar**, 2.b., Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 81.

³⁰ Yaşar Şahin Anıl, **Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu**, Kastaş Yayınevi, 1. b., İstanbul, 2006, s. 9.

³¹ Sartori, **A.g.e.**, s. 37.

³² Nuran Tezcan (Çev. ve basıma hazırlayan) **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Çağdaş Yayınları, 3. b., İstanbul, 1996, s. 32.

Schumpeter'in tanımına göre demokrasi, halkın kendi iradesini ortaya koyacak kişileri seçim yoluyla belirlediği, son sözü söyleyerek ortak menfaate hizmet edecek siyasi kararların alınmasını sağladığı bir organizasyon tekniğidir.³³

Schumpeter'in, demokraside siyasi erkin karar verme hakkını, yarışmacı bir yaklaşımla yine halkın oylarıyla kazanacağı yaklaşımı, 1970'lere kadar tartışma konusu olsa da sonradan herkes tarafından benimsenmiş bir yaklaşımdır.

Demokrasinin genel tanımlarının yanında demokrasinin belirli özelliklerine vurgu yapılmak suretiyle daha daraltılmış tanımları da yapılmıştır. Emre Kongar'a göre demokrasi, ülke yönetimine dair talep ve önerileri azınlıkta kalanların, çoğunluk haline gelebilme hak ve ihtimalinin bulunduğu bir yönetim şeklidir. Yani demokrasi, ülke çözümleri hakkında, iktidardaki çoğunlukla aynı düşüncede olmayanların, hatta tam tersi yaklaşım içinde olanların da kendi fikirlerini açıklama ve yayma hakkına sahip oldukları bir çoğunluk yönetimidir.³⁴

Aynı şekilde demokrasi; azınlığın, çoğunluğun iradesine bağlılığını, yani çoğunluğun görüşünün hâkim olacağı tezini esas alan, yurttaşların özgürlük ve eşitliğini kabul eden bir iktidar biçimidir.³⁵ Ya da bir başka deyişle demokratik yönetim, özgürlük olanağını toplumu oluşturan bireylerin mümkün olan en geniş kesimine sunan ama aynı zamanda en büyük çeşitlilikleri farklılıkları da kabul ve muhafaza eden bir siyasal yaşam biçimidir.³⁶

Taşınması, içermesi gereken temel karakteristik özellikler vurgulanarak yapılan bir başka tanıma göre ise demokratik yönetim, gizli oyla yapılan özgür seçimler, özerk üniversite, istediği yayını yapabilen basın, muhalefet özgürlüğünün garantisi, yasaların ve adaletin hakimiyeti, bağımsız yargı ve insan haklarına saygı gibi unsurlarla ortaya çıkmakta ve yaşamaktadır.³⁷

---

³³ Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm Ve Demokrasi**, (Çev: Rasin Tınaz), Varlık Yayınları, 3. b, İstanbul, 1977, s. 174.

³⁴ Emre Kongar, **Demokrasi Ve Kültür**, Hil Yayın, 1. b., İstanbul, 1983, s. 13.

³⁵ İvan Frolov, **Felsefe Sözlüğü**, Çev: Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 101.

³⁶ Alain Touraine, **Demokrasi Nedir**, Çev: Olcay Kunat, Yapı Kredi Yayınları, 6. b., İstanbul, 2015, s. 25.

³⁷ Şakir Altay, Veli Keskin, **Hukuki ve Sosyal Terimler Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 61.

1.4. Demokrasinin Kavramsal Kaosu

Demokrasi bireysel özgürlüklerin yaşanabilmesi, güvence altında olması, halkın yönetime katılımı, her düşüncenin yönetime gelmesi ve/veya temsil edilmesi bağlamında mevcut sistemler arasında en ideal yönetim biçimi olarak kabul görse de uygulanabilirliği, uygulama biçimleri ve sonuçları bağlamında da sıkça eleştirilen rejimlerden biri olmuştur. Demokrasi, özgürleşen, gelişen ve medenileşen toplumların en ideal yönetim biçimi arayışlarının sonucunda ön plana çıkmış olsa da yine de sistemi kusursuz bulmayıp, sorgulayanlar her zaman olmuştur ve bugün de aynı yaklaşım sürmektedir. Hatta henüz ortaya çıktığı yıllarda ve koşullarda dahi, o dönemin kanaat önderleri, demokrasi kavramının tanımı ve faziletleri bağlamında ihtilaf içine düşmüşler, bunun sonucunda ise demokrasiye dair kesin bir tanım üzerinde uzlaşılması mümkün olmamıştır. Sonuç olarak Grek Kültürü'nün bir ürünü olan demokrasi, ortaya çıktığı dönemden bu yana, özellikle uygulamada yaşanan kimi sorunlar bağlamında 2500 yıldır tartışılmıştır ve günümüzde de tartışılmaktadır. Bu denli uzun bir geçmişin ve deneyimin ardından artık demokrasi kavramı üzerinde bir uzlaşma sağlanmış olması gerekse de içinde bulunduğumuz durum farklıdır, demokrasi hala siyaset tartışmalarının gündemindeki yerini korur. Bugün demokrasiye dair en temel sorunlar üzerinde bile bir konsensüs sağlanabilmiş değildir.³⁸

Demokrasi kavramının kullanımı ve yorumu hususunda yaşanan bu kaos, yorum ve yaklaşım farklılıkları, tarih boyunca, demagoji yoluyla demokrasiyi kendi menfaatleri için kullanmak isteyenlerin önünü açmıştır. Ama bunun yanısıra, her ne kadar demokrasinin üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı olmasa da yorumlar ve eleştiriler zaman zaman kavramsal fluluk yaratsa da demokrasiyi demokrasi yapan temel özellikler ve kriterler ışığında, bir yönetimin demokratik olup olmadığı hususunda hüküm verebilmek mümkündür.

Sartori'ye göre demokrasi saydam bir sözcüktür, bu yüzdendir ki demokrasiyi salt sözlük anlamına göre yorumlamak mümkün ve kolaydır. Ama bunun yanında, demokrasiyi tanımlarken sıklıkla kullanılan halkın iktidarı ya da yönetimin halkta olması gibi yaklaşımlar yunanca "*demos kratos*"

---

³⁸ Dahl, A.g.e. , s. 9.

kelimesinin birebir çevirisinden başka bir şey değildir. Demokrasi nedir ve demokrasi ne olmalıdır sorularını birbirlerinden ayırmak adeta imkânsız olsa da, aslında demokrasi, sembolize ettiği şeylere anlam ve değer kazandırdığı müddetçe mevcudiyetini korur.³⁹

Dahl'a göre demokrasinin bu denli kafa karıştırmasının, bu denli farklı yorumlara ortam hazırlamasının altında yatan sebep, kavramın aynı anda hem bir ideali hem de gerçeği yansıtıyor olmasıdır ve bu kafa karışıklığını gidermenin en akılcı yolu da demokrasi kelimesini hangi anlamıyla kullandığımızı net bir biçimde belirleyip, ortaya koymaktır.⁴⁰ Aynı şekilde, demokrasi ve demokratik devlet kavramlarının belirsizliğinden yakınan Alexis Clarel de Tocqueville de söz konusu kelimeler ve tanımlar açıkça ortaya konmadıkça ve neyi tarif ettikleri üzerinde bir konsensüs sağlanmadıkça, toplumların bu anlam karmaşasını yaşamaya devam edeceklerine, bu durumun da ancak demagogların ve despotların işine yarayacağına vurgu yapmaktadır.⁴¹

Jean Paul Sartre tek bir demokrasi kavramı üzerinde uzlaşılmasına ihtimal vermemektedir ki ona göre gerçek bir demokrasi şimdiye kadar hiç var olmamıştır ve bundan sonra da var olma ihtimali yoktur.⁴² Yani bir başka deyişle Sartre'a göre gerçek demokrasi aslında hiçbir zaman uygulanmamıştır ve uygulanması da imkansızdır. Winston Churchill'e göre ise demokrasi aslında berbat bir rejim olmakla birlikte, mevcut diğer rejimlerle karşılaştırıldığında yine de en az berbat olanıdır. Ama tüm bu olumsuz ve umutsuz yaklaşımlara rağmen demokrasi yine de günümüzün tercih edilen en popüler rejimidir. Bu yüzden ki günümüzde neredeyse tüm yönetimler ve herkes kendisini demokrat olarak tanıtmaya ihtiyacı duymaktadır. Hatta demokratik olmak, bir koruyucu şemsiye haline dönüşüp, devletlerin uygulamalarına ve yasalara meşruluk kazandırmakta, itimat duyulmasını sağlamaktadır.⁴³

---

³⁹ Sartori, **A.g.e.**, s. 8.

⁴⁰ Dahl, **A.g.e.**, s. 35.

⁴¹ Sartori, **A.g.e.**, s. 3.

⁴² Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, Çev: Teoman Tunçdoğan, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, b.t.y, b.y.y., s. 8.

⁴³ David Held, **Democracy And Global Order**, Stanford Universty Press, Stanford, California, USA, 1995, page 3. *"Fakat, bu her zaman böyle değildir. Antik çağın Yunanlı düşünürlerinin çoğunluğu demokrasi kavramını ve uygulanış biçimini ciddi bir biçimde eleştirmişlerdir. Yaygın kanı, demokrasinin son zamanların bir düşüncesi olduğudur. Bununla birlikte demokrasi, hükümetlerin oldukça güç sağlayabildikleri ve koruyabildikleri bir yönetim*

Yaşam hakkı ve özellikle de ifade özgürlüğü, demokrasilerin olmazsa olmaz öncelikleridir. Bu temel özgürlüklerin var olmadığı ya da tartışıldığı bir demokraside yapılacak seçimler de ve bu seçimler sonucunda oluşacak icra organları da göstermelik birer dekodan ileri gidemez.⁴⁴ Peki Batılı demokrasi anlayışının temel unsurları arasında yer alan parlamenter düzen, çok partili rejim ve seçim gibi kavramların varlığı, demokrasiyi gerçek anlamda bir demokrasi yapmaya yeter mi? Örneğin Tanilli bu teze karşı çıkmakta, bu kurumların Batı demokrasilerinde aslında sadece birer araç olduğunu iddia etmekte, demokrasinin gerçek varoluş sebebinin çoğulculukta olduğunu savunmaktadır. Çoğulcu demokraside hiçbir düşüncenin imtiyazı bulunmamaktadır. Her düşüncenin iktidara gelme olasılığı ve hakkı vardır.⁴⁵ Yani, Tanilli'ye göre demokraside bulunması gereken öncelikli vasıf, düşüncenin ifade edilebilme özgürlüğüdür.

1.5. Demokrasinin Karakteristik Özellikleri

Yönetime katılabilme, fikir belirtme serbestisi, kamusal ve ferdi özgürlükler, görüş çokluğu ve çeşitliliği, çoğunluk kararlarının kabul görmesi ve kurumların çeşitliliğine izin verilmesi gibi hususlar, demokrasilerin temel karakteristik özellikleridir.⁴⁶ Yani demokrasi olarak adlandırılabilir bir yönetim tarzında, bireyin beklentisinin sadece tek bir boyuta (iktisadi çıkar, dini inanç, politik ideoloji, etnik köken vs.) indirgenmesi kabul edilemez. Demokrasi belirli görüşlerin hakimiyeti olarak yorumlanamaz, bilakis farklılıklar demokrasiye uyarlanmak durumundadır.⁴⁷

Kongar, demokrasinin yaşayabilmesinin ve uygulanabilmesinin mümkün olduğu toplumların, aydınlanma sürecini yaşamış ve dinsel baskılardan arınmış olması gerektiğinin altını çizer. Kongar'a göre demokrasi, sermaye sınıfı ile işçi sınıfının var olduğu, bu sınıfların iktidara ortak olacak güce eriştikleri, yani endüstri devrimini tamamlamış ülkelerde uygulanması

---

biçimidir. 20. Yüzyıl Avrupa tarihi faşizmin, nazizmin ve Stalinizmin demokrasiyi tamamen yok ettiğini çok açık bir biçimde gözler önüne sermektedir."

⁴⁴ Server Tanilli, **Yaratıcı Aklın Sentezi**, Alkım Yayınevi, 12.b., İstanbul, 2006, s. 355.

⁴⁵ Server Tanilli, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, Amaç Yayıncılık, 1.b., İstanbul, 1987, s. 12.

⁴⁶ Nazif Akçalı, **Siyaset Bilimine Giriş**, Bilgehan Basımevi, 1. b., İzmir, 1988, s. 42.

⁴⁷ Ali Yaşar Sarıbay, **Demokrasinin Sosyolojisi**, Timaş Yayınları, 2. b., İstanbul 2012, s. 19.

mümkün bir rejimdir. Bu süreçleri tamamlamamış ülkelerde demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi beklenemez.⁴⁸

Demokrasi daha ilk belirmediği Antik Yunan'da dahi kimi düşünürlerin muhalefetiyle karşılaşmıştı. Örneğin demokrasi kavramının doğduğu topraklarda ve yıllarda Atinalı filozof Platon, demokrasi fikrine muhalif görüşleriyle öne çıkmıştı. Platon zenginliğin, oligarşik yönetimlerin, özgürlüklerin de demokratik yönetimlerin sonunu getirebileceğini öne sürmüştü. Özgürlük kavramını, demokratik yönetim anlayışlarının baş düşmanı kabul eden Platon, fakir ve cahil kitlelerin, eğitilmiş ve bilgili kesimi yönetmesine izin veren bir sistem olduğu düşüncesiyle demokrasiye karşı çıkmaktaydı.⁴⁹

Aşırı özgürlüğün insanların ve toplumların köleliğine yol açtığını⁵⁰ savunan Platon'a göre, devletin yönetsel kararların alındığı ve ülkenin yarınlarının belirlendiği halk meclisinin, demagoglar tarafından manipüle edilmesi riski, demokrasilerde her zaman vardır ve bundan hep devlet zararlı çıkar. Platon'un öğrencisi Aristoteles bu görüşü biraz değiştirerek yönetimde seçkin aristokratik yaklaşımın savunucusu olmuştur.⁵¹ Bütün insanların eşit olduğu fikrine karşı olan Aristo, demokrasiye mesafeli yaklaşırken, "*Politika*" isimli eserinde demokrasinin ortaya çıkardığı demagojiyi, toplumun duygularını çelerek kendi çıkarına hizmet ettirme yolu olarak tanımlamıştır.⁵² Demokrasiyi yoksulların yönetimi şeklinde tanımlayan Aristo'nun bu yaklaşımı, çoğunluğun zengin olamayacağı gerçeğinden daha farklı bir yaklaşımdı. Şöyle ki Aristo'nun anlayışına göre "*demos*" tanımı tüm toplumu değil, sadece toplumun bir bölümünü yani yoksulları kapsıyordu. Çoğunlukta olmaları durumunda aslında zenginlerin harika bir oligarşi ortaya çıkaracaklarını iddia eden Aristo, azınlıkta bile olsalar yoksulların kuracağı bir yönetimin, ancak demokrasi olacağı görüşünü savunmaktaydı.⁵³

XVII. ve XVIII. yüzyıllara geldiğimizde, İngiliz, Fransız ve Amerikan Devrimlerine yön veren düşünürlerin, demokrasi tartışmalarına da yeni bir yön

---

⁴⁸ Emre Kongar, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, 5. b, İstanbul, Ekim 2007, s. 46,47.

⁴⁹ Bernard Crick, **Demokrasi**, Dost Yayınevi, 1. b. , Ankara, 2012, s. 21.

⁵⁰ Bouthoul, **A.g.e.**, s. 31.

⁵¹ Crick, **A.g.e.**, s. 21.

⁵² Hançerlioğlu, **A.g.e.**, s. 87.

⁵³ Sartori, **A.g.e.**, s. 304.

vererek kavramı bir başlangıçtan ziyade ulaşılmak istenen bir hedef ve insanlığın tarih boyunca verdiği özgürlük mücadelesinin bir sonucu olarak algılamaya başladıklarını görürüz. Ancak yine demokrasi savunucularının ve demokrasi karşıtlarının cepheleşmeleri devam etmekteydi. Rejimin karşısında olanlar, demokrasinin uzun vadede toplumun çimentosunu oluşturan ahlaki değerleri çökme noktasına getireceğini öne sürmekteydi.⁵⁴

Alexis De Tocqueville, XIX. yüzyılda artık demokrasinin toplumsal hayatta ve devlet yönetiminde durdurulması imkânsız bir hızla yükseldiğini fark eden düşünürlerden biridir. Tocqueville'e göre demokrasinin en temel koşulu eşitliktir. Ona göre demokrasinin üzerinde yükseldiği eşitlik ve özgürlük kavramları arasında, eşitlik daha öncelikliydi zira özgürlük zaten olmazsa olmaz bir kavramdı. Kaldı ki eşitliğin olmadığı bir ortamda özgürlüğün de yeri yoktu.⁵⁵

Tocqueville 1841 yılının Kasım ayında yaptığı bir meclis konuşmasında, demokrasiye dair görüşlerini ifade ederken, özgürlüğe büyük inanç duyduğunu ama demokrasiye karşı olduğunu belirtir. Kendisini içgüdüsel olarak aristokrat olarak kabul etse de bir aydın olarak demokrasiyi savunduğunu belirtirken kalabalık kitlelerden çekindiğini, korktuğunu hatta onları küçümsediğini, demokrasiyi sevmese de özgürlüğe, hukukun üstünlüğüne tutkuyla bağlı olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Görüldüğü gibi demokrasiye dair kafa karışıklığı ve kavram kargaşası XIX. yüzyılda da devam etmekteydi. Nitekim Antonio Gramsci, Jean Paul Sartre, George Lukacs gibi düşünürler, mükemmel ve gerçek bir demokrasinin asla var olmadığını, olamayacağını, öne sürdükleri gibi demokrasi ve özgürlük düşüncesinin ardından gidenlerin aslında hayal gördüklerini bunun arkasında despotizmin tuzağı olduğunu öne sürmekteydiler.⁵⁷

A.D. Lindsay de demokrasiyi sorgularken farklı bir hususu tartışmaya açar. Demokrasi yönetimin her yapmak istediği şey için halktan izin alması gerekliliği midir, yoksa halkın isteklerini yerine getiren bir yönetim biçimi midir? Peki ikinci şık kabul edilirse, halkın herhangi bir şeyi oybirliğiyle

---

⁵⁴ William Ebenstein, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev:İsmet Özel, 5.b., Şule Yayınları, İstanbul, 2009, s. 295.

⁵⁵ Bouthoul, **A.g.e.**, s. 195.

⁵⁶ Canfora, **A.g.e.**, s. 20.

⁵⁷ Nihat Üstün, **Felsefe, Modernizm, Liberalizm**, 1. b. , Ercan Kitabevi, İzmir, 2003, s. 129.

istememesinin bu yolu anlamlı kılıp kılmadığını sorgulayan Lindsay'e göre halkın sesi, halkın iradesi gibi kavramlar aslında birer efsanedir ve geniş halk kitleleri ancak hükümetin icraatlarına rıza göstermek durumundadır.⁵⁸

Bugün bile demokrasinin sorgusu sürmektedir. Demokrasinin temel aktörü konumundaki seçmenlerin yanlış kararlar vermeleri durumunda yaşanacak toplumsal felaketlere bugün de vurgu yapılmaktadır. Entelektüel ve siyasi elitlerin gözünde, halkın mantıksız doğası ışığında hareket etmesi durumunda; demokrasinin ekonomik, moral ve siyasi facialara yol açabilmesi son derece olasıdır. Onlara göre, eğer toplum bir üst güç tarafından kontrol edilmez ve denetlenmezse demokrasi, toplumu bir kaos ve şiddet ortamına yöneltebilir ki bu da fakirlerin tiranlığıyla sonuçlanabilir.⁵⁹ Keza Benjamin Franklin'in, kavramın tanımını yaparken demokrasiyi, "iki kurt ile kuzunun akşam ne yiyeceklerine dair yaptığı oylamaya" benzetmesi, demokrasi olgusu üzerindeki tartışmalara yeni bir boyut eklemiştir.⁶⁰

1.6. Demokrasi mi Cumhuriyet mi?

Demokrasi ve cumhuriyet hem kelime hem de kavram olarak bugün dahi birbirine karıştırılan ve zaman zaman benzer anlamlarda kullanılan kelimelerdir. İngilizce ve Fransızca dillerinde, tüm siyasi rejimleri tanımlayan sözcükler Yunancadan gelmektedir ama içlerinde bir istisna vardır ki bu da "halka dair her şey" anlamına gelen Latince kökenli cumhuriyet (Res Publica) dir.⁶¹ Cumhuriyet, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir parlamentoya dayanan ve başkanın, cumhurbaşkanının bulunduğu bir rejimdir. Cambridge Sözlüğü, cumhuriyeti, kralın ve kraliçenin bulunmadığı, başkan ya da halk tarafından seçilen temsilcilerin başta olduğu bir yönetim biçimi şeklinde açıklamakta⁶² ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni örnek vermektedir.

⁵⁸ A.D. Lindsay, **Demokrasinin Esasları**, Çev: Kemal Diriöz, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara, 1973, s. 29.

⁵⁹ Francis Dupuis Deri, **Democratie, Histoire Politique D'un Mot, Aux Etas Unis et En France**, Bibliotheques Er Archives Nationales Du Quebec, 2013, s. 9.

⁶⁰ Karen Lees and Bill Norton, **Democracy or Republic? What Difference Does It Make?**, enterforselfgovernance.com, (Erişim: 09.06.2017).

⁶¹ Deri, **A.g.e.**, s. 40.

⁶² Cambridge Dictionary, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/republic>, (Erişim: 10.06.2017).

Her ne kadar hem cumhuriyette hem demokrasi de halkın seçimlerde verdiği oylarla oluşmuş bir parlamento mevcutsa da bütün cumhuriyetlerin demokrasi, demokrasilerin de cumhuriyet oldukları söylenemez. Dünyadaki ülkelerin önemli bir kısmının cumhuriyet olarak anılıyor olması bütün bu ülkelerin mutlaka demokratik bir rejime de sahip oldukları anlamına gelmez. Örneğin İran, “İslam Cumhuriyeti” olarak anılsa da şeriatla, Çin, “Halk Cumhuriyeti” olarak anılsa da komünizmle idare edilmektedir ki bu örnekler birbirine yakın gibi görünen kavramların aslında içerik bağlamında nasıl ayrıştıklarını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet ve demokrasi, birbirinin mutlak koşulu da değildir. Yani cumhuriyetin demokrasi olmayıp, totaliter bir rejim şeklinde ortaya çıkması da mümkündür, bir demokrasinin monarşi olarak hayata geçirilmesi de... Örneğin günümüzde demokrasi çizgileri oldukça istikrarlı kabul edilen İskandinav ülkeleri, Belçika, Hollanda monarşi olmalarına rağmen demokrasiyle yönetilirken faşist bir devletin de isminde cumhuriyetin geçtiğine tanık olabiliriz.⁶³

İnsel’e göre cumhuriyetsiz bir demokrasi eksik kalacak, aynı şekilde demokrasiden mahrum bir cumhuriyet de üstün bir rejim olamayacaktır. Her iki kavram, çoğunluğun görüşünün yansıtılması bağlamında birleşse de Cumhuriyet, en temel ve basit şekliyle ağırlıklı olarak siyasal iktidarın herhangi bir aileye, sınıfa, topluluğa ya da kişiye resmi olarak ait olmadığı bir rejimin tarifinde geçerlidir.⁶⁴

İnce’ye göre tarihte ve hatta günümüzde demokrasisiz cumhuriyetler olduğu gibi demokrasisiz demokrasiler de olmuştur. Dolayısıyla da cumhuriyetin mi yoksa demokrasinin mi daha iyi olduğu tartışması fuzulidir. Çağdaş devlette, cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının ayrıştığı yegâne noktanın devlet başkanlığı hususu olduğunu belirten İnce, cumhuriyet rejiminde devlet başkanının, halkın ya da parlamentodaki vekillerinin oyuyla seçildiğini ama demokraside böyle bir zorunluluk bulunmadığını öne sürer. Devlet başkanlığı, demokrasilerde halk ya da vekili tarafından belirlenebildiği gibi, İngiltere, İspanya, Hollanda, İsveç ve Danimarka örneklerinde olduğu şekliyle, bir hanedanın tekelinde de olması da olasıdır.⁶⁵

⁶³ Ateş, **Düşünce Par...**, s. 75.

⁶⁴ Ahmet İnsel, “Cumhuriyet ve Demokrasi”, **Birikim Dergisi**, b.y.y., Kasım 1988, sayı 115.

⁶⁵ Özdemir İnce, “Cumhuriyet mi Demokrasi mi?”, **Aydınlık Gazetesi**, 13 Kasım 2012.

Demokrasi ve Cumhuriyet'in arasındaki farklara dikkat çeken "Cumhuriyetçi misiniz Yoksa Demokrat mı?" başlıklı yazısında Régis Debray her iki kavramın da teorik anlamlarını ve pratikteki davranış biçimlerini sorgular. Örneğin Debray'a göre Cumhuriyet, akli en üstün referans kabul ettiği için üniter ve merkezi bir devlet anlayışını savunur. Çoğulcu kültürden beslenen demokrasi ise eğilimi federal ve anti-merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet, eşitlikçi olmasa da eşitliği sever, zira yetenek ve gayretleri hiçe sayarak ödülleri eşit vermek adalet demek değildir ve önemli olan bunları dengeleyebilmektir. Öte yandan demokrasinin vizyonunda herhangi bir eşitlikten bahsetmek zordur Demokraside, ekonomik eşitsizliklerin sebep olduğu sorunlar çözülmek istedikçe bireylerin özgürlükleri gündeme gelir. Demokrat birisi için ise sadece hukuk karşısındaki eşitlik olgusu eşit olmak için yeterlidir. Cumhuriyetçi ise buna mecburi bazı maddi şartların eşitliğini de katar. Aksi takdirde bu, sahte bir paylaşım olur.⁶⁶

1.7. Demokrasi Çeşitleri

Demokrasi, en genel haliyle normatif demokrasi ve ampirik demokrasi olarak iki şekilde irdelenebilir. Normatif demokrasi mükemmel, kusursuz işleyen, hayal edilen ideal demokrasidir ki böyle bir demokrasinin varlığından bahsedebilmek güçtür. Ampirik demokrasi kavramı ise arzulanan olmasa da uygulamadaki demokrasi yöntemini tarif eder. Kusurlarına, aksayan, eleştirilen yönlerine rağmen halkın beklentilerini kısmen bulabildiği demokrasi, ampirik demokrasidir.⁶⁷ Dolayısıyla günümüzde en demokratik kabul edilen ülkelerde bile hüküm süren aslında ampirik demokrasidir.

Dahl, 2500 yıldır mevcut olan demokrasi rejiminde hep erkek egemen sistemlerin mevcut olduğunu, kadının ve nüfusun diğer kesimlerinin demokrasi tabanında yer almasının ancak XX. yüzyılda mümkün olduğunu anımsatırken, bir anlamda normatif demokrasinin değerlerinin yeni anlaşıldığına da vurgu yapmaktadır.⁶⁸ Sartori normatif ve ampirik demokrasi ayrışmasına farklı bir yorum getirirken demokrasinin ancak hedeflerinin ve savunduğu ilkelerin

⁶⁶ Régis Debray, "Cumhuriyetçi misiniz, Demokrat mı?", Çev: Ahmet Arslan, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, S.47, Ankara, 1997, s.s. 16-27.

⁶⁷ Gözler, **Anayasa Hu...**, s.s. 29,41.

⁶⁸ Dahl, **A.g.e.**, s. 104.

mevcudiyetiyle mümkün olduğunu, dolayısıyla da “demokrasi nedir” sorusuyla “ne olmalıdır” beklentisinin ayrı tutulamayacağını iddia eder.⁶⁹

Demokrasi, halkın yönetime katılım biçimleri, yani egemenliğin kullanım şekli bağlamında üç ayrı grupta incelenebilir.

1.7.1. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, adından da anlaşılacağı üzere halkın egemenlik hakkını direkt ve bizzat yönetime katılarak doğrudan kullandığı demokrasi modelidir. Halkın kendisi meclis üyeleridir. Aracının ve temsilcinin bulunmadığı doğrudan demokrasilerde hükümeti de bizzat halkın kendisi seçer.⁷⁰

Atina’da 2500 yıl önce uygulanabilen ancak günümüzde nüfus sorunu nedeniyle İsviçre’nin Glarus Kantonu’nda ve Appenzel Innerhoned Yarım Kantonu’nda izine rastlanan⁷¹ doğrudan demokrasi, katılımcı veya radikal demokrasi olarak da bilinmektedir. Uygulama örneği olarak İsviçre’nin Landsgemeinde Kantonu’nda Nisan sonunda açık havada tüm vatandaşların katılımıyla meclis toplantısı yapılır, halk yasaları oylar, sorunlarını ve önerilerine dile getirir, temsilcilerini seçer.⁷² Doğrudan demokrasi yurttaşlık bilincinin ve demokrasiye bağlılığın gelişmesi adına önemli bir modeldir.⁷³ İsviçre gibi yerlerde gerçekleştirilen referandumlar doğrudan demokrasinin bir tezahür biçimidir.⁷⁴

1.7.2. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi, doğrudan demokrasinin tersine, halkın egemenlik hakkını kendi seçtiği temsilciler kanalıyla kullandığı, seçtikleri aracılığıyla yönetime katıldığı bir demokrasi modelidir.⁷⁵ Kimi yaklaşımlara göre, temsil kaynağının her zaman halk olmamasından ötürü, temsili demokrasi tam demokrasi olarak değil, demokrasi ve monarşi arasında bir yönetim biçimi

---

⁶⁹ Sartori, **A.g.e.**, s. 8.

⁷⁰ Akçalı, **Çağdaş...**, s. 54.

⁷¹ Gözler, **Anayasa Hu...**, s. 107.

⁷² Akçalı, **Çağdaş...**, s. 54.

⁷³ Tilly, **A.g.e.**, s. 43.

⁷⁴ Yayla, **A.g.e.**, s. 61.

⁷⁵ Gözler, **Anayasa...**, s. 108.

olarak da kabul edilir.⁷⁶ Temsili demokrasinin doğru bir biçimde çalışabilmesi , halkın demokratik olgunluğunun yanısıra yöneten ve yönetilen arasında güçlü ve güvene dayalı bir ilişkinin mevcudiyetiyle mümkündür.⁷⁷ Seçilerek göreve gelenlerin yetkileri anayasal sistemle sınırlıdır. Liberal demokrasinin en yaygın uygulama şekli olan temsili demokrasi, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok Avrupa ülkesinde uygulanan en yaygın demokrasi biçimidir. Temsili rejimde, seçilenlerin tekrar seçilme endişesi taşımalarından ötürü, yarı temsili demokrasi olarak adlandırılan, belirli zaman aralıklarıyla gerçekleştirilen seçimlerin en önemli araç kabul edildiği idare şekli çok daha fazla tercih edilen bir sistemdir. Yarı temsili demokraside seçilenler, yeniden seçilememe endişesiyle kendilerini seçenlerle bağlantılarını çok sıkı tutmak durumundadırlar.

1.7.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Uygulama şekli itibarıyla doğrudan ve temsili demokrasinin karışımı şeklinde ortaya çıkan⁷⁸ yarı doğrudan demokrasi, egemenlik kavramının seçenler ve seçilenler arasında paylaşıldığı bir sistemdir. Halk kendisini temsil yetkisi verdiklerini sürekli denetleme, verdiği hakkı geri alma özgürlüğüne sahiptir. Halk, seçtiklerini, halk vetosu, referandum, halkın inisiyatifi, halkın geri alma ve kapatma yetkisi gibi uygulamalarla denetler.

Küçük ve federal bir ülke olmasından ötürü, yarı doğrudan demokrasinin özellikle çok yaygın olduğu İsviçre'de, anayasa değişiklikleri gibi önemli ulusal konularda sürekli referandum yapılarak, halkın da karar verme mekanizmasına dahil olması sağlanmaktadır. Yarı doğrudan demokraside halk oylaması neticesinde seçmenler gerek görüyorlarsa meclisleri feshetme ve yeni bir parlamento kurmak üzere ülkeyi seçime götürme hakkına da sahiptir.

Demokrasinin teorik olarak anlamı ve pratikteki uygulanış biçimleri bağlamında da çeşitli bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Duverger'e göre demokrasi, sosyal ve siyasi demokrasi olmak üzere iki başlık altında ele alınmalıdır. Yönetimlerin özgür ve tarafsız seçimlerle belirlenmesi siyasi demokrasilerin en önemli özelliğidir. Sosyal demokrasi ise özgürlüğün yanında

---

⁷⁶ Akçaltı, **Çağdaş...**, s. 55

⁷⁷ Yayla, **A.g.e.**, s. 62.

⁷⁸ Gözler, **Anayasa Hu...**, s. 111.

eşitliği de ana amaçlarından birisi kabul eder. Siyasal ve sosyal demokrasi aslında birbirlerinin alternatifi veya karşıtı değil, tamamlayıcıdır. Gerçek demokrasi ise bu iki olgunun yani sosyal ve siyasi demokrasinin birleşmesiyle, senteziyle mümkündür.⁷⁹

Amacına ulaşabilme yolunda izlediği yollar ve yöntemler açısından demokrasiye yönelik çok farklı tanımlar yorumlar yapılmıştır. Örneğin klasik anlayışa göre demokrasi, sadece hükümetin örgütleniş biçimini belirler. Aynı yaklaşıma göre demokrasi, siyasal özgürlük temelli bir yapılandırma, bütün siyasi oluşumlar, eşit bir biçimde siyasal iktidarı ele geçirmek için yarışabilirler.⁸⁰

Klasik, siber, militan, radikal gibi farklı alt başlıklarla da irdelenen demokrasi kavramına yönelik iki ayrı anlayış ön plana çıkmaktadır: Liberal Demokrasi ve Marksist Demokrasi.⁸¹

1.7.4. Liberal Demokrasi

Batı klasik demokrasisi ya da kapitalist demokrasi olarak da adlandırılan ve özgürlükler üzerine kurulu liberal demokrasi, Avrupa'daki birçok ülkenin yanısıra, Kuzey Amerika, Avustralya, Pasifik Okyanusu ülkelerinde uygulanmaktadır.⁸²

“*Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler*” yaklaşımını savunan kapitalist bir ekonomiyi baz aldığından bireyci özelliktedir, devletin ekonomideki etkisinin azaltılmasını hedefler. Sartori bu noktada siyasi anlamdaki liberalizmle ekonomik liberalizmin sürekli birbirlerine karıştırıldığını öne sürer.⁸³

Demokrasi olgusunun üzerinde yükseldiği “*kuvvetler ayrılığı, temel insan hakları, anayasacılık, hoşgörü*” gibi kavramlar aynı zamanda liberalizmin kavramlarıdır.⁸⁴ İnsan hakları kavramı da liberal demokrasiye kazandırdığı bir perspektiftir. Liberal demokrasi devletin birey üzerindeki

---

⁷⁹ Duverger, A.g.e., s. 20.

⁸⁰ Akçalı, Çağdaş... , s. 28.

⁸¹ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı” , **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XII, S. 1-2, (2008), s.1117, 1124.

⁸² Akçalı, Çağdaş... , s. 67.

⁸³ Sartori, A.g.e., s. 405.

⁸⁴ Üstün, A.g.e., s. 128.

hakimiyetini sınırlamayı hedefler, bireyin de haklarının olduğunu ve bunların yasalarla garanti altına alınması gerektiği fikrini savunur.

Atilla Yayla'ya göre bugünkü anlamıyla demokrasi, liberal değerlerin, en fazla uygulanma ve temsil kabiliyetine sahip yönetim biçimi olduğundan demokrasiden anlaşılması gereken aslında liberal demokrasinin ta kendisidir.⁸⁵

1.7.5. Marksist Demokrasi

Marksistler için demokrasi, sosyal anlamda tarafsız olmadığı gibi, kollektivist bir ekonomik düzenin eseridir. Marksist demokrasiyi savunanlara göre kapitalizmin sunduğu “*burjuva demokrasisi veya Batı demokrasisi*” olarak da adlandırdıkları liberal demokrasi biçimseldir, gerçek bir demokrasiyle bağdaşmaz, önemsiz oranda bir azınlığa hitap eder, zenginler için var olan bir demokrasidir. Marksistlere göre demokraside özgürlüklere saygı, azınlık bir grubun korunmasından başka bir anlam ifade etmez. Proleterya diktatörlüğü çoğulculuğa karşıdır, tek parti sistemini savunur.⁸⁶

Marksist demokrasi ideoloji temellidir çoğulculuğa ve diyaloga kapalıdır. Siyasi erk sabit olduğundan herhangi bir muhalefet mevcut değildir ve iktidar komünist partiye aittir. Gizli oy yöntemiyle herkesin doğrudan ve eşit oy verebilmesi tarihte ilk kez sosyalist ülkelerde gerçekleştirilmiş bir uygulamadır. Üretim araçlarının toplumsal sahipliğe dayandığı Marksist demokraside, milyonlarca kişinin denetim organlarında yer alabilmesi mümkündür. Anayasalar yurttaşlara özgürlükleri sunmak ama ayı zamanda garanti altına almak durumundadır. Örneğin çalışma hakkı ilan edilirken yanında sömürünün kaldırılması, işsizliğin önlenmesi gibi hususların da garanti edilmesi gerekir. Marksist demokrasi ile liberal demokrasi arasındaki en temel ayrım bu olmalıdır.⁸⁷

Demokrasi kavramı kimi kaynaklarda “Çoğunlukçu” ve “çoğulcu” demokrasi olarak iki ayrı başlık altında da ele alınmıştır.

---

⁸⁵ Yayla, **A.g.e.**, s. 61.

⁸⁶ Akçalı, **Çağdaş...**, s. 29.

⁸⁷ Frolov, **A.g.e.**, s. 102.

1.7.6. Çoğunlukçu ve Çoğulcu Demokrasi

Bu yaklaşıma göre çoğunluğun kararı her şeyin üzerindedir ve çoğunluğun iktidarı mutlakdır. Temsil edilen aslında halk değil, halkın çoğunluğudur. Çoğunluğun inisiyatifi sınırlandırılmamalıdır. Ancak bu da “çoğunluğun diktatörlüğü” gibi bir tehlikeye karşı kapıyı açık bırakmaktadır. Örneğin dönemin Sovyetler Birliği’nde “çoğunlukçuların” (Bolşevikler) “azınlıkçılar” (Menşevikler) üzerinde sürekli bir baskısı olmuştur. Oysa ki demokrasi teorisinde, çoğunluğun egemenliği, azınlığın haklarının da korunması durumunda bir anlam ifade eder. Azınlık da çoğunluğu eleştirebilmeli, ona alternatifler sunabilmeli ve iktidara gelme hakkına sahip olmalıdır.⁸⁸

Çoğunlukçu demokrasinin pratikte doğurduğu bu sorunlara karşılık “Çoğulcu demokrasi anlayışı” (sınırlı demokrasi) kavramı gelişmiştir. Geniş anlamda farklı etnik, dini, ekonomik, siyasi, kültürel çıkarları temsil eden kurum ve örgütlenmelerden oluşan bir toplumsal yapıyı anlatan çoğulculuk, siyasi anlamda ise ülkeyi ilgilendiren kararların alınmasında farklı kesimleri ve çıkarları temsil eden siyasi parti, baskı grubu gibi odakların belirgin bir şekilde etkide bulunabildikleri yönetim biçimidir.⁸⁹ Çoğulcu demokrasi anlayışına göre çoğunluğun yönetim hakkı azınlığın haklarıyla sınırlıdır ve azınlığın temel hak ve özgürlüklerine saygı duyulması esastır.

1.8. Kültür Kavramına Genel Bir Bakış

Demokrasiyle ilişkilendirdiğimiz ve demokrasi kültürü yaklaşımının bir diğer unsuru olan kültüre dair de çok farklı yaklaşımlar ve tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Ateş de aynı hususa dikkat çekerek, bu yaklaşım ve yorum farklılığının normal olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰

Genellikle sanat, edebiyat, bilim gibi insanoğlunun gelecek nesillere devrettiği entelektüel birikimleri tanımlarken kullanmakta olduğumuz kültür kelimesi, etimolojik kökenleri Latinceye dayanan, dilimize Fransızcadan geçmiş bir sözcüktür. Kültür kelimesi işlemek, ekmek, yetiştirmek, inşa etmek bakım ve özen, düzenlemek eylemlerinin Latince karşılığı olan colore fiilinden

⁸⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Ansiklopedik Politika Sözlüğü*, İletişim Yayınları, b.y.y, b.t.y., s. 47.

⁸⁹ Sönmezoğlu, *A.g.e.*, s. 47.

⁹⁰ Toktamış Ateş, *68’li Olmak*, Ümit Yayınları, 2,b., Ankara, 1994, s. 71.

türemiştir.⁹¹ Kelimeye anlamını veren cultura kelimesi, önceleri herhangi bir şeyi ekip, yetiştirme ve bakım sürecine verilen genel isimdi. Ekinin yetiştirilmesi, hayvanların bakımı gibi işlere cultura denirdi. Ortaçağ'a gelindiğinde insan beyninin geliştirilmesi manasında da kullanılmaya başlanmıştı ki bugün kullandığımız anlamdaki ifadesi aslında bu yaklaşımdan gelmektedir.⁹²

Kültür, bireyin ve toplumun davranışlarından yansıyan ve bize o birey ya da toplum hakkında fikir veren değerler, dünya görüşü gibi soyut algılardan oluşur. Toplumun üyeleri tarafından paylaşılan kültür öğrenilir ve kültür farklı parçaların bir araya gelerek oluşturduğu bir bütündür.⁹³

Hançerlioğlu, kültürün bir bütün olduğunu öne sürerek getirdiği yorumda, kavramın, toplulukların duygusal ve düşünsel birlikteliklerinin oluşmasında rol oynayan sanat, örf, anane, gelenekler, edebiyat gibi ürettikleri bütün değerlerin sentezi olduğunu öne sürmektedir.⁹⁴

Özlem, kültürün iki ayrı açılımı olduğunu ileri sürer. Buna göre bir yönüyle toplumların genel karakterini meydana getiren ne varsa hepsini kültüre mal ederek kültürün birleştirici boyutuna dikkat çeker; diğer yönüyle de kültürün birleştirici özelliğinin dışında, toplulukları birbirlerinden ayırıştıran, farklılaştıran özelliklerinin toplamı olduğunu iddia eder.⁹⁵

Tylor, kültürü, toplumun bir üyesi olan bireyin yaşamı boyunca kazandığı ve edindiği gelenek, görgü, adalet, sanat, inanç gibi özelliklerin ve yeteneklerin komplike bir karışımı olarak nitelerken⁹⁶ Burk da benzer bir yaklaşımda bulunarak, kültürü “bir toplumun ortaklaşa ortaya çıkardığı değer ve tutumların dışı vurumundan ortaya çıkan bütün” şeklinde tanımlar.⁹⁷

Püsküllüoğlu'nun tanımına göre kültür, toplumların tarihsel süreçte üretimini gerçekleştirdikleri her türlü ürünün, sonraki kuşaklara

---

⁹¹ Doğan Özlem, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, 5.b. , Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1988, s. 153.

⁹² Korkmaz Alemdar, İrfan Erdoğan, **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 167.

⁹³ William A. Haviland, Harald Prins, Dana Walrath, Bunny McBride, **Kültürel Antropoloji**, Çev: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 102.

⁹⁴ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, 5.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 259.

⁹⁵ Özlem, **A.g.e.**, s.s.154,155.

⁹⁶ Haviland..., **A.g.e.**, s. 103,

⁹⁷ Halil İnalçık, **Doğu-Batı, (Makaleler-I)**, 4.b., Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 306.

nakledilmesinde başvurdukları yol ve yöntemlerin genel adıdır.⁹⁸ Yayla, kültürü, genel ve geniş bir yaklaşım ile kuşaklar arasında aktarılan hayat biçimi olarak tanımlar.⁹⁹

Fransız Le Petit Larousse İllustré Ansiklopedisi ise kültürü, toplumun temel belirgin özelliklerini yansıtan maddi ve manevi olguların, entelektüel ve sanatsal ürünlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir bütün şeklinde açıklar.¹⁰⁰

Bu tanımlar ışığında ve farklı bakış açılarından hareket edildiğinde, ilkel ya da çok gelişmiş, muhafakazar ya da liberal, insanlık tarihinde bir şekilde var olmuş istisnasız tüm toplumların kendilerine göre bir kültür ürettiklerini ve arkalarında bir kültürel miras bıraktıklarını söyleyebiliriz.¹⁰¹

1.9. Kültür mü Uygarlık mı?

Her ne kadar çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da birbirine karıştırılan iki kavram olan kültür ve uygarlık, ayrı şeyleri anlatmaktadır. Uygarlık kelimesi Latince “*vatandaşın, vatandaşa ait*” anlamlarına gelen “*civilis*” sözcüğünden gelmektedir. İngilizcede ve Fransızcada uygarlık kavramı, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde insanlığın gelişmesi şeklinde algılanmaya başlandı. Uygarlık kavramı toplumların nezaketini tanımlarken kültür kelimesi ise toplumların ortaya çıkardığı sanatsal, zihinsel eserleri ifade etmeye başladı.¹⁰²

Joshua Rothman “*Meaning Of The Culture*” (Kültürün anlamı) başlıklı makalesinde, kültür kavramıyla “*civilisation*” (medenileşme, uygarlaşma) kavramları arasında tarihsel süreçte yaşanan polemige dikkat çeker. Rothman’a göre uygarlık, yani medenileşme, disiplini ve ilerlemeyi öngören akılcı ve etkili kuralların homojenize edilmiş halidir.¹⁰³

İki kavramın ayrı anlamlar üstlendiğine vurgu yapan Bozkurt Güvenç kültür ve uygarlık arasındaki farkı açıklarken Nvaho, Eskimo, Çin ve Fransız kültürlerini örnek vererek bunlardan sadece Çin ve Fransız Kültürleri’nin uygar

⁹⁸ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü**, 5.b., Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004, 5. s. 270

⁹⁹ Yayla, **A.g.e.**, s. 135.

¹⁰⁰ Librarie Larousse, **Le Petit Larousse İllustré**, Canada, 1979, s.278

¹⁰¹ Bozkurt Güvenç, **Kültür Ve Demokrasi**, 1.b, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1996, s.61

¹⁰² Alemdar, Erdoğan, **A.g.e.**, s. 167

¹⁰³ Joshua Rothman, “The Meaning Of Culture”, **The New Yorker**, 26 Aralık 2014

toplum olarak kabul edilebileceğini, dolayısıyla da bir uygarlıktan bahsedilebileceğini söyler.¹⁰⁴

Her ne kadar birçok ulusun uygarlıklarının birleşiminden “çağdaş uygarlık” dediğimiz kavram ortaya çıksa da bu bütünü oluşturan tüm ulusların kendilerine özgü bir kültürü vardır. Örneğin Almanlar, Fransızlar, İngilizler hepsi Batı uygarlığının bir parçası olsalar da kendi içlerinde farklı kültürlere sahiptirler.¹⁰⁵

Kültürün ve uygarlığın ayrıştığı bir diğer nokta ise şöyle açıklanabilir: Uygarlık kavramı, toplumsal hayatın çıkarına uyan maddi değerlere karşılık gelmektedir ve fiziksel koşulların, çalışma koşullarının, üretimin, verimliliğin vs. artmasına bağlı bir gelişmedir. Kültür ise toplumsal yaşamın daha ziyade düşünce, duyarlılık ve idealizm gibi ruhani yönlerini anlatmaktadır.¹⁰⁶

1871’de Tylor’ın her iki kavramın aynı anlama geldiğini açıklaması bu iki kelime arasındaki polemikte yeri bir çığır açmıştır¹⁰⁷ Güvenç’e göre uygarlık, evrim tarihinin her evresinde bir toplumlar birliğinde ulaşılan en yüksek düzeyi temsil eder. Ancak o da Tylor gibi kültür ve uygarlığın birer varlık türü olarak eşit kabul edilmesi gerektiğini ama günlük dilde ve düşüncede zaman zaman farklılıklara rastlandığını belirtir.¹⁰⁸

1.10. Kültür ve Demokrasi: “Demokrasi Kültürü”

Simmel’e göre kültür kelimesi gerçekten doğru kullanıldığında, gerçek nesnesi sadece insandır, zira kusursuzlaşma talebinde bulunan yegâne canlı insandır.¹⁰⁹

Nitekim uygarlık tarihine baktığımızda insanoğlunun ortaya koyduğu buluşlar, kat ettiği aşamalar, kusursuzlaşmayı, daha iyi olmayı hedeflemektedir. Yönetme ve yönetilme anlamında da rejimlerin en kusursuzunu ya da en az kusurlusunu arayan insanlık, MÖ 8. yüzyılda tanıştığı demokrasi olgusunu geliştirerek günümüzün Batılı demokrasisini yaratmıştır.

---

¹⁰⁴ Güvenç, A.g.e., s. 61.

¹⁰⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 418.

¹⁰⁶ Guy Rocher, **La Notion De Culture**, Montréal: Éditions Hurtubise HMH ltée, 1992, troisième édition, chapitre IV, p. 102.

¹⁰⁷ Tylor, E. B. (1871). **Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom**. London: J. Murray.

¹⁰⁸ Güvenç, A.g.e., s. 63.

¹⁰⁹ Georg Simmel, **Bireysellik Ve Kültür**, Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 332.

Tıpkı İlhan'ın kültür yorumunda insanların ortaya çıkardığı ve topluma mal olmuş değerlerin gelecek nesillere aktarılmasına yaptığı vurgu gibi¹¹⁰ kavrama dair yapılan tanımların ortak paydası, kültürün aktarılıyor olmasıdır. Peki, kültürün gelecek nesillere aktarılabilen bir değerler sistemi olması, demokrasiyi de bir kültür haline dönüştürmekte midir? Ballance¹¹¹ “*Demokratikleşme, Peki Ya Sonrası*” başlıklı makalesinde kültürün demokratikleşmesi ve demokrasi kültürü kavramlarını sorgularken demokrasinin gelişimiyle birlikte demokrasi kültürü olgusunda sosyal bir duygu karmaşasının ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹¹²

Demokrasi kültürünün ilk başlarda eğitimli, bilgili, okuryazar bir çoğunluk tarafından kabullenildiğini öne süren Ballance, günümüze geldiğinde bu kavramın iyice esneyerek parlamenter yapıdan olduğu kadar ekonomik yapıdan da etkilendiğini öne sürmektedir. Aynı şekilde Orhan Hançerlioğlu'na göre de sınıflı toplum yapısının ortaya çıkmasından yani zihin ve kol emeklerinin birbirlerinden ayrılmasıyla kültür, varlıklı sınıfların bir ayrıcalığı haline dönüşmüş, geniş halk kitleleri kültürel olaylara katılamamıştır. Burjuva ideologlarının, kültürü, halk gruplarını küçümseme amacıyla zenginlere mal etmelerinin sebebi de budur.¹¹³

Arnold'a göre kültür mükemmelere ulaşma uğraşdır ve bu amaç doğrultusunda toplumların uyum içinde sağlayacakları mükemmeliyet, insanlığın her alanda gelişimine ve ortam hazırlayacaktır. Kültürün yerleşmesi için çalışmanın ve gayret etmenin önemine vurgu yapan Arnold'a göre kültürün gelişimi sadece belirli alanlarda değil, her yönüyle insanlığın gelişimi için uğraş vermektir.¹¹⁴ Yani bir başka deyişle demokrasi kültürü de toplumların, kavramın gelişimi için verecekleri çabayla yerleşme ve gelişme şansı bulacaktır.

Demokrasinin bir kültür olarak yerleşmesi elbette demokrasinin kavram olarak yüklendiği ve/veya yüklenmesi gereken anlamları içermesiyle mümkündür. Bir rejimin demokrasi olup olmadığını tayin eden kriterler,

¹¹⁰ Atilla İlhan, **Ulusal Kültür Savaşı**, 1.b., Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul 1986, s. 11.

¹¹¹ Canada, L'Institut national de la recherche scientifique (INRS), faculty member, Urbanisation Culture Societe.

¹¹² http://www.academia.edu/258733/D%C3%A9mocratisation_de_la_culture_ou_d%C3%A9mocratie_culturelle_Deux_logiques_d'action_publique, (Erişim: 28 Mayıs 2017).

¹¹³ Orhan Hançerlioğlu, **A.g.e.**, s. 259.

¹¹⁴ Arnold, M. & Armour, G.A. (1869). **Culture and anarchy: an essay in political and social criticism** (by Matthew Arnold). London: Smith, Elder.

demokrasinin kültür olarak yerleşmesinde ve aktarılmasında ön plana çıkmaktadır.

Paris'te faaliyet gösteren “*Demokrasi Kültürü Vakfı*” (Fund For Democratic Culture) demokrasi kültürünü, “*Toplumların hükümet işlerinde, bağımsız veya örgütlü bir biçimde, bizzat yönetimin bir parçası olma arzusu ve çabası*” şeklinde açıklayarak, demokrasi kültürünün gelişiminde katılımcılığa vurgu yapmaktadır. Bir başka deyişle, toplumsal anlamda bir demokrasi kültürünün mevcudiyeti, birlikte yaşama ve birlikte karar alma süreçlerinde, kitlelerin sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yönetime etkin ve faal katkı vermesiyle mümkündür.¹¹⁵

Ama verilen veya verilecek bu katkının açılımı nasıl olmalıdır? Kongar'a göre demokrasi kültürünün ortaya çıkması aydınlanmasını tamamlamış, sanayi devrimini yaşamış ve hür düşünceye sahip bireylerin oluşturduğu toplumlarda mümkündür. Yine Kongar'a göre demokrasi kültürünün ortaya çıkabilmesi için iktidar olacak güce sahip bir sermaye ve işçi sınıfının mevcudiyeti de önemlidir. Türkiye bu bağlamda Avrupa'da, bu kriterler bulunmaksızın demokrasiye geçiş yapan tek ülkedir. Türkiye'de demokrasi kültürünün tam anlamıyla oturmamasında en önemli etkenlerden biri de Kongar'a göre, demokrasi olgusunun tabandan gelen bir talebin sonucu değil, Atatürk devrimleriyle, tavandan tabana yayılmak istenen bir kültür ve yaşam biçimi olmasıdır.¹¹⁶

Demokrasi kavramının bireylere öncelik ve toplumsal açıdan var olma şansı sunan yapısı, kültür kavramıyla direkt bağlantılıdır. Kültür kavramının oluşumunda ise ekonomi, maneviyat anlayışı, zaman, mekân ilişkisi gibi unsurlar hakimdir. Demokratik bir yönetimde, bireylerin farklı kanaat ve tutum içinde olmaları doğaldır. Dolayısıyla kanaat ve inançların çoğulluğunu kabul eden, eşitlikçi sosyal ve politik yaşam formları, demokrasi kültürünün de yerleşmesine katkı sağlamaktadır.¹¹⁷ Yani bir başka deyişle, demokratik bir yönetimin gayesi, sadece devletin değil, toplumun da demokratikleşmesini sağlamaktır.

¹¹⁵ <http://fundfordemocraticculture.org/culture-democratique/> (Erişim: 27 Mayıs 2017).

¹¹⁶ Kongar, **Demokrasimizle...**, s.s. 46,47.

¹¹⁷ Ali Yaşar Sarıbay, **Demokrasinin Sosyolojisi, Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye**, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 19.

Mill'e göre demokrasi kültürü toplumların alışkanlıklarında ve tutumlarında da farklılıklara yol açmaktadır. Demokrasinin, bireyin siyasete aktif katılımını mümkün kılan vasfı, toplumlara ve insanlara özgüven, kamusal anlayışa sahip çıkma, özgürlüklerinden ödün vermeme gibi çağdaş evrensel değerleri de kazandırmakta ve aşılacaktır.¹¹⁸

Macpherson'a göre demokrasi kültürü aslında bir hükümet biçiminin ötesinde bir durumu, bir sosyal düzeni ifade etmektedir. Bu geniş anlamıyla demokrasi, insanların her zaman için eşit olacağı bir düzeni öngörmektedir ki bu eşitlik, sınıflardan hiçbirinin bir diğeri üzerinde egemenlik ve üstünlük talep edemeyeceği bir sistemi öngörmektedir.¹¹⁹ Yani Macpherson demokrasi kültürünün, toplumsal eşitliğin mevcut olduğu ülkelerde ortaya çıkabileceğini ve yaşayabileceğini iddia etmektedir.

Özüerman her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın demokrasinin öncelikle insan haklarıyla direkt ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Yani bu bakış açısıyla demokrasi kültürünün temel unsurları katılımcılık, çoğulculuk, sosyal eşitlik, farklı düşüncelere sunulan yaşama şansı, uzlaşma, azınlıkların haklarına saygı, adalet, bağımsız mahkemeler ve herkesin katılımıyla gerçekleşen serbest seçimlerdir.¹²⁰ Ülkelerin tarih süresince sahip oldukları yerleşik değerler, karşılıklı etkileşimle, siyasal kurumların da gelişiminde etkili olmuş; demokrasi kültürünün yerleşmesinde rol oynamıştır. Örneğin ABD ve İngiltere gibi demokrasileri oturmuş, sistemleri sorunsuz işleyen ülkelerin, tarihsel süreçte demokratik kurum ve kuruluşlarla bütünleşen sosyo ekonomik yapılarının ve geçmişlerinden getirdikleri birikimin, demokrasi kültürünün gelişiminde önemli rol oynadığı görülecektir.¹²¹

Çam'a göre ise demokrasi kültürünü oluşturan unsurlar, halkın yönetilen ve yöneten arasındaki ilişkiye özgürce ve direkt katılabilme serbestisi, azınlıkların haklarına hoşgörülülük ve saygılı bir çoğunluk yönetimi,

¹¹⁸ Dr. Hasan Yaylı, Emel Çınar, "Klasik Liberalizmde Özgürlük ve J.S.Mill'in Yerel Yönetimlere Bakışı" **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 32 Eylül – Ekim 2012, s. 11.

¹¹⁹ C.B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, Çev: Levent Köker, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.32.

¹²⁰ Tülay Özüerman, **Türkiye'nin Batılılaşma Ve Demokratikleşme Açmazı**, 1.b. , Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 51.

¹²¹ Özüerman, **A.g.e.** , s. 53.

bireysel hak ve özgürlüklerin korunarak, her anlamda eşit bir düzenin mevcudiyetidir.¹²²

Demokrasi kuramcısı Dahl'a göre ise demokratik sürecin beş temel standardı; bireyin yönetime aktif katılımı, herkesin eşit bir biçimde oy verebilmesi, bilgi edinebilme özgürlüğü, gündemin kontrol edilebilmesi ve yetişkinlerin dâhil olmasıdır. Yani demokrasi kültürü sözkonusu erdemlerin üzerinde oturmakta ve gelişmektedir.¹²³

---

¹²² Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 388.

¹²³ Dahl, **A.g.e.**, s. 72.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

2.1 Neden Antik Yunan?

Her ne kadar o dönem uygulanan demokrasi bugünün modern demokrasisiyle pek benzer yönler taşımasa da demokrasi kavram olarak Antik Yunan'da doğmuş ve uygulanmıştır. Bu bir rastlantı olmasa gerek, zira o dönemlerde Antik Yunan toplumunda kurallara uymak bir erdem kabul edilirdi. Mesela Antik Yunan'da kutsal Olympia yarışmalarında “kuralları çiğnemek” kabul edilmez bir durumdu, herkes bu kurallara uymak zorundaydı. Yani kuralların olduğu ve uyulduğu bir toplum yapısı aslında bir gelenek gibiydi.¹²⁴

Simmel'e göre ise sürekli yakınlarındaki veya uzaklarındaki düşmanlarının tehditlerine karşı hazır olmaya çalışmaları, antik polislerin gerek siyasi gerekse askerî açıdan yurttaşlarının mecburen kaynaşmalarına, birlik olmalarına, birbirlerini denetlemelerine ve toplumsal düzende ise çoğunluğun bireyi adeta kıskanç bir şekilde sahiplenmesine sebep oluyordu. Yani antik çağdaki Atina'nın büyümesi ve çok renkliliği, bireyselleşmeyi başarmış Atinalıların, bireyselleşmeye karşı çıkan bir kentin baskılarına gösterdiği dirençten kaynaklanmaktaydı.¹²⁵

Perslerle uzun yıllar süren savaşlarda askere ihtiyaç duyan ve denizciliğini geliştirmek isteyen Atina, gemilerde kürek çekmek gibi işlerde çalışacak denizcilere ihtiyaç duymaktaydı. Ve bu eksik insan gücünü sağlamak için Atina yönetimi kurallarını esneterek yurttaşlık hakkını genişleterek “*Thetes*” olarak adlandırılan mülk sahibi olmayanlara da yurttaşlık hakkı verdi. Yani demokrasinin Atina'da doğumunda¹²⁶ askeri ve ticari sebeplerle denizi kullanma, denize açılma kararı da etkili olmuştu.¹²⁷

---

¹²⁴ Anıl, **A.g.e.**, s. 85.

¹²⁵ Simmel, **A.g.e.**, s. 324.

¹²⁶ Canfora, **A.g.e.**, s. 12. “Halikarnaslı Herodot Tarihi'ndeki bölümlerden birinde siyasi demokrasinin Kleistenes'ten önce, Pers Krallığı'nda tahtı gasp eden Smerdis'i tahttan indiren bir komploya karışmış mevki sahibi bir Pers tarafından “icat edildiği” çok açık bir biçimde iddia ediliyor. Herodot, Yunanlıların eserinin halka açık bir biçimde okumamasını, Yunanlıların bu iddiayı kabullenmek istememelerini eleştiriyor.”

¹²⁷ Canfora, **A.g.e.**, s. 26.

2.2. Polis Kültürü ve Demokrasi

Antik çağda Yunanistan'ın sosyal ve siyasi hayatı “polis” adı verilen devletçiklerde şekillenmekteydi. Kent ve devlet olgularının birleşmesiyle ortaya çıkan polis, kelime karşılığı olarak şehir, devlet anlamına gelmekteydi. Polis bünyesinde tapınak, idari binalar, pazaryeri ve tiyatro gibi yapıların yanı sıra kent çevresindeki köy ve tarım alanları bulunmaktaydı.¹²⁸ Polislerin büyüklükleri de değişiyordu, birkaç yüz kişinin yaşadığı küçük köyler de vardı, Sparta ve Atina gibi çok geniş alana yayılmış polisler de. Atina, Attika adı verilen yaklaşık 2600 kilometrekarelik bir alanda kurulmuştu ve en az 30-40 bin nüfusa sahipti. Politika kelimesi de aslında polis kelimesinden gelir, “polisle ilgili işler” anlamındadır.¹²⁹

Atina toplumu, o yıllarda büyük toprakları ellerinde bulunduran aristokratlardan, küçük toprak sahibi köylülerden, zanaatkârlardan, kent esnafından ve kölelerden oluşmaktaydı. Polislerin her açıdan imtiyazlı sınıfı, köklü ailelere mensup olanlar ve zengin kesimdi. Köylülerin, aristokratlar tarafından sömürülmelerine yönelik öfkesi ve deniz ticaretiyle uğraşan kent esnafının kısmen zenginliğe ulaşip sınıf bilincine erişmesi neticesinde, dengeler değişmeye başlamıştı.

Borçlarını ödeyemeyen köylülerin bir kısmı para kazanmak için aristokratların çiftliklerinde çalışmaya başlamış bir kısmı da topraklarını satıp Atina'ya yerleşmişti. Atina'nın tarım ve madencilik alanlarının tamamına yakını birkaç aristokrat ailenin malıydı. Ama ekonomik açıdan rahatlamaya başlayan kent esnafı da güçlenmekteydi. Kırsaldaki hayatını bırakıp, kente gelip çalışmaya başlayan köylülerin de desteğini alan bu grup, artık aristokratlara karşı bir direnç oluşturacak güce ve olgunluğa erişmişti.

Bu durumdan huzursuz olmaya başlayan aristokratlar, düzenin değişmeden olduğu gibi korunması için baskı yapıyorlardı. Atinalı hukukçu Draco'ya hazırlattıkları çok ağır yasalar ile düzeni ve menfaatlerini korumaya karar vermişlerdi.¹³⁰ aristokratların bu talepleri üzerine MÖ 624'te Draco, halka yönelik oldukça sert bir grup yasa hazırlamıştı. Draco'nun vicdansız

¹²⁸ Anıl, **A.g.e.**, s. 85.

¹²⁹ Toktamış Ateş, **Demokrasi**, 3.b., Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s. 35.

¹³⁰ Anıl, **A.g.e.**, s.s. 89-90.

kanunları¹³¹ geçici bir süre aristokratları tatmin etse de çözüm sağlamamış, toplumsal ayrışmalar ve sınıfsal kavgaları başını alıp gitmişti. Baskıyla geçen 40 yıl Atina'da işlerin daha da çığrından çıkmasına neden olmuştu.

2.3. Solon ve Demokrasi Yolunda İlk Adımlar

Draco yasalarının sorunları çözemediğini gören Atinalı aristokratlar bu sefer aslen bir aristokrat olmasına rağmen, adil görüşleriyle halkın da sevgi duyduğu Solon'u arabulucu olarak görevlendirdiler. Solon¹³² "timokrasi" olarak adlandırılan, dereceli oligarşi fikrini temel alan bir anayasa hazırladı. Yani artık doğuştan gelen haklar yerine yıllık üretilen ürün miktarı baz alınacaktı. Bu kritere göre Atina, üretim gücüyle paralel dört sınıftan oluşacaktı. Gerçi Solon'un sınıflandırmasında en önemli politik görevler yine en yüksek sınıfların elindeydi ama artık en alt sınıflara da mecliste görev alma hakkı verilecekti.¹³³ Solon, yazılı kanunlara bağlı olan, keyfiyete izin vermeyen bir yönetim tarzı oturtmayı hedeflemiş, demokrasi adına ilk adımları atmıştı.¹³⁴

Göreve getirdikleri Solon'un kendi egemenliklerini korumak yerine toplumsal yapıda sınıflar arasındaki eşitliğin kapılarını aralaması, aristokratları büyük hayal kırıklığına uğratmıştı. Borçları silinen halk, ekonomik açıdan kısmen rahatlamıştı ama sosyal hak ve güvencelerden yoksundu ve istediğini bulamamıştı.¹³⁵ Solon'un, rejimin servet tabanına oturduğu bir yönetimi hayata geçirmesi, yeni palazlanan ve burjuvalaşan esnaf kesiminin önünü açmıştı. Onlar da bu avantajlı konumlarını aristokratlara karşı daha çok hak ve olanak sağlamak için kullanmaya başlamıştı.

Solon'un Atina'dan ayrılmasının ardından Trakyalı zengin madenci Peisistratos paralı askerlerden oluşturduğu ordusuyla iktidarı ele geçirmişti. Diktatör eğilimli birisi olsa da halkı destekleyen, fakirleri koruyan bir yaklaşım ortaya koymaktaydı. Aristokratların bir kısmını şehir dışına sürgüne göndermişti. Toprak zenginlerinin arazilerinin bir bölümünü halka vermişti ve

¹³¹ Anıl, **A.g.e.**, s. 90.

¹³² Samons, **A.g.e.**, s. 54. Kimi tarihçilere göre "demokrasinin kurucusu" unvanını en çok hak eden kişi Solon'dur. "Aristoteles Solon'un anayasasını "demokratik" kılan hususun sözde tüm vatandaşları jüriye kabul etmesi olduğuna inanıyordu ama hayal ettiği güçlü halk mahkemeleri muhtemelen o kadar erken oluşmamıştı."

¹³³ Arblaster, **A.g.e.**, s.30.

¹³⁴ Ateş, **A.g.e.**, s. 38.

¹³⁵ Anıl, **A.g.e.**, s. 92.

toprak sahibi yaptığı köylülere tohum desteği ve maddi destek sağlamıştı. Tüm bu halkçı politikalar, Atina'da Peisistratos'a duyulan sevgiyi ve inancı arttırıyor keza demokrasinin tabanının daha da genişlemesine ortam hazırlıyordu.¹³⁶ Peisistratos MÖ V. yüzyılın demokratik Atina'sı için önemli emsaller oluşturmuştu¹³⁷ ama oğlu Hippias babasının tersine acımasız bir tiran haline dönüşünce¹³⁸ tiranlığa geçit vermeyen Spartalılar, Hippias'ın yönetimine son vermişlerdi.

2.4. Kleistines ve Demokrasinin Yerleşmesi

Tiranlığın ardından yeniden güçlenen¹³⁹ aristokratlar, zamanında halk arasında gerginliklere yol açan yanlış uygulamalarına geri dönmüşler ve huzursuzluklar yeniden başlamıştı. Kleisthenes, zamanında kayınbiraderi Peisistratos'u başa geçiren güç odaklarının desteğini yanında bulmuş ve aristokratlara meydan okumuştur. Arkasında önemli bir halk desteği ve sempatisi bulan Kleisthenes, mücadelesinden galibiyetle çıkmış, aristokratları sindirmiş ve demokrasi yolunu daha da açan reformlarını uygulamaya sokmuştu.

Kleisthenes Atina'da çok farklı bir düzen oluşturmayı kafasına koymuştu. Bazı eski kurumların devamına izin vermiş ancak yapılarında yenileşmeye gitmişti. Önceden yaşananlardan ders çıkaran Kleisthenes, Atina'da demokrasiyi, olası saldırı ve tehditlerden koruyacak bazı tedbirler de almıştı. Ortaya çıkardığı bu model Atina demokrasisinin klasik şekliydi. Bu düzen, halk meclisi, halk mahkemeleri, "boule" gibi kurumların bir araya geldiği bir yapıydı. Demokrasinin Atina'da en oturmuş ve kurumlaşmış dönemi

¹³⁶ Anıl, **A.g.e.**, s. 94. "Böylece demokrasinin başlıca desteği olan özgür yurttaşların çoğalması sağlanırken kentteki özgür emeğin canlanıp, işçilerin patronlarla pazarlık gücüne kavuşması da desteklenmiş oluyordu. Çünkü kent işçisi artık kolayca iş bulur hale gelirken insanca yaşabileceği bir ücret talep edebilme ayrıcalığına da kavuşuyordu. Ayrıca Hellespont (Çanakkale) Boğazı'nı kontrol altına alarak kente bol ve ucuz tarım ürünleri girmesini sağlarken, tarım kesiminde ortaya çıkan işgücü fazlasını kente doğru kaydırıyor ve kentte başlattığı olağanüstü bayındırlık faaliyetleriyle de bu insanlara geniş iş olanakları hazırlıyordu."

¹³⁷ Samons, **A.g.e.**, s. 59.

¹³⁸ Samons, **A.g.e.**, s. 60. "Hippias kardeşi Hipparkhos'un aşık olduğu aristokrat kadın tarafından reddedilmesinin ardından aristokrat çifti aşağıladığı gerekçesiyle öldürülmesi üzerine öfkesinden bir tiran haline dönüşü. Bazı aristokratları Atina'dan sürdü. Sürgün edilen aristokratlar darbe yapmaya niyetlenseler de başarılı olamadılar."

¹³⁹ Samons, **A.g.e.**, s.60. "Spartalılar görünüşe göre çoğunlukla aristokratların hakimiyetinde olsa da eşit bir vatandaşlık sistemine dayanan bu tür tiranlık dışı rejimleri Sparta çıkarlarına uygun buluyordu."

olarak kabul edilen Perikles dönemi, Kleistenes'in bu reformlarının üzerine kurulacaktı.¹⁴⁰

Pers İmparatorluğu'nun güçlü ordusu karşısında kazanılan askeri zafer ve savaş ortamında iyice güçlenen donanmasıyla Atina'nın, Akdeniz ve Ege ticaretinde hâkim konuma gelmesi, sosyo ekonomik anlamda gelişmesine de ortam hazırlamış¹⁴¹ oluşan bu yeni sosyal dengeler, demokrasinin benimsenme sürecini de hızlandırmıştı.

MÖ 420'ye gelindiğinde refah düzeyi yükselirken oy verenlerin desteğini almaya yönelik popülist uygulamalar da ortaya çıkıyordu. Lider olabilmek seçmen statüsündeki halkı etkileyebilmekten, bu da popülizmden geçiyordu. Bu amaçla lider adayları, vaatlerle ve diğer rakiplerine yönelik iftiralarla halkı etkilemeye çabalıyordu. Halkın egemenliğini, halkın keyfiyeti haline dönüştüren siyasetçiler aslında bir anlamda kendi taraftarlarının diktasına da ortam sağlıyorlardı. Siyasetçiler popülizme yönelirken, seçmenler de pragmatist tavırlar içine giriyorlar, kendilerine sunulan hak ve özgürlükleri kişisel çıkarları için kullanmakta beis görmüyorlardı. Dönemin Atina'sında yaşanan bu durum, yani seçen ve seçilen arasında çıkara dayalı oluşan bu ilişki, bireyin doğuşu aşamasının yaklaştığını göstermekteydi.¹⁴²

2.5. Perikles, Pelepones Savaşları ve Atina Demokrasinin Sonu

Atina'nın liderliğine soyunan Perikles çok etkili bir hitabet gücüne sahipti. Bir zamanlar halkın büyük rağbet gösterdiği özgürlük, eşitlik temalı söylevler, yerini özellikle parasal vaatlere bırakmaya başlamıştı. Yeni eğilimi doğru analiz eden de bol bol ekonomik vaatler vermeye başlamıştı. Perikles'in stratejisi başarılı olmuş, kişisel refahının peşine düşen seçmenlerin, kendisine destek vermesini sağlamıştı. Polisin zenginliklerini halka rüşvet olarak dağıtmaya başlayan¹⁴³ Perikles'in bu popülist politikaları, dönemin Atina'sının düşünürleri tarafından da zaman zaman eleştiriliyordu. Örneğin Platon'a göre Perikles, demagojinin insan halini almış şekliydi ve halkı yozlaştıran yozluktan yana birisiydi.¹⁴⁴ Atina halkı, Peisistratos'tan sonra, kendisini yeniden büyük

---

¹⁴⁰ Anıl, **A.g.e.**, s. 95.

¹⁴¹ Anıl, **A.g.e.**, s.99,100.

¹⁴² Anıl, **A.g.e.**, s. 101

¹⁴³ Anıl, **A.g.e.**, s. 102.

¹⁴⁴ Canfora, **A.g.e.**, s.30.

bir bolluk içinde hissetmeye başlamıştı. Kentin hazinesinden halkı besleyen Perikles, izlediği stratejide başarılı olmuş ve Kimon'dan liderliği almıştı.

Perikles, yönetimde olduğu süre içerisinde de aynı popülist tavırları sürdürüyordu. Örneğin olası bir Pers saldırısı karşısında ortak mücadele etmek için oluşturulan Delos Deniz Birliği'nin ortak kasasını, diğer polislerin iznini bile istemeden Atina'ya dağıtmıştı. Perikles o döneme kadar ücretsiz yapılan memuriyet hizmetini de maaşa bağladığı gibi, Atina'ya sonradan yerleşen yabancılara bile para ödemeye başlamıştı. Halkın cebini dolduran Perikles yenilmez konuma gelmişti. Tam onbeş defa üst üste aynı göreve getirilen Perikles, Atina'yı yönetmenin sırrını keşfetmişti.¹⁴⁵ Ekonomik kaygılarından arınan, rahat yaşamaya başlayan ve bolca boş vakit bulabilen Atinalılar, fikir dünyasına yönelmişler, bu da felsefenin yükselmesine ortam hazırlamıştı.¹⁴⁶

Atina'nın bu şatafatlı hayatı, sömürülen polislerin ve Spartalıların da tepkisini çekmeye başlamıştı. Sparta, Perikles tarafından, ortak hazinesi keyfi biçimde Atina'nın refahı için harcanan Delos Deniz Birliği'nin öfkeli üyelerini yanına çekmişti. Sparta ve Atina arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. En nihayet MÖ 431 yılında iki polis savaşa tutuştu. Peleponez adı verilen savaşın başlarında Atina üstün olsa da veba salgını patlamış, Perikles de bu hastalığa yakalanarak ölmüş, Atina savaşı kaybetmişti. Peleponez Savaşı hezimetinin Atina'ya ve demokrasisine faturası çok ağır olmuştu. Atina 27 yıl süren bu savaşın ardından ekonomik açıdan asla belini doğrultamayacaktı. Tüm altın rezervi tükenmiş, hatta Atinalılar altın tanrıça heykellerini dahi eriterek orduya maddi kaynak yaratma arayışına girmişti.¹⁴⁷

Savaşın ardından yönetimi devralan Spartalı komutan Lysandros döneminde Atina demokrasisi yeniden canlanmaya başlamış, Sparta Kralı Paussanias'ın olumlu tutumundan güç bulan demokratlar, Atina'da yeniden demokrasiyi hâkim kılmışlardı. Demokrasinin yeniden kurulması, Atinalıların demokrasi fikrinden vazgeçmeyeceklerini göstermemekteydi. Ama Atina, içine düştüğü ekonomik darboğazdan vergileri oldukça yükseltmesine rağmen çıkamıyordu.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ Anıl, **A.g.e.**, s. 104.

¹⁴⁶ Anıl, **A.g.e.**, s. 103.

¹⁴⁷ Samons, **A.g.e.**, s.163.

¹⁴⁸ Samons , **A.g.e.**, s.165.

Bu durum ünlü polisin yıkılmasını bekleyenleri de harekete geçirmişti¹⁴⁹ MÖ IV. yüzyıla gelindiğinde artık Atina'da tüm dengeler olumsuz yönde değişmeye başlamıştı. Askeri gücü çok azalan ve halkın umutsuzluğa kapıldığı Atina, güneyde Makedonya'ya karşı girdiği savaşı kaybetmiş, bu da Atina Demokrasisi'nin sonunun gelmesini hızlandırmıştı.

2.6. Atina Demokrasisine Genel Bir Bakış

Demokrasi kuramını araştıran birçok yazar, antik Yunan'daki demokrasi deneyiminin günümüzün modern demokrasisi ile çok az benzer noktaları olduğunu belirtir. Antik Yunan'ın siyasal düşüncesi ve özellikle yönetimde “insan”a değer veren yaklaşımı bu bağlamda önemlidir.¹⁵⁰ Öte yandan Antik Yunan'da, demokrasinin doğumunda tanık olunan, mevcut sistemden menfaati olanlara karşı verilen mücadele, fakirlerin ve emekçilerin yetersiz olduğu iddiası, sosyo ekonomik eşitsizliklerin politik eşitsizliklere ortam hazırlaması, her alanda eşitlik ve ifade özgürlüğü talebi gibi hususların günümüzde de mevcudiyetlerini koruduğu bir gerçektir.¹⁵¹

Atina'da 2500 yıl önce denenen sistem, bugün doğrudan demokrasi denen yönetimin ta kendisi ve ilk örneğiydi. Atina halkı, demokrasinin ancak ve ancak insanların her şeyi çok çabuk duyup öğrenebileceği küçük kentlerde uygulanabileceği kanısındaydı.¹⁵² Antik Atina'da politika, politik sınıfın (yani sitelerde politik faaliyetlere katılma hakkı olanların) gerçekleştirebildikleri bir şeydi. Bu yüzden politika, polisle eşdeğer görülürdü. Eski Yunanda bu yüzden asıl yanıtı aranan soru, devletin ne olduğu sorusu değil, kimin olduğu sorusuydu.¹⁵³

Yunan polisleri, boyutları ve nüfusları farklı da olsa benzer devletlere sahipti. Ama bununla birlikte soylu veya zengin olmayan tüm yurttaşların mecliste oy hakkı vardı ve devletin karşısında herkes eşitti. Polis rejimlerinde ayrıca yurttaşlık görevleri daha ziyade dönüşümlü olarak yerine getiriliyordu. Hatta yüksek dereceli memuriyetler, seçimle ya da miras yoluyla değil, bir

---

¹⁴⁹ Anıl, **A.g.e.**, s. 108.

¹⁵⁰ Ateş, **A.g.e.**, s. 34.

¹⁵¹ Arblester, **A.g.e.**, s. 42.

¹⁵² Crick, **A.g.e.**, s. 31. “Aristoteles'e göre bu kriter bir haberci bağırdığında sesinin polisin diğer ucundan duyulması, ya da herkesin birbirini tanımastıydı.”

¹⁵³ Sarıbay, **A.g.e.**, s. 69.

yıllık dönemler için kura¹⁵⁴ yöntemiyle belirleniyordu ki bu da yurttaşlar arasında eşitliğin önünü açıyordu.¹⁵⁵

Polislerin yönetiminde üç ayaklı bir sistem vardı. Bir merkezi yönetim mevcuttu. Bu merkezi idarenin yanında bir de oligarşik konsey görev yapmaktaydı. Üçüncü olarak ve asıl demokrasinin özünü oluşturan halk meclisleri vardı.¹⁵⁶

Her polisin yönetimi, yetişkin erkek vatandaşların oluşturduğu “*ekklesia*” adında meclislere sahipti.¹⁵⁷

Meclislerde, yapılacak kanunlara, polisin savaşa girip girmeyeceğine, barış yapılıp yapılmayacağına karar verilir veya bu bağlamda alınan kararlar, öneriler tartışılır, oylanırdı. Meclis, yaşı 21 ve üzeri, vatandaş statüsündeki Atinalı erkeklerden oluşmaktaydı.¹⁵⁸

Halkın, polisin yönetimine direkt katılabilmesi yani Antik Yunan’daki sistem bu yönüyle bir ilkti. Ama bu katılım herkese açık değildi, yani herkes bu siyasi hakkı kullanamıyordu. Örneğin nüfusun yüzde ellisini oluşturan kadınlar, sadece çalışmak amacıyla Atina’da bulunanlar yani doğma büyüme Atinalı olmayanlar ve köleler sistemin dışındaydı. Genel nüfusa vurulduğunda, polis halkının dörtte biri bu katılım hakkına sahipti.¹⁵⁹ En kalabalık meclis görüşmelerinde 3-4 bin kişinin mevcudiyeti söz konusuydu.¹⁶⁰

Atina demokrasisinin kurumlarına, sonradan bir meclis daha eklendi. “*Boule*” adı verilen bu oluşum, bir tür yürütme organı kimliğindeydi. Üyeleri bir yıllığına seçilmiş 500 kişiden oluşuyordu. Bu yüzden *500’ler meclisi*¹⁶¹ olarak adlandırılmıştı. “*Ekklesia*”nın görüşeceği konuları tayin etmek, dış ilişkileri yürütmek, askeri ve mali harcamaları kontrol etmek gibi çok önemli

---

¹⁵⁴ Erdal Şafak, “Demos Kratos” **Sabah Gazetesi** , 13 Haziran 2010. “*Aristo’ya göre, kura yöntemi seçimden daha demokratikti. Şöyle savunuyordu: “En iyi adayları seçmek aristokrasi sistemine dönüş anlamına gelir. Oysa kura hiçbir ayırım yapmaksızın herkesin yönetime katılımını sağlar.”*”

¹⁵⁵ Charles Tilly, **Demokrasi**, 2.b. , Phoenix Yayınları, Ankara, 2014, s. 54.

¹⁵⁶ Tilly, **A.g.e.**, s. 53.

¹⁵⁷ Samons , **A.g.e.**, s. 50.

¹⁵⁸ Ateş, **A.g.e.**, s. 36.

¹⁵⁹ Arblaster, **A.g.e.**, s. 41.

¹⁶⁰ Duverger, **A.g.e.**, s. 14.

¹⁶¹ Anıl, **A.g.e.**, s. 11. “*Solon zamanında “Dört yüzler Meclisi” olarak oluşturulan bu kurul Kleisthenes’in reformları sırasında “Beş yüzler Meclisi” adını almıştı. Kleisthenes aristokrasiyi yıkmak için Atina’daki kabileleri ortadan kaldırmamış ama buna karşılık polisi “Deme” (mahalle) ismiyle on bölgeye ayırmıştı. İşte bu şekilde kurulan demelerin kendi içinden ve otuz yaşını doldurmuş erkek yurttaşları arasından seçtiği ellişer kişiden 500 kişinin katılımıyla “Boule” oluşuyordu.”*”

görevler “boule’ye aitti.¹⁶² Başlarda 500’ler meclisi üyeleri, orta büyüklükte mülk sahibi Atina vatandaşları arasından seçiliyordu ama sonraları halktan, maddi gücü olmayan vatandaşlar da seçilmeye başlandı. Mecliste konuşma özgürlüğü, en önemli husus ve demokrasinin bireye sunduğu en temel hakların başında geleniydi. Vatandaşların kendi kendilerini yönetmeleri ancak meclisteki halka açık konuşmalar ve tartışmalar aracılığıyla gerçekleşiyordu.¹⁶³

Atina Demokrasisi’nde yürütme gücü, boulenin yanı sıra *ekklesia* tarafından seçimle göreve gelen ve “*statego*” adı verilen on generaldeydi. *Statego*’nin görevi bir yıla sınırlıydı ve ancak üyeler görevleri bittikten sonra yeniden aday olabiliyordu. Başlarda *stategoilerin* asıl görevi orduyu ve donanmayı yönetmek, orduların savaşa hazır hale getirilmesi gibi askersel görevlerle sınırlıyken daha sonraları bunlar sivil yönetimde de söz sahibi olmaya başlamışlardır.¹⁶⁴

Atina’da yargı gücü o döneme kadar görülmemiş oranda yüksek ve etkili bir düzeydeydi. Yargının yaptırımını, halkın kendi arasında yaşadığı uyumsuzluklar ve çözümsüzlüklerin yanında, *ekklesia* ve boulenin aldığı kararları dahi kapsayacak oranda güçlü ve genişti. İki tür mahkeme vardı. Tek hakimden oluşup “*arkhon*”ların denetiminde görev yapan yüksek mahkemeler ve halk mahkemeleri. Antik Yunan hukuk sisteminde savcı yoktu, her birey kendi davasını bizzat kendi açar ve takip ederdi. Davacıların önce arabulucular aracılığıyla uzlaşmaları istenir, bir netice sağlanamıyorsa dava yolu açılırdı.¹⁶⁵ Hakimlerin tarafsızlığının sağlanması için görevlendirilecek hakim, davanın başlayacağı gün, otuz yaşını geçmiş ve görev almak isteyenler arasından kura neticesinde belirlenirdi. Dava sürdükçe her gün hakim değişirdi. Mahkemeler baktıkları davalara göre farklılık arz ederdi. “*Areopagos Mahkemesi*” aristokrat kökenli bir kuruldu ve cinayet, yangın çıkarma davalarını, metoikosların poliste ikamet etme taleplerini karara bağlardı. Hafif yaralama gibi adli vakalara “*ephetler*” isimli mahkeme bakıyordu. Atina’da en önemli mahkeme “*Heliia*” ismi verilen halk mahkemesiydi. Bu mahkeme her türlü davada görevli, yetkili kılınmıştı ve üyeleri, otuz yaşını geçmiş borcu olmayan ve yurttaşlık görevlerini yerine getirmiş erkek yurttaşlar arasından seçilirdi.

¹⁶² Samons, **A.g.e.**, s. 52.

¹⁶³ Arblaster, **A.g.e.**, s.38.

¹⁶⁴ Ateş, **A.g.e.**, s.38.

¹⁶⁵ Anıl, **A.g.e.**, s 115.

Görülecek davanın önemine göre 201 kişiden 1501 kişiye kadar üyeden oluşuyordu. Mahkeme üyeleri kendilerine önceden verilmiş evet ve hayır kararlarını ifade eden markaları, hakimin önündeki çömleğe atarak kararlarını belirtiyorlardı. İlk aşamada suçlu veya suçsuz kararı alınıyor, ikinci oturum da ise hangi cezanın verileceği kararlaştırılıyordu. Tarafların savunma yaptıkları süre içinde sözlerinin kesilmesi kesinlikle yasaktı.

Atina'da demokratik sistemin korunması bağlamında, yani otoriter ve antidemokratik bir rejimin kurulmasını önlemek için “*ostraka*” diye bilinen bir sistem geliştirmişti. Şöyle ki, halk tiranlaşacağını ve demokrasiye karşı hareket edeceğini düşündükleri isimleri, kendilerine verilen çömlek parçalarının üzerine yazar ve oylama yapardı. İsmi bu çömlek parçalarından alan *ostraka oylaması* neticesinde, demokrasiye tehdit olarak görülen kişi(ler) on yıllığına sürgüne gönderilirdi. On yıl süren sürgünün ardından Atina'ya dönenler, terk ettikleri servetlerini geri alabiliyor ve siyasi faaliyetlerine devam edebiliyorlardı. MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru çömlek sürgünü Atina'nın siyasi dengelerinde önemli roller oynamış, çok önemli isimler de bu uygulamanın kurbanı olmuştu.¹⁶⁶ Ostraka uygulaması zaman zaman amacını aşan durumlara da neden olabiliyor, siyasetçiler rakiplerini sürgüne gönderebilmek için bu uygulamanın arkasına sığınıyordu.¹⁶⁷

2.7. Atina Demokrasisi Gerçek Bir Demokrasi miydi?

Atina Demokrasisi'nde liderin siyasi sahnedeki egemenliği aynı zamanda toplum için en iyi yönetimin en ideal aracıydı. Bu kişiler şehrin siyasi ve askeri denetimini ele geçirmek için aralarında mücadele ettiler ama hiçbiri sisteme yani demokrasi fikrine karşı değildi. Bu nedenle sistemi kabul etme, oyunu oynama ve sistemi kontrol etmeyi amaçlama anlamında hepsi demoklattı. Ancak bununla birlikte, oligark olarak isimlendirilen sınırlı sayıda bir grup asil, yeni sistemi hiçbir zaman içine sindiremedi. Sisteme karşı taarruza geçmek için fırsat kollayan potansiyel bir tehdit konumundaydılar.¹⁶⁸

2500 yıl kadar önce Antik Atina'da denenen yöntem ile günümüz demokrasileri arasında bir bağ kurabilmenin zor olduğunu iddia eden Dahl, o

---

¹⁶⁶ Samons , **A.g.e.**, s. 68.

¹⁶⁷ Anıl, **A.g.e.**, s. 118.

¹⁶⁸ Dahl, **A.g.e.**, s.s.31, 32.

dönemlerde ortaya çıkan yönetim anlayışını ancak ilkel, meclisli demokrasi ya da polis toplantısı demokrasisi olarak tanımlar.¹⁶⁹

Ateş de Dahl gibi düşünüp o günkü ve bugünkü demokrasinin hiç benzeşmediğini savunsa da Yunan siyasi düşüncesini ve demokrasisini irdelerken, ilk kez bireyin önemsenmesi ve düşüncesine başvurulması fikrinin daha o yıllardan günümüz demokrasilerine taşındığını söyler. Ateş'e göre çoğunluğun katılmadığı bir sistemin demokratikliği her zaman tartışmaya açık olsa da ilk defa 2500 yıl önce yöneten-yönetilen ilişkilerinin sistematik bir yaklaşımla sorgulanmasına olanak veren söz konusu demokrasi denemesinin üstün vasıflarının yok sayılması da haksızlıktır.¹⁷⁰

Arblaster, Atina Demokrasisi'nin günümüz için daima bir rol model olacağını iddia ederken Yunanlıların sadece demokrasi kavramını keşfetmekle kalmadıklarını, kavramın halkın yönetimin esas olduğu bir devlet yapılanmasını betimlemek için ustalıkla tasarlandığını ve süreç içerisinde de değişip geliştiğini belirtmektedir.¹⁷¹

Samons'a göre ise Atina'da ortaya çıkan yönetim, her demokrasinin iyi yönetimlerle sonuçlanacağı tezini kısmen çürütse de Antik Yunan toplumunun ve devletinin, günümüzün modern dünyasına ilham ve ders verdiğini, model olduğunu düşünmektedir.¹⁷²

2.8. Roma İmparatorluğu Dönemi

MÖ VII. yüzyılda Roma toplumu, kölelerin yanı sıra “*Patriciler*” ve “*Plebler*” olarak adlandırılan iki gruptan oluşmaktaydı.¹⁷³ İsimleri “*kalabalık yığın*” anlamına gelen *Plebler*, devletin korumasına sahip olmakla birlikte, yurttaşlık haklarının ancak bir bölümünden yararlanabiliyorlardı, yani ‘ikinci sınıf yurttaş’ konumundaydılar. *Plebler* çiftçilik, çobanlık, esnafılık gibi işlerle ilgilendikleri gibi vergiyi ödeyen kesimi de oluşturuyorlardı.¹⁷⁴ Sade halkın önemli bir çoğunluğunu oluşturan *plebler*, kölelerden farklı olarak bireysel özgürlüklerine ve belli haklara sahiptiler.¹⁷⁵ *Patriciler* ise büyük toprak sahibi,

¹⁶⁹ Dahl, **A.g.e.**, s. 119.

¹⁷⁰ Ateş, **A.g.e.**, s. 34-35.

¹⁷¹ Arblaster, **A.g.e.**, s. 30.

¹⁷² Samons, **A.g.e.**, s.144.

¹⁷³ Anıl, **A.g.e.**, s. 149.

¹⁷⁴ Hayat Yayınları, **A.g.e.**, s. 2725.

¹⁷⁵ N.S.Aşukin..., **A.g.e.**, s.182,183.

bütün siyasal hak ve yetkilere sahip, toplumun soylu sınıfından oluşmaktaydı.¹⁷⁶

Halkçı yönetim Atina'da olduğu gibi Roma'da da kendisini göstermeye başlamıştı. Ancak Atina'nın doğrudan demokrasisinden farklı olarak, Roma'da uygulanan yönetim sistemi, temsili demokrasi modeline yakın bir anlayıştı. Eski Yunan ve Roma'nın yönetim anlayışı devlet odaklıydı. Birey ve devlet ilişkisinde devletin konumu öncelikliydi. Roma şehir devleti de Antik Yunan sitelerinde yerleşmiş bu sistemi devam ettirmekteydi. Roma'da, imparatorluğun çok geniş topraklara yayılmasının bir sonucu olarak yüz yüze ilişkiler azaldığından, hukuki statü kazandırılmış bir yurttaşlık yapılanması ortaya çıkmaktaydı ki, bu da demokratik düşüncenin gelişmesi adına önemli ortam hazırlamıştı.¹⁷⁷

Roma, erken cumhuriyet döneminde, sınıflar arasında yaşanan çetin mücadelelere ev sahipliği yapmaktaydı. İdarenin particilerde olduğu, yani üst sınıfın hakim olduğu bir cumhuriyet yapılanması söz konusuydu. Her yıl particiler arasından neredeyse yetkileri sınırsız iki *konsül* seçilirdi.¹⁷⁸ Ama Atina'daki gibi demokrasinin aristokrasiye karşı bir savaşı söz konusu değildi Roma'da. Senato ile halk arasında yönetimde daha fazla güç sahibi olabilme mücadelesi yaşanmaktaydı. Aristokratlar aynı zamanda askerlerle birlikte savaşan memurlardı. Roma yaklaşımına göre aristokrasi, halkın sevgisini korumalıydı. Bu yüzden ordunun ve Roma'nın kentli güruhu da siyasete dahil edilmeliydi. Yani Roma için ne yalnızca aristokrat ne de sadece demokratik bir yönetimden söz etmek mümkündü, sergilenen daha ziyade karma bir yönetim anlayıştı.¹⁷⁹

Romalılar kendi sistemlerine cumhuriyet anlamına gelen "*Republic*" ismini vermeyi tercih ettiler. Latince "*res*" şey ya da ilişki; "*publicus*" da halk anlamına geliyordu; yani serbest bir çeviriyle cumhuriyet halka ait olan şey" demektir.¹⁸⁰ Atina'nın "*demos*"u Roma'da *publicus* olmuştu. Romalı Cicero, ortaya attığı ve literatüre geçmiş meşhur "*Cumhuriyet halka ait olandır*" – *Res publica res populi*- teziyle bir yandan cumhuriyetin kökünü ve

---

¹⁷⁶ Anıl, **A.g.e.**, s.150.

¹⁷⁷ AYTEKİN YILMAZ, **Modern Demokrasi (Gelişimi Ve Sorunları)** 1.b., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 93,94.

¹⁷⁸ Hayat Yayınları, **A.g.e.**, s.2725.

¹⁷⁹ Crick, **A.g.e.**, s. 41.

¹⁸⁰ Dahl, **A.g.e.**, s. 21.

özünü oluşturan ‘herkes’ olgusunun içerdiği “eşitlik” fikrine işaret etmiş, hem de rejimin ancak herkesi kucaklaması ve içine dahil etmesi durumunda meşru olabileceği hükmünü zihinlere yerleştirmişti. Roma anlayışında toplum fikri, doğum yeri, etnisite veya benzer bir alt kimlikten bağımsız; siyasi, anayasal bağa dayalıydı. Yani Roma’da hakim olan “Cumhuriyet” olgusu “herkes”in açılımını “yasa” ortak paydasında yapmaktaydı. Yasa bir taraftan insanları eşitlemeyi, diğer taraftan ise sınıfların, grupların birbirleri üzerinde egemenlik kurmasını önlemeyi hedeflemekteydi. Romalıların özgürlüğü, yasanın bu işlevinin yerine gelmesine bağlıydı. Roma anlayışında yasalar, düşünme ve eylemin önünde bir engel değil, bilakis bu bağlamda karşılaşılabildiği olası engelleri ortadan kaldıran, adalet olgusunu garanti eden bir sistemin ifadesiydi.¹⁸¹

Cumhuriyetin yönetim kademelerinde, başlarda sadece soylular ve aristokratlar seslerini duyurabiliyorlardı. Senato ve senatoyu oluşturan soylu sınıf, iktidarın sahibinin, son tahlilde Roma Halkı olduğunun bilinciyle hareket ediyordu. Her ne kadar halk, ortaklaşa bir yönetimin parçası olmasa da ortak hareket etmesi durumunda siyasi yönetimi yıkabilirdi. Uzun mücadeleler sonunda halkın da yani pleblerin de yönetimde söz sahibi olması sonucunda, alt tabaka ve sıradan halkın arasından seçilen *tribünler* kurumu oluşmuştu.¹⁸²

Her ne kadar patricilerin krallık yıllarından gelen imtiyazları ve egemenlikleri zamanla gerilemiş gibi görülse de örneğin “tam vatandaşlık” uzun yıllar sadece kendi sınıflarına ait bir imtiyaz olarak kalmıştı.¹⁸³ Patrici-pleb çatışmalarının sona ermesiyle Roma da yayılma çağına adım atmıştı.

Roma Devleti’nde gerçek anlamda bürokrasi kurumu, cumhuriyet döneminin ortalarına doğru belirmişti. Bunda devlet kurumlarının yetki ve yaptırımlarının artması önemli bir etkendi. Roma idari yapısında en güçlü makam “konsüllük” makamıydı. *Konsüller* bir yıl boyunca sınırsız senato yetkilerini kullanan, otuz üç yaşını aşmış Roma yurttaşları arasında seçilen memurlardı. Roma’da krallık döneminden cumhuriyet dönemine taşınan en

---

¹⁸¹ Sarıbay, **A.g.e.**, s. 27.

¹⁸² Crick, **A.g.e.**, s. 43. “Cumhuriyetin başlarında tribünler yetkilerini demokratik bir mecliste yani conciliumda fiilen toplanan halktan alırlardı; ama sonraları meclisler düzensiz bir biçimde toplanmaya başladı ve en nihayetinde toplanmayı bıraktı.”

¹⁸³ Şefik Taylan Akman, “Roma Antikitesinde Sosyal - Politik – Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri” **Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi**, Sayı 2, Ankara, 2012, s. 91.

önemli kurumlarından biri de “*curia meclisi*”ydi. Patricilerin oluşturduğu ve genel konulara dair kararların alındığı curia meclisi, gerçek anlamda bir halk meclisi hüviyeti taşımasa da cumhuriyet döneminde de varlığını ve gücünü devam ettirmişti.¹⁸⁴ Curia Meclisi idari, askeri ve yargısal yetkiler vermekteydi.

Konsüller başkumandanlık, yasa teklifi, meclisin toplantıya çağırılması, en yüksek yargıçlık gibi çok geniş yetkilerle donatılmışlardı.¹⁸⁵ Konsüllük makamından sonra, Roma idari yapısındaki en önemli kurum “*senatus*” yani senatoydu. Senatus kelimesi etimolojik olarak latince yaşlı adam anlamına gelen “*senex*” kelimesinden türemiştir.

Krallıktan cumhuriyete geçiş yapıldığından, cumhuriyetin başlarında senato, siyasi açıdan nispeten daha az güçlü iken magistraların ve halk meclislerinin siyasi yaptırımını daha büyüktü. Ama ilerleyen yıllarda güç dengesi senatonun hakimiyeti yönünde değişmişti.¹⁸⁶ Başlarda sadece patricilerin, daha sonra tüm Roma yurttaşlarının seçilme hakkı kazandığı senato, konsüllerin danışma kurulu gibiydi.¹⁸⁷ “*Magistralar*” tarafından hazırlanan yasa teklifleri, önce senatusta, ardından halk meclisinde tartışılır, halk meclislerinde irdelenmelerinin ardından, temsilcilerin onay vermesi halinde yasa teklifleri yeniden senatusun onayından geçer ve halka duyurulurdu.¹⁸⁸

Roma'nın diğer bir önemli kurumu da “*Tribünüs plebis*” yani halk tribünlüğüydü.¹⁸⁹ İki tip halk meclisi vardı. Birincisi, yani “*Comitia centuriata*” bünyesinde, patricilerin ve pleblerin birlikte görev yaptıkları halk meclisleriydi. İkincisinin yani “*Comitia curiata*”nın üyesi olabilmek ise sadece patricilere mahsustu.¹⁹⁰ *Comitia curiata* konsüllük yapmış olanların arasından beş yıl süresince görev yapacak “*ensor*”lar seçerdi. Censorluk, Roma Devleti'ndeki en itibarlı ve en geniş imtiyazlara sahip memuriyet göreviydi. Herkes sadece bir kez “*ensor*” seçilebilirdi, kimse ikinci kez bu göreve getirilmezdi. Patricilerin devletteki temsilcilerinin veya oluşturdukları meclislerin, halkın aleyhine karar almasını önlemek adına pleblerce, kanunları veto etme hakkını elinde bulunduran “*tribünüs plebis*”ler oluşturulmuştu.

---

¹⁸⁴ Akman, **A.g.m.**, s. 94.

¹⁸⁵ Anıl, **A.g.e.**, s. 164.

¹⁸⁶ Gökçe H. Türkoğlu, “Roma Cumhuriyet Ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 11, s. 2, (2009) s. 275.

¹⁸⁷ Anıl, **A.g.e.**, s. 164.

¹⁸⁸ Türkoğlu, **A.g.m.**, s. 276.

¹⁸⁹ Anıl, **A.g.e.**, s. 165.

¹⁹⁰ Türkoğlu, **A.g.m.**, s. 278.

Genelde bir yıllığına seçilen tribünlerin görev süresi gerekli görülmesi durumunda uzatılırdı. Roma'da da Atina'da olduğu gibi katılım, erkeklerle sınırlandırılmış durumdaydı.

Roma'da önceleri konsüllerde olan adalet dağıtma yetkisi sonradan “*praetor*” olarak adlandırılan memurlara ve denetimleri altında çalışan yargıçlara geçmişti. *Praetorların* yetkilendirilmesinin ardından yurttaşların birbirleriyle uyuşmazlıkların çözümünde “*praetor urbanus*”, Roma yurttaşları ile yabancılar arasında yaşanacak sorunların çözümünde ise “*praetor Inter Cives Et Preregrinos*” olarak adlandırılan iki ayrı memur görevlendirilmişti.¹⁹¹

Roma Devleti'nin idari yapısında kuvvetler ayrılığı esasının fazla hakim olduğunu söylemek zordur. Roma'da devlet organları, yasama, yürütme ve yargı erklerini, belirlenmiş bazı düzenlemeler ve ayrımlar gözetmeden kullanmaktaydı. Hatta yürütmenin bir parçası olan senatus ve konsül, keyfi olarak yasama erkini de kullanma hakkını kendisinde görebiliyordu.¹⁹²

Roma hukukunu inceleyecek olursak, Roma hukuku terimi, Roma kentinin kuruluşundan (MÖ 753) Doğu Roma imparatoru Iustinianus'un ölümüne (MS 565) kadar geçen zaman içinde Roma'da ve egemenliği altındaki ülkelerde uygulanan hukuk sistemini nitelemektedir. Süreç içinde bu hukuk anlayışı yavaş yavaş gelişme göstermişti. Bugün Roma Hukuku'nun günümüz hukuk anlayışına etkilerinden söz edildiğinde aslında kastedilen, *Iustinianus Derlemesi*'nde toplanmış olan hukuktur.¹⁹³

Roma'da ilk hukuk, örf ve adetler üzerine yoğunlaşmış bir hukuk sisteminden ibaretti. Yani uzun yıllar boyunca toplumsal ilişkileri dizayn ve kontrol eden gelenekler, adetler, uyulması zorunlu kurallar haline dönüşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuksal alanda da aristokrat sınıfın önemli bir ağırlığı söz konusuydu. Yazılı ve kesin kurallar ışığında uygulanma özelliği bulunmayan bu hukuk modeli, aristokrat kesiminin arasından seçilmiş din görevlileri tarafından yönetiliyor ve yürütülüyordu. Bunun doğal sonucu olarak halkın bilgisi olmuyordu. Bu keyfiyet halk arasında rahatsızlık yaratmaya başlamıştı. MÖ V. yüzyılda pleblerin, kanunların yazılı olması talebine, aristokratlar, hukukun avam sınıf tarafından erişilebilir ve bilinebilir bir hale

---

¹⁹¹ Anıl, **A.g.e.**, s. 167.

¹⁹² Anıl, **A.g.e.**, s. 168.

¹⁹³ Murat Orhun, “Hitit Aile Hukuku Ve Eski Hukuk Dönemi Roma Aile Hukuku” , **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, 2010, s.43.

dönüşmesi endişelerinden uzun bir süre boyunca karşı koymuştu.¹⁹⁴ Zaman içinde konsüller kadar yetkili konumdaki pleb tribünleri de kanun hazırlayan kurula kabul edildiler. MÖ 450 yılında “12 Levha Kanunları” tamamlanarak ve oylanarak ‘Forum Romanum’a asıldı. Hazırlanan bu kanunlar, günümüze kadar önemini ve etkinliğini koruyan Roma Hukuku’nun kaynağını oluşturdu.

12 Levha Kanunları aile, evlilik, borçlar, kölelik gibi sosyal, siyasi ve ekonomik hayatın birçok alanını düzenleyen hükümler içermekteydi. Düzenlemenin getirdiği uygulamalardan bir tanesi de aristokrat sınıf ile avam sınıf arasında evliliğin yasaklanmasıydı. Halkın protestosuna sebep olan bu karar daha sonra yürürlükten kalkmıştı. Değişen bu hüküm haricinde kanun, tüm özgür statüde olan Roma yurttaşlarına hak eşitliği tanımaktaydı. Zaten avam sınıfın, kanunların yazılı şekle sokulması taleplerinin altında da aslında bu beklenti vardı.¹⁹⁵

Roma’da söz konusu siyasi ve idari kurumlara ek olarak “*magister populi*” olarak adlandırılan bir de diktatörlük kurumu vardı. Devlet, bir kriz ya da olağanüstü bir durum yaşadığında, konsül altı aylığına bir diktatör seçer, kendisi de dahil olmak üzere tüm devlet organları bu diktatörlük yönetimine bağlanırdı. Koşullara bağlı olarak diktatörün görev süresi uzatılabildiği gibi krizin öngörülen zamandan önce aşılması halinde diktatör, yetkiyi geri verebilirdi. Diktatör, görev süresinde aldığı kararlardan ötürü sorumlu tutulamazdı.¹⁹⁶

Her ne kadar Atina Demokrasisi’nden daha uzun ömürlü olsa da Roma Cumhuriyeti MÖ 130 yıllarında halkın hoşnutsuzluğu, savaşların getirdiği zorluklar, kurumlardaki yozlaşma eğilimi, militer yapının güçlenmesi, vatandaşlık bağında oluşan zafiyetler gibi sebeplerden ötürü zayıflamaya yüz tutmuştu.¹⁹⁷ Roma’da baş gösteren sınıfsal çatışmaların yarattığı karışık ortam, dış saldırılar gibi unsurlar, kimi komutan ve konsüllerde bu durumu fırsat bilerek yönetimi ele geçirme eğiliminin belirlemesine neden olmuştu. Bu isimlerden biri de Julius Sezar’dı. Sezar yönetime el koymuş, tüm yetkileri kendisinde toplayarak senatoyu etkisiz hale getirmişti. 10 yıllığına almış

¹⁹⁴Orhun, **A.g.m.**, s.46.

¹⁹⁵Orhun, **A.g.m.**, s.46,46.

¹⁹⁶Anıl, **A.g.e.**, s.s. 167,168.

¹⁹⁷Dahl, **A.g.e.**, s. 22.

olduğu diktatörlük hakkını da ömür boyu, yani süresiz hale getirmişti. Her ne kadar kral unvanını kullanmasa da Sezar, diktatör, tribün, konsül, başkomutan yani herşeydi. Julius Sezar ile Roma'da artık Cumhuriyet ortadan kalmıştı. Sezar'ın kendisini sınırsız yetkilerle donatmasından rahatsız olan senatörlerin tertipledeği bir suikast ile MÖ 44'te öldürülmesinin ardından, bir dönem halkın yönettiği cumhuriyet, MÖ 27'de "*Augustus*" (ulu) unvanı verilen Sezar'ın yeğeni ve varisi Octavius ile tam bir imparatorluğa dönüşmüştü. Roma'yı sıkıntıya sokan, gücünden düşüren iç savaşlardan ve kargaşalardan bıkan Roma Senatosu ve vatandaşlar, uzun süren bu duruma son vereceğine inandıklarından Augustus'a destek vermişlerdi.

Sonuç olarak Roma dönemine bakacak olursak Tanilli'ye göre Roma'nın mirası, Antik Yunan'ın mirası gibi her alanda zenginlik gösteren bir nitelik taşımaz. Ancak Romalıların asker, yönetici, mimar ve hukukçu olarak çok önemli eserlere imza attıklarına da vurgu yapan Tanilli'ye göre, her ne kadar Batı uygarlığının düşünsel temellerini Yunanlılar inşa etmiş olsalar da yönetsel ve adli temellerini kuranlar Romalıları'dı.¹⁹⁸

2.9. Orta Çağ ve Batı Demokrasisi

Büyük Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ilk çağın kapıları kapanıyor; köleci ilkçağ anlayışı, Orta Çağ ile birlikte Batı Avrupa'da yerini feodalite düzenine bırakıyordu. Latince, belirli askerlik hizmetlerini yerine getirmek koşuluyla hükümdarın verdiği toprak manasındaki "*feodum*" sözcüğünden türeyen"¹⁹⁹ feodalitenin ortaya çıkmasında, Akdeniz'in doğusunda ve batısında yer alan önemli kıyıların İslam egemenliğine geçmesi, dolayısıyla büyük önem arz eden Akdeniz yolunun bazı Avrupa ülkelerine kapanmış olması, tarımsal faaliyetlerin öne çıkması, barbar istilaları neticesinde merkezi yönetimlerin ve devlet birliğinin parçalanıp ülkelerin senyörlüklere bölünmesi gibi hususlar rol oynamıştı.²⁰⁰

Dönemin Avrupa'sında geçerli olan feodal düzende, sosyal yapı bir yanda soylular ve rahiplerden diğer yanda ise köylüler ve burjuvalardan oluşan iki sınıfa bölünmüştü. Doğuştan imtiyazlarla dünyaya gelen soylular, toplumun

¹⁹⁸ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, 4.b. , Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981, s. 23.

¹⁹⁹ Hançerlioğlu, **A.g.e**, s. 149.

²⁰⁰ Server Tanilli, **Devlet Ve Demokrasi**, 2.b., Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981, s. 24.

en varlıklı kesimiydi ki bu kesim kralın yakın çevresini, dukleri, vikontları, baronları, şövalyeleri temsil etmekteydi.²⁰¹ Emeğin köylülere ve serflere ama toprakların soylulara ait olduğu, adil olmayan bir sistem Avrupa'ya hakimdi. Soylulardan sonra, ikinci sırada güçlü ve etkili sınıf, kilise yani ruhban sınıfıydı. 313 yılında Milano Fermanı ile Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda serbest bırakılınca din yükselen bir kavram olmuş ve ruhban sınıfı çok önemli ayrıcalıklara kavuşmuştu.²⁰²

Roma İmparatorluğu'nun ardından ortaya çıkan bir diğer sosyal yapı da derebeylikleriydi. Derebeyleri, desteğini arkalarına almak zorunda oldukları kiliseye büyük imtiyazlar tanımış, kilise daha da palazlanmış, ruhban sınıfın hakimiyeti daha da artmıştı. Bu da bilimi ve gerçeği yadsıyan, dogmatik ve dinsel bakış açısını esas alan, sorgulamayı ve eleştirmeyi reddeden bir dünya görüşünün Batı Avrupa'yı ele geçirmesine ortam hazırlamıştı.

Köylüler Ortaçağ Avrupa'sında en zor durumda olan sınıftı. Köylüler de iki gruba ayrılmıştı. “*Serf*” adı verilen köylüler, derebeylerinin malı gibiydi, hiçbir hakları yoktu, hatta toprakla beraber alınıp satılırlardı. Araziden ayrılmalarına bile izin verilmezdi. Diğer grup olan serbest köylülerin durumu, serflere göre nispeten biraz daha iyiydi. Ekip biçtikleri topraklardan kazandıklarının bir bölümünü, beye vergi olarak verirlerdi. Seyahat özgürlükleri vardı ve mallarını çocuklarına miras olarak bırakma hakkına sahiplerdi. Orta Çağ'ın sonlarına gelirken kentlerde bir uyanış başlamıştı. Köy ekonomisinden kent ya da komün ekonomisine yani tarım odaklı ekonomiden, küçük el sanatları eksenli bir ekonomiye geçiş yapılmıştı.²⁰³

Bu değişim burjuvazi olarak adlandırılan sınıfın doğumuna ortam hazırlamıştı.²⁰⁴ Almandada pazar yeri bulunan kasaba anlamında kullanılan “*burg*” kelimesinden türeyen burjuva²⁰⁵ kasaba veya kentte yaşayan, kendi başına üretim yapan ve kazanç sağlayan, ticaret ve zanaatla uğraşarak tatminkâr bir gelir elde eden kimse²⁰⁶ demektir.

²⁰¹Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi (I)**, Zeus Yayınları, İzmir, 2010, s. 104.

²⁰² Arı, **A.g.e.**, s. 105,106.

²⁰³Tanilli, **Uygarlık...**, s. 41.

²⁰⁴Tanilli, **Devlet...**, s. 26.

²⁰⁵Sönmezoğlu, **A.g.e.**, s.39.

²⁰⁶Püsküllüoğlu, **A.g.e.**, s. 83.

2.10. Tartışılan Magna Carta

Hukukun üstünlüğü ilkesinin İngiltere’de ilk izlerine aslında Anglo Sakson döneminde, yani Cerman asıllı kabilelerin Britanya’ya geldikleri dönemlerde rastlayabilmek mümkündür.²⁰⁷

Daha o dönemlerde hâkimiyet anlayışı kralla halk arasında karşılıklı hak ve görev esasına dayanmaktaydı. Kralın da bu bağlamda halka karşı görev ve sorumlulukları vardı. Kral hiçbir zaman mutlak bir iktidar sahibi değildi. Yani kralın da uyması gereken bir örf ve âdet hukuku oluşmuştu.²⁰⁸

İngiltere’de parlamentonun kaynağı belki de o dönemlerin feodal hukuk sistemine dayanmaktaydı. Kral özellikle vergi koyacağı zaman “*Magnum Consilium*” adı verilen asilzadeler ve din adamlarının dahil olduğu bir meclisin görüşlerine başvururdu.²⁰⁹ Normanlar İngiltere’yi istila ettiğinde (1066) ortaya çıkan *Magnum Consilium*, danışma meclisi şeklinde çalışan bir kurumdu. Kral önemli kararlarında bu meclise danışırdı. Bu, oturmuş bir gelenektir.²¹⁰

İngiltere’nin kudretli krallarından II. Henry, hükümdarlığı esnasında, tahtının gücüne güvenmiş, kralın mutlak gücünü kısıtlayan tüm uygulamaları ortadan kaldırmış, kiliseyi ve feodal aristokrasiyi etkisizleştirmişti.²¹¹

Arkasından tahta çıkan Aslan Yürekli Richard ve Yurtsuz John da aynı tavrı ve tutumu devam ettirmiş, ağırlaşan istibdat, kiliseyi de aristokratları da rahatsız ve tedirgin etmeye başlamıştı. Fransa ile giriştiği savaşı kaybeden İngiltere Kralı Yurtsuz John, bozulan ekonomiyi düzeltmek için vergileri arttırma, soylulara ait bazı ayrıcalıkları kaldırma yoluna gidince 150 yıldır devam eden gerginlik ve tepki artık dizginlenemez bir hal almıştı.

Fransa Kralı Philippe Auguste’e karşı yeniden girişeceği savaşta Kral John’un destek talebini reddeden bazı baronlar, üst düzey kilise yetkilileriyle birlikte hareket ederek, Londra yakınlarındaki Saint Albans kasabasında toplanıp, kraldan talep edecekleri taleplerin listesini hazırlamışlardı. Yurtsuz

²⁰⁷ Ersan İlal, “Magna Carta”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 34, S.1-4, (1968), s. 212.

²⁰⁸ İlal, **A.g.m.**, s. 212.

²⁰⁹ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih -I- (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Dek)** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 70.

²¹⁰ Kemal Gözler, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme, Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan”) **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, C.1 (2009), s. 366.

²¹¹ İlal, **A.g.m.**, s.212.

John'un askeri alandaki başarısızlıkları, ülkesi nezdinde saygınlığının ve otoritesinin gerilemesine sebebiyet vermişti.²¹² Baronlar, kralın kamuoyundaki itibarsızlığını da fırsat bilerek²¹³, listelerine kendileri için talep ettikleri imtiyazların yanında kralın emrinde çalışanların durumlarını da iyileştirecek eklemeler yaparak halkı da saflarına katmışlardı.²¹⁴

I. Henry'nin fermanıyla kendilerine tanınmış hakların ve hürriyetlerin geri verilmesini isteyen baronlar, taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda ayaklanacaklarını söylemişlerdi. Yurtsuz John zaman kazanmak ve kiliseyi yanına çekebilmek için rahip seçimleri hususunda bazı imtiyazlar vermiş ama izlediği strateji yeterli gelmemişti. Krala verilen sürenin dolmasının ardından askeri güçlerini birleştiren baronlar, Northamptonshire'a gelerek tekliflerini kabul etmeyen kralı tanımadıklarını beyan etmişlerdi. Yine oyalama taktiğine başvuran kral, taraflara dörder kişiden bir hakem heyeti oluşturmalarını önerse de teklifi kabul görmemiş, baronların öncülüğündeki güçler 24 Mayıs 1215'te Londra'ya girmişlerdi.²¹⁵ Halkın hatta yanında çalışanların bile destek verdiği isyanın büyüyeceğini anlayan Kral John, Thames Irmağı üstünde, Runnymede Kasabası'nda, 15 Haziran 1215'te Magna Carta'yı imzalamıştı.

Türkçeye “*Büyük ferman*” şeklinde çevrilen Magna Carta, merkezi otoriteye başkaldıran baronların mücadeleyi kazanarak sahip olduğu imtiyazlara yeniden kavuşmalarıyla sonuçlanmıştı. Magna Carta bir diğer bakış açısıyla kralın mutlak otoritesinin sınırlandırılması ve parlamenter sisteme giden yolun da açılmasıydı.²¹⁶

Magna Carta'nın kimi bölümleri, İngiliz Hukuku'nun bir parçası haline gelmiş, özellikle mutlakiyetçiliğin hüküm sürdüğü dönemlerde, demokratik arayışlarına ilham vermişti. Hatta 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde, 1950 Avrupa Sözleşmesi'nde dahi Magna Carta'nın bazı prensiplerinin etkileri hissedilir. Buna karşın, Magna Carta'nın demokrasi yolunda çok önemli bir gelişme kabul edilip edilemeyeceği hususu günümüzde dahi tartışılan bir konudur. Crick'e göre kamu hukukçularının 18. ve 19.

---

²¹² Ferruh Tuzcuoğlu, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere'nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 1, Sayı 1 (1996), s. 280.

²¹³ Tanilli, **Uygarlık...**, s. 70.

²¹⁴ Hayat Yayınları, **A.g.e.**, C. IV., s. 2187.

²¹⁵ İlal, **A.g.m.**, s. 232.

²¹⁶ Sönmezoğlu, **A.g.e.**, s. 112.

Yüzyıllarda, parlamenter demokrasinin en büyük söylencelerinden biri olan Magna Carta'ya ilişkin görüşleri asla kesinlik kazanmamış ve duyulan şüphe uzun süre ortadan kalkmamıştı.²¹⁷

Magna Carta'da gerçekten halk var mıdır yok mudur? Yani bu anlaşma halkın da menfaatlerini mi korumaktadır yoksa sadece soylulara bazı imtiyazlar mı sunmaktadır? Ateş'e göre Magna Carta, sadece feodal hakların, yani derebeylerinin ayrıcalıklarının güvenceye alınmasından başka bir anlam taşımaz.²¹⁸ Dahl'a göre ise Magna Carta kralların keyfi biçimde kendilerine yaptıkları dayatmalardan rahatsızlık duyan asillerin ve onlara destek veren kentlilerin, yönetimde söz sahibi olma hakkı talep etmesinden ibaretti; orta sınıfın yani halkın hak talebi ise bundan yüzyıllar sonra gerçekleşmişti.²¹⁹

Bazı yorumlara göre ise Magna Carta demokrasi tarihinin en önemli belgelerinden biri konumundadır.²²⁰ Kimi tarihçilere göre de Magna Carta her ne kadar iddia edildiği üzere modern demokrasiye referans olma özelliği taşımasa da, baskıcı İngiliz Monarşisi'nin son bulmasını sağlamıştır.²²¹

Tabii Magna Carta'yı dönemin koşullarına göre değerlendirmek, sonuçlarını da bu bağlamda analiz etmek daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır. Magna Carta'nın tarafları bağlamında, halkın içinde bulunmadığı bir sözleşme olduğunu iddia edenler dahi kralın yetkilerini kısıtlaması suretiyle hukukun üstünlüğüne giden yolu ilk kez resmi bir biçimde açtığı realitesinde buluşmuşlardır. Magna Carta bugün bütün dünyada kabul gören "*hukukun üstünlüğü*" ilkesine öncülük ederken, anayasal düzende önemli yeri bulunan bazı ilkelerin de esin kaynağı konumundadır. Dolaylı dahi olsa, İngiltere'de parlamentonun gelişmesi, siyasal hakların koruma altına alınması yolunda öncülük eden Magna Carta'nın aynı zamanda dünyadaki tüm Anayasa ve İnsan Hakları bildirilerindeki etkisinden bahsedebilmek mümkündür.²²²

Magna Carta 63 maddeden oluşmaktaydı. Yasalar karşısında yargılaması yapılmamış kimsenin tutuklanıp hapsedilemeyeceği, varlığına el konulamayacağı, adaletin gecikmemesi, mevcut vergiler haricinde üst düzey kilise yönetiminin ve baronların oluşturduğu bir kurulun onayı haricinde keyfi

---

²¹⁷ Crick, **A.g.e.**, s. 59.

²¹⁸ Ateş, **A.g.e.**, s. 48.

²¹⁹ Dahl, **A.g.e.**, s. 89.

²²⁰ Arı, **Türk (I)**..., s. 111.

²²¹ A. Refik Gür, *Demokrasiler Ve Demokrasimiz*, Nasreddin Matbaası, Akşehir, 1953, s. 22.

²²² İlal, **A.g.m.**, s.240,241.

vergiler konamayacağı, vergilerin haciz kullanarak veya zorlamayla toplanamayacağı²²³ gibi hususlar, demokrasi kültürünün filizlenmesi bağlamında önem taşıyan ve ilk kez yazılı olarak kayıt altına alınmış hükümlerdi. Kralın yetkilerine ortak çıkan Magnum Concilium 1230 yılında artık “*parlamento*”²²⁴ olarak anılmaya başlanmıştı. Nitekim o günlerin İngiltere’inde “*parlamento*” sözcüğü de zaten Magnum Concilium’un toplanmasını ifade etmekteydi.

1216'da babası öldüğünde 9 yaşında tahta çıkmak durumunda kalan III. Henry, ülkeyi bir naip konseyi ile birlikte yönetmekteydi ve baronlar görüşlerine daha sık başvurulmasını talep ediyorlardı.²²⁵ 1234'te artık tek başına İngiltere’yi yönetmeye başlayan III. Henry, baronların baskısı sonucunda Magna Carta'nın uygulamaya girmesi talebini ve istenen reformları kabul etmişti. Buna göre 15 baronun oluşturduğu bir danışma meclisi kurulmuştu. Baronların iç kavgalarından yararlanan kralın kız kardeşinin kocası, “*İngiliz Parlamentosu'nun babası*” unvanıyla da tanınan²²⁶ *Simon de Montfort* 1264'te bir ayaklanma başlatmış, kralı ve oğullarını esir alarak yönetime geçmişti. Montfort, Magnum Concilium’un daha geniş bir tabana yayılmasını sağlamış, halk vekillerini, şövalyelerin, baron ve din adamlarının oluşturduğu meclislere dahil edilmişti.²²⁷ Montfort’un 1295’te kurguladığı bu yeni oluşum, İngiltere tarihinde kurulan ilk parlamentoydu ve İngiltere’nin parlamentolu hayatının başlangıcı kabul edilmekteydi. Sonrasında parlamento, İngiltere demokrasinin bir olmazsa olmazı haline almıştı.

Parlamento, vergilerin belirlenmesi konusunda toplantıya çağırılırken, kilise ise ödeyeceği vergi miktarını kendi bünyesinde belirleyip bunu krala bildireceğini, polemiklerin dışında kalmak istediğini belirterek Magnum Concilium’dan ayrılma kararı almış, parlamentoda sadece baronlar ve kontların yanı sıra şehirlerden ve kasabalardan gelen temsilciler kalmıştı. Soyluların asalet unvanlarından ötürü, şehir ve kasaba temsilcileriyle, yani halkla aynı salonda çalışmak istememeleri üzerine, kendilerine ayrı bir mekan verilmiş,

²²³ Hayat Yayınları, **A.g.e.**, C. IV., s.2187.

²²⁴ Ateş, **Siyasal...**, s. 71: “*Toplantılara Fransızca’daki “parler” (Konuşmak) sözcüğünden türetilen ve “konuşma toplantısı” anlamına gelen “parlment” ya da “parliamentum” ya da “Parliament” sözcüklerinin yakıştırılması da aynı yüzyılın bir sonucu olacaktır.*”

²²⁵ Tanilli, **Uygurlik...**, s.70.

²²⁶ Ateş, **Siyasal...**, s. 71.

²²⁷ Gözler, **A.g.m.**, s. 368.

parlamento, üst ve alt meclis olarak iki bölüme ayrılmıştı. Birinci bölüm *Lordlar Kamarası*, ikincisi ise *Avam Kamarası* olarak adlandırıldı. Krala yakın soylular, Lordlar Kamarası'nda toplanırken, kentli burjuvalar, küçük şövalyeler Avam Kamarası'nda çalışıyorlardı.²²⁸

İngiliz Parlamentosu iki meclisli bir parlamento haline dönüşse de krala karşı hak ve özgürlükleri savunurken her iki grup da tam bir uyum sergiliyordu.²²⁹

2.11. İngiliz Devrimi'nin Demokrasi Mesajı

İngiltere'de parlamenter sistem, kralın yetkilerini daha da sınırlandırarak gelişme ve ilerleme içine girse de bu, çetin mücadelelerin sonucunda gerçekleşmişti.²³⁰

İngiltere'de parlamento olgusu "*Avam Kamarası*"nın güçlenmesiyle gelişmeye başlamıştı. Kimi kaynaklar, İngiliz Devrimi'ni dini farklılıkların sebebiyet verdiği bir devrim şeklinde değerlendirirken, sınıfsal temelli bir burjuva devrimi olduğunu öne sürenler de vardır.²³¹

İngiltere'de Çifte Güller Savaşı'nın ardından, 1485 yılından itibaren Tudor Hanedanlığı ile kapitalist bir düzene geçilirken soylular, parlamento üzerindeki çoğunluklarını yitirmeye başlamış, toprak soyluları da güç kaybetmiş, kral ve parlamento arasındaki güç dengesinde krallık öne çıkmıştı.²³² İngiliz Kilisesi'nin, Roma Klisesi'nden ayrılmasına sebep olan VIII. Henry, kilisenin gelirlerine el koymuş, ruhban sınıfını da devlet denetimi altına almıştı.²³³ Böylece Kiliseye ait olan ve İngiltere'nin yüzde yirmisini bulan topraklar mülkleşiyor, bu sosyal değişim, beraberinde burjuvazinin gelişmesine ortam hazırlıyordu.

Burjuvazinin ve parlamentonun desteğini alan Tudor Hanedanı²³⁴ her ne kadar bu dönemde birçok ayaklanma yaşansa da devletin gücünün artmasını,

²²⁸ Tanilli, *Uygarlık...*, s. 70.

²²⁹ Ateş, *Siyasal...*, s. 72.

²³⁰ Muzaffer Sencer, "İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi", *Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi*, S. 23/2, (1990), s. 4.

²³¹ Ateş, *Siyasal...*, s.72.

²³² Sencer, *A.g.m.*, s. 8.

²³³ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler, (1492-1992)*, Yeni Binyıl Gazetesi Yayını, İstanbul, b.t.y., s. 154.

²³⁴ Ateş, *Siyasal*, s. 73.

hükümet yetkilerinin genişlemesini sağladı.²³⁵ Tudor Hanedanlığı zamanında parlamento gibi yürütme organı da uygulama farklılıkları gösteriyordu. İcra gücünü, kral, kendisine itaatkâr bir konsey veya güvenini kazanmış ve dilediğinde azledebileceği bir yardımcı ile yürütüyordu.²³⁶

Demokrasinin gelişimi anlamında İngiltere tarihinde dikkat çeken bir başka gelişme, parlamentonun krallığa karşı mücadelesi ile bir tür gensoru olarak da yorumlanabilecek “*impeachment*” kurumunun ortaya çıkmasıdır. Buna göre 1376’dan sonra Avam Kamarası bir bakanı veya üst dereceli bir memuru Lordlar Kamarası’nda yargılabiliyordu. Buna “*impeachment*” adı veriliyordu. Avam kamaraları hoşlanmadıkları bir bakanı devre dışı bırakmak istediklerinde, bakan suçsuz dahi olsa ‘*impeachment*’i uygulamaya başlamışlardı ki bazen suçsuz yere bakanlar ağır cezalara çarptırılıbiliyordu.²³⁷ Sözkonusu uygulama, kralın danışmanları arasındaki dayanışmayı güçlendirmiş bu da kabine bilincine giden yolu aralamıştı. Önemli siyasi konular, günümüzde kabine olarak anılan bakan derecesindeki kimselerin meydana getirdiği “*Devlet Komitesi*”ne “*Comittee of State*”e bırakılmıştı. Devletin gizlilik içeren çok önemli konularının görüşüldüğü “*Comittee of State*” daha sonra daraltılmış, 1640’lardan itibaren de “*Cabinet Council*” yani “*Kabine Konseyi*” adını almıştı.²³⁸

I. Elizabeth’in ölümüyle tahtı ele geçiren Stuart Hanedanı, burjuvazinin ve parlamentonun desteğini yitirmişti I. James adıyla geçen tahta çıkan İskoçya Kralı I. James parlamentonun tüm yetkilerinin ve her türlü siyasi denetimin kendisinde olmasını istiyordu. Merkezi yönetimin giderleri çok fazlaşmış, bu giderleri karşılamak amacıyla vergiler arttırılmış, bazı alanlarda devlet tekel kılınmak istenmiş, tüm bu gelişmeler, burjuvazinin ve halkın tepkisini arttırmıştı, kaos çıkmış, İngiltere, tarihinin belki de en kanlı olaylarına tanık olmuştu.²³⁹

---

²³⁵Tilly, **A.g.e.**, s. 154.

²³⁶ Tuzcuoğlu, **A.g.m.**, s. 284.

²³⁷ Duverger, **A.g.e.**, s. 59.

²³⁸ Tuzcuoğlu, **A.g.m.**, s.285.

²³⁹ Sencer, **A.g.m.**, s.9.

2.11.1. Haklar Dilekçesi

İngiltere Fransa'ya açtığı savaşı kaybetmişti. I. James'in ardından tahta çıkan Kral 1. Charles, para bulabilmek için meclisi devre dışı bırakarak yeni vergiler koymak istemiş, buna tepki gösteren parlamento ile kralın görüşmeleri çıkmaza girmiş, bunun üzerine kral iki kez avam kamarasını kapatmıştı.²⁴⁰ Parlamento ancak bazı şartlarının kabul edilmesi durumunda kralın vergi paketini onaylayacağını belirtmişti. Kralın da kabul ettiği bu hükümler "*Haklar Dilekçesi*" (*Petition of Rights*) adlı bir belgede toplanmıştı.²⁴¹ 1628'de kabul edilen ve Magna Carta'nın daha da genişletilmiş ve geliştirilmiş bir hali olan Haklar Bildirgesi, parlamentonun üstünlüğüne ve hukuk devleti anlayışına vurgu yapması bağlamında önem taşımaktaydı.²⁴²

Yasalara uymayan uygulamaların önlenmesinin talep edildiği Haklar Dilekçesi, tüm uyrukların hak ve özgürlüklerini monarşi karşısında korurken, parlamento onayı olmadan ordu kurulmasının da önüne geçmişti.²⁴³

Ancak buna rağmen Kral I. Charles bildiğini okumaya ve baskıcı bir yönetim sergilemeye devam ediyordu. Haklar Dilekçesi'nin koşullarını kabul etmiş olsa da bir süre sonra keyfi bir biçimde parlamentoyu kapatmış,²⁴⁴ kendi başkanlığında bir hükümet kurmuş, Anglikan Kilisesi'nin de desteğiyle, on bir yıl sürecek bir baskı dönemi başlamıştı. Bu süreçte ekonomi daha da bozulmuş, kral 1640'ta parlamentoyu tekrar toplamak zorunda kalmış ama çıkarmak istediği vergilere yönelik, parlamentonun direnişi karşısında üç hafta sonra parlamentoyu yeniden kapatmıştı ki bu parlamento "*Kısa parlamento*" adıyla İngiliz demokrasi tarihine geçmişti. Aynı yıl parlamentoyu yeniden toplayan I. Charles'ın uzlaşmacı tavırları neticesinde parlamento 8 yıl açık kalacak ve bu dönem de "*Uzun parlamento*" ismiyle anılacaktı.²⁴⁵

Dış baskılardan bunalan parlamento, kraldan son derece radikal taleplerde bulunmuş, katı bir yargılama sonrasında bazı bakanlar idam

---

²⁴⁰ Sencer, **A.g.m.**, s.9.

²⁴¹ Tuzcuoğlu, **A.g.m.**, s.285.

²⁴² Coşkun Can Aktan, **Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi**, Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayını, 2. b., Ankara, 2003, s.26.

²⁴³ Sencer, **A.g.m.**, s.9.

²⁴⁴ Tuzcuoğlu, **A.g.m.**, s.285.

²⁴⁵ Ateş, **Siyasal...**, s.75.

edilirken bazıları da sürgün edilmişti. Kralın sürekli, düzenli bir orduyu emrinde tutmaması, kilisenin parlamento denetiminde çalışması isteniyordu.²⁴⁶

I. Charles yetkilerinden geri adım atmıyordu, uzlaşma sağlanamamıştı. Söz konusu sürtüşme, İngiltere’de bir iç savaşın patlak vermesine sebep olmuş, parlamentoda adını duyuran ve önemli bir şöhret yakalayan Cromwell’in iç savaşta yıldızı parlamaya başlamıştı. Cromwell’in yönetimindeki güçler galip gelince, kral çareyi İskoçyalılara sığınmakta bulmuş, parlamento para karşılığı kendisini geri almıştı.²⁴⁷

Kaos devam etmiş, parlamentoyu oluşturan güçler de mücadeleye girmiş, iç savaş yeniden patlak vermişti. Bir kez daha kralın ordusunu yenen parlamento, yargıladığı Kral I. Charles’in boynunu vurdurmuş, artık İngiltere’nin “*özgür bir cumhuriyet*” olduğunu ilan edilmişti. Ama her ne kadar cumhuriyet ilan edilse de güç tamamen Cromwell’deydi.²⁴⁸ Nitekim Cromwell de parlamentoyu kapatarak kendi yönetimini kurmuştu. Cromwell’in cumhuriyet diye adlandırdığı dikta rejimi, o ölene kadar devam etmişti. Cromwell’in ölümünden sonra yönetimin nasıl devam edeceğine dair karar vermek üzere toplanan kurul, Stuart Hanedanı’na mensup II. Charles’ı tahta çıkarmıştı.²⁴⁹

2.11.2. Haksız tutuklamayı yasaklayan kanun: “Habeas Corpus Act”

Cromwell’in ekibini tasfiye eden Stuartlar, parlamento ile sorunları ortadan kaldırmak istemişler ve bu dönem, İngiltere’de demokrasinin yerleşmesi adına çok önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına 1679 tarihli “*Haksız Tutuklamayı Yasaklayan Kanun*” yani “*Habeas Corpus Act*” da bu dönemin bir ürünüydü. Haksız yere özgürlüğü elinden alınmış kişilere, haklarının bir an önce geri verilmesini hedefleyen bir uygulamaydı.²⁵⁰ Kişi hürriyetinin temel koruyucularından biri hâline gelmişti.²⁵¹ Habeas Corpus anlaşmasında, bireyin hakim kararı olmadan

²⁴⁶ Ateş, *Siyasal...*, s.76.

²⁴⁷ Sencer, *A.g.m.*, s.,10.

²⁴⁸ Ateş, *Siyasal...*, s.77.

²⁴⁹ Tuzcuoğlu, *A.g.m.*, s.286.

²⁵⁰ Metin Feyzioğlu, “Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.44, S.1-4, (1995), s.665.

²⁵¹ Feyzioğlu, *A.g.m.*, s.666.

tutuklanmaması, yargılanmadan uzun süre hapiste tutulmaması, tutuklanan birisinin 24 saat içinde yargıç önüne çıkarılması, istisnai durumlar haricinde tutuklunun kefaletle serbest kalması ve tutuksuz yargılanma hakkının olması, tutukluluk haliyle devam eden yargılamaların en kısa zamanda sonuçlandırılması gibi²⁵² günümüzün çağdaş hukuk anlayışını oluşturan bir çok husus *Habeas Corpus* anlaşmasında daha 1679’da dile getirilmiştir.

2.11.3. Haklar Bildirisi (Bill Of Rights)

Uyumlu bir biçimde devam eden kral ve parlamento ilişkileri II. Charles döneminde yeniden bozulmuş, II. James döneminde krize dönüşmüştü.²⁵³ Avam kamarası da bu arada gücünü arttırmış, burjuvazi öncü rol üstlenecek duruma gelmişti.²⁵⁴

Parlamento kendisine karşı tutumlarından ötürü II. James’i tahttan indirmiş, kral Fransa’ya kaçmıştı. Kralın kızının eşi III. William tahta çıkmıştı. Kral William daha tahta çıkar çıkmaz parlamentonun 1689’da hazırladığı “*Haklar Bildirisi*”ni yani “*Bill Of Rights*”ı masasında bulmuş ve onaylamak durumunda kalmıştı. Bu belgeyle yasa yapma hakkı kraldan alınmış, parlamenter rejimin demokratik yönünü güçlendirici ilkeler benimsenmişti.²⁵⁵ Parlamento üyelerinin seçimlerinde özgürlük, parlamentoda yaptıkları konuşmalarından ötürü parlamento mensuplarının sorumlu tutulmaması, parlamentonun daha kısa aralarla toplanması gibi hususlar da karara bağlanmıştı.²⁵⁶ İngiliz Anayasası’nın temelini oluşturan *Haklar Bildirisi* zaman içinde yeni kararlar ve düzenlemelerle güçlendirilmişti. Nitekim bu tarihsel olaylar ve gelişmeler sayesinde İngiltere, XIX. yüzyılda, parlamenter demokrasinin dünyadaki ilk örneğini sergileyecektir.²⁵⁷

Demokrasinin uygulanması açısından Avrupa’ya baktığımızda, XVIII. yüzyıl öncesinde demokrasi benzeri başka uygulamalar da yaşanmıştır. Örneğin İtalyan şehir devletlerinde de Atina Demokrasisi’ni andıran bazı yönetsel uygulamalar dikkat çekmekteydi. İtalyan şehir devletlerinde, ancak

---

²⁵² Tuzcuoğlu, A.g.m., s.286.

²⁵³ Sencer, A.g.m., s.12.

²⁵⁴ Tanilli, *Uygarlık...*, s.71.

²⁵⁵ Tuzcuoğlu, A.g.m., s.287.

²⁵⁶ Ateş, *Siyasal...*, s. 78.

²⁵⁷ Akçalı, *Çağdaş...*, s. 73.

olağanüstü durumlarda danışılan, zengin yetişkin erkeklerden oluşmuş genel meclisler mevcuttu.²⁵⁸

Ancak yine kadınların, çocukların, kölelerin politik haklarının bulunmadığı, azınlığın siyasi özgürlüğü söz konusuydu. Yetişkin erkeklerin çok küçük bir bölümünün konseylerde görev yapma hakkı buluyordu. Avrupa'da bazı köylerde de üyeleri seçimle ya da kurayla belirlenen meclisli bazı uygulamalar görülse de antik çağdaki gibi yine siyasi katılım yetişkin ve zengin erkeklere aitti.

Dağlık İsviçre köylerinde de²⁵⁹ benzer örnekler yaşanmaktaydı. Bu köylerde, çiftlik sahibi erkekler ve zaman zaman dul eşleri, yurttaş statüsünde kabul edilmekteydi. İrlanda'da ve farklı ülkelerde bazı özerk yerleşim alanlarında seçim, meclis gibi demokrasiyi çağrıştıran uygulamalar görülse de yine sergilenen, bir azınlık demokrasisinden ibaretti.

2.12. Amerikan Devrimi, Demokrasi ve İnsan Hakları

Ulusçuluk fikirlerinin yeşermesine ortam hazırlayan, monarşilere isyana tetikleyen, hatta Fransız İhtilali'ne de ilham kaynağı olan Amerikan Devrimi, özgürlüklere yaptığı vurguyla demokrasi kültürünün oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak örneğin Fransız Devrimi'ne dair yazılmış birçok eser varken, bir dönüm noktası mahiyetindeki Amerikan Devrimi gölgede kalmıştır. Ülkemizde aydınlanma çalışmalarındaki genel eğilimin Kıta Avrupası'na odaklanması dikkat çekicidir. Amerikan aydınlanmasının bu nedenle kısmen ihmal edildiğini söyleyebilmek mümkündür.²⁶⁰ Bunda belki de Amerikan Devrimi'nin İngiltere'ye karşı verilmiş bir özgürlük savaşı mı yoksa gerçek bir burjuva demokrat devrimi mi olduğu polemigi etkili olmaktadır.²⁶¹ Amerikalı tarihçi Boorstin'e göre, Avrupa'da yaşanan devrimler kriter alındığında, Amerikan Devrimi bir devrim görüntüsünden uzaktı. Crick'a göre ise Amerikan Bağımsızlık Savaşı ne bir devrim ne de bir demokrasi mücadelesiydi ama devrimci ve demokratik sonuçlar doğurmuştu.²⁶² Bir başka Amerikalı tarihçi Palmer ise, iki devrimin de benzeştiğini ve her ikisinin de XVIII.

---

²⁵⁸ Tilly, A.g.e., s. 56.

²⁵⁹ Tilly, A.g.e., s. 59.

²⁶⁰ Mümin Köktaş, Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi, **Liberal Düşünce Dergisi**, S.73-74, (2014), s. 109.

²⁶¹ Ateş, **Siyasal...**, s. 85.

²⁶² Crick, A.g.e., s. 63.

yüzyılın, yani demokratik devrim çağının öncülüğünü yaptıklarını ifade etmişti.²⁶³

İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerle iletişiminin zayıflığı, buradaki halkın kendi kendisini yönetme alışkanlığı kazanmasını sağlamıştı.²⁶⁴

Britanya'nın yöneticileri Atlantik'teki ileri karakollarını boşlamışlardı, sadece aldıkları vergiyi düşünüyorlardı. Belki Hindistan'ı kazanmışlardı ama Kuzey Amerika'da durum farklıydı.²⁶⁵ Ağır vergi yükü altında ezilen koloniler burunlarından soluyordu. Özellikle on üç kolonide başlayan kıpırdanmalar, ateşleyici rol oynarken bu hareketleri organize eden kimseler, kendilerini halkın lideri kabul ediyorlardı.²⁶⁶ Devrimin öncelikle sebebi, halkın bu vergilere tepkisiydi. İlk reaksiyon 1764 yılı Nisan ayında, Şeker Yasası'na yönelikti.²⁶⁷ Halk kendi rızaları dışında vergilendirilmeye direniş gösteriyordu. Kolonilerdeki huzursuzluk yeni eklenen vergilerle daha da artıyordu. Kendilerini “*Özgürlüğün Oğulları*” olarak niteleyen Amerikalılar, İngiliz Parlamentosu'nun 22 Mart 1765'te çıkardığı ‘*Pul Vergisi*’nin karşısında durarak, dayanışma içine giriyorlardı.²⁶⁸ Aslında İngiliz Parlamentosu'nda dahi bu vergiye eleştiriler gelmiş,²⁶⁹ pul vergisi iptal edilmiş ama sonradan “*Townshend Yasaları*” olarak bilinen mali düzenlemeler, siyasal ve toplumsal gerginliğin, ayaklanmalara dönüşmesine sebebiyet vermişti.

Ayaklanmaları bastırmak isteyen askerlerin, halkın üzerine ateş açması üzerine 5 Mart 1770'te beş sivil ölmüştü. Olayın isyanları körüklemesinden çekinen İngiltere, ortamı yumuşatmak için iki askeri yargılamış, suçlu bulmuş, vergilerin de çoğu iptal edilmişti ama hala halkı vergilendirebileceğini anımsatma babında “*çay vergisi*” kaldırılmamıştı. Amerikalılar bu uygulamaya da tepki göstermekte gecikmemiş, Kızılderili kılığına giren Bostonlular

---

²⁶³ İhsan Burak Becerikli, Amerika'nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri 1776-1876, **History Studies, International Journal Of History, ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı**, Ekim 2011, s. 82.

²⁶⁴ Ateş, **Siyasal...**, s. 89.

²⁶⁵ Robert J. Allison, **Amerikan Devrimi, Kısa Bir Tarihçe**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 22.

²⁶⁶ Crick, **A.g.e.**, s. 64.

²⁶⁷ Allison, **A.g.e.**, s. 28.

²⁶⁸ Allison, **A.g.e.**, s. 31.

²⁶⁹ Crick, **A.g.e.**, s. 65. “*Yedi Yıl Savaşı'nın büyük lideri Lord William Pitt Chatman Amerikan kolonilerine (kendi savunmalarının giderlerini ödemeleri için) konulan damga vergisinin anayasaya aykırı ve kanun dışı olduğunu savunmuştu. Temsil olmadan vergi sözkonusu olamazdı.*”

İngiltere'den çay getiren üç gemiye tırmanarak, güverteye taşıdıkları 342 sandığa yüklenmiş 45 ton çayı denize dökmüşlerdi.²⁷⁰

Bu yaşananlar, Amerika'daki kolonilerin vergiler karşısında sessiz kalmayacağına bir işareti hatta ihtilalin ayak sesleriydi. Britanya, 9 Şubat 1775'te Massachusetts'te çıkan isyanı bastırmak, isyancıları tutuklamak ve isyancıların cephanelerine el koymak üzere sekiz yüz kişilik bir askeri birlik göndermişti. İngiltere koloniler üzerindeki hakimiyetini askeri güçle sağlamaya yönelse de Amerikan halkı örgütlenerek, özgürlük talebini daha gür dile getiriyordu. Başlarda vergilere yönelik başlayan isyan, yerini özgürlük talebine ve insan hakları özlemine bırakmaya başlamıştı. Her ne kadar kimi koloniler kendi aralarında çekişmeler yaşasalar da İngiltere'nin tutumunu sertleştirmesi, ayrılıkları unutturmuş, sürtüşmeler yerini birliktelik ruhuna bırakmıştı.²⁷¹ Koloniler ilk silahlı direnişi İngiltere'den bağımsız olmak için değil, taleplerini İngiltere'ye kabul ettirme isteğiyle yapmışlardı.²⁷² Gerçek bağımsızlık fikri ise 1776'dan itibaren olgunlaşacaktı.

Yeni vergilere isyan eden Amerikan kolonileri, İngiliz sömürüsüne isyan ederek "I. Philadelphia Kongresi"ni toplamışlardı. Kongrede koloni meclislerinin rızası alınmadan vergi toplanamayacağına karar veriliyordu. Mücadelenin lider isimlerinden Thomas Jefferson'un 1774'te yayınladığı "Britanya Amerika'sının Haklarının Özet Görünümü" ve 1775 yılında "Silaha Başvurmanın Zorunluluğu ve Nedenleri" isimli bildirgelerde, İngiltere Kralı ilk defa suçlanıyordu. Söz konusu bildirgeler adeta Amerika'nın İngiltere'ye ultimatomu şeklindeydi. 15 Mayıs 1775'te Philadelphia'da toplanan ikinci kongrede General George Washington liderliğinde bir ordu kurulmasına karar verilmişti ki bu da patlayacak savaşın ayak sesleriydi.²⁷³

Uzlaşma ihtimalinin gündemden düştüğünü hisseden İngiltere, New York'u ele geçirmişti. Amerikan Birlikleri başlarda iyi bir direniş gösterse de gidişat Britanya lehineydi. Amerika savaşın kırılma noktasında, en büyük ve hayati desteği Fransa'dan alacaktı. Benjamin Franklin, Fransa Kralı 16. Louis'ye giderek büyük miktarda silah ve mühimmat desteği sağlamıştı. Ayrıca Amerikan Ordusu'nu Fransa'nın tecrübeli subayları eğitecekti. Üstelik Fransa,

---

²⁷⁰ Allison, **A.g.e.**, s. 44.

²⁷¹ Ateş, **Siyasal...**, s. 91.

²⁷² Birecikli, **A.g.m.**, s. 88.

²⁷³ Birecikli, **A.g.m.**, s. 88.

donanmasını da destek olmak üzere Amerika'ya gönderiyordu. Dönemin Britanya Başbakanı Lord North ya Amerikalıları yenmek için daha fazla asker ve kaynak gönderecekti ya da geriye çekilecekti. İngiltere elinde tuttuğu New York, Newport ve Philadelphia kolonileri aracılığıyla direnişi kırmayı denese de başaramadı. Britanya Ordusu Amerika'ya geldiğinde, kendisini düzenli bir Amerikan Ordusu ve Fransız Donanması karşılamıştı. Britanya elindeki diğer kolonileri de savaşı kazanmak için seferber etmişti. Savaş esnasında özellikle General Rocheambeau yönetimindeki Fransız Kuvvetlerinin gelişi, gidişatı Amerikalı özgürlükçüler lehine değiştirmişti.

Kazanılan askeri zaferin ardından Amerika'nın dört bir yanındaki kraliyet sembolleri parçalanıyor, Britanya Kralı III. George'un heykelleri yıkılıyordu. Toplanan kongre 2 Temmuz'da bağımsızlık kararı almış, 4 Temmuz 1776'da Thomas Jefferson'un kaleme aldığı "*Özgürlük Bildirgesi*" yayınlanmıştı. John Locke'un fikirlerinin ilham kaynağı olduğu Bildirge²⁷⁴ demokrasi kültürüne tarihsel süreçte yön vermiş en önemli belgelerden biriydi. Bildirgede, İngiltere'nin Kuzey Amerika'da uyguladığı sömürge siyaseti kınanıyor, Amerikalıların bağımsız olma arzusu ortaya konuyordu.²⁷⁵ İnsanların doğuştan sahip oldukları hak ve hürriyetler ile demokrasinin temel ilkelerinin yer aldığı beyannamede, herkesin eşit doğduğu, insanların özgürlük, hakkının vazgeçilemez olduğu, hükümetlerin halklarına bu temel hakları sunmak için var oldukları, amaçlarından uzaklaşan bir hükümetin, vatandaşlar tarafından değiştirilebileceği hususları ortaya konmaktaydı²⁷⁶ Beyannamenin sonunda, eyaletlerin içişlerinde serbest olacağı "Amerika Birleşik Devletleri" adı altında bağımsız bir devlet kurulduğu ilan edilmiş, 1776'da ayrı bir bayrak kabul edilmişti. İngiltere'nin bu bağımsızlığı kabul etmemesi üzerine savaş yedi yıl daha sürmüştü. 1781'de Yorktown'da İngilizlerin uğradığı yenilgi, savaşın sonucunu da belirlemiş oldu. 1783'de Versailles Antlaşması resmen savaşın bittiğini duyuruyordu.

---

²⁷⁴ Ateş, *Siyasal...* , s. 91

²⁷⁵ Sönmezoglu, *A.g.e.*, s.8.

²⁷⁶ Ateş, *Siyasal...* , s. 92.

2.13. Fransız Devrimi'nin Demokratik Açılımı

Fransa'daki eski rejimi sonlandırıp, insan hakları beyannamesinin deklare edilmesiyle bütün Avrupa'yı etkisi altına alan, kıtanın dört bir yanında bugünkü çağdaş rejimlerin kapısını aralayan Fransız Devrimi, dünyada özgürlükler bağlamında yaşanmış en büyük sosyal olayların başında gelir. Her ne kadar kendisinden önce gerçekleşen İngiliz ve Amerikan Devrimleri de bu bağlamda çok önemli gelişmeler kabul edilse de Fransız Devrimi, sonuçları bağlamında evrensel etkileri olmuş bir sosyal harekettir. Ateş'e göre, Haklar Bildirisi, Yurttaş Hakları Bildirisi'ne örnek teşkil etmesine rağmen Amerikan Devrimi'nin çok fazla ön planda olmamasının bir sebebi, Amerika'nın Avrupa'ya olan uzaklığının fazla olması ve iletişimdeki gecikmelerden ötürü, yaşananların sıcaklığını yitirmesiydi. Diğer sebebi ise Amerika'daki direnişin Fransa'nın da desteğiyle bir ülkeye, yani İngiltere'ye karşı; Fransa'daki başkaldırının ise direkt kral ve aristokrasiye karşı gerçekleşmiş olmasıydı.²⁷⁷

Fransız Devrimi aynı anda hem toplumu sınıflara ayıran eşitsiz sosyal dengesizliğe 'dur' denmesi, hem de tanrısal bir siyasi erk fikrine karşı çıkıp laik bir düzene geçiş adına çok önemli mesafelerin kat edilmesine olanak sağlamıştır. Halkın desteğini alan Fransız burjuvaları, Amerikan Devrimi'yle başlayan sürecin ardından egemenliğin asıl sahibine, yani halka verilmesi yolunda tüm dünyaya örnek olacak bir harekete imza atmışlardır.²⁷⁸ Batı'yı etkisi altına alan aydınlanma hareketi, Fransız Devrimi'nden sonra siyasi rejimlerin de geleceğini belirleyen bir ivme içine girmiş, burjuvazi siyasal olarak da önemli bir misyon üstlenmiştir.²⁷⁹

Yeniçağın sonlarına gelindiğinde Fransa diğer tüm Avrupa ülkeleri gibi mutlakiyetle yönetilmekteydi. Ülkenin tüm erkleri, siyasi ve ekonomik anlamda kralın elindeydi. Özellikle XIV. Louis'nin krallık döneminde, kralın ve sarayın görkemli yaşantısı, fakirlikten kırılan halkın gözüne batmaya başlamıştı.²⁸⁰ Kral ve çevresi tam bir saltanat sürerken halk gittikçe daha da fakirleşmiş, yiyecek bile bulamaz hale gelmişti ki zaten Fransız İhtilali'nin yaşanması da sınıflar arasındaki uçurumun gittikçe derinleşmesi ve fakir halkın

²⁷⁷ Ateş, **Demokrasi...**, s. 71

²⁷⁸ Toktamış Ateş, **Dünyada Ve Türkiye'de Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 60.

²⁷⁹ Server Tanilli, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, , Alkım Yayınları, İstanbul, 2007, s.33.

²⁸⁰ Uçarol, **A.g.e.**, s.8

kontrol edilemeyen öfkesinin bir sonucuuydu.²⁸¹ Fransa büyük borç altındaydı. Amerikan İhtilali esnasında, rakipleri İngiltere'ye karşı Amerika'ya çok büyük bir maddi destek verilmişti. 1763 yılında son bulan Yedi Yıl Savaşları da Fransa'nın kasasını boşalma noktasına getirmişti. Halk, ekonomik dibe vuruşun faturasını öderken, sarayın rahat ve lüks yaşamından taviz vermiyor olması, dünyanın kaderini değiştirecek bir devrime giden yolu hazırlıyordu.

O dönemde Fransa üç ayrı sosyal gruba bölünmüştü. Bir yanda toprak zengini olan ve vergi vermeyen kilise, diğer yanda Fransa topraklarının yüzde yirmilik bir bölümüne sahip, çalışmayan, üretmeyen büyük senyörlerden ve taşra soylularından oluşan kesim.²⁸² Orta çağ yönetim anlayışı işte bu iki sınıfın yani soylularla din görevlilerinin oluşturduğu bir monarşiden oluşmaktaydı. Fransız İhtilali bu köhneleşmiş yapıya da son verecekti. Kilisenin ve soyluların yanında bir üçüncü grup daha mevcuttu ki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan bu kesim, adaletsiz vergilerin altında ezilen burjuvalar ve köylüler idi.

Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesinde hem siyasi hem ekonomik faktörler etkili olmuştu. Halkın hiçbir hakkı yoktu, kral tek otorite ve erk sahibiydi. Vatandaşların herhangi bir sosyal ya da siyasi hakkı yoktu. Ekonomik darboğazı aşmak isteyen kral, yeni vergiler koymuştu ki bu vergiler zamanı gelmeden isteniyor, toplanan para ise sarayın lüks ve keyfi için harcanıyordu.²⁸³ Aristokrat sınıf ise bu gösterişli hayata imreniyor, kötü gidişatı görmezden geliyor, krala yaranmaya çalışıyordu. Üçüncü sınıf olarak da adlandırılan burjuva köylülerden oluşan kesim, köprüleri atmaya hazırlanıyordu.²⁸⁴

Eserleriyle aydınlanma döneminde geniş kitlelere ilham vermiş Montesquieu, Voltaire, Diderot, Jean Jacques Rousseau gibi aydınların fikirleri de Fransa'da başlayan tepkiye, yön ve ilham vermekteydi.

XVI. Louis, Fransa'nın mali sorunlarını görüşmek ve çözüm bulabilmek amacıyla soylular, din adamları ve halktan oluşan, temsilciler meclisi hüviyetine sahip, hiçbir yetkisi bulunmayan "*Etats Generaux*"nun

---

²⁸¹ Pierre Gaxotte, **Fransız İhtilali Tarihi**, Çev: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962, sayfa 1.

²⁸² Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl – Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)** Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s.27.

²⁸³ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1988, s.76.

²⁸⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4.b., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 10.

toplantısını talep etti. Aslında bu toplantı talebi, ekonomik gidişatın kötüleşmesi neticesinde kralın kendilerinden de ekonomik fedakarlık beklemesinden ve düzenlerinin bozulmasından çekinen aristokrasiden ve ruhban sınıfından gelmişti.²⁸⁵ Versailles Sarayı'ndaki toplantıya üç yüz din görevlisi, üç yüz asil katılırken halkı temsilen altı yüz temsilci katılmıştı.²⁸⁶ Toplantıda din adamları yani ruhban sınıf, Fransa'nın 0,5'ini, asiller %1,5'unu, burjuvaların ve halkın oluşturduğu kesimse %98'ini yani neredeyse nüfusun tamamına yakın çoğunluğu temsil ediyordu. Bu dengelere rağmen her grubun bir oy hakkı olacağı konusunda diretilmesi üzerine bunu kabul etmeyen burjuvalar, Fransa Halkı'nın kendileri tarafından temsil edildiğini ve Fransız Meclisi'ni kendi başlarına kurup ilan edebileceklerini söylediler. Ruhban ve soylu sınıfından da destek bulmaya başlayan bu başkaldırı, Kral XVI. Louis'yi çok kızdırdı. Ama tüm çabalarına rağmen "*tiers etat*" olarak bilinen grup, özel bir toplantı yaparak kendilerinin Fransa Meclisi olduğunu ve anayasa devreye girene kadar görev yapacaklarını belirtti. Meclisin çalışmalarını durdurması için Paris'e asker yığması da halkın büyük tepkisine neden olmuştu. Paris halkı derhal mutlakiyete karşı tepki göstermiş, hızla burjuvalardan bir milis kuvvet oluşturulmuş ve halkın desteğiyle silahlandırılmıştı. Öfkeli halk, kendilerine silah vermeyi reddeden Bastille Kalesi'ni 14 Temmuz'da ele geçirmiş, Paris Belediyesi'ni de işgal ederek "*Commune*" (Komün) ismiyle kendi şehir yönetimini kurmuştu. Kralın ordusuna karşı düzenli bir direniş sergileyebilmek amacıyla başına Lafayette'in geçirildiği bir milli ordu hazırlanmıştı. Paris'te Bastille isyanıyla başlayan kanlı olaylar yavaş yavaş diğer yerlere de sıçramış, soyluların bir kısmı Fransa'dan kaçmışlardı.²⁸⁷ Fransa'da artık yeni bir yönetim söz sahibi olmuştu ve kralın yaptırımını gittikçe azalmaktaydı. Kendi halkıyla kanlı bir savaşa girmek istemeyen XVI. Louis, yenilgiyi kabul etmiş, askerleri geri çekeceğini ve yeni rejimi tanıyacağını söylemişti.²⁸⁸

---

²⁸⁵ Tilly, **A.g.e.**, s. 230.

²⁸⁶ Uçarol, **A.g.e.**, s. 14.

²⁸⁷ Uçarol, **A.g.e.**, s. 15.

²⁸⁸ **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, Çev: Sabiha Bozbağlı, 2.b., Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 245.

Çalışmalarına devam eden kurucu meclis, Amerikan Kongresi'nin izlediği yolu izleyerek, anayasayı hazırlamadan önce 26 Ağustos 1789'da "*İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi*"ni yayınlıyordu.²⁸⁹

Beyannamede, insanların eşit doğduklarına ve eşit yaşayacaklarına, egemenliğin sadece halka ait olduğuna, herkesin düşüncesini hür bir biçimde ifade etme hakkına sahip olduğuna, kimsenin inançlarından ötürü sorgulanamayacağına vurgu yapılmaktaydı.²⁹⁰ Bu beyanname adeta çağdaş dünyanın bir özgürlükler manifestosuydu.

Kurucu meclisin amacı, bir an önce anayasayı hazırlayıp Fransa'ya meşruti krallık özelliği kazandırmaktı. Meclis, kralı ve kraliçeyi ev hapsine alırken farklı görüşler dillendiriliyor, ortam geriliyordu. Bir yanda devrim karşıtları ayaklanırken diğer yanda Jakobenler olarak adlandırılan grup Cumhuriyete geçilmesini talep ediyordu. Yani Fransız ihtilalciler daha rejimin adını koymadan cepheleşmeye başlamışlardı. Nitekim milli meclis, Jakobenlerin Champ De Mars Meydanı'nda cumhuriyet sempatzanı gösterisini askeri güçle bastırmaya çalışırken kan dökülmüş; ihtilal, bir iç savaşa dönüşmüştü.²⁹¹

Bu arada zor geçen ilk iki yılın ardından meclisin hazırladığı anayasa 14 Eylül 1791'de kralın da onayıyla yürürlüğe girmişti. Güçler ayrılığı prensibi ışığında hazırlanan anayasaya göre egemenlik hakkı halkta olacak, her kadar yürütmenin başında kral olsa da yetkileri anayasa ile sınırlandırılacaktı. Yargı erki ise halkın seçeceği hakimlere verilmişti. Bu anayasa ile birlikte Fransa, mutlak monarşiden meşrutiye monarşiye geçmiş oluyordu. Anayasanın ortaya çıkmasıyla misyonunu tamamlayan kurucu meclis, seçime gitme kararı almıştı.²⁹² Yeni oluşan meclis ilk olarak 21 Eylül 1792'de krallığı kaldırdığını ve cumhuriyete geçildiğini ilan ederken siyasi erk de Jakobenlerin eline geçmişti. Bu dönem "*1. Cumhuriyet*" olarak Fransa tarihine geçmişti. Jakobenlerin izinden giden Paris halkı başkaldırmış, kralı ve kraliçeyi tutuklayarak krallığın resmen bittiği ilan etmişti.

---

²⁸⁹ **İhtilaller...**, s. 247.

²⁹⁰ Yılmaz, **A.g.e.**, s. 77.

²⁹¹ Tanilli, **Dünyayı...**, s. 99.

²⁹² Uçarol, **A.g.e.**, s. 16.

Meşruti monarşiyi savunan “*jiromdenlerle*” Jakobenler, rejimhususunda ciddi bir fikir ayrılığı içindeydi. Jakobenlerin ağır basmasıyla kral ve kraliçe idam edilmişlerdi. Ancak Jakobenler, bu tavırlarını Cumhuriyet rejiminin korunması adına tehlikeli buldukları herkese sergilemeye başlamışlardı ve birçok insan, kral ve kraliçenin kaderini paylaşmıştı.

Bu arada ılımlı cumhuriyetçiler, Fransa için yeni bir anayasa hazırlanması gerektiğini öne sürmüşler ve hazırlıklara başlamışlardı. “3. Yıl Anayasası” olarak bilinen yeni anayasa, yürütme gücünün bir tek kişide toplanmasının sakıncalarından dolayı, yetkiyi beş üyeli ve adına “*direktuar*” denilen bir kurula vermeyi uygun bulmuştu. Yasama yetkisi ise beş yüzler meclisi ve bir tür senato gibi çalışacak, ihtiyarlar meclisinden oluşacak bir mecliste olacaktı. Yeni rejimi onaylamayan kralcılar ve cumhuriyetçilerin başlattığı isyanlar, olayları bastırma hususundaki başarısıyla, genç bir generalin, Napolyon’un yıldızının parlamasına neden oluyordu.²⁹³

Uzun dönem Fransa dışında savaşları kumanda eden Napolyon, Mısır yenilgisin ardından ülkesine döndüğünde “*direktuar yönetimi*”nin acz içinde olduğunu, halkın büyük sıkıntılar içine girdiğini görmüştü. Direktuarın Sieyes ve Roger Ducas gibi kimi üyelerinin yanısıra ordunun da cephe aldığı direktuar yönetimi, gizliden gizliye Napolyon’u başa geçirmeye hazırlanıyordu.²⁹⁴

Napolyon ve askerlerinin meclisi basarak dağıtmalarının ardından yeni bir anayasa hazırlığına girişilmişti. Yetki, sayıları beşten üçe indirilen “*konsül*”lere verilmişti ve bu üç konsülden biri olan Napolyon, kendisinin “*1. Konsül*” yani en yetkili kişi konumuna gelmesini sağlamıştı. Dört yıl süreyle Fransa’nın en güçlü ismi Napolyon olmuştu. Yeni bir anayasa hazırlatan Napolyon, kendisinde toplanan tüm güçlerle merkezi bir anlayış getirmişti ve dönemde despotik bir cumhuriyet sergilenmişti. Hatta bu kadarla da kalmamış, kendisini ömür boyu konsül seçtirmiş, imparator ilan etmişti. Meclis etkinliğini yitirip, devrim amaçlarından uzaklaşırken 15 yıl sürecek Napolyon dönemi Fransa’ya hakim olmuştu.

İhtilal sonrası 1789-1815 yılları arasında çalkantıların, rejim arayışlarının, yönetim kavgalarının yaşandığı Fransa, meşrutiyet, cumhuriyet,

---

²⁹³ Uçarol, **A.g.e.**, s. 19.

²⁹⁴ Tanilli, **Dünyayı...**, s. 188.

direktuar, konsüllük ve imparatorluk dönemlerini arka arkaya deneyimleyerek demokrasi yolunda çok önemli bir birikim sağlamıştı.²⁹⁵

İhtilal, başlangıç itibarıyla ekonomik açıdan ezilen bir halkın öfkesini yansıtmaktaydı. Ama milli meclisin kurulmasıyla başlayan süreç, liberal düşüncelerin, özgürlükçü fikirlerin, ulusçuluk ve sosyalizm gibi ilk defa dillendirilen siyasi gelişmelerin doğmasına ve kısa sürede tüm Avrupa'yı etkisi altına almasına ortam hazırlamıştı.²⁹⁶

---

²⁹⁵ Till, **A.g.e.**, s. 232.

²⁹⁶ Yılmaz, **A.g.e.**, s. 79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI'NIN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜYLE TANIŞMASI

3.1 Osmanlı İmparatorluğu Demokrasiye Ne Kadar Hazırdı?

Genellikle yönetim modeli olarak teokratik boyutuna ya da padişahlık idare şeklinden ötürü diktatörlüğüne vurgu yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nda, demokrasi kültürünün izlerine rastlamak olası mıdır? Osmanlı İmparatorluğu ile demokrasi kavramını ilişkilendirmek istersek, hangi sosyal olay dönüm noktası olarak kabul edilebilir? Sultan II. Mahmut devrinde 29 Eylül 1808 yılında ayanlar ile hükümet arasında yapılan Sened-i İttifak mı, yoksa 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit döneminde ilan olunan Tanzimat Fermanı mı? Ya da Osmanlı toplumunda kısmen de olsa demokrasiyi çağrıştıran başka uygulamalar görülmüş müdür? Tüm bu sorgulamalara girmeden önce Osmanlıların demokrasi kelimesini, dilimize ilk önceleri “*Hükümet-i Avam*” olarak yani tüm Türkçe karşılığıyla “*halkın*” ya da diğer anlamıyla “*cahil kesimin hükümeti*” olarak çevirdiklerini anımsamakta yarar var.²⁹⁷

Berkes'e göre değişim, değer ölçüleri ile ilişkilendirilebilir ve Osmanlı toplumunda yıllar içinde değişmesi beklenen değer ve normlar değişmediği gibi, bilakis tersine dönmüştür. Zira toplumlar değişmez kurallara bağlı kalarak yaşamayı çok daha rahat ve kolay bulurlar.²⁹⁸

Karpat, demokrasinin yönetsel erkin karşısında, toplumun özgürlük arayışı olarak kabul edilmesi durumunda, ilk demokrasi taleplerini aslında Osmanlı İmparatorluğu'ndan öncesine dayandırmaktadır. Örneğin Amasya'da 1239 yılında Selçuklu yönetimine karşı başlayan “*Babai isyanı*”, Türkmen aşiretlerinin önceden beri sahip oldukları hareket inanç ve örgütlenme özgürlüklerini korumaya yönelikti ve bu yönüyle kısmen bir demokrasi talebine benzemektedir.²⁹⁹

Karpat'a göre XV. yüzyılın finalinde yaşanan “*Kızılbaş*” aşiretlerinin isyanı da Osmanlı'nın vergilendirme politikası karşı çıkmış gibi görünse de

²⁹⁷ Atay, **Batış Yı...**, s. 164.

²⁹⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

²⁹⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 5.b. ,Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 18.

özünde merkezîyetçiliğe ve onun din anlayışına karşıydı. Her ne kadar 21. yüzyıl demokrasininin hürriyet anlayışından farklı bir hürriyet anlayışını savunsa da bu iki isyanın da temelinde yatan hürriyet fikri aynıydı.³⁰⁰

Kongar'a göre aydınlanma sürecini yaşamamış, dinsel baskıların mevcudiyetini sürdürdüğü bir ülkede demokrasinin gelişmesi beklenemez. Demokrasi, sanayi devrimini gerçekleştiren toplumlarda belirir zira demokrasinin tesisi, toplumda sermaye ve proleteryanın mevcudiyeti, oluşması ve bunların yönetime gelecek güçte bulunmasıyla mümkündür. Kongar Türkiye'nin diğer Batılı ülkelerin arasında bu bağlamda istisnai bir yerinin olduğunu iddia eder. Dünyadaki sürece ters bir biçimde, Türkiye'de demokrasi yukarıdan aşağıya doğru yani tepeden tabana doğru şekillendiğinden ve ayrıca ne toplum ne de bireyler böyle bir olguya hazır olduklarından, kuruluşundan gelişimine kadar çok sancılı dönemler yaşanmıştır. Bu yüzden ki, Türkiye'de gerek toplumsal yapı gerekse bireyler, demokrasiyi yaşatacak olgunluğa ulaşmadıkça söz konusu demokrasi sancılarının ve krizlerinin arkası kesilmeyecektir.³⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmış demokrasi hareketlerinin kökeninde gerçekten halktan gelen bir talep olmuş mudur? Yani Kongar'ın yaklaşımındaki gibi aşağıdan yukarı, tabandan tepeye yönelik bir talepten bahsedebilmemiz mümkün müdür? Osmanlı İmparatorluğu döneminde kimi tarihçilerin demokrasiyle ilişkilendirdikleri bazı uygulamalar, bir demokrasi kültürünün işareti olarak kabul edilebilir mi? Demokrasi kültürünün Osmanlı İmparatorluğu'na sirayet edişi, Batıdaki ile aynı sebeplerin sonucu mudur?

Yılmaz'a göre modern demokrasi, Batı Avrupa'daki toplumsal gelişimin ve iç dinamiklerin bir sonucu olarak yerleşmiş; iktidarın hukukla sınırlandırılması, meşruluğunu halkın rızasından almasıyla şekillenmiştir. Oysa Osmanlı'ya geldiğimizde halkın dinamiklerinin bir etkisinden bahsedebilmemiz mümkün değildir.

Osmanlı'da demokrasi kavramı, Batı'nın gelişmişliği karşısında ve Osmanlı'nın geri kalmışlığını yenme çabalarının bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Önce askeri alanda başlayan yenileşme hareketleri, sonrasında idari yapıya da sirayet etmiştir. Nitekim devleti kurtarma bağlamında, dış

---

³⁰⁰ Karpat, A.g.e., s.19.

³⁰¹ Kongar, A.g.e., s.46,47.

dengelerden destek almak amacıyla özgürlükler, anayasal meşrutiyet yolunda gelişme yoluna girmiştir.³⁰² Yani Yılmaz'ın yaklaşımı ışığında, Osmanlı'nın demokrasiye yönelişi aslında pragmatist beklentilerin sonucudur.

Karpat, Osmanlı'nın zaten idari şekil olarak ilkel bir demokratik rejime sahip olduğunu iddia etmekte, köylerin ve şehir mahallelerinin zaten kendi seçtikleri muhtarlar, kocabaşılar tarafından yönetildiğine vurgu yapmakta, başkan tayin etme şekli ve yönetim anlayışları baz alındığında demokrasiye benzeyen bir sistemden bahsedilmesinin mümkün olabileceği fikrini savunmaktadır.³⁰³

Kimi tarihçilere göre Osmanlı Devleti'nde demokrasi kavramının kökenleri, Avrupa ülkelerinden bile önceye dayanır. Uğur'a göre demokrasi, özellikle de yerel demokrasi, birçok Avrupa ülkesinden önce Osmanlı ülkesinde uygulanmıştır³⁰⁴ ve 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru, Anadolu'da yönetsel ve iktisadi açıdan yaptırımlara sahip meclislerin oluşturulması, bu meclislerde halkın seçtiği isimlerin görev yapması buna örnek oluşturmaktadır.³⁰⁵

Avcıoğlu, Osmanlı'nın kurulduğu yıllarda, çağının ilerisinde bir toplum düzenine sahip olduğunu hatta uyguladığı hukuk sisteminin, Batı'ya ilham verdiğini öne sürmekte, merkezi bir devlet yapısı ile toprakta devlet mülkiyetinin varlığının, bunun yanısıra bir aristokratik hiyerarşinin bulunmaması gibi unsurların zaman zaman Osmanlı'nın, Batı ülkeleri gibi feodal düzenin bir parçası olduğunu öne sürenlerin ortaya çıkmasına sebep olduğuna vurgu yapmaktadır.³⁰⁶ Ama Behice Boran'a göre Osmanlı düzeni, mahalli feodaliteyi tasfiye edememiş bir merkezi feodalitedir. Batı'daki serfin kişisel bağımlılığı ile doğudaki reyanın özgürlüğü arasındaki fark, sanıldığından çok daha azdır.

Ateş, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde, sosyal yapının çok daha katılımcı olduğu fikrini öne sürmektedir. Kuruluş yıllarında gayrimüslim nüfusun hak ve hukukunun güvence altında olduğunu, kentlerdeki

---

³⁰² Yılmaz, **A.g.e.**, s. 344.

³⁰³ Karpat, **A.g.e.**, s.30.

³⁰⁴ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti ve Demokrasi", **Beyaz Tarih**, <http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-devleti-ve-demokrasi>, (Erişim: 25.7.2017).

³⁰⁵ Ekinci, **A.g.m.**

³⁰⁶ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)** 2.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 9.

esnaf ve sanatkarların her ne kadar örgütlenmiş bir yapı içinde bulunmasalar da siyasal hayata ortak olduğuna vurgu yapan Ateş'e göre, ilk yıllarda padişah, bireyin gözünde, kutsal güçleri kendisinde toplamış bir mutlak otorite değil, çeşitli beylere başkanlık eden bir milli şef konumundaydı. Padişahın seçimi belirli bir konsey tarafından yapılmaktaydı ve halkın da bu gruba katılması mümkün oluyordu. Yani kuruluş yıllarında Osmanlı, nispeten katılımcılığa daha açık bir görüntü arz ediyordu. Osmanoğulları, toprakları genişledikçe, beylikten imparatorluğa geçiş safhasında, Ortaçağ'ın diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi kapıkulu yaratma çabasına giriştiler.³⁰⁷ Oğuzlardan gelen bu gelenek, I. Murat ile birlikte son buldu. I. Murat, Osmanlı saltanatını ailenin müşterek malı olmaktan çıkarırken, yönetim erkinin babadan oğla geçmesi geleneğinin temellerini attı. Beylerin yönetimdeki etkisi, Fatih Sultan Mehmet'e kadar devam etti. Fatih, I. Murat'ın teşebbüsünü bir adım ileri götürdü; yayınladığı kanunnameyle yönetim saltanata dönüştürüldü ve hükümdarın erkek kardeşlerini nizam-ı alem için öldürmek, yasalaştı. Her ne kadar devlet yönetimi, dışarıdan yöneticilere bırakılmış olsa da yönetim paylaşımı hiçbir zaman merkezî otoriteyi gölgeleyecek noktalara ulaştırılmıyordu.³⁰⁸ Gücü tek başına kullanma eğilimindeki hükümdarın yanında, başta sadrazam olmak üzere kimi yardımcıları olsa dahi tüm diğer görevliler sözde sahibi oldukları yetkiyi padişahı almaktan ve padişah adına kullanmaktaydı.

Teorik açıdan bakıldığında padişahın yetkileri de sınırsız değildi. Zira Osmanlı monarşisinin teokratik yapısı buna tam anlamıyla izin vermemekteydi. İslami yasal düzende bir "hilafet" makamı mevcuttu, bu da mutlakiyetteki gibi tek bir kişiyi yegane erk sahibi yapmaktaydı ki, onun da yetkileri din kökenli hukuki uygulamalarla sınırlandırılmıştı.³⁰⁹ Yani, padişah yönetimde mutlak söz sahibi konumunda olsa bile, bu teokratik etkiden ötürü, İslam Hukuku ilkelerine göre hareket etme zorunluluğundaydı. Hal böyleyken aslında İslami hukuk normları, padişahın keyfi hareket etmesini engeller nitelikteydi ama

---

³⁰⁷ Toktamış Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, 2.b., Ümit Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 172.

³⁰⁸ İzzet Er, "Demokrasi ve Antidemokratik Anlayışlar Çerçevesinde Osmanlı Yönetim Sistemi", **U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, C.3, (2014), s. 6.

³⁰⁹ Uğur, **A.g.m.**

bununla birlikte, padişahların birçoğu keyfiliği tercih etmiş ve bu sınırlamanın da kayda değer bir etkisi görülmemiştir.³¹⁰

Osmanlı'nın klasik toplumsal ve yönetsel sistemi, yöneten ile yönetilen ya da Amerikalı toplumbilimci Edward Shils tarafından ortaya atıldığı *çevre-merkez dengesi*³¹¹ üzerine kuruluydu. Bu düzen ağırlıklı olarak zirai hayatın gereksinimlerine yanıt veren bir modeldi. Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi, özellikle XVII. yüzyılda hissedilen bazı ekonomik gelişmelerin tehdit haline dönüşen etkilerini öteleyebilmek adına özellikle yönetsel erkin kararıyla "*yenileşme*" çabalarında kendisini hissettirmişti.³¹²

Şerif Mardin, günümüzde bile Türk sosyal hayatında yaşanan merkez ve çevre uyumsuzluğunun kökenlerini, Osmanlı'nın demokrasi kültürü ile tanıştığı yıllara dayandırır. Toplumun eliti kabul edilen merkezin elinde bulundurduğu eğitim olanaklarından mahrum kalmış, sadece dinsel eğitim alabilmiş çevre, kültür bağlamında farklıydı ve tepkisel olarak kendi kültürünü geliştirmişti. Osmanlı'daki merkez-çevre ilişkisi, onu Batı'dan önemli ölçüde farklı kılan bazı dinamiklere sahipti.³¹³

Demokrasi kültürünün Batılı ülkelerdeki seyrinde, çevrenin merkezin olanaklarına sahip olma eğilimi ve bu bağlamdaki ısrarı, talebi etkili olmuştu. Nitekim demokrasiye açılan kapıyı aralayan hareketlerin hepsinde, çevreye önderlik edecek bir burjuva kesiminin mevcudiyeti göze çarpmaktaydı. Ancak bir burjuva sınıfının mevcut olmadığı Osmanlı'daki yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinde böyle bir etkiden bahsedebilmek mümkün değildi.

Avrupa 17. yüzyılda yaşanan çalkantıları aşmış, 1720'den sonra yeni sanayi uygarlığına doğru yola çıkmıştı. Batı'da yaşanan bu gelişmelerin, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri özellikle XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde kendisini hissettirir olmuştu. Osmanlı, bu gelişmelere ayak uyduramadığı için sürüklenmeye başlamıştı.³¹⁴ Aslında

---

³¹⁰ Nihat Bulut, "Türkiye'de Temel Hak Ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.7, (2008) , Sayfa 1.

³¹¹ Serdar Güleler, "Türk Siyaseti'nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi", *Bilgi Dergisi (Sosyal Bilimler Dergisi)* C.9, S. 1, (2007) , s. 37.

³¹² Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, 2.b., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 1.

³¹³ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum Ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.s. 44,45.

³¹⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, b.t.y., s. 43.

XVII. yüzyıla kadar Osmanlılar, çağdaş Avrupa'daki gelişmeleri izlemekteydi. Osmanlı rejimi, örgüt, eğitim, disiplin gibi konularda neredeyse iki asır, çağdaş düzeyin üzerinde kabul edilebilecek bir siyasi ve askeri güç yaratmıştı. Avrupa'dan hammadde alınması devam ettiği gibi İtalyan, Fransız, Alman, Hollandalı, İsveçli uzmanlardan yararlanılıyor, askeri alanda yenilikler takip ediliyordu.³¹⁵

Fakat Kanuni'nin son yıllarından itibaren devlet yönetimine hakim olan acizlik, Karlofça Anlaşması'nı izleyen yıllarda kronik hale gelmiş, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra imparatorluğun uluslararası ilişkileri bozulmuş, XVIII. yüzyıl acı bozgunlarla, siyasi ve idari yolsuzluklarla çalkantılı bir biçimde yaşanırken, aynı yüzyılın sonlarında devleti yeniden tanzim etme gereği belirmişti. Askeri yeniliklerle başlayan süreç III. Selim'in hayatına mal olmuş, Fransız Devrimi'nin gündeme getirdiği özgürlük ve bağımsızlık fikirleri, Rusya'nın Osmanlı sınırları içindeki Balkan devletlerini ayaklandırma teşebbüsleri gibi etkenler de Osmanlı Devleti'ni kritik bir dönüm noktasına taşımıştı.³¹⁶ 1718-1826 yılları arasındaki dönemde yaşanan ve "kısmi müessese islahatları" olarak da adlandırılabilir, askeri alanda yapılan reformlar, matbaanın kurulması gibi yenileşme çabaları, 1808 Sened-i İttifak'a yani ayanın, padişahın otoritesine ufak da olsa bir sınırlama getirmesi girişimlerine zemin hazırlamıştı.

3.2. Sened-i İttifak... Osmanlı Tipi Bir Magna Carta mı?

XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri alandaki yenilgilerinin ciddi boyutlara vardığı bir dönemdir. 1683 yılında Avusturya ile başlayan, Rusya'nın yanı sıra Lehistan ve Venedik'in katılımıyla büyüyen ve 1699 Karlofça Barışı'yla sona eren savaşın sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun oturduğu coğrafyadaki merkezi otoritesi sarsılmıştı. Ayrıca savaşların çok uzun sürmesinden ve askerlerin neredeyse yılın büyük bir bölümünü cephelerde geçirmesinden dolayı sancak ve beylerbeyleri orduya asker temin etmekte yetersiz kalıyorlardı. Keza mültezimlerin, reaya üzerindeki baskılarından ötürü devlet, vergi toplama işini yerel eşrafa devretmeyi uygun görmüş, bu açmaz karşısında Osmanlı Devleti bir çıkış yolu aramaya başlamış,

---

³¹⁵ Berkes, A.g.e., s. 70.

³¹⁶ Gür, A.g.e, s. 84.

yerel hanedanlara unvanlar vererek onlardan yardım alma yoluna gitmiş³¹⁷ ve bunun sonucunda ayanlar ortaya çıkmıştı.

Devletin ayanlar aracılığıyla idaresi, yerel güç sahiplerinin kendi bölgelerini yönetmeleri anlamına da geldiğinden, şehirlerden kasabalara ve köylere kadar her bölgenin önde gelenlerinin hükümetten aldıkları yetki yönünden aralarında kademelenmeleri, sosyal bir zorunluluk idi ve derebeylik rejiminin gerekeni de buydu.³¹⁸ Ayan olan kişiler, halkla hükümet arasında aracılık yaparlardı. Asker, zahire, vergi toplanması gibi önemli konularda devlete yardımcı olurken adeta devletin temsilcisi gibi çalışırlardı. Hizmetlerinin karşılığı olarak da kendilerine *ayanlık ücreti* denilen bir ücret ödenirdi. Merkezle aralarındaki iletişimi ise *kadı* adı verilen görevliler sağlardı.

Devlet ekonomik anlamda da ayanlara önemli oranda bel bağlarken, vergi toplama işini havale ettiği ayanların da bu yetkiyi zaman zaman suistimal edip halktan fazladan verdiği topladıkları da oluyordu.³¹⁹

Ayrıca ayanlar isyan çıkarıp kendilerine verilen görevleri yapmayarak Osmanlı devletine önemli sıkıntılar da yaşatmışlardı. İsyanların bastırılmasında Osmanlı, daha ziyade ayanları birbirlerine karşı kullanmış ve bir ayanın isyanını bir başka ayan tarafından bastırma yöntemine başvurmuştu.³²⁰

1807'de Kabakçı Mustafa liderliğinde bir ayaklanmayla III. Selim hal edilmiş, IV. Mustafa padişah yapılmıştı. Bunun üzerine Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tekrar padişahlığa getirmek için İstanbul'a çıkarma yapmıştı. Alemdar'ın amacı zaten sadrazam olmaktı. Daha önceden bu teşebbüsünde, sarayın etrafında bazı senaryolar hazırlayan kesimlerin muhalefetinden ötürü başarısız olunca Rusçuk'a çekilmiş, orada bir komitenin başına geçmişti. Alemdar Paşa komitedekiler tarafından mevcut rejimi ve padişahı yeniden egemen kılması amacıyla yapılacak bir darbenin başına geçmesi için ikna edilmiş³²¹ olsa da III. Selim öldürülmüştü. Bunun üzerine

---

³¹⁷ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994, s. 94.

³¹⁸ Mustafa Akdağ, "Osmanlı tarihinde Ayanlık Düzeni devri 1730-1839", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.8-12, S.14-23, (1970), s. 53.

³¹⁹ Özkaya, **A.g.e.**, s. 147.

³²⁰ Özkaya, **A.g.e.**, s. 242.

³²¹ Berkes, **A.g.e.**, s. 131.

sarayın damına gizlenerek hayatını kurtarabilen³²² II. Mahmut padişah olmuş, kendisini tahta çıkartan Alemdar Mustafa Paşa'yı da sadrazamlığa getirmişti.

II. Mahmut da III. Selim gibi çağdaş düşünceli bir padişahı ve imparatorluğu tehdit eden sosyal çalkantıların ancak reformlar sayesinde giderilebileceğine inanmaktaydı.³²³ Tahta çıkar çıkmaz öngördüğü yenilikleri gerçekleştirirken karşısında engel oluşturacak grupları ortadan kaldırmaya karar vermişti. İstanbul kontrol altına alınmıştı ama eyaletlerde saltanata bağlılık son derece zayıflamıştı hatta yer yer kimi ayan ve hanedanlar bağımsızlıklarını ilan edip diledikleri gibi hareket etmeye başlamışlardı.³²⁴

Öte yandan 1806'da Osmanlı Rusya ile yeni bir savaşa girmişti ve bu savaşı kazanabilmesi için ordunun yeni askerlerle takviye edilmesi gerekiyordu.³²⁵ Sultan, imparatorluğun gücünü yeniden toparlaması için zaman kazanmak istiyordu. Sürekli ayaklanan, askeri disiplini kaybetmiş yeniçeriler ile gereken askeri yeniliklerin yapılmasının imkânsız olduğunun bilincindeydi. II. Mahmut ayanların gücünü yanına alarak bu başıbozuk yapıyı dağıtmayı kafasını koymuştu.³²⁶ Alemdar Mustafa Paşa taşrada zayıflayan otoriteyi yeniden tesis etmek adına Rumeli'deki ve Anadolu'daki etkili ayanları İstanbul'da buluşmaya çağırdı.³²⁷

İlk kez siyaseten ağırlığını hissettirmeye başlayan hanedanlar (ayan, ağa, kendi başına buyrukluğa seçen derebeyleri) ile devlet erkânı, ulema ve ocak ağaları bir araya gelerek tartışacak ve Osmanlı yönetimi ile çatışma halinde olan bu güçlerle varılan uzlaşma, bir senede bağlanacaktı.³²⁸

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam konumunda olması diğer ayanların da bu uzlaşma arayışına sıcak bakmasına neden oluyordu çünkü Alemdar Rumeli'de itibar gören bir isimdi. Nitekim, Kalyoncu Mustafa davete hemen

³²² Selçuk Özçelik, "Sened-i İttifak", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.24 (1959) s. 2.

³²³ Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Ankara 2004.s.61-82.

³²⁴ Özçelik, **A.g.m.**, s.2,

³²⁵ Halil İncik, "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hattı Hümayunu", **Belleten Türk Tarih Kurumu Dergisi**, S.112, (1964) s. 604.

³²⁶ Arı, **Türk I...**, s. 144.

³²⁷ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 19. b., Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2012, s. 161.

³²⁸ Berkes, **A.g.e.**, s. 132.

icabet etmiş, diğerleri de peşisıra gelmişti.³²⁹ Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın davetine kayıtsız kalanlar da olmuştu.³³⁰

Alemdar Paşa toplantının açılışında, katılımcı ayanlara seslenirken yeniçeriliğin reforma ihtiyaç duyduğuna vurgu yapmış, siyasi birlikteliğe duyulan arzuyu dile getirmişti. Merkezde devlet büyükleri ve taşrada memalik hanedanları arasında yaşanan görüş ayrılıkları ve mücadele neticesinde devletin yıkılma noktasına geldiği belirten Alemdar, birlik çağrısı yapmıştı.³³¹

Alemdar'ın birlik çağrısı ve önerileri ayanlar tarafından tartışılmış, irdelenmiş ve üzerinde mutabakata varılan hususlar 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak metnine girmişti. İmzalanan protokole göre padişahın emirleri mutlak bir biçimde yerine getirilecekti. Padişahın mutlak vekili konumundaki sadrazamın da talepleri, aynen bir padişah emri gibi kabul görecekti. Sadrazamın yasa dışı bir emir vermesi durumunda ayanlar toplu halde karşı çıkabilecekti. Ayanlar devletin kendi eyaletlerinden asker toplamasına karşı çıkmayacaklar, herhangi bir ayanın bu uygulamaya muhalefet etmesi durumunda tüm ayanlar bu ayana karşı birleşecekti. Vergiler yasalara uygun bir biçimde toplanacaktı. Ayanlar anlaşma hükümlerine aynen uyacaklar, aykırı davranan bir ayanın çıkması durumunda diğer ayanlar ona karşı birlik olacak ve harekete geçecekti. İstanbul'daki ocaklarda muhtemel bir yasa dışı ayaklanma çıktığında ayanlar bir emir ve çağrı beklemeden gelerek devletin emrinde bu ocağı kaldıracaklardı.³³² Sened'in yedinci maddesinde, yoksulların korunmasının önemine vurgu yapılmıştı. Halkın aşırı ve haksız vergiler altında ezilmemesi, ayanların kendi aralarında bu bağlamda denetleyici olmaları istenmişti.

Alemdar'ın davetine icabet eden ayanlardan arasından yalnızca dört tanesi protokolü onaylamıştı. Padişah da mührünü basmaktan imtina ediyordu. Enderun'un nüfuzlu isimlerinden Ömer Ağa'nın telkini üzerine II. Mahmut protokole onay vermişti.³³³ Sultan II. Mahmut açıkçası Kabakçı Mustafa Paşa ayaklamasına benzer bir durumun yeniden yaşanmasından korkuyordu. Ayanlar, sultana sarayında güven içinde oturabileceğinin teminatını verirken

---

³²⁹ Özçelik, **A.g.m.**, s. 3.

³³⁰ Pamir, **A.g.m.**, s. 74.

³³¹ İnalçık, **A.g.m.**, s. 604.

³³² Ateş, **Siyasal...**, s. 180-181.

³³³ Pamir **A.g.m.**, s. 77.

sultan da onların kendi bölgelerindeki hakimiyetlerine fazla müdahil olmayacağını garantisini sunuyordu.³³⁴ Merkez, Sened-i İttifak ile, padişahın ve devlet otoritesinin kabulü, sadrazama itaat, vergi toplama hususundaki emirlere sadakat ve ayanların kendi toprakları haricindeki topraklara müdahale etmemesi gibi kazanımlar elde ederken, ayanlar ise sadrazamın keyfi kararlarının önüne geçilmesi, masum ayanlara adil davranılması, ayan imtiyazlarının oğullarına da devri, güçlü ayanların kendilerine bağlı küçük ayanlar üzerindeki egemenliklerinin kabulü gibi avantajlar elde ediyorlardı.³³⁵

Alemdar Paşa, protokolün kabulünden beş hafta sonra yeniçeriler tarafından öldürüldü. Birlikte hareket edemeyen ayanlar dağılmışlar, güç birliği sergileyememişler, hükümet de bunu fırsat bilip ayanları bozguna uğratmıştı. Sened-i İttifak süresiz bir biçimde imzalanmıştı yani her yeni gelen sadrazamın bu hükümlere uyması gerekiyordu.³³⁶ Ancak Alemdar sonrası hiçbir sadrazam protokolü imzalamamıştı.³³⁷ Keza, üzerinde uzlaşılan hususların pratiğini denetleyecek bir kurum yoktu. Yani belge "*ölü doğmuş*"tu.³³⁸

Sened-i İttifak'a dair tarihçiler çok değişik görüş bildirmekte, farklı yorumlar getirmektedir. Örneğin İlber Ortaylı Sened-i İttifak'ın altına padişahın imza atıp atmadığının bile tartışmalı olduğunu ileri sürmektedir.³³⁹ İncalcık'a göre Sened-i İttifak, harp ve ayaklanmaların yarattığı karışık dönemi fırsat bilen ayanlar tarafından, kendi konumlarını güçlendirmek için Sultana zorla benimsetilen bir sözleşmedir³⁴⁰ ve bu aynı zamanda ayanların, devleti kontrolü altına alma çabasıdır.

Berkes'e göre, belgenin yasal meşruluğunu belirten kısmı, Padişahın imzası altında yazılmamıştı ve senedin altındaki imzalar ışığında Sened-i İttifak, dağın fare doğurması gibi bir durumla sonuçlanmıştı. Ancak her şeye rağmen bu belge ile yasama ve uygulama organları arasında bir ayırım yapılması sağlanırken padişahın ya da hükümetin, adaletsizce eylemlere girişmesi durumunda; karşı isyan hakkını tanımıştı.³⁴¹ Gözler'e göre Sened-i

---

³³⁴ Arı, **Türk I...**, s. 143.

³³⁵ Gözler, **A.g.e.**, s.162.

³³⁶ İncalcık, **A.g.m.**, s. 607.

³³⁷ Gözler, **A.g.e.**, s. 162.

³³⁸ Pamir, **A.g.m.**, s. 78.

³³⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi**, 1.b. , Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 42

³⁴⁰ İncalcık, **A.g.m.**, s. 607.

³⁴¹ Berkes, **A.g.e.**, s. 136.

İttifak, devletin iktidarını sınırlandıran bir tür “anayasal belge”dir. Padişahın erkini paylaşabileceği fikri ilk defa Sened-i İttifak ile doğmuştur.³⁴²

Sened-i İttifak’ı “parlamentoya yönelik” şeklinde değerlendiren Akşin, Batı’daki demokrasi mücadelesinde, halkın vergilere gösterdiği tepkilerin öncü rol üstlendiğini anımsatırken, Osmanlı’daki bu anlayışı da benzer görmektedir. Hanedanların kendi içlerinde bir kontrol mekanizması oluşturması, padişaha karşı ittifak etmeleri, hukuk sisteminde ise keyfi cezalandırmaların önüne geçilmesi gibi kazanımlarıyla Sened-i İttifak’ın anayasal bir belge olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurken bu gelişmeyi parlamento yoluna giriş şeklinde yorumlamaktadır.³⁴³

Sened-i İttifak’ı siyasi erkin, halkın temsilcileri sayılacak ayanlara verdiği demokratik bir belge olarak da tanımlayanlar vardır. Bu görüşe göre valilerin zulmü karşısında halkın sığındığı ayanların gücü ve yaptırımı bu belge ile onaylanmıştı. Ancak II. Mahmut yeniden eski gücüne kavuştuğunda ayan hanedanlıklarına teker teker son verip merkezin hegemonyasını yeniden tesis etmişti.³⁴⁴ Sonuç itibarıyla böyle bir olay Osmanlı tarihinde bir ilkti ve Osmanlı monarşisinin katı özelliğini kaybedip çözülme sürecine girdiğinin de sinyaliydi.³⁴⁵

Tarihçiler Sened-i İttifak ile Magna Carta arasında büyük benzerlikler olduğuna dikkat çekmektedir. Akşin’e göre iki belgenin benzeştiği kesindir. Sened-i İttifak’ta vergilerin saptanması işine hanedanların, Magna Carta’da ise papaz ve soyluların ortak edilmesi ve cezalarla ilgili olarak hükümdarın keyfililiğine karşı bir garanti talebinin arayışı, iki anlaşmada da benzerlikler arz etmekteydi.³⁴⁶

Ortaylı ise Magna Carta ile Sened-i İttifak benzetmesini abartılı bulduğunu, bu ittifak girişiminin İstanbul’da kapıkulu ocaklarının saldırılarına karşı Osmanlı’nın iktidarını koruma çabasından ve bunu da Rumeli ayanlarının üstlenmesinden ibaret olduğunu öne sürmekteydi. Ancak işin içine vergi

---

³⁴² Gözler, **A.g.e.**, s. 162.

³⁴³ Sina Akşin, “Sened-i İttifak İle Magna Carta’nın Karşılaştırılması” , **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.27, C.16, (1994), s. 118,119.

³⁴⁴ Yeşil, **A.g.e.**, s. 3.

³⁴⁵ Arı, **Türk I**, s. 144.

³⁴⁶ Akşin, **A.g.m.**, s. 121.

konması ve toplanması da girdikten sonra olayın rengi değişmiş, hatta padişahın Rumeli ayanlarının üzerine yürütmesine kadar varmıştı.³⁴⁷

3.3. Tanzimat Fermanı'nın Vizyonu

II. Mahmut, Osmanlı'da yönetimde bulunan cahil ve fanatik kadrolarla kafasındaki yenilikleri yapamayacağını anlamış, sağlığında, Londra elçiliğinde bulunan Mustafa Reşit Paşa'dan, İngiltere'nin de talebi ve desteğiyle, daha kapsamlı ve köklü bir değişiklik programı hazırlamasını istemişti.³⁴⁸ Ancak hazırlattığı programı uygulamaya sokmadan vefat etmişti. 1839 yılında Sultan II. Mahmut'un ölümünün ardından tahta geçen Abdülmecit tıpkı babası gibi yenilik ve dönüşüm yanlısı bir padişahtı. Bu yeniliklerin bir an önce hayata geçirilmesi için sabırsızlanıyordu.³⁴⁹

Tarihimize Tanzimat Fermanı ya da "*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*" olarak geçen ferman, Abdülmecit zamanında yayınlanırken Fransız Devrimi'nin insan haklarına vurgu yapan ilke ve prensipleri de 50 yıl sonra padişah tarafından halka verilen haklar olarak Osmanlı'ya girmiş oluyordu.³⁵⁰

Osmanlı toplumunun bütün ileri gelenleriyle Babıali'de görevlendirilmiş yabancı ülkelerin sefirleri, Topkapı Sarayı'nın bahçesi sayılan Gülhane'de toplanmıştı. Reşit Paşa, Sadrazam Hüsrev Paşa'nın önünde, "*Hatt-ı Hümayun*"u okurken Abdülmecit, Gülhane Köşkü'nün penceresinden bu tarihi olayı izliyordu. Gülhane Fermanı aynı zamanda Abdülmecit'in aydın ve Batı'ya açık bir padişah olarak hüküm sürme isteğinin dünyaya ilanıydı.³⁵¹

Mustafa Reşit Paşa bir bakıma Tanzimat Fermanı'nı kaleme alırken aslında Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin beklentilerine, temennilerine tercüman oluyordu.³⁵² Dillendirdiği düşünceler aynı zamanda bir özeleştirici özelliği de taşıyordu.³⁵³

³⁴⁷ Ortaylı, **İmparatorluğun Son...**, s.s. 43-44.

³⁴⁸ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (I)** 5.b., Zeus Yayınları, İzmir, 2012, s. 16.

³⁴⁹ Hıfzı Topuz, **Abdülmecit, İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl**, 1.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 42.

³⁵⁰ Aybars, **Türkiye....**, s. 16.

³⁵¹ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu, Son 300 Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Çev: Belkis Çorakçı Dişbudak, Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s. 171.

³⁵² Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2.b., İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 92.

³⁵³ Topuz, **A.g.e.**, s. 44.

Ferman, Osmanlı Devleti'nde bundan sonra izlenecek köklü değişikliklerin neler olacağı hususunda da fikir vermekteydi. Sultanın yetki alanı daralıyordu. Daha önce, 1808'de Sened-i İttifak'ta ayanların bastırmasıyla ama bu sefer direkt kendi inisiyatifiyle, sultanın yetkilerinde sınırlandırmaya gidiliyordu. Tanzimat'ta bunun Sultanın kendi rızasıyla gerçekleşmesi, Osmanlı'nın da bu değişimin önemini kavramış olduğunun ve yeniliklere uyma yolunda refleksinin göstergesiydi.³⁵⁴

3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla birlikte, yargılanmadan ceza almama hakkı, yasaların üstünlüğü, kanunlar karşısında eşitlik gibi demokrasi kültüründe büyük önem taşıyan hususlar bizzat Sultanın garantörlüğünde ve rızasıyla güvence altına alınıyordu.³⁵⁵

Fermanda vurgulandığı üzere padişah, halkının canını, malını koruyacak, din farkı gözetmeksizin herkesin eşitliğini sağlayacak yasalar hazırlayacaktı. Vergilerin alınmasında bir sistem oturtulacak, babasının taraftar olduğu yasama danışmanlığı konseylerini oluşturarak onlara saygı gösterecek, askere alımlarda da daha adil bir yöntem izlenecekti.³⁵⁶

İnalcık'a göre, Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı geleneğine tamamen uygundu. Aslında her yeni padişah göreve başlarken halka adalet sözü verirdi. Fakat bu belgeyi Sultana vekaleten kaleme alan genç hariciye nazırı, metne öyle esaslar eklemiştir ki bunlar Osmanlı İmparatorluğu için kökten değişiklikler yaratacak unsurlardı.³⁵⁷ Yine İnalcık'a göre, Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirmiş olduğu çok zor yüzyılların mirası ve son buhranların fazlasıyla sarstığı, yıprattığı çürümüş bir yapıya, düzgün bir devlet kadrosu temin etme ve Osmanlı İmparatorluğu'nu modern esaslara dayanan bir Avrupa devleti hüviyetine kavuşturma idealini içeriyordu.³⁵⁸ Yani bu bağlamda Osmanlı'nın Avrupa karşısında yeniden bir kurumsal yapılanma girişimiydi.³⁵⁹

Tanzimat Fermanı'nı irdelerken Osmanlı'yı bu sürece iten, bu fermanın yayınlanmasını elzem kılan sebepleri de incelemek gerekir. Osmanlı, Mısır ve

³⁵⁴ Arı, **Türk I**, s.s. 148,150.

³⁵⁵ Gözler, **A.g.e.**, s. 163.

³⁵⁶ Palmer, **A.g.e.**, s.s. 171,172.

³⁵⁷ İnalcık, **A.g.m.**, s. 611.

³⁵⁸ Halil İnalcık, **Tanzimat Ve Bulgar Meselesi**, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezleri Serisi, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, s2.

³⁵⁹ Halil İnalcık, "Tanzimat nedir?", **Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi**, Tarih araştırmaları C. , Ankara 1940-41, s. 237.

Boğazlar konusunda Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duyuyordu. Mustafa Reşit Paşa özellikle II. Mahmut'a önerilmişti, zira yapılmak istenen değişikliklerin amacına vakıftı. Fransızcası öyle ileri düzeydeydi ki Fransa Kralı Louis Phillippe ile çevirmensiz konuşabiliyordu. Avrupa'nın Osmanlı algısını çok iyi bilen birisiydi. Reşit Paşa'nın dört yıl önce bir görevle Mısır'a gitmiş olması da Sultan için önemli bir husustu.³⁶⁰

İmparatorluğun içine düştüğü ve sürekli derinleşen sosyo ekonomik çöküntü, devlet kademeleri kadar toplumsal yaşamı, ekonomiyi ve her alanı son derece olumsuz bir biçimde etkilemeye başlamıştı.³⁶¹ Yüzyılın yükselen değeri konumundaki ulusçuluk anlayışı, toplumun hetorejen bünyesini olumsuz yönde etkilemekteydi. Gerçi Müslüman tebaa henüz bu akımdan fazla etkilenmemişti ancak Hristiyan tebaa arasında ve bilhassa Rumeli'de ulusçuluk akımı son derece kendisini belli ediyor, önemli oranda dış destek de bulan bu görüşler, ayrılıkçı talepler haline dönüşüyordu ki, İslami bir egemenlik anlayışı üzerine kurulmuş Osmanlı Devleti, bu tarz talepleri engelleyebilmekten çok uzaktı.

Kırkpınar, Osmanlı'da kapsamlı toplumsal değişimin, Tanzimat Fermanı ve beraberinde yaşanan süreçle başladığını ifade ederken bir yandan bürokrasinin Batı'daki gelişmelerden etkilenmesinin, diğer yandan yabancı devletlerin, Osmanlı'nın politikalarına müdahalesinin sonucundaki Tanzimat Dönemi'nin, ucu Türk Devrimi'ne kadar giden, son derece derin kavramsal ve kuramsal etkileri olduğunu öne sürmektedir.³⁶²

İlber Ortaylı, Tanzimat'tan sonra yerel yönetimlerin oluştuğunu, 1876'dan bu yana toplumsal hayatı anayasanın düzenlediğini anımsatırken, bu deneyimlerin demokrasi kültürünün kazanılması bağlamında önemli adımlar olduğunu belirtir ve bu denli uzun zaman denenen bir şeyden vazgeçilmesinin de mümkün olmadığını iddia eder.³⁶³

Tanzimat Fermanı, kişinin temel hak ve hürriyetleri bağlamında tüm eksikliklerine rağmen yine de derli toplu bir liste sunmasından ötürü Türklerin

---

³⁶⁰ Palmer, **A.g.e.**, s. 171.

³⁶¹ Ateş, **Siyasal...** s. 321.

³⁶² Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Sosyal Değişme Ve Kadın**, 1. b ., Zeus Kitabevi, İzmir 1999, s.s. 19,20.

³⁶³ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 61.

ilk “*esas haklar bildirgesi*” olarak da kabul edilebilir.³⁶⁴ Tanzimat’la birlikte bir “*kanun devleti*” anlayışının Osmanlı’ya yerleşmeye başladığı gözlemlenmektedir ki örneğin köylülere eziyet eden bazı idarecilerin, karısına fenalık eden bir paşazade memurun cezalandırılması, düğünlerde yapılan israfın kontrol altına alınması gibi uygulamalar “tanzimat” ruhunun bir dışavurumuydu.³⁶⁵ Berkes’e göre Tanzimat Fermanı, anayasal bir doküman ya da yasa değil, Avrupa’daki gibi, hükümdarların kendi yetkileriyle halkların hakları bağlamında bir takım değişiklikler ve iyileştirmeler yapılacağını taahhüt eden bir tür senettir. Buna dayalı olarak bir yazılı anayasa yapılabilir ya da bir dizi yeni kanun hazırlanabilir ki Osmanlı İmparatorluğunda, fermanın seyri ikinci şekilde olmuştur.³⁶⁶ Tanzimat’ın hazırlayıcıları, kimi kesimler tarafından dini düzene ve kurallara uymayan taleplerde bulunmakla suçlanmışlardı³⁶⁷ Bu muhtemel reaksiyonun farkında olan Mustafa Reşit Paşa daha Tanzimat Fermanı’nı okumadan önce büyük kaygılar içindeydi. 3 Kasım 1839 günü Tanzimat Fermanı’nı okumaya gitmeden önce ailesiyle helallesmiş, vasiyetini hazırlamıştı; kafasının kesilebileceğini bile düşünüyor ve endişeleniyordu.³⁶⁸

Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın içeriğinde “eşitlik” kavramına vurgu yapılsa da Batıların birtakım manipülasyonlarının da etkisiyle belirli aksamalar yaşanmıştı. Osmanlı aydınları, Batı’dan ithal edecekleri kurum ve düşünce yapısının, kötü gidişi önlemede faydalı olacağını umut etseler de bu düşüncelerin hangi oranda ve dozda topluma hakim olacağı belirsizdi. Yenileşmeden duyulan çekincelerin sebebi buydu.³⁶⁹

Tanzimat ile birlikte merkezi iktidarın, toplumu her alanda denetlemesine ortam sağlayan otokratik ve merkezileşmiş bir yönetim sistemi ortaya çıkmıştı. Bu yeni sistem, beraberinde bürokrasinin de güçlenmesine ve yerleşmesine ortam hazırlamıştı. Sonuç olarak eski ile yeninin birlikte konumlandığı, yetki ve eylem alanlarının sınırları kesin olarak belirtilmemiş

---

³⁶⁴ Gözler, **A.g.e.** , s. 164.

³⁶⁵ Ortaylı, **İmparatorluğun Son...** , s. 52

³⁶⁶ Berkes, **A.g.e.** , s. 208.

³⁶⁷ Mustafa Karabulut, “Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Elazığ, 2008, s. 48.

³⁶⁸ Topuz, **A.g.e.** , s. 44.

³⁶⁹ Karabulut, **A.g. t.** , s. 48.

olsa da "geleneksel reform" operasyonunu yürüten Tanzimat adamlarından farklı bir yeni yönetici sınıfı yaratmıştı.³⁷⁰

Armaoğlu'na göre Tanzimat hareketi, etkisinde kaldığı Avrupa'daki özgürlük hareketleriyle kıyaslanamaz. Avrupa'daki özgürlük hareketleri, tabandan yani halktan gelen bir talebin sonucuyken Tanzimat Fermanı son tahlilde padişahın bir lütfundan ibaretti. Zaten padişahın kendisi, fermanında yer alan yenilikler ve ilkeler için "*Müsaadat-ı Şahane*" yani kendisi tarafından verilen özel izinler ifadesini kullanmaktaydı.³⁷¹

Yine Armaoğlu'na göre, Tanzimat'ı Avrupa'daki özgürlük hareketlerinden ayırtıran en önemli özelliklerinden biri anayasalı rejim kurma amacını taşıyor olmasıydı. Ancak bu haliyle bile anayasalı bir düzene geçiş yolunda atılmış bir adım olarak da kabul edilebilirdi.³⁷²

Tanzimat'la devletin beyan ettiği ırz, namus, can ve mal güvencesi Osmanlı için gerçekten çok büyük bir devrimdi aslında. 1808'de Sened-i İttifak ile bu yeniliklerin sinyalleri verilmişti ama Tanzimat ile birlikte bu mentalite çok daha genişliyor, resmileşiyordu. Sultanın hegemonyası yavaş yavaş çözülmeye başlıyordu. Sened-i İttifak'ta ayanların talebi ve baskısıyla, Tanzimat Fermanı'nda ise bizzat sultanın kendi iradesi ve kararıyla mutlak monarşi belirli sınırlar içine çekiliyordu.³⁷³ Sened-i İttifak ile birlikte Osmanlı İmparatoru, tartışılmaz yetkilerinden ayan lehine vazgeçiyorsa da yine de erkinin tanrısallığı ve tartışılmazlığı bakıydı. Oysa Abdülmecit, bu ferman çerçevesinde çıkacak yasalara riayet edeceğinin teminatını vererek kendi tanrısallık mutlak hakimiyet hakkından da tek taraflı olarak feragat etmiş oluyordu.³⁷⁴

Tanzimat'a kadar, Osmanlı toplumsal yapısı içinde dinsel hoşgörü gereği tanınmış bazı haklar dışında, tebaanın garanti altına alınmış hiçbir hakkından bahsetmek mümkün değildi. Sened-i İttifak ile gittikçe güçlenen derebeylik sistemi iyice çığrından çıkmıştı. Tanzimat Fermanı işte bu adaletsiz düzeni tersine döndürmeyi amaçlayan bir hareketti. Avrupa'da yükselen insan

---

³⁷⁰ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 10.b. , İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 129.

³⁷¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 6.b., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s.s. 55,56.

³⁷² Armaoğlu, **A.g.e.** , s. 55.

³⁷³ Arı, **Türk I...** , s. 150.

³⁷⁴ Ateş, **Siyasal...** , s. 329.

hakları ve özgürlük hareketlerini izleyen Osmanlı, Tanzimat ile birlikte özgürlükler alanında bir açılıma gidiyordu ki, Avrupa'dan ithal edilen bu düşünce akımları, Batı'ya yanaşan, Batı ile ilişki halinde bir zümrenin belirmesine ortam hazırlıyordu.³⁷⁵

Tanzimat Fermanı'nı Türk modernleşmesinin kaynağı olduğunu ve XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki tüm gelişmelerin, bu ferdandan ilham alarak doğduğunu öne süren Kahraman, kazanımların temelinde, “dışarıyla bütünleşmek” olgusunun yattığını öne sürer. Kahraman'a göre, Türk modernleşmesi hiçbir zaman kendisini üreten bir süreç olmamış, Batı'nın müdahalesinin bir sonucu şeklinde ortaya çıkmıştır. Avrupalı ülkelerle temas neticesinde, Batılı değerler, Osmanlı'nın toplumsal yaşamına aktarılmıştır. Fakat nereden bakılırsa bakılsın Gülhane Fermanı'nın siyasal özü yeni bir modelin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır ve bu model toplumsal, ekonomik dönüşümün siyasal dönüşümden güç alarak gerçekleşmesine yönelik bir çağrıdır.³⁷⁶

Tanzimat ilkelerinin Batılılarca en önemli kabul edilen yönü, ferman ile verilen hakların din ve ırk gözetmeksizin bütün Osmanlılara eşitlik içinde uygulanmış olmasıdır. Böylelikle, Müslüman olsun, gayrimüslim olsun Osmanlı tebaası arasındaki ayırım ortadan kalkmış oluyordu. Yasalar, mülkiyet hakkı, vergilendirme, askeri ve sivil okullarda eğitim, memuriyete alınma gibi devlet uygulamalarında, toplumun her kesiminin kendisini güvende ve özgür hissetmesini sağlıyordu.³⁷⁷

Elmacı'ya göre Tanzimat döneminde, hukuk alanında düzenlemeye gidilmesinin ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki farkın giderilmesinin altında yatan sebeplerden biri de Hristiyan tebaanın Osmanlı yönetiminden olası ayrılma taleplerinin önüne geçilmesi, yani birleşik bir yapı arz eden Osmanlı'nın devlet bütünlüğünün korunmasını hedefleyen stratejiydi. Hatta bu amaçla Tanzimat Fermanı'nın mentalitesinde “*millet sistemi*”nden

---

³⁷⁵ Arı, **Türk I...**, s.s. 151,152.

³⁷⁶ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyaseti'nin Yapısal Analizi-1, Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar**, 1.b. , Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.s. 8,9.

³⁷⁷ Lord Kinross, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü**, Çev: Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008, s.362.

“Osmanlı vatandaşı” yaklaşımına yönelik bir geçiş, dini ne olursa olsun herkesi buluşturacak tek bir hukuk anlayışı ön plana çıkartılmıştı.³⁷⁸

Tanzimat devrine yönelik eleştirilerin odaklandığı noktalardan biri de Batılı ve geleneksel değerlerin bir senteze gitme gereği duyulmadan uyumsuzluk içinde bırakılmış olmasıydı. Halkın, açıklanan yeniliklere ve sistemsiz değişikliklere yönelik ilgisiz tavrının altında, söz konusu reformların halkın bir talebi değil, yönetici elit sınıfın kendi ürettiği bir çözüm yöntemi olması da önemli rol oynuyordu.³⁷⁹ Halkın gözünde Batılılaşma, manevi değerler bağlamında yabancılaşma, ekonomik açıdan da fakirleşme anlamına geliyordu. Hatta Tanzimat Fermanı’nda yer alan insan haklarına dair çağdaş uygulamaları, halkın kendisinden çok Tanzimat devri siyasi elitlerinin, padişah karşısında, kendi siyasi istikballerini garantiye alma tedbirleri olarak da yorumlayanlar olmuştu.³⁸⁰

3.4. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı Osmanlı Devleti’nin önceden yayınladığı belgelerden, ve belki de en benzeri kabul edilebilecek Tanzimat Fermanı’ndan dahi son derece farklıdır. Diğerleri, devletin kendi iradesi ile yayınlanmışken, Islahat Fermanı’nı hazırlayan çok sayıda farklı iç ve dış etkenler mevcuttur.

Tanzimat Fermanı’nın ardından Kırım Savaşına kadar yaşanan süreçte yargısız idamın kaldırılması, işkencenin yasaklanması, karma mahkemelerin kurulması, reayanın durumunun kısmen iyileştirilmesi gibi bazı vaatler verilmiş hatta bu bağlamda kimi haklar da verilmeye başlanmıştı. Bunlara ek olarak mezhep değiştirilmesine de izin verilmişti. Ancak tüm bu girişimlere karşın Müslüman tebaanın, gayrimüslimleri küçük gören yaklaşımları sürmekteydi.

Kırım Savaşı ve Paris Kongresi, Islahat Fermanı’na giden yolda en önemli etkenlerdir. Rusya başta olmak üzere Batılı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki stratejilerinde azınlıklardan istifade etmekteydi.³⁸¹

³⁷⁸ Mehmet Emin Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, 1. b. Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 31.

³⁷⁹ Hilmi Ziya Ülker, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 2. b., Ülken Yayınları, İstanbul 1979, 2. s. 47

³⁸⁰ Yeşil, **A.g.e.**, s.s. 3,4.

³⁸¹ Gazi Erdem, “**İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında**

Ortodoks tebaanın himayesini talep eden Rusya'ya olumsuz yanıt verilmesiyle gerginlik başlamıştı. General Gorçakof yönetiminde Rus orduları 22 Haziran 1853'te Eflak ve Boğdan'a girmişti ki bu da bir tür savaş ilanı anlamına geliyordu. Avrupalılar savaş çıkmasından endişe ediyorlardı. Viyana'da bazı devletler görüşme yapsalar da bir sonuç alınamamıştı.³⁸² Şumnu'da bulunan komutan Ömer Paşa, Gorçakof'a nota göndererek ordularını Eflak ve Boğdan'dan çekmesini istemişti. Gorçakof'un olumsuz yanıtı üzerine Ömer Paşa Tuna'yı geçerek Ruslara saldırmış, savaş başlamıştı. Başlarda Rumeli'de kazanılan başarılar Osmanlı Devleti'nde coşkuyla karşılanmıştı ama bu coşku çok uzun sürmemişti. Osmanlı filosunun Sinop'ta yok edilmesi, Avrupalı devletleri savaşın seyri hususunda endişelendirmeye başlamıştı. 1853'te patlak veren savaşa, görünürde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak, perde arkasında ise Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü önlemek isteyen İngiltere ve Fransa da katıldı.³⁸³ Rusya yenildi ve Karadeniz'deki üstünlüğü de İngiltere tarafından sonlandırılmış oldu.

Osmanlı'nın 1856'da toplanan Paris Konferansı'na katılabilmesinin bir şartı Islahat Fermanı'nı yayınlamasıydı. Paris Antlaşması çok önemliydi zira bu antlaşmayla Osmanlı, Avrupa Devletleri arasına giriyordu ve Avrupa devletlerinin haklarından yararlanacaktı. Gayrimüslim tebaaya tanınan haklar bu fermanla yenileniyordu.³⁸⁴

Paris Antlaşması şu hükümleri karara bağlıyordu:³⁸⁵ “Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri arasında genel haklar bağlamında yerini aldı. Anlaşmaya imza koyan devletlerden biri veya birkaçı ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmazlık oluşursa savaşa başvurmadan önce, anlaşmanın tarafı devletlerin aracılığına başvurulacaktı. Antlaşmayı imzalayan devletler, Islahat Fermanı'nı takdir edecek, Osmanlı'nın yönetimine müdahale etmeyeceklerdi. Karadeniz tarafsız hale getirilecek, tüm ülkelerin ticaret gemilerine açık ama savaş gemilerine kapalı olacaktı. Osmanlı, Rusya ve Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmayacaktı. Tuna Nehri'nde gidiş gelişler serbest olacak ve

---

Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış , Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.51., (2010) , s.s. 327,348.

³⁸² Topuz, **A.g.e.** , s. 110.

³⁸³ Aybars, **Türkiye...** , s. 17.

³⁸⁴ Karpat, **A.g.e.**, s. 97.

³⁸⁵ Turgut Subaşı, **Abdülmecit ve Abdülaziz : Tanzimat ve Islahat**, Türkler Ansiklopedisi, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 1290.

bir komisyon tarafından kontrol edilecekti.” Ateş, Paris Antlaşması’na farklı bir yorum getirerek anlaşma koşullarının aslında Osmanlı İmparatorluğu için olumlu olduğunu öne sürmektedir.³⁸⁶

Osmanlı yönetiminin amacı, Avrupalı devletlerin kendi içişlerine karışmalarını önleyecek bazı kararlar almaktı.³⁸⁷ Ali Paşa İstanbul’daki İngiliz ve Fransız elçileriyle bir araya gelerek ilan edilecek fermanın maddeleri üzerinde görüşmeler yapıyordu.³⁸⁸ Kırım Savaşı’nda Osmanlı’nın imdadına koşan Avrupa devletleri, verdikleri bu desteğin karşılığında Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan azınlıkların haklarında bazı iyileştirmeler yapılmasını talep ediyordu. Osmanlı Devleti daha II. Mehmet döneminden bu yana Hristiyan tebaanın her türlü din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğunu belirtiyor, Tanzimat’la birlikte eşitlik sorununun çözülmüş olduğunu ifade ediyordu. Çok sert geçen görüşmelerde İngiltere temsilcisi Canning, Müslümanlıktan başka bir dine geçmeyi engelleyen yasaların değiştirilmesini talep etse de Osmanlı delegeleri, bu teklife İslamiyet’in değil, gayrimüslimlerin haklarının görüşüldüğünü belirterek tepki göstermişlerdi.³⁸⁹

Ne var ki Paris Antlaşması’na imza koyan devletler, Islahat Fermanı’na dayanarak kendilerinde Osmanlı’nın içişlerine karışma hakkı buluyorlardı. Bu da devletin egemenlik haklarına müdahale anlamına geliyordu. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya’nın İstanbul’daki elçileri her konuya karışmaya başlamışlardı bile.³⁹⁰

Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı, özlerindeki yaklaşımdan ötürü çok farklı iki teşebbüstü. Tanzimat Fermanı’nda imparatorluğun kötü gidişatını önlemeye yönelik yöneticilerin çabası öne çıkarken Islahat Fermanı tamamen Avrupa’nın empoze ettiği metazori bir kararlar bütünüydü. Avrupa’dan gördüğü desteğin sürmesini isteyen Osmanlı, Batılı devletlerin baskılarının şiddetlenerek Osmanlı’nın içişlerine müdahale boyutuna geleceğinden endişe duyarak bazı yenilikler yapılmasına rıza göstermişti. Bu sebeplerle 1856

---

³⁸⁶ Ateş, **Siyasal...**, s. 343 “*Ateş Paris Anlaşmasının Osmanlı’nın lehine koşullar içerdiğini, zira 15 antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü ve hükümranlığını karşılıklı olarak garanti ettikten sonra, Osmanlı Devleti’nin rahatladığını öne sürer. Ancak dengelerin sürekli bir değişkenlik sergilediği Avrupa’nın bu kararı da çok uzun sürmeyecektir.*”

³⁸⁷ Topuz, **A.g.e.**, s. 113.

³⁸⁸ Arı, **Türk I...**, s. 156.

³⁸⁹ Erhan Afyoncu, **Osmanlı’nın Hayaleti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 220.

³⁹⁰ Topuz, **A.g.e.**, s. 115.

yılında Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti yöneticilerince hazırlanıp yayınlanarak uygulamaya sokulmuştu. Yabancı devletler, ıslahat programının Paris Barış Antlaşması'na da sokularak Avrupa devletlerinin teminatı altına alınmasını isteseler de, belirtilen hakların Avrupa'nın baskısıyla değil de, padişahın kendi rızasıyla halka verildiği izleniminin doğması için bir ferman olarak duyurulması, Osmanlı'nın daha çok işine gelmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin tüm karşı çıkmalarına rağmen dokuzuncu maddede, Islahat Fermanı da yerini almıştı.³⁹¹ Bu ferman Tanzimat Fermanı'nda bulunmayan, Müslüman ve Hristiyan tebaalar arasında askerlik, din, vergi, devlet memurluklarında görev alma ve eğitim alma bağlamındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktaydı.³⁹²

Özetle Islahat Fermanı'nın maddelerini şu şekilde sıralayabilmemiz mümkündür.³⁹³ :“Can, mal ve namus konusunda, devletin güvencesi yenileniyordu. Müslüman ve Hristiyan tebaaya tanınan mezhep farklılıkları ve bunların garanti altına alınması kabul ediliyor, Hristiyanlara tanınmış hakların kullanımının denetimi, ömür boyu seçilmiş patriklere devrediliyor, Müslüman olmayan tebaanın kendi iç işlerinin, Osmanlı Devleti'nin denetimi dışında faaliyet gösterecek kendi cemaat meclislerince ve sosyol kültürel kurumlarınca idaresine izin veriliyordu. Hristiyan tebaanın da tüm kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanması ve devlet memuru olabilmeleri sağlanırken küçük düşürücü ifadelerin kullanımı yasaklanıyordu. İltizam yöntemi bırakılıyor, vergilerin devletçe toplanmasına karar veriliyor, karma mahkemelerde şahitlik yapabilme bağlamında tüm tebaaya eşitlik getiriliyordu, çağdaş bir yargı düzenlemesi teminatı veriliyordu. Rüşvet ve suistimalle mücadelede kararlılık ifade edilirken gayrimüslim tebaanın da yerel meclislere üye olabilmeleri serbest bırakılıyordu. Bedel geçerli olmak koşuluyla askerlik hizmeti genelleştiriliyor, maaşların düzenli ödenmesi güvence altına alınıyor, Batı sermayesinden ve bilgisinden yararlanarak ekonomik sistemin yenileceği vurgulanıyordu.”

Önceki ıslahat hareketleri gibi, Islahat Fermanı da Osmanlı genelinde özellikle devlet adamlarından ciddi düzeyde bir muhalefet görmüştü.

---

³⁹¹ Afyoncu, **A.g.e.**, s. 220

³⁹² Aybars, **Türkiye...**, s. 17.

³⁹³ Ateş, **Siyasal...**, s.330, 331.

Fermanın Babıali’de okunmasının ardından tepkiler yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. Hatta, Maraş Halep, Şam, Cidde gibi yerlerde Müslümanlarla gayrimüslim kitleler arasında çıkan çatışmalarda bazı Avrupalı görevliler de can vermişti.³⁹⁴

Tenkitchiler içinde, eskiden devletin yüksek mevkilerinde bulunmuş olanlar başta geliyordu. Bunlar arasında uzun yıllar, ıslahat fikrinin önderliğini yapmış olan Mustafa Reşit Paşa da vardı. Paşa, fermanda Hristiyan tebaanın Müslüman tebaa ile eşit tutulmasında acele edildiğini, bu işin yavaş yavaş ve yabancı devletlerin resmi müdahalesi olmaksızın yapılması gerektiğini düşünüyordu. Mustafa Reşit Paşa, fermanın, Paris Antlaşması’nda zikredilmesiyle siyasi bir hata işlendiğini düşünüyor, bunun yabancı devletler tarafından, istenildiği takdirde kötü bir şekilde yorumlanabileceğini öne sürüyordu. Ayrıca gayrimüslim tebaaya verilen hakların, Müslüman nüfus tarafından iyi karşılanmayacağından ve halkı tamamen Müslüman olan yerlerde isyanlar çıkmasından da endişe ediyordu.³⁹⁵

Artık Osmanlı’da yeni bir görüş oluşmaya başlamıştı ki bu görüş doğrultusunda, imparatorluk topraklarında yaşamakta olan herkese, tek yurttaş sıfatıyla ama imparatorluğun İslami çizgisine zarar vermeden, eşit hak ve görevler tanıma eğilimi ağırlık kazandı. Böylece azınlıkları, imparatorluğa bağlamak ve bağımsızlık arzularını dizginlemek mümkün olacaktı.³⁹⁶

Armaoğlu’na göre, Islahat Fermanı’nın Avrupa’daki liberal akımlara benzetilmesi yanlıştır. Bunun da iki sebebi vardır. Birincisi Islahat Fermanı kendiliğinden ortaya çıkmış değildir. Yabancı devletlerin baskılarıyla padişah tarafından yayınlanmak zorunda kalınmıştır. İkincisi belgenin bir anayasal niteliğinin olmamasıdır. Fermanın kapsadığı ve yabancılara sunulmuş hak ve yetkiler sadece gayrimüslim tebaaya yönelik muameleyi kapsıyordu.³⁹⁷

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı’ndan daha kapsamlıydı. Bir misak değil, ferman mahiyetindeydi. Hemen hemen her alanda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki farklar, eşitsizlikler gideriliyordu. Islahat Fermanı’yla gayrimüslim kesime o yıllarda Avrupa ülkelerindeki bireylere

---

³⁹⁴ Afyoncu, **A.g.e.**, s. 220

³⁹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri**, C.6, 6.b. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.8.

³⁹⁶ Karpat, **A.g.e.**, s.s. 39,40.

³⁹⁷ Armaoğlu, **A.g.e.**, s. 56.

sunulan temel hak ve hürriyetlerin önemli bir bölümünün tanındığı görülmektedir.³⁹⁸

Islahat Fermanı'nın en önemli sonuçlarından biri, sarayın kendi tebaası üzerindeki yaptırımlarının ve gücünün sarsılmasına yol açmış, bu süreç, sonrasında devletin dağılmasına kadar giden yolu aralamıştır. Yine bu dönemde bütünleştirici rol oynayan din ve ulema gibi unsurların etkileri azaltılmış ve Batılılaşma süreci başlamıştır.

Tanilli'ye göre ise başlangıçta ıslahat fermanları ve bunları takip eden diğer hareketler, bürokrasi kökenli bir grup insanın, çökmekte olan devleti kurtarmak adına başvurdukları ve genellikle Batılı ülkelerden ithal edilmiş çözüm önerilerinden başka bir şey değildi. Hal böyle olunca da anayasacılık ve ilerleyen safhalardaki demokratikleşme çabaları, halkın dışında ve hatta 'halka karşı' sürdürülen yüzeysel bir çabadan öteye geçememişti. Nitekim Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve Islahat Fermanı'nı kapsayan bu dönemin fermanları, iktidarın erkini sınırlama özelliği taşımadığı gibi böyle bir amaç da gütmemişti. Fermanların gerisinde "*dış baskı*" unsurunun hakimiyeti vardı.³⁹⁹

Karpat'a göre ise Tanzimat Fermanı ve özellikle Islahat Fermanı, birey odaklı bir yönetim sistemine geçilmesine, bununla birlikte siyasi kimliğin din üzerine kurulmasına yol açmıştı. Özellikle vatandaşlık olgusunun gündeme gelmesi, Osmanlı'nın eski yapısını bir hayli değiştirirken yeni kimlikler alma ve millileşme sürecini de hızlandırmış olmuştur.⁴⁰⁰

3.5. I. ve II. Meşrutiyet Döneminde Demokrasi Kültürü

Osmanlı Devleti'nin yönetsel anlamda çöküşünü engelleyebilme bağlamında Tanzimat ve beraberinde alınan tedbirler, (1839-1876) girişimler, yaraya merhem olamamıştı. Gayrimüslim kesim, her ne kadar kendilerine yeni haklar tanınmış olsa da kendilerine getirilen yükümlülüklerden hoşnut değildi. Nitekim 1856 Islahat Fermanı'yla pekişen haklarını, güçlenme ve bağımsızlıkları yolunda isyan teşebbüslerinde kullanmışlardı. Ayrıca Avrupa devletlerine sunulan kapsamlı imtiyazlar ve yine bu devletlerden alınan yüksek oranda borçlar hem Osmanlı'nın kalkınmasının önünde bir engeldi hem de

³⁹⁸ Gözler, **A.g.e.** , s. 165.

³⁹⁹ Server Tanilli, **Uygarlık...** , s.s. 298, 299.

⁴⁰⁰ Karpat, **A.g.e.** , s.s. 37,39.

Osmanlı'yı, Batı ülkeleri tarafından sömürülmeye çok müsait bir konuma getirmişti. Tanzimat dönemindeki Batı'ya açılma hamlelerinin ekonomik boyutu azınlıkların işine gelirken Osmanlı devletinin ve ekonominin, Batı emperyalizminin tehdidi atına girmesi, sarayın gereksiz harcamalarının artması neticesinde belirli kesimler bu duruma tepki göstermeye başlamışlardı.

3-5-1 Kuleli Olayı

Islahat Fermanı'nın ardından yaşanan ilk toplumsal tepki 1859 yılında meydana gelen ve tarihe "*Kuleli Olayı*" şeklinde geçen ayaklanmaydı. Olayın bir anda olması ve iz bırakmaması neticesinde, sonradan vakayı aktarmaya çalışan kimseler dahi, olaydaki gizli örgütün ismini bile anımsamadıkları gibi, amacı konusunda da farklı yorumlar getirmişlerdi. Kimi kaynaklara göre Kuleli Olayı'nı organize eden *Şeriatı Tutma Cemiyeti*'ydi, kimilerine göre ise *Fedailer Cemiyeti*'ydi.⁴⁰¹

Cemiyetin ortaya çıkarılışının ardından dönem gazeteleri, örgütü "*Cemiyet-i Fesadiye*" olarak isimlendirmişti.⁴⁰² Olaya karışanların Kuleli'de yargılanmalarından ötürü söz konusu ayaklanma tarihe '*Kuleli Olayı*' diye geçmişti. Cemiyetin üyeleri arasında yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, medrese öğrencileri, bir şeyh bir de müftü vardı. Eyleme katılanların kimlikleri sorgulandığında ortaya çıkan profil yapısının çeşitliliği, hadisenin siyasi eğilimi hususunda farklı görüşlerin (kimine göre gerici, kimine göre ilerici) öne sürülmesine neden olmuştu.⁴⁰³ Eylemin başarıya ulaşması, yani hükümetin devrilmesi durumunda ise asker ve sivil kimselerden oluşan çok geniş bir kitle de örgüte katılma, destek verme taahhüdünde bulunmuştu.⁴⁰⁴

Kuleli Olayı'nın irticai mahiyette mi yoksa ileri yönde, inkılapçı bir hareket mi olduğuna dair çok farklı görüşler öne sürülmektedir. İğdemir'in yorumuna göre, cemiyetin, Tanzimat sürecinde Müslüman olmayanlara verilen imtiyazlardan duyduğu rahatsızlıktan ötürü bu eyleme kalkışılmış olması,

⁴⁰¹ Berkes, **A.g.e.** , s.s. 265-266.

⁴⁰² Cem Düzen, "Kuleli Vakası" , **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)** Edirne, 2015, s. 35.

⁴⁰³ Emre Kurt, Hikmet Mengüaslan, **Modernleşmenin Getirdiği Tepki mi? Kuleli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme**, Uluslar arası Darbe Sempozyumu, C.1., Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2017, s. 407.

⁴⁰⁴ Berkes, **A.g.e.** , s. 266.

Kuleli Olayı'nda inkılapçı bir yön olmaması sonucunu doğurmaktadır.⁴⁰⁵ Kimi yorumlara göre Kuleli Vakası'nda Abdülaziz'in yüksek mevkilerdeki taraftarlarının parmağının olduğu öne sürülmektedir.⁴⁰⁶ Kuleli Vakası'nın peşi sıra muhaliflerin talebiyle Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın sadarete gelmesi, olaya karışanların ölüm cezalarının müebbet hapse veya sürgüne çevrilmesi, keza Abdülaziz'in tahta geçmesinin ardından cezaların bağışlanması gibi detaylar bu tezi de güçlendirir mahiyettedir.⁴⁰⁷

Ortaylı'ya göre Kuleli Olayı'nın gerçek bir hükümet darbesi olup olmadığı kadar, eylemi hazırlayanların siyasi duruşları, yani tutucu taleplerle mi yoksa anayasacı-özgürlükçü bir anlayışla mı böyle bir eyleme kalkıştıkları hala meçhuldür.⁴⁰⁸ Kuleli olayına katılmış kişilerin Abdülmecit'i tahtan indirdikten sonra devletin yönetimini farklı bir rejime dönüştürmektense Abdülaziz'i başa geçirme niyetleri, mevcut imparatorluk sisteminin halkın nezdinde hala etkili olduğunun bir ifadesidir. Bu da olayın sadece mevcut padişaha ve çevresine yönelik girişim olduğu fikrini öne sürenlerin dayanak noktası olmuştur.⁴⁰⁹

Berkes'in ifade ettiği üzere Kuleli Olayı'nı tarihimizdeki ilk devrimcilik olarak da yorumlayanlar çıkmıştı. Zira aynı anda hem paşaların hem ulemanın hem de gençlerin bir arada olduğu böyle bir oluşumun ideolojisine dair tam bir belirsizlik söz konusuydu.⁴¹⁰ Nitekim Mardin'e göre ise Kuleli Olayı, Tanzimat Bürokrasisi'ne yönelik bir eylemdi. Kuleli Vakası'nın yaşanmasına sebep olan memnuniyetsizlikle Yeni Osmanlıları harekete geçiren memnuniyetsizlik aynıydı. Dolayısıyla Yeni Osmanlıların inkılapçı kabul edilmeleri durumunda Kuleli Olayı'na sebebiyet verenlerin de inkılapçı telakki edilmesi gerekmektedir. Hatta Şerif Mardin, Kuleli Olayı'nı, baskıcı merkezi otoriteye karşı hazırlanması bağlamında, İngiliz Devrimi ya da Fransız İhtilali gibi, sosyal olaylara benzetmekteydi.⁴¹¹

---

⁴⁰⁵ Mardin, **Türk...**, s. 282.

⁴⁰⁶ Düzen, **A.g.t.**, s. 6.

⁴⁰⁷ Düzen, **A.g.t.**, s.6.

⁴⁰⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı**, 2.b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.131

⁴⁰⁹ Kurt, Mengüaslan, **A.g.e.**, s. 412.

⁴¹⁰ Berkes, **A.g.e.**, s. 268.

⁴¹¹ Mardin, **A.g.e.**, s.284.

3.5.2. Genç Osmanlılar

II. Mahmut, oğulları Abdülmecit ve Abdülaziz'in ardından göreve gelen padişahların döneminde, Osmanlı Devleti'nde eğitim, bayındırlık, adalet gibi önemli konularda ilerlemeler sağlanmıştı. Batılı anlamda eğitim veren okulların da açılmasıyla burada eğitim gören Osmanlı aydınlarının bir kısmı başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine giderek eğitimlerine devam etmişler, böylelikle Batı'nın çağdaş düşünce akımlarını tanıma, öğrenme ve özümseme şansı bulmuşlardı. Özellikle Fransa'nın bu bağlamda ağırlığı ve etkisi çok büyüktü. Fransa'ya gidip orada eğitim gören Osmanlı aydınları, kendi ülkeleriyle Fransa'nın özgürlükçü ortamını karşılaştırma ve sorgulama şansı da bulmuşlardı. Sultanların keyfi tutumlarının artık Batılı düşüncede hükümünün kalmadığını, yasaların hâkim olduğu bir devlet yapılanması sisteminin gerekli olduğunu düşünen Osmanlı aydınları, bu bağlamda sistemli ve örgütlü bir çaba içine girmeleri gerektiğine kanaat getirdiler.⁴¹²

Osmanlı aydınları için Paris özel bir yer tutmaktaydı, dolayısıyla da Genç Osmanlı dalgasının Paris'ten yayılmaya başlaması bir tesadüf değildi. Genç Osmanlı Kuşağı'nın ileri gelenleri, hayatlarının bir bölümünü Fransa'da geçirmişlerdi. Paris'e giden aydınların sisteme yönelik görüşlerini, eleştirilerini paylaşacakları, fikir alacakları kimselerle doğrudan ilişkileri mevcuttu. Genç Osmanlılar Paris'te buldukları süre içinde, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmasına dair fikirlerini olgunlaştırsalar da saray ve Babıali ile ilişkilerini kesmemişlerdi.⁴¹³

İşte Osmanlı'nın kurtuluşunu meşruti bir sistemde gören Osmanlı aydınları, 1865'te "*Genç Osmanlılar*" Cemiyeti'ni kurdular. Bu girişim Osmanlı geleneğinde bir ilkti. O döneme kadar imparatorluğu kurtarma amaçlı gerçekleştirilen ıslahatlar, padişahların inisiyatiflerinin bir sonucuydu. İlk defa halkın içinden, Batı düşüncesini özümsemiş Osmanlı aydınları, imparatorluğu kurtarabilmek adına fikirsel bir işbirliği ve eylem kararı alıyor, bu hedef doğrultusunda, "Genç Osmanlılar" adında bir örgütlenme içine giriyorlardı.⁴¹⁴

---

⁴¹² Arı, *Türk I...*, s. 160.

⁴¹³ Kahraman, *A.g.e.*, s. 30.

⁴¹⁴ Aybars, *A.g.e.*, s. 18.

Tanzimat'ın sloganı sadece "adalet"ti, oysa çoğunluğu laik öğrenim görmüş Genç Osmanlıların sloganları "Hürriyet"ti.⁴¹⁵ Genç Osmanlıların kafasında reformun da ötesinde, hatta ihtilale kadar gidecek bir yol planı vardı. Bir yandan savundukları liberal fikirleri İslam gelenekleriyle bağdaştırmaya çalışıyor, diğer yandan da Türkiye'de bir meşruti hükümet oluşturma idealiyle hareket ediyorlardı.

Şerif Mardin "*Genç Osmanlılar Kimdir?*" diye sorduğu makalesinde⁴¹⁶ kendi sorusunu yanıtlarken "*Türkiye coğrafyasında, ilk kez, kısmen örgütlü kabul edilebilecek bir siyasi parti ortaya çıkarmış insanlardır.*" yanıtını verirken, o devirde bir siyasi partiden bahsedilemese de hareketten bahsederken özellikle "*fırka*" (parti) ifadesini kullanmaktadır.

Genç Osmanlıların gagesi, bir danışma meclisinin olduğu, hakimiyet erkinin sultanın elinden alınarak kurumsallaştırıldığı ve kuvvetler ayrımını öngören bir yeni sistem getirmektir. Kuvvetler ayrımının ve dengesinin sağlanması ise yürütmenin kurulacak olan meclise karşı sorumlu hale getirilmesiyle mümkün olacaktı. Yeni Osmanlılar için yürütme kurumu padişah değil, Abdülaziz döneminde devlet idaresini fiilen ele geçiren Babıali üst bürokrasisini temsil ediyordu. Yani bir başka deyişle Genç Osmanlılar, Abdülaziz'in şahsi istibdadına değil aslında Ali Paşa'nın istibdadına yönelik protesto oluşturuyorlardı.⁴¹⁷

Yeni Osmanlıların bu düşüncelerini eyleme dökmesini sağlayan devlet adamları, askeri liderler ve ulemeden oluşan bir kamuoyu oluşturulmuştu. Hatta Yeni Osmanlılar arasından bir grup, hazırladıkları bu reformları gerçekleştirme, anayasanın hazırlama faaliyetlerine katılma fırsatını da elde etmişlerdi.⁴¹⁸

Yeni Osmanlılar 1865'te kurulan İttifak-ı Hamiyyet adındaki bir örgütün öncülük ettiği bir girişimdi. Genç Osmanlıların iki önde gelen isminden ilki, İstanbul'da önemli bir gazete çıkarırken şair ve oyun yazarı olarak da tanınan İbrahim Şinasi, diğeri sarayın hizmetinde çalışmış ama Paris, Londra ve Cenevre'de gönüllü sürgün hayatı sürmüş, 1858'de ölen Reşit

---

⁴¹⁵ Kinross, A.g.e. , s.390.

⁴¹⁶ Mardin, *Türkiyede...* , s.274.

⁴¹⁷ Mardin, *Türkiye'de...* , s. 275.

⁴¹⁸ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, 2.b., İletişim Yayınları, Ankara 1964, 2. s.s. 30,31.

Paşa'nın koruması altındaki Ziya Paşa'ydı.⁴¹⁹ Meşruti bir hükümetin savunucusu olan Ziya Paşa Sultan tarafından parlamenter yetkileri arttırılacak bir meclisin kurulması için çalışmaya başlamıştı. Namık Kemal ise daha genç ve daha köklü değişiklikleri savunan bir ıslahatçıydı.

Genç Osmanlıların kuruluşunda Mehmet Bey, N. Kemal Bey de görev üstlenmişti. Genel anlamda ortak tepkileri Ali ve Fuat Paşa'ların izlediği politikalara yönelikti. Yani, 'Yeni Osmanlılar' hareketi, esas itibariyle Tanzimat'ın Reşit Paşa'dan sonraki uygulayıcıları Ali ve Fuad Paşalara karşı bir isyan şeklinde ortaya çıkmıştı. Mardin'in yaklaşımına göre paşalar, Tanzimat hareketini M. Reşit'in başlattığı gibi, yani kameralizmin bir uzantısı şeklinde adapte etmişlerdi, dolayısıyla da tebaaya gereğinden fazla özgürlük vermek düşünülemezdi bile. Yeni Osmanlılar işte aslında bu tutuma yönelik tepki gösteriyor, hürriyet talep ediyor ve bu hürriyetin de ancak anayasaya dayalı bir parlamento ile mümkün olabileceğini iddia ediyorlardı.⁴²⁰ Yeni Osmanlılar, Ali ve Fuat Paşaların, Avrupa devletleri karşısında son derece tavizci bir tutum izlediklerini, Osmanlı birliğinin ve egemenliğinin yeterli oranda ve gerektiği gibi korunmadığını, devletin hızla çökmeye başladığını düşünüyorlardı.⁴²¹ İttifak-ı Hamiyet'i kuranlar, örgütlenme safhasında genelde Batılı ülkelerin genç örgütlerinden, bilhassa İtalya organizasyonlarından ilham almışlardı.⁴²² Özellikle İtalya'daki Carbonari örgütünden bu bağlamda esinlenmişlerdi.

Bu hareketin içinde de askerler etkin rol oynasa da İttifak-ı Hamiyet Örgütü'nde yönetsel olarak gençlerin ağırlıkta olduğu dikkat çekmekteydi. Bu girişim de padişahlık kurumunu ve bizzat padişahı hedef almıyordu, Tanzimat döneminin ürünü olan paşalar istibdadına özellikle de Ali Paşa'ya yönelikti. Hatta iddialara göre niyetleri, Ali Paşa'yı bir şekilde ortadan kaldırıp yerine Mahmut Nedim Paşa'nın geçmesini sağlamaktı.⁴²³

İlk kuruluşlarında bir ebedi akım izlenimi veren Genç Osmanlılar sonradan politik bir oluşum olarak siyasette etkili olmaya başlamışlardı. Genç

---

⁴¹⁹ Kinross, **A.g.e.**, s.391.

⁴²⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, 1.b., İletişim Yayıncılık, İstanbul 1991, s.s. 87.

⁴²¹ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler, Ve İttihat ve Terakki**, 1.b., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 12.

⁴²² Akşin, **100...**, s. 13.

⁴²³ Berkes, **A.g.e.**, s. 269.

Osmanlılar, Avrupa'daki kurumların etkisiyle sultanın baskılarına dur demek, meşruti rejime geçmek gibi talepler öne sürüyorlar, bu bağlamda kamuoyu oluşturmaya çalışıyorlardı. Onlara göre bu şekilde devlet eski gücüne kavuşacak ve modern bir sistem doğacaktı.⁴²⁴

Genç Osmanlılar'ın Abdülaziz'e yazılmış mektuplarında da öne çıkan görüşlerinin özünü "özgürlük" olgusu oluşturmaktaydı. Onlara göre ilerlemek ancak özgürlükle mümkündü. Kaldı ki devletin çöküş sürecine girmesinin de Avrupa'nın Osmanlı'nın içişlerine müdahale teşebbüslerinin de altında yatan asıl sorun ve sebep, özgürlük yoksunluğu veya eksikliği idi. Reform yapmak isteyen bir devletin öncelikle özgürlüğü tesis etmesi gerekirdi. Ancak bu özgürlük kavramı sürekliliği garanti edilecek bir özgürlük rejiminin kurulmasıyla mümkündü. Bu ne padişahın bağımsızlığını ortadan kaldırmak ne de halkı dininden ve geleneklerinden koparmaktı. Özgürlük kavramını özümsemiş bir yönetim hem iç meseleleri çok daha rasyonel bir biçimde çözüme kavuşturacak hem Avrupa ile ilişkileri çok daha dengeli bir konuma çekecek hem de Müslümanlar için hayırlı olacaktı. Çünkü özgürlük ve adalet evrensel kavramlardı. Din, insanı ahirete hazırlayan manevi bir alandı ama ülkenin nasıl yönetileceğini kanunlar belirlemeliydi. Dinin, kanunların yerini alması, yani dinin dünya işlerine karıştırılması, Osmanlı'nın devletini ve halkını çökertecek bir noktaya getirecekti. Oysa, anayasalı devlet sistemi, evrensel karşılığı olan bir rejimdi. Devletlerin Müslüman ya da Hristiyan diye ayrılması kabul edilemezdi. Adalet tekti ve evrenseldi. İstibdadı önlemenin yegâne yolu, sorumluluğu kontrol edilebilen bir yönetim anlayışıydı. Bu bir devrimdi ve bu devrimi yapmaya kararlı bir hükümdar, Hristiyan ve Müslüman ayrımı gözetmeksizin yönetimde eşitlik ve özgürlük ruhunu hakim kılmalı ve korumalıydı.⁴²⁵

Tabii Genç Osmanlıların özgürlük ve eşitlik talepleri Osmanlı'da siyasi erki elinde bulunduran ve düzenin olduğu şekliyle devam etmesini isteyen kesimlerden tepki topluyordu. Osmanlı'nın resmi gazetesi, Takvim-i Vekayi'nin 6 Şubat 1866 tarihli nüshasında, hükümetin yayınladığı bildiride Paris'teki bu oluşumun, yani Genç Osmanlıların, bir fesat cemiyeti olduğu,

---

⁴²⁴ Kadir Kasalak, "Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri" , **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.20. Isparta, 2009, s. 70.

⁴²⁵ Berkes, **A.g.e.** , s. 282, 283.

rezil kişilerden oluştuğu, hükümete yaptıkları bu eleştirilerden zararlı çıkacaklarına dair sürekli uyarılmalarına rağmen, mensuplarının her tarafta tahrik ve dedikodu yapmaya, iftira dolu mektuplar göndermeye devam ettikleri belirtiliyor, halkın bunlara itibar etmemesi gerektiği söyleniyordu.⁴²⁶

Yayınladıkları gazeteler aracılığıyla fikirlerini yayan Genç Osmanlılar, cemiyetin finansörü Fazıl Paşa'nın desteğini çekmesi üzerine İstanbul'a dönüyorlar, İbret Gazetesi aracılığıyla propagandalarına, meşrutiyeti getirme çalışmalarına azimle devam ediyorlardı.⁴²⁷

Namık Kemal ve arkadaşları, Batı'daki meşrutiyet anlayışından farklı bir meşrutiyet fikrini savunuyorlardı aslında. Yeni Osmanlılar her ne kadar özgürlükçü fikirleriyle gündeme gelseler de bu fikirlerini padişaha bayrak açma şeklinde ifade etmiyorlar, uzlaşma kapısını hep açık tutuyorlardı. Mutlak bir Batıcı anlayışa karşıydılar.⁴²⁸

Akşin'e göre Namık Kemal, Fransız İhtilali'nin ideolojisini bir anlamda Müslümanların kabulleneceği bir anlayışla harmanlayıp Osmanlı kamuoyuna sunmaktaydı. Mesela Jean Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi fikrini Osmanlı'ya monte ederken, bunun biat töreninde mevcut olduğunu iddia etmişti. Yani Namık Kemal'in tezine göre, biat töreninde uyruklar sultanı tanırken kendisiyle adil olması ve zulümde bulunmaması için bir tür sözleşme yapmış oluyorlardı. Aksi takdirde isyan hakkının doğma ihtimali belirecekti.⁴²⁹

Yeni Osmanlılar hareketi, askeriyenin ve entelektüel kesimin dışında çok etkili olamamışsa da ülkenin siyasal gidişatında önemli bir yön belirleyici olmuştu. Yeni Osmanlıların çabaları neticesinde Osmanlı Devleti'nde ilk kez parlamento, siyasi özgürlük, halka karşı sorumlu yönetim, vatan ve ulus gibi kavramlar konuşulmaya ve tartışmaya başlanmıştı. Türkiye'deki anayasal hareketin düşünsel temelleri de yine dönemin koşulları altında, toplumun ekonomik ve siyasal anlamda ilerlemesini hedefleyen Yeni Osmanlılar tarafından atılmıştı.

---

⁴²⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı Düş...** , s.130.

⁴²⁷ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı" , **GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Ankara, 2006, s. 255.

⁴²⁸ Kızıltan, **A.g.m.** , s.255.

⁴²⁹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 1.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.28.

3.5.3 I. Meşrutiyetin İlanı

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılda büyük sosyal ve ekonomik darboğazların, bunalımların içindeydi. Ekonomik anlamda büyük bir çöküntü yaşıyordu. 1873'ten itibaren Anadolu'da kuraklık ve açlık baş göstermişti ve sefaletin yaygınlaşması ciddi bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına neden oluyordu. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra sultanın umursamaz tavırları⁴³⁰ krizi daha da derinleştiriyordu. Osmanlı aldığı borçları ödeyebilmek için yeni borçlar alıyor, borcu borçla kapatmaya çalışıyordu. Osmanlı'nın maliyesine duyulan güven sarsıldığından hatta yok olduğundan her yeni borçlanmanın koşulları daha da ağırlaştırılıyordu. Resmi olarak saraya devlet bütçesinin 1/14'ünü harcama yetkisi verilse de gerçekte sarayın, devletin gelirlerinin 1/7'sini harcadığı öne sürülüyordu.⁴³¹ Bu gidişatın sonu, Osmanlı için derin bir mali çöküş, dibe vuruş oldu. Osmanlı Hükümeti, Ekim 1875'te, önlenebilir bütçe açığından ötürü, Babiali'nin alacaklılara ödemesi gereken faizin sadece yarısını ödeyebileceğini duyurdu. Geri kalan yarısı ise beş yıla yayılarak yüzde beş oranında faiz veren bonolarla karşılanacaktı.⁴³²

Abdülaziz döneminin dikkat çeken uygulamalarından biri 19 Mayıs 1869 günü "*Şura-yı Devlet*"in (Devlet Şurası) kurulmasıydı. Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirdiği ikinci kuşak Tanzimatçıların eseri bir organ olan Şura-yı Devlet'e, Fransa'daki "*Conseil d'Etat*" oluşumunun teşkilat yapısı ilham kaynağı olmuştu. Mustafa Reşit Paşa'ya göre yeni meclis, üyeleri hükümdar tarafından belirlenen Avusturya ve Prusya'daki meclisler gibi olmalıydı. Günümüzde '*Danıştay*' adıyla anılan Şura-yı Devlet teşkilatı, Ali Paşa'nın girişimleri neticesinde yargı ve icranın birbirinden ayrılmasını temin amacıyla 5 Mart 1868 tarihli bir fermanla kurulmuştu. Uyrak farkı gözetmeksizin her kesimden temsilcilerin bulunduğu oluşumun, hükümetle birey arasındaki ihtilafları çözme yetkisi, Padişahın kendisinin de kanuna tabi olacağını göstermekteydi. Tanzimat sonrası bu fikrin yeniden dile getirilmesi, bir mahkeme kurulması, hukuk devletine doğru atılmış bir adım olarak da

⁴³⁰ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, 1789-1980**, C.1, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s. 45. "*Abdülmecit'in 12 çocuğundan biri olan Fatma Sultan, M. Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip'le evlenirken 15 gün düğün yapılmış ve 2 milyon altın harcanmıştı.*"

⁴³¹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, Ankara, 1988, s. 149.

⁴³² Kinross, **A.g.e.**, s. 394.

görülebilirdi.⁴³³ Keza, meclislerin her vilayetten 3-4 temsilcinin katılımıyla yapmak isteyecekleri yenilikler ve düzenlemeler hakkında karar alabilmesi hususu, halkın kendi iradesi ile karar alma arzusunun bir işareti olarak da yorumlanabilirdi.⁴³⁴ Ancak Ali Paşa'nın engel olarak görmesinden ötürü meclis bozulmuş, başkanlığına ve üyeliklere kendisine, yani sadrazama biat edecek kimseler atanır olmuştu.⁴³⁵ "Şura-yı Devlet", imparatorluk döneminde 54 yıl görev yapmıştı.

Ekonomik çöküşün yanı sıra siyaseten de Osmanlı İmparatorluğu çok sancılı bir süreçten geçmekteydi. Yaşanan Yunan İhtilali ve Mısır sorunu, keza 1875'teki Hersek İsyanı Osmanlı'yı zor duruma sokmuştu. Hersek isyanının, bir Müslüman Hristiyan çatışması halini almasından ötürü Avrupa müdahale etme gereceği duymuştu. Rusya bilinçli olarak isyanı körüklerken Avusturya-Macaristan bu durum karşısında endişeliydi.⁴³⁶

Balkanlarda Osmanlı yönetimine karşı ciddi bir reaksiyon oluşmaya başlamıştı ve Bulgarlar da Müslüman toprak ağalarına tepki göstererek Rusya'nın da desteğiyle ayaklanmışlardı. Birçok Müslüman can verirken isyan zorlukla ve kanlı bir şekilde bastırılabilmişti. Osmanlı Devleti'nin borç ödemelerini ciddi oranda aksatmasıyla Avrupa'dan tepki gördüğü dönemde yaşanan bu kanlı olaylar, Türklerin imajının Batılı gözünde çok daha kötü bir duruma düşmesine neden olmuştu. Hatta İngiltere'nin her yerinde Türkiye'ye karşı bir nefret alevlenmişti.⁴³⁷

Tüm bu ekonomik ve siyasi çöküntünün neticesinde Sadrazam Mahmut Nedim de iyice yıpranmıştı. 9 Mayıs'ta hükümetin basına sansür uygulama kararının ardından, İstanbul'da medrese öğrencileri sokaklara dökülüp hükümet aleyhinde gösteriler yapmaya başlıyorlardı. Hatta bu gösterileri veliaht V. Murat'ın, sarrafı Hıristaki'den aldığı paralarla finanse ettiği öne sürülmekteydi.⁴³⁸ 11 Mayıs 1876'da gerçekleşen ve Talebe-i Ulum Hareketi adı verilen eyleme, halkın da destek verdiği görülmekteydi. Patlak veren bu olayların ardından azledilen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yerine

---

⁴³³ Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi" , **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 2, Kırşehir 2005, s. 152.

⁴³⁴ Uzun, **A.g. m.** , s. 153.

⁴³⁵ Uzun, **A. g. m.**, s. 153.

⁴³⁶ Akşin, **Ana...** , s. 46.

⁴³⁷ Kinros, **A.g.e.** , s. 395.

⁴³⁸ Akşin, **Kısa...** , s. 150.

Mütercim Rüştü Paşa sadrazamlığa getirilmiş, Hayrullah Efendi, Mithat ve Hüseyin Avni de hükümete girmişlerdi. Onlara göre tüm bu çöküşün sorumlusu bizzat Padişah Abdülaziz idi ve o gitmeden asla Osmanlı kendine gelemeyecekti.

Öte yandan Sultan Abdülaziz'in Rusya ile flörtü, hatta İstanbul'da görev yapan Rus elçisi İgnatiyef ile yakınlığı, İngiltere'yi rahatsız etmeye başlamıştı. 1867 yılındaki Londra seyahatinde Abdülaziz'in yanında olan şehzade Murat'ın, Osmanlı'nın sorunlarına ve dünyadaki gelişmelere dair görüşleri İngilizlerin ilgisini çekmiş ve bir güven uyandırmıştı. Bu yakın ilgi Hüseyin Avni Paşa ve bazı devlet adamlarında şehzade Murat'ın padişahlığının İngiltere tarafından destekleneceği fikrinin doğmasına neden olmuştu. Kendisinin tahttan indirilmesine yönelik planlanan bu stratejinin farkında olan Abdülaziz hem olası bir teşebbüsün önüne geçmek hem de sürmekte olan huzursuzluğu dizginlemek adına Mithat Paşa'ya bir tasarı hazırlaması için talimat veriyordu. Mithat Paşa verdiği raporda, ülkenin içinde bulunduğu sancılı dönemin sebeplerini sıraladıktan sonra bu durumdan ancak ve bir an önce özgürlüklerin, eşitliğin garantörü olacak bir anayasa ilanıyla çıkılabileceğini iddia ediyordu. Ancak Abdülaziz gerek Mithat Paşa'nın hazırladığı taslağı gerekse özgürlük ve anayasa öneren diğer telkinleri hiçe saymaya ve kendi keyfi yönetimine devam ediyordu.⁴³⁹

Ve düğmeye basıldı... Şeyhülislâmın fetvasıyla 30 Mayıs 1876 tarihinde, sabaha karşı saat 03.00'te, Süleyman Paşa yönetimindeki askeri birlikler ve harp okulu talebeleri, Dolmabahçe Sarayı'nı karadan ve denizden kuşatmıştı. Abdülaziz tahttan indirilmiş yerine V. Murat geçirilmişti.⁴⁴⁰

Hükümet yeni dönemde bir yandan sarayın harcamalarını kontrol altında tutmaya çalışırken diğer yandan bu kötü gidişatı durdurabilmek için nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği hususunu tartışıyordu. Farklı iki görüş ön plana çıkıyordu. Mithat Paşa meşrutiyeti savunuyor, H. Avni Paşa ise sultanın etkisizleştirip tüm yetkilerin hükümette toplanması gerektiğini savunuyordu; kaldı ki Hüseyin Avni Paşa'ya göre meşrutiyet, Osmanlı'ya uyacak bir yönetim

⁴³⁹ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S.1, Ankara 2006, s. 257.

⁴⁴⁰ Akşin, **Türkiye...**, s.150.

tarzı değildi.⁴⁴¹ Hükümet önce ikinci görüşü benimsediyse de Hüseyin Avni, Abdülaziz'in yaveri tarafından öldürüldü. V. Murat'a tayin edilen sekreterlerden Sadullah Bey (Paşa), padişahın bir millet meclisi kurulmasını istemediğini, halkın bilgi ve eğitim düzeyinin henüz böyle bir adım atılmasına elverişli olmadığını düşündüğünü, güvensizliği ortadan kaldırmak için yönetimin güçlü kanunlara bağlanmasının ve mali konularda reform yapılmasının gerekli ve yeterli olduğunu ifade etmekteydi.⁴⁴²

Hükümette yönetim biçiminin ne olacağı hususunda kafa karışıklığı yaşanırken V. Murat'ın ruhsal dengesinin bozulması kaosu daha da derinleştirmişti. Kimi hekimler, padişahın sağlık sorununun geçici, kimileri ise ömür boyu sürecek bir rahatsızlık olduğunu öne sürüyorlardı. Uluslararası ünü olan Dr. Leidersdorf, üç aylık bir tedavinin ardından padişahın iyileşmesinin mümkün olabileceğini söylese de Rüştü Paşa'ya göre devletin başkanı konumundaki sultanın hastalığından ötürü hükümet iş göremiyordu. Mithat Paşa'ya göreyse uluslararası konferanstan sonra Kanun-i Esasi işi mutlaka bir sonuca bağlanmalıydı. Yani V. Murat'ın iyileşmesinin beklenmesi fikri hiçbir kesimden onay görmüyordu hatta yeni formül arayışları başlamıştı bile. Bu arada V. Murat'ın ruhsal dengesizliği daha da artıyordu.

Mithat Paşa, V. Murat sonrası senaryolara odaklanmıştı. Kendisi için önemli olan Kanun-i Esasi'yi ve meşrutiyeti kabullenecek bir ismin padişah olmasıydı ki V. Murat'ın kardeşi Abdülhamit aradığı kriterlere sahip gözüküyordu. Sultan Abdülhamit aslında şehzadelerinin en büyüğü değildi, dolayısıyla da o dönem tahta geçmesi beklenmiyordu⁴⁴³ ancak Mithat Paşa ile yaptığı görüşmelerde Abdülhamit çok ılımlı bir tablo çizmiş ve Mithat Paşa'nın ileri sürdüğü şartları kabulleneceğini beyan etmişti. Yani derhal anayasa yapılacak, yalnız sorumlu nazırların görüşlerine önem verilecek, Sultan keyfi bir biçimde devlet işlerine karışmayacak, V. Murat zamanında göreve gelen Sadullah Bey, Ziya Bey ve Namık Kemal yine saraydaki görevlerine devam edeceklerdi. Mithat Paşa, Abdülhamit ile anlaşma sağladıktan ve meşrutiyetin ilanının garantisini aldıktan sonra sadrazam, ordu ve şeyhülislamın ortak kararıyla ancak üç ay padişahlık yapan V. Murat'ın delirdiğini onaylayan bir

---

⁴⁴¹ Akşin, **Ana...**, s. 47.

⁴⁴² Berkes, **A.g.e.**, s. 304.

⁴⁴³ İlber Ortaylı, İsmail Küçükkaya, **Cumhuriyetin İlk Yüzyılı, 1923-2023**, 1.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23.

fetva ile düşürülmesini, yerine 31 Ağustos'ta Abdülhamit'in tahta getirilmesini sağlamıştı. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla, artık anayasa hazırlıklarının da yolu açılmış oluyordu.⁴⁴⁴

Ancak II. Abdülhamit göreve başlayınca Mithat Paşa'ya verdiği sözlerden caymış, Hatt-ı Hümayun'da, Kanun-i Esasi'nin ilanından bahsetmemiş, sadece yasaların hazırlanmasını, uygulanmasını istemiş ayrıca devletin bütçesini hazırlayıp gelir ve giderlerini de kontrol edecek bir meclisten söz etmişti.⁴⁴⁵

Mithat Paşa endişelerinde haklıydı. Kanun-i Esasî sözü unutulmuştu. Hatta II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın kaleme aldığı cülus hatt-ı hümayunda bazı düzeltmeler de yapmıştı. Örneğin Mithat Paşa hazırladığı metinde, sadrazamlık makamının Avrupa'daki meşrutiyet rejimlerinde olduğu gibi başvekilliğe çevrildiğini ve başvekilliğin, vekiller heyetine ve Padişah'a karşı sorumluluğu olduğu gibi, millete karşı da sorumlu olduğunu ifade etmişti. Mithat Paşa hazırladığı cülus hatt-ı hümayunda, ekonomiyi ilgilendiren konularda ise sarayın gereksiz harcamalarına son vereceğine, Osmanlı hanedanının seçkin kişilerine maaş bağlayacağına, tüm cariyeler ve harem ağalarının azat edileceğine vurgu yapmıştı.

Mithat Paşa'nın düzenlediği hatt-ı hümayunu beğenmeyen Abdülhamit, Cevdet Paşa'dan farklı hatt-ı hümayun hazırlamasını istemişti. Burada başvekillik hususu, danışma (meşveret) ifadesi yer almıyordu. Her ne kadar bir meclisin açılacağından söz ediliyorsa da meclisin kimler tarafından ve nasıl oluşacağı, diğer meclislerden ne gibi farkları olacağı hususu, belirsizliğini koruyordu. Padişah daha saltanatın ikinci gününde sekreterleri olarak görevde kalacaklarına dair teminat verdiği Sadullah Bey'i, Namık Kemal'i ve Ziya Bey'i saraydan uzaklaştırmış ve Mithat Paşa'ya verdiği sözü tutmamıştı. Mithat Paşa bütün bu olumsuz gelişmelere karşın, devletin bu sancılı dönemden çıkması için Kanun-ı Esasî'yi ilan etmenin yegane çıkış yolu olduğunu düşünüyordu. Sultan II. Abdülhamit her ne kadar bu fikre mesafeli ve soğuk bir tutum sergilese de saltanatını koruyabilme umuduyla, hiç olmazsa Kanun-i Esasi'ye karşı olmadığı görüntüsü veren bir tavır sergiliyordu.

---

⁴⁴⁴ Berkes, **A.g.e.** , s. 309.

⁴⁴⁵ Kızıltan, **A.g.m.** , s. 58.

Meşrutiyet fikri, Osmanlı aydınları arasında da destekleyenler ve desteklemeyenler olarak bir ayrışma yaratmıştı. Mithat Paşa'nın başını çektiği 'meşrutiyet yanlısı' grupta Namık Kemal, Ziya, Rauf, İsmail, Hasan Fehmi, Şakır, Sadullah, Köse Rauf ve Rıfat Beyler yer alıyordu. Sadrazam Rüştü Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Kadıasker Muhiddin Şerif Efendi, Fadıl ve Ramiz Paşa ile tüccarlar arasında önemli bir yeri olan Rıza Bey, saray halkı, otoriter yönetimle bütünleşen devlet görevlileri ise 'meşrutiyet karşıtı' grubu oluşturuyordu.⁴⁴⁶

Meşrutiyetçiler ve meşrutiyet istemeyenler cephelerine ek olarak bir de Kanun-i Esasi yanlısı olup da Kanun-i Esasi'ye, hazırlanış şekli bazında karşı çıkanlar vardı ki bunlar da anayasanın hükümet tarafından değil, halk tarafından hazırlanabileceği görüşünü savunuyorlardı.

Kanun-i Esasi'ye muhalif olanlar öncelikle Müslüman Osmanlı'nın parlamentosunda, gayrimüslimlerin bulunmasına karşı çıkıyorlar, bunların yasama görevine katılmasıyla İslam dinine aykırı yasalar hazırlamalarından endişe duyuyorlardı, sonuç olarak Kanun-ı Esasi'nin şeriat ile uzlaşmasının mümkün olmayacağı fikrini öne sürüyorlardı. Hatta Kanun-i Esasi'nin, sultanın yönetim erkini sınırlayacak olmasından duydukları endişelerini de dillendiriyorlardı. Meşrutiyetçiler, gayrimüslimlerin de mecliste bulunmalarının dine aykırı olmadığını ifade ederken Hz. Muhammed döneminde Ebu Süfyan'ın daha Müslüman olmadan bizzat peygamberin başkanlığında yapılan bir toplantıya katıldığı örneğiyle muhalefete karşı çıkıyorlardı.⁴⁴⁷

Her ne kadar padişah ve saltanat savunucuları, anayasal bir düzene karşı olsalar da Osmanlı'nın sorunlarının daha da arttığı artık gizlenemeyecek bir gerçektir. Batılı Devletler, Bosna ve Hersek'e özerklik verilmesi, Sırbistan ve Karadağ Prenslüklerinin savaş öncesindeki imtiyazlarına kavuşmaları, Bulgaristan'da ıslahat yapılması yönünde baskı uyguluyorlardı; hatta bu bağlamda bir teklif hazırlayıp Osmanlı Hükümeti'ne iletmişlerdi bile. 26 Eylül 1876'da ordu, ulema, idare memurlarıyla, hükümet üyelerinin de içinde bulunduğu 200 kişilik bir meclis, bu konuyu görüşmek için toplanmıştı.

---

⁴⁴⁶ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci, I. Ve II. Meşrutiyet**, TBMM Vakfı Yayınları C.1, Ankara, 1996, s.48.

⁴⁴⁷ Güneş, **A.g.e.**, s. 49.

Toplantıda, Batılı ülkelerin bu direktmesine karşı çıkılması, verilen teklifin kabul edilmemesi fikri öne çıkarken bunun yaratacağı olumsuzlukların önüne geçmek için de Osmanlı Devleti'nin tüm insanların yaşam koşullarını iyileştirecek ıslahatları yapacağını açıklamaları hususuna vurgu yapılmıştı. Padişah, “*Meşveret*” meclisinin bu görüşlerini dinledikten sonra Mithat Paşa'nın başında olacağı bir komisyondan Kanun-i Esasi hazırlıklarına başlamalarını istemişti.⁴⁴⁸

Kanun-i Esasi'yi hazırlamak için oluşturulan komisyona görüş farklılıkları damgasını vurmuştu. Mithat Paşa zaman kaybedilmesinden endişe ediyordu. Hersek'te baş gösteren ayaklanma Balkanlara da sıçrayıp tehlikeli bir boyut almaya başlamıştı. Bunun üzerine Batılı devletler sorunun çözümü için İstanbul'da bir konferans toplamaya karar vermişlerdi. Mithat Paşa, Batılı devletlere taahhüt ve beyan edildiği üzere Kanun-i Esasi'nin kısa süre sonra, büyük devletlerin elçilerinin İstanbul'da yapacakları toplantıdan önce ilan edilmesinin elzem olduğunu, yoksa konferansın önereceği ağır şartların kabulünün kaçınılmaz olacağını II. Abdülhamit'e ilettiler.

Konferansa üç gün kalmışken M. Rüştü Paşa istifa etmiş, yerine yeniden Mithat Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Gerçekte, Abdülhamit'in yıldızı Mithat Paşa ile hiç barışmamıştı. Mithat Paşa'yı sevmiyor, görüşlerini de beğenmiyordu. Ancak Mithat Paşa'nın yerli, yabancı kamuoyundaki etkisi ve şöhreti büyüktü ve bu yüzden onu takdir ettiği izlenimi vermeye çalışıyor, böylelikle makamının da tehlikelerden uzak kalacağına inanıyordu. II. Abdülhamit, tasarıda hükümdarın yetkilerini sınırlayan bazı maddeleri değiştirmiş ve özellikle de gerek gördüğü kimselerin ülke dışına sürgüne gönderme yetkisini padişaha veren hükmün, tasarinin 113. maddesine eklenmesini istemişti. Bu hususun Kanun-i Esasi'ye koyulmaması için aydınlar direnseler de padişahın zorlamasıyla madde, anayasaya eklenmişti.⁴⁴⁹

Taslak anayasa bazı revizyonların ardından, konferansın başlayacağı gün, yani 23 Aralık 1876'da II. Abdülhamit tarafından yürürlüğe kondu. Avrupa ülkeleri arasında mali ve siyasi anlamda en geri kalmış imparatorluk kabul edilen Osmanlı, böylelikle anayasal monarşiye kendisinden her açıdan

---

⁴⁴⁸ Kızıltan, **A.g.m.**, s. 260.

⁴⁴⁹ Uçarol, **A.g.e.**, s. 335.

çok daha gelişmiş ve üstün konumdaki Rusya Çarlığı'ndan bile önce geçmiş oluyordu.⁴⁵⁰

Komisyon tasarımı hazırlarken 7 Şubat 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan esinlenmişti. Aynı ailenin mensupları arasından seçilen bir padişahın idaresindeki monarşik bir sisteme sahip olan Osmanlı'nın, özgürlükçü bir ruhu temsil eden Fransız Cumhuriyet Anayasalarını örnek alması elbette beklenemezdi. Tanzimat'la birlikte başlayan Avrupalılaşıma ruhu ile Batı'dan alınacak en uygun meşrutî-monarşik model Belçika'daydı.⁴⁵¹

II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi'nin ilanını kurnazca, çok ilginç bir zamanlamayla gerçekleştirmişti. Konferans masasında altı Avrupa devletinin temsilcileri oturmuş, oturuma başlarken, Kanun-i Esasi'yi duyuran top sesleri duyulmaya başlanmıştı.⁴⁵² Sultanın duyurusu, konferansın genel oturumuyla aynı zamana özellikle denk getirilmişti. Toplantıya katılan Osmanlı Hariciye Nazırı duyulan top seslerinin, Kanun-i Esasi'nin ilanı anlamına geldiğini dolayısıyla konferansın sona erdiğini ilan etse de Rus elçisi Ignatiyet'in teklifiyle gündeme geçilmişti. Kinross'un ifadesiyle "*Kanun-i Esasi'nin ilanı delegelerin yelkenlerini suya indirmişti*"⁴⁵³ zira bu gelişme Babıali'nin bir anlamda, yabancı devletlerin müdahalesine ve yardımına ihtiyacının kalmadığı anlamına geliyordu. Konferansa katılan devletler, bu girişimin de tıpkı Tanzimat'ta olduğu gibi, Osmanlı'nın, Rusya tehdidine karşı Batılı devletlerin desteğini yanına çekme amaçlı olduğu düşüncesindeydiler. Konferans Ocak 1877'de başarısız olarak kapanmıştı.

Kanun-i Esasi bir komisyon çalışmasının ürünüydü. Halk temsil edilmemişti. Kabulü için halk oyuna da gidilmemişti. Dolayısıyla 1876 metni, hukuki açıdan padişahın inisiyatifıyla hazırlanan bir "Ferman Anayasa"ydı. Bu tarz, yani ferman formundaki anayasalar, mutlakiyetten meşrutiyete geçiş dönemlerini yaşayan devletlerde görülen, iktidarı elinde bulunduranların bizzat kendi inisiyatifleriyle kendi yetkilerini sınırlandırması yani otolimitasyon

⁴⁵⁰ Ortaylı, **Osmanlı Düş...**, s.132

⁴⁵¹ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasaya Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.4, S.1, Ankara, 1957, s.19.

⁴⁵² Kızıltan, **A.g.m.**, s. 261

⁴⁵³ Kinross, **A.g.e.**, s. 399.

özelliği taşıyan yönetimlerdi. Yönetmel erkin sahibi, anayasayı kendi bireysel kararıyla ilan etmekteydi.⁴⁵⁴

Aslında Padişah hiç de taraftar olmadığı meşrutiyeti, bireysel kararından da öte, zorunluluklar karşısında, mecburiyetten, istemeye istemeye ilan etmişti. Sadece Padişah değil, dönemin devlet adamları da bu yeni rejimi anlayacak, hazmedecek ve uygulayacak vizyondan ve azimden uzaktı.⁴⁵⁵

Kanun-i Esasi, Gözler'e göre, kurallar hiyeyarşisi bağlamında kanunların üzerinde yer almasından ötürü, değiştirilmesi meclisin üçte ikilik çoğunluğunu gerektirdiğinden, (yani kanunlardan çok daha zor olduğundan), yazılı ve kati bir anayasaydı.⁴⁵⁶

28 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi'de on iki bölüm ve 119 madde bulunmaktaydı.⁴⁵⁷ Kanun-i Esasi'ye göre devlet tipi monarşiydi. Padişahlık aile mensuplarına geçecekti. Devlet, laik hüviyette olmayacak, resmi bir dini olacaktı ve o da İslam'dı. Devletin resmi dili Türkçeydi. Devlette görev almak için devletin resmi dili olan Türkçe'yi bilmek bir zorunluluk olacaktı.⁴⁵⁸

Kanun-i Esasi'nin 8. ve 26. maddelerinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayanlara vatandaşlık hakkı, bireysel özgürlük, can güvenliği, inanç hürriyeti, yayın yapma, şirket kurma, öğretim hürriyeti, dilekçe verme, memuriyete girme hakkı tanınmaktaydı. Ayrıca ekonomik güçle orantılı vergi, konut dokunulmazlığı, adli konularda hakim güvencesi getirilmekteydi. Bireysel servete el koyma, angarya, işkence yasaklanıyor, vergilerin kanuna uygun olarak belirleneceği ve toplanacağı belirtiliyordu.⁴⁵⁹

Ekonomik ve sosyal haklara, bu düzenlemede çok fazla yer verilmemişti. Her ne kadar İslamiyet, devletin resmi dini kabul edilse de din özgürlüğü kabul ediliyordu. Kamu düzeni ve genel ahlakı korumak amacıyla ibadet özgürlüğü sınırlandırılabilirdi. Basın özgürlüğü hususunda yer alan “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir.*” yaklaşımı ise yeri geldiğinde basının

---

⁴⁵⁴ Adil Bucaktepe, “1. Ve II. Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 42, (2014), s. 47.

⁴⁵⁵ Afyoncu, **A.g.e.**, s. 230.

⁴⁵⁶ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar Ve Türk Anayasa Hukuku**, 19.b., Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2012, s. 166.

⁴⁵⁷ Bucaktepe, **A.g.m.**, s.s. 47-48.

⁴⁵⁸ Gözler, **A.g.e.**, s. 166.

⁴⁵⁹ Gözler, **A.g.e.**, s. 167.

bazı sınırlamalarla karşı karşıya kalabileceği gerçeğini ortaya koymaktaydı. Eşitlik ilkesine istinaden, dinine, diline, ırkına, cinsiyetine bakılmaksızın, herkes yasalar huzurunda eşit olacaktı.⁴⁶⁰

3.5.4. Yasama Organı: “Meclis-i Umumi”

Kanun-i Esasi’de, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşacak bir parlamento öngörülmüştü.⁴⁶¹ Meclisi açma, kapama, tatile sokma yetkisiyle, meclisin hazırlayacağı yasaları onaylayıp yürürlüğe koyma hakkı, hükümeti göreve getirme, görevden alma yetkisi anayasayla sadece padişaha tanınmıştı.⁴⁶²

Mebuslar önce Padişaha sadakat yemini edeceklerdi.⁴⁶³ Her iki meclis de padişahın kararıyla 1 Kasım’da toplanacak ve 1 Mart’ta tatile girecekti. Meclislerin birlikte toplanmaları esastı. Padişah, devletin menfaatleri gerektiriyorsa, parlamentoyu kanunda belirtilen tarihten önce toplayabileceği gibi toplantı devresini uzatma ve kısaltma yetkisine de sahipti.⁴⁶⁴

Meclis-i Umumi üyelerinin herhangi bir yasal sorumluluğu bulunmamaktaydı. Yani parlamento üyeleri görevlerini yerine getirirken kullandıkları sözlerden, düşüncelerinden, kullandıkları oydan ötürü hukuki ve cezai almayacaklardı. Yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını ve milletvekilliğinin düşürülmesini gerektiren durumlar ise Meclis-i Umumi üyelerinden birinin ihanette bulunması ya da Kanun-i Esasi’yi ortadan kaldırma girişiminde bulunması, rüşvet aldığı belirlenmesi gibi durumlar olarak belirtilmişti ki meclisin üçte iki çoğunluğunun kararı ile Meclis-i Umumi üyelerinden birinin dokunulmazlığı kaldırılabilir ve yargı yolu açılabilirdi. Üyelerin hapis ya da yüz kızartıcı bir ceza almaları halinde üyelikleri sona erecekti. Üyeler oylarını bizzat kendileri kullanacaktı. İki heyetin ikisine birden üyelik yoktu. Toplantı yeter sayısı kanunda belirtilmişti.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Müzehher Yamaç, “İlk Anayasa, (1876 Kanun-i Esasisi)”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.5, Tekirdağ, 2014, s. 60.

⁴⁶¹ Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, (1876-1918)** TC Anadolu Üniversitesi Yayını No 3045, Eskişehir, 1994, s. 12.

⁴⁶² Yamaç, **A.g.m.**, s. 59.

⁴⁶³ Abadan, **A.g.m.**, s. 26.

⁴⁶⁴ Yamaç, **A.g.m.**, s. 61.

⁴⁶⁵ Yamaç, **A.g.m.**, s.61.

3.5.5. Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan

Heyet-i Ayan, günümüzdeki senatoyu andıran ikinci meclis olarak görev yapacaktı. Heyet-i Ayan üyelerini direkt padişahın kendisi, devlet hizmetinde bulunmuş ve kırk yaşından büyük kimseler arasından seçecekti. Mensuplarının toplamı Heyet-i Mebusan'ın toplam mebus mevcudunun üçte birinden az tutulacaktı. Heyet-i Ayan üyeliği ömür boyu sürecekti. Üyelik, bizzat üyelerin kendi istekleriyle başka bir göreve tayin edilmeleri durumunda düşerdi. Meclis-i Mebusan'dan gelen kanun tekliflerini, bütçeyi görüşmek asli görevleri arasındaydı. Bunun yanı sıra kanun tekliflerinin Kanun-i Esasi'ye, genel ahlaka, dine ve padişahın haklarına uygunluğunu denetlemek, uygun görmediklerini red veya düzeltme talebiyle meclise geri göndermek de yetkileri arasındaydı.

Heyet-i Mebusan'ı oluşturacak milletvekili sayısı Osmanlı nüfusundan her 50 bin erkeğe bir milletvekili düşecek şekilde belirlenmişti. Milletvekili sadece kendi seçim bölgesinin değil, bütün Osmanlı'nın vekili olacaktı. Bu madde halkın, temsil yoluyla doğrudan idareye katılımını sağladığından padişahın mutlak yetkilerini sınırlandırma anlamına da geliyordu.⁴⁶⁶ Seçimler gizli oyla yapılacak ve dört yılda bir yenilenecekti. Seçimler 28 Ekim 1876 tarihli Talimat-i Muvakkate esas alınarak ve iki kademeli yapılacaktı. İlk turda, birinci seçmenler, önce ikinci seçmenleri seçecekler, sonrasındaki turda ise ikinci seçmenler tarafından mebuslar belirlenecekti. Seçimlerde basit çoğunluğun baz alındığı bir sistem uygulanacaktı.

Kanun teklifleri önce padişahın onayına sunulacaktı. Sultanın onayladığı yasa teklifini görüşen Şuray-ı Devlet, bir kanun teklifi hazırlayacak ve hazırlanan lahiya, Mebusan Meclisi'nde, sonra da Heyet-i Ayan'da görüşülecekti. Tasarının her iki meclisteki görüşmelerde de kabul görmesi halinde padişahın son onayına sunulacaktı. Padişah hazırlanan tasarımı onaylarsa kanunlaşacak ve yürürlüğe sokulacaktı.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Kurşun, A.g.e. , s.s. 12, 13.

⁴⁶⁷ Gözler, A.g.e., s. 167 (“Görüldüğü gibi kanunlar üzerinde padişahın mutlak bir veto yetkisi mevcuttur.”)

3.5.6. Yürütme

Madde 3, 4 ve 5'te ifade edildiği üzere yürütme erki Padişah'a aitti. Kanun-i Esasi'ye göre padişahın yasama ve yürütme görevlerinde cezai sorumluluğu yoktu. Ayrıca padişahın, bakanların belirlenmesi veya görevden alınması, uluslararası antlaşma yapma yetkisi, para basımı, rütbe ve nişan verilmesi, kanunların ve düzenlemelerin hazırlanması, savaş ve barış ilanı, kanun ve şeriat hükümlerinin uygulanması, kara ve deniz olmak üzere ordunun komutanlığı, cezalarda indirim veya af, Meclisin toplantıya çağırısı, tatil edilmesi, kapatılması gibi yetkileri de bulunmaktaydı.⁴⁶⁸

Saltanatın sahibi Osmanlı sülalesiydi. Sülale içinde saltanat, ekber evlat sistemiyle bir padişahтан sonrakine geçmekteydi yani padişahlık görevdeki sultanın oğluna değil, sülalenin yaşça en büyük erkeğine geçiyordu. Padişahın halifelik görevi ve unvanı da sabitti. Padişah siyasi sebeplerle görevden alınamayacağı gibi, padişah hakkında, istisnasız asla herhangi bir hukuk veya ceza davası açılamazdı.

3.5.7. Heyet-i Vükela

27. ve 38. maddeler arasında “*Vükela-i Devlet*” (Bakanlar Kurulu), başlığı altında yürütme organının özellikleri belirtilmekteydi.⁴⁶⁹

Bakanlar Kuruluna sadrazam başkanlık ederdi. Bakanlar Kurulunda, şeyhülislam ile bakanlık görevi üstlenmiş diğer vekiller de hazır bulunurdu. Vükela-i Devlet'i oluşturan kimseler, doğrudan doğruya padişah tarafından atanırlar veya azledilirlerdi. Dolayısıyla da Meclis-i Mebusan'a değil padişaha karşı sorumluydular. Oysa, meşrutî rejimlerde nazırların sadrazam tarafından atanması ve hükümet üyelerinin hep birlikte Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmaları gerekirdi. Anayasa hazırlıkları yapılırken hükümetin meclise karşı sorumlu olması yolunda talepler geldiyse de söz konusu talepler, kendi otoritesini ortadan kaldıracağına inanan II. Abdülhamit tarafından reddedilmişti. Meclis-i Mebusan gerekli görmesi durumunda nazırları çağırıp açıklama isteyebilirdi. Ayrıca Meclis-i Mebusan güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürme hakkına sahip değildi. Gözler'e göre bu yüzden, meşrutiyetle kurulan hükümet sistemi, parlamenter vasfına sahip olamazdı.

⁴⁶⁸ Yamaç, **A.g.m.**, s. 60.

⁴⁶⁹ Yamaç, **A.g.m.** s. 60.

Keza sultanın üzerinde topladığı yetkilerin aşırılığında ötürü, kurulan sistem olsa olsa bir sınırlı monarşiydi.⁴⁷⁰

Ayrıca Kanun-i Esasi 86. madde ile padişaha “kanun hükmünde kararname” çıkarabilme hakkını veriyordu. Bu da padişahın, parlamentodan bağımsız bir biçimde, istemesi durumunda, tüm yasama yetkisine de tek başına sahip olabilmesi anlamına geliyordu. Üstelik 7. maddede padişahın parlamentoyu dağıtma hakkına sahip olduğuna vurgu yapılıyordu.⁴⁷¹

Eğer padişah meclisi kapatırsa, altı ay içinde seçim yapılacak ve yeni bir meclis oluşturulacaktı.

3.5.8. Yargı

Kanun-i Esasi’de yargı organı “*mehakim*” (mahkemeler) başlığıyla 81 ila 91. maddelerde düzenlenmişti. Buna göre yargılamaya önemli güvenceler ve imtiyazlar tanınmıştı. Hakimler azledilemeyecekti. Yargı tarafsız ve bağımsız olacaktı. Yargılamanın aynılığı ilkesine uyulacaktı. Dava açma serbestisi getirilecekti. Mahkemeler ihkak-ı haktan imtina etmeyeceklerdi. Yargıç güvencesi sağlanacaktı.⁴⁷²

Hakimlerin tayin ve azli kendi kanununa göre gerçekleşir, padişah tarafından tayin ve azil olunamazlar (temyiz mahkemesi yetkili kılınmıştı) fakat istifa edebilirlerdi.⁴⁷³

Osmanlı, demokrasinin olmazsa olmazlarından hatta en önemli unsuru kabul edilen seçim olgusuyla ilk kez 1877 seçimleriyle tanışmıştı. Ama ondan önce de 1840 yılında, sancakların yönetsel organlarından muhassıllık meclisleri için yapılan seçimlerin, “seçim” in ilk uygulaması olarak da kabul edilebileceğini düşünenler vardır. Vergilerin toplanması amacıyla teşekkül ettirilen bu meclislere yönelik yapılan seçim, Müslüman halkı ilk kez seçimle tanıştırmıştı. 1864 Vilayet Nizamnamesi, halkın yönetime katılması yönünde ileri bir adımı temsil etmiş, asıl gelişme Kanun-ı Esasi’nin ilanı ile olmuştu.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ Gözler, **A.g.e.**, s. 168.

⁴⁷¹ Berkes, **A.g.e.**, s.s. 327,328.

⁴⁷² Gözler, **A.g.e.**, s. 168.

⁴⁷³ Yamaç, **A.g.m.**, s. 63.

⁴⁷⁴ Kenan Olgun, “Osmanlıda Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı?”

<http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanlida-milletvekili-secimleri-nasil-yapilirdi>, (Erişim: 23.06.2018)

Meşrutiyet fikrine karşı olanlar boş durmamış, hemen Kanun-i Esasi'ye tepkilerini gösterip aleyhinde çalışmaya başlamışlardı. Bunlara padişahın bizzat kendisi de eklenmişti. Meşrutiyet karşıtlarının kulisleri ve karalama kampanyalarının sonucunda II. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azledip tutuklatarak, İtalya'ya sürgün etmişti. Üzerinde büyük tartışmaların yaşandığı 113. madde, ilk kez Anayasayı kaleme alan ve söz konusu maddenin Anayasaya sokulmaması için büyük mücadele verse de başarılı olamayan Mithat Paşa'ya uygulanmıştı. Bu da ülkede yeni huzursuzluklar doğmasına ortam hazırlamıştı.⁴⁷⁵

Bir parlamento teşekkül ettirilecekti ama Meşrutiyetin ilanı ile meclisin açılması arasında çok az bir zaman olduğundan, seçimlerin nasıl ve hangi esaslara göre yapılacağına dair henüz bir kanun hazırlanmamıştı. Mithat Paşa “*Talimat-ı Muvakkate*” olarak bilenen bir seçim genelgesi yayınlayarak Bakanlar Kurulu'na ve Padişaha onaylatmıştı. Bu genelgedeki esaslar ile anayasada belirtilen hususlar arasındaki farkın sebebi, Talimat-ı Muvakkate'nin, anayasadan evvel ve geçici bir gereksinimi karşılamak için hazırlanmış olmasıydı. Osmanlı döneminde ve dolayısıyla tarihimizdeki ilk seçimlerde, anayasa bir takım esaslar koyduğu halde bunlar uygulanmamış, “*Talimat-ı Muvakkate*”de vurgulanan esaslar belirleyici olmuştu.⁴⁷⁶

Örneğin Kanun-i Esasi'ye göre seçimlerde her 50 bin erkek bir mebusla temsil edilecekti. Oysa yönerge en az 130 mebus olmasını istiyordu. Misal, seçimlerin bir veya iki dereceli olmasına dair bir husus bulunmasa da iki dereceli seçim sistemine vurgu yapılmaktaydı. Örneğin Anayasa, seçilmek için 30 yaşını şart koştuğu halde, Talimat-ı Muvakkate, bunu 25'e indirmişti. Yine Anayasa, aday olmak için siyasi bir suç veya cinayet gibi suçları dikkate almasa da yönerge, bunu seçilmeye engel bir durum olarak görmekteydi. Anayasada seçilmek için emlak sahibi olmak gibi bir zorunluluk olmasa da Talimat-ı Muvakkate bunu bir koşul olarak kabul etmişti.⁴⁷⁷

Talimat-ı Muvakkate'nin belli başlı hükümleri şunlardı:⁴⁷⁸ 1- Toplam 130 mebus seçilecekti ve bunların 80'i Müslüman teba arasından 50'si ise

---

⁴⁷⁵ Uçarol, **A.g.e.**, s. 336.

⁴⁷⁶ Servet Armağan , “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.3, S.3-4 İstanbul, 1967, s.48.

⁴⁷⁷ Armağan, **A.g.e.** , s. 52.

⁴⁷⁸ Kızıltan, **A.g.m.** , s. 262.

gayrimüslimler arasından seçilecekti. 2- İki dereceli bir seçim usulü öngörülmekteydi.⁴⁷⁹ 3- Her şehirde vekiller, o şehrin sancak ve kazalarında görev yapan idare meclisi üyelerince belirlenecekti. Talimat-ı Muvakkate'ye göre mebus adaylarında Osmanlı Devleti vatandaşlığı, 25 yaşından büyük olmak, Türkçe bilmek, seçildiği ilin halkına mensup olmak, iyi ahlaklı olmak, yüz kızartıcı bir ceza almamış olmak, yaşadığı yerde emlak sahibi olmak, memur ise görevinden ayrılmış olmak gibi şartlar aranacaktı.⁴⁸⁰

İdare meclisleri, aday olma şartlarına sahip olanlar ve o vilayette yaşayanlar arasından, o vilayet için belirlenen mebus sayısı oranında Müslüman ve gayrimüslimin isimlerinin yazıldığı bir kağıdı imzalayıp mühürleyerek kazalarda kaymakama, sancaklarda sancak beyine teslim edeceklerdi. Bu görevliler, kendilerine iletilen zarfları açmadan, bağlı oldukları şehrin valisine göndereceklerdi. Vilayet idare meclislerinin de oyları alındıktan sonra 15 kişilik bir komisyonun nezaretinde bu zarflar açılacaktı. Komisyonca vilayetin önde gelenleri, alimler, din adamları görev alacaktı. Oyların sayımından sonra şehrin mebus sayısı oranında, en fazla oy alanlar belirlenecekti. Oyların eşit çıkması durumunda kura yöntemine başvurulacaktı. Son tahlilde, hazırlanan tüm seçim evrakı, tutanaklar Şuray-ı Devlet tarafından incelenmek üzere vali tarafından Babıali'ye gönderilecekti.⁴⁸¹

3.5.9. İlk Seçim ve Mebusan Meclisi

Osmanlı'daki ilk mebus seçimlerinin kesin tarihi bilinmediğinden⁴⁸² tarihe sadece gerçekleştiği yıllarla anılarak 1877 seçimleri diye geçmiştir. 1877 seçimlerinin halkın genel eğilimini ne kadar yansıttığı tartışma konusudur zira seçilecek mebus sayısı ile genel nüfus orantılı değildi. Hatta Avrupa'ya, adaletli görünme gayesiyle Hristiyan mebusların sayısı, olması gerekenden fazla tutulmuştu. Örneğin 20 seçim bölgesine ayrılan İstanbul'da, Müslüman

---

⁴⁷⁹ Armağan, **A.g.m.**, s. 56. "Halbuki Taşrada ikinci seçmenlerin seçimi diye bir seçim yapılmış değildir. İdare Meclisi azaları, Talimatı Muvakkate tarafından ikinci seçmen itibar olunmuşlardır, İstanbul ve civarında ise iki dereceli seçim esasına daha fazla uyularak hareket edilmiş; ikinci seçmenler halka seçtirilmiştir. Bu sebeple 1876 seçimleri tek veya çift dereceli olmuştur diye kesin bir cevap vermek mümkün değildir."

⁴⁸⁰ Seyit Vakkas Toprak, "İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu", **Sosyoloji Dergisi**, C. 3, S.26, (2013), s.174.

⁴⁸¹ Armağan, **A.g.m.**, s. 52.

⁴⁸² Kızıltan, **A.g.m.**, s. 267.

nüfusun oranı gayrimüslimlerden kat be kat fazlayken her bölgeden bir Müslüman bir de gayrimüslim vekil seçilmişti.

Osmanlı'nın seçilen ilk mebusları İstanbul'da buluşmuşlardı. Talimat-ı Muvakkate'nin öngördüğü rakama ulaşılammıştı. Meclis-i Mebusan'da 115 mebusun altmış dokuzu Müslüman, kırk altısı gayrimüslimdi. Meclisin Mart ayının ilk Salı günü açılacağı belirtilmesine rağmen bazı vekillerin İstanbul'a gelişlerinin gecikebileceği öngörülerek, açılış 19 Mart 1877 Pazartesi gününe ertelenmişti. Dolmabahçe Sarayı'nda, II. Abdülhamit tarafından hizmete sokulan Mebusan Meclisi'nin başkanlığına Ahmet Vefik Paşa seçilmişti.⁴⁸³ Ortaylı'ya göre ilk Osmanlı meclisi, etnik ve dini açıdan, dönemin kozmopolit Avrupa ülkelerinin parlamentolarından bile daha renkli bir görünümdeydi. Hatta bu kozmopolit yapısından ötürü meşrutiyetin, imparatorluğun bitişini hazırlayacağı görüşünü savunanlar da bir hayli fazlaydı.⁴⁸⁴

Meclis-i Mebusan birinci döneminde toplam 59 toplantı yapmıştı ki bu toplantılarında Karadağ'ın toprak talepleri, Tersane Konferansı'nda büyük devletlerin Osmanlı'dan istekleri, Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açma olasılığı gibi konular görüşülmüştü. Vilayet nizamnamesi, dahili nizamname, belediye, matbuat, sıkı yönetim, gayrimüslimlerin askerlik hizmeti gibi hususlar tartışılmış, gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Birinci dönemde ayrıca 19 Haziran 1877'de seçimlerle ilgili intihab-ı mebusan kanunu kabul edilmiş ancak padişah tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe konamamıştı.⁴⁸⁵

Tersane Konferansı'ndaki talepleri reddedilen büyük devletler, bu sefer Londra'da toplanmışlardı. Osmanlı'dan taleplerini biraz yumuşattılarsa da II. Abdülhamit ve hükümeti bunları da reddetmişti. Mebusan Meclisi de büyük devletlerin Balkanlar'da taviz isteyen tutumlarını ve isteklerini reddeden hükümetin yanındaydı. Osmanlı'da adeta ulusçu bir hava egemendi. 24 Nisan 1877'de "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştı. Savaş döneminde sıkıntılı günler geçiren mebusların, memleketlerine dönmelerini istemişti. Böylece 28 Haziran 1877'de Meclis-i Mebusan'ın birinci çalışma sezonu tamamlanmak zorunda kalmıştı. Sonradan valiliklere ulaştırılan bir talimatla meclisin yeniden toplanacağı söylenmişti.

⁴⁸³ Armağan, **A.g.m.**, s. 54.

⁴⁸⁴ Ortaylı, **Osmanlı Düş...**, s. 131.

⁴⁸⁵ Süleyman Beyoğlu, **Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi**, 1.b., TC. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 40.

İlk dönemini 28 Haziran 1877’de tamamlayan Meclis, ikinci dönemine 13 Aralık 1877 tarihinde başlıyordu. Hala bir seçim kanunu ortaya çıkmadığı için yeni dönem mebusları da yürürlükteki Talimat-ı Muvakkate’ye göre belirlenmişti. 13 Kasım günü Meclis ikinci dönemine başlayacaktı başlamasına ama meclisin açılması için gerekli üçte ikilik çoğunluk sağlanamamıştı, sadece 65 mebus gelmişti. Vilâyetlere yeni bir talimat gönderilerek, tüm mebusların 13 Aralık günü yapılacak ikinci dönemin açılışında hazır bulunmaları istendi.⁴⁸⁶ Bir yoruma göre Meşrutiyet’in bu ilk meclisi, kendisini aslında tam bir “milli meclis” gibi değil, daha çok bir “kurucu meclis” olarak görmüştü. Seçimin milli iradenin ortaya çıkardığı bir kanunla değil de hükümetin hazırladığı bir yönetmelikle yapılmış olması, bunda önemli bir etkendi ve sadece Anayasa’nın emrettiği seçim kanununu çıkarmakla yetinmişti.⁴⁸⁷

İkinci dönem meclisin başkanlığına, en fazla oyu alan Hasan Fehmi Efendi seçilmişti. Mebus sayısı 106’ya düşmüştü ki bunların elli dokuz tanesi Müslüman diğerleri gayrimüslimdi. Yirmi dokuz oturumun gerçekleştirildiği ikinci çalışma döneminde, divan-ı muhasebat, usul-ü muhakemat, idare-i örfiye kanun tasarılarının yanısıra Suriye Vilayeti’nin ikiye ayrılması, göçmenlere yapılacak yardımlar, arzuhal encümeni kurulması gibi hususlar üzerinde çalışmalar yapmıştı⁴⁸⁸ Bu performans Akşin’e göre demokrasiyle ilk kez tanışan Osmanlı için önemli bir aşamayı.⁴⁸⁹

Savaş, Osmanlı Devleti için çok olumsuz geliştirmekteydi. Mebuslar Meclis-i Mebusan’da savaşın gidişatıyla ilgili eleştirilerde bulunuyorlar, hatta bu eleştirilerin ucu direkt padişaha kadar uzanıyordu. Meclis-i Mebusan üyeleri, ikinci dönem çalışmalarının başında, Osmanlı’nın savaştaki başarısızlığının sorumluların yargılanması için bir yüce divan kurulmasını dahi önermişlerdi ki bu Osmanlı tarihinde bir ilkti.⁴⁹⁰ Osmanlı, savaşta Balkanlar’da çok önemli bir toprak kaybına uğramış, Ruslar, İstanbul’un yakınlarına ulaşmışlardı. Meclis-i Mebusan’ın müslüman ve gayrimüslim üyeleri arasında çok sert tartışmalar yaşanıyor. II. Abdülhamit bu şartlar altında meclisin

---

⁴⁸⁶ Kızıltan, **A.g.m.**, s. 269.

⁴⁸⁷ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)** 1.b., Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s. 15.

⁴⁸⁸ Beyoğlu, **A.g.e.**, s. 40.

⁴⁸⁹ Sina Akşin, **Kısa...**, s. 31

⁴⁹⁰ Necmettin Sahir Silan, **II. Meşrutiyet Ve Sonrası Hatıralarım**, DBY Yayınları, İstanbul 2010, s. 47

çalışamayacağını belirtmiş, anayasal yetkisini kullanma kararı almıştı. Sonuç olarak 13 Şubat 1878’de meclisi herhangi bir yeniden toplanma zamanı belirtmeden tatile çıkarmıştı. Osmanlı Devleti monarşik yönetime geri dönmüştü.⁴⁹¹

Kanun-i Esasi tam anlamıyla bir sınırlı monarşi yani meşruti yönetim kurabilmiş miydi? Yani I. Meşrutiyet demokrasi bağlamında bir aşama mıydı? Ya da Osmanlı Devleti’ni demokrasi olgusuna ne oranda yaklaştırabilmişti? Bu konuda çok farklı düşünceler mevcuttur. Gözler’e göre, Kanun-i Esasi’nin tam bir meşruti rejim ortaya çıkardığını söyleyebilmek zordur. Örneğin yasama yetkisinin kullanımında padişaha çok fazla müdahil olma hakkı tanınmaktaydı. Misal bir kanun teklifinin görüşülmesi, yürürlüğe girmesi, padişahın izni ve onayıyla mümkündü. Bakanlar Kurulu, Kanun-i Esasi’ye göre parlamentoya değil, direkt padişaha karşı sorumluydu ki bu da meclisin gücünü azaltmaktaydı. Yani yasama ve yürütme erkleri bir anlamda padişahın emrinde ve yetkisindeydi, dolayısıyla da padişahın yaptırımında önemli bir sınırlama sözkonusu değildi. Ancak yargının padişahın egemenliğinden çıkması, bağımsız mahkemelerin kurulması, birçok temel hak ve hürriyetin tanınması bu bağlamda Kanun-i Esasi’nin olumlu yönleriydi. Ve son tahlilde her ne kadar meşruti monarşi tam anlamıyla tesis edilmiş olmasa da Kanun-i Esasi mutlak monarşiden çıkışın ilk adımı olmuştu.⁴⁹²

Tanilli’ye göre, 1876 Anayasası parlamentolu bir düzen getirmiş olsa da bu yeni düzeni “parlamentar bir düzen” olarak adlandırmak mümkün değildi. Osmanlı Devleti’ndeki bu düzende bakanlar sadece hükümete ve hükümdara hesap verirken, padişahın durumu, gelişmiş parlamenter sistemlerde görülen sembolik devlet başkanı durumundan çok farklıydı. Fiilen ve hukuki açıdan yasama ve yürütmenin padişahın yetkisinde olduğu bir sistemde belki mutlakiyetten meşrutiyete geçilmişti ama bu sadece bir “isim değişikliği”nden ibaretti.⁴⁹³

Kanun-i Esasi halkın özgürlük talepleri neticesinde de ortaya çıkmamıştı. Bu anayasa Tanzimat ve daha öncesi dönemde yetişmiş, Osmanlı Devleti’ndeki mevcut yenilikleri ve gelişmeleri beğenmeyen, yeterli bulmayan,

---

⁴⁹¹ Beyoğlu, **A.g.e.**, s. 40.

⁴⁹² Gözler, **A.g.e.**, s. 169

⁴⁹³ Tanilli, **Devlet...**, s. 121.

kötü gidişatı tersine çevirmenin meşrutî sistemle mümkün olduğuna inanmış bir grup entelektüelin emek ve mücadelesinin sonucuydu. Nitekim hazırlanan metinde hiçbir yerde “millî egemenlik” kavramına vurgu yapılmamış, sadece padişahın mutlak egemenliği, anayasal bir düzeye sınırlandırılmak istenmişti.⁴⁹⁴

Berkes’e göre, Kanun-i Esasi deneyimi iki gerçeği ortaya koymuştu. Bunlardan bir tanesi, yönetici tabakanın ve aydınların ciddi bir moral çöküş yaşamaması diğeri ise halkın haksızlıklar karşısında sesini bile çıkaramayacak durumda olmasıydı.⁴⁹⁵ Ve bu iki durum, meşrutiyetten ziyade bir mutlakiyet yönetimine davetiye çıkarıyordu. Anayasa, halk arasından seçilmiş bir kurucu meclis tarafından hazırlanıp halkın onayına sunulan bir anayasa olmayıp, padişahın hazırladığı bir tüzük mahiyetindeydi ve bu da kurduğu rejimin meşrutiyet olmasına bir engeldi. Zira Kanun-i Esasi padişahı hiçbir şartla bağlamıyor bilakis anayasa birçok şartla sultanın iradesine bağlanıyordu. Kanun-i Esasi, egemenliğin halkta olduğu fikrini savunmazken gücün tanrıda yani onun yeryüzündeki temsilcisi halifede yani padişahta olduğu prensibini benimsemekteydi. Halife padişah istediği zaman parlamentoyu kapatmak, istediği kanunu askıya almak özgürlüğüne sahipti. Tebaanın haklarını içeren 8. ve 26. maddeler arasındaki bölümde sıralanan, kişisel özgürlüğün dokunulmazlığı, açık yargılanma olmadan cezalandırılmama hakkı, konut dokunulmazlığı ve benzeri özgürlüklerin hiçbirinin bir müeyyidesi ve bunları sınırlama yoluna gidecek erki önleyen hususlar da mevcut değildi.⁴⁹⁶

Parlamentoya seçilen mebuslar anayasaya değil, padişaha sadakat yemini edeceklerdi fakat sultanın anayasaya sadakat yemini diye bir husus yoktu, zira makamı kutsal ve sorumsuzdu.

Kanun-i Esasi’ye göre, padişahın tayin ettiği ayanlar aracılığıyla meclisi kontrol altında tutması, meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda padişahın kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi, Meclis-i Vukela’nın atanmasında veya görevden alınmasında padişahın söz sahibi olması, parlamentonun hükümeti denetleme hakkının olmaması gibi

---

⁴⁹⁴ Bucaktepe, **A.g.m.**, s. 47.

⁴⁹⁵ Berkes, **A.g.e.**, s. 325.

⁴⁹⁶ Berkes, **A.g.e.**, s. 326.

uygulamalardan dolayı, kurulan düzen için parlamenter bir sistemden değil, ancak parlamentolu bir yönetimden bahsedebilmek mümkündür.⁴⁹⁷

Meclis ve hükümet arasında bir görüş farkı gündeme geldiğinde padişah kendi arzusuyla meclis ya da hükümet üyesini ya da üyelerini görevden alabilme özgürlüğüne de sahipti. Meclis güvensizlik oyuyla hükümeti düşüremezdi yani bir bakan, meclis tarafından istenmese bile padişahın kararıyla istediği kadar kabinede kalabilirdi veya bunun tam tersi meclisin takdir ettiği bir bakanın görevi, padişah tarafından ne zaman isterse sona erebilirdi. Son tahlilde, Berkes'in tanımıyla, bu şekilde hazırlanmış bir anayasa yalnızca halk iradesinin azaltıldığı bir meşrutiyet ya da hükümdarın gücünün arttığı bir mutlakiyet rejimi ortaya çıkartabilirdi.⁴⁹⁸

Karpat'a göre, 1876 Anayasası hükümlerine göre kurulmuş Mebusan Meclisi, demokrasilerin oluşmasında önemli bir rol oynayan orta sınıfın Osmanlı Devleti'nde belirmesine ve siyasi güç kazanmasına ortam hazırlamıştı.⁴⁹⁹ Mebusan Meclisi zabıtları bu bağlamda ne istediğini bilen ve bunu cesaretle padişaha ileten orta sınıfın demokrasi anlayışını yansıtmaktaydı. Gerek Osmanlı için gerekse yeni oluşmakta olan Türkiye için bu anayasa, demokrasi kültürünün oluşmasında ilk adımdı. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet idaresi ithal bir düşünce olmaktan çıkmış artık Osmanlı toplum kültürünün bir parçası haline almaya başlamıştı.⁵⁰⁰

Armaoğlu da 1876 Anayasası'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa anayasalı rejimi başlatsa da I. Meşrutiyet hareketinin tabandan, halkın talepleri neticesinde gerçekleşmediğine dikkat çeker. 1876 düzenini Yeni Osmanlılar denen bir avuç Osmanlı aydınının, devletin çöküşünü durdurmak için çözümler ararken çare olarak gördüklerine vurgu yapan Armaoğlu, I. Meşrutiyetin sadece padişahın mutlak otoritesini bir parça törpülediğini, bazı esas hak ve hürriyetler getirdiğini savunur. Anayasanın padişahla yapılan pazarlık neticesinde ilan edilmiş olması ise I. Meşrutiyet'in Avrupa'daki liberal hareketlerden farklılığıdır.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁷ Beyoğlu, A.g.e., s. 39.

⁴⁹⁸ Berkes, A.g.e., s. 328.

⁴⁹⁹ Karpat, A.g.e., s. 42.

⁵⁰⁰ Karpat, A.g.e., s. 44.

⁵⁰¹ Armaoğlu, A.g.e., s. 57.

1877 seçimlerinin demokrasinin gereklilikleri ve zorunluluklarıyla ne kadar örtüştüğü de ayrı bir tartışma konusudur. Örneğin seçimler Anayasaya ve hükümlerine göre yapılmamıştı. Anayasanın emrettiği bir seçim kanunu çıkarabilmek için önce meclisin kurulmuş olması gerekirdi ve meclis henüz çalışmaya başlamadığından Talimat-ı Muvakkete esas alınmıştı. Bu da anayasal hükümleri içermeyen ayrı bir genelgeden ibaretti. Seçimlere toplumun her kesimi değil, sadece erkekleri katılabılmış, seçenler de seçilenler de erkeklerden oluşmuştu dolayısıyla bir “genel seçim”den bahsedebilmek zordu. Kaldı ki taşrada yapılan seçimlere de bütün erkek nüfus katılamamış, sadece idare meclislerini oluşturanlar oy kullanabilmişlerdi. 1877 seçimlerinin demokrasi kavramıyla çelişen bir diğer yönü de seçimlere siyasi partilerin değil, şahısların katılmış olmasıydı.⁵⁰²

Geneline bakıldığında Kanun-i Esasi'nin şekil açısından çağdaşı diğer anayasalara benzediği görülmekteydi. Özellikle de 1831 tarihli Belçika ve 1850 tarihli otoriter Prusya Anayasa'larından etkilendiği söylenebilirdi. İçerik bağlamında ise Osmanlı Devleti'nin kendi şartlarından doğmuştu. Kanun-i Esasi, içeride bir değişimi hedefleyen bir yerli projeydi dolayısıyla sadece dış sorunlara çare bulmak için ilan edildiğini söylemek mümkün değildi. Kanun-i Esasi, devleti ve iktidarı belirlemeyi amaçlayan, siyasal rejimin nasıl işleyeceğini, yetkilerin nasıl kullanılacağını hükümlere bağlayan, sorumluluk ve denetime kısmi bir işlerlik kazandıran, yargı bağlamında da birçok yenilik getiren bir metindi. Her ne kadar padişahın yasama ve yürütme üzerindeki yoğun baskısından ötürü eleştirilse de Kanun-i Esasi ile sultanın geleneksel otoritesinin biraz bile olsa anayasa ile sınırlandırılmış olması önemliydi. Ayrıca Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimle göreve gelecek olması, halkın siyasete ve yönetime katılması bağlamında yeni bir adımdı. I. Meşrutiyet ile kazanılan bu deneyim, Cumhuriyet döneminde yapılacak diğer anayasalara da temel oluşturacaktı.⁵⁰³

3.5.10 I. Meşrutiyet'in Sonu

II. Abdülhamit 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz tatil ettiğini açıklamış, bu da I. Meşrutiyet'in sonu olmuştu. Padişahın bu tutumu ve kararı, kendisine

⁵⁰² Armağan, **A.g.m.**, s.s. 54, 55, 56, 57.

⁵⁰³ Kurşun, **A.g.e.**, s. 15.

güvenmiş ve inanmış meşrutiyet aydınlarına büyük bir hayal kırıklığı yaşatmıştı. Sultan II. Abdulhamid, her ne kadar parlamentoyu kapatmışsa da iktidarını sağlamlaştırma adına kendisine tahtın yolunu açanlara karşı uyumlu bir politika izlemeyi uygun görmüştü. Padişahın devlet yıllıkları olan salnamelerde Kanun-i Esasi'yi yayınlamaya, Ayan Meclisi'ne üye atamaya devam ediyordu.⁵⁰⁴ Çıkarılan kanunlar, yeniden açıldığında Meclis tarafından onaylanmak üzere geçici olarak çıkartılmaktaydı. Tüm bunlar kamuoyunun kafasında “parlamentoyu yeniden açacak” izleniminin ve beklentisinin oluşmasına neden oluyordu.⁵⁰⁵ Ancak bu, tamamen padişahın bir oyalama taktiği idi zira hala yönetiminin tehlikede olduğuna inanıyordu. Nitekim II. Abdülhamit'in sonrasında izlediği baskıcı politikalar ve uygulamaya soktuğu istibdat rejimi, hayal kırıklığının gittikçe tepkiye ve isyana dönüşmesine ortam hazırlıyordu. Fakat anayasa askıya alınınca, Ali Suavi, beraberindekilerle birlikte, V. Murat'ı yeniden tahta geçirmek için şehzadenin oturduğu Çırağan Sarayı'na doğru harekete geçmiş ancak, harekete önderlik eden Ali Suavi baskın esnasındaki arbedede öldürülmüştü.

Abdülhamit, Alman uzmanlardan destek alarak çok güçlü bir hafiye sistemi kurmuştu. Saraya yapılan binlerce jurnalın büyük bölümü kin, iftira ve yalandan ibaretti. İftira edenlerin cezasız kalması, jurnalciliğin gittikçe daha da kökleşmesine ve yükselmesine ortam hazırlıyordu. Birçok eser yasaklanmıştı ve basının üzerinde büyük bir sansür uygulaması başlamıştı. Hürriyet, ihtilal gibi kelimeler sözlüklerden çıkartılmıştı.⁵⁰⁶

Akşin'in tanımına göre “padişahın tabiatına uygun, ruhen hastalıklı” bir sansür dönemi hüküm sürmekteydi. Misal II. Abdülhamit'in burnu büyük olduğundan “burun”, oturduğu saray Yıldız'da olduğu için “yıldız”, selefini anımsattığı için “murat” kelimelerinin kullanımı yasaktı. Hatta diğer ülkelerde suikast neticesinde öldürülen devlet görevlerinin bile doğal sebeplerle öldükleri yazılıyordu.⁵⁰⁷

II. Abdülhamit, iktidarını güçlendirdikten ve tehlike gördüğü kesimleri baskı altına aldıktan sonra, Babıali'nin de tüm yetkilerini bizzat kullanmaya,

⁵⁰⁴ Afyoncu, **A.g.e.**, s. 230. “Örneğin 1879'da padişahın başhekimi Mavroyani Efendi ile Konstantin Efendi Meclis-i Ayan'a tayin edilmişlerdi.”

⁵⁰⁵ Ali Akyıldız, **İdari Reformlar, Yıldız Bürokrasisi ve Babıali**, TC Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s.32.

⁵⁰⁶ Aybars, **A.g.e.**, s. 25.

⁵⁰⁷ Akşin, **Türkiye...**, s.s. 165,166

deyim yerindeyse “tek adam” rejimi kurmaya başlamıştı. Özellikle 1890’lardan sonra tüm erki eline alan ve Babıali yöneticilerini devreden çıkarıp etkisizleştiren padişah, Yıldız Sarayı’nı tüm Osmanlı’nın yönetim merkezi haline dönüştürmüştü. Burada kendi ekibini oluşturan ve yetkilerini kısmen bu ekiplere aktaran II. Abdülhamit kanuna değil, egemen güce yani padişahlığa itaati önemsiyordu. Yıldız Sarayı’nda kurduğu bu sistem de aynı mantıkla oluşturulmuştu ve direkt padişaha bağlı işlemekteydi.⁵⁰⁸

Devrin sınırlı sayıdaki aydınları durumdan hiç hoşnut değildi. I. Meşrutiyet’te emeği olan Genç Osmanlılar susturulmuştu. Tepkiler dillendirilmekte, eleştiri kazanı kaynamaktaydı; ama adı üzerinde “istibdat dönemi”ydi.” Tepkilerini dile getirenlerin ortak kaderi sürgündü. Dönemin aydınlarının bir kısmı Fizan’a ve başka yerlere sürgüne gönderiliyordu. Sürgün edileceğini öngörenler ise başta Paris olmak üzere Avrupa’ya kaçıyorlar ve tepkilerini buradan iletmeye devam ediyorlardı. Padişahın sindirmeye çalıştığı aydınların yanı sıra, kitlesel hareket gücü yüksek olan, Batı tarzı eğitim almaya başlayan ve dil bilen subaylar vardı ki bunlar da padişah tarafından potansiyel bir tehlike ve tehdit olarak görülerek “Ne olur ne olmaz, İstanbul’dan uzak olsun.” diyerek Makedonya’da görevlendiriliyorlardı ekseriyetle. Tabii bu görevlendirmeler sebebiyle de bu subaylar için Avrupa ile dirsek teması kolaylaşıyor hatta yoğunlaşıyordu.

II. Abdülhamit döneminin baskıcı politikaları neticesinde birçok aydın ülke dışına sürgüne gönderilmiş, Tanzimat döneminde yetişmiş, özgürlükçü fikirleriyle ön plana çıkmış, Batılı bir eğitim almış Osmanlı aydınları bu baskıcı rejime karşı mücadele içine girmişti. Yeni Osmanlılar 1877’de Abdülhamit tarafından dağıtılmalarının ardından faaliyetlerini yurt dışında gizli gizli sürdürürken onların bu çalışmaları İttihat ve Terakki’ye giden yolu açıyordu.

3.5.11. İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu

Özgürlük, anayasa, meşrutiyet fikirleri, dönemin İstanbul’unda büyük meslek okullarında hızla yayılmaya başlamıştı. Çağdaş ülkelerin kat ettikleri ilerlemeyi gören, Batılı devletlerin özgürlüğe ve ekonomik bolluğa

---

⁵⁰⁸ Akyıldız, **A.g.e**, s. 32.

ulaşmalarından etkilenen milliyetçilerin sayısı artıyor, II. Abdülhamit'in ve çevresindekilerin, ülkenin her alanda kötü gidişatını daha da derinleştirdiğini, halkın sömürgeleşmeye doğru gittiğini ve ordunun alaylı, vizyonsuz subayların elinde kan kaybettiğini müşahede eden bir grup genç, meşruti idareyi kurmayı ve onun koruyucusu olmayı amaçlayan “İttihad-ı Osmanî” cemiyetini kurmaya karar vermişlerdi.⁵⁰⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temeli 1889'da, Gülhane'de dört askeri tıbbiye öğrencisi tarafından atılıyordu. 3 Haziran 1889'da “İttihad-ı Osmanî” örgütü Askerî Tıp Fakültesi'nde okumakta olan İbrahim Ethem, Mehmet Reşit, İşhak Sukuti ve Abdullah Cevdet tarafından kurulmuştu.⁵¹⁰

İttihad-ı Osmanî ilk toplantısında başkanlığa Ali Rüşdi'yi seçmişti. Cemiyet, İstanbul'da sivil ve askeri okullarda öğrenim gören gençlerden büyük destek bulmuş ve kısa sürede büyümüştü. Cemiyet, örgütlenmesinde İtalyan Carbonari Teşkilatı'nın modelini uyguluyor, hücreler şeklinde örgütleniyordu ki bu tarz yapılanmalar birbirini tanımamayı getirdiğinden böylelikle ihbar edilme (jurnal) tehlikesinin de önüne geçiliyordu.

Yola çıkarken İttihat ve Terakki'nin vizyonunda Osmanlı ülkesini daha hür, daha müreffeh, Batı kriterlerinin daha çok özümsemiği bir ülke yapmak, padişahın millet ve devlet üzerindeki kontrolünü sınırlamak, Osmanlı birliğini sağlamak gibi Osmanlıcı hedefler vardı. Aynı yıl Paris'te yaşayan meşrutiyet taraftarlarıyla temasa geçildi ve Ahmet Rıza Bey ile Dr. Nazım Bey'in önerisi neticesinde cemiyetin ismi “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak değiştirildi. Cemiyet 1895'ten sonra faaliyetlerini yoğunlaştırarak yurt içinde ve dışında şubeler açmaya başladı. 1895-96 yıllarında İttihat ve Terakki örgütü bir nizamname yayınlanarak meşrutiyeti geri getirmeyi görev kabul ettiklerini, bu ülküye inanan herkesin katılımına açık olduklarını belirterek, Osmanlı'nın saltanat ve hilafet hakkına bağlı olduklarını ancak sarayın meşrutiyetin ilanına karşı çıkması durumunda gereken tedbirlere başvuracaklarını duyurmuştu.⁵¹¹

Tüzüğünü yayınlayan örgüt üyeleri başlarda Babıali'ye bir baskın düzenlemeyi ve Abdülhamit'i hal etmeyi planlamışlardı. Ama baskın

⁵⁰⁹ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, 2.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 17.

⁵¹⁰ Orhan Örs, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.51, (2013), s. 689.

⁵¹¹ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.17.

duyulunca gerçekleşmemiş, olaya adı karışan öğrenciler sürgüne gönderilmişti.

Mardin'e göre, Osmanlı yönetiminin aczi karşısında Ermeni ihtilâl komitelerinin devleti dağıtmalarından duyulan endişe, gençleri harekete geçirmeye yeterli olmuştu.⁵¹² İstanbul'daki birçok şube yöneticisi deşifre olup yakalanınca örgüt yöneticileri yurt dışına kaçmak zorunda kalan ve meşrutiyete yönelik taleplerini ve çalışmalarını yurt dışında sürdüren İttihat ve Terakki'ciler, Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Arap milliyetçileriyle iletişime geçerek onları da aralarına almak istediler. Bu teşebbüs cemiyetteki iç çatışmaların da yüz üstüne çıkmasına neden oldu. 1902'de Paris'te bir kongre yapılmış, kongreye Jön Türk hareketinin ileri gelenlerinden oluşan yaklaşık 70 kişilik bir delegasyon katılmıştı.⁵¹³ Ancak yabancı devletlerin desteğini talep edip etmeme noktasındaki sorunda, gruplar arasında görüş ayrılığı yaşanmış, ortak bir eylem planı ortaya çıkartılamamıştı.⁵¹⁴

Prens Sabahattin ve grubu, yabancıların özellikle de İngilizlerin müdahalesini uygun görüyor,⁵¹⁵ meşrutiyeti ihtilal yoluyla geri getirme fikrini savunan Ahmet Rıza Bey Grubu ise yabancı müdahalesine karşı tavır sergiliyordu.

Sonuç itibarıyla meşrutiyeti getirme idealiyle yola çıkanlar bölünmüştü. Prens Sabahattin ve fikirlerini destekleyenler Teşebbis-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurma kararı almışlardı, Ahmet Rıza taraftarlarıysa Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni. İttihat ve Terakki Cemiyeti katı bir merkezîyetçiliği, Prens Sabahattin ise tam tersini savunuyor, güçlü bir merkezi yönetimin, bireyin önemsiz görüldüğü, memurların kibirli bir biçimde halkı ezdiği bir sisteme dönüştüğünü Osmanlı'dan örnekler vererek anlatıyordu.⁵¹⁶ Prens Sabahattin devlet yönetiminde ciddi reformların kaçınılmaz olduğunu savunuyor, merkezîyetçi yaklaşımın terk edilmesini, bugün federasyon olarak adlandırılan sisteme benzer bir modele geçilmesini öneriyordu.

---

⁵¹² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi, Makaleler IV**, 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 99.

⁵¹³ Çavdar, **İttihat...**, s. 18.

⁵¹⁴ Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri-I", **Sosyoloji Dergisi**, 1989, S.1, s. 99.

⁵¹⁵ Akyıldız, **A.g.e.**, s. 4.

⁵¹⁶ Çavdar, **İttihat...**, s. 20.

İttihat ve Terakki cephesine gelince, 1906 Eylül'ünden sonra cemiyet üyeleri örgütlenmeyi daha da geniş kitlelere yayabilme çabasına girişmişlerdi. Bu bağlamda Dr. Nazım'ın gizlice Selanik'e gidişi çok etkili olmuş ve cemiyet Selanik'te büyük teveccühle karşılanmıştı ki bunda Enver Bey'in etkisi çok büyük olmuştu. Kazım Karabekir'in 2. İttihak ve Terakki Cemiyeti, Tarık Zafer Tunaya'nın ise "*Asıl İttihat ve Terakki*"⁵¹⁷ olarak adlandırdıkları örgütse Selanik'te ilk önce Eylül 1906'da Hürriyet Cemiyeti adıyla kuruluyordu.

Suriye'de de 1906 yılının sonlarına doğru Atatürk'ün de bir süre dahil olduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştu. Gizlice Rumeli'ye geçen Mustafa Kemal burada da şubeler kurmaya çalışıyordu. İki cemiyet birleşme kararı almıştı. Bu birleşmeden önce Paris'teki "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile Selanik'teki örgüt birleşerek "Terakki ve İttihat" adını almıştı.⁵¹⁸ Selanik'te yeniden yapılanan örgüte çok yoğun bir katılım vardı.⁵¹⁹

II. Abdülhamit'e ve yönetimine tepki duyan cemiyetler, basın da katılımıyla Paris'te bir toplantı organize etmişlerdi. Bu kongrede alınan kararlara göre Abdülhamit tahttan inmeye zorlanacak, meşrutiyet yeniden ilan ettirilecekti. Bu amaç doğrultusunda pasif direniş, halka hükümete vergi vermeme çağrısı, ordunun ihtilalcilerin yanına çekilmesi gibi kararlar alınmıştı. Hatta nihai amaca ulaşabilmek için gerekirse büyük bir ayaklanma çıkartılacaktı.⁵²⁰

Makedonya'da İttihak ve Terakki hızla örgütleniyor, hareket ihtilalci bir yöne kayıyordu. 1908'e gelindiğinde yaşananlar gittikçe kabaran bu tepkiyi patlama noktasına getirmişti. 8-9 Haziran'da İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'da buluşup Osmanlı İmparatorluğu ve boğazlar sorununu görüşmeleri ve Osmanlı Devleti'ni paylaşma teşebbüsleri artık bardağı taşıran son damla olmuştu.

Abdülhamit, İttihak ve Terakki'nin muhtemel bir başkaldırısından, Rumeli Müfettişi Hilmi Paşa'nın telgrafı aracılığıyla haberdar olmuştu. Telgrafta Jön Türk komitelerinin eylem hazırlığının bilgisi verilmişti. Abdülhamit'in hafiyeleri yine görev başındaydı. Gönderilen teftiş heyeti

⁵¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki**, 1. b., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.7.

⁵¹⁸ Karabekir, **A.g.e.** , s. 97.

⁵¹⁹ Tefik Çavdar, **İttihat...** , s. 28.

⁵²⁰ Akyıldız, **A.g.e.** , s. 41.

soruşturmalara hatta tutuklamalara başlamıştı. İttihat ve Terakki başlarda suikastler aracılığıyla sarayın bu hamlesine yanıt veriyordu ama örgüt açığa çıkmıştı. İttihat ve Terakki bir an önce harekete geçmezse saray tarafından yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.⁵²¹

3.5.12. İkinci Meşrutiyete Doğru

İttihat ve Terakki harekete geçme kararı almıştı. 3 Temmuz 1908'de Yüzbaşı Niyazi yanına kalabalık bir grup alarak Makedonya'da dağa çıkmıştı. Enver Bey, Selahattin ve Tosun Beyler de Arnavutluk'ta dağa çıkarak mücadeleye katılmışlardı. Yüzbaşı Niyazi yayınladığı bildiride, meşrutiyeti geri getirmek gibi ulvi bir amaç uğrunda mücadele verenleri milletin desteklemesi gerektiğini söylüyordu.⁵²²

II. Abdülhamit bu gelişmeleri kaygıyla izliyordu. Orduya bu ayaklanmanın bir Sırp ayaklanması, İttihat ve Terakki'nin de Müslümanlığa karşı, Hristiyan sempatzanı bir örgüt olduğu söyleniyordu. 10 Temmuz'da padişahın yaverlerinden Sadık Paşa'nın öldürülmesi, keza padişah iradesini okurken Manastır'da garnizon komutanı Hidayet Paşa'ya ateş açılması üzerine 18 bin kişilik bir birlik, İttihat ve Terakki'nin üzerine gönderilmişti. Birlik başarısız olurken 20 Temmuz'da Manastır'ın Müslüman halkı, meşrutiyet talebiyle ayaklanmış ve cephanelikler ele geçirilmişti. Bunu Firzovik'te toplanarak⁵²³ meşrutiyeti geri getirmeye yemin eden ve padişahın karşı çıkması durumunda İstanbul'a yürüyerek kendisini devireceğini iddia eden Arnavutların çıkışı izlemişti.

Cemiyet, Selanik'teki merkezi kalkışmayı, Rumeli'nin bütün yörelerinden, halk ve asker adına, anayasanın yürürlüğe konması yönünde saraya telgraflar çekilmesiyle başlatacaktı. Öte yandan Selanik'te ve diğer kentlerde, duvarlara, cemiyetin meşrutiyet talep eden deklarasyonları yapıştırılacaktı. Bildiri Fethi Bey tarafından kaleme alınmıştı.

24 Temmuz'da yapılacak eylem, bir gün önce başlatılmıştı. Sarayın gönderdiği Şemsi Paşa öldürülmüştü. Yerine gelen Osman Paşa, Niyazi ve

⁵²¹ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyetin İlanı Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara 2009, s.s. 215,216.

⁵²² Aybars, **A.g.e.**, s. 27.

⁵²³ Birecikli, **A.g.m.**, s. 216.

Eyüp Sabri Beyler'in çeteleri tarafından dağa kaldırılmıştı. Saray bu olayın şokunu atlatmaya vakit bulmadan, Manastır'dan 23 Temmuz günü saraya bir telgraf gönderilerek meşrutiyetin tek tarafı olarak ilan edildiği bildirmişti. Bunu Preşova, Köprülü, Üsküp, Serez ve birçok kasaba da izledi, halk tarafından meşrutiyet ilan edilmişti. Bunun üzerine Abdülhamit, gelen telgrafları, gereğinin yapılması talimatıyla Bakanlar Kurulu'na (Heyet-i Vükela) göndermişti. 23-24 Temmuz'da toplanarak durumu görüşen kurul, meclisin açılması için başlatılan bu hareketin her geçen gün yaşanan karışıklığı daha da derinleştireceği, halk arasında iç savaş çıkıp kan döküleceği, bunun da Osmanlı'nın iç işlerine karışmak isteyen Batılı ülkelerin işine geleceği gerekçesiyle Mebusan Meclisi'nin toplanmasını uygun bulmuştu.⁵²⁴

3.5.13. II. Meşrutiyet

Heyet-i Vükela'nın bu kararı, padişah tarafından hemen onaylanmış ve ertesi gün Osmanlı Devleti genelinde Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiş, 24 Temmuz 1908'de hürriyet (İkinci Meşrutiyet) ilan edilmişti. Abdülhamit'in 30 yıllık baskı rejimi bitmişti. 25 Temmuz'da tüm siyasi suçlar affa uğruyor, 30.000 kişilik hafiyeler örgütü lağvediliyor ve sansür kaldırılıyordu.⁵²⁵

Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından 1908'de İttihat ve Terakki ilk kongresini toplamıştı. Toplantı öylesine büyük bir gizlilik içinde organize edilmişti ki bu durum kamuoyunda "dağıldılar" dedikodularının dillendirilmesine bile neden olmuştu.⁵²⁶ Kongreye Mustafa Kemal de iştirak etmiş ve ordunun politikaya karışmaması, din ve devlet işlerinin ayrılması, cemiyet içinde eşitlik sağlanması ve hizipçiliğin önüne geçilmesi gibi hususlarda önerilerde de bulunmuştu. Mustafa Kemal'in istekleri reddedilmiş hatta bu önerilerinden ötürü "cumhuriyetçi" olmakla da eleştirilmişti.⁵²⁷ Kongre on üç maddelik bir karar metni yayınlamıştı ve bu kararlardan biri de İttihat ve Terakki'nin firkalaştığının ilanıydı.

Sait Paşa basın aracılığıyla Meclis-i Mebusan'ı toplanmaya davet etmişti, 1908'in sonunda seçimler yeniden yapılacaktı. Bu seçimler İttihat ve

⁵²⁴ Turan Akıncı, **Sürgün, (II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Yılları ve Selanik Sürgünü)** 1.b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 114.

⁵²⁵ Aybars, **A.g.e.**, s. 27

⁵²⁶ Tunaya, **A.g.e.**, s. 60.

⁵²⁷ Aybars, **A.g.e.**, s.27,28.

Terakki için büyük önem taşıyordu zira cemiyet Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğunu ele geçirip yönetime sahip olmak istiyorlardı. Gösterecekleri adayların seçilmelerini sağlamak için propaganda çalışmalarına bile başlamışlar, eyaletlere görevliler göndererek İttihat ve Terakki hareketini halka anlatmaya başlamışlardı. Hatta azınlıklarla da görüşülmüş, kimleri aday göstermek istedikleri sorulmuş ve bu bağlamda uzlaşmaya bile varılmıştı.⁵²⁸ İttihat ve Terakki, Osmanlı anlayışında bir eğitim politikası, anayasada değişiklikler, sosyal ve demokratik anlayışta bir devlet yönetimi vaat ederken resmi dilin Türkçe olacağına özellikle vurgu yapmaktaydı. Programda ayrıca meşrutiyet ile uyumlu hareket ettiği sürece padişahın can güvenliğinin ve haklarının korunacağına da altı çizilmişti.⁵²⁹

Prens Sabahattin'in öncülüğünü yaptığı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyetleri, meşrutiyetin ilanından sonra birleşmiş olsalar da sonradan fikir ayrılığına düşüyorlar ve Sabahattin'in fikirlerinin peşinden gidenler Ahrar Partisi'ni kuruyorlardı. Nitekim 1908 yılında yapılan genel seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi'nin karşısına çıkabilecek tek parti "Ahrar Fırkası" olmuştu.

Gazeteci Avni Özgürel her ne kadar Türkiye'de çok partili dönemin miladı olarak 1946 yılı kabul edilse de aslında başlangıcı Osmanlı'da aramak gerektiğini savunan yazısında, gerçek anlamda fikir bazlı partileşmelerin ve çok partililik sürecinin Osmanlı döneminde başladığını iddia ediyordu. II. Meşrutiyet döneminde kurulan partilerin, aslında ideolojik ve düşünsel anlamda bugünkü partilerde de sürmekte olduklarını öne süren Özgürel, İttihat ve Terakki'nin parti olmadan siyasetin kontrolü, baskı kurma, propaganda, örgütlenme, hatta şantaj ve tehdit gibi bir çok olumsuzluğu da Osmanlı'ya ithal ettiğini öne sürerken; Ahrar Partisi'nin de Jön Türk girişiminin Paris'te 1902'de yaptığı toplantıda beliren, merkezîyetçiler-ademi merkezîyetçi tartışmasının ürünü, liberal fikirlerin ilk olarak ifade edildiği bir parti olduğunu vurguluyordu.⁵³⁰

İttihat ve Terakki ve Ahrar'dan ayrı olarak özellikle Rum, Ermeni ve

⁵²⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki, 1908-1914**, Çev.: Nuran Yılmaz, 5.b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.s. 46-47.

⁵²⁹ Bayram Kodaman, **II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 301,301.

⁵³⁰ Avni Özgürel, **İttihat ve Terakki'ye karşı Ahrar Partisi**, Radikal Gazetesi, 8 Temmuz 2007.

Arnavut kökenli isimler de seçimlerde meclise temsilci sokmak için çaba sarf ediyorlardı. Bunu fark eden İttihat ve Terakki, Rum ve Ermenileri kararlarından döndürmek için kendi listelerinden kontenjan vermeyi teklif ediyorlardı. Rumlar kırk, Ermeniler ise yirmi mebusluk talep edince İttihat ve Terakki umduğu uzlaşmayı sağlayamıyor, bunun üzerine gayrimüslimler Ahrar Fırkası'yla temasa geçiyor, bu da İttihat ve Terakki ile aralarının açılmasına neden oluyordu.⁵³¹

14 Eylül 1908'de kurulan Ahrar Partisi seçimler öncesinde örgütlenecek bir zaman bulamamış, yalnızca İstanbul'da seçimlere girmiş ve "Meclis'i Mebusan"da hiç iskemle kazanamamıştı. Prens Sabahattin ve Kamil Paşa gibi tanınmış adaylara sahip olmalarına karşın, Ahrar Partisi İstanbul'dan tek bir mebus çıkaramazken bireysel çabalarıyla Ankara'dan Mahir Sait Bey mebus seçilmişti.⁵³² Ahrar'cılar, İttihat ve Terakki'ye karşı ilk kez siyasal bir muhalif ve bu düşünceye bir antitez olarak ortaya çıkmışlardı. Yani bir başka deyişle 1908 seçimleri bugün bile Türk Siyasetini yönlendiren gelenekçi-liberal cepheleşmesinin de başlangıcı oluyordu.⁵³³ Sonraki yıllarda da İttihat ve Terakki'nin ve Ahrar'ın ilkelerini takip eden yeni partiler kurulacak ve 1908 seçimlerindeki bu ayrışma günümüze kadar devam edecekti.

1908 seçimlerinde meclis 288 kişiden oluşmuştu. Bunların arasından 147'si Türk'tü. Geri kalanlar arasında altı Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve dört Yahudi milletvekili mevcuttu. Yeni oluşan Meclis-i Mebusan tam da Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik kozmopolit yapısını yansıtıyordu. Mecliste farklı din, millet, fikirler, güçlü ya da zayıf temsil edilmekteydi.

Akşin'e göre, seçimlerde İttihat ve Terakki'nin başarısı aldatıcıydı. Meşrutiyetin ilanının ardından cemiyet, Rumeli dışında kalan yerlerde acele ve gelişigüzel bir örgütlenme gerçekleştirmişti. Cemiyet, Rumeli haricindeki yerlerle "İttihatçıyım" diyen herkesi bünyesine dahil etmiş, listelerini bu isimlerden oluşturmak durumunda kalmıştı. Oysa ittihatçı olduğunu iddia eden bu kimselerin pek çoğu cemiyetin ilkeleriyle alakası bile olmayan fırsatçı

---

⁵³¹ Kodaman, **A.g.m**, s. 302.

⁵³² Feroz, **A.g.e**, s. 47.

⁵³³ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 5.b. , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 133.

kimselerdi. Yani aslında mecliste her ne kadar ittihatçı çoğunluğu hakim olsa da seçilen mebusların büyük bölümü “*etiket ittihatçısı*”ydı.⁵³⁴

Meclis, Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey tarafından II. Abdülhamit’in nutkunun okunmasıyla 17 Aralık’ta resmen açılmıştı. Padişah, söylevinde anayasaya bağlı kalacağını taahhüt ediyordu. Meclis başkanlığına Ahmet Rıza Bey seçilmişti. Konuşmasında millet egemenliğinin altını çizmişti. Padişah’ın nutkuna yanıt veren Meclis-i Mebusan da kendisinin “hâkimiyet-i milliye” nin timsali olduğunu ifade etmiş ve hatta “millet meclisi” ifadesini de kullanmıştı. Meclis-i Mebusan’da üstünlüğü ele geçiren İttihat ve Terakki aynı zamanda padişahın yürütme erkini de kontrol etmekten geri kalmıyordu. Anayasanın 60. maddesi Meclis-i Ayan üyelerinin padişah tarafından atanacağını ifade etse de İttihatçılar padişahı etkileyerek I. Meşrutiyet döneminde tepki toplayan isimlerin önlerini kestirterek, yeni Ayan Meclisi’ne girmelerini engellemişti.⁵³⁵

İttihat ve Terakki, hükümeti kurma görevini üzerine almamış, bunun yerine meşrutiyet öncesinde önemli görevlerde bulunmuş kişilerden oluşan bir hükümet teşekkül ettirmeyi tercih etmişti. Zira kendi kadrolarını o an için genç ve deneyimsiz buluyorlardı. İttihatçılara göre mensupları zamanla yetişecek ve kendi yönetim kadrolarını oluşturacaklardı.⁵³⁶ Bir başka görüşe göreyse bu stratejinin gerekçesi Jön Türkler’in muhafazakar ve yeniliğe kapalı yapılarından geliyordu. Jön Türkler toplumsal bir değişiklik yapmaktan imtina eden bir kitleydi. Hatta 1908 hükümet darbesi, devrimci bir hareket değildi. Yegâne gayeleri, anayasalı dönemi geri getirmek suretiyle devleti kurtarmaktı.⁵³⁷

Öte yandan, kendi himayesinde ve cemiyetin desteğine muhtaç bir padişah, uysal ve kendi isteklerini yerine getirecek bir Babıali, İttihat ve Terakki’nin de işine geliyordu. Hatta bizzat II. Abdülhamit de başlarda bu statüyü benimsemiş gibi bir izlenim vermekteydi. II. Meşrutiyet sonrası oluşan dengeler ışığında, sorumluluk ve inisiyatif İttihat ve Terakki’de olacaktı. Sultanın imza ve onay yetkisi sürecekti. Dış politikada padişah belirleyici olacak, iç politikayı ise İttihat ve Terakki yönlendirecekti.⁵³⁸

---

⁵³⁴ Akşin, **Kısa...** , s. 39.

⁵³⁵ Aybars, **A.g.e.** , s. 28.

⁵³⁶ Uçarol, **A.g.e.** , s. 403.

⁵³⁷ Feroz, **A.g.e.** , s.33.

⁵³⁸ Kodaman, **A.g.m.** , s. 298.

İttihat ve Terakki, her ne kadar iktidara geçmek istemese de partinin sürekli hükümetin işlerine karışması⁵³⁹ tepkilere neden oluyordu. Hükümet etme erkinin kimde olduğu hususu artık iyice belirsizleşmeye başlamıştı. Saray, hükümet ve İttihat ve Terakki olmak üzere içlerinde güç yarışına girişen üç ayaklı bir yönetim oluşmuştu ve bu erk karmaşası, devlet yönetiminde zaafllara ortam hazırlıyordu.

Meşrutiyet'in ilanı kamuoyunda büyük bir coşkuyla karşılanırken bu durum İttihat ve Terakki'den beklentilerin de artmasına neden olmuştu. Ancak gelişmeler ne kamuoyunun ne de İttihatçıların beklediği gibi oldu. Yeniden meclisli yönetimin ilanının ardından yaşanan dış sorunlar, Balkanlar'da arka arkaya alınan başarısızlıklar, Bosna Hersek ve benzeri toprak kayıpları, Osmanlı'nın itibarının daha da zedelenmesi, siyasi bir keşmekeşe doğru gidilmesi, refah ve huzur beklentisi içindeki toplumun cemiyete başlarda duyduğu güven ve umudun da örselenmesine neden oluyordu. Ayrıca meşrutiyet öncesi II. Abdülhamit'in önemli konumlara getirdiği ama avantajlarını kaybedeceklerini anlayan memurlar, okullu subayların yerlerini almalarından endişe duyan alaylı ordu mensupları gibi kesimler de meşrutiyet hareketinden son derece tedirgin olmuşlardı.

Ancak 1908 yılında Avusturya'nın Meşrutiyet'in uygulanmasının bölgeyi Osmanlı'ya daha çok yaklaştıracığı kaygısıyla Bosna Hersek'i kendi topraklarına dahil etmesi üzerine hamalların İstanbul Limanı'nda karaya yanaşan Avusturya gemilerinin mallarını taşımama kararı alması ve boykota gitmesi demokraside önemli bir yeri olan sivil toplum örgütlerinin tepkisel duruşuna güzel bir örnek oluşturuyordu.⁵⁴⁰

Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Partileri'nin yanısıra İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından, politikalarından hoşlanmayan çeşitli parti, dernek, cemiyetler de ortaya çıkmış, sosyal muhalefet güçlenmeye başlamıştı. Tüm bunlara ek olarak bir de Müslüman-gayrimüslim ayrılığı artmıştı. Bu durum rekabeti, husumeti, ayrılıkları daha da körükler hale getirmekteydi.⁵⁴¹ İttihat ve Terakki'nin koyu merkezîyetçi ve Türkçü yönü, aşırı vurgulanmış Osmanlıcılık

---

⁵³⁹ Akşin, **Kısa...**, s.40.

⁵⁴⁰ Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", **Kebikeç Dergisi**, Sayı 5. , 1997, s. 155.

⁵⁴¹ Kodaman, **A.g.m.**, s. 303.

anlayışı, Türk olmayanları tedirgin etmiş ve cemiyete karşı duranların yanına itmişti.

İttihat ve Terakki, rejimi korumak, şehrin asayişini sağlamak için Makedonya'dan "Avcılar Taburu"nu İstanbul'a getirmişti. İttihat ve Terakki karşıtlarının dini de kullanarak yaptıkları propaganda, ortamı iyice germişti. Yaşanan ilk tepki 7 Ekim 1908'de kör lakaplı Hoca Ali'nin organize ettiği ettiği bir kalabalığın saraya yürüyüşüydü. Padişahın meşrutiyetin sonlandırmasını, şeriatı geri getirmesini ve ümmetin başına geçmesini isteyen kitle, meyhanelerin kapatılması, fotoğraf çekiminin yasaklanması, kadınların sokaklarda dolaşmasının engellenmesi gibi köktendinci taleplerde bulunmuşlardı.⁵⁴² Halkı, yeni Şeyhülislam'ı öldürmeye çağıran ilanlar, şehrin çeşitli yerlerine asılmıştı, camilerde olaylar çıkmaya başlamıştı. Kadınlar şeriate göre giyinmedikleri için sokakta saldırıya uğruyorlardı.⁵⁴³ Bu olayları hazırlayanların bazıları tutuklanıp sürgün edilmiş ama sular durulmamıştı.

Taşkıyla'da yaşanan bir olay ortamı daha da geriyordu. Cidde'ye gönderilmelerine yönelik talimata rağmen Hassa Ordusu'nun 2. fırkasının 7. ve 8. Alaylarına mensup 86 asker bu emri dinlememişlerdi. İsyanın yaşandığı 31 Ekim'de bir bildiri yayınlayan İttihat ve Terakki, isyankar askerlerin saray tarafından şımartıldığını, ordunun disiplininin bozulmasına izin vermeyeceklerini ve isyankar 86 askerin en sert biçimde cezalandırılacağını belirtiyordu.⁵⁴⁴ Makedonya'daki birlikler gelerek üç askerin öldüğü çatışma neticesinde isyanı bastırıyordu.

Ortalık karışmıştı. Gerici hareketlerin öne kesilemiyor, muhalif basın da bunları körüklüyordu. Hatta II. Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Yusuf İzzettin Efendi'nin geçtiğine dair dedikodular kasıtlı bir biçimde kulislerde yayılıyordu.⁵⁴⁵

İngiltere'nin de perde arkasından destek verdiği İttihat ve Terakki karşıtı hareket, gittikçe meşrutiyete yönelik bir gerici başkaldırı haline dönüşmekteydi. İttihatçıların dillendirdiği özgürlükçü söylemlerin, kendi kontrolleri altında yaşayan Müslümanları da etkileyeceğinden endişe duyan

---

⁵⁴² Feroz, **A.g.e.**, s.s. 43,44.

⁵⁴³ Aybars, **A.g.e.**, s. 28.

⁵⁴⁴ Feroz **A.g.e.**, s. 45.

⁵⁴⁵ Aybars, **A.g.e.**, s. 29.

İngilizler, en baştan itibaren İttihat ve Terakki'ye karşı bir politika izlemişti.⁵⁴⁶ 13 Şubat 1908'de İngiltere taraftarı Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazam ilan edilmesi, İngiltere'nin İttihat ve Terakki'nin aleyhine dönmesine neden olmuştu. Çekinen İttihatçılar, İngiltere yanlısı bir politika izlemesi durumunda yeni hükümeti destekleyeceklerini beyan etmiş, bunun üzerine Hilmi Paşa da, tıpkı Kamil Paşa gibi İngiltere politikası yönünde hareket edeceğini ilan etme gereği duymuştu.⁵⁴⁷ İttihat ve Terakki bu kaos ortamından çıkmak için muhalefete de zeytin dalı uzatarak Ahrar Partisi ile görüşme ortamı yaratmak istemiş, Ahrar Fırkası "*İttihat ve Terakki'nin gizli bir örgüt olmaktan ve hükümet işlerine karışmaktan vazgeçmesi şartıyla*"⁵⁴⁸ bu girişime olumlu yanıt vermişti.

Muhalif basında da cemiyete karşı yoğun bir saldırı vardı ve bu saldırının en ateşli gazetelerinden Serbesti'nin, meşrutiyete muhalefetiyle tanınan başyazarı Hasan Fehmi, 1909'un 6 Nisan gecesini ölü buldu. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi adeta bardağı taşıran son damlaydı. Muhalif basında çok sert yazılar yayınlanmıştı.⁵⁴⁹

"*İttihad-ı Muhammedi*" Fırkası, dinin bitirildiğini ve şeriatın ayaklar altına alındığını iddia ederek halkı ve askerleri bu fikre inandırmak amacıyla yoğun bir propaganda yapıyordu. Suikasttan cemiyet sorumlu tutulmuş, İttihak ve Terakki karşıtı tüm oluşumlar bu olay üzerine birleşmişti.

3.5.14 31 Mart Olayı ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilişi

Meşrutiyet karşıtları, İttihat ve Terakki'nin Selanik'ten getirerek Taşkışla'ya yerleştirdiği avcı taburlarının askerlerinin başlarındaki komutanları hapsederek, Ahmet Hamdi Çavuş'un önderliğinde "şeriat isteriz" diyerek isyan başlatmışlardı. Diğer kışlalardan da destek bulan isyan bir anda büyüdü. İsyancılar mevcut Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin istifasını, Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza'nın, 1. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın, Esat Paşa'nın, Rahmi, Hüseyin

⁵⁴⁶ Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 81

⁵⁴⁷ Kodaman, **A.g.m.**, s. 308.

⁵⁴⁸ Aybars, **A.g.e.**, s. 29.

⁵⁴⁹ Karabekir, **A.g.e.**, s. 357. "28 Mart'ta Mizan birinci sayfa başına cinayet yerini gösteren köprünün bir krokisini basarak başmakalesinde, "Özür yoktur, vazifenin ifası lazımdır... Hükümet yalnız Millet Meclisi önünde mesul olmayıp millet önünde dahi doğrudan doğruya mesuldür." diyordu."

Cahit, Talat Bey'lerin derhal görevlerine son verilmesini, şeriat hükümlerine geri dönülmesini, isyancılar için af çıkarılmasını ve görevden alınan alaylı subayların kıtalarına geri iade edilmelerini istiyorlardı.⁵⁵⁰

İsyan gittikçe büyürken saray, hükümet, ve meclis yaşananlara kayıtsız bir tavır içindeydi. Sadrazam Hilmi Paşa başkaldırıya silahla müdahale etme fikrine yanaşmıyor, I. Ordu Komutanı Muhtar Paşa ise derhal isyancılara taarruz edilmesi gerektiğini savunuyordu. Abdülhamit ise kararsız bir tutum içinde “*bekle gör*” siyaseti izliyordu. Olaylar sokağa da yansımış durumdaydı, “Asarı Tevfik” Gemisi'nin süvarisi Binbaşı Ali Kabuli Bey, Yıldız Sarayı'nda padişahın gözleri önünde öldürülmüş, İttihat ve Terakki taraftarı yayınlar yapan Tanin, Şuray-ı Ümmet gazetelerinin binalarına saldırılmıştı.

Falih Rıfki Atay 31 Mart isyanını anlatırken kamuoyunun isyancılara nasıl destek verdiğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermekteydi. İttihatçıları o güne kadar Abdülhamit'in ajanlarını ve hırsızları kovmaktan, erdemli bir yönetim oluşturmaya çabalamaktan başka hiçbir şey yapmamakla eleştiren Atay bütün camilerin, medreselerin ve bunların manipüle ettiği kalabalıkların, tekkelerin, alaylı askerlerin hemen hemen hepsinin istisnasız saray yanlısı olduğuna dikkat çekerek, Abdülhamit'in bir parti lideri olması durumunda, o günkü dengelerle ve eğilimlerle halkın oyunun yüzde doksan dokuzunu alacak kadar önemli bir halk desteği bulduğunu ifade ediyordu.⁵⁵¹

İsyanın çıkmasında 5 Nisan 1909'da, özellikle Mevlit Kandili'ne rastlatılan bir günde kurulan İttihad-i Muhammedi Cemiyeti de çok etkili olmuştu. Volkan Gazetesi üzerinden muhalefetini yürüten cemiyetin ilke ve programları mevcut yasalara değil direkt Kuran'a dayanmaktaydı. Osmanlıcılık ilkesine karşı çıkan cemiyet devletin şeriat ile yönetilmesini savunuyordu, dolayısıyla da ne İttihat ve Terakki'nin de ne Ahrar Partisi'nin reform önerilerine sıcak bakıyordu.⁵⁵²

Cemiyeti aslında Allah'ın kurduğunu, Hz. Muhammed'in dernek başkanı olduğunu iddia ederek Allah'ı ve peygamberini bile kendi çıkarları doğrultusunda siyasete alet etmekten çekinmiyorlardı.⁵⁵³

---

⁵⁵⁰ Kodaman, **A.g.m.**, s. 308.

⁵⁵¹ Atay, **Batış Yıl...**, s. 45.

⁵⁵² Feroz, **A.g.e.**, s. 61.

⁵⁵³ Aybars, **A.g.e.**, s. 29.

İsyanın başlamasında muhalif kanat kadar İngiltere de etkili olmuştu. Hatta Derviş Vahdeti de bu amaçla kullanılmıştı. Aybars'a göre eğer isyan başarılı olsaydı, yani muhalefet kazansaydı İngiltere'nin desteklediği bir hükümet göreve getirilecek İngiltere'ye bağlı bir politika izlenecekti. Zira İngilizler İttihat ve Terakki'nin milli bir politika izleyeceğini ve Almanya ile temasa geçeceğini düşünüyorlardı.⁵⁵⁴ Ayaklanmanın büyümesi üzerine ordu seferberlik ilan ederken Selanik'teki 3. Ordu yola çıkıyordu. Güvenlik sebebiyle Ayastafanos'da (Yeşilköy) "*Milli Meclis*" olarak yapılan toplantıda mebuslar II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunu görüşmeye başlamışsa da Şevket Paşa'nın zamanın gelmediğini belirtmesi üzerine karar geriye bırakılmıştı.⁵⁵⁵ Bu olağanüstü toplantıda Ayan Meclisi'nin başkanlığına Sait Paşa, Meclis-i Mebusan'ın Başkanlığına ise Ahmet Rıza Bey seçilirken Milli Meclis Hareket Ordusu'nu desteklemeye başlamıştı.⁵⁵⁶

23-24 Nisan gecesi İstanbul'a giren Hareket Ordusu üç gün içinde isyanı bastırmıştı. Hareket Ordusu'nun başında Mustafa Kemal vardı. Hatta orduya bu ismin verilmesini öneren de⁵⁵⁷ Mahmut Şevket Paşa'nın okuduğu İstanbul halkına yönelik duyuruyu kaleme alan da, bizzat Mustafa Kemal'in kendisiydi. 26 Nisan'da Meclis-i Mebusan ve Ayan'ın Meclisi'nin birlikte gerçekleştirdiği toplantıda Şeyhülislam tarafından, Abdülhamit'in Kuran'ın kaidelerine aykırı davrandığı, memleketi baskıyla idare ettiği, kutsal din kitaplarını yaktığı, milletin malını elinden aldığı, şeriata uygun bir yönetim için yemin etmesine rağmen yeminine uymadığı ve bir iç savaşa sebebiyet verdiği için halledilmesine dair yayınlanan fetva kabul edilmişti.

Sonuç itibarıyla gerici isyana mühahale etmediği ve göz yumduğu gerekçesiyle Padişah II. Abdülhamit tahttan indirilerek Selanik'e sürgüne gönderilmiş, yerine kardeşi, altmış beş yaşındaki Mehmet Reşat (V.Mehmet) padişah yapılmıştı. Hatta V. Mehmet'e göreve başlamadan önce anayasayı, meşrutî düzeni ve hukuku koruyacağına dair yemin ettirilmişti.⁵⁵⁸

Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti düşürülmüş İttihat ve Terakki'nin isteğiyle Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam yapılmıştı. İsyan bastırılmış, muhalefet

---

⁵⁵⁴ Aybars, **A.g.e.**, s. 30.

⁵⁵⁵ Uçarol, **A.g.e.**, s. 415.

⁵⁵⁶ Kodaman, **A.g.m.**, s. 309.

⁵⁵⁷ Uçarol, **A.g.e.**, s. 415.

⁵⁵⁸ Akıncı, **A.g.e.**, s.128

etkisiz hale getirilmişti. Sistem ve yönetim, İttihat ve Terakki'nin istediği şekilde yeniden kurulmaktaydı. 23 Temmuz 1909'da cemiyetin Selanik yönetimi Osmanlı ülkesi ışığında birlik ve beraberliğin yeniden tesisi ve bunu sağlayacak yeni bir hükümetin kurulması yönünde çağrıda bulunmuştu.

Yeni hükümetin öncelikli görevi ulusal uzlaşmayı sağlamak, isyana karışan subayları divan-ı harpte yargılatmak ve 1876 Anayasası'nı İttihat ve Terakki'nin uygun gördüğü değişiklikler ışığında yeniden tanzim etmektir. İttihat ve Terakki ile hükümet arasında uyum sağlanmış gibi gözüküyordu. 1909 yılının sonunda patlak veren ve İngiliz Lynch Şirketi'ne tanınacak imtiyazın⁵⁵⁹ yarattığı tartışma neticesinde hükümet güvenoyu istemiş ve almıştı. Ancak buna rağmen Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiş yerine İbrahim Hakkı Paşa sadrazam olmuştu. Hakkı Paşa kabinesindeki İttihatçı Bakan sayısı artmıştı. ,

3.5.15. Kanun-i Esasi'de Özgürlükçü Değişiklikler

İttihat ve Terakki padişaha çok geniş yetkiler veren 1876 Kanun-i Esasi'siyle meşrutiyetin gelişemeyeceği düşüncesindeydi. Seçimlerden sonra oluşan II. Meşrutiyet Meclisi'nde bu amaçla bir komisyon oluşturuluyor ve 7 Nisan 1909'da komisyonun görüşmeye başladığı değişiklikler 21 Ağustos 1909 tarihinde onaylanarak uygulamaya giriyordu. Meclis kurucu bir meclis olmadığından yeni bir anayasa hazırlamaktansa mevcut anayasa üzerinde bir takım revizyonlar, iyileştirmeler ve geliştirmeler yapmayı daha uygun görmüştü.⁵⁶⁰

1876 Anayasası'nda yer alan 119 maddeden 21 tanesi değiştirilmiş, biri kaldırılmış ve 3 de yeni madde eklenmişti.⁵⁶¹ 1909 Anayasası temel hak ve hürriyetlerin alanını daha da genişletiyordu. Kanun dışı tutuklamaya ve sansüre yasak getirilirken haberleşme gizliliği kabul edilmiş, dernek kurma ve toplanma hakkı da anayasaya girmişti.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Akşin, **Kısa...** , s. 47. "Fırat Nehri'nde devlete ait Hamidiye Şirketi'yle İngiliz Lynch Şirketi gemicilik yapıyorlardı. Bu sırada Lynch'in ayrıcalığı bitmek üzereydi ve iki şirketin %50'ser hisseyle 75 yıllık ayrıcalığı olacak yeni bir şirket kurmaları hükümet tarafından önerilmekteydi. Bağdat mebusları ve Mahmut Şevket ise Lynch'in ilişkisinin kesilmesini istiyorlardı ve bu konuda sert bir tartışma başlamıştı."

⁵⁶⁰ Ergün Aybars, **Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, 1.b. İleri Kitabevi, İzmir, 1994, s. 42.

⁵⁶¹ Feroz , **A.g.e.** , s. 82.

⁵⁶² Gözler, **A.g.e.** , s. 170.

Halkın mal edinme, hakim güvencesi, memuriyete girme hakları da yasalaştırılmış, angarya ve işkence yasaklanmıştı. Eskiden devlet adına anlaşma yapma hakkı sadece padişahın şimdiki sultan meclisin onayını da almak mecburiyetindeydi. Ayrıca 1876 Anayasası'nda büyük tartışmalara sebep olan ve hatta Mithat Paşa'nın da sürgüne gönderilmesine ortam hazırlayan 113. Madde, yani padişahın istediği bir kimseyi sürgün yetkisi de kaldırılmıştı.

Nazırlar, Mebusan Meclisi karşısında hem hükümetin izlediği politikalarından ötürü kabine olarak, hem de kendi sorumlu oldukları bakanlıklardan bireysel olarak sorumlu olacaklardı. Kabineyle Meclisin ihtilafa düşmesi durumunda, bakanlar kurulu meclis çoğunluğuna uyacak ya da görevi bırakacaktı. Eğer kabinenin istifası durumunda yeni oluşturulacak kabine de aynı ihtilaf içine düşerse dolayısıyla da meclis yeni kurulan kabineye de güvenoyu vermezse bu sefer Padişah meclisi dağıtıp yeniden seçime gitme kararı alacaktı. Yeni kurulan meclis de aynı tutumunda ısrarcı olursa kabinenin çoğunluğunun alacağı karara uyacaktı. Sonuç olarak Meclis, son sözü söyleyecekti.⁵⁶³

Artık herhangi bir kanun teklifi vermek için padişahın izin ve onay alınmayacaktı. Yasa önerileri ilk evvela Şuray-ı Devlet'te münazara edilecekti. Ayrıca 1876 Anayasası'nda bulunan sultanın kesin veto imtiyazı 1909'daki tadilattan sonra zorlaştırıcı ya da geciktirici veto yetkisi haline döndürülmüştü. Padişahın veto ettiği bir kanun meclisin üçte ikisinden onay alırsa padişah kabul etmek zorunda kalacaktı. Bu durum, Gözler'e göre padişahın artık egemen olmadığı, parlamentonun bir kanunu padişaha rağmen çıkartma özgürlüğüne sahip olduğunu gösterirken, çok önemli bir gelişmeydi.⁵⁶⁴

1909 değişiklikleriyle Bakanlar Kurulu artık sultana değil Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktı. Meclis, gerek görürse Bakanlar Kurulu'nu güvensizlik oyuyla düşürme hakkına sahipti. Meclisten güvenoyu alamayan bir nazır düşürülebildiği gibi, hakkında gensoru açılan ve güvenoyu alamayan Sadrazamla birlikte kabinesi de düşmüş olacaktı. Meclis daha önce başkanlık ve vekalet edecek iki kişi seçiminde dokuz aday belirler ve seçimi padişaha

---

⁵⁶³ Feroz, **A.g.e.**, s. 83.

⁵⁶⁴ Gözler, **A.g.e.**, s. 171.

birakırdı. Yeni düzenlemeyle meclis kendi başkanını ve başkan yardımcılarını kendisi seçecekti.⁵⁶⁵

Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasının ardından faaliyetlerine devam eden Meclis-i Mebusan'da, mebuslar arasında çok sert çekişmeler ve ayrışmalar da yaşanıyordu. Osmanlı Meşrutiyeti büyük umutlarla başlamış ama halka aynı umudu aşılayamamıştı. Yeni düzenlemelerle daha özgürlükçü bir hal alan anayasa demokrasi deneyiminden yoksun Osmanlı'da iç çekişmelere hatta anarşiye yol açmıştı.⁵⁶⁶ 1909-1911 yılları arasında İttihat ve Terakki devletin önde gelen isimlerinin belirlenmesinde etkin rol oynamış ve direkt yönetsel kararlarda belirleyici olmuştu. Ülkeyi perde arkasından yöneten İttihak Ve Terakki Osmanlı'nın en etkili siyasi gücü haline gelmişti. İttihat ve Terakki'nin hükümette ağırlığının gittikçe artması üzerine bu durumdan rahatsız olan gruplar da partileşerek örgütlü muhalefet etme kararı alıyorlardı. Her ne kadar meşrutiyet ilan edilmiş, meclis yeniden faaliyetine başlamış ve anayasa revize edilmiş olsa da yine de sıkı yönetim sürmekteydi. Ve bu sıkıyönetim İttihat ve Terakki'ye muhalif seslerin duyulmasını önüyordu. Hatta İttihat ve Terakki kurucularından İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in katıldığı Osmanlı Demokrat Partisi bile yoğun engellemeler sonucunda sıkıyönetim tarafından kapatılmıştı.

14 Kasım 1909'da Arnavut ve Arap meclis üyeleri Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nı kurmuştu. Partiye Rum ve Ermeni mebuslardan da katılımlar olmuş hatta 30-80 arası bir mebus çoğunluğu bulunmuştu.⁵⁶⁷ Parti merkezîyetçi ve Türkçü politikalara karşı bir duruş sergiliyor, adem-i merkezîyetçiliği savunuyordu. Mutedillerden takriben 4-5 ay sonra, İttihat ve Terakki Fırkası mensupları arasında Ahali Fırkası'nı kurma hazırlıkları başlamıştı. Ancak Ahali Fırkası ulema sınıfından teşekkül ettiğinden bu seferki kopuş öncekilerden farklıydı. Hakkı Paşa Kabinesi kurulurken İttihat ve Terakki ulemanın üç şeyhülislam teklif etme önerisini kabul etmiş, ancak Musa Kazım Efendi Şeyhülislam olmuştu. Bir takım şahsi ihtirasların sebebiyet verdiği ayrılığın gerekçesi bu olmuştu.⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁵ Akşin, **Yüz...**, s. 64.

⁵⁶⁶ Aybars, **A.g.e.**, s. 31.

⁵⁶⁷ Yücel Yiğit, "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet, Hizb-i Cedit Hareketi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. XIV/28, (2014), s. 110.

⁵⁶⁸ Yiğit, **A.g.m.**, s.s. 110,111.

Bünyesinde kişisel veya siyasi sebeplerden ötürü İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından rahatsız olan mebuslar bulunsa da Ahali Fırkası'nın üye sayısı, gücünü ve etkinliğini yansıtmaktan uzaktı. Zira bizzat partiye üye olmasa da sempatizan konumunda önemli bir kesim vardı ki bunlar cemiyeti içten de yıkabilirdi. Tutucu muhalefetin yeniden siyaset sahnesinde yerini alması ve varlığını hissettirmesi İttihat ve Terakki ile ordunun yakınlaşmasına neden olmuştu.⁵⁶⁹

1909-1910 arasında Mutedil Hürriyetperveran Partisi, Osmanlı Sosyalist Partisi gibi partiler kurulurken İttihat ve Terakki içinde de muhafazakârlar ve liberaller arasında büyük bir ayrışma yaşanmaktaydı.⁵⁷⁰ Ayrışmanın sebebi İttihat ve Terakki'nin baskıcı tutumuydu. İttihat ve Terakki içinde aykırı sesler yükseliyordu. İçinden doğan Hizb-i Cedit (Yeni Oluşum) Hareketi İttihat ve Terakki'yi parçalanmanın eşiğine getirmişti. Hatta, Hürriyet ve İtilaf öncesinde, İttihat ve Terakki'ye en etkili muhalefet Hizb-i Cedit tarafından yapılmıştı. Öyle ki, hareket bir ara partide matematiksel çoğunluğu yakalamıştı. Mebuslar yayınladıkları 10 maddelik bir bildiri ile İttihat ve Terakki'den taleplerde bulunmuşlardı.⁵⁷¹ Parti bütünlüğünü korumak isteyen İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi ise gerek kamuoyunu gerekse muhalif milletvekillerini etkilemek adına Hizb-i Cedit Hareketi'nin yabancı güçler tarafından desteklenen bir komplo olduğu propagandasına başvurmuşlardı.

İçte olduğu gibi dışta da bunalımlı günler yaşanıyordu. İtalya Trablusgarb'a saldırmıştı. Osmanlı kendi iç meseleleriyle boğuşurken Trablusgarb'tan kötü haberler gelmesi üzerine basında olumsuz yazılar yayınlanıyor, özellikle yabancı basın İttihat ve Terakki'yi ağır bir dille eleştiriyordu. İngiltere ve Fransa kamuoyu Osmanlı aleyhine dönmüştü. Cavit Bey borç para bulmak için Avrupa devletlerinin kapısını çaldığında İngiltere reddetmiş, Fransa çok ağır şartlar ileri sürmüştü ve en nihayet 7 milyon liralık borç Almanya'dan bulunmuştu. Bunun üzerine Osmanlı'nın Almanya ile girdiği bu dirsek temasından çok rahatsız olan Rusya ve Fransa, Osmanlı

---

⁵⁶⁹ Feroz, **A.g.e.**, s. 108.

⁵⁷⁰ Beyoğlu, **A.g.e.**, s. 43.

⁵⁷¹ Yiğit, **A.g.m.**, s. 104.

İmparatorluğu'nu parçalamak ve güçsüz düşürmek için düğmeye basmışlardı.⁵⁷²

3.5.16. Hürriyet Ve İtilaf Muhalefeti

Bu gelişmeler muhalif isimlerin arayışlarını daha da hızlandırmıştı. Sonuçta tüm muhalifler İttihat ve Terakki karşısında güç birliğine gitmişlerdi. 21 Kasım 1911'de, Damat Ferit öncülüğünde, Hürriyet ve İtilaf partileşmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi iken ön saflarda çalışmış isimlerden bazılarının yeni fırkanın kurucuları arasında yer alması gerginliğe sebep olmuştu. Gayri Türk unsurlardan olan mebuslar da ayrılıkları körüklüyordu.⁵⁷³ Karpat'a göre İttihat ve Terakki'nin Türkiye'de demokrasinin yerleşmesine en büyük katkılarından biri Hürriyet ve İtilaf'ın kurulmasına vesile olmuştur.⁵⁷⁴ Zira demokrasinin olmazsa olmaz koşullarından, farklı düşüncedeki muhalefet partilerinin ortaya çıkması böylelikle gerçekleşmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi iken önemli görevlerde bulunmuş isimlerden bazıları Hürriyet Ve İtilaf Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştı.⁵⁷⁵ Parti, Miralay Sadık, Damat Ferit, İsmail Hakkı Paşa, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Dr. Rıza Nur gibi, İttihat ve Terakki'ye tepki ortak paydasında buluşan isimler tarafından kurulmuştu.⁵⁷⁶ Hürriyet Ve İtilaf Partisi siyasi erki elinde bulunduran bir partiye karşı oluşan muhalefet örgütlenmesinin en önemli örneğini oluşturmuştu, Meşrutiyet döneminin de bu bağlamda tek örneğiydi.⁵⁷⁷ Tunaya'ya göre, Hürriyet ve İtilaf'ın asıl amacı Meclis-i Mebusan'ı bağımsız kılmak, ittihatçıların devlet içindeki örgütlenmesinin önüne geçmek ve iktidar tekeline kırmaktır.⁵⁷⁸

1911 yılında bir ara seçim yapılması gündeme gelmişti.⁵⁷⁹ Henüz 20 günlük bir parti olan Hürriyet ve İtilaf Partisi için katılacağı bu ilk seçim büyük önem taşımaktaydı. Ve daha birinci ayını bir bile doldurmeyen Hürriyet ve İtilaf adayı 196 oy almış, tek bir oy farkla da olsa 195 oyda kalan İttihat ve

⁵⁷² Kodaman, **A.g.m.** , s. 311.

⁵⁷³ Silan, **A.g.e.** , s. 51.

⁵⁷⁴ Karpat, **A.g.e.** , s. 45.

⁵⁷⁵ Silan, **A.g.e.** , s. 51.

⁵⁷⁶ Ahmad, **A.g.e.** , s. 127.

⁵⁷⁷ Tunaya, **A.g.e.** , s. 297.

⁵⁷⁸ Tunaya, **A.g.e.** , s.298.

⁵⁷⁹ Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", **ATAM Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı**, (2012) , s. 10.

Terakki Fırkası'nın adayını geride bırakmıştı.⁵⁸⁰ Seçim sonuçları Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde büyük coşkuyla kutlanırken İttihat ve Terakki cephesinde ise "tehlikenin ayak sesleri" şeklinde yorumlanmıştı. İttihat ve Terakki daha çiçeği burnunda bir partiyken ara seçimi kazanan Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin teşkilatlanmasını tamamlayarak gireceği genel seçimlerde iktidarı ele geçirmesinden endişe duymuş ve muhalefet partisinin hazırlanmasına fırsat vermemek için meclisi feshettirerek seçimleri öne almaya karar vermişti. İttihatçıların meclisi dağıtma kararının bir diğer gerekçesiyse Hakkı Paşa Hükümeti'ni yüce divana göndermek için verilen önergeyi durdurmak veya erteletmektir. Zira bu aynı zamanda kendilerinin de yargılanması anlamına gelecekti.⁵⁸¹ İttihat ve Terakki belirlemiş olduğu stratejiyi hayata sokmak için Anayasa'nın 35. maddesinden istifade etmişti. Böylece, özellikle kendisinin savunduğu parlamenter hükümet sistemini bizzat bozarak meclisi dağıtmak için padişahı bir sopa gibi kullanmıştı. Bu madde değiştirilirse padişah meclisi gerekli görmesi durumunda açıp kapatabilme yetkisine sahip olacaktı. Bu çare İttihatçılar tarafından muhalefeti bastırmak adına o an için uygun bulunsa da meşrutiyet rejiminin yarınları adına çok önemli bir riske de kapıyı aralıyordu.⁵⁸²

Bu gelişmeleri 1912 Nisan'ında bir genel seçim izledi. Seçimlerde İttihatçıların baskıcı tutumları bu seçimlerin "*Sopalı seçim*" olarak siyaset tarihine geçmesine neden oldu. 1912 seçimleri İttihat ve Terakki'nin ezici bir çoğunlukla kazanma ihtirasıyla makyavelist bir tutum izlediği rüşvet, imtiyaz gibi, muhalefetin toplantılarının yasaklanması gibi siyasi etiğin kabul etmeyeceği nahoş olaylara da sahne oldu.⁵⁸³ İttihat ve Terakki 1912 seçimlerinde tüm bölgelerde her türlü baskıcı yöntemlere başvurmuş, devlet de seçimlere karıştırılmış, mülki ve idari amirler, askeri yetkililer de partinin kazanması için adeta seferber edilmişti.⁵⁸⁴

Seçimleri kazanmak için kanunlar dahilinde ve haricinde her yolu deneyen İttihat ve Terakki 1912 seçimlerinde istediği neticeyi elde etmişti. 275

---

⁵⁸⁰ Tunaya, **A.g.e.**, s. 38.

⁵⁸¹ Olgun, **A.g.m.**, s. 12.

⁵⁸² Olgun, **A.g.m.**, s. 12.

⁵⁸³ Kinross, **A.g.e.**, s. 449.

⁵⁸⁴ Avni Özgürel, **A.g.m.**

kişilik meclise ancak 6 muhalif mebus girebilmişti.⁵⁸⁵ İttihat ve Terakki, gerek mecliste gerekse hükümette oldukça hakim bir konuma gelmişti. Meclis, 18 Nisan 1912’de toplanıyor ama yeterli çoğunluk sağlanamadığından ilk toplantı 15 Mayıs 1912’de yapılıyordu. 22 Haziran 1912’de de Kanun-ı Esasi’nin 35. maddesi değiştiriliyor yani padişaha meclisi feshedebilme yetkisi veriliyordu.⁵⁸⁶

“*Sopalı seçim*” ardında birçok şaibe iddiası bırakırken tehlikeli bir teşebbüse de sebebiyet vermişti. Meclisin çalışmaya başlamasının üzerinden çok kısa bir zaman geçtikten sonra bu sefer Hürriyet ve İtilaf ile dirsek temasında olan, “*Halaskar Zabitan Grubu*” adında çok farklı bir muhalefet grubu belirmişti. Zira bu sefer muhalefetin öznesi orduydü. 1912 yılında subaylar içinde karşıt bir grup olarak ortaya çıkan “Halaskar Zabitan Grubu” Arnavutluk İsyanı’ndan yararlanarak eylem başlatmıştı. “Halaskâr Zabitan” tıpkı padişahlık gibi baskıcı bir yönetim sergilemeye başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gücünü yok ederek, serbest ve yasal bir seçimle meclisin yenilenmesini yeni bir meşrutî hükümet kurmayı amaçlıyordu. Gruba mensup subaylar hedeflerine ulaşmalarının ardından ordunun politika sahnesinden çekilmesi görüşünde ısrar ediyorlar, hükümetin verdiği görevleri kabul etmiyorlardı.⁵⁸⁷

Grubun görüşlerine sıcak baktığı için İttihat ve Terakki tarafından eleştirilen ve istifaya zorlanan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa Arnavutluk isyanı ve “Halaskar Zabitan Grubu” nun tehditlerinin artması neticesinde 9 Temmuz 1912’de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.⁵⁸⁸

Olayların ardından Meclis-i Mebusan’da hemen hemen ittifaka yakın bir güven oyu çıkmış ama bu, duyulan hoşnutsuzlukları giderememişti. Halaskâr Zabitan yine devreye girmişti; basında yer alan bir bildirge ve sultana yapılan bir duyurunun sonrasında orduda bir hareket hazırlığı gözlemlenmeye başlanmış, Meclis-i Mebusan istifa etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine koşullarını belirten Halaskar Zabitan Grubu padişahın atayacağı bir sadrazamın hükümetine kendi seçecekleri iki nazırla katılmak istiyordu. Sultan seçimini

---

⁵⁸⁵ Aybars, **A.g.e.**, s. 32.

⁵⁸⁶ Kodaman, **A.g.m.**, s. 313.

⁵⁸⁷ Kinross, **A.g.e.**, s. 451.

⁵⁸⁸ Kodaman, **A.g.m.**, s. 313.

Ahmet Muhtar Paşa yönünde kullandı.⁵⁸⁹ Ahmet Muhtar Paşa'nın kabinesi tamamen "ittihatçı karşıtı" isimlerden teşekkül etmişti.⁵⁹⁰

Hükümet artık Halaskar Zabitan Grubu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndaydı, ancak yine de meclisteki çoğunluk ittihatçılardaydı. Meclis 4 Ağustos 1912'de kapatılıyor, Sultan da yeni seçimlerin yapılmasını emrediyordu.

Meclis kapandıktan sonra hükümet sıkıyönetim ilan ederek İttihat ve Terakki'ye yönelik katı önlemler almaya başlamıştı. İttihatçılara karşı bir propaganda başlatılmış ve bu süreçte bir grup ittihatçı tutuklanmış kimileri ise yurt dışına kaçmak durumunda kalmıştı. Bu gelişmeler karşısında izleyeceği politikayı müzakere etmek üzere İstanbul'da kongresini toplayan İttihat ve Terakki meclisin kapatılmasını kanunsuzluk olarak gördüğünü ancak seçimlere katılacağını beyan etmişti.⁵⁹¹

Balkan Savaşı'nın patlamasıyla Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi düşmüş, seçimler ertelenmiş, siyaseten flu bir sürece girilmişti. Kamil Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmişti ama Balkan Savaşı'ndaki yenilgi, Osmanlı Hükümeti'ne verilen nota, Edirne'nin Bulgarlara verilmek istenmesi gibi gelişmeler kamuoyunda yönetimden memnuniyetsizlik duyanların tepkilerinin artmasına neden olmuştu. Bu karışıklığı fırsata dönüştürmek isteyen İttihat ve Terakki yeniden harekete geçmiş, Enver Paşa yönetimindeki bir ittihatçı grup Babıali'yi basmış, kendilerine direnen Nazım Paşa'yı öldürerek Kamil Paşa'yı istifaya zorlamıştı. Sultan, Kamil Paşa'nın istifasını onaylarken İttihat ve Terakkicilerin isteği üzerine Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığını kabul etmek durumunda kalmıştı.

Londra Antlaşması ile Osmanlıların Balkan Savaşı'nı da resmen kaybettikleri tasdik edilmişti. İttihat ve Terakki muhalifleri yeni bir girişim hazırlığı içindeydiler. Mahmut Şevket Paşa düzenlenen bir suikastle öldürülünce yerine kurulan Prens Sait Halim Paşa Kabinesi ile birlikte artık İttihat ve Terakki kesin hakimiyetini ilan etmişti. Bu gelişmenin ardından İttihat ve Terakki bünyesinde yaşanan "Parti- cemiyet" kimlik ikilemi sona ermiş, İttihat ve Terakki yoluna siyasi bir parti olarak devam etme kararı

---

⁵⁸⁹ Kinross, **A.g.e.** , s. 451.

⁵⁹⁰ Kongar, **Yirmibirinci...** , s. 134

⁵⁹¹ Kodaman, **A.g.m.** , s. 314.

almıştı. Mahmut Şevket suikastinin ardından fırkanın bazı elemanları muhalefet konvoyu içinde Sinop'a sürülmüşlerdi. Ağır cezalara çarptırılmış olanlardan kimi idam edilmiş, kimi de ülke dışına çıkmıştı.⁵⁹²

Türkiye'yi artık I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın direksiyonunda olduğu İttihat ve Terakki Partisi yönetecekti. Cemiyetin Jön Türkleri o andan itibaren imparatorluk üzerinde mutlak bir hakimiyet kurmuşlardı ki Abdülhamit'in otoriter yönetimine eşdeğer bir dönem başlamıştı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın en radikal elemanlarından oluşan becerikli ve acımasız bir üçlü (Enver, Talat ve Cemal Paşalar) muhalefetsiz şekilde ülkeyi yönetmeye başlamışlardı.⁵⁹³

İttihat ve Terakki'nin bütün karşıtlarını sindirmesi ve tam anlamıyla diktatörlüğünü kurmasıyla devletçi-seçkinlerin mutlak baskısı başlamıştı.⁵⁹⁴ 1914 Ocak ve Nisan aylarında İttihat ve Terakki Partisi'nin tek başına girdiği seçimler neticesinde oluşan yeni Meclis-i Mebusan 14 Mayıs 1914 tarihinde çalışmalarına başlıyordu. Farklı etnik gruplardan 259 mebusun görev aldığı ve II. Meşrutiyet döneminin en uzun süre görev yapan meclisinin başkanlığına Menteşe Mebusu Halil Bey seçilmişti. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda olması münasebetiyle genellikle meclis askeri konuları istişare etmekteydi. Savaşa dair gündemlerin yanı sıra ceza kanunundaki bazı maddelerin değiştirilmesi, Ziraat Bankası Kanunu, Deniz Ticaret Kanunu, Belediye vergileri düzenlemesi gibi konular da Meclis-i Mebusan'ın gündemine gelmişti. Tek partili ve İttihat ve Terakki'nin mutlak hakimiyetindeki meclis, olası muhalif hareketlerin önüne geçmek amacıyla meclisin feshini kolaylaştıran anayasa değişikliğini de gerçekleştirmişti. Tek parti olarak ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki bu değiştirilen hükümden doğal olarak hiç istifade etme gereği duymazken I. Dünya Savaşı'nın sonunda Padişah Vahdettin bu değişikliklerle doğan hakkını kullanacaktı.

Osmanlı Devleti iç ve dış politikada İttihat ve Terakki'nin yaptığı hatalar neticesinde I. Dünya Savaşı'ndan büyük bir yenilgiyle çıkmıştı. Bu arada 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşat'ın ölümüyle boşalan padişahlığa Vahdettin (VI. Mehmet) geçmişti. Padişah Vahdettin siyasete yakın ilgi

---

⁵⁹² Tunaya, **A.g.e.** , s. 283.

⁵⁹³ Kinross, **A.g.e.** , s. 457.

⁵⁹⁴ Kongar, *Yirmibirinci...* , s. 134.

duyuyor, İttihat ve Terakki'ye sıcak bakmıyordu. Abdülhamit kadar olmasa da kuşkucu ve kuruntulu bir insandı.⁵⁹⁵ Talat Paşa yönetimindeki İttihat ve Terakki Hükümeti Wilson Prensipleri gereği mütareke talep etmişti. 8 Ekim 1918'de hükümet istifa etmiş, yeni seçilen Ahmet İzzet Paşa hükümeti 30 Ekim 1918'de Mondros Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Osmanlı toprakları işgal edilirken itilaf devletlerine ait donanma 13 Kasım 1918'de İstanbul açıklarında demirlemişti. Şehir artık savaşın galibi itilaf devletlerinin yönetimine girmişti.

1 Kasım 1918'de İstanbul'da İttihat ve Terakki Partisi Kongresi yapılmış, tamamen kapanmak ya da yeni bir isimle yola devam etmek konusu tartışılmıştı. Kongre sonucunda parti isim değişikliğine giderek "Teceddüt Fırkası" adını almıştı. Mondros Mütarekesi'ne imza koyan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından padişah Vahdettin görevi dünürü Tevfik Paşa'ya vermişti.

İtilaf Devletlerinin kontrollerini ve hakimiyetlerini arttırmaları üzerine devlet artık işlemez hali gelmişti. Devletin otoritesi ve halkın da devlete olan inancı sarsılmıştı. Bu şartlarda çalışmanın güçleşmesinden ötürü Tevfik Paşa Hükümeti, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştı. İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu anayasa değişikliğiyle verdiği hakkı Vahdettin kullanmış ve meşrutiyet boyunca 4. kez, anayasal yetkiyle meclis feshedilmişti. Her ne kadar anayasa seçimlerin 4-6 ay arasında yapılmasını öngörmekteyse de bu ortamda sağlıklı bir seçim yapılamayacağı gerekçesiyle barış yapılanaya kadar seçimler ertelenmişti. Tevfik Paşa'nın ardından kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti 22 Mart'ta bir seçim yapılmasını öngörüyordu. Ancak gerek seçimde gayrimüslimlerin temsil hakkı, gerekse sınırların belirsizliği gibi hususlar üzerine hükümet seçim fikrinden vazgeçiyordu. İttihat ve Terakki'nin görüşlerini sürdürdükleri gerekçesiyle Teceddüt Fırkası ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkaları için de kapatma kararı alınmıştı. Osmanlı yine meclisini kaybetmişti ve 12 Ocak 1920'ye kadar sürecek "meclissiz" günler başlamıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan çekilmesi üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri 1918 sonlarında İstanbul'a geri dönmüşler 1919 Ocak

---

⁵⁹⁵ Akşin, **Kısa...** , s.73

ayında yeniden resmen faaliyete geçtiklerini açıklamışlardı. Anadolu'da başlatılan ulusal direniş hareketini İttihatçılığın devamı olarak gören fırka, sarayın menfaatleri ve direktifleri doğrultusunda bir politika izliyordu. Ülke genelinde birçok isyan ve kargaşa çıkartarak Anadolu hareketini baltalamaya çabalayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri, azınlıklar ve işgal güçleri ile işbirliği içindeydi. 1922 yılı sonlarında ulusal hareketin başarıya ulaşması ile mensupları yurt dışına kaçmış ve böylece Hürriyet ve İtilâf Fırkası da dağılmıştı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ EGEMENLİK RUHUNUN DOĞUŞU

4.1. Milli Mücadeleyle Yeşeren Özgürlük Ruhu

Mustafa Kemal, Bandırma Vapuru ile Samsun'a giderken, ülkenin dört bir yanından İzmir'in işgal edilmesine büyük bir tepki yükselmekteydi. Hükümet bile şaşkıncı, zira İngiliz Yüksek Komiseri işgalden birkaç gün önce Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İzmir'in işgal edilmeyeceğinin garantisini vermişti. Yunan güçlerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e girmesi ve işgal sırasında halka yönelik gösterdikleri şiddet bir yandan Türk ulusunun "milliyetçilik" damarına basarken diğer yandan İstiklal Savaşı'nın amaç ve stratejisinin odağı olmuştu.⁵⁹⁶

Özellikle halkın işgale yönelik gösterdiği tepki ve peşi sıra gerçekleşen örgütlenmeler insanların demokrasi kültürüne sahip çıkması bağlamında çok önemli sosyal gelişmelerdi. Şüphesiz bu tepkilerde dillendirilen ve talep edilen "özgürlük"tü, demokrasi ya da yeniden parlamentonun açılması değildi. Ama demokrasi kültürünün odağında özgürlük(ler)in mevcut olduğu düşünülürse, toplumun verdiği bu reaksiyon halkın bir başka ülkenin boyunduruğunu kabul etmeyeceğinin ilanı bağlamında önemli bir mesajdı.

İşgale yönelik tepkilerin spontan gelişmesi yani belirli bir örgüt tarafından organize edilmemiş olması, özgürlük kavramına direkt halkın sahip çıkması varılan noktada toplumun da bilinçlendiğinin göstergesiydi. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet'te özgürlük talebi Osmanlı'nın aydın kesimlerinden gelirken, yani tabanda, halkı içinde bu doğrultuda bir baskı, reaksiyon yokken; özgürlük olgusu tavandan tabana yayılmışken bu sefer tabanda oluşan bu tepki kamuoyunun da özgürlük olgusunun önemini keşfetmesiydi. Basının da tüm baskılara rağmen halkın duygularına tercüman olan, işgallere karşı direnmeye yönelik motive edici yayınları tepkilerin bir çığ haline dönüşmesine yardımcı olmuştu.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç döneminde bu mitinglerin sivil halk tarafından tertip edilmesi Türk Milleti'nin özgürlüğünün muhafazası bağlamındaki duruşunun ve kararlılığının dışa vurumuydu. Bu, elbette, en yalın

---

⁵⁹⁶ Aybars, **A.g.e.** , s. 121.

tabiriyle “milli irade”ydi ki bu da ulusal özgürlük mücadelesinin özünü oluşturmaktaydı. Nitekim bu eğilimin ve istencin farkına varan Mustafa Kemal’in başlatacağı milli mücadelede halkın bu talebine kulak vermişti. Tabii bu bağlamda Mustafa Kemal’in de halkı ülkenin dört bir yanında mitingler yapmaya davet etmesi zaten tepkili olan toplumun daha da reaksiyoner bir tutum içine girmesini sağlamıştı.

Söylevinde Türkiye’nin o günkü siyasal durumunu özetledikten sonra ortaya koyduğu çözüm formülü izlenecek yol haritasını, “*gücünü halkın egemenliğinden alan özgür bir yeni Türk Devleti kurmak*”⁵⁹⁷ olarak açıklayan Mustafa Kemal aslında sadece özgürlüğü değil “ulusal egemenliğe dayalı bir yönetim şekli” daha ilk günden kafasına koyduğunu da göstermekteydi. Nutuk’ta vurgulanan “ulusal egemenlik” ifadesi “cumhuriyet”ten başka bir şey değildi; yani kendi ifadesiyle: “*Kayıtsız şartsız bir cumhuriyet*”. Dönemin koşulları ışığında düşünülürse bu ideali ve hedefi ortaya koyarak Atatürk bir yandan ülkeyi işgal eden ülkelere diğer yandan bunlara sessiz kalan Padişah ve çevresiyle girişilecek zorlu bir savaşın duyurusunu daha ilk başlarda yapmış oluyordu.

Mustafa Kemal’in topluma yaptığı mücadeleye katılmaya yönelik çağrıyla da Nutuk’ta görmek mümkündür. Atatürk 28 Mayıs 1919’da valilere, bağımsız mutasarrıflıklara ve kolordu komutanlıkları telgraf çekerek İzmir’in ardından Manisa ve Aydın illerinin de haksızca işgal edilmesini, bu işgaller esnasında uygulanan zulümleri protesto etmek için düzenlenen etkinliklerin sürmesini, köylere kadar yayılmasını, İstanbul Hükümeti’ne ve işgalci ülkelere telgraf çekilerek bu durumun halk tarafından asla kabul edilemeyeceği mesajının etkili bir biçimde verilmesini istemiş, ancak protestoların düzenlenmesinde yapılması ve Hristiyan halka yönelik bir düşmanlık haline dönüşmemesi yolunda uyarıda bulunmuştu.⁵⁹⁸

Aslında halkın tepkisi Atatürk’ün 28 Mayıs 1919 tarihli bu tamiminden de önce başlamıştı. İşgalden hemen sonra, 17 Mayıs 1919’da İstanbul’da üniversitede okuyan yüzlerce öğrenci yaşananları protesto ederek dersleri boykot etmişlerdi. Üniversitedeki öğretim görevlileri ise İzmir’in işgalini kınamak için 18 Mayıs 1919’da Dr. Besim Paşa’nın önderliğinde

⁵⁹⁷ **Nutuk**, (Yay. Hazırlayan: Bedi Yazıcı) 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 13.

⁵⁹⁸ **Nutuk**, s. 23.

toplanmışlardı.⁵⁹⁹ 19 Mayıs'ta İstanbul'daki esnaf kepen indirmiş, "İzmir Türk Kalacaktır" ifadesi yazan rozetleri yakalarına takan binlerce kişi Fatih Belediyesi'nin önünde toplanıp miting yapmıştı.⁶⁰⁰

Mitingin ardından halkın dilek ve beklentisini iletmek üzere Halide Edip (Adivar) başkanlığında bir heyet saraya gönderilmiş, saraya giden heyet padişahın kendilerini kabul etmeyeceğini öğrendiğinde büyük bir hayal kırıklığı yaşamış, ancak bu refüze ediliş miting heyetinin kararlılığını etkilememişti. Bundan sonraki mitinglerin ardından kimse saraya gidip padişaha halkın beklentisini arz etme ihtiyacı duymuyordu; zira halk için artık padişah yoktu.⁶⁰¹

Halkın öfkesi dinmiyordu, mitingler toplumun tepkisini dışa vurduğu yegane fırsattı. İstanbul'da Doğancılar Mitingi (20 Mayıs 1919) ve Kadıköy Mitingi'nin (22 Mayıs 1919) ardından en büyük miting Sultan Ahmet Mitingi'ydi. (23 Mayıs 1919) Miting Cuma gününe denk geldiğinden çok kalabalık bir katılım yaşandı. Bu mitinge yaklaşık 200 bin kişi katılmıştı, ki o tarihte 1.300.000 olan toplam nüfusla orantılandırıldığında Sultan Ahmet'teki mitingin ne denli önemli bir toplumsal tepki olduğu anlaşılmaktaydı.⁶⁰²

Öfkeli mitingler sarayın da dikkatini çekiyordu. Özellikle ikinci defa yinelenen Sultanahmet Mitingi'ne katılanların arasına saray görevlileri de karışıyorlar ve atılan sloganları ve yapılan konuşmaları anında padişaha iletiyorlardı.⁶⁰³

İzmir'in işgal edildiği haberi ulaşınca Erzurum'dan Padişah'a, Hükümet'e ve yabancı devletlerin temsilcilerine protesto telgrafları yağmaya başlamıştı. Aynı senaryonun kendi şehirlerinde de Ermeni istekleri doğrultusunda yaşanacağından korkan Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum'da ve çevre yerleşimlerde protesto mitingleri organize etmişti. Kütahya'da da protesto gösterileri yapılmış hatta bu mitinglere gayri müslümlerin bile iştirak ettiği gözlemlenmişti. İzmir'deki katliamdan

---

⁵⁹⁹ Ömer Akdağ, **İstiklâl Savaşı'nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)** Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara , 2002, s. 1265.

⁶⁰⁰ Aybars, **A.g.e.** , s. 122.

⁶⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, İkinci Cilt (1919-1922)** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 88,89.

⁶⁰² Akdağ, **A.g.m.** , s. 1267.

⁶⁰³ Türkgeldi, **A.g.e.**, s.215

kaçanların anlattıkları vahşet tablosu halkı daha da endişelendirirken tepkinin de artmasına ortam hazırlıyordu.⁶⁰⁴

Denizli, Muğla, Afyon, İzmir, Isparta, Konya, Bursa Zonguldak, Aydın, Eskişehir, Kilis, Adapazarı, Edirne, Çorlu, ve Kastamonu'nda da halk mitinglere katılarak “özgürlük” talebini dile getiriyordu. Halkın tepkisi her geçen gün daha da artıyordu... Mitinglerin yanı sıra sivil toplum da İstanbul Hükümeti'nin ve sarayın işgallere sessiz kalması, bir mukavemet geliştirememesi ve halkı da dizginleme girişimleri üzerine örgütlenme yoluna gitmişti. Anadolu'nun birçok yerinde askerî ve silahlı direniş örgütleri kurulmaktaydı.⁶⁰⁵

Bu gruplar Kurtuluş Savaşı'nın örgütsel temelini de oluşturmaktaydı.⁶⁰⁶ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri vatanın bölünmezliğini, milletin bağımsızlığını emperyalist tehditler ve saldırılar karşısında korumayı amaçlıyordu. Bu cemiyetlerin tepkileri bir süre sonra silahlı karşı koyma halini alacaktı.

İzmir'in işgali hükümet seçimlerini de arka plana itmişti. Hatta Mebuslar Meclisi yerine bir Milli Meclis'ten söz edilmeye başlanmıştı.⁶⁰⁷ Meclis kapatılmış olduğundan, son gelişmeleri değerlendirmek ve izlenecek stratejileri belirlemek üzere Vahdettin'in emriyle devletin ileri gelenlerinden teşekkül ettirilen Şura-yı Saltanat toplantıya çağırılmıştı. Toplantıda ulusal direnişin sözü bile geçmezken hangi ülkenin himayesine girilmesinin daha iyi olacağı konuşulmaktaydı. Hürriyet ve İtilaf temsilcisi Sadık Bey büyük bir devletin himayesine girmenin doğru olacağını savunuyordu. Saray ile Hürriyet ve İtilaf, İngilizlere sığınmanın daha isabetli bir karar olacağını iddia ederken meşrutiyetçi kesime mensup katılımcılar ise daha demokrat bir tavır sergileyen ABD'ye sarılmayı tercih ediyorlardı.⁶⁰⁸ Yabancı ajanların Türkiye'nin milli bütünlüğünün korunması şartıyla büyük bir devletin himayesini talep ettiğini duyurmaları üzerine işgale yönelik toplumsal reaksiyon daha da artmıştı. Mustafa Kemal o sırada bulunduğu Havza'dan

---

⁶⁰⁴ Aybars, **A.g.e.**, s. 122

⁶⁰⁵ Yaşar Özüçetin, İsmail Filiz, “Meclis Zabıtlarına Göre Milli Mücadelede İstanbul Hükümeti'nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar” **TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi)** S. XXXIV (2013) s.181.

⁶⁰⁶ Kemal H. Karpat, **Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi**, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.19.

⁶⁰⁷ Şerafettin Turan , **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, İkinci Kitap**, 4.b. , Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 26.

⁶⁰⁸ Akşin, **Kısa...**, s. 82.

valilere uyarı mahiyetinde gönderdiği telgrafında haberin doğru olmadığını ve Saltanat Şurası'nın aslında tam istiklal yönünde görüş bildirdiğini söylemişti.

26 Mayıs 1919 tarihinde toplanan Saltanat Şurası'nda himaye alternatifleri görüşmelerinin yanı sıra seçimlerin yapılmasına yönelik talep de öne çıkmıştı. Söz konusu talebi dile getiren Milli Kongre temsilcisi Hüsnü Bey milleti daha çok temsil edecek bir kurulun toplanmasının önemini belirtmişti. Ahmet Rıza Bey de Saltanat Şurası'nın daha büyük bir milli meclis haline dönüştürülmesini önermişti. Sonradan Meclis Başkanı olacak Celalettin Arif ve Selahattin Beyler ise vilayet umumi meclislerinin iştirakiyle bir meclisin kurulmasını talep etmişlerdi.⁶⁰⁹

Rauf Ahmet, Hamit ve Ömer Fevzi ve Akil Muhtar Beyler de Milli Şura oluşturulması fikrini savunuyorlardı. Nitekim Saltanat Şurası sonrası Harbiye Nazırı Ferit Paşa, eski Bursa Valisi Hüsnü Bey de 29 Mayıs'ta saraya çıkarak yazılı olarak meclisin toplanması yönündeki isteklerini iletmışlerdi. Taleplerin artması üzerine hükümet Avrupa'da uygulanan modelleri araştırmak üzere Abdurrahman Şeref Efendi, Maliye Bakanı Tevfik Bey ve Evkaf Bakanı Hamdi Efendi'nin içinde olduğu bir komite oluşturmuştu. Vahdet-i Milliye ve Milli Kongre de seçimlerin yapılması gerektiğini öne sürüyordu. Sulh Selamet, Milli Ahrar, Sosyal Demokrat, Ahali İktisat Fırkaları toplu bir açıklama yaparak seçimlerin yapılması önerisine destek verirken Hürriyet ve İtilaf Partisi kesin bir biçimde seçimlere karşıydı. Nazırların büyük bölümü seçimlerin yapılmasının gerekliliğine inanırken Sadrazam vekili Mustafa Sabri ile Adliye Nazırı Vasfı Efendi seçimlerin yapılmasına muhalif bir tavır içindeydiler.⁶¹⁰

Mustafa Kemal 30 Nisan 1919 tarihinde Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmişti. Görevi Samsun ve civarının asayişini sağlamaktı. Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında öncelikle iki konu üzerine odaklanmıştı. Bunlardan birincisi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyette bulunan direnişçi örgütlerle iletişim içine girmek, ikincisi ise bölgede Pontusçu Rum çetelerin sebebiyet verdiği güvenlik sorunlarını gidermektir. Zira Amasya, Pontus devleti kurmayı hayal edenler için, konumundan dolayı hükümet merkezi yapılmak

---

⁶⁰⁹ İhsan Güneş, *Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler (1919-1938)*, Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2004, s. 210.

⁶¹⁰ Güneş, *A.g.m.*, s. 211

istenen bir yerdi, dolayısıyla Rum çeteler Amasya ve çevresinde yoğun bir çalışma içindeydi.⁶¹¹

4.2. Amasya Tamimi ve Özgürlük Ateşinin Yakılması

Mustafa Kemal Samsun'a varır varmaz Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği telgrafta İzmir işgalinin doğurduğu tepkileri ifade etmiş, daha sonra ülke genelinde örgütlenme çalışmalarını başlatmak üzere 18 silah arkadaşıyla birlikte 25 Mayıs'ta Havza'ya geçmişti. Havza'da temaslarda bulunan Atatürk ulusal direnişin temel taşı koymak için kolları sıvamıştı. Havza'dan 3 Haziran'da bazı komutanlara, valilere duyuru yollayarak Damat Ferit'in, barış konferansında ülkenin çıkarlarını temsil etmekten aciz olduğunu iddia etmişti. Damat Ferit'in Ermenilere özerklik verilmesi ilkesini kabul etmesini ve İngiliz himayesi önerisinde bulunmasını sert bir dille eleştiriyor Türk nüfusun çoğunluğu oluşturduğu Türk topraklarında haklarının korunması gerektiğini belirtirken kendilerine tam bir özgürlük verilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bu, bir anlamda resmen mevcut yönetime bayrak açmak anlamına geliyordu.⁶¹² Mustafa Kemal'in daha Samsun'a çıkar çıkmaz sergilediği icraatlar işgalci ülkeleri tedirgin etmişti. İngilizler de Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a gönderilmesinden rahatsız olmuşlardı.⁶¹³ 19 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir yazı gönderen İngiliz Ordusu'nun Karadeniz'deki komutanı Milne bu kararın gerekçesini soruyordu. Ancak Harbiye Nezareti'nin verdiği bilgiden tatmin olmayan ve endişelerini gideremeyen Milne 6 Haziran'da gönderdiği ikinci bir yazıyla Mustafa Kemal ve ekibinin hiç vakit geçirmeden İstanbul'a çağrılmalarını talep ediyordu.⁶¹⁴ İki gün sonra, 8 Haziran'da Mustafa Kemal'e Harbiye Nezareti'nden İstanbul'a geri dönme emri iletildi. Mustafa Kemal çeşitli bahaneler ileri sürerek dönüş emrini ötelirken bunun İngilizlerin bir taktiği olduğunu öğrenmişti. 10 Haziran'da Mustafa Kemal bir genelge daha yayınlamış, çeşitli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak örgütlerinin mücadelelerine kendisinin yönetiminde devam etmek istediklerini kendisinin de bu görevi kabul ettiğini belirtiyor; yani bir başka deyişle liderliğini resmen

⁶¹¹ Mehmet Evsile, "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.14, S. 40, Ankara, 1998, s. 2.

⁶¹² Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, 9.b., Sander Yayınları, İstanbul, 1984, s.s. 268,269.

⁶¹³ Akşin, **Kısa...**, s. 82

⁶¹⁴ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1996, s. 117.

ilan ediyordu. Ancak bu mücadelenin kişisel olmaması, millet adına yetki kullanımını vurgulayacak meşru bir temele dayandırılması gerektiği düşüncesindeydi. Bu meşruiyet milletin kendisiydi ve Mustafa Kemal bu düşünceyle Anadolu ve Rumeli vilayetlerinin delegelerinin katılımıyla meydana gelecek kuvvetli bir merkez heyeti oluşturmaya karar vermişti. Güvendiği bazı komutanları Amasya'ya toplantıya çağırırken, kendisi de Havza'dan Amasya'ya doğru yola çıkmıştı.

Amasya'da 19 Haziran 1919'da Refet Bey, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile buluşup ülkenin durumunu görüşen Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın ve Kazım Karabekir Paşa'nın da görüşlerini telgrafla almış, 21-22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'ni yayınlıyordu. Amasya Tamimi ulusal hareketin resmi ve ilk duyurusu oluyordu. Alınan kararlar sivil ve askeri yetkililere de ulaştırılmıştı. İstanbul'da ulusal harekate destek veren isimlere Mustafa Kemal'in vatanın kurtuluşu için mücadelenin bir an önce başlatılması gerektiği mesajı bir mektupla iletilmişti. Yapılan vurgu İstanbul'un Anadolu'ya hakim değil muhtaç olduğu fikri üzerineydi.⁶¹⁵ Amasya Tamimi'nde açık açık ülkenin bağımsızlığının yine milletin istenciyle yeniden sağlanacağı ve bu iradeyi yansıtacak bir milli meclise gereksinim duyulduğu ifade edilmekteydi ki⁶¹⁶ bu söylem, siyasi erki halka verme eğilimin ilk sinyali gibiydi.

Amasya'da alınan kararlar içinde yer alan son iki madde tamime girmemiş, duyurulmamış ve gizli tutulmuştu. Bu iki maddede askeri ve ulusal örgütlerin kaldırılmayacağına, askeri birliklerin komutanlıklarının asla devredilmeyeceğine, silah ve cephanenin teslim edilmeyeceğine, herhangi bir yerin işgal edilmesi durumunda sadece oradaki birliğin değil tüm ordunun gerekeni yapacağına vurgu yapılmıştı.⁶¹⁷

Amasya Tamimi pek çok açıdan önem taşıyan bir belgeydi. Belgenin en önem taşıyan yanıysa vurgu yapılan ulus kavramıydı. Çok uluslu yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu için tek bir ulustan bahsetmek neredeyse imkansızdı. Ama bununla birlikte bir devletin olmazsa olmaz unsurları “ulus, toprak ve bağımsızlık”tı. Tamimdeki “ulus” ifadesi Osmanlı İmparatorluğu için “yıkılış”

⁶¹⁵ Bülent Atalay, **Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.15 Ankara, 2002, s. 1579.

⁶¹⁶ Sefer Yazıcı (Derleyen) **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara Ağustos 2015, s.s.13,14.

⁶¹⁷ Akşin, **Kısa...** , s. 83.

anlamına gelirken temeli atılmakta olan yeni devlet içinse bir anlamda “kurucu öge” rolü üstlenmekteydi. Amasya Genelgesi ile meşruiyetini tanrıya ve dini olgulara bağlayan Osmanlı geleneği geride bırakılmakta bunun yerini ise özü ve gücü “ulus egemenliğinden” kaynaklanan bir devlet yapılanması almaktaydı. Bu boyutuyla Amasya Genelgesi Türk tarihinin ilk demokrasi belgesi olarak ön plana çıkıyordu.⁶¹⁸

Amasya Genelgesi’nde Erzurum ve Sivas Kongreleri’nin duyurusunun yapılması mücadelenin tek bir kişi ya da birkaç kişilik bir ekip tarafından değil, millet tarafından yürütüleceğini de göstermekteydi. Yani bir başka deyişle Amasya’da toplanan ekip “ulusal mücadeleyi bir yöneteceğiz” diyerek bir cunta ruhu sergilememişti. Bu yönüyle, yani kongreler aracılığıyla milli iradeye, devletin yönetime katılmasına yönelik bir çağrıydı. Bu da demokrasinin katılımcı yönünün bir dışavurumuydu.

Amasya’daki toplantının bir diğer dikkat çeken yönü ise, her ne kadar ulus devlete ve katılımcılığa vurgu yapsa da mücadele sonrasında nasıl bir siyasi rejimin ülkeyi beklediği hususunda kafaların karışık olduğunu ortaya koymasıydı. Mustafa Kemal o yüzden Amasya’daki toplantıda “cumhuriyet” olgusunu telaffuz etmekten açıkça çekinmişti. Mustafa Kemal “Söylev”de bunu bir “sır” olarak sakladığını belirtirken başarı için o dönemin koşulları ışığında böyle davranmasının, yani her yeni adımı zamanı gelince atmasının daha doğru olduğunu söylemekteydi. Zamanında birlikte yola çıktığı, mücadelenin birçok safhasında kendisinin yanında yer alan kimi isimlerle arasında, tartışmalara ve sürtüşmelere varacak oranda ciddi fikir ayrılıklarının doğduğunu belirten Atatürk ülkenin hayrı için bu yüzden kafasındaki “Cumhuriyet” fikrini bir sır gibi sakladığını açıklıyordu.⁶¹⁹

Akşin’e göre Mustafa Kemal’in Nutkun bu kısmında gönderme yaptığı olay Amasya’daki buluşma, eleştirdiği kimseler ise o toplantıya katılanlardı.⁶²⁰ Bu da İstiklal Mücadelesi’nin başlangıcını yapan ekibin “özgürlük” ve “cumhuriyet” kavramlarını bağlamında bir kafa karışıklığı içinde olduklarını göstermekteydi. Refet Bey’in Amasya Genelgesi’ni başlarda imzalamak istememesi ama daha sonra ısrarlar üzerine minik bir işaret koyarak onaylaması

⁶¹⁸ Cem Eroğul, “Amasya Genelgesi ve Demokrasi” , **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C. 22., (1998) s.s., 206,209

⁶¹⁹ **Nutuk**, s. 17.

⁶²⁰ Akşin, **Kısa...** , s.83.

manidardı. Amasya Genelgesi bir yandan ‘ulusun bağımsızlığını ulusun kesin kararı kurtaracaktır’ diyerek açıkça ulus egemenliğine dikkat çekerken Atatürk’ün “cumhuriyet” kelimesini kullanmaktan çekinmesi, kavramsal ve ilkesel anlamda demokrasi fikrinin dönemin koşullarında ne denli yerleşmesi zor bir olgu olduğunun da göstergesiydi.

Savaşta kaybeden diğer ülkelere tanınmayan bir hak sunulmuştu Osmanlı’ya. Yarınları yönelik görüşlerini, düşüncelerini, işgallere dair yaşanan sıkıntıları Paris Barış Konferansı’nda itilaf devletlerinin temsilcilerine aktarabileceklerdi. Damat Ferit bu hakkı kullanmak üzere hemen Fransa’nın başkentine gitmişti. Damat Ferit’in, Barış Konferansı’ndaki savunması tam bir hayal kırıklığıydı. Türkiye’yi her alanda zorda bırakan iddialar ileri sürmüş, tüm bu olanların faturasını ise İttihat ve Terakki’ye kesmişti. Deyim yerindeyse İtilaf Devletleri’ne şirin görünmek adına ülkenin itibarını yerle bir etmişti. Damat Ferit’in ileri sürdüğü tez ile adeta dalga geçilmiş, bir aydan da uzun bir süre Paris’te kalan ve dönmeye hiç de niyeti olmayan Osmanlı heyeti ülkelerinde işlerin ciddileştiği ve derhal dönmeleri gerektiği söylenerek adeta kapı dışarı edilmişti.⁶²¹ Damat Ferit’in Paris’ten eli boş dönmesinin ardından Veliht Abdülmecit Efendi, ulusun içine düştüğü durumu sorgulayan ve eleştiren bir muhtıra kaleme aldı. Muhtırasında hükümetin ülkeyi parçalanmaya doğru sürüklediğini, saltanat kurumunun parti politikalarının üzerinde kalarak tarafsız bir denge unsuru olmasını, hemen seçimlere gidilerek milliyetçilerin de dahil olacağı bir koalisyon hükümeti kurulmasını istiyordu. Gerçekten de Abdülmecit’in bu önerisi rasyonel ve vizyoner bir görüşü yansıtıyordu ancak ne padişah ne de sadrazam tarafından ciddiye alınmıştı.⁶²²

4.3. Erzurum Kongresi ve Milli İrade Ruhunun Uyanışı

Mustafa Kemal, Rauf Bey, Miralay Kazım, Miralay İbrahim, Binbaşı Hüsrev, Binbaşı İbrahim Refik ile birlikte 3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelir gelmez, Amasya Tamimi’nde de duyurulan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti’nin Doğu Vilayetleri Toplantısının hazırlıkları için kollarını sıvamıştı. Amasya Genelgesi’nde açık açık beyan edilen ulusal bağımsızlık savaşı, Mustafa Kemal’in girişimlerini tedirginlikle takip eden

⁶²¹ Koloğlu, **Son Sad...**, s. 107

⁶²² Kinross, **Atatürk...**, s.287-288.

İngilizlerin daha da endişelenmesine ve gittikçe sertleşen bir üslupla İstanbul Hükümeti'nden Mustafa Kemal'in geri çağrılmasını talep etmelerine neden olmuştu. Hükümetin ve sarayın tüm baskılarına rağmen geri dönmeyen ve direnen Mustafa Kemal 8 Temmuz 1919 günü müfettişlik görevinin sonlandırıldığını öğrendi. Tepkisini göstermekte gecikmeyen Mustafa Kemal aynı gece harbiye nazırına ve padişaha telgraf çekerek ordudaki görevinden istifa ettiğini duyurmuştu. İngilizlerin baskıları karşısında askerlikten istifa ettiği için kendisiyle iletişim kurulamadığını belirten İstanbul Hükümeti son çare olarak 29 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal hakkında tutuklama kararı çıkartıyordu. 30 Temmuz 1919'da kararın tebliği edildiği XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir cevabi telgrafla tutuklamayı yapmayacağını açık bir biçimde beyan ediyordu.⁶²³

İstanbul Hükümeti'nin etkisinin olmayacağını anlayan İngilizler Erzurum Kongresi'nin yapılmasını önlemek için direkt devreye girmeyi uygun bulmuşlar Lord Curzon'un yeğeni Kolonel Rawlinson 9 Temmuz gecesi Mustafa Kemal'i ziyaret ederek kongrenin açılmamasını talep etmiş, İngiliz Hükümeti'nin buna izin vermeyeceğini söylemişti. Atatürk kendisini öfkeliendiren bu dayatmaya karşı "Hükümetinizden izin istemedik ki, izin verip vermeyeceğiniz mevzubahis bile değildir" yanıtı vermişti.⁶²⁴

Erzurum Kongresi'nin toplanacağı tarihin tespitinde bile bir demokrasi mesajı bulabilmek mümkündür. Erzurum Kongresi'nin başlangıcı olarak ilk belirlenen gün 10 Temmuz'du, zira Rumeli'de bağımsızlık rumi takvimin gösterdiği 10 Temmuz 1324 tarihinde ilan edilmişti. Hatta o gün (Vahdettin tarafından yasaklanana kadar) tıpkı bugününün 29 Ekim'i gibi bayram şeklinde kutlanılan bir gündü. Erzurum Kongresi'nin aynı gün toplanması aynı zamanda Padişah'a bir "karşı devrim" mesajı olacaktı.⁶²⁵

Anılan tarihte delegelerin büyük bir bölümünün henüz gelmemiş olmasından ötürü kongrenin açılışı 13 gün sonrasına yani 23 Temmuz'a ertelenmişti. Bu kadar uzun bir erteleme olmasının da özel bir sebebi vardı. Zira 23 Temmuz Meşrutiyet Devrimi'nin 11. yıldönümüne denk geliyordu. Ertelemenin ardından kongrenin yeni başlama günü bu sefer de miladi takvim

---

⁶²³ Atalay, **A.g.m.**, s.1580

⁶²⁴ Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahdettin**, 9.b. Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 177

⁶²⁵ Akşin, **Kısa...**, s. 85

esas alınarak 23 Temmuz'a denk düşürülmüş ve padişaha “özgürlük” beklentisinin mesajı verilmişti.⁶²⁶

İstanbul Hükümeti Erzurum Kongresi'ne tepki vermekte gecikmiyordu. Kongre'nin başladığı 23 Temmuz Çarşamba gününün gecesini bir bildiri yayınlarak Erzurum Kongresi'nin bir tür millet meclisi gibi sunulduğunu ve bunun anayasaya aykırı olduğunu belirtmişti. Erzurum Kongresi'nin mutlaka önlenmesi gerektiği belirtilen bildiriye kongreye katılanlar asi ilan edilmiş, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tutuklanıp İstanbul'a getirilmesi için valiliğe emir gönderilmişti.⁶²⁷

Mustafa Kemal, daha Erzurum'a varmadan, 15 kilometre öncesinde yer alan Ilıca mevkiinde sevgi gösterileriyle karşılayan başta Kazım Karabekir Paşa ve beraberindekilere artık paşalık unvanının kalmadığını, dilerse kendisinden başka birisini de bu hareketin lideri olarak düşünebileceklerini söylemişti. Bir süre bu teklifin üzerinde düşünüldükten sonra Mustafa Kemal'e sonuna kadar destek teminatı verilmişti.⁶²⁸

Kongre, Diyarbakır, Elazığ vilayetlerinden, engellemeler yüzünden gelememiş üyeler dışında Erzurum'daki yetkililerin de çabasıyla Doğu Karadeniz, ve diğer doğu illerini temsil eden 54 seçilmiş üyeye açılmıştı.⁶²⁹ 7 Ağustos Perşembe günü, kongrenin son gününde yapılan seçimler neticesinde Mustafa Kemal, Refet Bey, Rauf Bey, Bekir Sami Bey'in yanı sıra İzzet ve Servet Bey'ler, Raif ve Fevzi Efendi'den oluşan heyet-i temsiliye belirlenmişti.

10 maddeden oluşan ve “Şarki Anadolu Vilâyâtı Erzurum Kongresi Beyannâmesidir” başlığıyla duyurulan kongre bildirgesinde yine milletin egemenliğinin esas alınmasının gerekliliğine yapılan vurgu pekiştiriliyor, ülkenin özgürlüğünün savunulması adına tıpkı Amerikan ve Fransız Devrimlerine giden süreçte olduğu gibi silahlı birliklerin kurulması gerektiğine vurgu yapılıyordu.⁶³⁰

Erzurum Kongresi gerek Atatürk'ün demokrat kimliğinin kendisini göstermesi, gerekse ülke yönetiminde milli iradenin önemimin ve ağırlığının

⁶²⁶ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev: Yasemin Saner Gönen, 7.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 219.

⁶²⁷ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi (Milli Mücadele Tarihi-1)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 83.

⁶²⁸ Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 13.b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, 13, s. 45.

⁶²⁹ Goloğlu, **Erzurum...**, s. 75.

⁶³⁰ **Nutuk**, s.s. 23,24.

daha da kendisini hissettirmesi bağlamında önem taşımaktaydı. Örneğin Kongre Başkanı seçilen Mustafa Kemal'in ordudan istifa etmesine rağmen paşalık üniformasını giyerek ve padişah yaverliği kordonu takarak kürsüye gelmesi üzerine Giresun delegesi Mühendis Hamdi Bey, bu kıyafetlerin delegasyon üzerinde etki yarattığını⁶³¹ belirterek kendisinden oturlara sivil kıyafetle katılmasını rica etmiş Mustafa Kemal de sivil kıyafetle toplantılara Başkanlık etmişti.⁶³²

Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in kongreye katılımlarının sağlanmasında bile halkın iradesi hususuna bağlılık gösterilmişti. Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal'in katılmasına muhalefet eden bir grubun da varlığı söz konusuydu. Kongreye katılabilmek için herhangi bir yerden mümessil seçilme zorunluluğu vardı. Mustafa Kemal ve Rauf Bey Erzurum'dan temsilci olmak istiyorlardı. Bunun üzerine Cevad Bey ile Kazım Bey istifa ederek kendilerine yer açmışlardı.

Erzurum Kongresi'nde dikkat çeken bir diğer husus da Trabzonlu bazı delegelerin önerilen sol içerikli uygulamaları tepki göstererek reddetmeleriydi. Tasarının ordu ve jandarma yerine silahlı milis birlikleri kurulması, ortak işletmelerde işçilerin kazançtan pay almaları, ayrıca ileri ölçüde bölgesel özerklik konularını içermesi üzerine Ömer Fevzi Bey'e "*Bolşevik propagandasına izin vermiyoruz, bu kongrede vatani kurtarmak için toplandık.*" diyerek " muhalefet etmişti.⁶³³

Mustafa Kemal başkanlık ettiği kongrede her türlü muhalif düşüncenin de özgürce dile getirilebileceği demokratik bir ortam hazırlamıştı. Kendisinden farklı düşünceler dile getiren temsilcilerin konuşma haklarına gösterdiği saygı, Mustafa Kemal'in daha yolun en başında diktatör bir lider olmayacağını işaretliydi. Erzurum Kongresi'nin demokratikleşme bağlamında en dikkat çeken yönlerinden biri milli iradeyi tüm güçlerin üzerinde ve yegane erk olarak kabul etmesiydi. "*Ulusal gücün etken, ulusal iradenin egemen kılınması*" olarak kongre kararlarında vurgu yapılan husus Erzurum Kongresi'nin demokrasiye giden yolda kapıyı aralaması olarak da görülebilir. Kongrede kendisine "*Acaba Cumhuriyete mi gidiyoruz?*" diye soran bir arkadaşına: "*Yoksa hala*

---

⁶³¹ Aydemir, **Tek...** , s. 117.

⁶³² Mustafa Bostancı, "Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.4, Nevşehir 2015, s.s. 192,193.

⁶³³ Bostancı, **A.g.m.** , s. 194.

şüpheni mi var?” yanıtını verirken⁶³⁴ aslında adım adım kafasındaki hedefe ilerlediğini de itiraf ediyordu. Ama vakit bunu açıklamak için henüz çok erkendi. Bu yüzden bu nihai hedefin gizli kalması gerekiyordu. Yol arkadaşlarının şimdilik başlatılan hareketin padişahlığa, ya da halifelığe karşı olmadığı hissini taşımaları bu bağlamda büyük önem taşıyordu.

Yine Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar gereği Millet Meclisi’nin derhal toplanması, devlet işlerinin bu meclisin kontrolünde ve iradesiyle yürütülmesi kararı da bu iki savı pekiştiren ve somutlaştıran bir irade beyanıydı. Bu beyana göre memlekette millet iradesi tek erk olacaktı. Askeri güçler de bu iradeye bağlanacaktı. Yani kuvay-ı milliyenin irade-i millete tabi olması hareketin sivil yönünü ortaya koymaktaydı. Kongrenin siyasi particiliği reddederek, kendisini partiler üstü bir konumda görmesi, ulusal birlikteliğin sağlanması yolunda da önemli bir adımdı.⁶³⁵

Erzurum Kongresi’nin açılışında Mustafa Kemal şöyle diyordu: *“Doğan güneşi bugün nasıl görmekte isem, yarın Asya ve Afrika’daki tüm esir ve milletlerin özgürlüklerine kavuşacaklarını da o şekilde görüyorum”*⁶³⁶ Mustafa Kemal’in yaptığı bu vurgu başlatılan milli mücadelenin tıpkı fikirlerinde büyük etkisi olan Fransız Devrimi gibi tüm dünyaya örnek teşkil edecek bir özgürlük hareketi vizyonu ile kurgulandığını da gösteriyordu. Yine Mustafa Kemal’in, Erzurum Kongresi’nin açılışında yaptığı konuşmada *“Milli Meclis”* talebine vurgu yaparken bu meclisin Anadolu’da başlayan hareketin bir sonucu olacağını belirtmekteydi. Bu talebin sadece ulusal direniş hareketine katılanların bir talebi olmadığını belirten Atatürk İstanbul’un aydınlarının da kendileriyle hem fikir olduğunu söylemekteydi.⁶³⁷

Her ne kadar bölgesel bir niteliğe sahip olsa da aldığı kararlar bağlamında Erzurum Kongresi ulusal bir özellik taşımaktaydı. *“Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı”* denirken kastedilen kurtuluşun ulusal çapta öngörülmesiydi. Erzurum’da deklare edilen kongre beyannamesi ileride Sivas’ta yapılacak kongrenin vizyonunu da oluşturmaktaydı. Hatta Misak-ı

⁶³⁴ Kinross, *Atatürk...*, s. 284

⁶³⁵ Haluk Selvi, *Millî Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi*, Türkler Ansiklopedisi, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1621,

⁶³⁶ Aydemir, *Tek...*, s.118.

⁶³⁷ Aydemir, *Tek...*, s.125.

Milli'nin bile özünü ve eğilimini Erzurum Kongresi'nde bulabilmek mümkündü.⁶³⁸

Şark-ı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş kazalara kadar örgütlenilmişti. Ulusal mücadele tek merkezden idare edilecekti ve başında Mustafa Kemal'in bulunduğu Heyet-i Temsiliye bulunacaktı. Erzurum kararları üç yıl boyunca sürecektir askeri ve siyasi hareketin temelini oluşturduğu gibi, Lozan görüşmelerinde takip edilen stratejinin de özünü oluşturmuştu. Bu özellikleriyle Erzurum Kongresi, gerçekleştirildiği tarihten sonraki askeri ve siyasi her türlü mücadelenin öncüsü olmuştu.⁶³⁹ Erzurum kongresi kararlarında da yer alan meclisin bir an önce açılması ve yönetimde söz sahibi olması hususu ise yeniden ülke genelinde özgürlük havasının hakim kılınmasına yönelik genel bir talebin dışı vurumuydu.

Görüşmeler bitmek üzereyken, meclis başkanlığına verilen ancak reddedilen program tasarısı demokratikleşme açısından önemli hususlar içermekteydi. Örneğin 1-5 maddeleri içeren ve baştan iki maddesi bulunmadığından başlığı bilinmeyen birinci bölümde oluşturulacak kurulların demokratik esaslara göre teşekkül ettirilmesi önerilirken manda her şekilde reddediliyordu.⁶⁴⁰

Mustafa Kemal ve arkadaşları Kongre'nin dağılmasından sonra 3 hafta daha Erzurum'da kalmışlardı. Erzurum'dan ayrılmadan Mustafa Kemal Sadrazam Ferit Paşaya şifreli uzun bir telgraf göndererek Anadolu'ya karşı durmaktan vazgeçmesini milletin iradesinin oluştuğunu ve Meclis'i Mebusan'ın bir evvel toplanması gerektiğini söylemişti.⁶⁴¹ Ama bu girişimi de yanıt bulmuyor, bilakis İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'in İstanbul'a getirilmesi için baskılarını daha da artırıyordu.⁶⁴²

4.4. Sivas Kongresi, Milli İrade ve Milli Meclis

Sivas'ta kongre için delegeler toplanmaya başlamıştı. Mustafa Kemal de 2 Eylül'de Sivas'a varmıştı. Amasya Genelgesi'nde de ilan olunduğu üzere Doğu, Batı vilayetlerinin yanı sıra, Trakya'nın, yani tüm ülkenin birliğini

---

⁶³⁸ Bostancı, **A.g.m.**, s. 198.

⁶³⁹ Selvi, **A.g.m.**, s. 1621.

⁶⁴⁰ Goloğlu, **A.g.e.**, s. s. 87,88.

⁶⁴¹ Kinross, **Atatürk...**, s. 288.

⁶⁴² Aydemir, **A.g.e.**, s. 131.

sağlamak amacıyla toplanacak kongreye her bölgeden ikişer delegenin gönderilmesi istenmişti. Erzurum Kongresi'nin de araya girmesinden ötürü Sivas Kongresi belirlenen ve hedeflenen tarihten otuz gün sonra toplanabilecekti. Taşradan, Osmanlı Hükümeti'nin engellemeleri yüzünden sadece 31 temsilci Sivas'a ulaşabilmişti.⁶⁴³ Ancak bu temsilcilerin yanı sıra Sivas'a gelen arasında resmen temsilci unvanı taşımayan asker ve sivil yetkililer de vardı.⁶⁴⁴

Kongre 4 Eylül 1919'da bir lisede başlamıştı. Okul müdüründen bu toplantının yapılabilmesi için dahi adeta zorla izin alınmıştı. Kongreye giden süreçte Mustafa Kemal özellikle yakın çevresindeki isimlerin tutumlarından ötürü tedirginlik yaşıyordu. En yakın arkadaşları bile Amasya ve Erzurum toplantılarında vurgulanan ulusal bağımsızlık fikrinden yan çizerek mandacılığı tartışmaya, hatta bu fikirlerini Mustafa Kemal'e kabul ettirebilmek için baskı uygulamaya başlamışlardı. İstanbul'da odaklanan bazı tanınmış entelektüeller içinden geçilen zor ve karanlık süreçte kurtuluşu büyük bir devletin himayesine girmekte yani mandada görüyorlardı.⁶⁴⁵ Hatta Bekir Sami Bey'in hiç kimseden yetki almaksızın, bir grup arkadaşıyla Amerikan büyükelçisiyle bu konuyu görüştüğü söyleniyordu.⁶⁴⁶

Sivas Kongresi'nin açılışından önce Bekir Sami'nin konakladığı evde Rauf, Kara Vasıf, İsmail, Hami Beyler ve bazı kongre üyelerinin katılımıyla bir toplantı tertip edilmiş, toplantıda kongreye kimin başkan seçilmesi gerektiği müzakere edilmiş ve Mustafa Kemal'in başkan olmaması yolundaki görüş ağır basmıştı. Rauf Bey daha sonra bu kararı kendi düşüncesiymiş gibi aktardığında Mustafa Kemal'den büyük tepki görmüştü. Amaç Mustafa Kemal'in kongre başkanlığını önleyerek mandacılık fikrini üyelere kabul ettirebilmektir.⁶⁴⁷

Ancak mandacıların girişimi başarılı olmadı ve Mustafa Kemal Sivas Kongresi'nin başkanlığına seçildi. Hatta anılarını yazan Falih Rıfkı Atay'ın “*Ya sizin yerinize bir hocayı seçselerdi, ne yapardınız?*” sorusunu Atatürk “*Dağıtır, sokaktan yenisini toplardım*” diye yanıtladığı⁶⁴⁸ Bu arada ilginç bir detay belki de Atatürk'ün Padişah yönetimine karşı bakış açısını

⁶⁴³ Aydemir, **Tek...**, *A.g.e.*, s.132.

⁶⁴⁴ Zürcher, **Modernleşen...**, s. 220

⁶⁴⁵ Akşin, **Kısa...**, s.89.

⁶⁴⁶ Turgut, **A.g.e.**, s.s. 63,64.

⁶⁴⁷ Aybars, **Türkiye...**, s. 158.

⁶⁴⁸ Atay, **Batış Yıl...**, 174

koyması açısından önemliydi. Mustafa Kemal'e kongrede kullanması için verilen masanın tam arkasına gelecek şekilde, üzerinde “Padişahım çok yaşa” ifadesinin yazılı olduğu bir halı asılmıştı. Ancak Atatürk halıyı asılı olduğu duvardan kaldırıp havı dökülmüş koltuğuna örtmüş ve üzerine oturmuştu. Temsilciler Kurulu'nun Kuran'a el basarak ettiği yemine bile İttihat ve Terakki'yi tekrar canlandırmaya çalışmayacağını taahhüt etmek durumundaydı.⁶⁴⁹

Sivas Kongresi tehditler altında başlamıştı. Gerek Mustafa Kemal gerekse kongreye katılan üyeler İngilizlerin kongreyi önlemek için Sivas'a gelecekleri ya da Fransızların bölgeyi işgal edeceği tehditlerini önemsememişlerdi. Hükümet de Sivas Kongresi'nden büyük rahatsızlık duymuştu. Yasal bir kongre olmasına rağmen hükümet, Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve organize edenleri de yakalamak istiyordu. Ele geçen telgraflardan, bu operasyonu yürütmesi için Elazığ Valisi Ali Galip'in görevlendirildiği yanına bir grup atlı alarak Sivas'a gitmesi emredildiği öğrenilmişti. Noel adında bir İngiliz Binbaşı da kendisiyle birlikteydi. Mustafa Kemal Ali Galip'in ve Noel'in yakalanması için üzerlerine asker gönderiyordu. Ali Galip Malatya dağlarına kaçarken yanındaki Kürt grup dağıtılıyor, destek aldığı İngiliz subayı Noel de sınıra gönderiliyordu. Hırsını alamayan Mustafa Kemal Dahiliye Nazırı Adil Bey'e, kendisini alçaklık ve vatana ihanetle suçladığı, son derece ağır ifadelerin yer aldığı bir telgraf da gönderiyordu.⁶⁵⁰

Erzurum'da alınan kararları onaylayan kongre aynı zamanda Misakı Milli'nin metnini güçlendiren değişiklikleri de kabul etmişti. Ulusal direnişi örgütleyen oluşumların da isimlerinde değişikliğe gidilmiş, “Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” “Anadolu ve Rumeli, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti” olmuştu. “Vilayat-ı Şarkiye” yerine “Vatanın Bütünü” gibi sözlerin eklenmesiyle örgüt baştan sona bütün ülkenin direnişini temsil ve organize eder konuma getirilmişti. Kongrede alınan kararları uygulayacak bir Heyet-i Temsiliye de teşekkül ettirilmişti.

Erzurum Kongresi'ne Trabzon'u temsilen katılan ancak kongre tamamlanmadan şehirlerine geri dönen ve hatta Sivas'taki kongreye de iştirak etmeyen delegelerin Mustafa Kemal'e gönderdikleri telgraf da kongrenin

⁶⁴⁹ Kinross, *Atatürk...*, s. 294

⁶⁵⁰ Kinross, *Atatürk...*, s.s. 299,300,301

havasını gerginleştirmişti. Telgrafta Trabzon delegeleri özetle Sivas'ın ulusal bir kongre havasına sokulmaması ve temsil heyeti seçilmemesi isteniyordu.⁶⁵¹ Erzurum'da da bir tepki oluşmakta, Kazım Karabekir Trabzon delegeleriyle aynı fikirde olduğunu belirtmekteydi.

İsmail Hilmi Bey'in hazırladığı ve yirmi beş delegenin imzasını taşıyan "Amerika Mandası" talep edilen önerge gündeme alınmıştı. Konunun bu kadar geniş destek bulması Mustafa Kemal'i hem şaşırtmış hem de üzmüştü. Rauf Bey, Refet Bey gibi birlikte yola çıktığı, Amasya Genelgesi'ne birlikte imza attığı isimlerin bile manda talep etmeleri karşısında Mustafa Kemal hayal kırıklığı yaşamıştı. Bütün yurtseverliklerine rağmen ülkenin bağımsızlığına kavuşacağı fikrine inanmayan bazı üyeler onur kırıcı bir barıştansa Amerikan mandasını "kötünün iyisi" tarzı bir çıkış yolu olarak görüyorlardı. Uzun tartışmalardan sonra bu şartlar altında manda ve himayenin kabul edilemeyeceğine karar verildi. Rauf Bey'le birlikte, kongrenin de benimsediği bir orta yol bulundu. Amerikan Kongresi'nden, ülkenin içinde bulunduğu durumu incelemek üzere bir heyet gönderilmesi talep edilecekti ve bu doğrultuda bir telgraf senatoya iletildi. Sivas Kongresi'nin sonunda yapılan açıklamada da "milli irade", "milli meclis" kavramlarına vurgu yapılmaktaydı.⁶⁵²

Kongre İstanbul Hükümeti'nin gerçekleştirmeyi planladığı operasyona büyük bir tepki göstermişti. Hemen Padişaha bir yazı gönderilerek Damat Ferit'in görevden alınması talep edilirken Damat Ferit'e de bir telgraf gönderilmiş ve resmen meydan okunmuştu,⁶⁵³ Cevabi telgrafta bu yazının padişaha arz edilemeyeceği yanıtı gelmesi üzerine, yani Damat Ferit'in görevinde kalacağı anlaşılınca, İstanbul'la telgraflaşmaya ara verme kararı alınmıştı ve bu süre zarfında da Sivas başkent kabul edilecekti.⁶⁵⁴

4.5. Yeniden Meclis-i Mebusan'a Doğru

İstanbul Hükümeti ile tüm münasebetlerin kesilmesiyle ortada bir otorite boşluğu oluşmuştu. Bu krizi fırsata çeviren Mustafa Kemal askeri veya sivil tüm makamları sadece Heyet-i Temsiliye'ye karşı sorumlu kılmıştı. Hatta

---

⁶⁵¹ Aybars, **Türk...**, s.159

⁶⁵² Aydemir, **Tek...**, **A.g.e.**, s.137,138.

⁶⁵³ Kinross, **Atatürk...**, s. 303.

⁶⁵⁴ Akşin, **Kısa...**, s. 90.

İstanbul'dan ataması yapılarak Anadolu'ya gönderilen komutan ve valiler görevlerini devralmalarına izin verilmeksizin İstanbul'a geri gönderiliyordu. Ekonomik sıkıntıların artması, Ali Rıza Paşa ve arkadaşlarının da Ferit Paşa'nın görevden alınması yolundaki baskıları neticesinde Vahdettin artık Damat Ferit ile çalışabilmesinin mümkün olmadığını gördü. Ferit Paşa 30 Eylül'de görevi bırakıyor,⁶⁵⁵ yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kuruyordu.

Padişah kanadında da Anadolu'da başlayan direniş hareketine yönelik görüşlerde farklılaşma başlamıştı. Vahdettin milliyetçilerle uzlaşma yolları arıyordu. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Abdülkerim Paşa aracılığıyla temas kurulmuştu.

Yeni hükümet Anadolu'daki hareketle temas kurmaya sıcak bakıyordu. Kuvay-ı Milliye hareketine sempati duyan ve millî birlikten yana olan isimlerin yeni kabinede görev alması Heyet-i Temsiliye'yi kurulacak diyalog adına umutlandırmıştı.⁶⁵⁶ Amasya askeri örgütünde de bulunan Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nde harbiye nazırı olarak görev almıştı. Bahriye nazırlığına ise Anadolu'daki heyetin demokrat ve milliyetçi tutumlarıyla sıcak baktığı Salih Paşa atanmıştı. Yeni hükümete çağrıda bulunan Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların benimsenmesini talep ederek bu taleplere hassasiyet ve saygı gösterilmesi durumunda Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne destek vereceğini belirtti. Ali Rıza Paşa göreve gelen hükümetin iyi niyetli olduğunu belirterek, direkt ifade etmese de Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarına son verebileceğini söyledi.⁶⁵⁷

Ali Rıza Paşa Anadolu'da başlatılan bu harekete Damat Ferit kadar muhalif davranmasa da yine de çekinceli bir mesafe koymayı tercih ediyordu.⁶⁵⁸ Mustafa Kemal'in niyetinden ve yavaş yavaş uygulamaya soktuğu stratejiden kuşkulanan Rıza Paşa kabinesindeki bakanlardan İzzet Paşa'yla sohbet ederken "*Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!*" diye bağırıyordu. Ama, yine de Damat Ferit gibi milliyetçilerle sürtüşme içine girmemek, izlenecek en akılcı siyaset olacaktı.⁶⁵⁹ Bununla birlikte Mustafa Kemal de en baştan Ali

---

⁶⁵⁵ Aybars, *Türkiye...*, s. 163.

⁶⁵⁶ Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvâ-Yı Milliye Arasındaki Münasebetler*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1183.

⁶⁵⁷ Aybars, *Türkiye...*, s. 163.

⁶⁵⁸ Ateş, *Türk...*, s. 122.

⁶⁵⁹ Kinross, *Atatürk...*, s. 308.

Rıza Paşa'ya temkinli yaklaşmayı tercih etmişti. Onun da Damat Ferit'ten farklı bir yol izlemeyeceğinden emindi.⁶⁶⁰

Mustafa Kemal, hükümetten Mebusan Meclisi oluşmadan ülkenin geleceğini ilgilendiren hiçbir taahhüt verilmemesini, Barış Konferansı'na ülkenin sorunlarını ve beklentilerini bilen kimselerden oluşacak bir heyetin gönderilmesini, hükümet tarafından yayınlanacak bildirilerin kendisine de ulaştırılmasını, yapılacak atamalarda temsil heyetinin de görüşlerinin alınmasını ve Genel Kurmay Başkanlığına Cevat ya da Fevzi Paşa'nın getirilmesini talep etmişti. Bu taleplerin bazılarını kabul eden Ali Rıza Paşa hükümeti ise temsil heyetinin kendileriyle işbirliği yapmasını, hükümet işlerine karışmamalarını, ittihatçılarla asla ilişki içine girmemelerini istiyor ve seçimlerin serbest yapılacağını taahhüt ediyordu.

Hükümetle Temsil heyeti karşılıklı olarak bir araya gelip bir toplantı yaparak varılacak anlaşmanın detaylarını saptamaya karar vermişlerdi. Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal, hükümet adına Salih Paşa Amasya'da bir araya geldiler. 20-22 Ekim tarihlerinde gerçekleşen Amasya Mülakatı'nda taraflar beş maddeden oluşan bir protokol hazırlamıştı. Amasya görüşmeleri neticesinde taraflar ülke topraklarının düşman güçlerinin eline geçmemesi, her türlü manda ve himayenin reddedilmesi, vatanın bütünlüğünün korunması, itilaf devletleri ile barış koşullarının tartışılacağı Fransa'daki kongreye temsil heyetinin de uygun bulacağı isimlerin katılması, gayrimüslimlere Türklerin ağırlığını bozacak oranda ayrıcalıklar sunulmaması, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti tarafından tanınması, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının güvenlik sebebiyle İstanbul'da toplanmaması gerektiği hususlarında anlaşma sağlamışlardı.⁶⁶¹

Görüşmelerde üzerinde uzlaşılan en önemli maddelerden biri de İstanbul Hükümeti'nin, Temsil Heyeti'nin kabulü ve onayı olmadan herhangi bir barış görüşmesine kalkışmayacağıydı. Mustafa Kemal bu maddelere ek olarak Malta'ya sürgüne gönderilenlerin geri getirilip Türk Mahkemeleri'nde yargılanmalarını ve suçlu Ermenilerin de yargıç önüne çıkarılmasını talep etti.

---

⁶⁶⁰ **Nutuk**, s.233.

⁶⁶¹ Aybars, *Türkiye...* , s. 164

Müzakerelerde en ciddi sorun meclisin toplanma yeri idi. Mustafa Kemal işgalden ötürü İstanbul'un sakıncalı olduğunu savunuyordu. Her ne kadar Salih Paşa başlarda bu fikri kabul etmiş olsa da İstanbul'a döndüğünde, hükümet ve padişah "Osmanlı İstanbul'u terk ediyor" görüntüsünün oluşmasına neden olacağı gibi aynı zamanda hükümet ve meclis ilişkilerini olumsuz anlamda etkileyeceği gerekçesiyle teklifi geri çevirmişti.⁶⁶² Meclis'in İstanbul dışında toplanma önerisi anayasaya ters düşeceğinden İstanbul Hükümeti'nin muhalefeti neticesinde karar bağlamında sonraya bırakıldı.⁶⁶³

Mustafa Kemal meclisin Eskişehir ya da Ankara'da toplanmasını uygun görünürken hükümet İstanbul hususunda ısrarcıydı. Atatürk Nutuk'ta bizzat ifade ettiği gibi, bu son derece önemli kararı tek başına vermesinin ve alacağı kararı millete, seçilecek mebuslara uygulattırmanın çok yanlış olacağına inanıyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal 4 Kasım 1919'da tüm örgütlere ve kolordu komutanlarına gönderdiği telgrafta Meclis'in nerede toplanmasının daha uygun olacağına dair fikirlerini açıklamasını istemişti. Genel kanı İstanbul'un daha uygun olacağı yönündeydi. Mustafa Kemal 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında konuyla ilgili olarak, Sivas'ta Kazım Karabekir ve Amasya toplantısına katılanlarından bir grubun da iştirak ettiği genişletilmiş heyet-i temsiliye toplantısı düzenlemişti. "Komutanlar Toplantısı" olarak da anılan bu toplantıya Mustafa Kemal'in başkanlığında Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ile beraber Sivas'taki isimlerden Rauf Bey, Bekir Sami, İstanbul'dan Kara Vasıf, Hüsrev Bey, İbrahim Süreyya, Ömer Mümtaz, Mazhar Müfit ve Sivas'ta bulunan III. Kolordu Kumandanı Hüseyin Selahattin Bey katılmışlardı.⁶⁶⁴ Toplantıda meclisin nerede çalışacağı hususunun yanı sıra temsil heyetinin ve örgütün çalışmalarına nasıl devam edeceği, Paris Barış Konferansı'ndan ülke aleyhinde bir karar çıkması durumunda nasıl tepki verileceği gibi hususlar da görüşülmüştü. Mecliste tam güvenliğin sağlanmasından sonra Temsil Heyeti Genel Kongreyi toplayıp cemiyetin ileride ne şekilde çalışacağına karar verecekti. Paris Barış Konferansı'ndan olumsuz bir karar çıkarsa ulusal iradeye başvurulacaktı.

---

⁶⁶² Akşin, **Kısa...**, s. 91,92.

⁶⁶³ **Nutuk**, s. 273

⁶⁶⁴ Aydemir, **Tek...**, s. 140

Toplantıda Heyet-i Temsiliye mensupları da meclisin İstanbul'da toplanmasının daha uygun olacağına dair görüş bildirmişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal düşman işgali tehdidi altında çalışan bir meclisin milli iradeyi yansıtmaktan uzak olacağına inansa da var olan görüş birliğine uymak zorunda kalmıştı. Toplantıda alınan kararlar gereği Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasının ardından görevini serbestlik ve emniyet içinde yapıp yapamayacağı belli olana kadar Temsil Heyeti dışarıda kalarak milli görevine devam edecekti. Ancak yurdun dört bir yanından davet edilecek temsilciler Eskişehir yakınlarında toplanarak durumu ve Meclis'i Mebusan'da izlenecek stratejileri belirleyecekti. Toplantının ardından mebuslar İstanbul'a görevlerine gidecekler Temsil Heyeti ise Anadolu'da çalışmaya devam edecekti. Mebusan Meclisi'nin kesin bir emniyet içinde çalıştığına kanaat getirilmesinin ardından cemiyetin geleceğine karar verilecekti.⁶⁶⁵

İstanbul güvenlik açısından son derece riskli olduğundan Mustafa Kemal ve Rauf Bey, seçilseler bile İstanbul'da görev yapmayacaklardı. Seçilenler mebuslar da önlem olarak İstanbul'a hareket etmeden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Edirne gibi şehirlerde toplanacaklardı. Aynı dönemde milli mücadeleye “kadın unsuru” da dahil oluyordu. Sivas Kongresi'nin özgürlük ve milli birlik ruhundan etkilenen Sivaslı kadınlar 18 Kasım'da yaptıkları bir toplantıda yaşanan haksızlıkları konuşuyorlar, tepkilerini İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdikleri telgraflarla dışa vuruyorlardı. Başlatılan özgürlük mücadelesinde kendilerinin de bulunması gerektiğini belirten kadınlar “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”ni kurarak hızla örgütlenmeye başlamışlardı.⁶⁶⁶

7 Kasım 1919'da, Aydın, Adana, Antep ve Maraş dışında tüm illerde seçimler yapılacaktı. Seçimlerde 2 Ağustos 1908'de Vükela Meclisi'nde kabul edilip 3 Ekim 1908'de yayınlanan seçim yasasının yanında Rıza Paşa Hükümeti tarafından hazırlanan 7 Ekim 1919 tarihli kararname ile 19 Ekim 1919'da kabul edilen seçim talimatnamesi esas alınacaktı. İki dereceli yapılacak seçimlerde her 50.000 erkek nüfusun bir mebusla temsil edileceği bir meclis aritmetiği oluşturulmuştu. 25 yaşını tamamlayan, medeni haklarına kısıtlama getirilmemiş, yabancı bir devletin vatandaşı ya da emrinde çalışan

⁶⁶⁵ Aydemir, **Tek...**, s. 150.

⁶⁶⁶ Aybars, **Türk...**, s. 167.

biri olmayan, iflas etmiş olsa bile itibarını tekrardan kazanmış, vergi ödeyen, aday olacağı yerde bir yıldır düzenli oturan kişiler seçimlerde oy kullanabilecekti. Meclise seçilebilmek için de Osmanlı vatandaşı olmak, bir süreliğine bile yabancıların hizmetinde olmamak, Türkçe bilmek, otuz yaşından büyük olmak, seçim sırasında bir kişinin hizmetinde bulunmamak, iflas etmiş ise itibarını geri kazanmış olmak, kötü hali olmamak, borcu nedeniyle malına devletçe el konmamış olmak, medeni haklardan yoksun olmamak ve yabancı uyruğunda olduğu iddiasında bulunulmaması gibi koşullar isteniyordu.⁶⁶⁷

Seçimlerde ikinci derece seçmenlerin seçilmesi farklı zamanlarda yapılabileceğinden sonuçların da alındığı zamanlar farklı olabilirdi. Nitekim seçimler 1919 yılının Ekim ayının ortalarında başlasa da sonuçlar Kasım ayında ancak kesinleşebilmişti. Örneğin Mustafa Kemal'in Erzurum milletvekili olarak seçildiği tarih 7 Kasım 1919'du.⁶⁶⁸

Anadolu'da ve İstanbul'da seçimlere ilgi büyüktü. İttihat ve Terakki mensuplarının meclise girmelerine muhalif olan hükümet meclis dengelerinde ulusalcıların da çoğunlukta olmasından çekiniyordu. Zira Padişah da İtilaf Devletleri de ulusalcıları İttihat ve Terakki'cilerle aynı görmekteydi. Hükümete göre cemiyete bağlı olanlarla olmayanlar arasında seçimler eşit geçmeli ve adaylar eşit koşullar altında yarışmalıydı.⁶⁶⁹

Bir süredir seçimlere katılıp katılmayacağı tartışma konusu olan Hürriyet Ve İtilaf Partisi kararını vermiş ve seçimleri boykot ettiğini açıklamıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi, daha Damat Ferit'in Sadrazamlığı döneminde dile getirdiği, ittihatçı bir örgüt olarak nitelendirdiği Kuvay-ı Milliye'nin baskısı altında gerçekleşecek seçimlerin serbest bir seçim olamayacağı tezini yineliyordu.⁶⁷⁰ Ali Rıza Paşa partinin Genel Başkanı Albay Sadık'tan kendisinin Kara Vasıf ile temasa geçerek ortak liste hazırlamasını istemiş ama bu teklifi sert bir dille geri çevrilmişti. Albay Sadık siyasi bir parti olarak tanımadıkları askeri bir heyetle milletvekili pazarlığına girmeyi hem

---

⁶⁶⁷ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, No 14, C.1, b.t.y. , Ankara, s. 247-248.

⁶⁶⁸ Ateş, **Türk...** , s.184.

⁶⁶⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet 1919-1920**, 1.b., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara ,1998, s. 131.

⁶⁷⁰ Turan, **Türk...** , s. 54

partilerinin onurunu kıracak hem de milletin seçme hakkını yaralayacak bir durum olarak gördüğünü ifade etmişti.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin 30 Ekim günü gazetelerde yayınlanan hükümete yönelik muhtırası çok ağır ifadeler içeriyordu. Muhtıradaki 600 yıllık Osmanlı'yı bu noktaya getiren İttihat ve Terakki'nin, İzmir'in işgaline karşı vatanın savunulması için Kuva-yı Milliye'den yararlanarak Anadolu'da bu sefer Kuva-yı Milliye adı altında ortaya çıktığı iddia ediliyordu.⁶⁷¹

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin itirazında dikkat çeken bir husus daha vardı. Erzurum Kongresi'nin 21. maddesinin "seferberlik ve geçici hükümet" ilan etmesini eleştiri konusu yapan Albay Sadık Bey, Mustafa Kemal ve Rauf Orbay'ın yerli halktan olmamalarına rağmen kongreye katılmalarının, Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'in Müdafaa-i Hukuk işlerine müdahale etmesinin hukuksuz olduğuna vurgu yapıyordu.⁶⁷²

Seçimlerin tarafsız bir biçimde gerçekleştirilmesi için Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Ahali-i İktisat, Sosyalist Birliği partilerinin haricinde 60 civarında derneğin de temsil edildiği Milli Kongre isimli bir oluşum ortaya çıkmıştı. Başkentteki siyasal parti ve dernek temsilcileriyle toplantılar yapan Milli Kongre, seçimlerin baskı altında yapılacağı iddiaları üzerine bunun önlenmesi bağlamında "Temsil Heyeti"ne de çağrıda bulunmuştu. Dr. Esat Işık imzasıyla Temsil Heyeti'ne gönderilen telgrafta toplanacak Milli Meclis'in ülkenin yarınları adına son derece önemli kararlar alacağı, hayati derecede mühim çalışmalara imza atacağı vurgulanan telgrafta İttihat ve Terakki'cilerin mecliste bulunmaması ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere hiçbir surette müdahil olmaması gerektiğinin altı çiziliyordu.⁶⁷³

Heyet-i Temsiliye adına telgrafa yanıt veren Mustafa Kemal kimi adayların Kuva-yı Milliye'yeden güç alarak seçilmek istedikleri iddiasının gerçeği yansıtmadığını belirtirken Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensup kimselerin seçimlerde sadece yasalarla tanınmış hakları kullanacaklarını, tarafsızlık ilkesinin korunması bağlamında seçimlere herhangi bir müdahalede bulunmayacaklarını belirtiyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sadece ülkenin kurtuluşu için milli birliği sağlamaya çalışan bir topluluk olduğunu, bir

---

⁶⁷¹ Akşin, *İstanbul...*, s. 133.

⁶⁷² Turan, *Türk...*, s. 55.

⁶⁷³ Turan, *Türk...*, s. 55.

siyasi örgüt olmadığını, dolayısıyla seçimlerin kaderini değiştirmek, seçimlere karışmak, bazı adayların yanında ya da karşısında durmak gibi bir tavır içinde olamayacağını, bunun ayrıca cemiyetin birleştirme amacına ters düşeceğini söylüyordu. Hükümetin de kendilerine benzer bir çağrı yaptığını belirten Mustafa Kemal cemiyetin tarafsız kalacağına dair teminat verdiğini, seçim sonuçlarını etkileyecek girişimlerde bulunanlar hakkında hükümetin yasaları uygulaması gerektiğini, cemiyet adına herhangi birisinin ya da birilerinin böyle bir tavır içine girdiğinde kendilerine haber verilmesini, iddianın ispatlanması durumunda gerekli tedbirlerin alınacağını ifade ediyordu.⁶⁷⁴

Bu arada Hürriyet Ve İtilaf'ın boykotu itilaf devletlerinin de dikkatini çeken bir gelişmeydi. Albay Sadık'ın açıklamaları İngilizceye çevrilerek Lord Curzon'a iletilmişti. İngiliz temsilciliği bu durumun seçimlerin ertelenmesini gerektirecek bir gelişme olduğunu öne sürüyordu. Yüksek Komiser Robert 12 Kasım tarihli yazısında Hürriyet Ve İtilaf Partisi'nin seçimlere girmemesinde İttihatçıların ve Milliyetçilerin payı olduğunu iddia etmişti. Seçimlere Osmanlı devletinde yaşayan gayrimüslim azınlıklar da katılmama kararı almışlardı. 12 Aralık 1919'da Vakıf Gazetesi'nde "Yedek Subay Moiz" imzasıyla bir mektup yayınlanıyor ve mektupta Musevilerin seçimlere katılmamasının gerekçesi olarak Hürriyet ve İtilaf'ın da seçimlere katılmayı öne sürülüyor, "Bu partinin de Osmanlılığından şüphe edemezsiniz ya!" diye soruluyordu.⁶⁷⁵

Her ne kadar Hürriyet ve İtilaf Partisi baskı altında yapılacağını idda ettiği seçimleri boykot etse de 1919 yılı sonunda Türkiye'de yapılmış olan Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimi, büyük tarafsızlık ve özgürlük ortamında gerçekleşmişti. O sırada gerek hükümetin, gerek partilerin ve milli kuruluşların, gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın seçimin kaderini etkileyecek bir kamuoyu gücü bulunmuyordu. Örneğin Bursa ile Bilecik'ten adaylığını koyan Fahrettin Bey'in seçilmesini Mustafa Kemal çok istiyordu. Heyet-i Temsiliye Üyesi Kara Vasıf Bey de çabalamıştı. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'in de aracı olmasına rağmen Fahrettin Bey iki yerden de seçilememişti. Örneğin

---

⁶⁷⁴ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi III, 1920, 3. Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi**, 1.b., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ocak 2010, s. 53.

⁶⁷⁵ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt, 1888-1922**, (Yayına Hazırlayan Erol Şadi Erdinç) 2.b., Pera Turizm Ve Ticaret AŞ, İstanbul, 1997, s. 463.

Heyet-i Temsiliye'nin desteklediği adaylar Sinop'ta da seçmenlerden yeterli oy alamamıştı.⁶⁷⁶

Seçimler iki dereceli olduğundan uzun sürmüş ve neredeyse büyük bölümü Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'nin egemenliği altında gerçekleşmişti. Hükümetin duruşu çelişkiliydi. Hem Müdafai-i Hukuk'un seçimlere müdahil olmamasını istiyor hem de İttihatçıların seçilmesini önlemek için devreye girmesini bekliyordu. Hürriyet ve İtilaf Partisi her ne kadar seçimleri boykot kararı almış olsa da partili kimlikleri herkesçe malum bazı isimler seçimlere girmiş ve milletvekili seçilmeyi başarmışlardı. Seçimler, ülkedeki güçleri temsil eden Hürriyet ve İtilafçılar, Teceddüt Partisi adı altında yeniden örgütlenmeye çabalayan İttihatçılar ve Müdafai-i Hukuk'çular arasında geçmişti.⁶⁷⁷

Tüm tarafsızlık taleplerine rağmen, seçimlerde hükümetin de, seçimlere girmeyeceğini beyan etse bile Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin de, Teceddüt Partisi altında örgütlenen İttihatçıların da, meclise mümkün olan en fazla sayıda mebus gönderebilmeyi amaçlayan Müdafai-i Hukukçuların ya da Kuva-yı Milliyecilerin de bazı yerlerde seçimleri etkilemeye yönelik çabaları görülüyordu.⁶⁷⁸ “Müdafai-i Hukuk”çular tamamıyla dürüst bir yolda yürümeye çalışsalar da eski İttihatçılar kendi nüfuzlarını pekiştirmek, eskiden olduğu gibi güçlü bir biçimde teşkilatlanmak ve milli hislerin kabarışını kendi menfaatlerine yönelik kullanmak için ellerinden geleni yapmaktaydı.⁶⁷⁹

Heyet-i Temsiliye, seçimlerde Müdafai-i Hukuk Cemiyeti adaylarına oy verilmesini istemişse de bu konuda zorbalık boyutuna varan eylemler yaşanmamış ve seçim son derece dürüst bir biçimde tamamlanmıştı.⁶⁸⁰ İstanbul Hükümeti'nin seçimlere dair ülkenin birçok yerinde görevlendirdiği teftiş kurullarının verdikleri raporlarla da bu durum tescillenmişti. 168 milletvekilinin mecliste görev almaya hak kazandığı seçimler neticesinde Mustafa Kemal de Erzurum'dan mebus seçilmişti. Mustafa Kemal bizzat aday olmamış Erzurumlular tarafından 500 mühürlü bir tutanakla aday gösterilmişti.

---

⁶⁷⁶ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 51

⁶⁷⁷ Ateş, **Türk...**, s. 185

⁶⁷⁸ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 53.

⁶⁷⁹ Yalman, **A.g.e.**, s. 464.

⁶⁸⁰ Ateş, **Türk...**, s. 185.

Milletvekili seçilmesinden bir süre sonra nişanları ve yaverlik sanı kendisine geri verilmişti.

Yeni Meclis'in belirlenmesi bağımsızlık fikrini savunanları sevindirmiş ama bunun yanısıra bazı kesimleri ise rahatsız ve tedirgin etmişti. Misal, İstanbul'dan milletvekili seçilen Avukat Lütfi Fikri Bey "İttihatçılar'la beraber olamam." diyerek istifa etmişti. O zamanlar muhaliflerin arasında yer alan Cami Bey bile: "Lütfi Fikri Bey aldanmıştır. Ben seçimleri yakından izledim, bunlara İttihat ve Terakki ruhu değil, milli bir ruh hakim olmuştur." diyerek Lütfi Fikri'nin hareketini kınamıştı.⁶⁸¹

Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nin ardından dört ay daha şehirde kalmıştı. Ancak Atatürk karargahın Ankara'ya taşınmasının daha doğru olacağını düşünüyordu. Her ne kadar doğunun tek başına kalacağı ve yine karışıklıkların yaşanacağı endişesiyle Kazım Karabekir bu öneriye karşı çıktıysa da⁶⁸² Atatürk kararında ısrarcıydı. Zira Ankara güney-kuzey, doğu-batı arasında tam bir kavşak noktasıydı. Doğu Anadolu, Güney Anadolu ve Batı Anadolu'da verilecek özgürlük savaşında en önemli cephe hiç şüphesiz Yunanlılarla yapılacak savaşların ağırlığını koyacağı Batı Anadolu cephesi olacaktı ki, Ankara konum olarak bu cepheye daha yakın olacağından savaşın kumandası da daha rahat olacaktı. Meclis İstanbul'da toplandığından Sivas uzak kalıyordu. Sivas'tan Türkiye'nin idaresinin çok güç olacağı belliydi. Ve Ankara'da ulusal örgütler çok daha güçlüydü.⁶⁸³

Atatürk nutkunda karargahın Ankara'ya taşınması kararını açıklarken Kazım Karabekir'in "*karargahın Kızılırmak'tan öteye geçmemesi gerektiği*" tezini çürütüyor, temsil heyetinin sadece doğu illerinin ulusal güçlerini oluşturmadığını ve temsil etmediğini, doğu illerine telgrafla gönderilen talimatların pekala Ankara'dan da verilebileceğini söylüyordu.⁶⁸⁴

Mustafa Kemal 27 Aralık 1919'da, bir Cumartesi günü, üç otomobillik bir kafile halinde Ankara'ya geldiğinde büyük coşkuyla karşılanmıştı. Seçilen milliyetçi milletvekillerine İstanbul'a gitmeden önce durum değerlendirmesi yapmak ve gerekli talimatları almak üzere Ankara'ya gelmeleri bildirildi. Mustafa Kemal'in seçimler sonrasına yönelik stratejisi farklıydı. Seçilen

---

⁶⁸¹ Yalman, **A.g.e.**, s. 464

⁶⁸² Kinross, **Atatürk...**, s. 311

⁶⁸³ Aybars, **Türkiye...**, s. 167

⁶⁸⁴ **Nutuk**, 331.

milletvekilleri mecliste güçlü bir “Müdafaa-i Hukuk Grubu” oluşturacaklardı. Bu grup meclisin açılışında kendisini meclis başkanı olarak teklif edecekti. Gerçi meclis başkanı seçilse dahi İstanbul’a gitmeyecekti ama bunun Anadolu'nun ve milli birlik hareketinin sesini tüm ülkeye duyurmak adına önemli bir vesile olacağını düşünüyordu.⁶⁸⁵

Mustafa Kemal meclisin feshedileceğini öngörüyordu; beklenen gelişme yaşandığında meclisi başka bir yerde toplantıya çağırabilmek adına meclis başkanlığını alması onun için önemliydi.⁶⁸⁶ Ancak gelişmeler Mustafa Kemal’in öngördüğü doğrultuda değildi. Bazı mebusların tavırlarında Mustafa Kemal’in de tepkisini çeken değişiklikler gözlemleniyordu. Örneğin Aydın’dan milletvekili seçilen, İttihat ve Terakki Partisi’nde bir ara Merkez Yönetim Kurulu üyeliği de yapan, Mustafa Kemal’e ve Kuvay-ı Milliye hareketine yönelik son derece olumsuz düşünceler taşıyan Hüseyin Kazım Kadiri milletvekillerine telgraf çekerek Ankara’ya gitmemelerini direkt İstanbul’a gelmelerini söylemişti. Harbiye nazırı Cemal Paşa da toplantıyı engellemek için devreye girmişti. İstanbul dışında yapılacak böyle bir toplantının yasama gücünün başka güçlerin elinde olduğuna dair söylentilere sebebiyet vereceğini, ille de mebuslarla böyle bir toplantı isteniyorsa, İstanbul’a yetkili bir kimsenin gönderilmesinin daha doğru olacağını öne sürüyordu.⁶⁸⁷

Gerek ulaşım sorunları, gerek ekonomik problemler gerekse Ankara’ya gidilmemesi yolundaki kafa karıştırıcı manipülasyonların neticesinde tasarladığı gibi geniş bir toplantı yapılamamıştı. Katılımın bu kadar düşük olması neticesinde toplantıdan ziyade, gelen mebuslarla ancak ayrı ayrı ve birebir görüşmeler gerçekleştirilmişti.

Yola çıkılırken taşınan inançta gevşemeler dikkat çekiyordu. Hatta, mebusların bir kısmı Mustafa Kemal’den kuşkulandırırken genelde hepsinde bir kararsızlık hakimdi. Bir grup mebus kanun dışı çalışan bir örgüt mensupluğunun sona ermesinin İstanbul’a milletvekili olarak dönmemin zafer sarhoşluğunu yaşıyor, artık Mustafa Kemal’e ihtiyaçlarının kalmadığını düşünüyorlardı. Talimatları dinlememe eğilimi içindeki bazı vekillerin

---

⁶⁸⁵ Aydemir, **Tek...**, s. 217.

⁶⁸⁶ Ateş, **Türk...**, s. 187.

⁶⁸⁷ Turan, **Türk...**, s.s. 68,69.

milliyetçi harekete olan inançlarının azaldığını görmek Mustafa Kemal'in bunlara sert eleştiriler yöneltmesine neden oluyordu.⁶⁸⁸

Hatta Mustafa Kemal'in bazı arkadaşları arasında hakim olan görüşe göre, görevde artık ılımlı bir Ali Rıza Paşa hükümeti vardı, Mebusan Meclisi de yeniden açılmıştı; şu durumda Temsil Heyeti'nin artık hükümet işlerine karışmaması gerekiyordu. Yani, mebus seçilenler o günlere kadar yaşanan zorlu günleri unutacak ve Mustafa Kemal'in özverili çabalarını bir kalemde silip atacak kadar ileri gitmişlerdi.

Padişah meclisin kendi iradesini etkisiz kılacağı düşüncesiyle ve seçimleri ittihatçıların kazandığını öne sürerek meclisin toplantısını özellikle geciktirmeye çalışsa da⁶⁸⁹ bizzat kapattığı meclis 1 yıl 22 gün aradan sonra 12 Ocak 1920'de yeniden açılmıştı. Ancak daha meclis toplanmadan Ali Rıza Paşa meclisin başkanlığına seçilmesi kesin gözüyle bakılan Celalettin Arif'ten ve ikinci başkan adayı Hüseyin Kazım Kadri'den “*meclise ittihatçıların hakim olması durumunda istifa edeceklerine*” dair sözlü teminat alma gereği duymuştu.⁶⁹⁰ Vahdettin, sağlık sorunları nedeniyle açılışa katılamayacağını belirtmişti. Padişahı Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın temsil ettiği meclisin açılış töreninde Bakanlar Kurulu, senatörler, milletvekilleri, yabancı elçiler, öğretim ve yönetim ileri gelenleri, askeri erkan, din görevlileri ve davetlilerden oluşan kitlenin huzurunda Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, padişahın açılış nutkunu okumuştur. Meclis-i Mebusan'ın açılışı dolayısıyla Sulttan Ahmet Meydanı'nda büyük bir miting yapılmıştı. Hamdullah Suphi Tanrıöver ateşli 150 bin kişinin dinlediği ateşli konuşmasında meclisin memleketi kurtarma yolunda vereceği çabaların desteklenmesi gerektiğini, yeni açılan meclisten milli iman ve birliktelik beklendiğini söylüyordu.⁶⁹¹

Meclisin açılış toplantısına sadece 72 milletvekili katılmıştı. 170⁶⁹²kadar vekilin seçildiği göz önüne alınırsa, yeterli çoğunluğun sağlanamadığı anlamına geliyordu. Ancak 2. oturuma 25 yeni milletvekili de katılınca

---

⁶⁸⁸ Kinross, **Atatürk...**, s. 314.

⁶⁸⁹ Aybars, **Türkiye...**, s. 169.

⁶⁹⁰ Koloğlu, **Son Sad...**, s.115

⁶⁹¹ Yalman, **A.g.e.**, s.468.

⁶⁹² Turan, **Türk...**, s.72. 1919 seçimlerinde seçilen milletvekili sayısına dair kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. Şerafettin Turan'a göre meclisin üye tam sayısı 170'ti ama işgal altındaki yerlerde seçim yapılamadığı için 140 mebus seçilebilmişti. Açılışta da bu 140 milletvekilinden sadece 72'si mevcuttu.

çoğunluk sağlanmıştı.⁶⁹³ Mustafa Kemal gibi, seçilmesine rağmen İstanbul'a gelmeyenler, istifa edip ayrılanlar ya da mazeretliler yüzünden meclis hiçbir zaman 140 sayısına ulaşamamıştı. Hatta Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin güvenoyu aldığı 9 Şubat'taki toplantıya dahi toplam 107 milletvekili katılmıştı.⁶⁹⁴

4.6. Vahdettin'in "Felah-ı Vatan" Çağrısı

Padişah, İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa tarafından okunan konuşmasında işgal altındaki yerlerde seçimlerin yapılamamasından duyduğu üzüntüyü dile getirirken, savaşta yenilmiş olmanın bir ulusun siyasal varlığını ortadan kaldırılmasına neden olamayacağını ifade ediyor ve birlik çağrısı yapıyordu. Vahdettin'in konuşma metninde yer alan bölümlerin son bulması ve herkesin felah-ı vatan, yani vatanın kurtuluşu noktasında tek vücut olması çağrısı⁶⁹⁵ hem kafaları karıştırıyor hem de Atatürk'ün tepkisini çekiyordu.

Heyet-i Temsiliye Üyesi Sivas milletvekili Vasıf Bey söz alarak, meclisin açılmasından duyduğu mutluluğu ifade eden bir konuşma yapmış ve meclis içinden bir heyetin, şifa dileklerini iletmek üzere padişaha gönderilmesini önermiş; istek alkışlarla kabul edilmişti. Meclisin 2. birleşimi 22 Ocak 1920 tarihinde, 3. birleşimi ise 26 Ocak 1920 tarihlerinde gerçekleşmişti. 3. birleşimde geçici Başkan Bursa Mebusu Hacı İlyas Efendi rahatsızlığını gerekçe göstererek görevden affını istemiş, bunun üzerine geçici başkanlık için yapılan seçimde Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey geçici başkanlığı kazanmıştı. Başkanlık kurulunun oluşturulamaması yüzünden 31 Ocak'ta üçüncü kez yenilenen geçici meclis başkanlığı seçimini bu sefer İstanbul mebusu Reşat Hikmet kazanmıştı. Aslında Reşat Hikmet'in geçici başkan seçilmesinde ayrı bir mesaj vardı. Reşat Hikmet hastalığının tedavisi için İsviçre'ye gitmişti. O esnada Münih'e geçip İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüştüğü iddiasıyla İstanbul'a dönüşünde Fransızlar tarafından tutuklanmış, geçici başkan Celalettin Arif Bey'in çabalarıyla serbest bırakılmıştı. Reşat Hikmet'in geçici meclis başkanlığına seçilmesi bu tutuklamaya bir tepkinin sonucuydu.⁶⁹⁶

---

⁶⁹³ Ateş, **Türk...**, s. 186.

⁶⁹⁴ Turan, **Türk...**, s. 72.

⁶⁹⁵ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 56.

⁶⁹⁶ Turan, **Türk...**, s. 74.

Ankara'da meclis açılışından önce milletvekilleriyle görüşen ve bu toplantılarda dillendirilen Mustafa Kemal'in meclis başkanlığına adaylığı ve meclisi Ankara'dan başkan vekilleri aracılığıyla yönetme fikri, ona en yakın isimler arasında bile yeterli destek bulmamış, hatta gündeme bile getirilmemişti.⁶⁹⁷ Rauf Bey, mebuslarla Mustafa Kemal'in aday gösterilmesi için görüşmeler yapsa da olumlu bir sonuç alamıyordu. Mustafa Kemal'in adaylık niyetine yönelik itiraz edenler meclis toplantılarına katılmayan bir üyenin başkan seçilmesinin sanki mecliste bu görevi üstlenecek yetenek ve kapasitede bir başkasının bulunmadığına delalet edeceğini düşünüyorlardı. Bu adaylığa karşı çıkanlar aynı zamanda ulusal kuvvetlerin başkanlığını yapan birisinin bir de Meclis Başkanı seçilmesinin en baştan Meclis'in dışarıdan yönetildiği havasını vereceği, bunun da anlaşma devletlerinin kuşklarını arttıracığı kanısındaydılar.⁶⁹⁸

Dr. Adnan Adıvar'la birlikte yürüttükleri temaslarında başarısız olan, bir umut görmeyen, 34 oydan fazla alamayacaklarını anlayan Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vererek kendisini aday göstermekten vazgeçtiğini bildiriyordu.⁶⁹⁹ Her ne kadar Rauf Bey Mustafa Kemal'i meclis başkanlığına aday göstermekten vazgeçmiş olsa da ilginç bir gelişme yaşandı. 28 Ocak'ta yapılan gizli toplantıda Edirne Mebusu Şeref Bey, başkanlığa Mustafa Kemal'in seçilmesinin bir çok açıdan yararlı olacağını belirten bir konuşma yaparak kendisinin aday gösterilmesini teklif etmişti. Ancak Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelemeyeceği, başkan seçilmesi durumunda Milli Meclis'in görünüşte İstanbul'da olsa da aslında başka bir yerde, yasama erkinin ise mecliste değil, Heyet-i Temsiliye'de olduğu izleniminin doğacağı belirtilmişti. Görüşmelerin seyrine bakarak Mustafa Kemal'in adaylığının riskli olduğunu anlayan Rauf Bey söz alarak, Mustafa Kemal'in milletin başında kalarak meclise destek olmayı sürdüreceğini belirtme gereği duymuştu. Alkışlarla Mustafa Kemal Paşa'ya sevgi ve saygılarını gösteren milletvekilleri başkanlığa sarayın göstereceği bir ismin seçilmesi yönünde fikir birliği içine giriyorlardı ve 31 Ocak 1920'deki beşinci toplantıda yapılan başkanlık seçiminde başkanlığa, sarayın önerdiği İstanbul Mebusu Reşat Hikmet Bey seçiliyordu.

---

⁶⁹⁷ Aybars, **Türkiye...**, s. 169.

⁶⁹⁸ Ateş. **Türk...**, s. 188.

⁶⁹⁹ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 62 .

Aydın Mebusu Hüseyin Kâzım Bey birinci başkanvekilliğine ve Balıkesir Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ise ikinci başkanvekilliğine seçilmişti.⁷⁰⁰

Meclis Başkanlığı konusunun yanı sıra Mustafa Kemal'in ikinci hayal kırıklığı yaşadığı bir husus da mecliste kurulmasını istediği “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu”nun değil de Vahdettin'in meclis açılış konuşmasında kullandığı ifadeden ilham alınarak “Felah-ı Vatan” Grubu'nun kurulmuş olmasıydı. Ankara'daki toplantılarda söz konusu grubun kurulacağına dair söz verenler, Müdafaa-i Hukuk örgütlerinden seçilseler bile, İstanbul'da farklı bir tavır içine girmişlerdi. Gruba Müdafaa-i Hukuk adının verilmesinden vazgeçilmişti. “Felah-ı Vatan” isminin kesinleşmesi üzerine Ankara'ya bilgi veren Rauf Bey mebuslar arasındaki mevki hırsına dikkat çekmişti. Savunacakları ilkeleri içeren “İttifakname” adı altında bir program hazırlayan milletvekilleri metinde Kuvay-ı Milliye adına bile yer vermemişlerdi.⁷⁰¹ Metni okurken Sivas Kongre kararlarının da yer almadığını gören Mustafa Kemal çok kızmıştı. Mustafa Kemal nutkunda, önceden konuşulup üzerinde ittifak edilen girişimleri unutarak, kongrelerde alınan kararları hiçe sayarak bu kararı alan vekilleri son derece sert bir biçimde kınarken Vahdettin'in dillendirdiği Felah-ı vatan çağrısının üzerine kurulan grubu “Fellâh-ı Vatan Grubu” ifadesiyle eleştiriyordu.⁷⁰²

Son Osmanlı Meclisi'nin yaptığı en büyük hizmetlerin başında “Misak-ı Milli”yi yayınlamış olması geliyordu.⁷⁰³ Her ne kadar Atatürk'ün istediği “Müdafaa-i Hukuk Grubu” adıyla kurulmuş olmasa da mecliste oluşan yeni grup rutin görüşmelerinin dışındaki neredeyse tüm mesaisini Misak-ı Millî üzerine yapmıştı. “Felah-ı Vatan” grubu mebusları mecliste gerçekleştirilen resmi ve gayri resmi oturumlarında Misak-ı Milli programını şekillendirmişlerdi.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 62,63.

⁷⁰¹ Turan, **Türk...**, s. 78.

⁷⁰² **Nutuk.** s. 357. Nutuk'u Türkçeleştiren Yazıcı metinde Atatürk'ün “felah” kelimesi yerine kullandığı “fellah” kelimesini özellikle orijinal haliyle koruduğunu belirtirken şu açıklamayı getirmektedir: “*Felâh (kurtuluş) kelimesi bir tek “L” ile yazılır ve öyle okunur. Kendisine karşı olanlarca alay konusu yapılarak grubun adındaki kelimeyi iki “L”li, yani “Fellâh olarak söylediklerini bildiğinden o da onları alaya almak için “Fellâh” demiştir. Fellâh, Mısır'ın Kıpti çiftçilerine verilen bir bakıma aşağılayıcı bir lakaptır. Zenci anlamına da gelir*”

⁷⁰³ Ateş, **Türk...**, s. 195.

⁷⁰⁴ Mesut Aydın, **Yeni Türk Devleti ve Misâk-I Millî**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 94.

4.7. Misak-i Milli ve “Olmazsa Olmaz”lar

Meclis-i Mebusan’da kabul edildiği adıyla “Ahd-i Milli” tarihte yer alan ismiyle “Misak-ı Milli” yani “Ulusal Ant” ulusal özgürlük mücadelesinin amaçladığı siyasi hedeflerin ortaya konduğu resmi bir belgeydi. Bir tür “*Bağımsızlık bildirgesi*” olarak da adlandırılabilir olan Misak-ı Milli zaman zaman İngiliz Magna Carta’sına benzetilirken kimileri tarafından da Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’yle özdeşleştirilmişti.⁷⁰⁵ Misak-ı Milli, ABD Başkanı Wilson’un, ismiyle özdeşleşen, I. Dünya Savaşı sürmekteyken açıkladığı ve savaşın ardından kurulacak barışın esaslarını belirleyecek ilkelere de uyuyordu.⁷⁰⁶

Türkiye’nin tarihi bu kadar derinden etkileyen, adeta kaderinin yazılı olduğu Misak-ı Milli’nin kimin tarafından kaleme alındığına, nasıl hazırlandığına, son halini nasıl aldığına dair çok farklı tezler ortaya atılır. Bu durumun en temel sebebi ise metnin Mebuslar Meclisi’nin açık veya gizli birleşimlerinde değil, grup toplantısı tarzındaki özel görüşmelerde tartışılması, dışarıya sızmaması için tutanak tutulmaması, imzalanan özgün metnin de arşivde bulunmamasıydı. Hatta son hali verildikten sonra bastırılan metin bir önerge üzerinde mecliste okunmuş ve sadece kabul edildiğinin belirtilmesiyle yetinilmişti.⁷⁰⁷ 17 Şubat 1920’de 11. birleşimin ikinci oturumunda söz alan Edirne milletvekili Şeref Bey, bir önergesi olduğunu belirterek söz almış büyük bir heyecanla okuduğu “Ahd-ı Milli’nin parlamentolara ve bütün basına bildirilmesini ve görüşülmesini teklif etmiş, önerge oy birliğiyle kabul edilmişti.⁷⁰⁸

Misak-ı Millî taslağının ilk olarak Sivas’taki “Komutanlar Toplantısı”nda alınan kararlar ışığında Ankara’da gerçekleştirilen toplantılarda hazırlandığı öngörülmektedir. Zaten toplantıların katılımcıları seçimi kazanarak Meclis-i Mebusan’da görev yapmaya hak kazanmış milletvekilleri idi. Atatürk’ün, İstanbul Meclisi’nde önceden hazırlanan taslakların toplu halde düzenlendiğine yönelik ifadesi Misak-ı Milli’nin nasıl

⁷⁰⁵ Turan, *Türk...*, s. 82

⁷⁰⁶ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1992 ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)* TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, Ankara, b.t.y. s.22.

⁷⁰⁷ Turan, *Türk...*, s. 82.

⁷⁰⁸ Goloğlu, *Üçüncü...*, s. 82-83.

ortaya çıktığı hususunda bir fikir vermektedir.”⁷⁰⁹ Ankara’da tüm temsil heyeti üyelerine de imzalatılan Misak-ı Milli metni, İstanbul’a, meclise Trabzon Milletvekili Hüsrev Gerede tarafından götürülmüştür.

Atatürk’ün ATASE’deki özel arşivinde de mevcut 21 Ocak 1921 tarihli bir telgraf örneğinde Hüsrev Gerede’nin getirdiği metne ek olarak girmesi istenen bazı maddeleri Rauf Orbay’a gönderdiği belgelidir. Atatürk’ün Rauf Orbay’a bildirdiğine göre söz konusu ek metin 20 Ocak’ta Ankara’ya gelen ve M. Kansu ile birlikte İstanbul’a dönen Albay İsmet İnönü tarafından kaleme alınmıştır. Önceleri kurulması öngörülen “Müdafaa-i Hukuk Grubu” için hazırlanmış olan bu metinler Felah-ı Vatan’ın programı “İttifakname” çerçevesinde oluşturulduğu için ‘Ulusal Ant’ içinde kullanılmıştır.⁷¹⁰

Atatürk’ün hazırlayarak mebuslara ulaştırdığı metinde Erzurum ve Sivas kongrelerinde vurgulanan kararlar baz alınarak mütareke sınırları içindeki yerlerin bir ayrılmaz bir bütün olduğu ifade edilmişti. Ama Meclis’in yayımlandığı Misak-ı Milli metninde mebuslar, hala imparatorluk hayalinin, o şaşalı günlerinin etkisinde kalarak bırakışma imzalandığında itilaf devletlerince işgal edilmiş yerlerde de hak iddia etmişlerdi.⁷¹¹

Misak-ı Milli, sadece Osmanlı Devleti’nin sınırlarını belirleyen bir belge değil aynı zaman her türlü bağımsızlıkla bağdaşmayan (siyasal, askeri, ekonomik vs.) bir barış teklifinin kabul edilemeyeceğini belirtmesinden ötürü, bir tür “*tam bağımsızlık*” duyurusuydu. Misak-ı Milli aracılığıyla Türkiye dünyaya kırmızı çizgilerini ve “olmazsa olmaz”larını duyuruyordu.⁷¹²

Bu, bir ulusal iradenin göstergesiydi ve bu durum İtilaf Devletleri’ni son derece kızdırırken izledikleri işgal politikalarının dozunu daha da arttırmaya yöneltmişti. Londra’da 22-23 Aralık 1919’da bir araya gelen İngiliz ve Fransız heyetlerinin gündeminde Osmanlı barışı vardı. Toplantıda İstanbul’un Osmanlı’nın elinden alınması kararlaştırılmış, hatta daha da ileri giderek Osmanlı’nın yeni başkentinin neresi olacağı hususu bile tartışılmıştı.⁷¹³ Özellikle Anadolu’da Kuvay-ı Milliye’nin başlattığı silahlı direniş işgal kuvvetlerini hiddetlendirmeye devam ediyordu. Cevat ve Cahit Paşaların

⁷⁰⁹ Aydın, **A.g.m.** , s. 94.

⁷¹⁰ Turan, **Türk...** , s. 83.

⁷¹¹ Akşin, **Kısa...** , s. 93.

⁷¹² İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983. s.s.15,16.

⁷¹³ Akşin, **Kısa...** , s. 93.

Kuvay-ı Milliye'ye subay, silah ve para sağladığını iddia eden işgal güçleri 20 Ocak'ta hükümete nota veriyordu. Yapılan açıklamalarla bu suçlama inkar edilse de karşı tezleri İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserleri tarafından kabul edilmiyordu. Kabinesiyle birlikte toplu olarak çekilmektense Ali Rıza Paşa, bu talebi kabul etmeyi daha uygun görmüştü. Zira ona göre eğer hükümet istifa ederse işgal kuvvetleri belki yine Damat Ferit'in başkanlığında, kendi amaçlarına hizmet edecek bir hükümetin kurulmasını sağlayabilirlerdi.⁷¹⁴

Baskılar neticesinde Mustafa Kemal'in karşı çıkmasına rağmen Cemal ve Cevdet Paşa'lar 21 Ocak 1920'de istifa ediyorlardı. Ancak Anadolu'da sürmekte olan direniş İngilizleri kızdırmaya devam ediyordu. Hamdi Bey'in adamlarıyla birlikte Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliği'ni basarak silah ve muhimmatı kaçırmaları, Maraş, Antep ve Urfa'daki etkili mücadele neticesinde Fransızların geri çekilmesi ve Kuvay-ı Milliye'nin etkisinin artması neticesinde işgal kuvvetlerinin tepkileri de yoğunlaşmaktaydı. Ancak İtilaf Devletleri 14 Şubat'ta yine Londra'da toplanarak İstanbul'un Türklere bırakılacağını bildiriyor, ancak cephelerde sürmekte olan Kuvay-ı Milliye direnişinin sonlandırılmasını istiyordu. Bu açıklama üzerine Padişah Vahdettin yeniden İngiliz tarafına dönmüştü.⁷¹⁵

Harbiye Nazırı Fevzi Çakmak 19 Şubat 1920 tarihli bildiriyle bir İtilaf Devletlerinin tepkisini çekecek hareketlerden kaçınılmasını istemişti. Yine aynı gün, Felâh-ı Vatan Grubu'nun toplantısına katılan Sadrazam ile Dahiliye ve Bahriye Nâzırları, Kuva-i Milliye'nin alternatif bir hükümet olarak görülmesinin, hükümetin tasarruflarına etki yapmaya çalışmasının doğurduğu sakıncaları anlatarak, Maraş'taki Kuvay-i Milliye hareketinin durmasını, düzen ve dirliğin sağlanmasını istemişler, Ankara'ya tayin edilen vali ve komutanın da yerlerine gönderileceğini söylemişlerdi.

9 Şubat 1920'de Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alan Ali Rıza Paşa Hükümeti inisiyatif kullanmakta iyice zorlanır hale gelmişti. Ulusal mücadeleyi sürdüren Kuvay-ı Milliye ile aynı duyguları taşıırken, aynı zamanda milli mücadelelerin bu tavırlarının devlet otoritesini ve bütünlüğünü zedelemesinden endişe duyuyordu. Kuvay-i Milliye'nin başlattığı direnişin önemine inanıyor ancak bu durumun İtilaf Devletleri'ni kızdırıp müdahaleye

⁷¹⁴ Kinross, **Atatürk...**, s. 315

⁷¹⁵ Akşin, **Kısa...**, s. 94

sebebiyet vermesinden korkuyordu. Arada kalan Ali Rıza Paşa Hükümeti işgal güçlerine karşı duramadığı gibi Kuvay-ı Milliye'ye de sözünü geçiremiyordu. Bir yandan Mustafa Kemal'e bağlanmaya çalışıyor ama öte yandan öte yandan yüzyıllara dayanan padişah otoritesinin etkisi altında kalıyordu.

İtilaf Devletleri'nin yanı sıra hem sarayın hem de Ankara'nın baskılarından bunalan Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmişti.⁷¹⁶ Yeniden Damat Ferit'in sadrazamlığa gelebileceği ihtimali gerek milletvekillerini gerekse Mustafa Kemal'i çok tedirgin ediyordu. Felâh-ı Vatan Grubu'ndan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'in başkanlığında bir heyet padişahla görüşmek üzere saraya gitmişti. Ancak padişahla görüşemeyen heyet baş katibe yeni hükümetin Ferit Paşa ya da Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulması talebini iletmişti. Mustafa Kemal, Temsil Heyeti adına Padişaha ve Meclis Başkanlığına gönderdiği telgraflarda hiçbir gücün milleti özgürlük mücadelesinden geri döndüremeyeceğini belirtirken bu ülkeye yakışacak, bu ideali savunacak bir yeni hükümetin kurulmasını istiyordu. Padişaha hitaben gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal yeni bir hükümet krizi yaşanmaması için meclisin çoğunluğunun eğiliminin göz ardı edilmemesini, aksi taktirde memlekette yine çok acı olayların yaşanacağını söylüyordu.⁷¹⁷

Padişahın da kafası karışmıştı. Görüşüne başvurduğu başkâtibi Ali Fuat Bey üç ihtimalli bir çözüm önermişti. Birinci çözüm Ali Rıza Paşa'nın istifasının kabul edilmemesiydi. İkinci olasılık Tevfik Paşa'ya sadrazamlığın kabul ettirilmemesiydi. Son ve üçüncü alternatif ise Bahriye Nâzırı Salih Paşa'nın sadrazamlığa getirilmemesiydi. Sonunda padişah bu senaryolardan üçüncüsünü uygulamayı daha uygun buldu⁷¹⁸ ve Salih Paşa 8 Mart'ta yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Anadolu'da, Salih Paşa Hükümeti'nin zaman kazanmak amaçlı kurulmuş geçici bir hükümet olduğu kanısı hakimdi. Nitekim Salih Paşa'nın hükümeti kurma tarzı da bu tezi doğrular mahiyetteydi. Salih Paşa önce Meclis'te Rauf Bey ile görüşüp Bakanlar Kurulu'na meclisten 3 bakan almak istediğini bunun için grupla görüşeceğini söylemişti. Ama saraydan gelen talimatta kendisine meclisten hiçbir mebus almaması, kabineye dışarıdan

---

⁷¹⁶ Goloğlu, *Üçüncü...* , s. 96.

⁷¹⁷ Aybars, *Türkiye...* , s. 173.

⁷¹⁸ Goloğlu, *Üçüncü...* , s. 97.

atanacak bakanlar içinse mutlaka padişahın onayının ve görüşünün alınması gerektiği bildiriliyordu. Kendisine iletilen talimatı uygulayan Salih Paşa kabineyi meclis dışı görevlendirmelerle oluşturmak durumunda kalıyordu.⁷¹⁹

10 Mart 1920'de Mustafa Kemal'e bir telgraf çeken Kazım Karabekir İtilaf Devletleri'nin milleti bölmek amacıyla olduklarını, padişaha bağlı bir orduyu ulusal güçlerin karşısına çıkaracağını, bu amaçla da Damat Ferit'i yeniden sadrazam yaptıracaklarını söylüyor, dolayısıyla da Salih Paşa Hükümeti'ne güvenoyu vermenin önemine dikkat çekiyordu.⁷²⁰

Telgrafi yanıtlayan Atatürk Karabekir'e güvenoyu konusundaki düşüncelerinde haklı olduğunu, ancak bunun hükümeti yolsuzluklara itmek gibi bir ters etki de yaratabileceğini belirterek grubu kararlarında serbest bırakmanın daha doğru olacağını söylüyordu. Yeni kabine Mecliste destek bulmamıştı. 9 Mart'ta grupta yapılan toplantıda 34 olumlu, 4 çekimser oy, 38 tane de güvensizlik oyu çıkmıştı. Mecliste güven oylaması yapılması da mümkün olmamıştı zira 8 gün sonra İstanbul resmen işgal edilmişti.⁷²¹

Aslında İstanbul'un işgali fikri İtilaf Devletleri'nde daha Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin göreve başladığı, Amasya protokolleri ile Kuvay-ı Milliyecilerle yakın ilişkilerin tesis edildiği dönemde uyanmıştı. Mecliste Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Kuvay-ı Milliye'nin Maraş'ta Fransızlara karşı başarı göstermesi, Anadolu'daki direnişin artması gibi gelişmeler İtilaf Devletleri'nin tedirginliğini arttırıyordu. Nitekim Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgali adeta ilk gündem maddesi olmuştu. 3 Mart günü gerçekleşen oturumda İstanbul'u işgal etme ve milliyetçi hareketin liderlerini tutuklama eğilimi çok belirgindi.

Bardakçı daha da öncesinde, 1918'in sonlarında sarayda İngiltere'nin himayesine girme fikri olduğunu hatta bu bağlamda birçok atılan adım da olduğunu iddia eder. Söz konusu iddiaya göre Vahdettin Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda sadece İngilizlere yenik düştüğü, dolayısıyla diğer müttefik ülkelere boyun eğmesinin kabul edilemez olduğu düşüncesindeydi. Hatta, İngiltere'nin Karadeniz Orduları Komutanı General Milne hükümetine Osmanlı'nın barış görüşmelerine dek beklenmesi durumunda çok geç

⁷¹⁹ Goloğlu, *Üçüncü...* , s.100.

⁷²⁰ Ateş, *Türk...* , s.199.

⁷²¹ Turan, *Türkiye...* , s. 98.

kalınacağını düşündüğünü, ülkedeki idarenin bir an önce İngilizler tarafından ele alınmasını istediğini bildiren bir mesaj göndermişti.⁷²²

Londra ve İstanbul'daki yüksek komiserlikler nezdinde sürdürülen bilgi alışverişleri neticesinde 10 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilecek, meclis şimdilik dağıtılmayacak, posta telgraf işleri, harbiye bakanlığı ve polis denetim altına alınacaktı. Milliyetçi hareketin önde gelen isimleri ise tutuklanacaktı.

Birçok işgal ve gözaltı gerçekleştiren İngilizler, hükümete ya da meclise yönelik henüz bir operasyon içine girmemişlerdi. Salih Paşa Hükümeti Kuvay-ı Milliye'yi kınayan bir bildiri yayınlaması yolunda baskı altındaydı. 16 Mart Salı günü Salih Paşa'ya İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerinin ortaklaşa hazırladıkları nota verilmişti. Mustafa Kemal ve diğer milli mücadele liderlerinin Osmanlı Hükümeti tarafından tanınmadığının derhal açıklanması isteniyordu. Hükümet meydanın yine Damat Ferit'e kalmaması için çekilmemek için direniyordu. Salih Paşa'nın ılımlı bildirisi, İtilaf devletleri temsilcileri tarafından hafif bulunmuş ve reddedilmişti. Hükümet bildiriye biraz daha ağırlaştırırsa da yine kabul edilmemişti.

Alt yapısı çok önceden hazırlanan işgal 16 Mart 1920 günü saat 05.45'te eyleme dönüştü. Aslında İstanbul zaten fiili işgal altındaydı. Karaya birçok asker çıkarmışlardı, isteseler daha fazla da çıkarabilirlerdi. Hatta hükümete bir nota vermek suretiyle çok daha etkili bir yöntem de izleyebilirlerdi. Ama özellikle dehşet görüntüsü vermek, korku uyandırmak ve işgallere direnen kesime gözdağı vermek için böyle bir yöntem izlenmişti.⁷²³ Gemiler toplarını kente çevirmişlerdi. Bazı gemiler Galata Köprüsü'ne yanaşırken, binaların çatılarına makineli tüfek düzenekleri kurulmuştu. İstanbul'u işgale başlayan İngiliz askerlerinden 50 kişilik birlik Şehzadebaşı'ndaki X. Kafkas Tümeni Karar Karakolu'na baskın düzenlemiş, çıkan çatışmada o an uyumakta olan askerlerin üzerine ateş açılması neticesinde 5 er şehit olmuş 10 asker yaralanmıştı. Harbiye Bakanlığı saat 10.00'da İngiliz deniz piyadeleri tarafından işgal edilmişti. İstanbul'un önemli kavşak noktalarında askeri araçlarla barikatlar kurulmuştu. Telgraf Genel

⁷²² Murat Bardakçı, **Şahbaba**, 4.b. Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.s. 148,149, 150, 151. Bardakçı'nın iddiasına göre İngiltere başlarda diğer müttefiklerle ilişkisini zedeleyeceği gerekçesiyle bu öneriye sıcak bakmasa da 5 ay sonra fikir değiştirmiş Ferit Paşa ile 12 Eylül'de gizli bir "manda" anlaşması imzalanmıştı.

⁷²³ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 12.

Müdürlüğü binası, postaneler, harp okulu ele geçirilmişti.⁷²⁴ Programlanan işgallerin gerçekleşmesinden sonra İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmişti. İstanbul'un işgal edilse de yönetiminin Türklerde bırakılması, Halife'nin İstanbul'dan çıkarılmasının Hindistan'da olası bir Müslüman ayaklanmasına sebep olabileceği endişesiydi.⁷²⁵

Mustafa Kemal, İtilaf Devletlerinin başkenti işgal etmeye hazırlandıklarını Fransızlardan öğrenmişti. Rauf Bey'i konuyla ilgili bilgilendirerek milliyetçi liderlerin her an şehirden ayrılacakmış gibi hazır beklemeleri talimatını vermişti. Meclis her ne olursa olsun işgal güçlerinin tehditlerine kulak asmamalı, direnmeli ve açık kalmalıydı. Mustafa Kemal önde gelen milliyetçilerden bir grubun da Ankara'da kurulacak yeni mecliste çalışmak üzere Anadolu'ya geçmelerini istemişti.⁷²⁶

Rauf Bey, Hoca Vehbi Efendi, Abdülaziz Mecdi Efendiler önceden kararlaştırılmış bir görüşme için Padişah'ı sarayda ziyaret etmişlerdi. Damat Ferit'in yeniden sadrazam yapılmasına yönelik endişelerini dile getireceklerdi.⁷²⁷

Aslında bir gün önce Padişah Felah-ı Vatan grubu başkanlarını ve bazı mebusları bizzat görüşmek için 15 Mart'ta saraya çağırmişti. Ama söz konusu buluşma Padişah tarafından ertelenince görüşme tam da işgalin yaşandığı güne denk gelmişti. Padişah görüşmede milletvekillerine İtilaf Devletleri'nin nedenli güçlü olduğunu anımsatırken mecliste yapılan konuşmalara dikkat edilmesini, işgal güçlerini kızdıracak tarzda ifadeler kullanılmasından imtina edilmesini istiyordu. Padişahın bu teslimiyetçi tavrına tepki gösteren Rauf Bey kendisinden meclis kararı olmadıkça herhangi bir belgeyi imzalamamasını istemiş ve yanıt olarak Vahdettin'den tarihe geçen o cümleleri işitmişti: *"Rauf Bey! Bir millet var, koyun sürüsü... Buna bir çoban lazım, o da benim"*⁷²⁸ Rauf Bey bu buluşmanın ardından Meclis'e geçmiş ve Padişah ile arasında geçen diyalogu diğer mebuslara da anlatmıştı.

Ertesi gün bu sefer Hüseyin Kazım Paşa başkanlığında bir mebus heyeti padişahı ziyaret etmiş ve Damat Ferit'in yeniden sadrazam yapılmaması

---

⁷²⁴ Aybars, **Türkiye...** , s.174.

⁷²⁵ Bardakçı, **A.g.e.**, s.155.

⁷²⁶ Kinross, **Atatürk...** , s. 320.

⁷²⁷ Sina Akşin, **Kısa...** , s, 95.

⁷²⁸ Turan, **Türk...** , s. 106.

yolundaki taleplerini iletmiş bunun felaket olacağını söylemişti. Vahdettin bunun üzerine hiddetlenerek, “*Ben istersem Rum patriğini de, Ermeni patriğini de getiririm, Hamambaşığı da getiririm*” yanıtı vermişti. Hüseyin Kazım Paşa’nın Vahdettin’in bu sert çıkışına “*Getirirsiniz, ama bir faydası olmaz*” yanıtını vermesi üzerine daha da sinirlenen padişah “*Ben öyle karar verdim, getireceğim*” deyip, konuşmaya son noktayı koymuştu.⁷²⁹

Aslında Rauf Bey ve arkadaşları da 16 Mart işgalinin hazırlandığını önceden haber almışlar ve durumu Mustafa Kemal’a bildirmişlerdi. Rauf Bey’e Osmanlı Bankası vasıtasıyla iki bin lira yol harçlığı gönderen Atatürk kendisinden tutuklanmadan kaçıp Ankara’ya gelmesini istemişti.⁷³⁰ Meclise gelen İngiliz heyeti Rauf Bey ile Kara Vasıf’ı tutuklamak istemişlerdi. Başta Gümüşhane milletvekili Zeki Kadırbeyoğlu olmak üzere bazı milletvekilleri arkadaşlarını teslim etmektense muhafız alayını göreve çağırarak silahla karşı konulmasını öneriyorlardı. Kimi mebuslar ise Rauf Bey’e Ayan Dairesi’nde kıyafet değiştirerek kaçmasını teklif etmişlerdi. Rauf Bey meclisten İngilizlerin parlamentoya ve demokrasiye saygısızlıklarına belgeler mahiyette süngülü askerler tarafından, belki yaka paça götürülmeyi istiyordu. Bunun için olanağı varken kaçmamıştı.⁷³¹

Memurlardan kendilerinin zorla götürüldüğüne dair imzalı bir belge alındıktan sonra, Rauf Bey ve Vasıf Bey’ler teslim olmuşlardı. Tutuklamalar devam etti. 2 mebus ve Kuvay-ı Milli yanlısı olduğu ve Misak-ı Milli’nin kabul edilmesinde çalıştığı bilinen, aralarında eski Harbiye Bakanı Cemal Paşa, eski Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa. Milli Kongre Başkanı Dr. Esat Bey’in de bulunduğu 11 tutuklu Malta’ya sürgüne gönderilmişlerdi.

Bu arada İstanbul’un işgali Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları tarafından hiç de üzüntüyle karşılanmamıştı. Bilakis bu tedbbirin gecikmiş olduğunu bile düşünenler, iddia edenler vardı. Bir detay, o dönem kanaat önderlerinin nasıl kamplaştığını göstermek adına önemliydi. Seçimle göreve gelen Mebusan Meclisi İtilaf Devletleri’nin bu davranışlarına tepki gösterme adına genel kurul çalışmalarına ara vermişti. Ama aynı reaksiyondan Ayan Meclisi’nde gelmiyordu. Hatta içlerinden birinin İngilizlerce tutuklanmasına

⁷²⁹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, 5.b., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 261.

⁷³⁰ Yalman, **A.g.e...**, s. 472.

⁷³¹ Akşin, **Kısa...**, s. 95.

karşılık olası protesto bizzat Rıza Tevfik tarafından “*büyük bir devletin haksızlık yapmayacağı*” söylenerek önlenmişti. Bu olay bile aslında meclisteki kutuplaşmanın somut bir örneğiydi.⁷³²

İtilaf Devletleri bir bildiri yayımlayarak işgalin geçici olduğunu belirtiyorlardı. İşgalin amacının saltanatın gücünü ortadan kaldırmak değil bilakis güçlendirmek olduğu belirtilen bildiride taşrada isyan ve direnişin sürmesi durumunda İstanbul’un Türklerden alınacağı söyleniyor ve İstanbul Hükümeti’nin talimatlarına herkesin uyması isteniyordu.⁷³³ Ancak Mustafa Kemal’in bu işgale tepkisi çok sert olmuş, İstanbul’daki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin yanısıra Amerika siyasi temsilcisine bir protesto mesajı göndermişti.⁷³⁴

Aynı gün Mustafa Kemal valiliklere ve komutanlıklara gönderdiği yönergeyle işgalin ülke genelinde protesto edilmesini istiyordu. Ve yurdun dört bir yanında işgali protestolar başlamıştı. İşgal Kuvvetleri 20 Mart’ı takip eden günlerde yine tutuklamalara devam ediyorlardı. Türk subaylarının İstanbul’da silahlı gezmeleri yasaklanmıştı.

Ankara’ya gelince, Temsil Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk örgütü işgalin ardından itilaf devletlerine şirin görünmeye gayret eden yeni hükümetten desteğini çekmiş, Ankara’da yeni bir meclis ve hükümet kurmak için kolları sıvamıştı. Salih Paşa Kabinesi’nde görevden çekilme eğilimi görüşü belirginleşmeye başlamıştı ama öncesinde Ankara’ya bir heyetin gönderilmesinde ve istişarede bulunulmasında yarar görülüyordu. Bu girişim İtilaf Devletleri’nden büyük tepki görmüştü. Kuvay-ı Milliye’nin direnişi karşısında başarısız görülerek sadrazamlığa gelişinin üzerinden sadece 28 gün geçtikten sonra 2 Nisan’da Salih Paşa ve kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştı.⁷³⁵ Daha da öncesinde, 18 Mart 1920’de, meclisin 24. oturumunda on altı imzalı bir önerge verilmiş ve durumun ciddiyetine ve İstanbul’da güvenliğin olmadığı gerçeğine binaen meclis oturumlarının ertelenmesi talep edilmişti. Önerge sahibi Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey Osmanlı Meclisi’nin tecavüze uğradığını, Rauf, Vasıf ve Faik Bey’ler ile Numan Efendi’nin meclisten işgal kuvvetleri tarafından zorla götürülüp tutuklandıklarını, kayıtsız

---

⁷³² Akşin, **Kısa...**, s.96.

⁷³³ Ateş, **Türk...**, s. 200.

⁷³⁴ **Nutuk**, s. 411.

⁷³⁵ Turan, **Türk...**, s. 175.

şartsız bir vicdan ve fikir özgürlüğüne sahip olmayan meclisin özgürce karar alamayacağına vurgu yaparak, mebusluk görevinin güven içinde yapılacak hala gelmesine kadar çalışmaların ertelenmesi gerektiğini öne sürüyordu. Önerge ittifakla kabul edilmiş ve meclis kendi kendisini askıya almıştı.⁷³⁶ Padişah, İngilizlerin baskısından çekinerek Damat Ferit Paşa'ya yeniden hükümeti kurduruyordu. Damat Ferit sadrazamlığın yanısıra yeni hükümetin Dışişleri Bakanlığı'nı da üstlenmişti. Mustafa Kemal hemen bir açıklamada bulunarak Damat Ferit kabinesini tanımadıklarını duyurmuştu.

4.8. Meclis-i Mebusan'ın Tarihe Karışması

Meclis'in kapatılacağına dair dedikodular ayyuka çıkmıştı. Hatta işgal kuvvetlerini temsilen araçlar padişaha yetkisini kullanarak derhal meclisi kapatması gerektiği yolunda telkinlerde bulunuyorlar, daha doğrusu işgal güçlerinin bu doğrultudaki talimatını iletiyorlardı. Sadrazam Damat Ferit 19 Kasım 1919'da hükümet programını okusa da artık hükümetin ne Meclis-i Mebusan'dan ne de Ayan'dan güvenoyu alabilmesi mümkündü. Hatta meclis aylardır gündemindeki genel affi bile çıkaramamıştı.⁷³⁷ Kabinesini oluşturan Damat Ferit'in ilk icraatı Padişah'tan aldığı yetki ve izinle meclisi dağıtmak olmuştu. Gerçi meclis çalışmıyordu, bazı mebuslar tutuklanmış, bazıları ulusal direnişe katılmak üzere Ankara'ya gitmiş olsalar da bir grup mebusun hala meclise düzenli olarak gelip kendi aralarında fikir alışverişi yapmaları işgal güçlerinde, hükümette ve hatta Hürriyet Ve İtilaf taraftarlarında huzursuzluk yaratıyordu. Kabine üyelerinin yeminlerini ettiği gün Damat Ferit Anayasa'nın 7. Maddesi gereği meclisi dağıtma kararını padişahın onayına sunmuş, padişah da beklediği hatta sipariş verdiği bu kararı hemen kabul etmişti. Padişah'ın 11 Nisan 1920 tarihli buyruğunda kararın gerekçesi olarak, "siyasi zorunluluklar" gibi çok genel bir açıklama yapılmıştı.⁷³⁸

Aslında yapılan açıklamaya kaleme alınırken önce "4 ay sonra seçim yapılmak üzere" ifadesi konmuştu ancak daha sonra bu husus çıkartılmıştı. Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey karar üzerine ziyaret ettiği Padişah'ın yanından çıkarken "*Tüm dünyada demokrasi yönetimi biçimi haline gelirken hiç meclis*

⁷³⁶ Ateş, *Türk...*, s. 202.

⁷³⁷ Çetiner, *A.g.e.*, s. 66

⁷³⁸ Turan, *Türk...*, *A.g.e.*, s. 119.

kapatılır mı?” diye sormuştu.⁷³⁹ Osmanlı Mebusan Meclisi artık tamamen tarihe karışmıştı. Bir yandan işgal devletleri ve Türk Ulusu arasında bir savaş sürerken İstanbul Hükümeti ve Ankara arasında da yeni bir savaş başlıyordu, ki hükümet siyasi, dini, hukuki her türlü gücü kullanarak ulusal direnişi bitirmeyi ana gaye kabul ederek göreve başlamıştı.

İstanbul’un işgali neticesinde oluşan yeni koşullar ışığında Mustafa Kemal komutanlara ve valiliklere telgraf çekerek 15 gün sonra Ankara’da “Kurucu Meclis”in toplanmasına dair görüşlerini sormuştu. Aslında Mustafa Kemal Meclis’in bir an önce toplanabilmesi için seçim yapılmaması önceki yerel seçimlerin sonuçlarını kullanılmasında düşüncesindeydi. Meclis’in adının ne olacağı da ayrı bir polemik konusu olmuştu. Açılacak meclis yeni bir yönetim sistemi belirleyeceğinden Mustafa Kemal “*Meclis-i Müessesan*” yani “*Kurucular Meclisi*” adının verilmesini istiyordu.⁷⁴⁰

Kurucu Meclis tanımı başta Kazım Karabekir olmak üzere birçok kişi tarafından muhalefetle karşılaştı. Bu ismin Fransız İhtilali’nden sonra oluşturulan “Kurucu Meclis”i çağrıştıracak ve kafa karıştıracak öne sürüldü. Kazım Karabekir yeni meclisin “Şura-yı Milli” (Ulusal Meclis” olarak tanımlanmasını uygun görürken Meclis-i Kebir-i Milli, Meclis-i Kab-i Kübro (Büyük Ulusal Meclis) isimleri de önerilmişti. Meclis’in eski adıyla “Meclis-i Mebusan” olarak çalışmaya devam etmesini savunanlar da mevcuttu. Hamdullah Suphi Tanrıöver eski Türk tarihine gönderme yaparak “kurultay” ifadesinin kullanılmasının daha doğru olacağını öne sürüyordu.⁷⁴¹

Peki, Büyük Millet Meclisi nasıl teşekkül ettirilecekti? Kimileri kurulacak meclisin Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının devamı olması gerektiğinde ısrarcıydı ve önceki o meclisin vekillerinin devamının uygun olacağını düşünüyordu. İstanbul Meclisi Reisi Celalettin Arif Bey’in Ankara’ya gelmesiyle bu tartışma daha da alevlenmişti.⁷⁴² Ankara’da bir zihniyet çatışması yaşanıyor. Celalettin Bey’e göre bu meclis İstanbul’da dağıtılan Meclis’in devamından başka bir şey değildi. Yani ona göre İstanbul’da toplanma imkanı kalmayan vekillerin yeni seçileceklerle birlikte Ankara’da

---

⁷³⁹ Çetiner, **A.g.e.** , s. 67

⁷⁴⁰ Kemal Arı, **Türk Devrim Tarihi II, Oluşumu, Öğretisi ve Ülküsü**, 1. Basım, Burak Kitabevi Yayınları, İzmir, 2011, s. 20.

⁷⁴¹ Arı, **Türk II...** , s. 31.

⁷⁴² **Nutuk**, s. 419 .

çalışmaya devam etmesinden farklı bir şey olmayacaktı.⁷⁴³ Celalettin Bey'in algısında yeni hükümet yasama yürütme erklerini bünyesinde toplayan ama kralı şimdilik başta bulunmadığından bir naibin temsil ettiği Batı normlarında bir meşruti krallık olacak, seçilen tarafsız meclis başkanı da bir anlamda naipliği üstlenecekti.

Yani, merkezinin Ankara'da olacağı yeni bir devletin kurulmakta olduğu gerçeği kimilerince görülüyor, ya da görülüyor ama kabullenilmek istenmiyordu. İstanbul'dan Anadolu'ya geçen Meclis-i Mebusan mensupları, yeni meclisin geçici olduğunu düşünüyorlar, eskinin birebir aynısı olması gerektiğini iddia ediyorlardı. Padişahlık rejimi sistemini değiştirmek gibi bir idealleri yoktu.⁷⁴⁴ Hatta yeni kurulacak meclise dair fikir teatisinin yapıldığı toplantıların birinde Yunus Nadi açık açık yeni bir devlet kurmak üzere olduklarını, bunun net bir biçimde anlaşılması gerektiğini ifade ettiğinde reaksiyonla karşılaşmış, "*İstanbul ne olacak, Padişah ne olacak, saray ne olacak?*" gibi bir sürü soru ortaya atılmış bunun üzerine Mustafa Kemal polemiği konuyu değiştirerek ancak bitirebilmişti.⁷⁴⁵ İstişarelerin sonucunda Mustafa Kemal, yeni üyelerin seçilmesi gerektiği fikrini yol arkadaşlarına kabul ettirmişti. "Kurucu Meclis" adı üzerinde ısrarcı olmayan Mustafa Kemal yeni kurulacak meclisin "Salahiyet-i Fevkaladeye Malik" (Olağanüstü yetkilere sahip) unvanıyla göreve başlaması hususunda da çevresindekileri ikna etmeyi başarmıştı.⁷⁴⁶

Mustafa Kemal, tüm illere, sancaklara ve kolordu komutanlıklarına yolladığı bildiri İstanbul'un dokunulmazlığına, bağımsızlığına ve devletin özgürlüğe kavuşmasını sağlayacak tedbirlerin görüşülmesi ve alınacak kararların uygulanması için Ankara'da olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin oluşturulacağını, dağılmış Meclis-i Mebusan üyelerinin de yeni kurulacak bu mecliste görevlerine devam edeceklerini duyuruyordu. Sancakların seçim bölgesi olacak ve her sancaktan 5 üye seçilecekti. Seçimler gizli oy ve salt çoğunlukla gerçekleşecek oylar kurul tarafından belirlenen iki görevlinin huzurunda sayılacaktı. Seçimlerin sonuçları altında tüm üyelerin ve mühürlerinin bulunduğu üç nüsha olarak hazırlanacak, biri yerinde

---

⁷⁴³ Nadi, **Ankara...**, s. 113.

⁷⁴⁴ Kinross, **Türk...**, s. 340.

⁷⁴⁵ Nadi, **Ankara...**, s. 115.

⁷⁴⁶ Aybars, **Türkiye...**, s. 182.

kalacak, diğeri vekile verilecek ve üçüncü belge de meclise gönderilecekti. Vekillere verilecek ödentiler sonradan meclis tarafından belirlenecekti ama geliş yollukları seçim kurullarının belirleyeceği bedel üzerinden o yerlerin idarelerince ödenecekti. Seçimler, en geç iki haftada tamamlanıp sonuçlar derhal bildirilecekti.

1920 seçimleri anayasal ilkeler dikkate alınmaksızın ihtilalin kanunu ışığında eski seçim mevzuatı ve Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihli bildirisindeki hususlara göre yapılmıştı.⁷⁴⁷ Dersim, Malatya, Konya, Elazığ, Trabzon Diyarbakır gibi yerlerde yerlerde üst düzey sivil idarecilerden kaynaklanan engellemeler ve bunun sonucunda duraksamalar görüldü. İstanbul'da kapatılan Meclis-i Mebusan'ın Başkanı kimliğiyle tüm milletvekillerine telgraf gönderen Celalettin Bey 10 Nisan'da Ankara olmalarını istemişti.⁷⁴⁸

Öte yandan Ankara'da Meclis binası olarak kullanılacak büyüklükte bir bina mevcut değildi. İttihat ve Terakki için yapımına başlanan ama yarım kalan bir bina tamamlanarak açılışa yetiştirilmişti. Gecikmelerden ötürü açılış için önce 22 Nisan tarihi öngörülmekteydi ama özellikle İstanbul Hükümeti'nin dini kullanarak yürüttüğü saldırı ve karalama kampanyasına yanıt olacak şekilde, 23 Nisan'da, dinen ayrı bir önemi olan "Cuma" gününe denk getirilmişti.

4.9. Yeni Türkiye'nin Yeni Meclisi

1920 yılının 23 Nisan günü törenle Büyük Millet Meclisi açılacaktı. Aynı gün öğle namazında, Hacıbayram-ı Veli Camii'nde buluşuldu. Dualar edildi, Kuran okundu. Ardından toplu halde Meclis binasına yüründü. Herkes bu önemli olaya tanıklık etmek için yollara dökülmüştü. Ankara tarihi bir güne ev sahipliği yapıyordu. 23 Nisan 1920'de, Milli Mücadele, taşımakta olduğu halk hareketi hüviyetinin yanısıra, halk devletinin kararları doğrultusunda yürütülecek bir eyleme dönüşüyordu. Bu kararların mercii de Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ydi.

---

⁷⁴⁷ Güneş, A.g.e. , s. 215.

⁷⁴⁸Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılış ve İsyenlar**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 25.

En yaşlı üye olmasından ötürü geçici başkanlığa getirilen Sinop Milletvekili Şerif Bey Meclis'in açılış konuşmasını yaparken mevcut durumu kabullenmenin ve boyun eğmenin yabancı boyunduruğunu kabul etmek anlamına geldiğini ancak milletin derhal meclisini toplayarak tam bir özgürlük içinde geleceğini bizzat yönlendirmeye başladığını söylüyordu.⁷⁴⁹ Ancak bunun yanında, TBMM'nin amacının halife padişahı yabancı baskısından kurtarmak olduğuna da ayrıca ve özellikle vurgu yapıyordu.

Meclis bir yandan ulusal iradeyi birincil güç haline getirdiğini duyururken diğer yandan padişaha bağlılığını ifade etmekten de geri kalmıyordu. Yani hem İstanbul Hükümetine karşı çıkıyor, hem de devlet başkanı olarak kabul ettiği Padişah'ı kurtarmayı amaçladığını ifade ediyordu. Hatta milletvekili yemininde de bu ifadeye yer veriliyordu. Bu bir tür paradokstu. Bu çelişkiden ötürü tarihçi Goloğlu "I. Meclis"i kitabında "*III. Meşrutiyet*" olarak tanımlamaktadır. Ona göre ülke yönetiminde yeni bir aşamaya geçilmiş; '*III. Meşrutiyet*' dönemi başlamıştı. Birinci Büyük Millet Meclisi de III. Meşrutiyet'in ilk meclisi olmuştu.⁷⁵⁰

Goloğlu'na göre Atatürk'ün kafasındaki yönetim biçimi bu olmamakla birlikte geçiş sürecinde milli birlik ve beraberliği koruyabilmek için Üçüncü Meşrutiyet tarzı bir ara periyodu uygulamakta yarar görmüştü.

24 Nisan günü, Ankara milletvekili Mustafa Kemal kürsüye çıkarak uzun bir söylev vermişti. Bu konuşmasının ardından yapılan oylamada Mustafa Kemal oy birliğiyle, 39 yaşında TBMM Başkanlığı görevine seçilmişti.

Sıra gelmişti Meclis'in üstlenmesi gereken misyonu ve bu misyonu yerine getirirken izlenecek siyasi yolun belirlenmesine. Mustafa Kemal'in meclis toplantısında yaptığı konuşmada bu bağlamda açıkladığı ilkeler 24 Nisan günlü oturuma başkanlık eden Şerif Bey tarafından oya sunulmak istense de söz alan Kırşehir Milletvekili Müfit Hoca bu hususların meclisin olmazsa olmazları olduğundan oylanmaya gerek bile olmadığını ifade ediyordu. Genel hatlarıyla Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nin yol haritasını da belirleyen önergesinde şu bütün ulusal güçleri birleştirecek bir hükümetin kurulması gerektiğini söylüyor, kurulacak hükümetin ülkenin bunalımlı koşullarına uygun olması gerektiğinin altını çiziyordu. Meclisin üzerinde hiçbir gücün

⁷⁴⁹ Aydemir, *Tek...*, s.284

⁷⁵⁰ Goloğlu, *Demokrasiye...*, s. 19

olamayacağına, ülkeyi idare edecek kanunların da meclis tarafından çıkartılması gerektiğine dikkat çeken Mustafa Kemal, yasama ve yürütme yetkilerinin de mecliste olması gerektiğini ifade ediyordu.⁷⁵¹

Kabul edilen bu önerge aslında bir devrimin ilk adımı, aynı zamanda yeni kurulmakta olan devletin bir tür anayasası gibiydi. Artık ulusal iradenin üzerinde bir güç olamayacaktı. Yani bu, padişahın da halifenin de artık Meclis'in üzerinde olamayacağını gösteriyordu. Mustafa Kemal'in bu önergesinde aslında kurguladığı sistemin sinyalleri de mevcuttu. Padişahın ve halifenin pasifize edildiği sadece Meclis'i egemen kılan yeni bir devlet kurulmaktaydı. İstanbul Hükümeti ve Osmanlı Devleti artık tarih olmuştu. Padişahlık makamı da halifelik makamı da ortadan kalkmıştı. 1299'da başlayan Osmanlı saltanatı bitmişti. Ama bu gerçek, Büyük Millet Meclisi kurulurken açığa vurulamıyordu. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde hakim olan genel kaygıdan ötürü açıkça dillendirilmiyor, ortaya atılamıyordu.⁷⁵²

Belki de açık açık bu durum oylansa kabul edenlerin sayısı bir elin parmaklarını bile geçmeyecekti. Bu yüzden ki, farklı düşünceye sahip vekillerin tedirgin olmamaları için Meclis'in açılış genelgesinin başında hilafet ve saltanat makamının kurtarılması temel amaç olarak duyurulmuştu.⁷⁵³ Zira Mustafa Kemal, kafasında kurguladığı devlet modelini hayata geçirmeden evvel zemini dikkatle yokluyordu. Tereddütleri vardı. Çoğunluğu eski Osmanlı milletvekillerinden oluşan bu meclisin genel eğilimine bakıldığında zeminin henüz müsait olmadığı görülüyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal "şimdilik" beklemeyi daha uygun buluyordu.⁷⁵⁴

Mustafa Kemal'in önerdiği bu model aslında Osmanlı hükümet sisteminden çok farklıydı zira ona göre ulusal özgürlük hareketi sadece parlamenter bir sistemle değil yasama ve yürütme görev ve yetkilerini elinde bulunduran bir Meclisle mümkün olabilirdi. Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in bu önergesiyle Osmanlı'daki sistemden çok farklı olarak kuvvetler birliğine dayalı bir "Meclis Hükümeti"ni uygulamaya sokmuştu. 29 Ekim

---

⁷⁵¹ Ateş, **Türk..**, s. 209. ayrıca Aybars **Türkiye...**, s. 185.

⁷⁵² Kinross, **Atatürk...**, s. 340.

⁷⁵³ Aydemir, **Tek...**, s. 286.

⁷⁵⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk, Biyografik Tahlil Denemesi**, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.80.

1923'e kadar uygulamada kalacak olan bu sistem "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" olarak anılacaktı.⁷⁵⁵

26 Nisan günlü oturumunda Meclis Yönetimi Birinci Başkan Mustafa Kemal'in yönetiminde Celâleddin Arif Bey, Çelebi Abdülhalim, Çelebi Cemaleddin'den oluşmuştu.⁷⁵⁶

Hükümeti kurma çalışmaları başlamıştı. Üsküdar livası adına Gebze'den bir seçim belgesi getirtilerek Fevzi Paşa'nın mebusluğunu sağlanmıştı. Ancak hükümete girecek isimlerin belirlenmesinde kararsızlık yaşanıyordu, bir türlü görev alacak mebusların kimler olacağı belirlenemiyordu. Bunun üzerine iki Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti'nin seçilmesine yönelik kanun çıkartıldı. Ancak ondan da önce 29 Nisan 1920 tarihinde Hiyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştı. Buna acil ihtiyaç vardı. Çünkü isyanlar almış başını gidiyordu, tehdit Ankara sınırlarına kadar dayanmıştı.

2 Mayıs 1920'de mebusların seçim şeklini belirleyen kanunun kabulünün ardından 3-4 Mayıs'ta yapılan seçimler sonucunda ilk Heyet-i Vekile, Meclis Başkanı Mustafa Kemal başkanlığında teşekkül ettirilmişti. 3 Mayıs'ta yapılan seçimde 9 bakan meclisin salt çoğunluğunun oyunu alarak seçilmiş, Maarif ve Maliye bakanlıkları için çoğunluk elde edilememiş, ikinci tur oylama yapılmış bunda da bir sonuca ulaşılamamış, 4 Mayıs'ta 3. kez yapılan seçimden sonra Maarif ve Maliye bakanları da belirlenmiş, ve ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşmuştu.⁷⁵⁷

İlk Büyük Millet Meclisi Hükümeti oluşum biçiminin yanısıra bünyesindeki bakanlıklar açısından da İstanbul Hükümeti'nden çok farklıydı. Örneğin yeni hükümette yer bulan Sağlık Ve Sosyal Yardım Bakanlığı İstanbul Hükümeti'nde mevcut değildi, ve bu bakanlık yalnız sağlıkla değil sosyal bir devlet anlayışıyla öngörülen yardımları da yönlendirecekti. Ticaret ve ziraat

⁷⁵⁵ Yavuz Aslan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)** Türkler Ansiklopedisi, C.16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, , s. 51.

⁷⁵⁶ Goloğlu, **Üçüncü...**, s. 146.

⁷⁵⁷ Goloğlu, **Üçüncü...** , s. 154. "İlk Hükümet şöyle kurulmuştu: "*Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) Mustafa Kemal Paşa (Ankara), İçişleri Bakanı -Cami Bey (Aydın), Adalet Bakanı Celâleddin Arif Bey (Erzurum), Bayındırlık Bakanı-İsmail Fazıl Paşa (Yozgat), Dışişleri Bakanı-Bekir Sami Bey (Amasya), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı-Adnan Bey (İstanbul), Ekonomi Bakanı-Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Maliye Bakanı-Hakkı Behiç Bey (Denizli), Eğitim Bakanı-Dr. Rıza Nur Bey (Sinop), Milli Savunma Bakanı-Fevzi Paşa (Kozan), Genelkurmay Başkanı-İsmet Bey (Edirne), Diyanet İşleri Başkanı-Mustafa Fehmi Efendi (Bursa).*"

konularının yanına sanayi de eklenerek “İktisat Bakanlığı” oluşturulmuştu. Harbiye bakanlığının ismi “Müdafaa-i Milliye” olarak barışçıl yönde değiştirilmişti. Genel Kurmay Başkanlığı makamı ise bir bakanlık hüviyetiyle hükümete dahil edilmişti.⁷⁵⁸

Her ne kadar “Başbakanlık” ismen ifade edilmemişse de Meclis Başkanı, Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık ediyordu. Yeni Türkiye’nin ilk hükümeti, izleyeceği programı 9 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin onayına sunmuştu. Dış politikada hedef halkın bağımsızlığına işgalci güçleri saygılı kılmaktı. Ekonomik anlamda hedef ise ülke ekonomisini halkın menfaatleri doğrultusunda, düşman etkilerinden korumaktı. Programa göre dostluğunu kanıtlamış devletlerden ekonomik yardım alınabilirdi.⁷⁵⁹

Bayındırlık hususunda mevcut durumdan ötürü yeni atılımlar zor görünse de mevcut yollardaki sorunların giderilmesine yönelik önlemler alınacaktı. Mevcut olanaklar ışığında sağlık hizmetlerine önem verilecek ve ihtiyaç halinde zorluk yaşanmaması adına şimdiden sağlık malzemesi ithaline girişilecekti. Eğitim alanında ise çocuklara verilecek terbiyeyi dinsel ve ulusal normlarda düzenlemek, tarihsel yapıya ve sosyal yapıya uygun ders kitapları hazırlamak, Türkçenin sözlüğünü yapmak, mevcut ulusal eserlerimizi korumak, Doğu’nun ve Batı’nın önemli bilimsel çalışmalarını Türkçeye çevirmek gibi hizmetler programda yer almıştı. Ayrıca adalet işleri de hızla düzeltilecekti. Programda Kuva-yı Milliye’nin başıbozuk düzenine de parmak basılıyor olması da dikkat çeken bir durumdu.⁷⁶⁰

Türk Milleti’nin tek meşru otoritesi olarak Büyük Millet Meclisi’ni kabul eden Meclis, İstanbul Hükümeti’ni tanımıyordu. Her ne kadar padişaha ve halifeye bağlı olduğunu beyan etse de meclisin ve hükümetin karar ve uygulamaları hiç de öyle değildi. 6 Mayıs 1920 tarihli kararnameyle İstanbul’la her türlü iletişim yasaklandı. İstanbul’dan gelecek resmi evraklar ve gazeteler geri çevrilecek aksi davranışta bulunan memurlar vatan hainliğiyle suçlanacaktı. Damat Ferit Paşa vatandaşlıktan atılmış ve “Hiyanet-i Vataniye Kanunu” gereği yakalandıkları yerde kendisinin ve arkadaşlarının vatan

---

⁷⁵⁸ Zafer Koylu, **Milli Devletin Doğuşu ve Millet Egemenliğine Geçiş**, (Türkiye’de Demokrasi Ve Parlamento Tarihi) , 1.b., TC Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s.68.

⁷⁵⁹ Ateş, **Türk...**, s. 211.

⁷⁶⁰ Koylu, **A.g.m.**, s. 69.

hainliği suçuyla yargılanmalarına karar verilmişti. Damat Ferit Hükümeti'nin İstanbul'daki subaylara yönelik yapacağı atama, terfi ve taltifler yok hükmünde sayılacaktı.⁷⁶¹

Meclis ülkenin siyasi haritasını çizmek üzere çalışmaya başladığında ülkenin durumu içler acısıydı. İstanbul hükümeti bu işgaller karşısında hiçbir şey yapamıyor, teslimiyetçi bir politika izlemekle yetiniyordu. Aynı zamanda iç ayaklanmalar ve İstanbul Hükümeti'nin fetvalarla, iftiralarla gerçekleştirdiği saldırılar, Meclis'in gündeminde önemli bir yer tutuyordu.

Büyük Millet Meclisi Osmanlı parlamentolarının tersine geniş bir halk tabanına yayılmaktaydı. Yine azınlıkların seçime katılmamış olmasından ötürü ulusal yapıda bir meclisti. Meclis, milli özgürlük savaşında ulusal dayanışmayı hedefliyordu. Bu bağlamda toplumun her kesimini kucaklamayı amaçlayan bir vekil profiline sahipti. Neredeyse yüzde 70'i 30-40 yaş grubuna mensup vekillerin bulunduğu Meclis genç bir meclisti. Gençliğin yanısıra %44'ü yüksek öğrenim bitirmiş vekil oranıyla eğitilmiş bir Meclisti de. Bu profil, meclisin devrimci bir nitelik arz etmesinde etkili olduğu gibi farklı düşüncelerin de ortaya atılmasını sağlıyordu. Milletvekillerinin % 65'inin açık ve gizli toplantılarda söz alıp görüşlerini ortaya koyduğu katılımcı bir meclisti ilk meclis...

Büyük Millet Meclisi eşraf, ağa, tüccar ve benzer sosyal sınıflardan teşekkül ettirilmişti. Meclisteki 380 üyeden % 56,3 ü halk tabakaları arasından gelmişti. % 43,6sı da hükümet mensubuydu. Vekiller arasında yer alan sarıklı hocalar ve avukatlar, taşradan gelen ama en aktif kesimdi.⁷⁶² TBMM bu özelliğiyle çok sesli "demokrat" bir meclisti. Düşünsel anlamda farklılıklar içeren her türlü gruptan vekiller meclise seçilmişti. Osmanlıcı düşüncenin temsilcisi konumundaki fessliler, devrimci yapıya sahip kalpaklılar ve dini düşünceleri dillendiren sarıklılardan oluşan çok renkli bir yapı hakimdi meclise.

Meclise katılmak üzere Ankara'ya gelen vekillerin içinde halkı provoke etmek için İngilizlerin destek verdiği Damat Ferit yanlısı 15-20 kişilik bir grup da mevcuttu. Gizli oturumlarda Mustafa Kemal bu kimselere karşı uyarılıyordu. Hatta bu tarz kimselerin meclise katılmalarını engellemeye

⁷⁶¹ Aybars, Türkiye..., s. 190.

⁷⁶² Aydemir, **Tek...**, s. 366 .

yönelik bir teklif verilmiş olsa da zıt fikirlerin de Meclis çatısını altında ifade edilmesinin gerekliliğinden ötürü öneri kabul görmemişti.⁷⁶³

4.10. Yeni Bir Anayasa Gereksinimi

Büyük Millet Meclisi'nin öncelikle kendi varlığını bir tabana oturabilmesi gerekiyordu. Yeni bir devlet kurulmuştu ama bir devletin işleyişini düzenleyen temel dayanak olan anayasa ortada yoktu. O ana dek yeni bir anayasa yapılmamış olmasının da kendi içinde tutarlı bir gerekçesi vardı aslında. Zira yeni bir anayasa yapmak, yeni bir devlet kurmaktı, Osmanlı Devleti esir konumda bile olsa hala mevcudiyetini koruyorken, yasaları hala yürürlükteyken, yeni bir anayasa yapmak resmen bir ihtilal anlamına gelirdi.⁷⁶⁴ Mustafa Kemal'in kurguladığı hükümetin kendi bildikleri hükümetlerden çok farklı olduğunu gören vekiller de zaten kurulan hükümetin Osmanlı'nın yeniden yönetimi ele geçireceği güne kadar görev yapacak geçici bir hükümet olduğunu düşünüyorlardı.⁷⁶⁵ Ancak daha sonra gerek çıkartılan isyanlar, gerek İstanbul Hükümeti'nin yayınladığı ulusal direnişe muhalif bildirimler toplumda olduğu gibi mecliste de bir birlik, dayanışma ve kenetlenme ruhunun ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştı.

Tanör'e göre Osmanlı döneminde başlayan anayasa hareketleri dönemin yöneticilerinin zaman zaman taklitçi bir yaklaşımla yabancı ülkelerin etkilerini savuşturmayı, Batılı ülkelere şirin görünmeyi ve iç karışıklıkları önlemeyi amaçlıyordu. Tabandan, halktan bu bağlamda bir talep yoktu. Nitekim Mustafa Kemal 1 Aralık 1921'de TBMM'de verdiği uzun söylevde Osmanlı döneminin anayasa faaliyetlerini çok sert bir dille eleştirmekte, Kanun-i Esasi'nin halkın isteklerini yansıtmadığını, düşmanları geçici olarak memnun etme amacıyla yazıldığını ve millet iradesiyle hiçbir alakası olmadığını söylüyordu. Atatürk yıllarca halkı aldatan ve yok olma uçurumuna götüren bir kitap olduğunu öne sürdüğü Kanun-i Esasi'nin bir paçavradan ibaret olduğunu ifade etmekteydi.⁷⁶⁶

---

⁷⁶³ Aybars, **Türkiye...**, s. 195.

⁷⁶⁴ Kemal Arı, **Türk II...**, s. 106.

⁷⁶⁵ Koylu, **A.g.m.**, s. 70.

⁷⁶⁶ Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, 2.b., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.s.14,15.

Böylesine olağanüstü koşullarda oluşturulmuş bir meclisin 1876 Kanun-i Esasi ilkeleriyle çalışması olanaksızdı. Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi açıldığı andan itibaren kanun yapma çalışmalarına ağırlık verdi. Bu düşünceyle 18 Eylül 1920’de Meclis’e yeni bir anayasa önerisi ve buna fikirsel alt yapı hazırlayan bir halkçılık programı sunuldu. Uzun zamandır üzerinde çalışılan programın gerek giriş bölümünde yer alan maddeler, gerekse meclisin o günkü oturumunu yöneten başkanının belgeyi bir hükümet beyannamesi olarak sunması, hazırlanan halkçılık programına bir hükümet programı boyutu da kazandırmıştı.⁷⁶⁷

Halkçılık programı 3 bölüm ve 31 maddeden oluşuyordu. BMM’nin milli hudutlar dahilinde özgür ve bağımsız bir biçimde yaşama, ayrıca halifelîği ve saltanatı özgür kılmak amacıyla kurulduğu, halkı hem özgür hem de ülke yönetiminin idaresinin tek hakimi yapmayı amaçladığı belirtiliyordu. Halkçılık programının temel maddeleri arasındaysa kurulan devletin siyasi yapısında egemenliğin kayıtsız şartsız halka ait olduğu, ülkenin yönetiminin halkın yazgısını kendi kararları ışığında çizmesi amaçladığı amaçlayan esaslara dayandığı, yasama ve yürütme güçlerinin milletin yegane temsilcisi Büyük Millet Meclisi’nde toplandığı belirtiliyordu. Bu yasa önerisi Meclis’te bir kafa karışıklığına da neden oldu. Kimi milletvekilleri bu öneriyi bir yasa taslağı olarak kabul edip Kanun-i Esasi komisyonunda görüşülmesini uygun bulurken kimileri bunun bir hükümet programı olduğu kanaatindeydi. Tasarı Konya isyanı ve görüş ayrılıkları nedeniyle iki ay sonra meclis gündeminde yer bulmuştu Kurulan komisyon önerinin amaç ve öğretisi kısmını bir tür meclis bildirisi şeklinde kabul ederken diğer bölümü ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yani anayasa olarak ele alınmıştı.

Böylelikle yeni kurulan Türk Devleti’nin anayasası “Teşkilat-ı Esasiye” ismiyle hayata geçiyordu. Ama görüşmeler yeni tartışmaları da ateşliyordu. Aralarında muhafakazar din görevlilerinin de bulunduğu bir grup Büyük Millet Meclisi’nin geçici bir hükümet olması gerektiğini, hilafet ve saltanatın, vatan kurtarılanaya kadar görev yapması hükmünün metinde yer almasında ısrar ediyordu. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiğini savunan

---

⁷⁶⁷ Koylu, **A.g.m.** , s. 71

Mustafa Kemal ve birlikte hareket ettiği milletvekilleri ise parçalanmaların olabileceği endişesiyle karşıt görüşlerini açıkça dillendiremiyorlardı.

20 Ocak 1921’de kabul edilen yeni devletin yeni anayasasında 23 madde ve 1 ek mevcuttu. Teşkilat-i Esasiye,1876 Kanun-i Esasi’sini yürürlükten kaldırmıyordu. Teşkilat-ı Esasi nin temel maddeleri şu şekildeydi.

1-Egemenlik kayıtsız ve şartsız millete aittir. Halk kendi geleceğini bizzat ve bilfiil idare eder.

Kanun-u Esasîsi yürürlükten kalkmasa da 1921 Anayasası egemenliğin hükümdarın tekelinde olduğu bir sistemi reddetmekteydi⁷⁶⁸

İlk defa egemenliğin ulusa ait olduğu hususu Anayasa’da belirtilmişti. Her ne kadar açık açık yeni yönetimin adı konmamış olsa da bu madde egemenliğin halka geçtiğinin, dolayısıyla da cumhuriyetin üstü kapalı bir duyurusuydu. Milli egemenlik, kavram olarak demokrasinin özünü oluşturduğundan 1921 Anayasası’nda vurgu yapılan milli egemenlik olgusu bu bağlamda demokrasiye doğru atılan ilk adım gibiydi. Mustafa Kemal hakimiyetin kayıtsız şart millete ait olduğu hususunu anayasaya koydurturken böylece kendisi de dahil olmak üzere diktatör olmak isteyecekler tüm kapıları kapatmış, hür türlü hükümlerlik yetkilerini Büyük Millet Meclisi’nde toplamıştı.⁷⁶⁹

2-Yürütme ve yasama erki TBMM'dedir.

İhtilalci bir çağrışım yapan söz konusu hüküm aynı zamanda “güçler birliği” ilkesinin de kabullenildiğini göstermekteydi. BMM sadece yasama değil yürütme yetkisini de üzerine almıştı.

3-Türkiye Devletinin yönetimi TBMM’dedir. Hükümeti TBMM Hükümetidir.

Bu madde saltanatın yeni bir devlete dönüştüğünün duyurusuydu.

4- TBMM, halkın seçtiği vekillerden oluşur.

5-TBMM üye seçimi 2 yılda bir yapılır. Görev süresi iki yıldır. Seçilenler yeniden aday olup seçilebilirler. Yeni meclis toplanınca eski meclisin görevi biter. Her milletvekili sadece kendini seçen ilin değil bütün ulusun vekilidir. TBMM, görev süresi bitmeden seçimlerin yenilenmesi kararı alabilir.

⁷⁶⁸ Gözler, *Anayasa...*, s. 176.

⁷⁶⁹ Karaosmanoğlu, *A.g.e.*, s. 84

6-Din kurallarının yerine getirilmesi, yasaların hazırlanması, yenilenmesi veya iptali, savaş, barış veya antlaşma kararı gibi haklar ve yetkiler TBMM'dedir.

Devletin tek elde toplanması hedefleniyordu. Din kurallarının yerine getirilmesinin Büyük Millet Meclisi'ne geçmesi bir anlamda hilafet yetkilerinin de hükümete devredilmesiydi.

7-Balkanlar Kurulu'nun yerine getirmesi gerekenler ve üstleneceği sorumluluklar özel bir yasayla ortaya konur.

8-Yasalar ve tüzükler düzenlenirken, halkın menfaati ışığında en uygun olacak din ve hukuk hükümleriyle töreler ve önceki işlemler temel olarak alınır.

9- Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır.

Meclis Hükümeti sistemine göre 1921 Anayasası herhangi bir devlet başkanlığı makamı öngörmemekteydi. Devlet başkanına ait yetkilerin Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından kullanılması uygun görülmekteydi.

1921 Anayasası'nda yargıya yönelik özel bir düzenleme göze çarpmamaktaydı. Dolayısıyla 1876 Kanun-i Esasi'nin kurallarının hakim olması gerekirken, uygulamada yargı yetkisi de meclis tarafından kullanılmak istenmişti. Dönemin fevkaledi şartlarından ötürü mensupları meclis tarafından ve yine meclis içinden belirlenen İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Konjonktürün bir sonucu olan İstiklal Mahkemeleri kuruluş tarzı itibarıyla hakimlerin bağımsızlığı ilkesiyle ve kanuni hakim güvencesiyle uyumlu değildi.⁷⁷⁰

10- Kanun-i Esasi'nin bu maddelerde tezat yaratmayan hükümleri yürürlüktedir.

11- BMM, hilafet ve saltanat, vatan ve millet kurtarılan ve bağımsızlık sağlanana kadar toplanır.

Her ne kadar söz konusu hüküm anayasa girdiyse de bu, saltanat yanlılarının talebi üzerine ve ulusal birliğin bozulmaması, bu kesimin kaybedilmemesi adına alınmış bir karardı. Zaten aynı anayasada egemenliğin ulusa ait olduğu yolundaki madde de bu hükümle çelişmekte bir anlamda da

---

⁷⁷⁰ Gözler, *Anayasa...*, s. 177.

yok hükmüne çıkarmaktaydı. Mustafa Kemal'in hilafeti kurtarma politikasını sürdürmesi hatta bunu Anayasa'ya bile yansıtması bir anlamda Anadolu Halkı'nın ve Hindistan'daki Müslüman hilafet liderlerinin desteğini yanına çekebilmek için uyguladığı bir stratejiydi.⁷⁷¹

Halkçılık Programı'ndan Anayasa'ya gidilen süreçte teokratik-monarşik Osmanlı egemenlik sistemi ortadan kalkarken yerini halk egemenliğine dayanan bir demokratik sistem alıyordu. Misak-ı Milli sınırları içindeki topraklar "Türkiye" olarak adlandırılırken bu topraklar üzerinde yeni baştan kurulacak devletin adının da "Türkiye Devleti" olması öngörülüyordu.⁷⁷²

4.11. Mecliste Fikir Ayrılıkları

Büyük Millet Meclisi'nde farklı gruplar her zaman vardı. Hatta daha Meclis'in isminin belirlenmesi sırasında ilk fikir ayrılıkları yaşanmıştı bile. Ve bu farklılık normaldi de. Meclis siyasi açıdan bir birlik görüntüsünden uzaktı. Daha açıldığı günden itibaren mecliste farklı gruplar oluşmaya başlamıştı bile. Örneğin Kılıç Ali'nin hatıralarında yer verdiği üzere Çolak Selahattin, Hüseyin Avni (Ulaş) ve Samsun Milletvekili Emin Bey bazı vekillerle birlik olarak daha en başından muhalif bir görüntü yaratmaya başlamıştı. Gittikçe taraftar da toplamaya başlamışlardı. Kurmay Yüzbaşı Afyon Milletvekili Hulusi Bey, Canik Milletvekili Nafiz Bey, Sinop Milletvekili Hamdi Bey bu grubun sivrilen isimleri arasındaydı. Saltanatı geri getirmeyi, hilafete bağlı kalmayı ve dini hükümlerin ülke yönetiminde hakim kılınmasını talep edenlerin Büyük Millet Meclisi'ni ele geçirme çabaları artmıştı. Hatta öyle ki tavla, domino, iskambil oyunlarının, keyif verici her türlü maddenin kullanımı meclis kararıyla yasaklanmıştı.⁷⁷³

Fikir ayrılıkları meclis oturumlarında yumruklaşmalara kadar giden çok sert tartışmalara sahne olmaktadır. Ancak ulusal birliğin korunması, meclisin parçalanmaması için vekillerin siyasi parti ve zümre çalışmalarına başlamalarını önleyen hükümler getirilmeye çalışılmıştı. En azından ülke işgalden kurtarılanlara kadar siyasi beklentiler ve ihtiraslar dizginlenmeli, farklı düşüncelere mensup vekillerin ayrışmalarının önüne geçilmeliydi. Bu denli

⁷⁷¹ Halil İnalcık, **Osmanlı ve Modern Türkiye**, 1.b. , Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 166.

⁷⁷² Koylu, **A.g.m.** , s. 72.

⁷⁷³ Turgut, **A.g.e.**, s. 166.

farklı görüşlerin temsil edilmesine rağmen bir kavga ortamının oluşmamasında milletvekillerinin ulusal davaya odaklanmaları kadar Mustafa Kemal'in uzlaşmacı yaklaşımlarının da önemli payı vardı.

İttihatçılar da, İtilafçılar da, İslamcılar da, tarafsızlar da, tutucular, devrimciler de yeni siyasi partiler kurup eskide kalan ideolojik mücadelelerine kaldıkları yerden devam etmekten özellikle çekinmişlerdi. Ama siyasi parti haline dönüşmeler de bu gruplar meclisin açılışından itibaren hep vardı. Kuruldukları gibi dağılan ya da her hangi bir ağırlığa sahip olamayan birçok gruba tanık oldu yeni açılan Büyük Millet Meclisi. Milletvekilleri birlikte çalışmaya başlayınca fikirsel ayrılıklar daha da belirginleşti. Ülke sorunlarının çözümünde izlenecek yollardaki farklılıklar beraberinde gruplaşmaları da getirdi. Özellikle anayasa hazırlama çalışmaları sürerken bu gruplar daha da belirginleşerek ayrılmış ve kanun çıkarmak zorlaşır hale gelmişti. Meclis daha birinci yılını doldurmadan milletvekilleri arasında Tesanüt (Dayanışma), Islahat (Yenileştirme), İstiklal, Halk Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu gibi farklı gruplar oluşmuştu.⁷⁷⁴

Başlarda meclis çalışmalarının gruplara dayanılarak yürütülmesi öngörülmüş hatta Mustafa Kemal de bu yapılanmaya sıcak bakmış ve destek vermişti. Ancak öngörülen bu çalışma biçimi sağlıklı yürümemişti. Atatürk mecliste başlayan gruplaşmalara dair düşüncelerini nutkunda aktarırken, kurulan bu grupların kendi aralarında mücadeleye giriştiklerini, birbirlerini dinlemek bile istemedikleri için meclis çatısı altında sürekli tartışmaların yaşandığını söylüyordu. Özellikle yeni anayasanın kabul edilmesinin ardından meclis üyelerinin ve grupların mecliste birlikte ve uyumlu çalışmalarının son derece zorlaştığını belirten Atatürk grupları uzlaştırmak, birleştirmek ya da içlerinden bir tanesini güçlendirmek istemesine rağmen girişimlerinin sonuçsuz kaldığını, artık kendisinin bizzat devreye girmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemekteydi.⁷⁷⁵

Mustafa Kemal'in nutkunda da belirttiği bu grupların haricinde 1920'li yılların bitiminde Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi partiler de kurulmuştu. 1921 ilkbaharına kadar faaliyet gösteren bu gruplar Türk siyasetinde kalıcı bir iz bırakmadan kaybolup gitmişlerdi. Ancak

---

⁷⁷⁴ Turan, **Türk...**, s. 257

⁷⁷⁵ **Nutuk**, s. 579.

Heyet-i Vekile'nin, Halk Zümresi'nin siyasi programından esinlenerek Halkçılık Programı'nı oluşturması ve bunun da 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kaynak oluşturması buna yegane istisnaydı.⁷⁷⁶

4.12. Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu

Mustafa Kemal, aynen nutkunda belirttiği gibi duruma müdahale ediyordu. Mustafa Kemal uzunca bir süredir meclisin çoğunluğunu elinde bulunduracak, yapacağı atılımların arkasında örgütlü parlamenter desteğini hissedeceği bir grup kurma niyetindeydi. Zira Mustafa Kemal'e göre gerek meclisteki kısır çekişmeler, gerekse tutucu milletvekillerinin muhalif tavırlarından kaynaklanan kesintilerin önlenmesi için başka bir yol yoktu. Çünkü meclis, tutucu milletvekillerinin taleplerinden kaynaklanan, öğretmen okullarında okuyan öğrencilere sarık giydirilsin, okullarda müzik dersi olmasın, sadece ilahi öğretilsin gibi konularla meşgul ediliyor ve Mustafa Kemal'in kurguladığı asıl hedefe ilerleme yolunda çok vakit kaybediliyordu.⁷⁷⁷

Mustafa Kemal, Ankara Vilayet Konağı'nda milletvekilleri ile yaptığı uzun görüşmelerin ardından 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu'nu kuruyordu. 1923 yılında İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşme meclisin şahsi ve hissi sebeplerle beş parçaya ayrılmasından ötürü karar almakta zorlandığını bunun da hükümetin elini kolunu bağladığını, ufak parçaları birleştirerek bir grup kurmayı uygun bulduğunu söylüyordu⁷⁷⁸

Grup adeta bir siyasi parti gibi örgütlenme sergilemekteydi. Kendi bünyesinde bir yönetim kurulu, ayrı bir bütçesi vardı. Grubun alacağı kararlarda azınlığın çoğunlukla birlikte hareket edeceği esasa bağlanmıştı. Grup kararlarına uymayanlar ya da muhalefet edenlerin, grup üyeliğinden çıkarılacağı belirtiliyor; gruba katılmak isteyenlerin başvuruları da incelenmeden, tartışılmadan karara bağlanmıyordu. Bu yönetsel kararlar, mecliste birlikte hareket eden, fikir birliği ve uyum sergileyen bir kadro ve hareket ortaya koymayı hedefliyordu. Hatta Mustafa Kemal, güven duyduğu milletvekilleriyle bizzat görüşüyor, grubun ilkelerini ve vizyonunu anlatıyor, kendilerini katılmaya davet ediyordu.

---

⁷⁷⁶ Demirel, **A.g.e.**, s. 213.

⁷⁷⁷ Aydemir, **Tek...**, s. 403.

⁷⁷⁸ Demirel, **A.g.e.**, s. 216.

Grubun kurulmasına Meclis'in içinden ve dışından tepkilerin gelmesi gecikmedi. İlk reaksiyonu gösteren ise Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi oldu. Grubun kurulmasından 2 gün sonra 12 Mayıs 1921'de Meclis Başkanlığına bir önerge vermiş ve önergesi 16 Mayıs'ta Meclis'te okunmuştu. Önergede, Meclis'teki bütün mebusların zaten, kurulan grubun programında belirtilen esasların hayata geçirilmesi için çalıştıklarına vurgu yapılırken, girişimin sanki Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin mevcut olduğu izlenimini doğurduğunu söylüyordu.⁷⁷⁹

Bir tepki de Kazım Karabekir'den gelmişti. Grubun 23 Mayıs'ta yayınladığı bildiriye karşı çıkan Kazım Karabekir 11 Temmuz'da Mustafa Kemal'e telgraf çekerek grup kurulurken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin görüşlerinin alınmadığını bu yüzden de grubun kararlarını kabul etmeyeceklerini söylüyordu. Hatta Kazım Karabekir ülkenin yönetim biçiminin saltanat ve hilafetten cumhuriyete yönlendirilmesini tehlikeli bulduğunu da söylüyordu. Kazım Karabekir, Meclisin "kurucu meclis" hüviyeti taşıması gerektiğini savunuyordu. Büyük Millet Meclisi'nin olağanüstü yetkilerle donatılmasını, Mustafa Kemal'in de başkanlığına geçmesini ve hemen bir anayasa hazırlatmasını cumhuriyetin ayak sesleri olarak gören Kazım Karabekir kurgulanan bu yeni sisteme tepkisini göstermekten geri durmuyordu.⁷⁸⁰

Hatta Karabekir Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Hukuk Grubuna olan ilgisine de karşı çıkarken kendisini bu tarz siyasi örgütlenmelerden uzak durup tarafsız kalmaya davet ediyordu.

4.13. Birinci Meclis'te Birinci ve İkinci Grup Ayrışması

Meclisteki ayrışma çift kutuplu bir biçimde geliyordu. Her iki kutup kendi yandaşlarının desteğiyle gittikçe düşünce yapısını ve tavrını ortaya koyarken Büyük Millet Meclisi bu iki ayrı grubun mücadelesine sahne oluyordu. Milliyetçi, yenilileşme ve ilerleme taraftarları "Birinci grup" olarak adlandırılan grupta, muhafazakarlar, tutucular ise "ikinci grup" (2 . Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) olarak adlandırılan ayrı bir grupta

⁷⁷⁹ Demirel, A.g.e. , s.219.

⁷⁸⁰ Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 17.b., Tekin Yayınevi, İstanbul, b.t.y, s. 45.

toplaniyordu.⁷⁸¹ Özellikle Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulünden sonra, hazırlanan anayasanın temel ilkeleri ve amaçları hususunda doğan fikir ayrılıkları sonucunda, zaman geçtikçe bu iki grubun arası gittikçe açılmaya başlamıştı.

2. Grup milletvekilleri Meclis Başkanlığı ile Heyet-i Vekile Başkanlığı'nın, dolayısıyla da yasama ve yürütme erklerin tek bir elde toplanmasına, Mustafa Kemal'in talep ettiği geniş yetkilere, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasına, Başkomutanlık Kanunu'na, bilhassa da meclisin yetkilerinin her ne kadar sınırlı bir süre için geçerli olsa da Mustafa Kemal'e devredilmesine karşı çıkmaktaydılar.

Muhalefet, amacının meclisin varoluş amacından farklı olmadığını ortaya koyma adına, özenli davranarak, kendisini “2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” şeklinde tanımlamıştı. Böylece hükümete ve ‘1. Grup’a eleştiri getirirler de temel eğilim açısından Birinci Grup ile paralel hedefleri paylaştıklarının mesajını vermek istemişlerdi. Zaten İkinci Grubun öncü isimlerinin bizzat hükümet kurmak gibi bir niyetlerin olmadığını sürekli vurgulamaları grubun iktidarı amaçlayan bir siyasi hareket kimliğinden uzak olduğunu da göstermekteydi.⁷⁸²

Konya Milletvekili Refik Bey, Milli Eğitim Bakanı Necati Bey, Refik Şevket İnce, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü, Aydın Milletvekili Mazhar Bey, Denizcilik Bakanı İhsan Bey gibi Mustafa Kemal'e tam bağlı isimler Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun en coşkulu ve hitaplarıyla meclisi etkileyen isimleriydi.⁷⁸³

Mustafa Kemal, Meclis Başkanı olarak her kadar tarafsız ve birleştirici bir rol oynamaya çalışsa da ilerici grubun doğal lideri olduğu malumdu ve herkes tarafından biliniyordu. Büyük Millet Meclisi artık “Birinci Grup” ve “İkinci Grup” olarak tanımlanan iki ayrı grubun siyasi ve fikirselle çekişmesine sahne olacaktı. Bu iki grubun yanında bir de “Bağımsızlar Grubu” oluşmuştu. Meclis'teki sayısal dağılıma bakarsak Birinci Grup üyesi kabul edilen 202 ve İkinci Grup üyesi sayılan 63 mebus dışında kalan 90 mebus bağımsız kabul edilmişti. Her ne kadar bu mebuslar “bağımsızlar” adı altında birleşmiş olsalar da aralarında çok farklı düşünce yapısına sahip olanlar da vardı. Örneğin bir

⁷⁸¹ Aydemir, Tek... , s. 398.

⁷⁸² Kurtuluş Kayalı, 1. TBMM'de Muhalefet, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, b.t. y, s. 1163.

⁷⁸³ Turgut, A.g.e. , s. 168.

kısmı başından itibaren bağımsız kalırken bir kısmı ise bir ara Birinci Gruba dahil olmuş, ancak daha sonra ayrılarak bağımsız kalmıştı. Yine bağımsız grubun içinde kimi vekiller zaman zaman birinci zaman zaman ise ikinci gruba flört ediyordu. Gerçek anlamda bağımsız sayılabilecekler, adları ne birinci gruba ne de ikinci gruba anılmış, her iki gruba da eşit mesafede kalmış ve tümü de İstanbul Meclis-i Mebusanı kökenli 21 vekilden oluşmaktaydı.

İngiliz istihbarat servisi raporları 1. Büyük Millet Meclisi'nin üçe bölünmüş halini farklı grup isimleri altında tasvir ediyordu. İngilizlere göre bu gruplar Mustafa Kemal'in önderliğini yaptığı 170 kadar vekilden oluşan "ılımlılar" grubu, Yusuf Kemal Tingirşenk'in liderliğini üstlendiği 45-50 kişilik "aşırılar" grubu ve Eyüp Sabri'nin peşinden giden 15 kadar vekilin oluşturduğu, Bolşevizm sempatanı, Enver Paşa yanlısı gruptu.⁷⁸⁴

Meclis'teki gruplar arasında kılıçlar çekilmişti. İkinci Grup muhalefetin dozunu arttırırken Mustafa Kemal'e yönelik operasyona girişmekten bile geri kalmıyordu. 2 Ocak 1922 Cuma günü Meclis'te milletvekili seçim kanunu görüşülürken 14. maddenin değiştirilmesi için İkinci Grup'a mensup vekiller bir önerge vermişlerdi. Bu önergeye göre göç ederek gelen Türkler ve Kürtler oturma tarihlerinden itibaren beş yıl geçmişse aday olabileceklerdi. Bu önergeyle açık açık hedef alınan, milletvekili aday olabileceği engellenmek istenen kişi, bizzat Mustafa Kemal'di. Mustafa Kemal'in doğduğu Selanik Türkiye'nin o günkü sınırlarının dışındaydı. Mustafa Kemal'in ulusal mücadeleye önderlik misyonundan ötürü herhangi bir yerde beş yıl süresince ikamet etmesi ise beklenemezdi. İkinci Grup milletvekillerinin bu taktik saldırısı deşifre olunca milletvekilleri arasında büyük dalgalanmalar, tartışmalar yaşanıyor, meclis bu önergeyi reddediyordu.⁷⁸⁵

Her ne kadar ateşli muhalif tavırlarıyla dikkat çekseler de 2. Grup zamanla üye kaybetmek durumunda kalmış, ama bununla birlikte 1. Grup arasında da görüş ayrılıkları belirlemeye başlamıştı; yani Meclis'teki dayanışma eksikliği Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de söz konusuydu. Gerçi grubun kurulmasının ardından meclis daha sağlıklı çalışır, yasa çıkartır hala geldiyse de gruba mensup bazı milletvekillerinin kişisel ihtirasları ön plana çıkmaya başlamış, bu durum da grubun uyumunu, birliğini tehdit eder hale

⁷⁸⁴ Turan, A.g.e., s. 259.

⁷⁸⁵ Turgut, A.g.e., s. 175,176.

gelmişti. Meclis çoğunluğunu yanına almak ve seri hareket etmek isteyen Mustafa Kemal başlayan bu huzursuzluğun önüne geçebilmek adına Selamet-i Umumiye (Ulusal Kurtuluş) Komitesi adıyla bir örgüt oluşturmuştu. Örgüt alınan kararlara destek vermeleri yolunda diğer arkadaşlarını ikna edeceklerdi. Selamet-i Umumiye aslında gruptan ziyade 1. Grup'ta etkili olmayı hedefleyen bir örgüttü.⁷⁸⁶ Aynı zamanda Meclis'in uyumlu çalışmasının sağlanması misyonunu üslenen Selamet-i Umimiye Komitesi üyeleri 2. Grup üyeleriyle de ilişkilerin güçlendirilmesi için çalışıyorlar, onları içinden geçilen zor dönemde Mustafa Kemal'in etrafında birleşmesi gerektiği fikrine inandırmaya çalışıyorlardı.⁷⁸⁷ Birinci dönemin sonuna kadar faaliyetlerine devam eden Selamet-i Umimiye Komitesi, ikinci grubun bu durumu bir soru önergesiyle deşifre edip meclis gündemine taşınmasının ardından etkinliğini yitirecekti.

Meclisteki muhalefet özellikle Başkomutanlık Yasası'nın uzatılması gündeme geldiğinde etkisini göstermişti. 3 ay olan süre 31 Ekim 1921'de ve dört Şubat 1922'de uzatılmıştı. 5 Mayıs'ta dolacak olan sürenin yeniden uzatılması için 4 Mayıs tarihli oturumda yapılan görüşmeler bazı milletvekillerinin çok sert eleştirisine sahne oluyordu. Oturumda söz alan Erzurum Milletvekili Salih Efendi Mustafa Kemal'i zorla meclisin hakkını almaya kalkıştığını ileri sürmüştü. Salih Efendi'nin ardından konuşan Afyon Milletvekili M. Şükrü, ordunun çaresiz ve saldırı gücünden yoksun olduğunu, bunun millettten gizlendiğini iddia ederken 2. Grup'tan Selahattin Bey başkomutanlığın ordunun harcamalarının denetlenmesine izin vermemesini eleştirmişti. Tüm bu eleştiri sağanağına Kara Vasıf da eklenmiş, tüm ülkelerde bir başkomutanın bulunduğunu ama başkomutanlık yasası diye bir yasanın olmadığını söylemişti. Tüm bu muhalif konuşmaların ardından yapılan oylamada 170 vekilden 114'ü uzatılması yönünde oy kullanırken 6'sı olumsuz, 23'ü çekimser oy vermişti. 27 kişinin oy kullanmayacaklarını beyan etmeleri üzerine görüşme yeter sayısına ulaşılammış ve ertelenen oylama 6 Mayıs'ta 11 olumsuz 15 çekimser oya karşılık 117 olumlu oyla sonuçlanmış ve başkomutanlık yetkisi 3 ay daha uzatılmıştı.⁷⁸⁸

---

⁷⁸⁶ Turan, **Türk...**, s. 259.

⁷⁸⁷ Koylu, **A.g.m.**, s. 74

⁷⁸⁸ Turan, **Türk...**, s.s. 159,260.

Birinci Meclis'in demokrasi bağlamında attığı adımların en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz saltanatın kaldırılması olmuştur. Mustafa Kemal'in saltanatın kaldırılmasına yönelik yaptığı görüşmeler duyulmuştu ve her ne kadar anayasa egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu hususunu ortaya koysa da, muhalif kanada mensup milletvekilleri bu söylentilerden son derece rahatsız olmuş, hilafet ve saltanatı koruma adına reaksiyon geliştirmeye başlamıştı. Bir ev toplantısında Rauf Bey padişahın ekmeğini yiyerek, sarayın nimetleriyle bugüne geldiğini dolayısıyla saltanat ve hilafet makamına duygusal bir bağla bağlı olduğunu belirten Rauf Bey, hilafet makamının İslam alemi için hayati bir önem taşıdığını, saltanat ve hilafetin kaldırılmasının bir felaket olacağını söylemişti.⁷⁸⁹ Refet Paşa da ayrı görüşleri paylaşırken Ali Fuat Bey sessiz kalmıştı. Arkadaşlarının görüşlerini dinleyen Mustafa Kemal ortamı yatıştırma amacıyla henüz böyle bir karar alınmadığını, dolayısıyla da telaşa gerek olmadığını söylemek durumunda kalıyordu.⁷⁹⁰

İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal'in başkomutanlığında kazanılan başarılarından habersizmiş gibi davranmaya, hala ülkeyi kendilerinin yönettikleri iddiasıyla hareket etmeye devam ediyordu. Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasının ardından Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa 20 Ekim 1922'de Gülnihal Vapuru'yla İstanbul'a geldiğinde çok kalabalık bir kitle tarafından karşılanmış, omuzlarda taşınmıştı. Refet Paşa'yı karşılamaya gelen kalabalıklar sürekli "*Kahrolsun Yıldız'daki herif*" şeklinde slogan atmaktaydı.⁷⁹¹

İstanbul Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı da Refet Paşa'yı İstanbul'a gelişinde karşılayanlar arasındaydı. Kendisine nezaketinden ötürü teşekkür eden Refet Paşa "*Hükümetimiz İstanbul'da bir dahiliye nazırı bulunduğunu kabul etmiyor.*" demişti. Refet Paşa aynı gün Sadrazam Tevfik Paşa adına kendisini kutlayan yaverine verdiği yanıtta da Anadolu'nun İstanbul Hükümeti'ni, doğal olarak bu hükümetin sadrazamını da tanımadığını ifade etmişti. Velihaht Abdülmecit'in yaveriyle de görüşen Refet Paşa "*Valiaht Abdülmecit Efendi Makam-ı Mualla-yı Hilafetin veliahtıdır.*" derken açık açık olmasa da artık saltanatın sona erdiğini söylüyordu. En nihayet Vahdettin ile de

---

⁷⁸⁹ Nutuk, s. 665.

⁷⁹⁰ Aybars, *Türkiye...*, s. 339.

⁷⁹¹ Turgut, *A.g.e.*, s. 183.

görüŖen Refet PaŖa bir ÷lkede iki hükümetin olamayacağını söylüyor, İstanbul Hükümeti'ni istifaya çağırıyordu.⁷⁹²

4.14. İki BaŖlı Yönetim ve Lozan Krizi

÷lkede erkin kendisine ait olduğunu iddia eden iki ayrı hükümet yani iki baŖlı bir yönetim mevcuttu. İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere, bu iki baŖlılığı kullanarak Türk tarafını barıŖ görüşmelerinde zaafa uğratmayı planlıyordu. 15 Ekim 1922'de Mudanya Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından Lozan'da başlaması öngör÷len barıŖ görüşmelerine Ankara'nın yanında İstanbul da davet edilmişti. Amaç belliydi: "Türk tarafını ikiye bölmek ve zayıf düşürmek." TBMM İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki temsilciliklerine olumlu yanıt vermiş İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesinin kendilerini ilgilendirmediğini belirtmişti..

Sadrazam Tefvik PaŖa, Mustafa Kemal PaŖa'ya bir telgraf göndererek, kazanılan bu zaferin ardından Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin bitmesi gerektiğini baŖlayacak BarıŖ Konferansı'na gerek Ankara gerek İstanbul hükümetlerinin ayrı ayrı davet edileceğini bildiğini görüş farklılıklarının İngilizleri "halifeliğin koruyucusu" durumuna getireceğini söylemiş ve önceden görüşüp anlaşmaları gerektiğini bildirmiş atanacak bir temsilcinin kendisiyle görüşmek üzere acilen gönderilmesini istemişti.⁷⁹³

Mustafa Kemal İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e çektiği telgrafta Türkiye'yi TBMM'nin temsil edeceğini, Tefvik PaŖa'nın bu tarz devletin siyasetine karıŖma girişimlerinin çok sakıncalı sonuçlar doğuracağını söylüyordu.⁷⁹⁴ Mustafa Kemal'in bu telgrafi yanıtsız bırakması üzerine bu sefer açık bir telgrafla talebini yenilemişti. Tefvik PaŖa'nın TBMM'nin adını bile anmamış olması Meclis'te çok sert tepkilere neden olmuştu.

İsmet İnönü'nün yaptığı bilgilendirme konuşması da milletvekilleri üzerinde büyük etki yaratıyordu. Askeri hareketin geniş bir özetini sunan İsmet PaŖa, daha sonra Mudanya Konferansı'ndaki görüşmeler ve Lozan daveti hakkında bilgi vermiş Lozan'a İstanbul'dan delege gönderilmesinin asla kabul edilemeyeceğini belirterek yabancı güçlerin işgali ve denetimi altındaki bir

⁷⁹² Aybars, **Türkiye...**, s.s. 339,340.

⁷⁹³ AteŖ, **Türk...**, s. 296.

⁷⁹⁴ Aybars, **Türkiye...**, s. 340.

yerden Türkiye'yi temsil edecek bir kurulun çıkarılmasının Mudanya Konferansı'yla ortaya çıkan tabloyu bozacağını, nitekim Mudanya Konferansı'nda görüşmelerde Türkiye tarafı olarak kendilerinin kabul edildiğini söylemişti.⁷⁹⁵

Meclis'te İstanbul Hükümeti'nin tüm hatalarını hiçe sayıp kendisini hala ülkenin yöneticisi konumunda gören tavırları büyük tepki toplamıştı. Geç saatlere kadar süren oturumlarda bazı vekiller İstanbul Hükümeti'nin cezalandırılmasını, kurulacak bir İstiklal Mahkemesi'nin derhal İstanbul'a gönderilmesini talep ediyorlardı. Meclisin saltanatı kaldırmaya yönelik fikri olgunluğa eriştiğine kanaat getiren Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nda bu konunun müzakeresine başlanmasını istemiş, sözcü olarak da Celal Bayar seçilmişti. Başlarda bu konuda Mustafa Kemal'e muhalefet edenler bile hatta en baştan bu duruma muhalif olan Kazım Karabekir bile ikna olmuştu. Yapılan görüşmeler sonunda Büyük Millet Meclisi'nin Babiali'nin telgraflarına yanıt vermemesine ve kanunlara aykırı hareket eden İstanbul Hükümeti'nin cezalandırılmasına karar verilmişti.

4.15. Demokrasi Yolunda Önemli Bir Adım: “Saltanatın Kaldırılması”

30 Ekim 1922 günü Dr. Rıza Nur ve 68 milletvekilibir önerge⁷⁹⁶ vererek itilaf devletlerinin Türkiye'de iki ayrı hükümeti muhatap aldığını, artık buna son verilmesi gerektiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bittiğini, yerine tüm egemenlik haklarının millete ait olduğu yeni bir Türkiye Devleti'nin kurulduğunu dolayısıyla da padişahlığın sonlandığının tüm dünyaya duyurulmasını talep etmişti.⁷⁹⁷

Önergede aynı zamanda saltanat ve hilafet makamlarının birbirlerinden ayrılıp, halifeliğin korunup, saltanatın kaldırılması teklif ediliyordu. Önerge üzerine birçok vekil söz alarak İstanbul Hükümeti'nin ve Tevfik Paşa'nın tavrını eleştiren konuşmalar yapmışlardı. Hatta meclis görüşmeleri sırasında

⁷⁹⁵ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru** , **Milli Mücadele Tarihi – IV, (1921-1922)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 261.

⁷⁹⁶ **Ateş Türk...** , s. 298. Toktamış Ateş bu önerenin aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu 82 milletvekili tarafından verildiğini öne sürmektedir. Ayrıca Aybars, **Türkiye...** , s 341. Ergün Aybars ise bu dilekçenin aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu 80 kişi tarafından verildiğini iddia etmektedir.

⁷⁹⁷ Turgut, **A.g.e.** , s. 185.

söz alan Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat ve Fethi Okyar, hükümet ve padişah Vahdettin aleyhine son derece sert sözler sarf ediyorlardı. Kazım Karabekir, I. Dünya Savaşı'nda halifenin cihat çağrısı yapmasına rağmen kimsenin yardıma gelmediğini, Türk askerlerinin Müslüman kurşunlarına hedef olduğunu anımsatırken, Rauf Bey Müslümanlığı asıl himaye edenin BMM olduğunu ileri sürüp saltanatın kaldırılmasının bayram olarak kutlanmasını öneriyordu. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, saltanat sürenlerin ulusal egemenlikten korktuklarını iddia ederken, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey de eleştiri yüklü bir konuşmayla öneriye destek vermişti.⁷⁹⁸ Tunalı Hilmi Bey de bir önerge vererek Sevr'i imzaladığı an aslında saltanatın son bulduğunu öne sürmüştü.

Önerge oylanmış, toplam 136 oy kullanılmıştı. Bunların 132'si beyaz, 2'si kırmızı, 2'si yeşildi. Çoğunluk için daha 25 oy daha gerekliydi, dolayısıyla da yasalaşamadı. Bu arada İkinci Grup'tan bazı milletvekilleri bu önergenin bir yasa tasarısı olduğunu dolayısıyla da önce komisyonda görüşülmesi gerektiğini ileri sürdüler.

31 Ekim'de Meclis toplanmıyordu ama Mustafa Kemal Müdafaa-i Hukuk Grubunu toplayarak bu yasanın çıkmasının önemine bir kez daha vurgu yapıyordu. 1 Kasım 1922'de yeniden toplanan mecliste bir konuşma yapan Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'nda Vahdettin ve çevresindekilerin kendilerine yönelik saldırılarını anımsatarak halifelik ve saltanatın birbirlerinden ayrılması ve saltanatın sonlandırılmasını önerisini yinelemişti. Ardından konuyla ilgili önergeler, Anayasa, Diyanet İşleri ve Adalet Komisyonlarından oluşan bir komisyona gönderilmişti. Komisyon başkanlığına ise Hoca Müfit Efendi seçilmişti. Komisyon görüşmeleri esnasında Diyanet İşleri Encümeni hocalar halifeliğin sultanlıktan ayrılamayacağını savunmaya kalkışmışlardı. Bu sorunun böyle çözülemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal söz almış, Osmanlı'nın zorla Türk Milleti'nin egemenliğini ele geçirdiğini ve bu tavırlarını da 600 yıldır sürdürdüklerini belirterek artık halkın bu gidişe dur diyerek ve ayaklanarak egemenliğini eline alma kararı verdiğini söylemişti.⁷⁹⁹

Mustafa Kemal'in bu sert konuşmasının ardından işin ciddiyetini anlayan komisyon ivedilikle konuyu yasa tasarısı haline dönüştürmüştü ve iki

⁷⁹⁸ Aybars, **Türkiye...**, s.341.

⁷⁹⁹ **Nutuk**, s. 671.

maddelik yasa tasarısı oya sunulmuş⁸⁰⁰ Rize Mebusu Ziya Hurşid'in haricinde mebusların oybirliği ile tasarı kabul edilmişti.⁸⁰¹

Saltanatın kaldırılması Cumhuriyete giden yolda dönülen en büyük ve önemli virajlardan biriydi aslında. Sultanın şahsında toplanmış dünya ve din işleri artık birbirinden ayrılıyor, dünya işlerinin yönetimi ve bu bağlamda alınacak her türlü karar ve inisiyatif kullanma yetkisi meclise, dolayısıyla da halka geçiyordu. Padişah artık sadece halife unvanıyla din işleri yönetiminde söz sahibi olabilecek, onun haricinde hiçbir yetkisi olmayacaktı. Sultanlık yetkileri bittiğinden padişahın kurduğu hükümetin de artık mevcudiyeti sonlandırılmış olmaktaydı. İki başlı yönetim de bu kararlarla son bulmuştu. Türkiye adına karar verecek, ulusu temsil edecek yegane siyasal erk TBMM hükümeti olacaktı. Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil yetkisi de sadece TBMM Hükümeti'nin temsilcilerine ait olacaktı.

Aslında teknik açıdan 1 Kasım Kararı, yine BMM'nin aldığı ve yürürlükte olan "Hiyanet-i Vataniye Kanunu"nun 1. maddesi ile de çelişiyordu. Şöyle ki TBMM'nin kuruluş amaçları arasında "hilafet ve saltanat makamlarının korunmasını" vardı. Yani bu aslında kararın ivedi ve şartların zorlaması sonucu alındığı fikrini ön plana çıkarmaktaydı. Saltanatın kaldırılması kararı yasal ve anayasal değişiklikler gerçekleştirilmeden alınmıştı. Saltanat kaldırıldığı halde "saltanat" sözcüklü deyimlerin kullanılması rahatsızlık yaratmakta, hatta bazı milletvekilleri "saltanat" sözcüğünün dillendirilmemesini, oturumlarda söz alan hatiplerin bu bağlamda ikaz edilmelerini başkanlık divanından talep etmekteydiler.⁸⁰²

Saltanatın kaldırıldığı 2 Kasım 1922'de İstanbul'a ve tüm dünyaya duyurulmuştu. Varlığı kabul edilmeyen bir hükümete bildirimde bulunmak da çelişkili bir durum yaratacağından Tefik Paşa Hükümeti'ne herhangi bir

⁸⁰⁰ Goloğlu, **Cumhuriyete...** , s. 279. "1- Anayasa ile Türkiye halkı, hükümdarlık ve egemenlik haklarını gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde bırakılması; parçalanması, başkasının üzerine geçirilmesi mümkün olmamak üzere, temsil etmeye ve kendisi kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvveti ve kurulu tanımamaya karar verdiğiinden Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hükümet şekli tanımaz. Bundan ötürü Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayanan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart 1920'den beri ve sonsuzluğa kadar tarihe geçmiş sayar.2 - Halifelik, Osmanlı padişahlık ailesine ait olup halifelığe, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce, bu ailenin bilim ve ahlak bakımından iyi, uygun, yararlı ve yol gösterici olanı seçilir. Türkiye Devleti, halifelik makamının dayanağıdır."

⁸⁰¹ Goloğlu, **Cumhuriyete...** , s. 279.

⁸⁰² Dursun Ali Akbulut, **Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.650.

tebligat yapılma gereği de duyulmamıştı. İstanbul'daki bürokratlar kararın duyulmasının ardından Refet Paşa'ya giderek nasıl davranacaklarına dair talimat almaya başlamışlardı.⁸⁰³

İstanbul Hükümeti bir yandan padişahın meclisin aldığı bu karar karşısındaki tavrı diğer yandan Refet Paşa'nın tehditleri karşısında sıkışmış, İtilaf Devletleri temsilcilerinden de destek alamamış en nihayet 4 Kasım 1922 tarihinde istifa etmek durumunda kalmıştı. Hükümetin istifasıyla birlikte her türlü yetki Meclis'in İstanbul'daki temsilcisi konumundaki Refet Paşa'ya geçmiş ve 6 Kasım 1922'de, Ankara Hükümeti'nin çıkardığı yasalar İstanbul'da yürürlüğe girmişti.

Padişah Vahdettin de büyük bir açmaz içindeydi. Bir yandan verilmeyecek hiçbir hesabının olmadığını, hiçbir yere kaçmayacağını iddia ettiği bildiriler yayınlarken diğer yandan çaresizliği yerini korkuya bırakmaya başlamıştı. Ankara mebusu Şükrü Bey'in saltanatın kaldırıldığı meclis oturumunda yaptığı konuşmada kullandığı “*Şeytandan, hatta Lloyd George'dan daha alçak olan Vahdettin'in besmele ile taşlanmasını teklif ederim*” ifadesi padişahı “acaba gerçekten yaparlar mı?” korkusunun sarmasına neden olmuştu.⁸⁰⁴

Can güvenliğinden ve özgürlüğünden endişe duymaya başlayan Vahdettin, hayatını tehlikede görerek “bütün İslamların Halifesi” sıfatıyla İngiltere yazılı olarak başvurarak kendini korumalarını, güvenli bir yere kaçırmalarını istemişti. En nihayet Vahdettin 17 Kasım 1922'de “Malaya Zırhlısı”yla Malta Adası'na kaçmıştı. Nutuk'ta padişahın kaçışına da değinen Atatürk Vahdettin için aşağılık bir yaratık ve alçak ifadelerini kullanıyor, soydan gelen makamından millet tarafından indirilerek alçaklıklarının da son bulduğunu söylüyordu.⁸⁰⁵

Padişah kaçmıştı... Saltanat zaten kaldırıldığından Vahdettin'in padişahlığı yok hükmündeydi. Ancak Vahdettin'in kaçışıyla birlikte yeni bir halife seçilmesi zorunluluğu doğmuştu. 18 Kasım 1922 günü erkenden toplanan Bakanlar Kurulu yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine karar vermişti. Konuşmaların arkasından yeni halifenin seçimi için yapılacak

---

⁸⁰³ Akbulut, **A.g.e.**, s. 653.

⁸⁰⁴ Çetiner, **A.g.e.**, s. 269

⁸⁰⁵ **Nutuk**, s. 675.

oylamaya geçildi. Yapılan seçimde Abdurrahman Efendi 2, Selim Efendi 3, Abdülmecit Efendi 148 oy almıştı. 9 milletvekili çekimser oy kullanmıştı. Tümü Osmanlı Ailesi'nden gelen şehzadelerden Abdülmecit Efendi 148 oy ile halife seçilmişti. Ankara Mebusu Beynamlı Hacı Mustafa Efendi'nin duasıyla geleneksel tören ve işlem tamamlanmıştı.⁸⁰⁶

Ankara'da meclis yine hareketlenmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in gerek saltanatın kaldırılışında sergilediği sert tutum, İzmit'teki basın toplantısındaki ve Zübeyde Hanım'ın kabri başındaki sözleri, gerekse Konya'da 20 Mart'ta yaptığı konuşma muhalifleri rahatsız etmeye başlamıştı.⁸⁰⁷

Mustafa Kemal'le birlikte hareket eden bazı isimler de meclisteki muhaliflere destek vermeye başlamışlardı. Özellikle Lozan görüşmeleri meclisteki tansiyonu bir hayli yükseltmişti. 21 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı, anlaşmazlıklar sonucunda 4 Şubat 1923'te kesilmişti. İsmet Paşa konferansı tam olarak barışla neticelendirmeden Ankara'ya dönmekteydi. Gerçi görüşmeler sonradan devam edecekti ama barışın imzalanmamış olması meclisteki 2. Grubun yoğun bir taarruzuna ortam hazırlıyordu. Lozan dönüşü İsmet Paşa'nın meclise bilgi vermeden direkt Eskişehir'de Mustafa Kemal ile buluşması sadece İkinci Grup Milletvekillerinin tepkisini toplamakla kalmıyor, 1. Grup milletvekillerince bile eleştiri konusu yapılıyordu.⁸⁰⁸ Görüşmelerde Büyük Millet Meclisi'ni temsil eden İsmet İnönü'nün Lozan'daki performansı ve başarı ihtimali milletvekillerince sert bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştı.

21 Şubatta, İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı sürecine ve görüşmelerin kesilmesinin sebeplerine dair milletvekillerine yaptığı konuşmanın ardından meclis, tarihin belki de en sert, en kırıncı oturumlarına sahne oluyordu. İkinci Grup milletvekilleri çok sert ve hoşgörüsüz bir biçimde Lozan'ın yitirildiğini, konferansın kaderinin ve sorumluluğunun İsmet Paşa'nın başkanlığındaki gruba bırakılmayacağını öne sürüyorlardı. 5 Mart günü yaşanan ateşli tartışmalarda Trabzon Mebusu Şükrü Bey, uzun ve sert bir eleştiri konuşması yaparken, kazanılan zaferin Lozan'da harcandığını, İsmet Paşa başkanlığındaki heyetin artık görüşmelerde söz sahibi olamayacağını görevlerinin

⁸⁰⁶ Goloğlu, **Cumhuriyete...**, s. 282.

⁸⁰⁷ Aybars, **Türkiye...**, s. 359.

⁸⁰⁸ Nutuk, s. 699. Mustafa Kemal Nutuk'ta bilhassa İsmet İnönü ile Eskişehir'deki buluşabilmek için yolculuklarını kendisinin değiştirttiğini söylemektedir.

noktaladığını öne sürüyordu.⁸⁰⁹ Hatta Şükrü Bey daha da ileri giderek, hükümetin istifasını istiyordu. Gizli celsede iddialar ve iftiralar birbirini izliyordu. İnönü meclisi devre dışı bırakıp Eskişehir’de gizlice Mustafa Kemal ile bulunduğu için Misak-ı Milli’ye ihanetle suçlanıyordu. İngilizlerin hilafetin kalkması için İsmet Paşa’yı ikna ettikleri, İsmet Paşa’nın rüşvet yediği suçlamalarıyla meclisteki atmosfer iyice geriliyordu. Rauf Bey’in de İsmet İnönü’yü suçlayanlara destek vermesi ve Mustafa Kemal’in İnönü’yü destekleyen konuşması İkinci Grubu daha da tahrik etmişti.⁸¹⁰

6 Mart’ta tekrar söz alan Mustafa Kemal yaptığı konuşmasında Trabzon milletvekili Şükrü Bey’in hayal ürünü iddialarının önemi olmadığını söylemişti. Meclis’teki hava hiç olmadığı kadar elektriklenmemişti. Lozan üzerinden direkt Mustafa Kemal’e yönelik bir saldırı başlamıştı. Mustafa Kemal’in konuşmasının ardından Şükrü Bey’in yeniden söz almak istemesi üzerine Mustafa Kemal sinirli bir biçimde *“Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarara sokuyorsunuz. Maksudunuz nedir?”* diye sert bir biçimde çıkmış ve ardından Şükrü Bey’in üzerine yürümüştü. İki gruba mensup milletvekilleri ayaklanmış birbirlerine bağırıyordu. Sinop Mebusu Hamdi Bey tartışmanın yumruklu kavgaya dönüşecek hal almasından çekinerek emniyet güçlerinin toplantıya alınmasını istiyor, Ziya Mürşit izin almadan kürsüye çıkarak Mustafa Kemal’e hitaben *“Reis Paşa Hazretleri. Herkes söylediği sözün vatana hizmet olup olmadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyacı yoktur.”* diyordu. Toplantıyı yöneten Ali Fuat Paşa gizli oturum olduğu için içeriye emniyet güçlerini çağırmaktan imtina ediyor ancak gerginliği bir türlü sonlandıramıyordu. Son çare olarak masasının üzerindeki çanı yere fırlatarak toplantıyı tatil ettiğini duyuruyordu.⁸¹¹

Tartışmalar her ne kadar Lozan odaklı olsa da aslında bu, meclisteki devrimci-muhafazakar mücadelesiydi.⁸¹² Bu son derece hararetli tartışmaların ardından Ali Şükrü Bey’i öldürülmesi artık ipleri tamamen kopma noktasına getirmişti. Mustafa Kemal’in kamuoyunun nabzını tutmak için 14 Ocak 1923’te Batı Anadolu’ya geçmesi üzerine muhalif grup yeni bir taarruza daha

---

⁸⁰⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, 3. Cilt (1919-1922)** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.85.

⁸¹⁰ Aybars, **Türkiye...**, s. 359.

⁸¹¹ Aydemir, **Tek III...** s.85,86,

⁸¹² Aybars, **Türkiye...**, s. 360.

kalkıyor, Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmasının ardından ertesi gün "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı bir broşür yayınlıyordu. Zamanlamaya bakıldığında bu broşürün önceden hazırlandığı ve dağıtmak için özellikle Mustafa Kemal'in Ankara'dan ayrılmasının beklendiği belliydi. Saltanatın kaldırılmasından ötürü İslam Alemi'nin büyük üzüntü içinde olduğu, hilafetin aynı zamanda hükümet demek olduğu, hilafetin yetkilerini hiç kimsenin ve hiçbir meclisin yok edemeyeceği iddia edilen broşür "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" ifadeleriyle son buluyordu. Broşürde yürütme yetkisinin halifeye verilmesi istenirken, Meclisin aldığı kararların halifeyi bağlamayacağı öne sürülüyordu.

Birinci Grup ve İkinci Grup milletvekilleri arasında elektrikli ve gergin ortam yasama çalışmaları için, halka giderek yeni bir meclisin teşekkül ettirilmesi fikrini öne çıkarmaktaydı. Meclis'te uyumlu çalışma ortamının tamamen kaybolması üzerine 31 Mart 1923 akşamı, Mustafa Kemal'in önderliğinde hükümet üyeleri Rauf Bey'in istasyondaki evinde gizli bir toplantı gerçekleştirdi. Herkesin görüşünü beyan ettiği kısa bir görüşmenin ardından ülkenin selameti açısından seçimlerin yenilenmesi ve yeni bir meclisin oluşturulması fikri üzerinde mutabık kalınmıştı. Karar Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu'na da bildirilmişti.

1 Nisan 1923 tarihinde meclise gelen seçim teklifi oy birliğiyle kabul edilmişti.⁸¹³ Meclis elindeki işleri ve yürütülmekte olan yasama çalışmalarını noktalamak üzere 15 Nisan'a kadar çalışma kararı aldı. Birinci Meclis'in son toplantısının yapıldığı 15 Nisan'da Birinci Grup son bir atak yaparak "Hıyanet-i Vataniye" kanununda bir tadilat yapılmasını teklif etmişti. Yasanın birinci maddesi: "1922 tarihine kadar tekamül etmiş olan devlet şekline her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılmaları" şeklinde değiştirilmesi öneriliyordu.⁸¹⁴ Bu değişiklik önerisiyle gidilecek seçimlerde mevcut rejimin aleyhine yürütülecek kampanyaların da önüne geçilmiş olacaktı. İkinci grup milletvekillerin tepki göstermelerine ve mecliste büyük tartışmalara neden olan kanun maddesi değişikliği meclisin son toplantısında kabul edilmişti. Böylelikle artık meclis görev süresini tamamlamış oluyor 1. Meclis tarihe karışıyordu.

---

⁸¹³ Koylu, A.g.m. , s. 75

⁸¹⁴ Aydemir **TEK III...**, s.91.

4.16. Yeni Meclis Seçimleri ve CHF

Üç yıl aradan sonra ülke seçim atmosferine girmişti. Mustafa Kemal seçimlere bir örgütle ve programla gitmeyi hedefliyordu. Birinci Büyük Millet Meclisi, Padişah'ın kapattığı Mebusan Meclisi'nden Ankara'ya gelebilen mebuslarla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçilenlerden oluşmuştu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bir parti değildi. Sonuç itibarıyla halkın önderi konumundaki isimlerin, sivil ve askeri güçlerin bir araya gelerek oluşturdukları bölge komiteleri kimliğindeydi. Artık savaş sonlandığından, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni var eden o kaygılar da ortadan kalktığından ve bu örgütle seçime girme fikri Atatürk'e pek sıcak gelmiyordu. Ancak yeni bir parti kurmak, örgütlenmesini sağlamak ve halka tanıtmak bu kadar kısa süre içerisinde ve seçim öncesinde çok zor olacaktı. Dolayısıyla seçimlere yine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında ve adıyla girilecek, böylece kurtuluş savaşı boyunca tüm Türkiye'ye yayılmış adından ve popülaritesinden yararlanılacak, aynı zamanda parti programının da hazırlıklarına başlanacaktı.⁸¹⁵

8 Nisan'da Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu mecliste bir toplantı yaparak Mustafa Kemal'in önceden hazırlamış olduğu 9 ilkeyi ortaya koymuştu. 9 ilke bir seçim beyannamesi şeklinde başlıyor, aynı zamanda Halk Fırkası'nın da kurulacağı duyuruluyordu.⁸¹⁶

Böylece siyasi programı ile, partileşeceğini duyuran bir grup ortaya çıkmış oluyordu. 9 ilkenin kabulü ve ilanından sonra seçim işlerini yürütmekle görevli bir komite belirleniyor ve 10 Nisan'da programa son hali veriliyordu. Her nahiyede seçim, propaganda işlerini yürütmek ve halkı seçimler konusunda bilgilendirmek görevli, iki kişiden oluşan ekipler oluşturulmuştu. 1. Grup propaganda faaliyetlerinde ağırlıklı olarak Hâkimiyet-i Milliye, Vatan, İkdam, Akşam gibi kendi düşüncelerine yakın gazetelerden yararlanıyordu.⁸¹⁷

Mustafa Kemal yeni oluşacak mecliste Cumhuriyet'i ilan edecek cesareti ortaya koyabilecek güçlü bir kadro kurmak istiyordu. Tüm stratejilerini

⁸¹⁵ Aydemir, *Tek III...* , s. 93.

⁸¹⁶ Aybars, *Türkiye...* , s. 361.

⁸¹⁷ Erdal Aydoğan, Tansu Barış Mahmutoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri" , *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.10, (2013) s. 117 .

bu hedefe odaklanmıştı. Mustafa Kemal'in bu stratejisi kendisinin partiler üstü kalmasını, siyasetin şekillenmesine müdahale etmemesini isteyen başta Rauf Bey olmak üzere, yakın çalışma arkadaşlarıyla da arasının açılmasına ortam hazırlıyordu. Gerek Kazım Karabekir gerekse Rauf Bey Mustafa Kemal'in tüm mebus listelerini bizzat kendisinin ve kendisine yakın isimlerden oluşturmasını eleştiriyordu.⁸¹⁸

Muhalefete, yani 2. Gruba gelince... İkinci Grubun seçimlere yönelik çalışmaları bireysel girişimlerden öteye geçemiyordu. Birinci Grup gibi örgütlü bir tabanı olmadığından kişiler kendi popülariteleriyle propaganda yapıyorlar ve halktan oy istiyorlardı. Bu örgütsüz muhalefet seçimlere katılım hususunda yetersiz kalıyordu. Muhafazakar cephenin bir teşkilatı olmadığı gibi bir programı da yoktu.

Milletvekili seçimleri yasasında değişiklik önergesinin tekrardan meclisin gündemine alınması ile mevcut yasada bazı düzenlemelere gidilmişti. Buna göre 25 olan seçmen yaşı 18'e çekilmişti. Seçmenlik için vergi verme şartı kaldırılmıştı. Ayrıca önceden her 50.000 erkek nüfus için 1 milletvekili seçilirken bu oran her 20.000 erkek nüfusa bir mebus düşecek şekilde yeniden düzenlenmiş, ikinci seçmenlerin belirlenmesinde kriter alınan seçmen sayısı da yeniden düzenlenerek devlet görevlilerinin ve ordu mensuplarının adaylıklarıyla ilgili koşullarda da bir takım değişiklikler yapılmıştı.⁸¹⁹

Mustafa Kemal 6 Aralık 1922'de basına verdiği mülakatta Halk Fırkası adı altında bir parti kuracağını duyururken neden böyle bir karar aldığını dört başlık altında açıklıyordu:⁸²⁰

1. Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen askeri başarıyı, siyaset, ülke yönetimi ve ekonomi alanlarında da devam ettirebilmek ve bunları kanuni düzenlemelerle, devrimlerle kurumsallaştırmak.

2. Öngördüğü yeni düzenlemeleri uzun vadeli bir stratejik program doğrultusunda gerçekleştirmek.

3. Hayata sokulacak yenileşme programını şahsi bir vizyon olmaktan çıkarmak, halk desteğini de almış bir eylem modeli haline dönüştürmek.

---

⁸¹⁸ Demirel, A.g.e., s. 571.

⁸¹⁹ Tekin Demiraslan, Bengül Salman Bolat, "1923 Seçimleri ve Basın" , **Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** , S. 36 (2014) s. 146.

⁸²⁰ Şaduman Halıcı, **Cumhuriyet Yönetimine Geçiş ve Cumhuriyetin Pekiştirilmesi**, TC Anadolu Üniversitesi Yayını , Eskişehir 2013, s. 86.

4. Kurulacak partiyi halkçılık ilkeleri ve prensipleri tabanına yerleştirmek.

Muhalefetteki 2. Grup seçimlere katılmama kararı almıştı.⁸²¹ Hıyanet-i Vatanîye Kanunu'nda yapılan değişiklikle İttihatçıların seçime iştiraklerinin de engellendiği seçimleri, merkezin belirlediği adaylar kazanmıştı. Velidedeoğlu 1923 seçimlerinin ve peşi sıra gerçekleşen tek parti seçimlerinin karakteristiğini anlatırken her ne kadar iki dereceli seçim yasasına göre bütün şehirlerde seçimler yapılırsa da gerçekleştirilen seçimlerin sadece bir formalite olduğunu, Halk Partisi tarafından gösterilen tüm adayların mutlaka seçimi kazandıklarının altını çizmekteydi. Dolayısıyla adaylar halkın seçimine değil aslında bir anlamda onayına sunuluyordu.⁸²²

1923 Milletvekili seçimleri iki dereceli olarak gerçekleştirilmişti. İlk önce ikinci seçmenler belirlenmiş daha sonra ikinci seçmenler tarafından milletvekilleri seçimine gidilmişti. Birinci seçmenler nahiyelerden, kazalardan seçilirken mebus seçimleri sadece kaza ve livalarda yapılmıştı. Bu bağlamda ilk defa genel erkek popülasyon ve içlerinden seçme ve seçilme yeterliliğine sahip olanlar tespit edilmişti.⁸²³

Seçimlerin favorisi gösterilen 1. Gruba çok yoğun bir adaylık başvurusu olsa da Mustafa Kemal kesin başarı kazanma ve muhalefetin meclise girmesini önleme bağlamında süreci bizzat yönetiyordu. Mustafa Kemal o süreci nutkunda akarırken seçimlerde milleti kandırarak, çeşitli amaçlarla milletvekili seçilmek isteyeceklerin çok olduğunu bildiğini, bu yüzden böyle bir yol izlediğini söylüyordu. Halkın da yaptığı açıklamalardan tatmin olduğunu belirten Mustafa Kemal, belirlenen ilkelere ve kendisine karşı duruş göstereceklerin millet tarafından seçilme şanslarının kalmadığını ifade ediyordu.⁸²⁴

Seçimler yurt genelinde Temmuz ayı içinde tamamlanmıştı. Kimi illerin sonuçları Haziran ayında alınmışken ancak Meclisin açılışından sonra sonuçları belli olan iller de mevcuttu.⁸²⁵ Seçimler olaysız sonuçlanmış ve bütün ülkede birinci gruba mensup milletvekili adayları kazanmıştı. Mustafa Kemal aynı

---

⁸²¹ Demirel, **A.g.e.**, s. 583.

⁸²² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis, Milli Mücadele'de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990 s. 246.

⁸²³ Demiraslan, Bolat, **A.g.m.**, s. 146.

⁸²⁴ **Nutuk**, s 707.

⁸²⁵ Koylu, **A.g.m.**, s.76.

anda hem Ankara'dan hem de İzmir'den milletvekili seçilmiş tercihini Ankara'dan yana kullanmıştı. Birinci Meclis üyelerinden 125'i yeniden seçilerek İkinci Meclis'te de görev yapmaya hak kazanmıştı. Hiçbir adayı kazanamayan İkinci Grup ise 1923 seçimleriyle siyaset ve tarih sahnesinden silinmişti.⁸²⁶

72 seçim bölgesinden 270 milletvekilinin seçildiği meclis 2 Ağustos 1923'te açılmıştı. 13 Ağustos'ta Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na seçilirken 14 Ağustos'ta Fethi Okyar'ın Başbakanlığında yeni hükümet belirlenmişti.⁸²⁷

Her ne kadar Halk Fırkası'nın kuruluşu 1923 seçimlerinden sonra olsa da Mustafa Kemal partiyi çok önceden kafasında kurgulamıştı. Ve bu fikrini 6 Aralık 1922'de basına verdiği bazı röportajlarda bir fırka kurulacağını resmen açıklarken firkanın ana programının hazırlanmasında konunun uzmanlarından da destek alacağını ifade etmişti. 14 Ocak 1923'te çıkacağı bir yolculuk öncesinde İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri'ye özel bir mülakat veren Mustafa Kemal kafasındaki Halk Fırkası'nı anlatmış, peşisıra gezisi esnasında ziyaret ettiği yerlerde de halka ve kamuoyuna kuracağı partiyle ilgili açıklamalar yapmış, Halk Fırkası'nın herkesi kucaklayacak bir parti olacağını ifade etmişti. Eskişehir'de, İzmit'te, İzmir'de ve Balıkesir'de yaptığı konuşmalarda da Halk Fırkası ve hedefleri hususunda açıklamalarda bulunmuştu.⁸²⁸

7 Şubat 1923'de Balıkesir'de yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Halk Fırkası'nın bundan önce kurulmuş partilerden ayrıştığı noktaları anlatırken farklı sosyal sınıfların bulunduğu ülkelerde o sınıfların görüşlerini yansıtan farklı partiler kurulabildiğini ve bunun doğal olduğunu belirtmiş, ancak Türk toplumu sınıfsız bir yapıya sahipken sanki farklı sınıflar varmış gibi ve bunları temsil ediyormuş mantığıyla kurulan partilerin sebebiyet verdiği sorunların

---

⁸²⁶ Demirel **A.g.e.** , s. 584.

⁸²⁷ Aydemir, **Tek III...** , s. 96. "2. Meclis'in yeni kabinesi şu şekilde oluşmuştu: Başvekil: Fethi Bey(Okyar), Şeriye Vekili : Saruhan M. Mustafa Fevzi Efendi, Milli Müdafaa Vekili : Karasi M. Kazım Paşa, Maarif Vekili: Adana M. İsmail Safa Bey, İktisat Vekili: İzmir M. Mahmut Esat Bey, Maliye Vekili : Gümüşhane M. Hasan Fehmi Bey, Adliye Vekili: İzmir M. Seyit Bey, Nafia Vekili: Diyarbakır M. Feyzi Bey, Erkanı harbiye-i Umumiye Vekili: İstanbul M. Fevzi Paşa (Çakmak)"

⁸²⁸ Yunus Ekici, "Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ 2017, Cilt: 27, Sayı: 2, s. 354.

herkesçe bilindiğini vurgulayarak Halk Fırkası'nın sadece bir kesimi değil tüm milleti temsil edeceğini söylemişti.⁸²⁹

17 Şubat'ta İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışını yapan Mustafa Kemal yeni kurulan devletin ana ilkelerini ortaya koyarken gezi programı boyunca hep ulusal egemenlik ve çağdaşlaşma kavramlarını topluma aktarıyor; yepyeni ve devrimci bir geleceği doğru yelken açıldığını da duyuruyordu.

17 Ağustos 1923'te 133 milletvekilinin katılımıyla Halk Fırkası'nın kuruluşuna yönelik ilk toplantı yapılmış, bir düzenleme kurulu oluşturulmuştu. Ağustos ayında düzenlenen toplantılarda Halk Fırkası'nın esasları ve temel programı belirlenmişti. Lozan'ın da mecliste kabul edilmesi neticesinde iç siyaset hayli yoğundu. En nihayet, 9 Eylül 1923'te Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Recep Peker İçişleri Bakanlığı'na resmi başvurularını yapmışlardı. Halk Fırkası'nın kuruluşu resmen ilan edilmişti.⁸³⁰ Mustafa Kemal partinin İttihat ve Terakki ile hiçbir ilgisi olmadığını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı ve ulusal kurtuluş savaşının örgütleyicisi olduğuna vurgu yapıyor; Sivas Kongresi'ni de ilk kongre olarak lanse ediyordu.⁸³¹

11 Eylül'de yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Halk Fırkası'nın Genel Başkanlığına seçilmişti. Genel Sekreterliğe Recep Peker getirilmişti. Partinin herhangi bir programı yoktu ama kabul edilen nizamnamede yer alan "Genel Hususlar" bölümü bir anlamda Halk Fırkası'nın ilkelerini de yansıtmaktaydı.⁸³²

Halk Partisi'nin kuruluşu, Meclis çatısı altında disiplinli, örgütlü siyasi kadroya sahip olması, Mustafa Kemal'in kafasındaki devrimleri gerçekleştirebilmesi adına elini çok daha güçlendirmişti. Halk Partisi'ni "*Türkiye'de artık bir halk devleti hükümeti kuruldu*" diye tanımlarken, kurulan partinin herhangi bir sınıfa değil halkın ortak beklentilerine ve çıkarlarına göre hareket edecek bir parti, "*bir ihtilal komitesi değil bir inkılap komitesi*" olacağını söylüyordu.⁸³³

---

⁸²⁹ Köker, A.g.e. , s. 146.

⁸³⁰ Aydemir, **Tek II...** , s. 98.

⁸³¹ Aybars, **Türkiye...** , s. 362.

⁸³² Cemil Koçak, **Siyasal Tarih, 1953-1950**, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 90.

⁸³³ Aybars, **Türkiye...** , s. 362.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETTEN DEMOKRASİYE GEÇİŞ

5.1. Cumhuriyete Doğru

Cumhuriyet fikri aslında Mustafa Kemal'in çok önceden beri usunda hazırladığı ancak dillendirmek ve düğmeye basmak için uygun ortamı beklediği bir yapısal devrimdi. Hattı zatında 23 Nisan 1920'den itibaren Ankara'da uygulanan rejim açıkça dillendirilmese de bir "cumhuriyet"ti. Ulusal kurtuluş savaşında milli birliğin bozulmaması ve farklı düşüncelere mensup milletvekilleri arasında ihtilaf doğmaması adına Mustafa Kemal'in şimdilik ve sadece "ötelediği" bir projeydi Cumhuriyet... Ve yeni oluşan Meclis'teki dengeler artık zamanın geldiğinin sinyalini veriyordu.

Nitekim bu korku ve endişe 1923 Eylül'ünde en devrimci ve ilerici kabul edilen meclis üyelerinde de hakimdi. Mecliste "cumhuriyet" kelimesinin telaffuzu bile rahatsızlık yaratıyordu. Ancak şu da bir gerçektir ki artık rejimin adının konması gerekiyordu. Saltanatın da kaldırılmasından sonra yeni Türkiye'nin yönetim şeklinin ne olacağı meçhuldü, devlet şekli askıdaydı. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve birçok mebus bu durumun netleşmesini, yeni sistemin adının konmasını istiyorlardı. İsmet Paşa kapalı bir grup toplantısında yabancıların yeni kurulan devletin şekline dair şüphelerini ve tereddütlerini milletvekillerine anlatmıştı.⁸³⁴

Mustafa Kemal de artık cumhuriyete dair düşüncelerini gizlemiyordu. 10 Eylül 1923'te kendisine yakın bazı isimlerle odasında sohbet ederken cebinden çıkardığı bir kağıtta Kanun-i Esasi'nin ilk maddesinde yazılmasını uygun gördüğü ifadeyi bizzat okumuştur : "*Türkiye Cumhuriyet usulü ile idare olunur bir halk devletidir.*" Böylelikle yakın çevresi, yakında Cumhuriyetin ilan edileceğini ilk kez Atatürk'ün bizzat kendisinden duymuşlardı.⁸³⁵

27 Eylül 1923'te Neue Freie Press muhabirine özel bir mülakat veren Mustafa Kemal açık açık cumhuriyete vurgu yapıyordu. Anayasanın ilk maddelerinde hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğuna, yürütme gücünün halkın tek temsilcisi olan mecliste bulunacağını vurguladığına

⁸³⁴ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1969 s. 154

⁸³⁵ Falih Rıfki Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1993, s. 39.

dikkat çeken Atatürk bu iki durumun zaten cumhuriyet anlamına geldiğini söylüyordu.⁸³⁶ Atatürk'ün bu demecinden en devrimci bilinen milletvekilleri dahi rahatsız oluyor, hatta düzeltme yapılmasını talep ediyorlardı. Zira dönemin Türkiye'sinde "Cumhuriyet" sözü tıpkı "şapka" gibi ayıp ve tedirgin edici, rahatsızlık vericiydi. Hatta yobaz kesim "cumhuriyet"i "gavurluk"la eşdeğer tutmaktaydı. Muhafazakârlar böyle bir devrimi millete reddettirmenin son derece kolay olduğunu biliyorlardı. Mustafa Kemal de bu dengenin farkındaydı.⁸³⁷

O dönem kabine üyelerinin seçiminde yaşanan çekişmeler ve sürtüşmeler cumhuriyetin ilanını hızlandırmıştı. 1923 sonlarında mecliste bir kriz patlak vermiş, Başbakan Fethi Okyar'ın kabinesine yönelik bir muhalefet oluşmuştu. Her ne kadar olay kabine sorunu gibi görünse de bunun asıl sebebi Mustafa Kemal'e göre, Anayasa'da da belirtildiği şekliyle, hükümetin Meclis tarafından oluşturulması durumuydu. Ayrıca meclisin Dışişleri Bakanı İsmet İnönü ile de yıldızı barışmıyordu. Bazı milletvekillerinde Başbakan Fethi Okyar'a bir bağlılık seziniyordu.⁸³⁸

24 Ekim'de Başbakan Fethi Okyar, Başbakanlıkla birlikte yürüttüğü İçişleri Bakanlığı görevini bırakınca meclis bünyesinde yaşanan bunalım daha da derinleşmişti. Halk Fırkası Grubu 25 Ekim'de toplanarak Rauf Orbay'ı Meclis İkinci Başkanlığı'na, Sabit Sağıroğlu'nu ise İçişleri Başkanlığı'na aday göstermişti, ancak bunalım aşılmamıştı. Zira Sağıroğlu 2. Gruba mensup bir isim olarak biliniyordu.⁸³⁹

Bir hükümet krizinin patlak vermesi üzerine Mustafa Kemal'in başkanlığında 26 Ekim'de Çankaya'ya yapılan bir bakanlar Kurulu toplantısında Fethi Okyar ve diğer bakanların topluca istifalarına, yeniden aday gösterilip seçilmeleri durumunda ise görev kabul etmemelerine karar verilirken üstlendiği misyonun hassasiyetinden ötürü Genelkurmay Başkanı konumundaki Fevzi Çakmak'ın istifası, üzerinde uzlaşılan bu stratejinin dışında tutulmuştu.

Nitekim ertesi gün, 27 Ekim'de Fethi Okyar hükümeti istifa etti. Meclisteki gruplar yeni bir hükümet kurulması için çaba içine girmişlerdi.

---

⁸³⁶ Turan, **A.g.e.**, s. 295.

⁸³⁷ Atay, **Çankaya...**, s. 155.

⁸³⁸ Aydemir, **Tek III...**, s. 154.

⁸³⁹ Halıcı, **A.g.m.**, s. 89

Mustafa Kemal ise 28 Ekim akşamı kimi bakan ve milletvekillerini Çankaya'da konutunda yemeğe davet etmişti. Mecliste yaşanan hükümet krizine dair düşüncelerini açıklayan davetliler kendisinden yardımcı olmasını, devreye girmesini istemişlerdi.⁸⁴⁰

Sistem sorununun Cumhuriyet ile çözüleceğini belirten Mustafa Kemal *"Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz!"* demişti. Karar yemeğe katılanlarca olumlu karşılanmıştı. Hatta konuklarının ayrılmasının ardından Mustafa Kemal ve İnönü Cumhuriyet ile birlikte Anayasa'da yapılacak değişiklikler üzerine bir yasa tasarısı hazırlamaya başlamışlardı.⁸⁴¹

Taslakta 20 Ocak 1921 tarihli Anayasanın devletin biçimini belirleyen bazı maddeleri değiştirilmişti. Mustafa Kemal birinci maddeye *"Türkiye Devletinin yönetim biçimi cumhuriyettir"* ifadesini eklemişti. Üçüncü maddeyi ise *"Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin içerdiği yönetim kollarını Bakanlar aracılığı ile yönetir."* şeklinde revize etmişti. Ayrıca Anayasa'nın 8. ve 9. maddelerinde de değişiklik yapılmıştı. Cumhurbaşkanı BMM Genel Kurulu'nda kendi üyeleri arasından bir dönem için seçilebilecek ancak yeniden aday olabilecekti. Cumhurbaşkanı'nın gerek görmesi durumunda meclise ve bakanlar kuruluna başkanlık edebilecekti. Başbakan cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri arasından seçilecekti. Bakanlar kurulu üyeleri başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilip cumhurbaşkanı'nın onayına sunulacaktı.⁸⁴²

29 Ekim 1923 Pazartesi Halk Partisi Grubu toplanmış, hükümet bunalımını ele almış ancak bir çözüm bulunamamıştı. İdare heyeti, olası adaylardan oluşan bir liste hazırlamıştı gerçi, ama örneğin listede adı İktisat Vekilliği için geçen Celâl Bayar söz alarak *"Bu listede yer alan isimler görevden ayrılanlardan daha güçlü isimler değildir. Ben kendimi İktisat Bakanlığına lâyık görmüyorum."* demişti.⁸⁴³ Tartışmaların sertleşmesi üzerine sorunun çözümü için Mustafa Kemal'in devreye girmesi talep edilmişti. Mustafa Kemal, parti grubundan bir saat süre istemiş, grup toplantısı yeniden başladığında kürsüye çıkarak bir gece önce hazırladıkları, anayasada değişiklik öngören teklifini sunmuştu. Önerge üzerine söz alan kimi milletvekilleri

---

⁸⁴⁰ Atay, *Çankaya...*, s.156.

⁸⁴¹ Turan, *Türk ...*, s. 295.

⁸⁴² *Nutuk*, s. 779.

⁸⁴³ Atay, *Çankaya...*, s. 156

öncelikli olarak hükümet bunalımının çözülmesini talep ederken, söz alan bazı milletvekilleri ise önerenin kabulüyle zaten sorunun ortadan kalkacağını savunuyordu.

Görüşmeler esnasında söz alan İsmet İnönü Mustafa Kemal'in önerisinin kabul edilmesi gerektiğini söylüyor, artık hükümet biçimi üzerindeki görüşmeleri bir karara bağlayıp varılan sonucun duyurulması gerektiğine vurgu yapıyordu. Milletın gerek egemenliğine gerekse kaderine el koyduğunu, artık bunun hukuki dilde karşılığını açık açık söylemekten çekinilmemesi gerektiğini belirten İnönü, Başbakanın kanuna uygun bir biçimde seçilebilmesi ve düzensizliğin önüne geçilebilmesi için söz konusu önerinin yasalaşmasının önemine dikkat çekiyordu. İnönü'den sonra söz alan Şeref Bey ise zaten mevcut sistemin ve uygulamanın Cumhuriyet olduğunu belirten konuşmasında, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten bir rejimin kime sorulursa sorulsun cumhuriyet şeklinden adlandırılacağını aşikar olduğunu belirterek “*Doğan çocuğun adı Cumhuriyettir, ama, bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelsin.*” diyordu.⁸⁴⁴ Görüşmelerin yeterli olduğuna karar veriliyor, Mustafa Kemal'in sunduğu taslak maddeleri bir bir okunarak irdeleniyor ve kabul ediliyordu.

Grup toplantısından sonra akşamüzeri saat 18.00'de TBMM toplantısına geçilmiş, Anayasa değişikliklerini içeren önerge hemen Anayasa Komisyonu'na gönderilmişti. Komisyon Başkanı Yunus Nadi'nin yaptığı kısa bir açıklamadan sonra tartışmaya gerek bile görülmeden maddeler oya sunulmuştu. Anayasa değişikliklerinin oylamasına bir iki üye katılmamıştı. Mecliste bulunan ve oylamaya katılmış 158 milletvekilinin tümü olumlu oy vermişti.⁸⁴⁵

Kabul edilen bu anayasa değişikliği ile yeni devletin yönetim biçimi de belirlenmiş siyasal olarak gerçek adı da konmuştu. Özellikle saltanatın kaldırılmasının ardından Türkiye devletinin yönetim biçiminin ne olduğu tanımsız ve belirsiz bir haldeydi. Bu nedenle devletin adının yanı sıra Cumhurbaşkanı'nın seçiminin ve Bakanlar Kurulu'nun teşekkülünün nasıl olacağını belirlemek amacıyla 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklik “bazı maddelerin açıklama yoluyla değiştirilmesi” olarak nitelendirilmiş, meclise

---

⁸⁴⁴ **Nutuk**, s. 787.

⁸⁴⁵ Turan, **Türk...**, s. 297-298.

sunulan önerenin bir “açıklama” olduğu vurgulanmıştı.⁸⁴⁶ Bu açıklama ile Anayasa’nın ilgili maddeleri değiştirilmiş özellikle mecliste krize yol açan, bakanların tek tek meclis tarafından seçilmesine son verilmişti. Söz konusu değişiklikle bundan sonra meclis üyeleri arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilecek olan başbakan milletvekilleri arasından kendi bakanlar kurulunu belirleyecek ve bunu Cumhurbaşkanının onayına sunacaktı. Böylece ileride yaşanması muhtemel hükümet krizlerinin de önüne geçilecekti. Anayasada yapılan değişiklikle rejimin adı konduktan sonra sıra Cumhurbaşkanlığı seçimine gelmişti. Oylamaya katılan yüz elli sekiz kişinin oybirliğiyle cumhurbaşkanlığına Ankara Milletvekili Mustafa Kemal seçilmişti.

1921 Anayasası’nda devletin rejimini düzenleyen bazı maddeler değiştirilirken eklenen bir hüküm dikkat çekiciydi. Yapılan düzenlemeyle “Türkiye devletinin dini, İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir” denilmişti. Devletin bir dininin olması demokratik hukuk devleti anlayışla çelişir gibi görünse de bu düzenleme Cumhuriyet’e yöneltilen saldırıları ve halkın bu bağlamda istismar edilmesini önleme amaçlıydı.

5.2. Cumhuriyete İlk Tepkiler

Cumhuriyetin ilanı belki sistemi rahatlatmıştı ama siyaseten bir gerginlik ortamı da yaratmıştı. Cumhuriyet ilan edilmişti ama meclisin büyük çoğunluğuna göre iş bu kadarla kalmalıydı. Özellikle muhalif basın daha Cumhuriyetin ilanından hemen sonra eleştirilerine başlamıştı. Cumhuriyetin kararlaştırılma ve ilan edilme şeklini eleştiren bazı gazeteler bu durumu “sıkboğaza getirilme” olarak yorumlarken birkaç saat içinde bir anayasa değişikliği yapmanın normal olmadığını öne sürüyor ve *“Herkesten, hatta Meclis Başkanı’ndan bile gizlenmiş olan cumhuriyet rejiminin bu kadar süratle, hatta yangından mal kaçırır gibi kabul edilmesinde ne bir isabet ne de dirayet vardır.”*⁸⁴⁷ yorumunda bulunuyorlardı. Cumhuriyetin ilanı esnasında milletvekillerinin yoğun alkışlarını da sorgulayan gazeteler Millet Meclisi’ne bir büyü yapıldığını iddia ediyorlar, cumhuriyetin ilanı ile tüm işlerin ve sorunların kendiliğinden hallolacağını beklenmemesi gerektiğini yazıp çiziyorlardı. Hatta kimi gazeteler tenkidin dozunu iyice arttırıp doğrudan

⁸⁴⁶ Halıcı, **A.g.m.**, s. 90.

⁸⁴⁷ Turgut, **A.g.e.**, s. 219.

Mustafa Kemal'i hedef alıyorlardı. Atatürk nutkunda bu görüşlerin sahiplerini eleştirmek geri kalmamış, en iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu ileri sürenlerin, cumhuriyet ilan edildikten sonra bu tarz eleştirilerde bulunmalarının, kendisine verilen yetkileri sorgulamalarının amacının belirsiz olduğunu söylemişti.⁸⁴⁸

Cumhuriyet, hem başlı başına bir rejim olarak ve ilan ediliş tarzından ötürü Mustafa Kemal ile en yakınında yer aralan dava arkadaşları Rauf Orbay, Refet Bele ve Kazım Karabekir ile arasını açmıştı. Hatta bu karar, yani Cumhuriyetin ilanı, Atatürk'ün yola birlikte çıktığı arkadaşlarıyla yol ayrımının başlangıcı olmuştu. Kazım Karabekir böylesine önemli bir kararın ve olayın kendisine önceden haber verilmemesine çok içerlemişti. 30 Ekim sabahı Ankara'dan gelen “*Cumhuriyetin ilanı vesilesiyle 100 pare top atılması*” talimatıyla rejimin Cumhuriyet'e dönüştüğünü öğrenen Kazım Karabekir bu uygulamadan çok rahatsız olmuştu ve çevresine üzüntüsünü aktarırken Mustafa Kemal'i de eleştirmekten geri kalmıyordu. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın en tehlikeli günlerinde kendisine sonuna kadar bağlı olmuş arkadaşlarının fikirlerine ve onaylarına gereksinim duyarken, şimdi muzaffer bir başkomutan kimliğiyle emrindeki komutanlara cumhuriyeti dayattığını iddia eden Karabekir, kendisine rakip olabileceği endişesiyle eski arkadaşlarını kötüleme yolunu seçtiğini söylüyordu.⁸⁴⁹

Ali Fuat aniden İstanbul'a gitmiş, bu durum basının da ilgisini çekmiş, Ankara böylesine hareketliken gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinin sebebini soran gazetecilere İstanbul milletvekili kimliğiyle hemşerileriyle görüşmek için gittiğini söylemişti. İstanbul'da Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Rauf Bey buluşmuşlardı. Ve bu buluşmanın zamanlaması, tam da basında cumhuriyet karşıtı yazıların yayınlandığı döneme denk gelmesi açısından, manidardı. Hatta İstanbul'da bulunan Rauf Bey ve beraberindekilerin ziyaret ettikleri gazetelere verdikleri beyanlar basında Cumhuriyete yönelik yapılan eleştirilerle örtüşünce söz konusu İstanbul buluşmasının niyeti daha da netleşiyor, eski bir başbakan olarak Rauf Bey'in sergilediği bu tavır Ankara'da büyük eleştiri konusu oluyordu, İsmet Paşa bu durumu “*Azılı bir muhalefet doğuyor*” şeklinde

---

⁸⁴⁸ Nutuk, s. 791.

⁸⁴⁹ Mumcu, **A.g.e.**, s.111.

yorumluyordu.⁸⁵⁰ Üstüne üstlük bir de İstanbul'da halifeyi ziyaret etmeleri⁸⁵¹ parti lideri İsmet Paşa'yı küplere bindiriyordu. Eski Bahriye Vekili İhsan Bey de 20 Kasım 1923 günü bir önerge vererek Rauf Bey'in sorguya çekilmesini istiyordu. Nitekim yapılan oturumda Rauf Bey bu sözlerinden ve tavırlarından ötürü çok sert bir biçimde eleştiriliyordu.

Özellikle İsmet Paşa'nın konuşmasında halifelige yönelik çok sert eleştirileri dikkat çekiyordu. Bir hilafet fetvasının ülkeyi nasıl bir dünya savaşına sürüklediğini unutmadıklarını söyleyen İnönü "*Bir halifenin herhangi bir şekilde ülkenin kaderine karışma eğilimi içine girmesi durumunda o kafanın mutlaka koparılacağını*" söylüyordu.⁸⁵² Hatta halifenin böyle bir tavır içine girmesinin "*vatana hıyanet*" şeklinde algılanacağını belirtiyordu.⁸⁵³

İnönü'nün bu ateşli meclis konuşması bir anlamda sıranın halifelige geldiğinin sinyalini veriyordu. Meclisin tutucu milletvekillerinin temel korkularından biri de buydu. Hintli Müslüman liderler Emin Ali ve Ağa Han halifeye dokunulmaması ve hatta konumunun iyileştirilmesi ve yetkilerinin çoğaltılmasına dair Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup yazmışlardı. Mektup daha İsmet Paşa'nın eline geçmeden basında yayınlanmıştı.⁸⁵⁴

Mektup, Türkiye'nin içişlerine bir müdahale şeklinde yorumlanmış, mektubu gazetelerinde yayınlayanlar ise vatana ihanet suçuyla itham edilmişti. Böylece İsmet Paşa'nın öncülüğünde İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden görev yapmasına dair verilen önerge yirmi iki oya karşı yüz elli altı oyla kabul edilmişti.⁸⁵⁵ Aynı zamanda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu üyeleri de olacak milletvekillerinin tamamı hükümetin teklifi aleyhinde oy verirken, İstiklal Mahkemeleri kararlarının meclis tarafından onaylanarak uygulanması yönünde muhalif kanat milletvekillerinin verdikleri önerge reddedilmiş ve Cumhuriyeti döneminin ilk İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu. Olaydan sorumlu olan gazetelerin sahipleri ve müdürleri vatana ihanet suçlamasıyla yargılandılarsa da kasıt bulunmadığı için beraat etmişler, sadece Baro Başkanı

---

⁸⁵⁰ Turgut, **A.g.e.**, s. 219-220

⁸⁵¹ Mumcu, **A.g.e.**, s.116

⁸⁵² Turgut, **A.g.e.**, s. 222.

⁸⁵³ Aydemir, **Tek III...**, s.179.

⁸⁵⁴ Halıcı, **A.g.m.** s. 92.

⁸⁵⁵ Turgay Uzun , **Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1031.

Lütfi Fikri Bey, Halife'yi isyana yönlendirdiği için beş yıl hapse mahkum edilse de kısa bir süre sonra çıkan yasa ile affedilmişti.⁸⁵⁶

5.3. Hilafetin Sonu

Ankara'da halifeye yönelik tepkiler artarken mevcut halife de tavırlarıyla adeta mevcut reaksiyonu daha da körüklüyordu. Özellikle Rauf Bey ve arkadaşlarının yaptıkları ziyaret ve basında Cumhuriyet aleyhinde yayınlanan haberlerden güç alan Abdülmecit Efendi yeniden eski günlerin geri gelebileceğine dair umutlanmaya başlamıştı. Dolmabahçe Sarayı'nda aynı bir padişah gibi yaşıyor, yabancı temsilcilerle sanki yetkileri olan bir padişah gibi görüşüyor, sarayda kabul törenleri tertip ediyordu. Halifenin İstanbul'da on adet sarayı vardı. 26 bin lira maaş alıyordu ki bu rakam Cumhurbaşkanının aldığı maaşın yirmi beş katıydı. Ama buna rağmen “yetmiyor, geçinemiyorum” diyerek Ankara'ya maaşının artması için baskı yapıyordu.⁸⁵⁷

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal İzmir'de harp oyunlarını izlemekteydi. 22 Ocak 1924'te İsmet İnönü kendisine bir şifreli telgraf göndererek halifelik kurumunun sebep olduğu sıkıntılardan bahsetmişti. İsmet Paşa'ya cevabi bir telgraf gönderen Mustafa Kemal halifelik makamıyla ve halifeyle ilgili yanlış anlamaların ve kötü yorumlarının yegane sorumlusunun halifenin kendisi olduğunu söylüyordu. Halifenin Cuma alayları, yabancı temsilcilere görevliler gönderilmesi, gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subayları toplayıp yakınmalarını dinlemek gibi davranışlarıyla padişahlara öykünmesini, bir padişah gibi davranmaya çalışmasını⁸⁵⁸ eleştiren Mustafa Kemal halifeliğin artık tarihsel bir anı olmaktan öteye geçmeyeceğine vurgu yapıyordu. Halifenin konumunu ve makamını bilmesi ve bununla yetinmesi gerektiğinin altını çizen Mustafa Kemal hükümetin de kesin ve temelli önlemler alması gerektiğine dikkat çekiyordu.⁸⁵⁹

Açık açık ifade etmese de aslında Mustafa Kemal'in bu telgrafı bir anlamda halifeliğin kaldırılması için TBMM'ye verdiği üste kapalı bir

---

⁸⁵⁶ Halıcı, **A.g.m.**, s. 93.

⁸⁵⁷ Turgut, **A.g.e.**, s. 224.

⁸⁵⁸ Mumcu, **A.g.e.**, s. 53 Kazım Karabekir anılarında aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin'in halife kalmasını istediğini iddia eder. Zira Karabekir'in iddiasına göre Mustafa Kemal Vahdettin'in ülkeye yaşattıklarından ötürü suçluluk psikolojisiyle sözünden çıkmayacağını ama Abdülmecit'in kendisine zorluk çıkaracağını düşünmektedir. Ki yaşananlar Mustafa Kemal'in Abdülmecit ile ilgili çekincelerinde haklı olduğunu göstermektedir.

⁸⁵⁹ Nutuk, s.s. 822,823

talimattı. Nitekim Ankara'ya döner dönmez de kendisine yakın milletvekillerine bu kararından bahsetmişti. Yapılan fikir teatisinde Mustafa Kemal'in kararına destek veren vekiller öğrenimin birleştirilmesi ve halifelik kaldırılması hususunda görüş birliğine varıyorlardı.

TBMM'de bütçe görüşmeleri yapılmaktaydı. Sıra halifelik ödentsine gelmişti ki Adalet Bakanı Seyit Bey söz alarak halifelik eleştiren sert bir konuşma yapmıştı. İslamiyette ruhban sınıfının olmadığını, Allah ile kulun arasına kimsenin giremeyeceğini belirten Seyit Bey İslamiyet'te Allah yolunun herkese açık olduğunu, dileyen herkesin bu yoldan Allah'a ulaşabileceğini, İslam ülkelerinin akıl ve mantık yolundan ayrıldıkları için geri kaldıklarını iddia etmişti.⁸⁶⁰ Yine Meclis bütçe görüşmeleri kapsamında hanedan ödeneği ve Şeriye Vekaleti bütçesi görüşülürken eski Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey (Çınar) devletin genel siyasetine ordu ile dinin karıştırılmaması gerektiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesinde hilafet ve hanedan maaşının yeri olmadığını, Şeriye Vekaleti (Din İşleri Başkanlığı) ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genel Kurmay Başkanlığı) Bakanlar Kurulu listesinden çıkarılması gerektiğini söylemişti.⁸⁶¹

Mustafa Kemal de TBMM'nin beşinci yılı münasebetiyle yaptığı konuşmada milletin cumhuriyetin denenmiş ve kanıtlanmış tüm ilkelerine uydurulmasını ve olası saldırılardan korunmasını istediğini belirterek eğitim ve öğretimin vakit geçirmeden birleştirilmesinin büyük önem taşıdığını, İslam dininin bir politika aracı olarak kullanılma amacının önüne geçilerek yüceltilmesini arzuladıklarını söylüyordu.⁸⁶²

Gruptaki görüşmelerde de genel bir birlik havası hakimdi. Hatta hilafetin kaldırılmasına, halife ve hanedan mensuplarının ülke dışına gönderilmesine dair verilen kanun teklifinin altında bir de din adamının imzası mevcuttu. 3 Mart'ta meclise elişer imzalı üç farklı teklif sunuldu. Urfa Mebusu Şeyh Saffet, meclise sunduğu altında Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ve bazı din adamlarının imzalarının da bulunduğu teklifle hilafetin kaldırılmasını, hanedanın ülke dışına gönderilmesini talep ediyordu. Yine bir din adamı olan Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi'nin ve elli arkadaşının verdiği

---

⁸⁶⁰ Halıcı, **A.g.m.**, s.93.

⁸⁶¹ Turgut, **A.g.e.**, s. 225.

⁸⁶² **Nutuk**, s. 823.

teklifte Şeriye ve Evkaf Vekaletleri ile Erkanıharbiye-i Umumiye Vekaletinin bakanlar kurulu listesinden çıkarılması önerilmekteydi. Son olarak Saruhan Mebusu Vasıf (Çınar) ve elli arkadaşı da bir önerge vererek eğitimin birleştirilmesini talep ediyordu.⁸⁶³

Görüşmelerde tek tük birkaç cılız muhalif ses de duyulmuştu. Örneğin ilk muhalefet Kastamonu Milletvekili Halit Bey'den gelmişti. Halit Bey'in karşıt görüşlerine ancak bir iki kişi destek verirken önerileri desteklemek amacıyla birçok vekil kürsüye gelerek uzun konuşmalar yapmıştı. Görüşme ve müzakereler takriben beş saat devam etmişti. 3 Mart 1924'te saat 06.45'te tüm konuşmalar son bulduğunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431 sayılı kanunları onaylamış, onaylanan bu kanunlarla birlikte Hilafet ve Şeriye ve Evkaf Vekaleti kalkmış Genel Kurmay Başkanlığı mevcut Bakanlar Kurulu'ndan çıkarılmıştı.⁸⁶⁴

Yeni yasal düzenlemeyle birlikte ülke dahilindeki tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanacak, medreseler kapatılacaktı.⁸⁶⁵

5.4. Cumhuriyet Anayasası

Halifelik kaldırılmış, halife ve Osmanlı hanedanlığı soyundan gelenlerin Türkiye Cumhuriyeti'nde oturmaları yasaklanmıştı. Mustafa Kemal hanedandan sadece erkeklerin sınır dışı edilmesi fikrini savunurken meclis buna itiraz etmiş, kadınların da erkeklerle birlikte ülke dışına gönderilmesine karar vermişti. Meclis hilafeti kaldırdığında ilginç bir olay daha yaşanmıştı. Antalya Mebusu, din bilginlerinden Rasih Efendi Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal'den randevu istemiş, görüşmede temas ettiği ülkelerdeki Müslümanların Mustafa Kemal'i halife görmek istediklerini ve bu talebi iletme üzere kendisini vekil ettiklerini söylemişti. Nutuk'ta kendisine yapılan bu teklifi de anlatan Mustafa Kemal teklif kesin bir dille reddettiğini söylerken

⁸⁶³ Aydemir, **Tek III...**, s. 179.

⁸⁶⁴ Aydemir **Tek III...**, s.181. Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve Genel Kurmay Başkanlığı Bakanlar Kurulu'ndan çıkarılmasından sonra yeni kabine şu şekilde oluşmuştu: "Başvekil ve Hariciye Vekili: İsmet Paşa (Malatya), Milli Müdafaa Vekili: Kazım Paşa (Balıkesir), Dahiliye Vekili: Ferit Bey (İstanbul), Maliye Vekili : Abdülhalik Bey (Çankırı), Ticaret Vekili: Hasan Bey (Trabzon), Ziraat Vekili: Zekai Bey, Adliye Vekili : Mustafa Necati Bey (İzmir), Sıhhiye Vekili : Dr. Refik Bey (Saydam-İstanbul), Maarif Vekili : Vasıf Bey (Çınar-İzmir), Nafta Vekili: Süleyman Sırrı Bey, İmar, İskan Vekili : Celal Bey (Bayar-Saruhan)."

⁸⁶⁵ Turgut, **A.g.e.**, s. 226.

Müslümanları bir halife korkuluğu ile kandırmaya çalışanların Müslümanlığın ve bilhassa Türkiye'nin düşmanları olduğunu, bu oyuna gelmenin de ancak cahillik ve aymazlık olacağını belirtiyordu.⁸⁶⁶

4 Mart'ı 5 Mart'a bağlayan gece halife ve ailesi yurt dışına çıkarılmış, Osmanlı soyundan gelen diğer hanedan üyelerine de ülkeyi terk etmeleri için on gün mühlet verilmişti. Halifelige de son veren Türkiye Cumhuriyeti'nin artık, demokrasi yolunda daha sağlam adımlarla ilerlemesini sağlayacak yeni bir anayasaya ihtiyacı vardı. Zira 1921 Anayasası zamanın gerekliliklerine uyum sağlayabilmek amacıyla hızla hazırlanmış yirmi üç maddelik çok kısa bir belgeydi. Büyük Millet Meclisi'nin 20 mart 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye'si zaten fevkalade koşullar içinde çıkarılmış bir nevi ihtilal anayasası olduğundan saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı esnasında da kapsamlı bir anayasa hazırlanmamıştı.⁸⁶⁷ Anayasada, örneğin egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtiliyordu ama devletin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu açıklanmamıştı. Yasada yapılan bir tadilat ile cumhuriyet ilan edilmişti.

Hazırlanan bir anayasada, mevcut maddelerin ne şekilde değiştirilebileceğine dair bir madde varsa söz konusu anayasayı hazırlayan kurul yeni bir anayasa hazırlayamaz, ancak değişiklikler yapabiliirdi. I. Meclis 1921 Anayasası üzerinde çalışırken nasıl değiştirilebileceğine dair bir hüküm koymadığından yeni bir anayasa hazırlanması ihtimaline karşı kendisini bağlamamıştı. Dolayısıyla II. Meclis böylece eline geçen yetkiyi kullanarak 1924 Anayasası'nı hazırlamak için kolları sıvamıştı.⁸⁶⁸

Kanun-ı Esasi Encümeni, yeni bir anayasa hazırlanması yolunda bir tasarı ya da önerge olmaksızın, kendiliğinden bir tasarı hazırlayarak meclis genel kuruluna sunmuştu. Anayasa metninin genel kurula sunan komisyonun sözcüsü Celal Nuri Bey, hazırladıkları taslağın Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası olduğunu söylerken esas kaynağının ise Türk Devrimi olduğuna vurgu yapmıştı. Halkın beklentilerini karşılayacak kavramları metne yerleştirdiklerini belirten sözcü birçok hükmün Fransa'dan alındığını, Polonya Anayasası'ndan önemli oranda esinlendiğini, cumhuriyet anlayışında ise

---

⁸⁶⁶ Nutuk, s. 827.

⁸⁶⁷ Ateş. **Türk...**, s. 311.

⁸⁶⁸ Halıcı, **A.g.m.**, s. 95.

ABD'ye yaklaşıldığını belirtmişti.⁸⁶⁹ 1924 Anayasası'yla yeni Türk Devleti'nin Batı demokrasilerine yöneldiği gözlenmekteydi. Türkiye; demokrasi ya da ulusal egemenlik odaklı tek meclisli parlamenter sistemi benimsemekteydi. Devlet henüz laik bir yapıya kavuşmasa da bu doğrultuda bir eğilim ve kararlılık ortaya konmaktaydı.⁸⁷⁰

Kanun-i Esasi Encümeni'nin hazırladığı anayasa tasarısı 9 Mart 1924 tarihinde genel kurulda görüşülmeye başlanmıştı. Ciddi fikir ayrılıkları ve eleştiriler de gündeme gelmişti. Taslağa muhalif görüşler şu başlıklarda odaklanıyordu: “Anayasa bir kurucu meclisçe hazırlanması, Millet meclisinin yanında ikinci bir meclisin daha gerekliliği ve Cumhurbaşkanına verilmek istenen Büyük Millet Meclisi'ni dağıtma yetkisi ve veto yetkisi.”⁸⁷¹

Manisa Milletvekili Abidin Bey tarafından anayasanın yeniden seçilecek bir kurucu meclis tarafından hazırlanması gerektiği hususu dile getirilmişti. Abidin Bey, Batılı ülkelerde Anayasa hazırlama misyonunun “Kurucu Meclis”lere ait bir hak olduğunu savunsa da bu öneri meclisten destek görmemiş, Abidin Bey de ısrarcı olmamıştı. TBMM'nin yanı sıra ikinci bir Meclis daha seçilmesi önerisi ise Bursa Milletvekili Refet Bey ile İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt'tan gelmişti. Refet Bey Balkan devletleri haricinde, Avrupa parlamentolarının iki meclisli olduğunu belirtirken tek meclislerin daima ayaklanmalar ve felaketler sonucu olduğunu ileri sürmüştü. Refet Bey önerisinde meclisle hükümet arasında oluşabilecek muhtemel uyumsuzlukların çözümünde ve yasalar hazırlanırken bir filtreden daha geçmesi bağlamında ikinci bir meclisin mevcudiyetinin gerekliliğini savunmaktaydı.⁸⁷²

Mahmut Esat Bozkurt'un ikinci bir meclis önerisiyse yürütme organlarının muhtemel bir diktatörlük eğilimine girmesi durumunun önüne geçmek içindi. Kütahya Milletvekili Ragıp Bey ikinci meclis teklifine destek verdiyse de devrim tamamlanmadan bu uygulamaya geçilemeyeceğini söylemiş, şükrü Saracoğlu ikinci meclis önerisini gereksiz bulmuştu.

---

⁸⁶⁹ şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) Üçüncü Kitap**, 4.b., Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 73.

⁸⁷⁰ Aydemir, **Tek III...**, s. 190.

⁸⁷¹ Halıcı, **A.g.m.**, s. 95.

⁸⁷² Turan, **Türk III...** s. 74. “Refet Bey'in önerisi atama yoluyla oluşacak bir ayan ya da senato değildi. Ona göre ikinci meclis alanlarında tanınmış, ehil uzmanlardan oluşmalıydı”

Anayasa tartışmalarında en ciddi fikir ayrılıkları Cumhurbaşkanına meclisi fesih yetkisi veren 25. ve veto yetkisi veren 36. maddelerin görüşülmesi esnasında yaşanmıştı. Komisyonca hazırlanan taslakta TBMM'nin yanı sıra Cumhurbaşkanının da hükümetin onayıyla, millete ve meclise açıklayacağı haklı bir gerekçenin mevcudiyetiyle, seçimlerin yenilenmesine karar verebileceği belirtiliyordu. Buna ek olarak yine tasarıda Cumhurbaşkanı, uygun görmediği yasaları veto hakkına sahip olacaktı. Aralarında Mahmut Esat Bozkurt, Halis Turgut, Şükrü Saraçoğlu, Abidin Bey Feridun Fikri Düşünsel'in de bulunduğu bir grup milletvekili Mustafa Kemal'e tanınmak istenen bu yetilerin kabul edilemez olduğunu belirtip sert eleştiriler getirmişlerdi.⁸⁷³ Örneğin söz alan Mahmut Esat Bozkurt cumhurbaşkanına verilecek meclisi dağıtma yetkisini "*Ulusal egemenliğe bundan büyük darbe olamaz.*" diyerek tenkit ederken, devrimin üzerinden henüz 5 yıl bile geçmemişken ulusun geleceğinin mutlakiyet rejimlerinde bile olmayan bir sisteme bırakılmayacağını söylemiş, bu iki yetkiyi saptarken anayasa komisyonunun beceriksiz bir biçimde davrandığını iddia etmişti. Abidin Bey söz konusu yetkilerin Cumhurbaşkanına verilmemesi için bütün gücüyle çaba sarf edeceğini belirtirken, Şükrü Saraçoğlu en sert eleştiriyi dile getirmiş "Veto ve seçimin yenilenmesi sözleri altında saklanan Meclisin dağılması hakkını bir veya birkaç başa vermek bir irticadır, geri dönüştür." demiş bu yoldan dönmeyeceklerini söylemişti. Söz konusu düzenlemeyi eleştirmek için söz alan diğer milletvekillerinden Feridun Fikri Düşünsel vetoyu savunmanın mümkün olmadığını belirterek, yasaların kusursuz çıkması için ne ikinci bir meclise ne de vetoya gerek olduğunu, bunun düzenli bir danıştayla ve güçlü bir iç tüzükle mümkün olduğunu söylemiş, bu girişimin yıkılan bir kaynağa geri dönmek olacağını iddia etmişti.

Tüm bu eleştirilere yanıt mahiyetinde söz alan Kütahya milletvekili Ragıp Bey Cumhurbaşkanına verilmesi istenen her iki yetkinin de yerinde olduğunu iddia etmişti.⁸⁷⁴ Komisyon Başkanı Yunus Nadi tasarıya eleştiri getiren milletvekillerine yönelik uzun bir savunma yapmış, hatta bu konuyu Cumhuriyet Gazetesi'ndeki sütununa da taşıyarak bu yetkilerin verilmek istendiği makamın meclis tarafından başa geçirilmiş ve devleti temsil yetkisi

---

⁸⁷³ Halıcı, **A.g.m.** , s. 95.

⁸⁷⁴ Turan, **Türk III...** , s. 75,76.

verilmiş cumhurbaşkanı olduğunu, her ülkede uygulamanın böyle olduğunu iddia etmişti. Mustafa Kemal Paşa söz konusu yetkilerin kendisine verilmesine karşı duruş gösteren Mahmut Esat ve Şükrü Saraçoğlu'nu yanına çağırarak, sabaha kadar süren görüşmeler sonucunda ikna olmuştu.

Komisyondun hazırladığı tasarı üzerindeki tartışmalar 23, 30 Mart ve 6, 7, 13 ve 20 Nisan'da gerçekleşen oturumlarda da sürmüştü. Cumhurbaşkanına verilmek istenen seçimleri yenileme ve meclisi feshetme yetkisi 130 üyeden 126'sının oyuyla tasarıdan tümüyle çıkarılmıştı. Veto hakkıyla ilgili eleştiriler üzerine Mustafa Kemal bu önerisinden vazgeçerek farklı bir formül önermişti. Buna göre Cumhurbaşkanı uygun görmediği yasaları 10 gün içinde yeniden tartışılması için meclise geri gönderebilecekti, geri dönen yasa meclis tarafından yeniden olduğu gibi kabul edilirse Cumhurbaşkanı bu yasayı ilan etmek zorundaydı. Ancak anayasaya ve bütçeye dair yasalar bu uygulamanın dışında tutulmuştu.

Tasarıda ayrıca Bakanlar Kurulu'nun sadece Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasının yeterliliği kalkmış, Cumhurbaşkanı onayının yanısıra meclisin güvenoyunu alması zorunluluğu eklenmişti. Cumhurbaşkanınının 7 yıl olarak belirlenmiş görev süresinin 5 yıla indirildiği tasarı aynı zamanda kadınlara milletvekili seçilme hakkını da sunmaktaydı. Hatta meclise gelen tasarıda milletvekili seçilme kriterleri belirtilirken "30 yaşına giren her Türk" ifadesi yer almıştı, yani bu madde kadınları da kapsamaktaydı. Ancak daha sonra, meclisteki görüşmelerde "her Türk" ifadesi "her Türk erkek" olarak değiştirilmişti.

Yapılan değişikliklerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girdi. 1924 Anayasası 1876 Kanun-i Esasi'sini de 1921 Anayasası'nı da açıkça yürürlükten kaldırıyordu. Cumhuriyet Anayasası 6 bölüme ayrılmıştı ve 105 maddeden oluşuyordu. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun devletin niteliğini ve temel ilkelerini belirleyen hususlar 8 maddelik "ahkam-ı esasiye"sinde (genel hükümler) yer almaktaydı.⁸⁷⁵

1924 Anayasası "Cumhuriyet" ve "Güçler Birliği" ilkelerini temel almıştı. Özellikle Cumhuriyet ilkesi öne çıkarılmış, devlet biçiminin

---

⁸⁷⁵ Aydemir, **Tek III...**, s.189,190.

“Cumhuriyet” olduğunu açıklayan ilgili maddenin değiştirilmesi, hatta değiştirilmesinin teklifi bile olanaksız kılınmıştı. Yasama yetkisi Büyük Millet Meclisi’ne aitti. TBMM millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluşan tek meclisli bir parlamentoydu. Mebus seçilmek için 30 yaşını bitirmiş olma koşulu aranacaktı. Seçimler 4 yılda bir yapılacaktı. Milletvekilleri yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığına sahipti. Yasa hazırlama yetkisi Büyük Millet Meclisi’ne aitti. Meclisin kabul ettiği kanunları cumhurbaşkanı onaylamak durumundaydı. Cumhurbaşkanı 10 gün içinde kendisine gönderilen kanunu ya onaylayacak ya da yeniden görüşülmesi için meclise geri gönderecek; meclis iade edilen kanunu yeniden kabul ederse cumhurbaşkanı da onaylamak zorunda olacaktı. 1924 Anayasası’na göre yürütme ikiye ayrılmıştı; bir tarafta Cumhurbaşkanı diğer tarafta ise “İcra vekilleri heyeti.”⁸⁷⁶ Anayasaya göre devletin başı konumundaki Cumhurbaşkanı devleti temsil ediyordu ancak bu bağlamda yetkisi sadece meclis üyelerinden bir başbakan seçmek ve başbakanın kabinesini onaylayıp meclise sunmaktı. Yasaların anayasayla uyumlu olması zorunluluğunu getiren 103. maddesi ve 1. maddesinin değiştirilmesini yasaklayan 102. maddesi, çağdaş devletin anayasal güvencelere verdiği değeri göstermesi açısından önemliydi.⁸⁷⁷

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, zaman zaman tartışmalara neden olan hükümetin nasıl teşekkül edeceği hususu da belirlenmiş ve netleşmişti. Önceden Cumhurbaşkanı milletvekilleri arasından birisini başbakan olarak atıyor, başbakan milletvekilleri arasından kabinesini kuruyor, cumhurbaşkanına sunuyor, cumhurbaşkanının da bu listeyi meclise göndermesiyle hükümet kurulmuş oluyordu. 1924 Anayasası buna hükümete meclisin onayını ve güvenini kazanma zorunluluğunu da eklemişti. Buna göre Başbakan hükümetin programını meclise sunacak, yapılan güven oylaması olumlu sonuçlanırsa hükümet çalışmalarına başlayabilecekti. 1924 Anayasası ile üstünlüğü daha da pekiştirilen meclis her an hükümeti denetleme ve düşürme hakkına sahipti ve konuda hiçbir sınırlama getirilmemişti.⁸⁷⁸ Bu yönüyle öngörülen sistem, meclis hükümeti sistemini andırıyordu. Ancak 1924 Anayasası kimi özellikleriyle parlamenter sistemi de çağrıştırmaktaydı. Meclis, yasama yetkisini kendi

---

⁸⁷⁶ Gözler, **A.g.e.**, s. 180.

⁸⁷⁷ Akın, **A.g.m.**, s. 7.

⁸⁷⁸ Halıcı, **A.g.m.**, s. 95.

kullanacağı halde, yürütme yetkisini kendi seçeceği bir Cumhurbaşkanına ve onun belirleyeceği bakanlar kuruluna devretmekteydi. Yani meclis yürütme yetkisine ancak teorik olarak sahipti. 1924 Anayasası'nda belirtilen hükümetin kurulma şekli parlamenter hükümet sistemi modeliyle uyumluydu. Keza parlamenter hükümet sisteminin temel unsurlarından “hükümetin kolektif sorumluluğu” ilkesi 1924 Anayasası'nın 46. Maddesince kabul edilmişti. Dolayısıyla 1924 Anayasası kısmen meclis hükümeti sistemine, kısmen de parlamenter sisteme benzeyen bir karma sistem ortaya çıkarmıştı ki bu sistem de “*kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı sistemi*” oluyordu. Yasama ve yürütme erkleri mecliste toplanmıştı. Ancak meclis yürütme erkini doğrudan değil Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanmaktaydı.⁸⁷⁹ 1924 Anayasası'na bütçenin oluşturulmasına dair de bazı maddeler eklenmişti. Buna göre devletin gelir ve gider kalemleri Meclis tarafından Sayıştay (Divan-ı Muhasebat) vasıtasıyla denetlenebilecekti.

1924 Anayasası'yla can, ırz ve mal dokunulmazlığı, işkence, eziyet, müsadere ve angarya yasağı, kişi güvenliği, düşünce, din, vicdan, söz, dilekçe, yayım, eğitim, yolculuk, çalışma, sözleşme hak ve özgürlükleri, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, haberleşme hürriyeti, basın özgürlüğü, dernek kurma ve toplantı yapma serbestisi gibi haklar garanti altına alınmıştı. Ama bunun yanında sendika, grev, toplu sözleşme gibi kolektif emekçi hakları vurgulanmamıştı. Sosyal güvenlik, iş hakkı, sağlık ve konut hakları gibi hususlarda devletin üstleneceği hususlar da belirtilmemişti. Yani 1924 anayasası sosyal olmaktan ziyade kişiden yaşamını kendisinin düzeltmesini bekleyen liberal ve bireyci bir hüviyetteydi.⁸⁸⁰

Yeni anayasada, bunlara ek olarak mebus seçme ve seçilme hakkı, vatandaşlık hakkı, devlet memuriyetine girme hakkı ve Büyük Millet Meclisi'ne başvuru yapma hakkı gibi bazı siyasi haklar da tanınmıştı. Ancak kadınlara milletvekili olma hakkı 1924 Anayasası'nda yoktu. Meclise gelen tasarıda yer almasına rağmen kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren hüküm mecliste kabul edilmemişti. Anayasa, seçimlerin nasıl yapılacağı hususunun özel yasa ile saptanacağını hükme bağlamıştı. Günümüzün Anayasa Mahkemesi gibi, anayasaya ters düşecek yasaları saptayıp geçersiz kılacak bir

---

⁸⁷⁹ Gözler, **A.g.e.**, s.s. 181,182.

⁸⁸⁰ Akın, **A.g.m.**, s.8.

müessese 1924 Anayasası'nda öngörülmediği için meclisin anayasaya aykırı bir kanun da yürürlüğe koyması mümkündü. Meclis kendi çıkardığı bir yasanın anayasaya aykırı olduğuna kanaat getirdiğinde bunu kaldırma hakkına da sahipti.⁸⁸¹

1924 Anayasası'nın 8. maddesine göre yargı yetkisi millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılmaktaydı. Her ne kadar yargı alanında bazı güvenceler öngörülmüş olsa da yine de bazı eksiklikler göze çarpmaktaydı. Örneğin 1924 Anayasası olağanüstü mahkemeler kurulmasını engellememekteydi. Nitekim kurulan İstiklal Mahkemeleri buna örnekti. Yine anayasada teferruatlı bir biçimde belirtilmiş bir yargı yolu teminatı ve genel savunma hakkı yoktu. Tüzüklerin kanunlara uygunluğunun denetimi görevi Şura-yı Devlete değil Büyük Millet Meclisi'ne verilmişti. Aynı şekilde kanunların yorumlanmasının da mahkemelerce değil yasama organınca yapılması öngörülmüştü.⁸⁸²

Her ne kadar 1924 Anayasası Fransız Devrimi'yle tüm dünya yayılan devletin ulusallığı, bireyin özgürlüğü ve laik dünya görüşü gibi kavramların etkisi altında hazırlanmışsa da laiklikle bağdaşmayan bazı unsurların önüne geçilememişti. Nitekim 1921 Anayasası'nda bulunan ve Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında belirtilen “şariat hükümlerinin yerine getirilmesi” maddesi 1924 Anayasası'nda da yer almıştı. Öncesinde zaten Cumhuriyetin ilan edildiği gün “Türkiye'nin dini İslam'dır” beyanı da anayasaya dahil edilmişti. Tasarı komisyonunda görüşülürken Mahmut Esat Bozkurt dinle ilgili maddelerin anayasa taslağından çıkarılmasını ve böylece din ile devlet işlerinin ayrılmasını önermiş ama Kazım Karabekir bu teklife şiddetle karşı çıkmıştı. Fethi Okyar'ın da Mahmut Esat Bozkurt'u desteklemesi üzerine tartışma hararetlenmişti. Mustafa Kemal devreye girip tartışmayı önlemiş, dinsel görevlerle ilgili hükümler anayasada kalmıştı.⁸⁸³

1924 Anayasası'nın aksayan ve/veya Mustafa Kemal'in vizyonu ışığında revize edilmesi gereken kısımları zaman içinde ve yapılan devrimler ışığında değişime de uğrayacaktı. Ki bu bağlamda en büyük değişiklik 10 Nisan 1928'de 2. maddede vurgulanan devletin resmi dininin İslam olduğu

---

⁸⁸¹ Halıcı, **A.g.m.**, s. 96.

⁸⁸² Gözler, **A.g.e.**, s. 182.

⁸⁸³ Turan, **Türk III...**, s.78,79.

hükmü ve 26. maddede TBMM'nin görevleri arasında sayılan “dinsel hükümlerin yerine getirilmesi” zorunlulukları kaldırılacaktı. Ayrıca 16. ve 38. maddelerde bulunan milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanı'nın göreve başlarken edecekleri yeminlerde kullanılan din referanslı kelimeler de kaldırılacaktı. Böylelikle hem anayasa laik bir çizgiye çekileceki hem de farklı dinlere mensup vatandaşlara karşı eşitlik sağlanacaktı. 1924 Anayasası laikliğe yaptığı bu vurgularla Türklere şimdiye kadar ilk defa gerçek anlamıyla bir din ve vicdan özgürlüğü sunmaktaydı.⁸⁸⁴

Aynı şekilde 1924 Anayasası'nda yapılan diğer bir önemli değişiklikse 5 Aralık 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla yapılacaktı. Ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadınların da yönetimine katılması demokrasinin tabanının genişlemesine büyük etki ederken, Türkiye birçok Asya hatta Avrupa ülkesinden bile önce kadınlarına bu hakkı tanıyan bir ülke konumuna gelecekti.

1924 Anayasası'ndaki bir diğer önemli revizyon ise 5 Şubat 1937'de gerçekleşecekti. 2. maddeye “Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılâpçıdır” hükmünün eklemesiyle Kemalizm anayasal ve resmi bir konum kazanırken Türk Devrimi'ni var eden olmazsa olmaz ilkeler devlet yapılanması içinde yerini almış olacaktı. Bu değişiklikle birlikte 1924 Anayasası Türk Devrimi'nin özünü yansıtan bir ayna olacaktı.

Gözler'e göre demokrasi açısından sorgulandığında 1924 Anayasası “çoğulcu” değil “çoğunlukçu demokrasi” yi savunuyordu. Anayasada yer alan hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması ve TBMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olup millet namına hakimiyet hakkını kullandığına vurgu yapan 4. madde bunu ortaya koymaktaydı. Yani, meclis iradesi sınırsızdı ve mecliste çoğunluğu kazanan hükümet istediğini yapabiliirdi. Ayrıca 1924 Anayasası'nda özgürlüklere yargısal bir güvence verilmemesi, Anayasa Mahkemesi'nin yokluğu, yargı bağımsızlığının kusursuzca sağlanamaması çoğunlukçu demokrasi anlayışı pekiştirirken azınlık haklarının korunamamasına sebep olmuştu.⁸⁸⁵

---

⁸⁸⁴ Ertan Temuçin, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 39, Mayıs 2007, s. 412

⁸⁸⁵ Gözler, **A.g.e.**, s. 183,184.

5.5. Siyasetin Sivilleşmesi

1924 Anayasası'nın kabulünden sonra demokratikleşme bağlamında atılan önemli adımlardan biri de siyasetin sivilleşmesi, yani ülke yönetiminin ordu mensuplarının etkisinden arındırılması olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yolculuğu ulusal kurtuluş savaşı ile birlikte yürüdüğünden doğal olarak her iki alanda da aynı aktörler başat rol üstlenmişlerdi. Mustafa Kemal asker kökenli olduğundan, yola çıkarken yanına ağırlıklı olarak ordu kökenli isimleri alması kadar doğal bir şey olamazdı. Dolayısıyla gerek Erzurum ve Sivas Kongreleri sonrasında oluşan Temsilciler Kurulu üyeleri gerekse İstanbul'da toplanan mecliste askerlerin önemli bir ağırlığı mevcuttu. İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'da toplanan meclisin önde gelen isimleri de başka Mustafa Kemal olmak üzere Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele, Kazım Özalp, Fahrettin Altay, Tayyar Eğilmez, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Ali Çetinkaya, Yusuf İzzet gibi komutan-milletvekilidiler.⁸⁸⁶ Bu durum savaş döneminin bir sonucuydu dolayısıyla askerlerin ordudaki ve meclisteki görevi birlikte yürütebilmeleri seçim yasasıyla olduğu gibi 1924 Anayasası'nın ilgili hükmüyle de mümkün kılınmıştı. Milletvekilliğiyle devlet memurluğunun birlikte yürütülmesi kanunla engellenmiş olsa da milletvekili-komutanlar için askeri görevlerinden ayrılmasına dair bir yaptırım mevcut değildi.

Barış dönemine geçişle birlikte ulusal kurtuluş savaşında doğu ve batı cephesinde büyük başarılar elde eden Kazım Karabekir ve Fuat Cebesoy ordu müfettişliklerine atanmışlardı. Ancak saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin sonlandırılması gibi kararlara Kazım Karabekir muhalefet etmiş Cebesoy ise Atatürk ile arasına mesafe koymuştu. Mustafa Kemal'in nutkunda "komplo" olarak adlandırdığı organizasyon için düğmeye basan da Kazım Karabekir olmuştu. İç gündemin nüfus değiş tokuşu ve yolsuzluk iddialarıyla çalkalandığı, Hakkari'de Nasturiler'in ayaklandığı, Musul sorunu nedeniyle İngilizlerle ilişkilerin gerildiği bir dönemde "ordunun ilerlemesi ve güçlenmesi" için yaptığı önerilerin dikkate alınmadığını öne süren Karabekir yirmi altı Ekim 1924'te Birinci Ordu Komutanlığı görevini bırakmıştı. Ali Fuat Paşa'nın da istifa edeceği söylentileri ayyuka çıkmıştı. Nitekim 4 gün sonra yani 30 Ekim 1924'te Karabekir'in istifasını Ali Fuat'ın istifası izlemişti.

---

⁸⁸⁶ Halıcı, **A.g.m.**, s.98.

Ali Fuat Ankara'ya geldiği gün akşam yemeği için Mustafa Kemal tarafından Çankaya'ya davet edilmişti. Ancak yemek saati geçmesine rağmen davete icabet etmemiş, herhangi bir mazeret veya özür de bildirmemişti. Yakın çevresine de istifasıyla ilgili yorumda bulunmaması dikkat çekiciydi. O günlerde milletvekilliğinden istifa eden Refet Paşa'nın istifa mektubunun bizzat Rauf Bey tarafından geri aldırılması şüpheleri körüklemişti.⁸⁸⁷

Mustafa Kemal'in nutkunda da söylediği gibi⁸⁸⁸ Cumhuriyetin ilânı, halifeliğin kaldırılması gibi devrimsel adımlar bu yeniliklere karşı duranları birbirlerine daha çok yaklaştırmış ve birlikte hareket etmeye yönlendirmişti. Ve eyleme de politikadan başlayacaklardı; bunun için uygun zamanın gelmesini bekliyorlardı. Hem orduda hem de siyasette fikirsel altyapılarını hazırladıklarını sanıyorlardı. Rauf Bey ve diğer muhalifler, parti içinde nüfuzlu konumlarını da kullanarak, Meclisin tatil sürecinde milletvekillerini manipüle ederek, ve yeni seçimde başarısız olmuş ikinci gruptan isimleri de yanlarına alarak tüm ülkede milleti Mustafa Kemal'e ve yakın çevresine kıştırmaya hazırlıkları yapıyorlardı. Hatta bir takım gizli örgütler kurmaya kalkışmışlar, gazetelerde imzasız yazılar yayınlamak, bu yazılar aracılığıyla da Meclis'e ve Mustafa Kemal'e saldırmak suretiyle insanların kafalarında soru işaretleri yaratmaya çalışıyorlardı.

Mustafa Kemal hazırlanan senaryoyu deşifre etmiş ve karşı atağa geçmişti. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı arayıp milletvekilliğinden çekildiğini meclis başkanlığına bildirmesini istemiş, Çakmak da olumlu yanıt vererek siyasetten çekildiğini bildirmişti. Ardından Mustafa Kemal milletvekili komutanlara⁸⁸⁹ telgraf göndererek milletvekilliği ya da komutanlık arasında bir seçim yapmalarını istemişti. Cafer Tayyar Paşa hariç hepsi gönderdikleri yanıtlarda ordudaki görevlerini tercih ettiklerini, dolayısıyla da milletvekilliğinden ayrıldıklarını bildirmişlerdi. Cafer Tayyar Paşa 7. Kolordu Komutanlığı görevinden çekilerek mecliste Kazım Karabekir ve Cebesoy ile birlikte hareket etme kararı almıştı. Mustafa Kemal siyaseti seçen komutanların haleflerine görevlerini devretmeden milletvekilliğine dönmelerini kabul etmediğinden paşalar usul gereği görev devir teslim töreninin ardından meclise

---

⁸⁸⁷ Turgut, **A.g.e.**, s.229.

⁸⁸⁸ Nutuk, s.s. 829,830.

⁸⁸⁹ Nutuk, s.831.

dönmüşlerdi. Ordu müfettişi Cevat Paşa da paşalarla birlikte istifa etmiş olsa da istifa eden paşaların bir muhalefet partisi hazırladıklarını sezerek Mustafa Kemal ile görüşmüş, istifasını geri alarak eski görevine geri dönmüştü.⁸⁹⁰

1921-1924 yılları arasında devletin yapısında yaşanan hızlı değişimler, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı gibi devrimsel kararlar kimi çevrelerde şaşkınlık yaratmıştı. İstanbul basını ve İstanbul'un "Batıcı" çevreleri olayların bu kadar çabuk gelişmesi karşısında tam bir panik halindeydi ve hatta bu gelişmelerin dışında kalmaktan biraz da kızgınlık duyuyordu,⁸⁹¹

Bu köklü değişimler kırgınlıklara ve tepkilere sebebiyet vermekteydi. Mustafa Kemal'in milli mücadelenin başlarında birlikte mücadele ettiği arkadaşlarıyla yaşadığı fikir ayrılıkları, anlaşmazlıklar her geçen gün daha da artıyordu. Mustafa Kemal daha Samsun'a çıktığı anda dahi yanında olan Rauf Bey, Refet Bey, Ali Fuat Bey ve Kazım Paşa'nın Cumhuriyet ilan edilirken Ankara dışında bulunmaları⁸⁹² bir tesadüf değil, ilerideki ayrılıkların önemli bir işaretiydi aslında.

İdeolojik ayrılıkların yanı sıra Mustafa Kemal ile zamanında birlikte yola çıktığı bazı isimlerin arasının açılmasında duygusal sebepler de vardı. Örneğin Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerken yanında olan Kazım Karabekir, Ali Fuat, ve Refet Paşalar, keza eski Başbakan Rauf Bey, Eski Bakan Dr. Adnan Bey, milli harekete sonradan katılanlar tarafından ikinci plana itildiklerini düşünmüşlerdi. İsmet İnönü, Kılıç Ali, Recep Peker, Ali Çetinkaya, Yunus Nadi gibi milli mücadeleye sonradan dahil olmalarına rağmen, Atatürk'ün yanında ve ön planda olan isimlere tepkiliydiler.⁸⁹³

Ankara'da kendilerine kasıtlı bir biçimde cephe alındığını düşünen küskünler, en temel siyasi kararların bile kendilerine haber verilmeden, düşüncelerine başvurulmadan alınmasını eleştiriyorlardı. İsmet İnönü başta olmak devletin önemli noktalarını ele geçiren bazı kimselerin kendilerini etkisiz hale getirme çabaları karşısında Mustafa Kemal'in sessiz kalmasına

---

⁸⁹⁰ Turgut, **A.g.e**, s. 229.

⁸⁹¹ Ateş, **Türk...**, s.312.

⁸⁹² Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.49.

⁸⁹³ Saime Yüceer, **Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkler Ansiklopedisi, C.16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.959 .

hayıflanıyorlar, hatta kendisinin asıl başarıda emeği olan isimleri bir kenara iterek kendi diktatörlüğünü kurmasından endişe ediyorlardı. Mustafa Kemal'in çevresindeki bazı isimlerde de hazımsızlık ve ihtiras göze çarpıyordu. İçişleri Bakanı Recep Peker çok katı tedbirler almaya hazırlanıyordu. Bu durum Mustafa Kemal'in şahsi iktidarını kurmasından çekinen arkadaşlarının endişelerini daha da arttırıyordu.⁸⁹⁴

5.6. Muhalif Fikirlerin Ürünü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Aslında daha 1924 Ekimi başlarında Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Bele ve İsmail Canpolat gibi isimlerin bir muhalif parti kurmak için hazırlık içinde olduklarına dair haberler kulislerde duyulmaya başlanmıştı. Kulislerdeki bu gelişmeler basına da yansımıştı. İstanbul basını da muhalif bir partinin kurulması fikrini destekler bir tavır içine girmişti. Nitekim bu haberleri doğrular mahiyette, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy askerlik görevlerinden ayrılarak siyaset sahnesindeki mevcudiyetlerini sürdürme kararı almışlardı.

Menteşe Milletvekili Esat Bey'in İmar ve İskân Bakanı'na yönelik verdiği soru önergesi kopuşun ilk ciddi işaretiydi. Esat Bey, Lozan Antlaşması'yla Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen mübadil ve muhacirlerin yeni yerlerine yerleştirilmelerinde bazı yolsuzlukların yapıldığını öne sürmüş Türkiye'den ayrılan Rumların geride bıraktıkları taşınmaz malların Yunanistan'dan gelenlere tahsisini yürüten söz konusu bakanlığın yolsuzluk ve nüfuz suistimali yaptığına yönelik bazı iddiaların kamuoyuna yansımaları üzerine soru önergesi vermişti.⁸⁹⁵ Esat Bey Mübadele İmar ve İskan Bakanı'nın soru önergesine verdiği yanıtın tatmin olmamış ve 27 Ekim 1924'te bu sefer Meclis'e sorusunun tekrar yanıtlandırılması için bir başka önerge vermişti. Başbakan İsmet İnönü, Esat Beyin bu ısrarlı tavrı karşısında adeta meydan okurcasına, hükümetin çalışma ve programlarının tamamının inceleneceği kapsamlı bir görüşme açılmasını talebinde bulunmuştu.

---

⁸⁹⁴ Ateş. **Türk...**, s. 312.

⁸⁹⁵ Halıcı, **A.g.m.**, s. 99.

İnönü'nün bu teklifinin kabul edilmesinin ardından başlayan hararetli tartışmalar günlerce sürmüştü.⁸⁹⁶

Gensoru önergesi hakkındaki bu tartışmalar mecliste etkin bir muhalefetin mevcudiyetini de göstermekteydi aslında. Gerçekleştirilen güven oylamasında İsmet Paşa 146 oyla güvenoyu alırken 18 milletvekili olumsuz oy kullanmış, bir milletvekili ise çekimser kalmıştı. Oylamada hükümet aleyhine oy veren milletvekilleri şöyleydi: “*Adnan Adıvar, Refet Bele, İsmail Canbulat, Rüştü Dadaş, Raif Dinç, Bekir Sami Kunduh, F.Fikri Düşünsel, Faik Günday, Alb. Arif, Ahmet Şükrü (İzmit), Abidin (Manisa), Halet Sağıroğlu, Ziyaettin Gözübüyük, Halis Turgut, Sabit Sağıroğlu, İhsan Ergani, Halit (Kastamonu), Necip Güven, Zeki Kadirbeyoğlu*”⁸⁹⁷

Aralarında Rauf Bey'in de olduğu, hükümete güvensizlik oyu veren milletvekillerinden 11'i, 10 Kasım 1924'e Halk Partisi'nden istifa ediyorlar, bu istifaları diğer muhalif milletvekillerinin de istifaları izliyordu. Nitekim, 17 Kasım 1924'te, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dilekçesini vererek resmen kurulmuş oluyordu. Partinin dizaynı safhasında isminin ne olması gerektiği de tartışma konusu olmuştu. Örneğin “İstihlâs” (Kurtarma, kurtarıma) ismi üzerinde durulmuştu. Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nden ilham alınarak radikal kelimesinin karşılığı olan “Cezri” ismi de parti için önerilen isimler arasındaydı. En nihayet çeşitli farklı isimler tartışıldıktan sonra kurucuların Cumhuriyet düşmanı oldukları tezini çürütmek amacıyla “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” olarak belirlenmişti. Hatta İpek Çalışlar'ın iddiasına göre partinin adını koyan isim bizzat partiye büyük destek veren Halide Edip Adıvar'dı. Çalışlar'ın iddiasına göre Halide Edip Adıvar Avrupa'daki partilerin programlarını toplayarak parti programının yazımında bizzat çalışmış, örneğin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın eğitim programı bizzat kendisinin elinden çıkmıştı.⁸⁹⁸

Yeni partinin kuruluşundan yedi gün önce, 10 Kasım 1924'te, Halk Fırkası isminin başına “Cumhuriyet” kelimesini de eklemişti.⁸⁹⁹ Halk

⁸⁹⁶ Topuz, **A.g.e.**, s. 230.

⁸⁹⁷ Turan, **TDİ3.**, s.98

⁸⁹⁸ Taha Akyol, **Kayıp Tarihimiz**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2011, s.100

⁸⁹⁹ Yüceer, **A.g.m.**, s. 961, Ayrıca Mustafa Ekincikli, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C.6, S. 11, (2012) , s 160. “Çeşitli vesilelerle monarşist olmakla suçlanan Rauf'un liderliğindeki muhalefetin kendilerini cumhuriyetle özdeşleştirecek bir isimde parti

Partisi'nin devrimci-inkılapçı anlayışına karşılık yeni parti ilerleme-terakki unsuruna isminde vurgu yapmayı uygun görmüştü ki bu da devrimciden ziyade evrimci bir yaklaşım izleyeceğinin göstergesiydi.⁹⁰⁰

Mustafa Kemal yeni kurulan partinin adına "Cumhuriyet"i eklemiş olmasını nutkunda eleştirirken cumhuriyet kelimesini bile ağızlarına almaktan imtina edip cumhuriyeti daha doğduğu gün bitirmek isteyenlerin partilerini "İlerici cumhuriyet" şeklinde nitelendirmelerinin samimiysizliğine gönderme yaparak Rauf Bey ve arkadaşlarının partilerine "tutucu" adının daha çok yakışacağını söylemekteydi.⁹⁰¹

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 27 Kasım 1924'te yaptığı ilk toplantısında Başkanlığa Kazım Karabekir'i seçmişti. İkinci başkanlıklara Rauf Orbay ile Adnan Adıvar getirilmişti. Genel Sekreterliğe ise Ali Fuat Cebesoy seçilmişti. Partinin Merkez Yönetim Kurulu ise İsmail Canbulat, Halis Turgut, Rüştü Paşa, Ahmet Şükrü, Necati ve Faik Bey'lerden oluşmuştu. Bu isimler zamanında İttihat ve Terakki'nin de nüfuzlu isimleri arasındaydılar ve yeni partinin yönetiminde görev almışlardı.⁹⁰² Yeni katılımlarla birlikte milletvekili sayısı 28'e yükselmişti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu muhalif basın ve yapılan yeniliklere karşı duran kesim tarafından mutlulukla karşılanmıştı. İstanbul'da yayınlanan Son Telgraf Gazetesi yeni kurulan parti için "İstirabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk" benzetmesinde bulunuyordu.⁹⁰³

11 Aralık 1924'te Times Gazetesi'nin İstanbul temsilcisinin yaptığı bir haberde milli egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet ile yönetilen ülkelerde siyasi partilerin kurulmasının doğal bir sonuç olduğu belirtiliyordu. Ama bununla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Partisi Mustafa Kemal ve destekçilerinden yoğun tepki almaktaydı. Yeni kurulan partiye yönelik farklı eleştiriler getirilmekteydi. Örneğin gerçekçi bir programdan yoksun olduğu iddia ediliyordu. Mustafa Kemal'in bir dönem yoldaşlığını yapan ancak elde

---

kurma ihtimali, Halk Fırkası'nın radikal kanadı tarafından tahammül edilemez bir durum olarak yorumlanmıştır. Hiç şüphesiz 10 Kasım'da kendi partilerinin adını Cumhuriyet Halk Fırkası'na dönüştürmelerine yol açan ana etken de bu söylenti olmuştur. 10 Kasım 1924 tarihinde yapılan grup toplantısında tüzüğün 87. Maddesi değiştirilerek Halk Fırkası'nın adının başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir."

⁹⁰⁰ Turan, **A.g.e.**, s. 99.

⁹⁰¹ Nutuk, s. 865.

⁹⁰² Halıcı, **A.g.m.**, s. 100.

⁹⁰³ Aydemir, **Tek III...**, s. 222.

ettiği zaferi kıskanan bir grup general ve siyasetçi tarafından oportünist kaygılarla kurulduğu iddia öne sürülüyordu.⁹⁰⁴

Yeni kurulan partiye yönelik iddialardan biri de partiyi kuranların salt muhafazakar görüşlü değil, aynı zamanda saltanatçı olduklarına yönelikti. Hatta bu iddia bizzat Mustafa Kemal'in 21 Kasım 1924'te The Times Dergisi'nden Maxwell Macartney'e verdiği (ama yayınlanmayan) mülâkatta dile getirilmişti. Mustafa Kemal açık bir muhafazakâr programla ortaya çıkmaları durumunda kendilerine saygı duyabilecekken Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programının Cumhuriyet Halk Fırkası ile çok benzeştiğini, dolayısıyla muhalefetin samimiyetine inanmadığını ifade ediyordu. Aynı hedefleri ortaya koyarken, neden bu çabayı Cumhuriyet Halk Fırkası içinde sergilemediklerini sorgulayan Mustafa Kemal özellikle Rauf Bey'in halifeye olan sevgi, saygısından, cumhuriyete yönelik eleştirel duruşundan ötürü bu girişimin asıl amacının Osmanlı Hanedanı'nı saltanata getirmek olmasından şüpheleniyor, dolayısıyla da bu hareke katılanların da “*saltanatçılar*” olduğunu düşünüyordu.⁹⁰⁵

5.7. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Savundukları

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin milletvekilleri CHP milletvekillerine göre yerel profilin dışında, daha kozmopolit bir kitleydi. Büyük çoğunluğu yüksek eğitim almış ve yine ekserisi bürokrasiden gelen isimlerdi. Askerlikten gelen milletvekillerinin oranı yeni partide % 44 iken bu oran CHP'de %18'de kalmıştı.⁹⁰⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin beyanname ve programı Batı Avrupa'ya has, liberal nitelikte partilerin tüzüklerini andırıyordu. İngiltere'deki Muhafazakar Parti ile Fransa'daki Radikal Sosyalist Parti'nin ilkelerinden ilham alınarak hazırlanmıştı.⁹⁰⁷ Bir tarafta sosyal gelişmeyi savunan ama diğer yandan gelenekçi yöntemler uygulayacak bir parti izlenimi veriyordu. Tüzükte laik ve milliyetçi politikaların, demokrasinin ve liberalizmin savunulacağı belirtiliyordu. Programda tek dereceli seçim sistemi, hakim teminatı, partisiz

⁹⁰⁴ Eric Jan Zürcher. “TPCF ve Siyasal Muhafazakarlık.”, **Leiden Üniversitesi Çalışmaları**, Leiden, 2002, s. 3.

⁹⁰⁵ Zürcher, **A.g.m.**, s. 4.

⁹⁰⁶ Halıcı, **A.g.m.**, s100.

⁹⁰⁷ Turan, **Türk III...**, s. 99.

cumhurbaşkanlığı, idari adem-i merkeziyet gibi hususlara vurgu yapılmaktaydı. Programın 6. maddesinde “*fırka dini fikir ve inançlara saygılıdır*” deniyordu.⁹⁰⁸ Fırka, Türkiye’nin millet egemenliğine dayalı bir cumhuriyet olduğunu; liberalizmi ve demokrasiyi esas aldığını, genel ve kişisel özgürlükleri desteklediğini belirtirken devletin rolünün azaltılmasını savunmaktaydı. Adeta Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1923-24’teki devrimsel kararlarına gönderme yaparak, anayasanın halkın açık bir vekâleti olmadan değiştirilmeyeceğini belirtiyordu.⁹⁰⁹

Yeni kurulan fırka ayıca “güçler ayrılığı” prensibini benimsiyordu ve her türlü otokrat nitelikli eğilimlere karşı koyarak bireysel özgürlükleri korumayı vaat ediyordu. Cumhuriyet, liberalizm ve demokrasi, fırkanın temel değerleri olarak öne çıkarken programın 12. maddesi ise, cumhurbaşkanı seçilen bir mebusun meclisteki görevinden ayrılmasını öngörüyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin programı halkın onayı alınmaksızın anayasada hiçbir değişikliğin yapılamayacağı, milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçimlerin uygulanması, devlet görevlerinin sayısının en alt düzeye indirilmesi, hür teşebbüsün önünün açılması, hiçbir hakimin terfi biçiminde dahi olsa memurluktan uzaklaştırılmaması gibi önerileriyle hem CHP’nin programından hem de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’ndan bazı hususlarda ayrılmaktaydı.⁹¹⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrıştığı en keskin nokta adem-i merkeziyet esasını savunması, yerinden yönetimi getireceğini söylemesiydi. Partinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da daha kolay ve geniş bir örgüt kurabilmesinde ve destekçi bulmasında merkeziyetçiliğe karşı çıkan bu tavrı çok etkili olmuştu.⁹¹¹ İstanbul’daki parti binasının açılışının ardından bir gazetecinin üye olacaklarda hangi hususların arandığına dair sorusuna Kara Vasıf’ın verdiği yanıt ışığında partiye katılmak isteyenlerin İngiliz Muhipler Cemiyetine mensup olmaması, nighbancı, kızılhançerci gibi komitelerle ilgisi bulunmaması şarttı. Bununla birlikte vatana ihaneti kesinleşmiş olanlar, siyasi haklarını kaybedenler ve yüz kızartıcı suç işlemiş olanlar ve Lozan Antlaşması tam olarak yürürlüğe girmeden, azınlıklar

⁹⁰⁸ Ekincikli, **A.g.m.**, s. 161.

⁹⁰⁹ Zürcher, **A.g.m.**, s. 6.

⁹¹⁰ Yüceer, **A.g.m.**, s.s. 962,963.

⁹¹¹ Halıcı, **A.g.m.**, s.100.

konusu çözülmeyen gayrimüslimler Terakkiperver Cumhuriyet Partisi üyesi olamayacaktı.⁹¹²

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programının 6. Maddesinde yer alan ve partinin dini inançlara saygılı olduğu ifadesi doğal gibi görünse de laik dünya görüşü ile kolayca bağdaşmayan bir tutumu ortaya koyuyordu. Özellikle de halifeliğin kaldırılması ve devletin laikleşme yoluna girdiği bundan ötürü de siyasi hareketliliğin sürdüğü bir dönemde bu tarz bir ifade adeta yeni kafa karışıklıklarına ortam hazırlar mahiyetteydi.⁹¹³

Mustafa Kemal de nutkunda partinin tüzüğüne giren bu ifadeyi eleştirirken bu yaklaşımı bayrak yapanların yüzyıllardır cahil ve bağınazları aldatarak milleti yıkıma ve bataklığa çektiklerini söylüyordu. Kendilerini ilerici ve cumhuriyetçi ilan edenlerin bunun tam tersine, bu bayrağa sarılarak dinsel bağınazlığı provoke ederek cumhuriyetin ve ilerlemenin karşısında olduklarını vurgulayan Atatürk yeni partinin dinsel inançlara ve fikirlere saygılı olma maskesi altında aslında halifeliği hortlatmak düşüncesinde olduğunu, yeni kanunlar yerine mecelleyi tercih ettiğini, medreseleri, tekkeleri, şeyhleri, müritleri, cahil softaları koruduğunu, gerici çılgınlıklar attığını iddia ediyordu.⁹¹⁴

Zürcher'e göre her ne kadar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sebepleri arasında bireysel içerlemeler ve dargınlıklar önemli rol oynamışsa da parti için ne toptan oportünist bir hareket, ne gerici ve şeriatçı bir hareket, ne herhangi bir şekilde gerici ya da köktenci bir hareket olduğu, ne de felsefesinde muhafazakâr olduğu yorumu gerçekçidir. Bilakis XIX. yüzyılın laik ve liberal geleneğiyle uyumlu programa sahip bir partidir. Partinin beyannamesi, savaşlar neticesinde özgürlüğünü elde etmiş bir ülkenin kendi yolunu çizebilecek olgunluğa eriştiğinin göstergesidir.⁹¹⁵ Aydemir'e göre ise devlet Anayasa'da belirtildiği haliyle de bir "İslam Devleti" idi. Devletin bir dini vardı ve bu da İslam'dı. Bu ifade anayasada bile mevcutken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programına dini fikir ve inançlara saygı gösterileceği ifadesini eklemesinin bir mahzuru yoktu.⁹¹⁶ Kılıç Ali ise partinin programına "*Parti dine saygılıdır*" ibaresini diğer partinin yani CHP'nin dine saygısız

---

⁹¹² Yüceer, **A.g.m.**, s. 963.

⁹¹³ Turan, **Türk III...**, s. 100.

⁹¹⁴ Nutuk, s.865.

⁹¹⁵ Zürcher, **A.g.m.**, s.6,7.

⁹¹⁶ Aydemir **Tek III...**, 231.

olduğunu iddia etmek için koyduğunu öne sürmektedir. Sadece parti programının değil, partiyi yönetenlerin ve parti teşkilatlarının da ülkede yer yer taassubu kışkırttıklarını iddia etmektedir.⁹¹⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi örgütlenmeye başlamıştı. İlk şube Urfa'da hizmete girmişti. 1924 Aralık ayı sonlarında sadece Sivas teşkilatlanmasını tamamlayabilmişti.⁹¹⁸ İki buçuk ay içinde İstanbul, Eskişehir, Samsun ve Trabzon'da şubelerini açan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir ve güney illerinde örgütlenme çalışmalarını sürdürmekteydi.

Gerek gensoru görüşmelerinde yaşanan sert eleştiriler gerekse artık muhalif bir partinin var olması, Mustafa Kemal'i de CHP bünyesinde bir revizyona gitmeye zorunlu kıldı. Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşundan iki gün sonra CHP Grubu'nu toplantıya çağıran Mustafa Kemal muhalefetin karşısına daha güçlü ve yıpranmamış bir kadroyla çıkmanın doğru olacağı fikrini milletvekillerine kabul ettirmişti. Nitekim İsmet İnönü muhalefet partisinin kurulmasından üç gün sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın meclis grubu toplantısında sıkıyönetim önerisi reddedilince sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 21 Kasım 1924'te hükümet başkanlığından istifa etmişti ve 27 Kasım'da daha ılımlı olan Fethi Bey hükümeti kurmuştu. Hükümette gidilen bu değişiklik, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın etkisi ve başarısı olarak görülmekteydi. Okyar'ın kabinesine Recep Peker ve Abdülmelik Renda dışında 2. İnönü Kabinesi'nden kimse girmemişti. Hükümet programı üzerine mecliste görüşlerini belirtmek için söz alan muhalefet partisi Genel Sekreteri Cebesoy programı olumlu bulduklarını ve destekleyeceklerini söylemişti.⁹¹⁹ Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Fethi Bey Hükümeti'ne ittifak halinde güvenoyu vermişti.

Boşalan milletvekillikleri için 13 ilde ara seçime gidilmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yeni örgütlenmekte olduğundan bazı seçim bölgelerinde aday çıkarmamış, bağımsız adayları destekleme kararı almıştı. İzmir'de eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Menteşe ve eski İzmir Valisi Rahmi Bey'i aday gösteren parti İstanbul'da bağımsız aday Ali İhsah Sabis'e

---

⁹¹⁷ Turgut, **A.g.e.**, s. 237.

⁹¹⁸ Yüceer, **A.g.m.**, s.963.

⁹¹⁹ Turan, **Türk III...**, s. 101.

Bursa'da ise eski Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'ya destek vermişti.⁹²⁰ Bursa'daki Terakkiperver Parti'nin desteklediği bağımsız aday kazanınca cepheler tam bir çatışma içine girmişti.

13 Şubat 1925'te patlak veren Şeyh Sait ayaklanması tam da çok partili dönemin olduğu gergin bir ortamda hem CHP'yi karıştıracak hem de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına varacak kadar önemli bir krize dönüşecekti. Başbakan Fethi Okyar'a göre ayaklanma şeriat, halifelik ve saltanat propagandası yapmanın yanında bağımsız ve özerk bir Kürdistan kurmayı hedeflemekteydi. Cumhuriyet düzenine karşı bir eylemdi. Ayaklanmanın nihai hedeflerinden biri de başarılı olunması durumunda Abdülhamit'i ya da son Halife Abdülmecit'in oğullarından birini saltanata getirmektir. Ayrıca Şeyh Sait Ayaklanması'nın tam da İngilizlerle Musul yüzünden ilişkilerin gerildiği bir dönemde çıkması ve ele geçirilen belgelerin ayaklanmada İngilizlerin parmağının olduğunu ortaya koyması manidardır.⁹²¹ Şeyh Sait kendisine bir peygamber süsü vererek halkın dini duygularını istismar ediyor, bu da çok kısa zamanda ayaklanmanın yayılmasına ve kargaşanın oluşmasına ortam hazırlıyordu. Cumhuriyet'i ve devrimleri hedef alan ayaklanma hızlı bir yayılma gösteriyordu.

Şeyh Sait ayaklanması başlarda Başbakan Okyar tarafından yerel bir ayaklanma gibi görülmüş hatta 31 Mart olayına benzetilmişti. Hemen doğu illerinde sıkıyönetime gidilmişti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkanı Kazım Karabekir Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada ayaklanmayı lanetlemiş ve hükümetin yanında olduklarını belirtmişti. Ama buna karşın Şeyh Sait ayaklanması başlar başlamaz Meclis'te ve belirli kesimlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yönelik bir saldırı da başlamıştı. Oysa partinin isyan bölgelerinde henüz teşkilatlanmamıştı bile. Parti elemanlarının isyanla bir ilgisi ispatlanamamıştı. Ama parti programındaki "Parti dini değerlere saygılıdır" ifadesi irticai bir eylem olan Şeyh Sait isyanını teşvik eden bir unsur şeklinde yorumlanıyordu.⁹²² Bu iddialara antitez olarak Ali Fuat partinin laik olduğunu anlatmak için Batılı örneklerden esinlendiklerini, hatta bu tarz bir düşünce

---

⁹²⁰ Turan, **Türk III...**, s. 102.

⁹²¹ Halıcı, **A.g.e.**, s.101.

⁹²² Aydemir, **Tek III**, s. 230.

oluşmaması için özellikle Nurettin Paşa ve Raif Hoca'yı partiye almadıklarını açıklama gereği duyuyordu.⁹²³

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde özellikle dini istismar edenlere yönelik uygulanacak kanunu yaptırım net bir biçimde ortaya konuyordu. 25 Şubat 1925'te düzenlenen birinci maddede bu tarz girişimlerde bulunanların 'vatan haini' statüsüne girecekleri net bir biçimde belirtiliyordu.⁹²⁴

5.8. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

İsyanın yayılması ve beraberinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na yönelik tepkinin artması üzerine Başbakan Fethi Bey parti yöneticilerini özel olarak toplantıya çağırarak bu gergin ortamda faaliyetlerini sürdürmelerinin sakıncalı olabileceğini söylemiş ve partiyi kapatmalarını istemişti. Hatta açık açık "*Size firkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum; kan dökülecektir.*" diyordu.⁹²⁵ Parti Başkanı Kazım Karabekir kurulmuş bir partinin ancak Genel Kongre kararıyla kapatılabileceğini söyleyerek Fethi Bey'e karşı çıkıyor, böyle bir karar almaları durumunda kendilerine yöneltilmiş tüm suçlamaları kabul etmiş olacaklarını söylüyordu.⁹²⁶

Şeyh Sait isyanı hükümeti de ciddi bir kriz içine sokmuştu. Halk Partisi'nin köktencileri yani bir başka deyişle "ılımsız kanadı", hükümetin isyanı bastırmaya yönelik çabalarını yetersiz buluyor, Mustafa Kemal'i de bu görüş doğrultusunda manipüle etmeye çalışıyorlardı. Fethi Bey Hükümeti onlara göre gerekli oranda cesur ve kararlı davranmıyor, ayaklanma hızla yayılırken Fethi Bey bunu hala 'lokal bir başkaldırı' olarak görmeye devam ediyordu. 25 Şubat günü Mustafa Kemal'in başkanlık edeceği Bakanlar Kurulu toplantısına Heybeliada'da dinlenmekte olan İsmet İnönü de davet edilmişti.

⁹²³ Yüceer, **A.g.m.**, s. 962.

⁹²⁴ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 93. Kanununun 1 maddesi şu şekilde değiştirilerek onaylanmıştı: "*Dini ve dinin kutsal kavramlarını siyasi amaçlara esas ya da alet etmek için dernekler kurulması yasaktır. Bu tür dernekleri kuranlar ya da bu derneklere girenler vatan haini sayılırlar. Dini ya da dinin kutsal kavramlarını alet ederek devletin şeklini değiştirmek ve başkalaştırmak ya da devletin güvenini bozmak veya dini ya da dinin kutsal kavramlarını alet ederek her ne suretle olursa olsun halk arasına bozgunculuk ve ayrıcılık sokmak için gerek tek başına ve gerek toplu olarak sözle ya da yazı ile ya da fiilen ya da nutuk söyleyerek ya da yayın yaparak hareketinde bulunanlar da vatan haini sayılırlar*"

⁹²⁵ Yüceer, **A.g.m.**, s. 968.

⁹²⁶ Ateş. **Türk...**, s. 315.

Bu davetin bizzat Atatürk tarafından yapıldığını öğrenen Fethi Bey çok üzülmüştü. Aslında İsmet İnönü'nün yeniden sahneye sürülmesi hükümette yapılacak yeni bir değişikliğin de sinyaliydi.⁹²⁷

2 Mart 1925'te yani Fethi Bey'in Meclis'te oybirliği ile güvenoyu almasından 5 gün sonra, söz konusu gelişmeler Halk Partisi Grubu'na getirildi. Parti içindeki köktenciler bir yandan ayaklanmanın şiddete başvurulması talebiyle bastırılmasını talep ederken, perde arkasında izledikleri strateji ise, isyanı bastırma konusunda başarılı olması durumunda daha çok güçlenecek ve iktidara yerleşecek olan ılımlı Halk Partililerin lideri Fethi Bey'in güçlenmeden iktidardan düşürülmesi idi. İsyanın dizginlenmesi için şiddetin dozunun arttırılmasını talep edenlere direnen Fethi Bey "Ben elimi kana bulamam" dese de Halk Partisi Grubu'ndaki oylamada ılımlı Halk Partililerin 60 beyaz oyu karşı, köktenci Halk Partililerin 94 kırmızı oyu ile hükümetin parti desteğini yitirdiğini görüyordu. Bunun üzerine, ertesi gün Meclis'te, görevi bıraktığını açıklıyordu⁹²⁸ Fethi Bey'in istifası üzerine 3 Mart 1925 tarihinde İsmet İnönü yeniden hükümeti⁹²⁹ kuruyor ve aynı gün 2 çekimser, 23 olumsuz oya karşılık 154 oyla güvenoyu alarak göreve başlıyordu.⁹³⁰

5.9. Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri

Yeni kabine bir taraftan isyanı durdurmak için mücadeleye başlarken diğer taraftan Meclise "Takrir-i Sükun Kanunu" tasarısını getirmişti. Takrir-i Sükun, yani huzuru, düzeni koruma yasasının esasları tek bir maddede toplanmıştı: "*Hükümet, şeriatçılığa ayaklanmaya ve memleketin toplumsal düzenini ve huzur ve sükununu, güvenliğini ve asayişini bozmaya neden olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, girişimleri ve yayınları Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya ve idari olarak yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi eylemcileri hükümet İstiklal Mahkemesi'ne verebilir.*"⁹³¹ İki yıl yürürlükte kalacağı belirtilen yasa sadece isyanın önüne geçilmesini amaçlamıyor, aynı

⁹²⁷ Turgut, A.g.e., s. 240.

⁹²⁸ Goloğlu, Devrimler... , s. 96.

⁹²⁹ Aydemir **Türk III...**, s. 234. "Yeni kabine şöyle teşekkül etti: İsmet Paşa : Başvekil ve Hariciye Vekili, Cemil Bey:Dahiliye Vekili (Tekirdağ M.), Recep Bey : Milli Müdafaa Vekili (Kütahya M.) ,Mahmut Esat Bey : Adliye Vekili (İzmir) , Hasan Bey: Maliye Vekili (Trabzon) , Cenani Bey: Ticaret Vekili (Gaziantep) , İhsan Bey: Bahriye Vekili (Cebelibereket) , Hamdullah Suphi Bey: Maarif Vekili (İstanbul) Sabri Bey: Ziraat Vekili (Saruhan)"

⁹³⁰ Ateş. **Türk...** , s. 315.

⁹³¹ Turan, **Türk III...** , s.117.

zamanda hükümete devrim karşıtı bütün hareketlerle mücadele edebilecek büyük bir yetki ve güç sunuyordu. Hatta öyle ki hükümet bu yasayla zararlı gördüğü yayınları, partileri ve oluşumları anında kapabilecekti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, “Takriri Sükun Kanunu”na yönelik yoğun bir muhalefet politikası izliyordu. Özellikle, söz konusu kanunla Ankara İstiklal Mahkemesi’ne idam yetkisinin verilmek istenmesi muhalefetin önemli bir argümanını oluşturmaktaydı. Oldukça sert tartışmalara sahne olan görüşmelerin neticesinde Takrir-i Sükûn Kanunu oya sunulmuş ve 22 ret oyuna karşı 122 kabul oyu ile kanunlaştırılmıştı. Ardından yeni bir hükümet tezkeresini daha okunmuştu. Bu sefer de olağanüstü durumdan ötürü ilan edilen seferberliğin yürütülebilmesi adına milletin ve cumhuriyetin güvenliğini tehdit eden girişimlerin engellenmesi ve cezai yaptırımın uygulanması adına yeni İstiklal Mahkemeleri kurulabilmesi için onay isteniyordu. Birinci İstiklal Mahkemeleri hareket bölgesinde çalışacak ve vereceği idam kararları için meclis onayı gerekmeyecekti. Merkezi Ankara olmak üzere askeri hareket dışında kalan bölgeleri kapsayacak İkinci İstiklal Mahkemelerinin idam kararları ise meclis onayından geçecekti. Bu öneri de birçok tartışmaya sebep olmuştu.⁹³² Hükümetin bu teklifi de 23 red oyuna karşı büyük çoğunlukla kabul edilmişti.

Takrir-i Sükun’un kabulünden sonra İstiklal Mahkemeleri bilhassa Diyarbakır İstiklal Mahkemesi ayaklanmaya katılanları yargılamaya ve çok sert cezalar vermeye başlamıştı. Diğer yandan cumhuriyeti ve kurucu kadrosunu bir türlü kabullenmeyen ve çok sert eleştiriler getiren basına yönelik de bir operasyon gerçekleştirilmişti. İstanbul’da Tasvir-i Efkâr Gazetesi’nin yerine çıkan Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal Gazeteleri, din neşriyatı yapan Sebilüreşat Dergisi, Orak-Çekiç ve Marksist eğilimli Aydınlık Dergisi, Adana’da Sayha, İzmir’de Sadayı Hak, Trabzon’da İstikbal ve Kahkaha kapatılmıştı.⁹³³

Gazete ve dergilerin kapatılması Meclis’te de büyük tartışmalara neden olmuştu. Bu gazetelerin neden kapatıldığını soran Erzurum Mebusu Rüştü Paşa’ya yanıt veren İçişleri Bakanı bunların Takrir-i Sükun Kanunu’na aykırı yayınlar yaptıklarını söylemişti. Rüştü Paşa, bu yayınların kanunun

⁹³² Goloğlu, **Devrimler...**, s. 105.

⁹³³ Ateş, **Türk...**, s. 316. Aydemir **Tek III...**, s. 239.

yürürlüğünden önce kurulduklarını dolayısıyla da bu yasaya tabi olamayacaklarını öne sürerken hükümetin kendi politikasına ters yayın yapan gazeteleri kapattığını, yolsuzluklara ve olumsuzluklara dair yapılan haberlere tahammül edemediğini, hükümetin ayaklanmanın önüne geçilmesi için aldığı yetkiyi herkesi susturma yönünde kullanamayacağını söylemişti.

Ayaklanma bastırılmış, Şeyh Sait yakalanmış ve bu olaya sebebiyet verenler İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmaya başlanmıştı. Doğu İstiklal Mahkemesi'nin isyana karıştığı gerekçesiyle yargıladığı isimlerden biri de, seferberlik aleyhine propaganda yaptığı iddiasıyla Urfa Mutasarrıfı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyesi Yarbay Fethi'ydi. Siverek'te Karabahçeli Şeyh Eyüp, İstiklal Mahkemesi'nde verdiği ifadesinde Yarbay Fethi'nin kendisine “*Halk Partisi dini batırıyor, biz onu kurtaracak, koruyacağız*” dediğini iddia ediyordu.⁹³⁴ Nitekim Yarbay Fethi'yi beş yıl hapse mahkum eden mahkeme ayaklanma bölgesindeki tüm Terakkiperver Cumhuriyet Partisi şubelerinin kapatılmasına karar vermişti. Bu karar muhalefet partisinin yakında tamamen kapatılabileceği ihtimalini gündeme getirmişti. İstanbul'da, partiye üye toplamak için propaganda çalışması yaparken dinsel öğeler kullanan iki partili tutuklanmıştı. Keza partinin Beykoz Şubesi'nde bazı belgeler ele geçirilmiş ve parti mutemedi tutuklanmıştı.⁹³⁵ Ardından partinin İstanbul ve Ankara İl Merkezlerinde de arama yapılmıştı.

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1925 tarihinde Samsun'da yaptığı konuşmasında yer alan ve hükümetin geçmişteki suçları da izleneceğini, kanunlara karşı gelenlerin cezalandırılacağını ifade eden beyanını kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılayan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi yanıt verme gereği duymuş, Parti Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa (Cebesoy) bir açıklama yaparak yasalara uygun olarak kurulmuş partilerinin yine anayasanın kendilerine verdiği hakkı kullanarak, kanunların sınırları içerisinde muhalefet yaptığını bunun haricinde hiçbir davranışın kendilerine mal edilemeyeceğini söylüyordu.⁹³⁶

Artık sona gelmek üzereydi. Ankara İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın “*irtica niteliğinde yapılan kışkırtma ve*

---

⁹³⁴ Turan, **Türk III...**, s. 131.

⁹³⁵ Ateş, **Türk...**, s.316.

⁹³⁶ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 115.

propagandaların dini ve dinin kutsal kavramlarını politik isteklerine araç yaptıklarının” kanıtlandığını belirterek hükümetin dikkatini çekme gereği duymuştu.⁹³⁷ Savcılık bu kararı ivedilikle hükümete ulaştırmıştı. Bu sırada Doğu İstiklal Mahkemesi de bölgedeki Terakkiperver Parti kuruluşlarının kapatılmasını kararlaştırmıştı. Bakanlar Kurulu, ayaklanmaya katılanların yargılandıkları mahkemenin kararını dahi beklemeden, 3 Haziran 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar vermiş ve kararını o gece yayınlamıştı. 6,5 ay hayatta kalmış Terakkiperver Cumhuriyet Partisi tarihe karışırken, demokrasi düzeninin gereği olan çok partili siyasi hayat da ortadan kalkmış oluyordu.⁹³⁸

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kapatılmıştı kapatılmasına ama Büyük Millet Meclisi çatısı altındaki üyelerine herhangi bir siyasi yasak getirilmemişti. Her ne kadar artık meclisin birer “bağımsız” üyesi olsalar yine de birlikte hareket etmeye, mevcut hükümete birlikte muhalefet etmeye devam ediyorlardı. Örneğin 9 Kasım 1925 tarihli oturumda gerek basın kuruluşlarının gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin somut bir iddia ortaya konmadan kapatılmalarına yönelik tartışmalar yaşanırken İsmet İnönü bir konuşma yaparak Büyük Millet Meclisi’ne düşen görevin “*Cumhuriyetin gücünü göstermek*” olduğunu söylemişti.⁹³⁹ Kazım Karabekir de bunun üzerine söz alarak kapatılan partisinin irticaya destek verdiği iddialarını bir kez daha reddetmişti.

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kapatılmasına rağmen milletvekillerinin hiç kopmadan aynı bir muhalefet partisi gibi hareket etmeleri iktidarı huzursuz ediyordu. Belki partileri ortadan kalkmıştı ama muhalif milletvekilleri hükümete yüklenmeye devam ediyorlardı ve meclis yine gergin toplantılara tanıklık ediyordu. Tam da bu sırada Mustafa Kemal’e İzmir’de düzenlenmek istenen bir suikast deşifre olmuş, bu suikastin organizasyonunda bulunanları belirlemek için geniş bir soruşturma başlatılmıştı. Soruşturmada Mustafa Kemal’e yönelik bu suikast girişimiyle sadece suikastçilerin değil aynı

---

⁹³⁷ Turan, **Türk III...**, s. 134.

⁹³⁸ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 116.

⁹³⁹ Turan, **Türk...**, s. 135.

zamanda kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen isimlerinin de bağlantılı olduğu iddia edilmekteydi.⁹⁴⁰

Kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderlerinin İzmir suikasti ile ilişkilendirilerek tutuklanması kamuoyunda büyük yankı yaratmıştı. Hatta İsmet İnönü de Kazım Karabekir'i kurtarmak için çabalarken neredeyse tutuklanacaktı. Karabekir'in tutuklandığını duyan İnönü kendisinin serbest bırakılması için Başbakan olarak Ankara Emniyet Müdürü'ne talimat vermişti. Oysa ki Başbakan dahil kimsenin İstiklal Mahkemesi'nin verdiği bir karara müdahale etmeye hakkı yoktu. İsmet İnönü, bunu bilmesine rağmen bu riskli girişimde bulunmaktan imtina etmemişti.⁹⁴¹ İstiklal Mahkemesi de kararı infaz ettirmeyen Başbakan İsmet İnönü'nün tutuklanması ve hakkında soruşturma açılması kararı almıştı. Başbakan ile İstiklal Mahkemesi arasındaki bu sürtüşme Mustafa Kemal'in de çok canını sıkıyordu. İsmet İnönü ile görüşerek davranış tarzının İstiklal Mahkemeleri Kanunu'na aykırı olduğunu belirten Mustafa Kemal derhal bu sürtüşmeye son verilmesini istemişti. Mustafa Kemal'in talimatıyla İzmir'e gelen başbakan İsmet İnönü mahkemeye gelerek bazı sanıkların sorgulamalarını dinledikten sonra söz konusu olayın sıradan bir polisiye olay olmadığını, Kazım Karabekir'in tutuklanmasının yerinde olduğunu kabul etmişti. İnönü, İstiklal Mahkemesi'ne bir tezkere yazarak kendilerini güveninin tam olduğunu belirtmişti. Bu tezkere adeta bir özür dilemeydi ve olay bu şekilde kapanmıştı.⁹⁴²

Yargılamaya 26 Haziran'da başlayan İstiklal Mahkemesi suikast girişiminin organize bir olay, Meclisteki II. Grup üyeleri, eski İttihat ve Terakki'ciler ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerince ortaklaşa hazırlanan, hükümeti yıkmayı hedefleyen bir girişim olduğuna hüküm vermişti. 12 Temmuz'da başlayan sanık savunmalarında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez savunma yapmamışlardı.⁹⁴³ İstiklal Mahkemesi kararını yargılamaların başlamasından 23 gün sonra, 26 Ağustos 1926'da açıklamıştı. Sorgulamalar sonunda paşalar suçsuz bulunarak beraat etmişlerdi. Bunda Mustafa Kemal Paşa da etkili olmuştu. Cavit Bey, Dr. Nazım

---

⁹⁴⁰ Turan, **Türk III...**, s. 139.

⁹⁴¹ Atay, **A.g.e.**, s. 167. Falih Rıfkı Atay'a göre ise İnönü özellikle Kazım Karabekir ve arkadaşlarının acele hükme kurban gitmemeleri için Mustafa Kemal'den talimat almıştı.

⁹⁴² Turgut, **A.g.e.**, s. 425,426.

⁹⁴³ Halıcı, **A.g.m.**, s. 106.

Bey, Ardahan milletvekili Hilmi Bey ve Yenibahçeli Şükrü Bey'in kardeşi Nail Bey anayasayı zorla değiştirme suçu işlediklerinden idam cezasına çarptırılmışlardı. Rauf Orbay ile İzmir eski Valisi Rahmi Bey on yıl sürgün cezasına çarptırılırken Salih Bey ve Osman Kahya ise onar yıl hapis cezası almışlardı. Dr. Adnan Adıvar ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın da aralarında buldukları diğer sanıklar beraat etmişlerdi. Böylece suikast ve ona bağlanan İttihatçılar davasında idama mahkum edilenlerin sayısı 18'i bulmuştu. Rauf Orbay yurt dışında olduğundan ve dönmediğinden verilen ceza infaz edilememiş, nitekim kendisi de Cumhuriyet'in 10. Yılı sebebiyle çıkartılan genel afftan yararlanarak ülkeye dönüş yapabiliyordu.⁹⁴⁴ Londra'da bulunduğu için gıyabında yargılanan Orbay kendisini, oradan meclis başkanına yolladığı mektuplarla savunmuştu. Orbay aynı zamanda önde gelen gazetelere de ulaştırdığı savunma mektuplarında hükümetin bu davranışını eleştiriyor, İstiklal Mahkemeleri'ni hukuk dışı olarak nitelendiriyor, suçlanan meclis üyelerinin çoğunun dokunulmazlığının bulunduğu vurgu yapıyordu.⁹⁴⁵

Mustafa Kemal'e İzmir'de gerçekleştirilmek istenen suikastın deşifre olması üzerine yapılan yargılamalar muhalefetin sindirilmesi bağlamında etkili olmuştu. Büyük Millet Meclisi'nin 1. Döneminde doğan muhalefetin önde gelen isimleri, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurucu ve lider kadrosunun önemli bir bölümü, İttihat ve Terakki Partisi'nin uzantıları cezalandırılmış, iktidarın karşısındaki her türlü muhalif unsur susturulmuştu. Böylece İstiklal Mahkemelerine verilen görev de sonlanmış oluyordu. 7 Mart 1925'te kurulan iki mahkeme 2 yıl süresince basın suçlarından, asker kaçaklığına, komünist propagandadan her türlü ayaklanmalara kadar çok geniş bir yelpazede davalara bakarak cumhuriyet ve laik rejimi savunmuş, hükümet tarafından "misyonlarını tamamladıkları" düşüncesiyle 7 Mart 1927'de de kaldırılmıştı. İstiklal Mahkemelerinin görev süresi içinde 2436 kişi yargılanmış ve 368 adet idam cezası verilmişti ve bunlardan 226'sı uygulanmıştı. 525 kişi ise çeşitli hapis, sürgün ve kürek cezasına mahkum edilmişti. Bununla birlikte yargılananlardan 1343'ü ise beraat etmişti.

---

⁹⁴⁴ Halıcı, **A.g.m.**, s. 107.

⁹⁴⁵ Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihi'nde Geçiş Dönemi, (1908-1928)**, Çev: Ergun Aydınoglu, 1.b., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2005, s.10.

Takrir-i Sükun uygulamasının iki yıllık geçerlilik süresi dolmak üzereydi. Hükümet, geçen iki yıllık zaman içinde Takrir-i Sükun Kanunu'nu sayesinde büyük başarılar elde edildiğine, devrimlerin söz konusu yasa sayesinde çok daha hızlı ve başarılı bir biçimde gerçekleştiğine inanıyordu. Başbakan İsmet Paşa söz konusu yasanın yeniden uzatılması talebini görüşürken yaptığı konuşmada bir anlamda özeleştiriyi yapıyor, muhalif siyasi oluşumlara dair yapılan uygulamaların kendilerini de üzdüğünü, bu tasarruflarda bulunmamak için çok çaba sarf ettiklerini ancak ülkenin genel düzenini sağlam temellere oturtabilmek adına meclisin verdiği bu yetkiyi kullanmak durumunda kaldıklarını söylemişti.⁹⁴⁶ Hükümet Takrir-i Sükun Yasası'nın süresini 4 Mart 1929'a kadar 2 yıl daha uzatmıştı.

5.10. Hukuk Sisteminde Revizyon

Her ne kadar bu dönem demokrasinin askıya alındığı bir dönem olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir hukuk devleti olabilmesi yolunda önünü açan birçok yeniliğin yapıldığı, birçok devrimin de hayata geçirildiği bir dönemdi. Ateş'e göre aslında hilafetin sonlandırıldığı, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlıkları'nın Genel Müdürlük haline dönüştürüldüğü ve keza Eğitimin Birleştirilmesi Yasası'nın büyük millet meclisinde kabul edildiği 3 Mart 1924, Türk Hukuk Sistemi'nin revizyonunun başladığı gündü.⁹⁴⁷

Osmanlı Devleti dine dayalı bir hukuk sistemine sahipti ve İslam Hukuku temel alınmıştı. Hukuk kurallarının dört ana kaynağı bulunmaktaydı: “Kuran, Hadis, İcma ve Kıyas.” Din bilginlerinin farklı yorumlarından ötürü adeta dört ayrı hukuk biçimi ortaya çıkmıştı.⁹⁴⁸ Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti, mazide kalan Osmanlı İmparatorluğu'ndan şeriatı baz alan, dinle ilgisi olmayan iki farklı yasa sisteminin uygulandığı, birlik ve düzenden yoksun bir hukuk sistemi devralmıştı. Lozan Barış Görüşmeleri'nde Türk delegasyonu adalet sisteminde gerekli revizyonun yapılacağını teminatını vermişti ve bu amaçla Batılı hukukçulardan oluşan 5 kişilik bir danışma kuruluyla ortak çalışılacaktı. Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın vereceği listede yer alan uzmanlar arasından seçilecek bu heyet Ankara, İzmir ve

⁹⁴⁶ Goloğlu, **Devrimler....**, s.187.

⁹⁴⁷ Ateş, **Türk...**, s. 323.

⁹⁴⁸ Cemalettin Taşkıran, **Atatürk İlke ve İnkılâpları**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.738.

İstanbul'da Adalet Bakanı'na bağlı olarak çalışacak, belirledikleri eksiklikleri ve yanlışlıkları bakanlığa bildireceklerdi.⁹⁴⁹

Osmanlı döneminde kadılar belli bir eğitim almadan görev yapıyorlardı. Ama hukukun evrensel bir bilim olduğu gerçeğinden hareketle Cumhuriyet döneminin hukukçularının çağdaş bir hukuk eğitim almaları önem taşıyordu. Her ne kadar İstanbul Hukuk Fakültesi bu misyonu yerine getirmeye çalışsa da başkentte de bir hukuk fakültesi açılması önem kazandı ve 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi açıldı. Açılıştaki bir konuşma yapan Mustafa Kemal Cumhuriyetin gereksinimlerini karşılayacak yeni yasaları ve hukukçuları ülkeye kazandırma zamanının geldiğini belirtirken eski yasaları kökünden değiştirip, günümüze uygun yepyeni ve çağdaş yasalar yapmayı amaçladıklarını ve bu çabada en büyük desteği de hukuku çağdaş bir biçimde anlamış seçkin hukukçulardan alacaklarını ifade etmişti.⁹⁵⁰

Yabancı hukukun benimsenmesi yerine mevcut hukuk sisteminin ıslahını benimseyen Adalet Bakanlığı bazı komisyonlar oluşturmuştu. Komisyonların çalışma sistemi yeni düzenlemelerin önce fıkıh hükümlerine göre düzenlenmesi bunun yetersiz kaldığı durumlarda ise başka ülkelerde uygulanan sistemlerden esinlenilmesi esasına dayanmaktaydı. Ancak komisyonların hazırladıkları tasarıların devrimin savunduğu değerlerle bağdaşmayacağı anlaşıldığından, dinin etkisinin ortadan kaldırılacağı çağdaş yasaların ruhundan esinlenen yeni bir hukuk sistemi oluşturulma kararı alınmıştı. Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt Türk Devrimi'nin Batı uygarlığını kayıtsız şartsız benimsemeyi amaçladığını belirtiyor, dolayısıyla yeni yasaların olduğu gibi Batı'dan alınması gerektiğine dikkat çekiyordu.

Ankara Hukuk Okulu'nun açıldığı dönemde Adalet Bakanlığı'nın direktifleri doğrultusunda hukuk alanındaki uzmanlar medeni kanun, ceza kanunu, icra ve iflas kanunları üzerinde çalışmalara başladılar. Yeni yasa çalışmaları kapsamında ilk ele alınan "Medeni Kanun" olmuştu. Medeni Kanun, hukukunun temeli olarak kabul edilmekteydi. Medeni Kanun'un hazırlıkları 1924'te başlamıştı. Yirmi altı uzmandan oluşan bir ekip ön dört ay boyunca çalışarak Türkiye Cumhuriyeti'nin medeni kanununu hazırlamışlar

⁹⁴⁹ Turan **Türk III...**, s. 218.

⁹⁵⁰ Ateş, **Türk...**, s. 324

hazırlarken de Batılı ülkelerin medeni kanunlarından esinlenmişlerdi. Fransız Medeni Kanunu kimi hukukçular tarafından çağın gereksinimlerine yanıt vermekten uzak bulunmuş, Avusturya Medeni Yasası'nın ise mutlakiyetçi etkiler içerdiği ileri sürülmüştü. Alman Medeni Hukuku başarılı bir düzenleme olarak uzmanlar tarafından ilgi görse de yalnızca hukukçular tarafından anlaşılabilir çok teknik bir yasa olarak görülmüştü. Oysa 1912'de yürürlüğe giren İsviçre Medeni Yasası'nın en son düzenlenmiş yasa olmasının yanında diğer incelenen Avrupa Medeni Yasalarının yanında en demokratik, ve herkesçe anlaşılabilir şekilde sade olduğu üzerinde karar birliğine varılmıştı.⁹⁵¹ Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un da İsviçre'de okumuş olması da bunda etkili olmuştu. Mahmut Esat Bozkurt sürekli İsviçre Medeni Kanunu'na vurgu yaparak bunun yeni Türkiye'ye çok daha yararlı olacağını savunuyordu.⁹⁵² Son tahlilde, İsviçre Medeni Kanunu Almanca ve Fransızca dillerinden Türkçeye çevrilmiş, yapılan çeviride bazı hususlar belirsizlik içerdiğinden, zaman zaman düzeltmelere de gidilmişti.

Türk Medeni Yasası tasarısı Bakanlar Kurulu'nun 20 Aralık 1925 günkü toplantısında kabul edilmiş ve Meclis Başkanlığına sunulmuştu. Mecliste, tasarının madde madde tartışılması önerilse de Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tasarının bir bütün olduğunu, dolayısıyla da ya tümüyle kabul edilmesi ya da külliyen reddedilmesi gerektiğini söylüyordu. Kısa bir görüşmenin ardından Medeni Kanun 17 Şubat 1926'da kabul edilmiş ve 743 sayılı yasa olarak 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmişti. Medeni Kanun'u kabul eden encümenin başında bir din hukuku bilgini, Eski Şer'iyye Vekili Hoca Mustafa Fevzi Efendi vardı.

Türk Medeni Yasası ile aslında hukuk alanında önemli bir devrim gerçekleştirilmiş, şeriata dayalı hükümler yerine laik bir kanun kabul edilerek, şeri hukukla olan tüm bağ kesilip atılmıştı. Medeni Kanun, eski Türkiye'nin tarihe karıştığının ve yeni bir Türkiye'nin doğduğunun en önemli işaretiydi. Zira devletin laik kimliği hiçbir kanunda, Medeni Kanun'da olduğu kadar kesin ifadelerle ifade edilmemişti.⁹⁵³

---

⁹⁵¹ Turan, **Türk III...**, s.221.

⁹⁵² Arı, **Türk II...**, s.308.

⁹⁵³ Aydemir, **Türk III...**, s.271.

Hatta Adalet Bakanı Bozkurt bu konuda “*Bunun tersi, devletin kabul ettiği dinin esaslarını benimsemeyen kişilerin vicdanlarına karşı zorbalık olur. Özellikle çeşitli dinlerden uyrukları bulunan devletlerde tek bir yasanın bütün topluma uygulanabilmesi için yasanın din ile ilişkisinin kesilmesi ulusal egemenlik için zorunludur.*” diyordu.⁹⁵⁴

Lozan Antlaşması adli kapitülasyonlara son verse de anlaşmanın 48. maddesi Müslüman olmayan azınlıkların bireysel hakları, aile hukuku vs gibi sosyal sorunlarının çözümünde cemaat içi bir özerklik talep ediyordu zira bu tarz sorunların “Mecelle” kapsamında çözümü olanaksızdı. Medeni Kanun’un kabulüyle bu sorun da çözülmüş oluyordu. Hatta Medeni Kanun’un kabulünden sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Müslüman olmayan nüfus Lozan Anlaşması’nın kendilerine tanıdığı haklardan vazgeçerek medeni kanun hükümlerine tabi olmayı seçmişti.⁹⁵⁵ 4 bölüm ve 937 maddeden oluşan Medeni Kanun ile sosyal hayata resmi nikah, tek kişiyle evli olma, aile, miras, şahitlik, kadın-erkek eşitliği vb. gibi çeşitli birçok çağdaş düzenleme getirilmişti. Yine medeni kanun ile kadının güvenliği garanti altına alınırken aile kurumunun da çok daha sağlam temeller üzerine oturması sağlanmıştı.⁹⁵⁶

Bu arada Medeni Kanun’un yanısıra öteki yasaların revizyonuna yönelik çalışmalar da sürmekteydi. 1 Mart 1926’da, İtalyan Ceza Kanunu’ndan alınarak Türkiye Cumhuriyeti’ne adapte edilen Türk Ceza Kanunu kabul edilmiş ve 4 ay sonra 1 Temmuz 1926’da uygulamaya girmişti. 29 Mayıs 1926’da Ticaret Yasası kabul edilmişti. 18 Haziran 1926’da İsviçre’den Neuchatel Kantonu Yasası temel alınarak ortaya çıkartılan Hukuk Mahkemeleri Usulü Yasası kabul edilmiş, 24 Temmuz 1927’de yayınlanarak 3 ay sonra da yürürlüğe girmişti. 4 Nisan 1929’da Alman yasaları örnek alınmak suretiyle hazırlanan Ceza Mahkemeleri Usulü Yasası kabul edilmişti. 13 Mayıs 1929’da yine Alman hukuk sisteminden alınan Deniz Ticaret Yasası onaylanmıştı. Mahmut Esat Bozkurt’un başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan İcra ve İflas Yasası Nisan 1929’da Meclis’te kabul edilmiş ancak 1932’te yeniden düzenlenme gereği duyulmuştu.⁹⁵⁷

⁹⁵⁴ Turan, **Türk III...**, s. 222.

⁹⁵⁵ Ateş, **Türk...**, s. 324.

⁹⁵⁶ Taşkıran, **A.g.m...**, s. 739,740.

⁹⁵⁷ Turan **Türk III...**, s. 223,224.

Aynı dönemde laikliğin yerleşmesi amacıyla da köklü değişikliklere gidilmişti. Her ne kadar halifelik kaldırılmış olsa da 1924 Anayasası'nda devletin dininin İslam olduğu maddesi, cumhurbaşkanı ve milletvekili yeminleri gibi bazı hükümlerin, keza Anayasa'nın 26. maddesinde din işlerinin düzenlenmesinin Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında sayılması gibi hususların laik bir devlet yapısı ile bağdaştırılması mümkün değildi. 10 Nisan 1928 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumunda 269 milletvekilinin oybirliğiyle 1222 sayılı yasa kabul edilerek Anayasa'nın laik devletle çelişen maddeleri değiştiriliyordu. "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır, resmi dili Türkçedir başkenti Ankara'dır" şeklindeki anayasanın 2 maddesinden din bölümü, ve 26. maddedeki Büyük Millet Meclisi'nin görevleri arasında anılan din işlerinin düzenlenmesi hususu yasadan çıkartılmıştı. 16. maddede yer alan milletvekili ve 38. maddedeki Cumhurbaşkanı yemininden "vallahi" ibaresi çıkartılarak, "namusum üzerine yemin ederim" ifadesi eklenmişti.⁹⁵⁸

Yeni hazırlanan yasaları uygulayacak yargıçlara yönelik de "Hakimler Yasası" hazırlanmış ve Ceza Kanunu'nun kabulünden hemen sonra yürürlüğe girmişti. Özellikle bu düzenlemeyle birlikte yargıçlara baskı altında kalmadan karar vermelerini sağlayan "hakim güvencesi getirilmişti."⁹⁵⁹

Avukatlara yönelik de bir dizi düzenleme yapılmıştı. Büyük bir hızla barolar kurulmuş ve avukatlık yapma hakkı sadece baroya kayıtlı olan hukukçulara verilmişti.

Hukuk devrimi bağlamında atılan bir diğer önemli adım da kadın haklarına dairdi. Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı süresince her zaman büyük destek gördüğü kadınlara vefa duygusu içindeydi. Türk kadınının savaş sırasında ülkeye çok büyük yardımları olduğuna inanan Mustafa Kemal kadının artık özgürleşmesi ve erkeklerle eşit konuma gelmesini hedefliyordu. Amacı ileride yeniden özgürlükten mahrum olduğu günlere dönmesine izin vermeyecek şekilde kadına şans tanımak, her meslekte yer vermektir. Kadın, milletvekili, belediye meclis üyesi, hekim, avukat olarak her meslekte kendisini göstermeliydi. Üniversitede erkeklerle birlikte eğitim almalı, seçimlerde oy kullanmalıydı. Kadının bu ilerlemesi karşısında taassup şaşırıp kalmalıydı.⁹⁶⁰

⁹⁵⁸ Ateş, **Türk III...**, s.s. 324,325.

⁹⁵⁹ Turan, **Türk III...**, s.224.

⁹⁶⁰ Atay, **A.g.e.**, s.170.

Nitekim 3 Mart 1924'te kadınlara eşit öğrenim hakkı verilmişti. Medeni Kanun'un kabulünün ardından kadın, sosyal yaşamda, ailede Batılı hemcinsleriyle eş haklar ve özgürlükler elde etmişti ve bunlar da yasal güvence altına alınmıştı. Eğitim almaya başlayan çağdaş Türk Kadını kısa bir süre sonra iş hayatında ve sosyal hayatta varlığını göstermeye başlamıştı. TBMM' de 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Belediyeler Yasası'nın 23 ve 24. maddeleri ile kadınlara belediyelerde seçme ve seçilme hakkı tanınmış oldu. 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nu değiştirilerek kadınlara muhtar veya ihtiyar azası da seçilme yolu açılıyordu. En nihayet 5 Aralık 1934'te Türk kadını milletvekili seçme ve seçilme özgürlüğünü elde etmişti ve 1935 seçimlerinde ilk defa seçime giren kadınlardan 18 tanesi milletvekili olarak görev almaya hak kazanmıştı.⁹⁶¹

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin görev süresi 1927 Temmuz'unda sona ermişti. Gündemdeki tüm tasarılar ve teklifler görüşülüp karara bağlanmıştı. Yasa gereği ve Ali Çetinkaya'nın verdiği önergeyle, 26 Haziran 1927'de, dördüncü yılın sonunda, yeni dönem için ülke genelinde milletvekilliği seçimine gidilme kararı alınmıştı. 1923 seçimlerinde oluşan meclisin içinden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi bir muhalefet partisinin çıkması üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası bu sefer daha titiz davranmaya kararlıydı. Meclis dağılmadan önce bir tüzük değişikliğine giden parti grubu, aday belirlemede Büyük Divan'ın İdare Heyetleriyle yazışması uygulamasını değiştirmiş, bu yetki tamamen Mustafa Kemal'e verilmişti.⁹⁶² Seçimlere yönelik 26 Haziran 1927'de bir bildiri yayınlayan Mustafa Kemal, CHP'yi 'bağımsızlık savaşının sonucu olan bir örgüt' olarak nitelmiş, askeri zaferlerin ardından sosyal hayatı ve ülkenin geleceğini yönlendirecek düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu, kendisinin de partisiyle birlikte bu reformları yerine getirmek için çaba sarf ettiğini belirtmişti. Mustafa Kemal CHP'nin farkının halkın eğilimlerini ve taleplerini değerlendirmedeki yeterliliği olduğunu iddia etmişti. Bildirinin sonunda millete olan inancını bir kez daha yineleyen Mustafa Kemal halktan CHP'ye oy vermesini.⁹⁶³

---

⁹⁶¹ Taşkiran, **A.g.m.**, s. 741,742.

⁹⁶² Aydoğan, Mahmutoğlu, **A.g.m.**, s. 119.

⁹⁶³ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 579,580.

Seçime gidilirken CHP'den aday olacakların uymaları gereken koşulları içeren bir genelge yayınlanmıştı. Mustafa Kemal'in imzasıyla 29 Ağustos'ta CHP örgütlerine gönderilen genelgede 5 husus yer almaktaydı. Birinci maddede milletvekillerinin özel ticari faaliyetlerinde (tarım, sanayi vs.) devletin resmi kanunlarına tabi olacaklarına vurgu yapılırken, siyasi nüfuzların bireysel ticari faaliyetler için kullanılarak milletvekilliği görevine gölge düşürülmemesine parti yönetimince özel özen gösterileceği belirtiliyordu. İkinci husus olarak sermayesinin çoğu devlete ait olan kurum ve şirketlerin, tekel özelliğine sahip teşebbüslerin yönetimlerine milletvekillerinin atanmayacağına altı çiziliyordu. Üçüncü koşul olarak Meclis Başkanı'nın ve başkan vekillerinin, bakanların, CHP Genel Sekreterinin, grup başkanının, başkanvekillerinin ve parti müfettişlerinin kamu teşebbüslerindeki veya özel teşebbüslerdeki görevlerinden ayrılacakları, hissedar olmalarının ise ancak yasaların izin verdiği şekilde ve oranda mümkün olacağı belirtiliyordu. Aynı genelgenin dördüncü maddesinde seçilecek milletvekillerinin devam hususuna özel göstermeleri gerektiği, devam hususunun parti Genel Başkanlığı tarafından dikkatle takip edileceği ve beşinci ve son maddede ise aday olacakların ve seçilecek milletvekillerinin bu koşulları önceden kabul etmiş oldukları belirtiliyordu.⁹⁶⁴

Bu genelge parlamenter sistemle yönetilen ülkelerin çoğunda yaşanan, günümüzde de örnekleri görülen kimi aksaklıkların ve/veya milletvekilliği imtiyazlarının kötüye kullanmak isteyenlerin daha o yıllarda sıkıntı yarattığı ve partinin bu duruma müdahale etme gereksinimi duymasının bir sonucuydu. Bu genelge milletvekillerinin güçlerini kişisel amaçları için kullanmalarının önüne geçmeyi, sermaye ve çıkar gruplarıyla ilişkilerinin yaratacağı rahatsızlığı önlemeyi, meclise devamlarını ve parti disiplinine uyumlu çalışmalarını sağlamayı amaçlıyordu.⁹⁶⁵

Öte yandan önceki dönemde milletvekillerinin bir kısmının Büyük Millet Meclisi'ndeki yasama görevlerine devamlarının az olması veya oylamaya katılmadıkları hususu dikkat çekmiş ve eleştiri konusu olmuştu. Bu durum Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılmasına ve İstiklal Mahkemeleri'nin yargılamalarına bir tepki, yani sessiz muhalefet olarak da

⁹⁶⁴ Atatürk Tamim..., s.581.

⁹⁶⁵ Turan, Türk III..., s.278,279.

görülmekteydi. Söz konusu durumun önüne geçebilmek için milletvekillerinin ödeneğe hak kazanmalarının meclise devamlarıyla mümkün olabileceğine genel kurul tarafından karar verilmişti.⁹⁶⁶

Ağustos ayında yeni seçimler yapılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Musevilere de seçimlerde aday olma hakkı tanınırken, Cumhuriyet Halk Fırkası dışında başka bir parti olmadığından dileyenlerin bağımsız aday olabilmeleri için çağrıda bulunulmuştu. 1 Eylül 1927'de çalışmalarına başlayan üçüncü Büyük Millet Meclisi'ne Cumhuriyet Halk Partisi, 316 mebusla ve tek parti halinde gelmişti, Gerek Birinci Meclisin muhaliflerinden, gerekse dağıtılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası faal üyelerinden hiç kimse yeni meclise seçilememişti. Mustafa Kemal yayınladığı genelgede CHP adayı olarak açıkladığı isimlerin kazanmasından duyduğu mutluluğu ifade ediyordu.

Büyük Millet Meclisi'nin 3. Dönem çalışmaları yeni seçilen milletvekillerinin yemin etmeleriyle, 1 Kasım 1927'de başlamıştı. 208 mebusun oybirliği ile Mustafa Kemal yeniden Cumhurbaşkanı seçilmişti. 316 vekilden ancak 208'inin oylamada bulunması devam sorununun yayınlanan genelgeye rağmen sürdüğünü göstermekteydi.⁹⁶⁷

Aynı gün, İsmet İnönü Başkanlığındaki hükümet de istifasını vermiş, Mustafa Kemal, yeni hükümetin kurulması için görev verdiği İnönü'nün açıkladığı kabineyi onaylamış ve yeni Bakanlar Kurulu da oluşmuş oldu. Denizcilik Bakanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandığından, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının da İktisat Bakanlığı adı altında birleştiğinden bu bakanlıklara atama yapılmamıştı. Yeni hükümet⁹⁶⁸ güvenoyu alarak görevine başlamıştı.

İsmet İnönü, Meclis'in 3 dönemine çok rahat başlamıştı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, muhalif milletvekilleri de meclise veda etmişti. Muhalefetin olmaması İsmet İnönü'nün istediği gibi yönetim sergilemesine

---

⁹⁶⁶ Turan, **Türk III...**, s. 279.

⁹⁶⁷ Turan, **Türk III**, s. 287.

⁹⁶⁸ Goloğlu, **Devrimler...** s.s. 196,197. Yeni hükümet şu isimlerden oluşmuştu “*Başbakan İsmet Paşa (İnönü) – Malatya, Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) – İzmir, Milli Savunma Bakanı M. M. Abdülhalik (Renda) – Çankırı, Denizcilik Bakanı V. M. Abdülhalik (Renda) – Çankırı, İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) – Muğla, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) – İzmir, Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) – İzmir, Eğitim Bakanı M. Necati – İzmir, Bayındırlık Bakanı Behiç (İstanbul), Tarım Bakanı Rahmi (Köke) – İzmir, Ticaret Bakanı V. Rahmi (Köke) – İzmir, Sağlık ve Sos. Y. Bk. Dr. Refik (Saydam) – İstanbul*”

olanak veriyor ama bu denetimsizlik ve keyfi idare şekli Atatürk'ü çok rahatsız ediyordu.⁹⁶⁹

1930'da dünyaya hakim olan ekonomik darboğaz Türkiye'yi de etkilemişti ve halkta huzursuzluk hakimdi. Özellikle ihracata yönelik üretimin ağırlıkta olduğu Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de ekonomik bunalım gittikçe ağırlığını hissettirmeye başlamıştı. Fiyatlar neredeyse dibe vurmuştu ancak buna rağmen ürünlere alıcı bulunamıyordu. Ekonomisi ihracata bağlı şehirlerde büyük bir ekonomik sıkıntı baş göstermişti. Orta ve Doğu Anadolu'da geçimini hububata ve hayvancılığın bağlayan köylerde ve şehirlerde halkı büyük sıkıntı içindeydi.⁹⁷⁰

Toplumdaki huzursuzluk, Büyük Millet Meclisi'ne de adeta "durgunluk" olarak yansımıştı ve milletvekillerinde bir isteksizlik, bir sessizlik hakimdi. Hemen hemen hiçbir konuda milletvekilleri karşı görüş bildirmiyor, aleyhte ya da çekimser oy dahi kullanılmıyordu. Neredeyse tüm kararlar, tüm kanun tasarıları oturuma iştirak eden tüm milletvekillerinin oybirliğiyle kabul ediliyordu. Örneğin 1930 yılının Mayıs ayında Meclis'te kabul edilen 75 kanun da aleyhte veya çekimser tek bir oya bile rastlanmaksızın, oybirliğiyle kabul edilmişti. Bunun yanında, tüm oylamalarda 100-150 milletvekili koltuğu boş kalıyor, milletvekilleri toplantılara iştirak etmiyor, adeta bir tür 'sessiz tepki' ortaya koyuyorlardı. Meclis'in dinamik yapısı yerini renksiz, heyecansız oturumlara bırakmıştı. Ayrıca 1930 yılının başında basına yansıyan yolsuzluk ve rüşvet iddiaları, dış ülkelerdeki dikta söylentileri artarak sürmekteydi.⁹⁷¹

Bu siyasi durgunluğun ilk belirtisi aslında 1927 seçimlerine katılımın çok düşük olmasıydı. Seçimlere tek parti ve tek liste halinde gidilmesi halkın seçimlere yönelik heyecanının düşmesine neden oluyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın gösterdiği adaylar Ankara'daki memurlar arasından, dar ve profesyonel bir siyasetçi çevresinden belirleniyordu. Halk gerçekte seçim bile denemeyecek bu göstermelik seçimlere ilgisini yitirmiş, sandık başına gitmemeye başlamıştı. Seçimlere katılanların sayısı yüzde 25'i bile bulmuyordu.⁹⁷²

---

⁹⁶⁹ Turgut, **A.g.e.**, s. 255.

⁹⁷⁰ Aydemir, **Tek III...**, s. 407.

⁹⁷¹ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 235.

⁹⁷² Serap Tabak, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 996.

Öte yandan CHP ile halk arasında da önemli bir kopukluk yaşıyordu. CHP dar bir bürokrat grup ile bu gruba menfaatleri gereği bağlı olan mahalli ve taşralı taraflardan oluşan bir görüntü arz etmekteydi. CHP'nin İl Başkanları ne merkezin ne de halkın benimsediği insanlardı. Denetimden uzak bir parlamentonun keyfi uygulamaları neticesinde ekonomik sıkıntılar ve paralelinde halkın hoşnutsuzluğu daha da derinleşiyor, halk CHP'den daha da uzaklaşıyor, başka bir muhalif parti olmadığı için de içten içe homurdanmaya başlıyordu. CHP üyesi olmak demek bir anlamda hükümetten ve siyasi erkten şahsi beklenti içinde olmakla eşdeğer görülüyordu. CHP halktan hızla uzaklaşan bir partiye dönüşmüştü ve bu durum partinin istikbalini de tehdit eder hale gelmişti.⁹⁷³

Ülkedeki hoşnutsuzluk Mustafa Kemal'in de gözünden kaçmıyordu. Ekonominin kötü gidişatından da çok rahatsızdı. Hükümet yaşanan ekonomik krizi devletçi ekonomi politikalarıyla çözeceğine inansa da izlediği siyaset halk tarafından tamamen benimsenmiş değildi. Halk, şikayet, dilek ve isteklerini CHP üst yönetimine iletmekte zorlanıyor, partinin yerel örgütleri ise halkın serzenişlerini duymuyor, duymak istemiyor dolayısıyla da millet sesini duyuramıyordu.⁹⁷⁴ Mustafa Kemal ülkeyi geziyor, asker sivil, partili partisiz toplumun her kesiminden insanlarla görüşüyor, şikayetleri bizzat dinliyor ve tek parti yönetiminin bu ülkenin derdine derman olamayacağı görüşü iyice belirginleşiyordu.⁹⁷⁵ Batılı ülkelerde Türkiye'nin tek partili sistemine yönelik eleştiriler de Atatürk'ü kızdırmaktaydı. Mevcut tek partili sistemin Batılı demokrasilerin çok gerisinde olduğunu iddia eden Avrupa Basını Türkiye Cumhuriyeti'ni tek partili sistemden ötürü görünüşte Batılı ancak özünde doğulu olmakla itham ediyordu. Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Joseph Grew de tek parti sisteminin Türkiye için aşağılayıcı bir durum olduğunu, Mustafa Kemal'in Türkiye'nin yönetimine dair yapılan bu yorumlardan hiç hoşlanmadığını belirtiyordu.⁹⁷⁶

Aynı günlerde, İzmir'de yayınlanan Serbest Cumhuriyet Gazetesi'ne bir demeç veren Mustafa Kemal cumhuriyet devrinde yetişen nesillerin özgür bir siyasi hayat yaşayacaklarını, bu özgürlüğün ise birden fazla partinin

⁹⁷³ Aydemir, **Tek III...**, s. 406.

⁹⁷⁴ Halıcı, **A.g.m.**, s.117.

⁹⁷⁵ Topuz, **A.g.e.**, s. 255.

⁹⁷⁶ Serap Tabak, **A.g.m.**, s.993.

mevcudiyetiyle mümkün olacağını iddia ediyordu. Bir siyasi partinin güçlenmesinin ve ülkeye faydalı çalışmalar yapmasının ancak karşısında bir rakip partinin mevcudiyetiyle mümkün olabileceğine vurgu yapan Mustafa Kemal, İngiltere, Amerika ve Fransa gibi ülkelerin ileri düzeye ulaşmış refah ve medeniyet seviyelerinde farklı siyasi partilerin çetin mücadelelerinin etkili olduğunu öne sürüyordu.⁹⁷⁷

5.11. Yeniden Çok Partili Hayat Denemesi: “Serbest Cumhuriyet Fırkası”

Mustafa Kemal bütün bu sorunların tek parti yönetimi ile çözülemeyeceğini anlamıştı. CHP'nin halktan kopuk yönetim anlayışından ötürü Mustafa Kemal kamuoyunun düşüncesini öğrenemiyor, halkın tepkisini dışa vuracağı yollar tıkalı olduğundan ortam geriliyor, baskı altındaki basın da kendisini ve halkı yanlış yönlendiriyordu. Halk arasında tansiyon yükselirken vekiller kendisine durumu güllük gülistanlık olarak yansıtıyor, yanlış bilgilendiriyor, politika ve strateji belirlemede sorun yaşıyordu. Artık parlamentoda eleştiriye ve yeni bir muhalif partiye ihtiyaç duyulduğu gerçeği bizzat Mustafa Kemal tarafından kabul ediliyor ve dillendiriliyordu.⁹⁷⁸ Mustafa Kemal muhalefeti ve basını baskı altında tutmanın bu sürecin yönetiminde etkili olmayacağını anlamış, yegane akılcı ve etkili önlemin yeniden çok partili hayata dönmek olacağına inanmıştı. Hoşnut olmadığı Terakkiperver Cumhuriyet Partisi olayının tekrar yaşanmaması adına bu sefer muhalefet partisini kendi elleriyle ve bizzat güvendiği bir kadroya kurdurtacaktı.

Mustafa Kemal Türkiye'deki muhalefet partilerini çok iyi analiz etmişti, muhalefet partilerinin nasıl kurulduklarını, ülkede nasıl ikilik yarattıklarını ve bunların nelere yol açtığını biliyordu. Dolayısıyla kurulacak partinin “denetleme” misyonunu yerine getirirken ülkeyi parçalamamasına, bölmemesine de dikkat edilmesi gerektiğine inanıyordu. Hatta Kılıç Ali'nin anılarına göre Mustafa Kemal Cumhurbaşkanlığı görevinden çekilmeyi, partisinin başına geçerek, muhalefet partisinden bizzat karşısında durarak bir şekilde iktidar muhalefet dengesini sağlamayı hedefliyordu. Cumhurbaşkanlığı

---

⁹⁷⁷ Necdet Ekinçi, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını**, Türkler Ansiklopedisi, C.16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1013.

⁹⁷⁸ Kinros, **Atatürk...**, s.677.

görevine halkın seçtiği birisinin geçmesinin halka bu makamın ebedi bir imtiyaz yaratmayacağını göstermesi bağlamında önemli olduğuna inanıyordu.

1930 yılı yaz aylarında Paris Büyükelçisi Fethi Bey (Okyar) iki aylık iznini geçirmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Yalova'da Necmettin Molla Köşkü'nde bulunan Mustafa Kemal'i ziyaret etmişti. Hatta bu ziyaret öncesinde Rize Mebusu Fuat (Bulca) Bey Fethi Okyar'ı "*Sana bir muhalif fırka kurdurtacaklar. Sakın bu teklife kapılma, yazık olur sana*" diye uyarma gereği görmüştü.⁹⁷⁹ Mustafa Kemal'in misafiri olan Fethi Bey sürekli Fransa ve İngiltere'de gözlemlendiği parlamento çalışmalarından, siyasi aktivitelerden bahsediyor, çok partili hayatın Batılı ülkelerdeki uygulanma esaslarını aktarıyordu. Hatta İnönü Hükümeti'nin de devletçi politikalarını eleştiren Fethi Bey hükümetin dış borçları ödememek yolundaki tavırlarının ülkenin dış piyasalardaki itimadını sarstığını, bu tutumun ülkeye kredi girişini önemli oranda baltalayacağını, hükümetin maddi gücünün çok üzerinde yatırımlara kalkıştığını, bu yüzden arttırılan vergilerin, zaten ekonomik sıkıntı içindeki halkın sermayesini tükenme noktasına getirdiğini öne sürüyordu.⁹⁸⁰

Görüşmelere zaman zaman Başbakan İsmet İnönü ve Meclis Başkanı Kazım Paşa da katılmıştı. İsmet İnönü, kurulacak bir muhalefet partisinin içte ve dışta olumlu bir etki yaratacağını, bundan hükümetin de olumlu anlamda etkileneceğini savunurken TBMM Reisi Kazım Paşa ise, muhalefetin önce partide yapılmasını, bir süre böyle devam edilmesini, ilerleyen zamanlarda yeni muhalif partilerin kurulmasının daha doğru olacağını iddia etmiş, ama bu görüşü Mustafa Kemal ve İnönü tarafından kabul görmemişti.

Fethi Okyar'ın mevcut hükümete yönelik eleştirilerini ve önerilerini dinleyen Mustafa Kemal kendisinden bir muhalefet partisi kurup başına geçmesini istemişti. Bu teklif, yeniden Paris'e geri dönüp Büyükelçilik görevine devam etmeyi planlayan Fethi Okyar'ı ilk başta tedirgin etmiş, kendisine yönelik bu teklife temkinli yaklaşmayı tercih etmişti. Hatta başlarda İsmet Paşa'nın içtenliğine inanmadığını, bir vesile yaratıp Mustafa Kemal ile arasını açmayı deneyeceğini düşünerek, reddetmişti.⁹⁸¹

---

⁹⁷⁹ Tabak, **A.g.m.**, s. 997.

⁹⁸⁰ Halıcı, **A.g.m.**, s. 117,118.

⁹⁸¹ Tabak, **A.g.m.**, s. 997.

Liberalizme yürekten inanan Fethi Bey, Türkiye'deki tek partili meclisin ülkeyi Batılı anlamda bir demokrasiye taşıyamayacağını farkındaydı. Ekonomiye büyük ilgi duyan, hatta Malta'da sürgündeyken Maynard Keynes'in bir kitabını Türkçeye çeviren Okyar Türk Ekonomisi'nin İsmet İnönü'nün katı devletçiliğiyle değil, liberal politikalarla düzlüğe çıkacağı kanaatindeydi. İşte bu yüzden, Mustafa Kemal kadar İsmet İnönü'nün de ısrarları neticesinde muhalif bir partiyi kurma teklifini kabul etmek durumunda kalmıştı.⁹⁸²

Fethi Bey, bu partiyi Mustafa Kemal'in isteği ve onayıyla kurduğuna dair bir yazılı teminat, belge istemişti. Mustafa Kemal 8 Ağustos 1930 günü akşamı, İsmet İnönü'nün de hazır bulunduğu bir toplantıda yeni bir parti konusunu bir kez daha tartışıp son kararını vermişti. Fethi Bey ile aralarında birer mektubun yazılıp verilmesi kararlaştırılınca da mektupların metni hazırlanmıştı. Fethi Bey, Mustafa Kemal'den her iki fırkaya karşı tarafsız ve eşit davranmasını, mevcut hükümetin yeni kurulacak partiye hoşgörü ile yaklaşmasını, baskı kurmamasını istemişti. Mustafa Kemal, Fethi Bey'in "*Cumhurbaşkanı olarak tarafsız kalması*" ricası üzerine de kendisine tarafsız davranacağına dair söz vermişti.⁹⁸³ Ayrıca gerek Mustafa Kemal, gerekse İsmet İnönü yeni kurulacak partiye her türlü desteğin sağlanacağı hususunda Fethi Bey'e garanti vermişlerdi. Mustafa Kemal ise Fethi Bey'den bir tek rejimin temel ilkelerinin korunması hususunda garanti istemişti. Tüm konularda uzlaşma sağlandıktan sonra yeni muhalif partinin kurulması için bir engel kalmamıştı. Partinin ismi de bizzat Mustafa Kemal tarafından "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*" olarak belirlenmişti.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması için gerekli maddi desteği de bizzat Mustafa Kemal sağlamıştı. Fethi Bey yeni partinin Genel Başkanı olacaktı. Bir kurucu heyet oluşturulmuştu. Mustafa Kemal'e en yakın isimlerden, mevcut hükümete yönelik ağır eleştiriler getirmekten çekinmeyen Nuri Conker, Atatürk'ün onayıyla Genel Sekreterliğe aday gösterilmişti. Kurucuların arasında en etkili isimlerden biri de Ağaoğlu Ahmet Bey'di. Serbest Fırka'nın kuruluşunda en dikkat çekici olaylardan biri teminat mektubu hususuydu. Parti kurulma safhasındayken Ağaoğlu Ahmet Bey, Fethi Bey'e "*teminat alıp almadığını*" sorma gereği duymuş, Fethi Bey ise Mustafa Kemal

⁹⁸² Kinross, *Atatürk...*, s.679.

⁹⁸³ Ekinci, *A.g.m.*, s. 1015.

ile aralarındaki mektuplaşmanın yayınlanacağını ve bunun bir teminat ya da sözleşme gibi kabul göreceğini beyan etmişti.⁹⁸⁴ Bu mektuplar adeta Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında bir mukavele işlevi görecekti. Serbest Fırka daha resmen kurulmadan önce hükümeti gereksiz harcamalar ve halka getirdiği ağır vergiler yüzünden suçlamaya başlamıştı. Hükümet-muhalefet arasında sert tartışmaların yaşanacağını en baştan belliydi.⁹⁸⁵

Fethi Bey, Serbest Fırka'nın Ağaoğlu tarafından ilk eskizi hazırlanan ve Okyar, N. Conker, Reşit Galip ve Tahsin Uzer tarafından revize edilen program taslağını Mustafa Kemal'e sunmuştu. Partinin programı çok kısaydı ki bunda hem programın çok çabuk hazırlanmış olması hem de ağırlıklı olarak CHP'nin uygulamalarına muhalefet etme amacının bulunması önemli faktörlerdi. Hatta basın bu neden böyle kısa bir program hazırlandığı sorusuna Fethi Okyar "*Program bugün şiddetle hissedilen ihtiyaçları tatmin edecek ve mevcut sıkıntılara çare bulacak tedbirleri içeren bir tatbikat ve icraat programıdır. Binaenaleyh, öyle zannedildiği gibi uzun nazariyelerle dolu değil, kısadır.*"⁹⁸⁶ yanıtını vermişti. Kılıç Ali anılarında programı inceleyen Mustafa Kemal'in taslağı çok uzun bulduğunu, birçok maddesini gereksiz görüp sildirdiğini ve 5-6 maddelik bir broşüre dönüştürdüğünü söylemektedir.⁹⁸⁷

Serbest Cumhuriyet Fırkası programında Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerine bağlı kalacağını ifade ediyordu. Partinin programında, ekonomide liberal politikaların izleneceği, yabancı girişimcilerin önlerinin açılacağı, vergilerde indirimle gidileceği, devlet bütçesinin daha rantabl kullanılacağı, girişilen büyük devlet yatırımlarının vatandaşa getireceği ekonomik yükün hafifletileceği, üreticinin menfaatleri ve beklentileri ışığında Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılacağı, rüşvet ve suistimal iddialarının ciddi bir biçimde soruşturulacağı, hür teşebbüsün özendirileceği, hukuk sistemindeki eksikliklerin ivedi bir biçimde giderilip mahkemelerin daha çabuk sonuç almalarının sağlanacağı da vurgulanıyordu.⁹⁸⁸ Parti programında ayrıca tek dereceli seçim ve kadınlara da seçilme hakkının tanınması hususu vardı. Dış politikada da tüm devletlerle samimi dostluk ilişkilerinin kurulması

---

⁹⁸⁴ Aydemir, *Tek III...*, s.412.

⁹⁸⁵ Turan, *TDT*, s. 296.

⁹⁸⁶ Ekinci, *A.g.m.*, s.1015.

⁹⁸⁷ Turgut, *A.g.e.*, s.262.

⁹⁸⁸ Halıcı, *A.g.m.*, s. 118.

öngörülüyordu. Fethi Bey, partisinin 11 maddelik programıyla kuruluş dilekçesini 12 Ağustos'ta İstanbul Valiliği'ne iletmış, Serbest Cumhuriyet Partisi resmen kurulmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu siyasette yeni partilerin kurulmasını da motive etmiş, benzer oluşumlara ilham kaynağı olmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hemen ardından, Adana'da Ahali Cumhuriyet Partisi kurulmuştu.⁹⁸⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın etkili bir konuma gelebilmesi için Mustafa Kemal bizzat bazı milletvekilleri ile görüşüp yeni kurulan partiye geçmeleri için onları ikna ediyordu. Ancak mebuslar Serbest Fırka'ya geçme konusunda tereddüt içindeydiler. Beş yıl süren tek parti yönetiminin ardından muhalefet etmek milletvekillere tuhaf ve aykırı geliyordu. Ayrıca yeni bir partiye katılıp Mustafa Kemal'e ve partisine yönelik muhalefet etmeleri durumunda kendilerine bir zarar gelmeyeceği hususunda teminat istiyorlardı. Mustafa Kemal mücadelenin nasıl gelişeceğini kendisinin de merak ettiğini belirterek milletvekillere garanti vermişti.⁹⁹⁰

CHP Milletvekillerinin bir kısmı ise Mustafa Kemal'in İnönü'yü mü Fethi Bey'i tutacağı hususunda tereddüt yaşadıklarından Serbest Cumhuriyet Partisi'ne geçme tekliflerine temkinli yaklaşmaktaydı. Hatta Atay'a göre Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Partisi'ne destek vereceği kesinlik kazansaydı herkes akın akın yeni partiye geçecekti.⁹⁹¹ Aydemir'e göre ise Meclis ile İnönü'nün arasında asla sıcak bir bağ kurulamamıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın devamlı olacağı hissedilse ve Atatürk'den çekinilmese mecliste büyük çoğunluk Fethi Bey'in etrafında kenetlenecekti.⁹⁹²

9 Ağustos'ta Kütahya Mebusu Nuri Bey, Erzurum Mebusu Tahsin Bey ve Reşit Galip Bey, 10 Ağustos'ta ise Yalova'da Mustafa Kemal'e ziyarette bulunan Ankara Mebuslarından Talat Bey ile Mustafa Kemal'in kardeşi Makbule Hanım Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmışlardı.⁹⁹³ 24 Ağustos 1930'da ise yine Atatürk'ün isteğiyle Emin, Naki, Rasim, İbrahim ve Asaf Beyler de yeni partiye geçmişlerdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası tüzüğünün 16. Maddesi uyarınca oluşturulan bir

---

⁹⁸⁹ Turan, **Türk III...**, s. 298.

⁹⁹⁰ Kinross, **Atatürk...** s. 680.

⁹⁹¹ Atay, **Çankaya...**, s.192.

⁹⁹² Aydemir, **Tek III...**, s. 416.

⁹⁹³ Turgut, **A.g.e.**, s. 261.

başkan, bir sekreter, bir sayman dokuz üyeden oluşan yönetimi şu şekilde belirlenmişti: “Genel Başkan Gümüşhane Mebusu Fethi (Okyar) Bey, Genel Sekreter Kütahya Mebusu Mehmet Nuri (Conker) Bey, Erzurum Mebusu Tahzin (Uzer) Bey, Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Elâziz mebusu Nakiyettin (Yücekök) Bey, Niğde Mebusu Ali Galip Bey, Kütahya Mebusu İbrahim (Dalkılıç) Bey, Sinop Mebusu Refik İsmail (Kalkmacı) Bey, İstanbul Mebusu Süreyya (İlmen) Paşa, Bursa Mebusu Seniğ (Hızıroğlu) Bey, İstanbul Mebusu Ali Haydar (Yuluğ) Bey, Kars Mebusu Ahmet (Ağaoğlu) Bey. Ankara Mebusu Talât (Sönmez) Bey ile Bilecik Mebusu Rasim (Öztekin) Bey Serbest Cumhuriyet Partisi’ne geçmiş ama yönetsel bir görev almamışlardı. Aydın Mebusu Reşit Galip Bey de Serbest Fırka’ya geçmesine rağmen, parti kapanmadan Cumhuriyet Halk Partisi’ne geri dönmüştü.⁹⁹⁴

Serbest Cumhuriyet Fırkası ilk kurulduğunda siyasi hava son derece olumlu ve ılımlıydı. Mustafa Kemal partinin kurulması için bizzat devreye girmiş, Başbakan İsmet İnönü de yeni bir partinin teşekkülünü çok olumlu karşıladığını belirtmişti.⁹⁹⁵ Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası’na biçilen görev; iktidarı yani CHP’yi denetlemek, muhalefet yapmak, alternatif politikalar üretmekti. Atatürk’ün de düşündüğü muhalif parti parlamentoda küçük bir grup olmalıydı. Muhalif parti hükümetin programlarına ve projelerine alternatif yollar ve projeler önerecekti, akşamları Çankaya’da buluşulacak, sofrada hararetli tartışmalar yaşanacak ve en nihayet bu münazaralardan bir sonuç çıkacaktı.⁹⁹⁶ Fethi Bey’in amacı ise farklıydı, sadece muhalefet etmek değil partisini iktidara getirmek istiyordu. Nitekim Fethi Bey düşüncesini asla gizlemiyor, her fırsatta çevresindekilere “*Elbette iktidara geleceğiz.*” diyordu.⁹⁹⁷ Hatta bu ihtiraslı çıkışları Atatürk’ten de zaman zaman tepki görmekteydi.⁹⁹⁸ SCF’den beklenen ve SCF’nin beklentisi arasındaki bu fark kısa süre içinde siyaseten olumlu havanın yerini gerginliğe bırakmasına neden olacaktı.

---

⁹⁹⁴ Tabak, **A.g.m.**, s.998.

⁹⁹⁵ Ekinci, **A.g.m.**, s.1015.

⁹⁹⁶ Akyol, **A.g.e.**, s. 164.

⁹⁹⁷ Turgut, **A.g.e.**, s. 262.

⁹⁹⁸ Turan, **Türk III**, s. 299.

Fethi Bey, İsmet İnönü Hükümeti'ne karşı çok yoğun bir muhalefet başlatmıştı. Gerek Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalarda, gerekse basına verdiği demeçlerde eleştiri dozunu oldukça yükselten Fethi Bey hükümetin iyi niyeti hususunda bir endişe taşımadıklarını ama hiç kimsenin tüm yaptıklarının doğru olmayacağını, herkesin hatalar yapabileceğini de kabul etmek gerektiğinin altını çiziyordu. Özellikle hükümeti uyguladığı ekonomi politikalar üzerinden köşeye sıkıştırmayı amaçlayan Okyar hükümetin yedi yıldır attığı her adımın ülkeyi aşama aşama bir ekonomik açmaza soktuğunu, vergi sisteminin çok kötü olduğunu, iktidarın halkı hiç düşünmediğini, köylüyü ve çiftçiyi bitme noktasına getirdiğini iddia ediyordu.⁹⁹⁹

Koşullar da Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kısa zamanda gelişip güçlenmesi için son derece uygundu. Yapılan devrimlere tepkili, ancak seslerini duyuracak bir muhalif parti olmadığı için beklemede kalan bir kesim vardı. Hükümetin ekonomi politikaları toplumda derin bir huzursuzluk yaratmıştı. Her zaman CHP'ye destek veren üretici kesim de CHP'ye sırtını dönmüştü. Tek Parti rejiminden ve yönetiminden bezmiş halk gittikçe kendisinden uzaklaşan aydınlara ve onların manipüle ettiği hükümete küskündü. Tek parti yönetiminin bürokratları ise halkın bu tepkisinden habersiz, yakınmalara kulaklarını tıkıyor, hükümette olmanın rahatlığı ve garantisi içinde halkı idare ettiklerini sanıyorlardı.¹⁰⁰⁰

Mevcut hükümete siyasi veya ekonomik sebeplerden ötürü tepki gösteren herkes Serbest Cumhuriyet Partisi'nin etrafında kenetlenmeye başlamıştı. Türkiye'nin içinde bulunduğu bu koşullar SCF'nin hızla gelişmesine ortam hazırlamıştı. Kapalı bir rejimde yaşamaktan yorulmuş ve sıkılmış olan kitleler akın akın yeni partiye gidiyordu. Amerikan Büyükelçisi Grew'un ifadesiyle SCF “Ülkenin siyasi ateşini ölçmek için bir termometre” olmuştu; ve ateş son derece yüksekti.¹⁰⁰¹

Halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bir anda yönelen bu ilgisi hükümetin de gözünden kaçmıyor ve CHP'yi rahatsız ediyordu. İsmet İnönü adeta yeni kurulan muhalif partiye “hodri meydan” dercesine 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta çok kalabalık bir kitleye sesleniyordu. Konuşmasının odağına

⁹⁹⁹ Turan, *Türk III...*, s. 298.

¹⁰⁰⁰ Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, 1. b., Milliyet Yayınları, Kasım 1994, s. 33.

¹⁰⁰¹ Kinross, *Atatürk...*, s. 681

ekonomiyi yerleştiren ve demiryolu yapımına devletin neden bu denli önem verdiği miting alanını dolduranlara anlatan İsmet İnönü yeni kurulan partinin programında yer alan ekonomi vizyonunu da sert bir dille eleştiriyordu. SCF'nin savunduğu dış borç, yabancı sermaye ve liberalizm kavramlarını eleştiren İnönü, ülkenin ekonomik anlamda “*İlmli devletçilik*” ile kalkınabileceğini, dayatılan çok ağır şartlardan ötürü yabancı desteğini kabul etmediklerini söylemişti.¹⁰⁰²

İki parti arasında sıkı bir demeç düellosu başlamıştı. İsmet İnönü'nün “*İç ve dış politikada beş yıl değişiklik olmayacaktır*” şeklindeki demecine tepki gösteren Fethi Bey bir hükümetin ne kadar görevde kalacağını kimsenin bilemeyeceğini, yapılacak genel seçimlerin hükümet lehine sonuçlanacağına, meclis kararlarının her zaman hükümet lehine gerçekleşeceğine dair tahminde bulunan İnönü'nün bu tavrını hayretle karşıladığını ifade etmişti.¹⁰⁰³

Ülke yerel seçimlere doğru gidiyordu. Ve bu seçimler SCF'nin rüştünü ispatlaması, CHP'nin de gücünü koruması açısından büyük önem taşıyordu. Aslında daha Yalova'da yeni bir parti kurulmasının gereği tartışılırken, kimi milletvekilleri yeni oluşumun seçimlerden sonraya bırakılmasını önermiş ancak Mustafa Kemal bunun dürüst bir tavır olmayacağını, herkesin kendisini millete açık bir şekilde anlatmasının en doğru ve etik yol olacağını belirterek öneriyi reddetmişti.¹⁰⁰⁴

CHP'nin İzmir İl Sekreteri Salih Bey gazetelere verdiği bir demeçte SCP'nin bir tür danışıklı dövüş mantığıyla kurulduğunu, değişen bir şey olmadığını, Türkiye'de siyasetin aynı dengeler üzerinde devam edeceğini söylemişti. Bu demeç üzerine, seçim gezilerine başlamış olan Fethi Bey öncelikli olarak İzmir'i ziyaret etmeye, hem bu demecin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya, hem de İsmet İnönü'nün Sivas'taki çıkışına yanıt vermeye karar vermişti. Önce Yalova'ya gidip Atatürk'ün de görüşünü ve onayını almakta yarar görmüştü. Bir diğer yoruma göre ise Fethi Bey'in bu yolculuğu yapmasını bizzat Mustafa Kemal istemişti.¹⁰⁰⁵

---

¹⁰⁰² Goloğlu, **Devrimler...**, s. 242,243.

¹⁰⁰³ Turgut, **A.g.e.**, s. 268.

¹⁰⁰⁴ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 239.

¹⁰⁰⁵ Tabak, **A.g.m.**, s. 1000. “*İzmir olaylarını soruşturan TBMM Başkanı Kazım Paşa'ya göre Fethi Bey'in İzmir seyahatine çıkmasını daha Yalova'da buldukları sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa kararlaştırmıştır*”

Fethi Bey'in İzmir'de kendisine yanıt vereceğini ve bir muhalefet dalgası başlatacağını hissederek İnönü Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'u İzmir'e göndererek karşıt gösteriler organize ettirmişti. Hükümetin bu taktiğinden Mustafa Kemal de haberdardı. Fethi Bey, birlikte seyahate çıktığı partileler, hatta Mustafa Kemal bile İzmir ve çevre illerde halkın SCF'na büyük tepki göstermesinden çekiniyorlardı. Fethi Bey'in can güvenliğinin bile tehlikeye düşebileceği öngörülüyordu. Mustafa Kemal Fethi Bey'e tavsiyede bulunarak İzmir'de son derece temkinli davranması, mümkün olduğunca yumuşak ve soğukkanlı bir konuşma yapması, mitingi bir çatışma ortamı haline dönüştürmemesi hususlarında uyarılarda bulunmuş ve herhangi bir zorluk çıkarılması durumunda hemen kendisine bilgi vermesini istemişti. Atatürk'ün görüşlerini alan Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet ile birlikte İzmir'e doğru yola çıkmıştı.¹⁰⁰⁶

Fethi Bey'in, 4 Eylül 1930'da, parti teşkilatını oluşturmak için İzmir'e gitmişti. Bu ziyaret SCF'nin bir gövde gösterisine dönüştü. İzmir Limanı'na vardığında Fethi Bey'i eşi görülmemiş bir kalabalık karşılamıştı. Adeta yer yerinden oynamış, Fethi Bey bir "kurtarıcı" gibi karşılanmıştı. Hatta sürekli halk tarafından kucaklanan Fethi Bey, izdiham yüzünden baygınlık bile geçirmişti.¹⁰⁰⁷ CHP İzmir İl Örgütü ise karşılama töreninin etkinliği gölgelemeye çalışıyordu. İzmir Valisi Kâzım Paşa da SCF'ye yönelik açıkça cephe almıştı. Fethi Bey'i karşılamaya gitmemiş, ziyaretine geldiğinde ise, bir başka görevi bahane ederek, makamında bulunmamayı tercih etmişti. Tanık olduğu bu yoğun ilginin Fethi Bey'in yapacağı mitinge de yansıtacağını öngören Kazım Paşa Fethi Bey'e gönderdiği tezkerede söz konusu mitingi iptal etmesini istiyordu. Fethi Bey, bunu, Ankara'dan çıkarken aldığı talimat gereğince Mustafa Kemal'e bildirmiş ve mitingi iki gün sonraya ertelemişti. Sabaha karşı ulaşan yanıtta Mustafa Kemal Fethi Bey'e her ne şekilde olursa olsun konuşmasını yapacağını, mitingini gerçekleştireceğini, gerekli önlemleri alma hususunda Başbakan, İçişleri Bakanı ve İzmir Valisi'nin yükümlü olduklarını, buna rağmen bir engelleme girişimi olursa direkt kendisine bildirmesini söylemişti. Mustafa Kemal'in bu çıkışının ardından bir anda Vali Kâzım Paşa

---

¹⁰⁰⁶ Turan, **Türk III ...**, s. 301.

¹⁰⁰⁷ Aydemir, **Tek III...**, s. 418.

da tavrını değiştirmiş, Fethi Bey'in yakın dostu Hüseyin Paşa'yı araya koyarak özür dilemiş ve mitingde konuşma yapmasını bizzat rica etmişti.

Fethi Bey'in konuşma yapacağıının kesinleşmesi üzerine CHP'liler katılımın düşük olması için çabalıyorlardı. Hatta Fethi Bey'i dinleyeceğini sanan bir grup vatandaş Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un konuşma yapacağı alana götürülmüştü. Kandırıldıklarını anlayan vatandaşlar SCF'yi destekleyen tezahüratlarla ve CHP aleyhine sloganlarla Fethi Bey'in mitingine yönelmişlerdi. Serbest Cumhuriyet Partisi mensupları için "Para ile tutulmuş sarhoşlar" diye başlık atan Anadolu Gazetesi'nin binasını kuşatıp taşlamaya başlamışlardı. İdare binasında konuşlanmış güvenlik kuvvetleri halka ateş açmak durumunda kalmıştı. Çıkan çatışmada 15 kişi yaralanırken, 14 yaşında bir öğrenci de açılan ateş neticesinde can vermişti.¹⁰⁰⁸ Oğlunun cesedini Fethi Bey'in önüne koyan babası "İşte ilk kurbanımız. Başkalarını da veririz. Yeter ki sen bizi kurtar." diyordu.

Fethi Bey, 7 Eylül 1930'da İzmir'de Alsancak Stadında 50 bin kişilik mahşeri bir kalabalığa hitap ediyordu. Bu miting, bir anlamda İsmet İnönü'nün Sivas'ta yaptığı gövde gösterisine yanıtı. CHP'nin Sivas'ta SCF'nin ise İzmir'de gerçekleştirdiği bu mitingler siyasi arenaya ilk defa iktidar-muhalefet mücadelesinin yansıması, liderlerin halkla doğrudan iletişime girmesi bağlamında önemliydi.¹⁰⁰⁹

Mitingde CHP'ye büyük tepki vardı. İsmet İnönü'nün fotoğrafları yırtılmıştı. Fethi Bey bundan sonra gittiği Manisa ve Balıkesir'de de coşkulu kitleler tarafından karşılanmıştı. Her ziyaret ettiği yerde halkın yakınmalarını ve hükümete tepkisini dinliyordu. Hatta bir mitingde boş bulunup başından şapkasını çıkarınca, bunu şapka devrimine bir tepki olarak algılayan vatandaşlar da alkışlar içinde şapkalarını çıkarıp yere atmışlardı. Bir başka şehre yaptığı ziyarette ise "*Tanrısız Cumhuriyete karşı imanın koruyucusu*" sloganıyla ve yeşil bayraklarla karşılanmıştı.¹⁰¹⁰

Fethi Bey'in Balıkesir'e girişinde tekkelerden çıkarılan bayrakların sallandığı, hocaların ilahiler okuduğu bir törenle karşılandığı haberleri geliyordu. Hatta kargaşadan istifade etmek isteyen şeriat heveslileri, telgraflar

¹⁰⁰⁸ Goloğlu. **Devrimler...**, s.245

¹⁰⁰⁹ Aydoğan, Mahmutoğlu, **A.g.m.**, s.123.

¹⁰¹⁰ Kinross, **Atatürk...**, s.681.

çekerek, İstanbul'daki depolarda yeterli fes stoğunun olup olmadığını sorabilecek kadar eski rejime duydukları özlemi gizleyemez hale gelmişlerdi.¹⁰¹¹

Yine büyük bir coşkuyla karşılandığı Menemen'de bir konuşma yapan Fethi Bey Cumhuriyetin yücelmesi ve ülkenin refaha kavuşması için fikir mücadelesine devam edeceklerini, seçimlerde herkesin oyunu kullanması gerektiğini ve bu hakkın süngü kuvvetiyle önlemeyeceğini söylemişti.¹⁰¹²

Atay'a göre SCF kısa sürede her türlü irticai beklentiyi de harekete geçirmişti. Başlarda, hükümeti izlemek ve eleştirmek amacıyla kurulan parti, halktan kendilerinin bile beklemediği oranda ilgi görünce, meclisi ele geçirmeye niyetlenmişti ve bu uğurda tavizler vermeye de hazırlardı. Devrimler daha çok tazeydi, henüz yerleşmemişti ve eskiye dönme hayalini taşıyanlar hala fırsat kolluyorlardı. Serbest Fırka kurucularının umut ve hevesleri ile birlikte, geriye dönüş ve hayalleri kuranların cüretleri de artmıştı. Hedef, devrimin kendisi idi. Fethi Bey ve arkadaşları duruma ve gelişmelere hâkim olabileceklerini sanıyorlar ama yanılıyorlardı.¹⁰¹³

5.12. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kapanması

İzmir olayları iktidar çevrelerinde büyük şaşkınlık, kızgınlık ve tepki yaratmıştı. Serbest Cumhuriyet Partisi'ne yönelik toplumun desteği her geçen gün artmaktaydı. Halkın bu yoğun ilgisini öngöremeyen hükümet şaşkın durumdaydı. Hesaplar tutmamıştı, zira aslında istenen çok partili bir demokrasi değil, Büyük Millet Meclisi'nde siyasal anlamda muhalefet etme görevini üstlenecek, icazetli bir parti yani, bir tür "güdümlü demokrasi"ydi.¹⁰¹⁴ Oysa İzmir'de yaptığı mitinge halkın gösterdiği muhteşem ilgi açık açık SCF'nin iktidara yürüdüğünün bir işaretiydi. Köktenci Halk Partililer, SCF mensuplarına düşman gözle bakmaya başlamışlardı. CHP'yi destekleyen gazeteler de bir anda Serbest Cumhuriyet Partisi'ne yönelik büyük bir saldırı operasyonu başlatmışlardı.

Fethi Bey'in Ege illeri gezisi, partinin kapatılmasını hazırlayan sürecin başlangıcı da olmuştu. Muhalefet partisinin bu önlemeyen yükselişi karşısında

¹⁰¹¹ Turgut, **A.g.e.**, s. 276.

¹⁰¹² Turan, **Türk III...**, s. 303.

¹⁰¹³ Atay, **Çankaya...**, s.192.

¹⁰¹⁴ Ünal, **A.g.e.**, s. 38.

son çare yine Mustafa Kemal'e başvurmak ve onun desteğini talep etmekte. Yunus Nadi, köşesinde Mustafa Kemal'e yönelik kaleme aldığı açık mektupta¹⁰¹⁵ Serbest Fırka'ya karşı bir tavır takınmadığı takdirde CHP'nin kendi başının çaresine bakacağını yazıyordu.¹⁰¹⁶

Mektuba yine bir mektupla yanıt veren Mustafa Kemal Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı olduğunu, CHP'nin Anadolu'ya ilk ayak bastığı günden itibaren kendisiyle mücadele eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından kurulduğunu, kendisinin daha o günlerden bu yana CHP'ye yürekten bağlı olduğunu ve bu bağlı kimsenin çözemeyeceğini, resmi görevinin ardından yeniden partisinin başına geçeceğini söylüyordu. İzmir'de yaşanan olayların üzüntüsünü şiddetlendirdiğini de belirten Mustafa Kemal bu duruma sebebiyet verenlerin kanunlar karşısında hesap vereceğini de açık açık belirtiyordu.¹⁰¹⁷

Atatürk'ün bu beyanatı tarafsız bir Cumhurbaşkanı olarak değil CHP'nin Genel Başkanı olduğuna vurgu yaparak vermesi bir işaret aslında. Böylelikle CHP çevrelerinin kendisini etkileyerek Serbest Fırka'dan soğutma çabaları başarıya ulaşmış, Atatürk'ün daha Serbest Parti kurulurken kendisinin belirlemiş olduğu tarafsız hakemlik konumunu rafa kaldırmış, resmen yeni partiye karşı karşıya gelmişti.¹⁰¹⁸

Tüm bu gelişmeler SCF yöneticilerinde kendilerine tarafsızlık sözü veren Mustafa Kemal'in tavrının değiştiği yolunda düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ankara'ya dönüşlerinde ziyaret ettikleri Mustafa Kemal'in, Fethi Bey ve Genel Sekreter Nuri Conker ile yaptığı görüşmede kullandığı *"Ben iki fırkaya da yardım edeceğimi söylemişim. Görülüyor ki, siz benim yardımına muhtaç değilsiniz. Halk hep size doğru akıyor. Desteğe öteki parti muhtaçtır."*¹⁰¹⁹ şeklindeki ifadesi aslında bundan sonra yaşanacakları ve

¹⁰¹⁵ Turgut, **A.g.e.**, s. 273. Kılıç Ali hatıralarında Atatürk'ün bu mektubu bizzat kendisinin satır satır yazdığını ve sonra da bunu yayınlamasını istediğini söylemektedir.

¹⁰¹⁶ Aydemir, **Tek III ...**, s. 419.

¹⁰¹⁷ Goloğlu, **Devrimler...**, s.s.245, 246. Atatürk, Nadi'nin mektubuna verdiği yanıtta şöyle diyordu: *"Ben Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı'yım. Cumhuriyet Halk Partisi Anadolu'ya ayak bastığım andan itibaren kurulup benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin evladıdır. Bu kuruluşa tarihle bağlıyım. Bu bağlı çözmek için hiç bir sebep ve gerek yoktur, olamaz. Resmi görevimin bitiminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde yer yoktur. Fakat benim bu esas durumum bir yıl sonra sona erecek olan bugünkü geçici görevimin bana yüklediği tarafsızlığı bozamaz."*

¹⁰¹⁸ Ünal, **A.g.e.**, s.37.

¹⁰¹⁹ Aydemir, **Tek III...**, s. 420.

Atatürk'ün takınacağı tavrı da açıklıyordu. Atatürk'ün bu tutumundan SCF yöneticileri de tedirgin olmaya başlamışlardı. İsmet Paşa'yı Çankaya Köşkü'ne çağırın Mustafa Kemal SCF etrafından oluşan hareketin kendisine ve devrimlere yönelik bir eylem haline dönüştüğünü, buna izin vermeyeceğini, Cumhuriyeti koruma adına bitaraf değil, bir taraf olmak durumunda olduğunu söylüyordu.¹⁰²⁰

Yerel seçimler kapıya dayanmıştı. CHP 1930 yerel seçimlerini bir sonraki genel seçimlerin provası olarak gördüğünden yoğun bir çalışma içine girmişti. CHP'nin bu seçimler için uyguladığı kampanya Türk siyasi hayatında birçok yeniliğin ve ilkin de yaşanmasına neden oldu. Örneğin parti bünyesinde para karşılığı çalışan propaganda ekipleri oluşturulmuştu. İzmir'de teşekkül ettirilen 483 kişilik propaganda ekibinde yer alan farklı kesimlerden kişiler kapı kapı gezmekte, kadınlar hemcinsleriyle özel sohbetler düzenlemekteydi. CHP'nin yürüttüğü kampanyada SCF ve destekçileri “serbestçiler, gâvur, gerici, komünist ve aşağı sınıftan insanlar” olmakla eleştiriliyordu. İktidar Partisi yerel seçimlerden de zaferle çıkabilmek için hükümetin olanaklarından istifade etmekten de geri kalmıyordu.¹⁰²¹

Belediye seçimleri başlamıştı. Belediye seçimleri tek turluydu ama çok daha uzun sürüyor, on güne yayılıyordu. Seçmen on gün içinde istediği zaman gelip oyunu kullanabiliyordu. Günler geçiyor ama CHP seçmenlerinde isteksizlik, buna karşın Serbest Cumhuriyet Partisi taraftarlarında ise büyük bir coşku göze çarpıyordu. Henüz ülke çapında örgütlenmesini tamamlamamış olan SCF henüz bir aylık geçmişe sahip bir partiyken Belediye seçimlerinde, 502 seçim çevresinden 22'sini kazanmıştı. Bu beklenmedik başarı CHP yöneticileri için bir ciddi uyarı olmuştu. Yerel seçimlerde elde ettiği bu başarı genel seçimlerde SCP'nin CHP'yi çok zorlayacağını bir işaretiydi. Oysa Serbest Fırka'nın rejimle veya Mustafa Kemal ile bir sorunu yoktu. Eğer partinin ömrü bir milletvekilliği seçimine girebilecek kadar uzun olsaydı Atatürk her iki partinin de liste başı olacak hatta listeleri bizzat kendisi hazırlayacaktı.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Atay, **Çankaya...**, s. 193.

¹⁰²¹ Aydoğan, Mahmutoglu, **A.g.m.**, s. 125.

¹⁰²² Ünal, **A.g.e.**, s. 35.

Seçim sonrası, belediye başkanlığı yarışında kimi yerlerde baskıların ve yolsuzlukların yaşandığına dair iddialar ayyuka çıkmıştı. Bu dedikodular Atatürk'ün bile kulağına gelmiş, söz konusu yakınmalardan büyük rahatsızlık duymuştu. Hatta Genel Sekreterine “*Seçimi kazananın CHP değil, parti yönetimi, jandarma, polis, bucak müdürleri, kaymakamlar ve valiler*” olduğu söylüyordu.¹⁰²³ SCF Genel Başkanı Fethi Bey konuyla ilgili olarak Meclis'e gensoru vermişti.¹⁰²⁴ Partilerini Atatürk'ün teşvik etmesiyle ve onayıyla Büyük Millet Meclisi'nde denetleme misyonunu üstlenmek, ilan ettiği prensipler ışığında mücadele vermek üzere kurduklarını belirten Fethi Bey bu şartlar altında Türkiye'de serbest bir siyasi hayatın kurulamayacağını söylemişti. Gensoru görüşmeleri son derece hararetli tartışmalara sahne olmuştu. Atatürk iki parti arasındaki sürtüşmenin aslında önemli oranda İnönü ve Okyar arasında olduğunu sezinliyordu hatta bir ara Cumhurbaşkanlığından ayrılıp kurucusu olduğu CHP'nin başına geçmeyi dahi düşünmüştü.¹⁰²⁵ Bu düşüncesini SCF Başkanı Fethi Bey'e de açmış, Ağaoğlu Ahmet'i de “Ülkede anarşi var anarşi. Sizin haberiniz yok, uyanmamışsınız.” diye uyarma gereği duymuştu. Atatürk'ün CHP'nin başına geçme niyeti Fethi Bey'i çok rahatsız etmişti. SCF'li yöneticiler de bu öneriyi farklı yorumlamışlardı. Halk, Mustafa Kemal “Serbest Fırka’yı destekliyor diye, yeni fırkaya ilgi göstermişti. Atatürk'ün yeni fırkadan desteğini çekmesiyle halk da fırkadan hızla uzaklaşacaktı ve bu durumda partinin yaşaması da çok zor olacaktı. Fethi Bey bu gerçeğin bilincindeydi. Çiçeği burnunda SCF, daha emeklemeye bile başlamadan yolun sonuna gelmişti.¹⁰²⁶ Görüşmelerin sonunda hükümet, 10 oya karşı 225 oyla güvenoyu almıştı. Bunun üzerine SCF mebusları toplanarak partinin feshine dair alınan kararın metnini hazırlayıp Atatürk'e götürmüşlerdi. Nihayet, 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshetmişti.

Kongar'a göre aslında Serbest Fırka sadece uygulamada kapatılmış olarak kabul edilmişti. Zira Serbest Fırka kurucularının başvurusu ile hukuken kapanmış olabileceken durum sadece Fethi Bey'in partiyi kapattığını

¹⁰²³ Turan **Türk III.**, s. 304.

¹⁰²⁴ Goloğlu, **Devrimler...**, s. 250.

¹⁰²⁵ Turgut, **A.g.e.**, s. 257. Kılıç Ali anılarında şu anekdotu aktarır “*Atatürk'ün sofrada birkaç kez şunları söylediğini biliyorum: “Reisicumhurluktan çekileceğim, yerime Nuri Bey'i (Conker) aday göstereceğim. Nuri Bey boylu poslu, kelli felli, yabancı dil bilen bir arkadaşır. Mükemmel bir Cumhurbaşkanı olur. Binaenaleyh sağlığında millete benden başka birinin de Cumhurbaşkanı olabileceğini göstermeliyim.”*

¹⁰²⁶ Turan, **Türk III...**, s. 305.

arkadaşlarına bildirmesinden ibaretti.¹⁰²⁷ Her ne kadar SCF'nin kapatılmasında önemli bir rolü olduğu iddia edilse de İsmet İnönü anılarında partinin kapatılma kararı karşısında tepki gösterip Atatürk'e "*Neden kapatıyorsunuz?*" diye sorduğunu kendisinin de "*Ben kapatmıyorum, görüyorsun kendileri kapatıyorlar.*" yanıtını verdiğini söylemektedir.¹⁰²⁸

Böylece, Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay gibi kısa bir zamanda tarihe karışmıştı. 26 Eylül 1930'da Abdülkadir Bey tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Partisi de 21 Aralık'ta Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmış ve tekrar tek partili sisteme dönmüştü.

SCF'nin kapanmasıyla sonuçlanan ve demokrasi adına yaşanan bu son olumsuzluk, CHP yönetiminin ve Ankara'nın Türkiye'nin diğer kesiminin sorunlarından, tepkilerinden haberdar olmadığı, halkla arasının açıldığı gerçeğini iyice belirginleştirmişti. Alınan bu ders ışığında bu hatanın düzeltilmesi gerekiyordu ki Mustafa Kemal yaşananı bizzat görmek için üç aylığına ülke genelinde bir geziye çıkmıştı.¹⁰²⁹

Sonradan İsmet Paşa "*Ne zaman olsa, rejimi tabiileştirmek için bir sarsıntı geçirecek değil miyiz? Serbest Fırka devam etseydi, çoktan bu sarsıntı buhranını atlattığımız olurduk*" diyerek adeta o dönemin ve kararın özeleştirisini yapıyordu.¹⁰³⁰ Aynı şekilde 1930 Kasımında Kayseri'ye trenle giderken Mustafa Kemal vagonunda etrafında bulunan dostlarına "*Serbest fırkayı kapatmakla iyi mi ettik?*" diye soruyordu. Herkes "iyi oldu" yanıtını verse de Atatürk bu kararı kendi içinde ve vicdanında sorgulamaya devam ediyordu.¹⁰³¹

5.13 . Tek Parti Dönemi

Cumhuriyet döneminde kalkışılan iki çok partili hayat denemesi de başarısızla sonuçlanmıştı. İlk kurulan parti Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kendiliğinden ortaya çıkan bir muhalefet partisiydi, 1924 yılında kapatılmıştı, İkinci deneme 1930'da bizzat Mustafa Kemal tarafından dizayn edilen Serbest Cumhuriyet Fırkası'ydı. İnönü'ye göre Atatürk zaman zaman inkılapların kabul gördüğüne ve halka yerleştiğine inanıyordu hatta Serbest Fırka'yı da bu

¹⁰²⁷ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, 4.b., Remzi Kitabevi, 4, İstanbul, 1994, s. 282.

¹⁰²⁸ Abdî İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, 1.b., Dünya Yayınları, İstanbul 2004, s. 21.

¹⁰²⁹ Kinross, *Atatürk ...*, s. 684.

¹⁰³⁰ Atay, *Çankaya...*, s. 193.

¹⁰³¹ Aydemir, *Tek III...*, s. 423,424.

amaçla, yeni devrimlerin benimsenip benimsenmediğini test etmek için kurdurmuştu.¹⁰³² Bir tür güdümlü muhalefet olarak kabul edilen ve kendisine sadece hükümeti denetleme misyonu biçilen SCF genelde tüm kamuoyundan özeldir ise cumhuriyet karşıtlarından büyük ilgi görmüş, misyonunu aşır iktidara talip olunca da Mustafa Kemal'in hismine uğramış ve kendi kendisini feshetmek durumunda kalmıştı. Sonuç olarak Türkiye'de, uzun yıllar hüküm sürecek bir tek partili cumhuriyet düzeni ortaya çıkmıştı.

Mustafa Kemal, her iki denemenin de hezimetle sonuçlanması üzerine çiçeği burnunda Cumhuriyetin çok partili sisteme henüz hazır olmadığına kanaat getirmiş, 'ulusal irade olmazsa olmazına sadık kalacak' bir tek partili cumhuriyet sistemiyle toplumu çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmaya karar vermişti. Bir görüşe göre 1923-1930 arasında da CHP sürekli iktidar partisi konumundaydı. Dolayısıyla 1930 yılını "Tek Parti Dönemi" nin başlangıcı olarak ele almak aslında gerçeğe uymamaktaydı, suni ve zorlama bir başlangıç tarihi belirleme çabasıydı.¹⁰³³

Tek parti dönemine geçişte Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan belediye başkanı seçilenlerin durumu sorun olmuştu. Mustafa Kemal'in yurt gezisi kapsamında ziyaret ettiği Samsun, belediye başkanlığını SCF'nin kazandığı bir şehirdi. Belediye Başkanı Samsunlu Ahmet Bey ile görüşen Mustafa Kemal partisinin kapandığını şu durumda kendisinin belediye başkanlığını sürdürmesinin doğru olup olmadığını sordu. Samsunlu Ahmet Bey, halkın oyuyla seçildiğini belirterek istifasının seçmenlere saygısızlık olacağını fakat Mustafa Kemal'in danıştay marifetiyle seçimi yeniletebileceğini söylemişti. Nitekim bu öneriyi mantıklı bulan Mustafa Kemal danıştay kararı ile SCF'nin kazandığı seçimleri bozdurmuş, SCF'li kadroları görevden aldırılmıştı.¹⁰³⁴

SCF'nin kazanmış olduğu on iki seçim çevresinde yapılan seçimlerin yasal açıdan uygunsuzluğuna hükmedilmiş, sonuçların iptaline ve seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti. Böylece SCF listelerinden kazanan belediye başkanları bağımsız olarak bile görevde tutulmamıştı. Yine SCF'den seçimi kazanan Kuşadası Belediye Başkanı Cumhurbaşkanı'na hakaretten

---

¹⁰³² İpekçi, A.g.e., s.35

¹⁰³³ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, 1.b. , Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 17.

¹⁰³⁴ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (II) 1931-1938**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s.21.

tutuklanmış; sonuç olarak SCF'den seçilmiş kimse görevde kalmamış, böylece tek partili düzene doğru bir adım daha atılmıştı.¹⁰³⁵

Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde sürekli tek parti rejimine yönelik kamuoyunu hazırlayan demeçler vermekteydi. Örneğin Trabzon'da 29 Kasım 1930'da sanki karşılarında muhalif partiler varmış gibi daha çok çalışacaklarını böylelikle muhalefetsizliğin engellerini ortadan kaldıracaklarını söylerken ülkeyi bekleyen tek partili hayatın da tanımını yapmaktaydı.¹⁰³⁶

Mustafa Kemal'in bu demeci bile aslında muhalefetsiz bir hükümetin sorunlarla karşı karşıya kalacağına bir itirafı gibiydi. 27 Ocak 1931'de CHP'nin İzmir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada da tek partili cumhuriyet kurma çabalarından bahsederken bu örneğin bir benzerini başka ülkelerde aramanın yanlış olduğuna vurgu yapıyor, devletçi bir politika izleyerek, halkın yararına, eşitlikçe bir anlayışla ve hiçbir kesimi zarara sokmadan çalışacaklarını anlatıyordu.¹⁰³⁷

Tek parti rejiminin hazırlıkları tamamlanmak üzereydi. Ama bu sistemi benimsemeyen bazı milletvekilleri de mevcuttu. Kaldı ki Mustafa Kemal çıktığı yurt gezisinde halkın bir bölümünün CHP'nin politikalarından hoşnut olmadığını gözlemlemişti. Tek parti düzenini yeni bir meclisle oturtmayı hedefleyen Mustafa Kemal 3 Mart 1931'de CHF Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığına bir yazı göndererek Üçüncü Büyük Millet Meclisi'nin hizmet süresi henüz dolmadan, milletvekili seçimlerinin yenilenmesi talebinde bulunmuştu.

Mustafa Kemal SCF ile başarısız meclis içi denetimi bu kez bağımsız milletvekilleri aracılığıyla gerçekleştirmek istiyordu. Mecliste yine bir muhalefetin olmasını arzuluyordu ama daha önceki iki muhalif parti deneyimi ışığında bu muhalefetin bir parti, ya da örgüt marifetiyle değil, CHP tarafından seçilmiş kimseler tarafından ve bireysel olarak yapılmasından yanaydı. Kimi kesimlerde hakim olan '*Halk Partisi'nin ülkeyi hiçbir kontrole tabi olmadan yöneteceği ve kimse tarafından eleştirilemeyeceği*' kaygılarına istinaden böyle bir formüle başuran Atatürk, kimi yerlerde CHP'nin eksik aday göstereceğini, CHP'li seçmenlerin partili olmayan bağımsız kimselere de oy

---

¹⁰³⁵ Yetkin, **A.g.e.**, s. 46.

¹⁰³⁶ Yetkin, **A.g.e.**, s. 29.

¹⁰³⁷ Goloğlu, **Tek...**, s. 21.

vermelerinin sağlanacağını söylemişti. Hatta 20 Nisan 1931’de, ikinci seçmenlere bir bildiri göndererek bağımsız adaylara da destek olunmasını istemişti.¹⁰³⁸ 22 seçim bölgesinde 30 mebusluk, bağımsızlara ayrılmıştı ancak 24 Nisan’da yapılan seçimlerde Atatürk’ün özel talebine rağmen, ikinci seçmenlerin oy vermemeleri sonucunda, sadece 20 bağımsız milletvekili seçilmişti.

Ülkenin tek ve ulusal partisi konumundaki CHP, 1931 seçimlerinde toplumun her kesimini temsil etmeyi ve kucaklamayı hedefleyen bir aday belirleme stratejisi izlemiştir. Örneğin köylü nüfusun ağırlıklı olduğu Konya, Kastamonu ve Ankara’dan köylü, çiftçi milletvekili adayları, sanayinin gelişmekte olduğu dolayısıyla işçi nüfusunun yoğunlukta olduğu Zonguldak ve İstanbul’dan işçi kökenli milletvekili adayları göstermişti. Böylelikle halktan kimselerin de milletvekili konumuna gelebileceklerinin mesajı topluma verilmek istenmişti.¹⁰³⁹

Katılımın %45 oranında gerçekleştiği 24 Nisan 1931 seçimlerinde CHP adına aday gösterilen 287 mebusun tamamı kazanmış, 20 bağımsız aday da meclise girmişti. İstanbul, Samsun, Bolu, Burdur, Manisa ve Tekirdağ’da ise müstakiller için hiç oy çıkmamıştı.¹⁰⁴⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkası’na geçmiş önceki dönem milletvekillerinden Erzurum mebusu Tahsin Bey, Bursa Mebusu Senih Bey, Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin Bey, Bilecik Mebusu Rasim Bey, Elazığ mebusu Nakiyeddin Bey, Sinop Mebusu Refik İsmail Bey, Gümüşhane mebusu Ali Fethi Bey, İstanbul mebusları Ali Haydar Bey ve Suat Paşa, Ankara mebusu Talat Bey, Kars mebusu Ağaoğlu Ahmet ve Kocaeli mebusu İbrahim Bey yeni meclise seçilememişlerdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın başarılı sonuçlar aldığı yerlerde ise önceki dönem görev yapmış CHP milletvekillerinin önemli bir bölümü değişmişti.¹⁰⁴¹

Dördüncü Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını, 4 Mayıs 1931’de yapmıştı. Meclis Başkanı seçilen Kazım Paşa ilk olarak Büyük Millet Meclisi’nin yeni Cumhurbaşkanı seçimini gerçekleştireceğini duyurmuştu. İzmir Milletvekili Halil Mentеше anayasa gereğince cumhurbaşkanlığı süresinin

¹⁰³⁸ *Atatürk’ün...*, s. 605.

¹⁰³⁹ Aydoğan, Mahmutoğlu, *A.g.m.*, s. 126,127.

¹⁰⁴⁰ Aydoğan, Mahmutoğlu, *A.g.m.*, s. 128. “*Aynı gün Cumhuriyet’te, İzmir’deki seçimlerde tartışmaların çıktığı, birçok ikinci seçmenin “parti tüzüğüne bağımsızlara oy verilmesine izin vermediğini” öne sürerek bağımsızlara oy vermekten kaçındığı haber konusu edilir.*”

¹⁰⁴¹ Yetkin, *A.g.e.*, s. 66.

dört yıl olduğunu, seçimler erkene alınsa da cumhurbaşkanının dört yılı dolmadığı için ancak dördüncü yılın ardından yeni seçim yapılabileceğini öne sürmüştü. Konu üzerindeki görüşmelerin ardından cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılması gerektiğine kanaat getirilmiş, yapılan seçim sonunda da Mustafa Kemal oy birliği ile tekrar cumhurbaşkanı olmuştu. Başbakan İsmet İnönü aynı gün istifasını Cumhurbaşkanına sunmuş, istifayı kabul eden Mustafa Kemal yeniden hükümeti kurma görevini İsmet İnönü'ye vermiş ve İnönü'nün hazırladığı yeni Bakanlar Kurulu listesini kabul etmişti.¹⁰⁴²

1931 seçimleri ile birlikte artık tek partili siyasi hayat Türkiye'ye iyice yerleşmiş oluyordu. Öte yandan SCF deneyiminin neticesinde izlediği politikalara yönelik kamuoyundaki hoşnutsuzlukla yüzleşen CHP kendisine çeki düzen verme, bünyesinde bazı yapısal değişiklikler yapma gereği duymuştu. Örneğin halkın sorunları tespit etmek ve bunların çözümünde hükümet ve millet arasında köprü görevi üstlenecek 40 kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Mutemed olarak adlandırılan il temsilcilerine “İl Başkanı” unvanı verilmişti. CHP Genel Sekreterliği'ne ise Saffet Arıkan'ın yerine daha agresif politikalar izlemesiyle bilinen Recep Peker getirilmişti.¹⁰⁴³

Mustafa Kemal 1931 seçimlerinde belirlediği kriterlere sahip milletvekillerinden oluşan bir meclis dizayn etmiş, ardından tek partili cumhuriyet düzenine kurumsal bir kimlik vermek amacıyla CHP Kurultayı'nı toplamıştı. 10 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Büyük Kurultayı CHP'nin halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine, 'laiklik, inkılapçılık, cumhuriyetçilik' ilkelerini dahil etmiş, en nihayet devletçiliğin de eklenmesiyle partiyi yansıtan altı ilke “altı ok” olarak partinin sembolü olmuştu. Kurultayın sonunda belirlenen parti programının “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Ana Vasıfları” adını taşıyan ikinci bölümünün birinci maddesinde bu husus “*Cumhuriyet Halk Partisi cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir.*” şeklinde belirtiliyor ve açıklanıyordu.¹⁰⁴⁴

¹⁰⁴² Goloğlu, **Tek...**, s. 27. Yeni Hükümet şöyle teşekkül etmişti: “*Başbakan İsmet Paşa (İnönü, Malatya) Adalet Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk, Sinop) Milli Savunma Bakanı Zekâi (Apaydın, Diyarbakır), İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya, Muğla), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Dr. Aras, İzmir), Maliye Bakanı M. Abdülhalik (Renda, Çankırı), Eğitim Bakanı Esat (Sagay, Bursa; sonra Dr. Reşit Galip, sonra Abidin Özmen), Bayındırlık Bakanı Hilmi (Uran, Adana), Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref (Özkan, Burdur), Sağlık ve S. Yar. Bk. Refik (Dr. Saydam, İstanbul)*”

¹⁰⁴³ Halıcı, **A.g.m.**, s.123.

¹⁰⁴⁴ Goloğlu, **Tek...**, s. 32.

1931 Programı'na göre Türk Toplumunda sınıf yoktu ama kişisel ve sosyal hayattaki iş bölümü bakımından şu sınıflandırma yapılıyordu: “İşçiler ve küçük çiftçiler (köylüler), (büyük) sanayiciler ile büyük toprak ve iş sahipleri, (büyük) tacirler, bunlar arasında da ara katmanlar olarak küçük üreticiler ve küçük ticaret erbabı (esnaf) ile küçük burjuvazinin diğer bölümünü oluşturan serbest meslek sahipleri.” Bu sınıflandırmanın meslek zümreleriyle ilgisi yoktu, kriter üretimdeki konumlarıydı.¹⁰⁴⁵

CHP Genel İdare Kurulu'nca hazırlanan tüzük 17 Mayıs 1931'de sona eren kurultayda aynen kabul edilirken, 1927 Tüzüğü'nde vurgu yapılan genel esasların hiçbir surette değiştirilemeyeceği hükmü kalkmıştı. Genel Başkanlık kavramı “Daimi genel başkanlık” haline dönüştürülürken daimi Genel Başkanın Mustafa Kemal olduğu belirtilmişti. Ayrıca fırka kelimesi yerine “parti” sözcüğü benimsenmişti. Parti müfettişliği kaldırılmış ancak parti iç denetiminin genel idare kurulu üyeleri ve milletvekilleri tarafından yürütüleceği ifade edilmişti.

1931 CHP Programı'nda toplumsal yaşamda ailenin önemine de vurgu yapılırken nüfusu arttıracak önlemlerin alınacağı, çocukların sağlıklı yetişmelerine önem verileceği, kimsesiz, bakıma muhtaçların, yaşlı ve sakatların himaye edileceği, sağlık hizmetlerine önem verilerek bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin sürdürüleceği de belirtilmişti.¹⁰⁴⁶ Parti programında cumhuriyet; Türk Ulusu'nun verdiği büyük mücadelelerin sonunda elde ettiği kazanımların en yücesi ve değerlisi, ulusal egemenlik olgusunun en sağlıklı şekilde temsil edildiği devlet şekli olarak tanımlanmıştı. Bu yüzdendir ki anayasa, yönetim biçimi olarak Cumhuriyetin değiştirilmesi hakkını TBMM'ye dahi vermemiş hatta böyle bir şeyin teklif edilmesini ve tartışılmasını bile imkansız kılmıştı. Vatanın varlığının ve bağımsızlığının şartı olarak kabul edilen cumhuriyetin her türlü tehlikeye karşı her koşulda ve şekilde savunulacağına da vurgu yapılmıştı.¹⁰⁴⁷

1931 Programı'nın amacı ise *“Yurttaşların tam güvenliğini ve ulusal düzen ve disiplini, dahili ve adli teşkilat ve kanunlarıyla koruyan ve hiçbir olay ya da etki önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek,*

¹⁰⁴⁵ Taha Parla, **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, 1.b., C.3., İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 43

¹⁰⁴⁶ Parla, **A.g.e.**, s. 88.

¹⁰⁴⁷ Halıcı, **A.g.e.**, s. 124.

inkılapları, halkın güvenliğini, ulusal düzen ve disiplini korumak, birlik ve düzen disiplin içinde ilerleme” olarak ifade edilirken bunun gerek örgütlenme biçimiyle gerekse kanunlarıyla güçlü bir hükümet otoritesi yerleştirmekle mümkün olacağına altı çiziliyordu. 3. maddedeki "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesiyle de ülke dahilinde güvenlik ve huzuru öncelikli kabul eden, dış politikada ise saldırgan ve yayılcı olmayan bir siyasete vurgu yapılmaktaydı.¹⁰⁴⁸

Tek parti yönetimi toplumdaki sivil toplum örgütlerini de kendi bünyesine alarak CHP bünyesinde bir sinerji oluşturmak istiyordu. Bu amaçla Türk Ocakları kendisini feshederek CHP'ye katılıyordu.¹⁰⁴⁹

Kapatılan cemiyetlerden bir diğeri de Türk Kadın Birliği'ydı.¹⁰⁵⁰ Tek Parti hükümetinin tüm sosyal faaliyetleri tek elden yürütme eğiliminin bir sonucu olarak 1932 Şubat'ın Halkevleri kurulmuştu. Parti genel sekreteri Recep Peker de 1935 yılında Halkevleri'nin amacının halkı bir araya getirmek, sinerji ruhuyla buluşturmak yani halkı bilinçli bir kitle şekline dönüştürmek olduğunu söylemişti.

5.14. Parti-Devlet: “Partinin Devleti Ya Da Devletin Partisi”

Cumhuriyet Halk Partisi artık muhalefet olmaksızın iktidardaydı. Yeni sistemde her ne kadar tüm siyasi erk tek bir parti, yani CHP tarafından kullanılıyor olsa da asıl döneme damgasını vuracak siyasi gelişme devlet ve parti arasındaki farkın ortadan kalkmış olmasıydı. Parti-devlet sisteminde CHP devlet kurumlarının da her türlü yönetiminde yegane söz sahibi olmuştu. Yani CHP'nin İl Başkanları aynı zamanda şehirlerin yönetiminden sorumlu olan valilerdi. Devlet memurları, bürokratlar, özetle kamuda görev alan herkes neredeyse istisnasız CHP'liydi. Bir başka deyişle, totaliter devletlerde olduğu

---

¹⁰⁴⁸ Parla, **A.g.e.**, s. 95.

¹⁰⁴⁹ Yetkin, **A.g.e.**, s. 54. “*Türk Ocakları'nın siyasal bir nitelik kazanması, CHF'nin çizgisinde değil, fakat ona karşı bir yönde olmuştur. Dolayısıyla ocakların kapatılması, karşıt bir gücün varlığına son verilmesi anlamını taşımaktadır. CHF'nca bu aynı zamanda muhalif bir kuruluşun da çalışmalarına son verilmesi ve örgütünün ortadan kaldırılması olarak ele alınmıştır.*”

¹⁰⁵⁰ Yetkin, **A.g.e.**, s. 86. “*10 Mayıs 1935'te son toplantısını yapan Türk Kadın Birliği, başkan Latife Bekir'in, “Kadın Birliği ülkülerine kavuşmuştur. Türk kadınlığına bütün hakları tanınmıştır. Bundan sonra Kadın Birliği'ne ihtiyaç yoktur. Birliğin feshini talep ediyorum” şeklindeki önerisinin ardından kendisini kapatma kararı almıştı.*”

gibi Türkiye’de parti ve devlet iç içe geçmiş, ülke yönetiminde bir “*parti devleti*” yegane söz sahibi olmuştu.¹⁰⁵¹

CHP devletin geleceğini, yapılan inkılapların halka benimsetilmesine bağlı görmekteydi. Bu amaçla “Halk Hatipleri Teşkilatı” oluşturulmuştu. Halk Hatipleri Teşkilatı tek parti devletin siyasi ve ideolojik duruşunu halka dolaylı ya da direkt aktarmaktaydı. Nitekim halk hatipleri CHP’nin özellikle seçim çalışmalarında öne çıkmıştı. CHP toplumun okuma yazma ve eğitim oranının düşük olduğu, ve kitle iletişim araçlarının da yetersiz kaldığı bu süreçte, sözlü propaganda tekniğini uygulamayı tercih etmişti.¹⁰⁵²

Ekonomik krizin halkta yarattığı huzursuzluk devam ederken basında hükümetin çözüme yönelik politikaları çok sert bir biçimde eleştiriliyor, bu da tek parti yönetimini oldukça rahatsız ediyordu. Basının yapmış olduğu bu ağır eleştirilerden bunalan hükümette bir şekilde basını kontrol altına alma eğilimi belirmişti.¹⁰⁵³

Basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına yönelik girişim gazetelerin eleştirilerini daha da arttırmasına neden olmuştu.¹⁰⁵⁴

Konu mecliste görüşülürken kürsüye gelen milletvekilleri basında yapılan haberleri eleştirirken¹⁰⁵⁵ Edirne Milletvekili Şeref Bey’in kürsüden yaptığı “Bize bir devrim basını lazımdır, onu düşünüyorum. Çünkü devrim henüz görevini tamamlamamıştır” şeklindeki konuşması aslında dönemin tek parti hükümetinin basına bakış açısını özetleyen çok önemli bir cümledir. Basına yönelik olası yaptırımların tartışıldığı meclis oturumunda söz alan İsmet İnönü milletvekillerine destek vermişti. İnönü akla ilk gelen önlem gazete kapatmak olsa da basın özgürlüğünü kötüye kullanmanın zararlarını önleyecek bir kanun hazırlamayı daha uygun bulduklarını söylemişti.¹⁰⁵⁶

Sonuç olarak Meclisin 25 Temmuz 1931 günlü oturumunda da Matbuat Kanunu kabul edilmişti. Bu yasayla birlikte hükümete devletin genel siyasetine aykırı yayın yapan gazeteleri kapatma yetkisi verilmişti.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ Necdet Ekinci, **İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 16, s.1279.

¹⁰⁵² Aydoğan, Mahmutoğlu, **A.g.m.**,s.130.

¹⁰⁵³ Yetkin, **A.g.e.**, s.69.

¹⁰⁵⁴ Goloğlu, **Tek...**, s.35.

¹⁰⁵⁵ “Basın üzerinde denetimi arttıran bu yasaya karşı çıkan tek milletvekili, gazeteci Hakkı Tarık Bey (Us) olmuştur.” Aydoğan, Mahmutoğlu, **A.g.m.**, s. 101.

¹⁰⁵⁶ Goloğlu, **Tek...**, s. 40,41.

¹⁰⁵⁷ Yetkin, **A.g.e.**, s. 70.

Bu yasayla birlikte bir anlamda sivil toplum kuruluşları gibi, kapatılma riski Demokles'in kılıcı gibi üzerinde sallanan basın da CHP'nin sözcüsü ve yayın organı konumuna getirilmek istenmişti. Devletin ve devrimlerin karşısında yayın yapan anarşizm, komünizm, hilafet, saltanat, yanlısı yayınlara açık yasak getirilmişti.

1934 yılı, tek parti döneminde ilk ve Atatürk'ün sağlığında yaşadığı ikinci yerel seçimlere ev sahipliği yapmıştı. 1930 yerel seçimleri CHP-SCF rekabetiyle geçmişti. 1934 seçimleri ise devlet-parti bütünleşmesinin sonucu, tek partili ve katı bir rejimde yapılmaktaydı. Belediye Yasası uyarınca yasal süresi Eylül ayına denk gelen yerel seçimlerin hazırlıkları 25 Haziran 1933 yılında kabul edilen CHP Seçim Genelgesi doğrultusunda 1934 Ağustos ayı itibariyle başlamıştı. CHP öncelikle olarak İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük şehirlerden başlayarak tüm vilayetlerde propaganda çalışmalarına ağırlık vermişti. CHF halka dağıttığı broşürlerde seçmenlerin sandık başına giderek oy kullanması yönünde çağrıda bulunuyordu.¹⁰⁵⁸ Ankara'da katılım oranı %80,7; İstanbul'da ise %65 olmuştu.¹⁰⁵⁹ Kimi şehirlerde 24 saat, nüfusun yoğun olduğu şehirlerde ise takriben bir hafta sürmüştü. 519 belediye başkanlığı için seçmen statüsündeki 1.765.404 vatandaştan 1.059.758 kişi (%60) oy kullanırken seçmenlerin yarısının kadınların oluşturduğu öngörülmekteydi.¹⁰⁶⁰

5.15. Kadının Siyaset Sahnesine Çıkması

Tek Parti döneminde demokrasi kültürünün yerleşmesi bağlamında önemli bir gelişme de siyasette kadının önündeki engellerin kaldırılmasıydı. Bu husus özellikle Atatürk'ün üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu ki daha 1931 yılında bizzat kendisinin denetiminde ortaokullarda okutulmak üzere hazırlanan Medeni Bilgiler kitabında bile kadınlara tüm siyasi haklarının verilmesine vurgu yapılmıştı. Hatta kitabın "Kadınların Seçim Yetkileri" başlıklı bölümünde I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Avustralya ve ABD'de kadınların seçme ve seçilme haklarını elde ettikleri Türkiye'nin de bu

¹⁰⁵⁸ Aydoğan, Mahmutoğlu, *A.g.m.*, s.131.

¹⁰⁵⁹ Murat Kaçer, "Türkiye'de Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Yenilenme(1963-2014)" , *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , C.15, S.4, (2017) , s.334.

¹⁰⁶⁰ Aydoğan, Mahmutoğlu, *A.g.m.*, s.133.

konuma gelmesi gerektiği vurgulanıyordu.¹⁰⁶¹ Nitekim Atatürk 1933 yılında yaptığı bir konuşmada cumhuriyetin devletin demokrasi ile idare şekli olduğunu, bunun için demokrasinin tüm gerekliliklerinin uygulamaya sokulmasının elzem olduğunu, kadın haklarının da bunun bir gereği olduğunu söylerken¹⁰⁶² kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşacağına sinyalini de veriyordu.

Tabii ki bunun gerçekleşebilmesi anayasa değişikliğiyle mümkün olacaktı. Bu amaçla anayasa'nın 10. ve 11. Maddeleri ile, milletvekili seçim yasasının değiştirilmesi ve yasaya bir madde eklenmesi yönündeki öneri Başbakan İnönü ve 191 arkadaşından gelmişti. Mecliste bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü 4. Büyük Millet Meclisi'nin kadınların siyasetteki engelleri kaldırarak tarihe geçeceğini belirtmişti.

Anayasa'nın 10. ve 11'inci maddelerinin değiştirilmişti. 22 yaşını bitiren erkeklere tanınan milletvekili seçiminde oy kullanma hakkı kadınlara da tanınmış, 30 yaşını bitiren erkeklere tanınan milletvekili seçilme hakkı kadınlara da tanınmıştı. Böylelikle 5 Aralık 1934 gün ve 2599 sayılı kanunla kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip bir biçimde siyasete katılmaları sağlanmıştı. Aynı gün kabul edilen 2598 ve daha sonra onaylanan 2631 sayılı yasalar neticesinde milletvekili seçimi yasasında revizyona gidilerek kadınlara seçme seçilme hakkı tanınmış, seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştı. Son tahlilde, kadınların 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerine katılmasıyla başlayan siyasi hakları tamamlanmış, siyaset sahnesinde kadınlar erkeklerle her bakımdan eşit duruma gelmişti.¹⁰⁶³

Türk kadınlarının siyasi özgürlüklerini elde etmesi demokrasiye katılımlarının sağlanması dünya çapında ses getiren çok mühim bir gelişmeydi. Öyle ki tüm dünyada kadın haklarının gelişmesi, kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesi için çalışan Uluslararası Kadınlar Birliği, 12. kongresini Türkiye'de yapmaya karar vermişti. Kongrenin gerçekleştirildiği 18 Nisan 1935 tarihindeki siyasi tablo Türkiye'de kadınların siyasete katılımının ne denli önemli bir gelişme olduğunu ortaya koyuyordu. TBMM'de kadın vekil sayısı Washington'dakinin en az üç katıydı. Türkiye'deki kadın milletvekili oranı

¹⁰⁶¹ Halıcı, **A.g.m.**, s. 135,136.

¹⁰⁶² Afet İnan, **Atatürk'ten Yazdıklarım**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1999, s. 44.

¹⁰⁶³ Goloğlu, **Tek...**, s.138.

İngiliz Avam Kamarası'ndakinden bile fazlaydı. Gerçekleştirdiği devrimle, insan hakları bağlamında öncü bir rol üstlenen Fransa'da dahi kadınlar hala siyasi haklarını elde edebilmek için mücadele ediyorlardı.¹⁰⁶⁴

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasının ardından Başbakan İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir önerge sunarak seçimin yenilenmesini istemiş, önerge kabul edilmiş ardından meclis tatile girmişti.

Meclisin tatil kararı almasının ardından seçim hazırlıkları başlamıştı. Mustafa Kemal CHP örgütlerine ve hepsi de kendi partisinden olan ikinci seçmenlere bir bildiri göndererek mecliste bağımsız milletvekillerinin de söz sahibi olması için parti aday listesinde on altı adaylığı boş bırakmalarını istemiş, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmasına rağmen partili olmayan samimi vatandaşlardan milletvekili seçilecek kimselerin meclis kürsüsünden yapacakları eleştirilerin ve ifade edecekleri düşüncelerin meclisin çalışmalarına güç katacağına inandığını belirtmişti. Atatürk'ün talimatıyla Ankara, Ayon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya, Sivas,. Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu illerinde birer adaylık bu düşünceyle boş bırakılmıştı.¹⁰⁶⁵ 1935 Ocak ayı sonuna kadar CHP'ye 2000'in üzerinde milletvekilliği adaylık başvurusu yapılmıştı ki bunların %10'u kadın adaylardan oluşmaktaydı. 1935 seçimleri öncesinde azınlıklara da milletvekilliği hakkı tanınacağı belirtilmiş, 4 gayrimüslim aday Afyon, Ankara, Eskişehir ve Niğde şehirlerinden aday gösterilmiş ve kazanmışlardı.¹⁰⁶⁶

Mustafa Kemal 4 Şubat 1935'te bir seçim bildirisi yayımlamış, halktan CHP adaylarına destek vermesini istemişti. "Büyük Türk ulusunun kadın ve erkek seçmenleri" hitabıyla, ilk kez kadınlara da, siyaset sahnesinde yer alan bireyler olarak seslenildiği bildiride 1930 yılından bu yana genel ekonomik krizin etkilerinin önlenmesi için hükümetin aldığı tedbirler anlatılıyor,

---

¹⁰⁶⁴ Orhan Koloğlu, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, 1.b., Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s.334. "Kongrede bir konuşma yapan Lady Astor Türk Kadını'na siyasi hakların tanınmasına övgüde bulunurken şöyle diyordu 'Yönetici diktatörlerinin emriyle çocuk yapmaktan başka hakları bulunmayan Alman ve İtalyan kadınlarına acıyorum. Amerika, İngiltere, Türkiye ve diğer özgür ülkelerde de kadın çocuk doğurur ama emirle değil... M. Kemal Atatürk'ü bir diktatör sayarım ama Mussolini, Hitler ve Stalin'den farklı bir diktatör."

¹⁰⁶⁵ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları (Cilt 2) Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 64.

¹⁰⁶⁶ Aydoğan, Mahmutoglu, **A.g.m.**, s.134,135.

hükümetin doğru politikaları ve yerinde önlemleriyle devletin sağlam bir ekonomik yapıya kavuşturulduğu belirtiliyor, bir dönem için daha CHP adaylarına teveccüh gösterilmesi isteniyordu.¹⁰⁶⁷

8 Şubat 1935 günü yapılan seçimler sonunda, 5. TBMM de Atatürk'ün kurguladığı şekilde oluşmuştu. CHP adaylarından 399 milletvekilinin meclise girmeye hak kazandığı seçimler sonucunda 16 bağımsız milletvekilinden biri de Halk Partisi'ne muhalif olan eski Kuvay-ı Milliye'ci Refet Paşa idi. ilk kez, 18 de kadın milletvekili bulunuyordu.¹⁰⁶⁸

1 Mart 1935'te toplanan Beşinci Büyük Millet Meclisi oy birliğiyle Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Renda'yı başkanlığına seçerken meclisi oluşturan 386 milletvekilinin 386'sının da oyuyla Atatürk, dördüncü defa cumhurbaşkanlığına seçilmişti. Ertesi gün, teamül gereği İsmet İnönü Kabinesi istifasını vermiş, yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen İsmet İnönü bakanlar kurulunu oluşturmuş ve Atatürk'ün onaylamasının ardından göreve başlamıştı.¹⁰⁶⁹

Yeni hükümetin göreve başlamasının ardından 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde CHP'nin dördüncü Büyük Kurultayı gerçekleştirilmişti. 384'ü milletvekili 160'ı partinin yurt genelindeki örgütlerinden gelen temsilciler olmak üzere 544 CHP'linin katılımıyla gerçekleşen ve Atatürk'ün sağlığında katıldığı son kurultay olan 1935 Kurultayı'nda "Esaslar" ve 11 maddeden meydana gelen yeni tüzük kabul edilmişti. Esaslar kısmı 1931 tüzüğü ile hemen hemen aynı olan yeni tüzük, parti üyeliği ve parti disiplini kavramlarını güçlendirilmişti. 3. Maddeye yapılan bir ekle partililerin belirlenen ilkeler doğrultusunda birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerinin önemine vurgu yapılmıştı. Tüzüğe eklenen 8. Madde ile CHP'nin bir parti marşı ve rozeti olmasına karar verilmiş, Genel Başkanlık Divanı'nın yetkileri arttırılmış, grup dahilinde gerçekleştirilecek seçimlerde gizli oya başvurulması, partinin resmi görüşünün Genel Başkanlık'ça açıklanması, milletvekillerinin başka bir işleri de olması durumunda Genel Başkanlık divanını bilgilendirme zorunluluğu gibi hususlar tüzüğe eklenmişti.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁷ Parla, **Atatürk'ün...** , s.64.

¹⁰⁶⁸ Goloğlu, **Tek...** , s.146.

¹⁰⁶⁹ Goloğlu, **Tek...** , s.148.

¹⁰⁷⁰ Halıcı, **A.g.m.**, s. 126

CHP'nin 1935 Kurultayı'nda ayrıca "Kemalizm" ifadesi CHP tüzüğüne girerken, İnkılap yerine "devrim" kelimesinin kullanımına vurgu yapılmıştı.

5.16. Devletin Kimliği : "Altı Ok"

CHP'nin 1935 Kurultayı'nın önemli açılımlarından biri de "parti devleti" kavramının hayata geçirilmesi olmuştu. Hatta bizzat Recep Peker tarafından kurultayda kullanılan "Türkiye Cumhuriyeti bir Parti Devleti'dir." ifadesiyle bu durum kesinlik kazanmıştı. Peker de yaptığı konuşmada yeni programın en dikkat çekici belirgin farkının halihazırda zaten baştan itibaren devletle birlikte olan CHP varlığının artık devlet ile çok daha sıkı bir biçimde yakınlaşmak olduğunu altını çizmişti.¹⁰⁷¹

Nitekim CHP Kurultayı'nda hazırlanan tüzük herhangi bir siyasi parti tüzüğünden ziyade bir devlet düzeni zihniyetiyle hazırlanmıştı.¹⁰⁷²

Recep Peker'in 1935 Programı'na dair yaptığı konuşmada dikkat çeken bir diğer husus ise husus CHP ile devletin iyice yakınlaşmasının, partinin ana ilkelerini oluşturan '6 Ok'un devletin de kimliği haline dönüştürüleceğinin sinyalleriydi. Recep Peker konuşmasında bu durumu demokrasi kavramıyla da bağdaştırmaya gayret ederken demokrasinin her memleketin özel koşullarına ve gereksinimlerine göre yorumlanabileceğini ve şekillenebileceğini ifade ediyordu. Peker, dönemin CHP'sinin demokrasi algısını ortaya koyan konuşmasında demokrasinin ülkeden ülkeye kimi uygulama farklılıkları arz etmesinin normal olduğunu belirtirken CHP olarak Türkiye'nin menfaatini iki türlü seçim sisteminde gördüklerini söylemişti. "*Zigana Dağı'nın üzerine portakal ekilmez*" diyerek Batı'daki demokrasi uygulamalarının tıpatıp aynısının ithal edilmesine karşı olduklarını belirten Peker seçmenleri haklarında hiçbir şey bilmedikleri adaylar için "evet" ya da "hayır" demeye yönlendirmektense, halkın, tanıdığı ikinci seçmenlere oy vererek, yapacakları seçimlerinde onları görevli kılmalarının Türkiye koşullarında çok daha sağlıklı sonuçlar doğuracağını düşündüklerini vurgulamıştı.¹⁰⁷³

CHP'nin 1935 kurultayından sonra artık CHP bir siyasi partiden ziyade devletin ta kendisi konumuna gelmiş, bütün şehirlerde devletin valileri aynı

¹⁰⁷¹ Yetkin A.g.e., s. 128.

¹⁰⁷² Goloğlu, Tek..., s. 175

¹⁰⁷³ Parla, CHP'nin... s.s., 136,137,138.

zamanda CHP İl Başkanı konumuna getirilmişti. Parti müfettişleri bölgeleri dahilinde CHP örgütlerinin yanı sıra devlet işlerinin de denetleyicisi olacaktı. Recep Peker 17 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği'nden alınırken bu görevi üstlenen İsmet İnönü ulusa yayınladığı beyannamede partinin ülkenin siyasal ve sosyal alanda daha ileri bir konuma gelebilmesi için parti ve devlet arasında yakınlığın daha da artması gerektiğine vurgu yapmıştı. Bu bağlamda İçişleri Bakanı CHP'nin Genel Yönetim Kurulu'na alınmış ve kendisine Genel Sekreterlik görevi verilmişti. Bu bağlamda CHP Genel Sekreteri konumuna gelen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 23 Haziran 1936'da İnönü'nün de bulunduğu toplantıda parti merkezinde valileri toplantıya çağırarak yeni görevlerini bildirmişti. Valilerle yapılan bu toplantılar Bursa, İstanbul, Edirne ve Ege'de de sürmüştü.¹⁰⁷⁴ Türkiye artık totaliter rejimlere has bir görüntüye bürünmüş, siyasi erk devlet ve hükümet kavramlarında toplanmış, devlet başkanı ve hükümet başkanı bu otoritenin tek ve sarsılmaz temsilcileri ve adeta sahibi konumuna geçmişlerdi.

CHP'nin ana ilkelerinin ortaya konduğu "6 Ok" İsmet İnönü ve 153 arkadaşının verdiği değişiklik önergesi neticesinde anayasaya da girmişti. Anayasanın girişindeki esas hükümlerinde devlet şeklinin sadece cumhuriyet olarak belirtilmesinin yetersiz kaldığı öne sürülüyor, bunun yanına devletin siyasi ve idari yönetim anlayışının da eklenmesi gerektiği belirtiliyor, son tahlilde, ikinci maddeye, devletin milliyetçi, halkçı, laik, devletçi, inkılapçı yönüne de vurgu yapılması talep edilmişti.¹⁰⁷⁵ Komisyonun da öneriyi uygun bulması üzerine değişiklik önerisi 5 Şubat 1937'de görüşmeye açılmıştı. Meclisteki görüşmelerde söz alan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya CHP'nin modern bir yeni devlet kurma idealiyle hareket ettiğini, Atatürk'ün tarihten ve gerçeklerden yola çıkarak ortaya koyduğu ilkelerin Anayasaya geçirilmesinin Türk ulusunun bu ilkelere bağlılığının bir ifadesi olacağını ifade etmişti.¹⁰⁷⁶

Görüşmelerde söz alarak kürsüye gelen Muş Mebusu Hakkı Kılıç, laiklikle bağdaşmayan hatta mevcudiyetiyle laikliği tehdit eden Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kapatılmasını talep ediyordu. Devlet yapılanması içinde böyle bir örgütün bulunmasının gereği olmadığını iddia eden Kılıç mabetlerde hizmet

---

¹⁰⁷⁴ Halıcı, A.g.e., s. 128.

¹⁰⁷⁵ Goloğlu, Tek..., s. 127.

¹⁰⁷⁶ Halıcı, A.g.e., s. 128.

edenlere sahip çıkılması gerektiğini ama bunun ayrı bir bölüm olarak Vakıflar Kanunu'nu konmasının daha doğru olacağını, dışarıda sürekli *'Laiksiniz ama hala müftüleriniz var'* eleştirisiyle karşı karşıya kaldıklarını söylüyordu.¹⁰⁷⁷

Söz alarak görüş bildiren diğer vekiller de Türkiye Cumhuriyeti'nin özgürlüğüne ve bütünlüğüne yönelik iç ve dış saldırılardan altı ilke ile korunabileceğine vurgu yaparken, cumhuriyete tehdit ve tehlike olarak kabul edilen liberalizm, komünizm, irtica ve sınıflılık eğilimlerinin geçmişte topluma ve ülkeye kestiği faturalar tarihten örneklerle aktarılmıştı. Nitekim 5 Şubat 1937'de, oylamaya katılan 321 milletvekilinin oybirliğiyle önerge kabul edilmiş ve CHP'nin altı oku, yani Türkiye Devleti'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci olduğu hususu anayasaya da girmişti. Tasarının ikinci maddesi ile müsteşarlıkların oluşturulmasına karar verilmişti. Anayasa'nın 44. maddesi uyarınca siyasi müsteşarlıklar Başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilerek Cumhurbaşkanının onayına sunulacaktı.¹⁰⁷⁸

Yeni devlet düzeni ile, CHP'nin ismen ortada olduğu bir *'Partisiz Cumhuriyet'* dönemine geçilmişti. Nitekim, Başbakan İsmet İnönü Meclis'te yaptığı bir konuşmada CHP'nin artık hükümetten ayrı bir siyasi oluşum olmaktan çıktığına vurgu yaparak yeni düzeni resmen ortaya koymuştu. Yine bu dönemle birlikte Atatürk CHP dahil tüm kurumların başına geçtiğinden yani tüm siyasi ve kurumsal organizasyonlar kendisine bağlı olduğundan devlet başkanlığı veya Cumhurbaşkanlığı unvanlarından ziyade "Şef" olarak anılmaya başlanmış devlet başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı deyimleri, hatta Atatürk adı bir yana bırakılarak sadece "Şef" unvanı kullanılmıştır. "Partisiz Cumhuriyet" olarak da adlandırılan bu süreç halk arasında 'Milli Şef Devri' olarak anılmış ve bu sistem Atatürk'ün vefatından sonra da sürmüştür.

5.17. Bayar'ın Yükselişi

Devletin askeri ve hukuki bağımsızlığını sağlayan ve bunları anayasa ile güvence altına alan Atatürk özellikle 30 yılların başlarına damgasını vuran

¹⁰⁷⁷ Goloğlu, *Tek...*, s.195.

¹⁰⁷⁸ Goloğlu, *Tek...*, s.s.199,200 TC Devleti'nin ilk müsteşarları şöyle belirlenmişti: "Adalet Bakanlığı Siyasi Müsteşarı Salâh Yargı (Kocaeli), Milli Savunma Siyasi Müsteşarı Necip Ali Küçükca (Denizli), İçişleri Siyasi Müsteşarı Abdülmuttalip Öker (Malatya), Eğitim Siyasi Müsteşarı Nafî Atuf Kansu (Erzurum), Tarım Siyasi Müsteşarı Rıza Erten (Mardin), Ekonomi Siyasi Müsteşarı Ali Rıza Türel (Konya), Bayındırlık Siyasi Müsteşarı Sırrı Day (Trabzon), Sağlık ve Sosyal Yardım Siyasi Müsteşarı Dr. Hulusi Alataş (Aydın)"

ekonomik buhran karşısında ülkenin ekonomik bağımsızlığına odaklanmıştı. Özellikle ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın görüşlerinden önerilerinden çok yararlanmaktaydı. Ulusal özgürlük ve hukuki bağımsızlık sürecinde İsmet İnönü kendisine verilen misyonu tamamlamış sıra, teknik bir konu olan ekonomiye gelmişti. Cumhuriyetin ilanından itibaren ekonomik büyüme hamlesinin gerçekleşmemiş olması, global ekonomik krizin ekonomiye kestiği faturanın ağırlaşması, geçen süre zarfında da henüz düzelmeye dair bir umudun belirmemiş olması, Atatürk'ü tedirgin etmeye başlamıştı. Atatürk ülkenin bu ekonomik sorunlar sarmalından sanayileşme ile çıkılabileceğini görüyor, ancak elindeki son derece kıt olanakları da değerlendiremeyen kırtasiyeci, ağır çalışan bir devlet ve hükümetten sanayileşmenin önünü açacak hızlı ve atılımcı politikalar beklenemeyeceğini fark ediyordu. Tablo böyleyken, son derece yetersiz kaynaklarla yola çıkmasına rağmen İş Bankası'nın çok kısa zamanda verimli ve başarılı bir noktaya taşımış Genel Müdürü, ekonomi bakanı Celal Bayar Atatürk'ün dikkatini çekmekteydi.¹⁰⁷⁹ Ekonomi Bakanı Celâl Bayar'ın öncülüğünde bir ekonomik bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi verilecekti ve bu mücadele sadece bir bakanlığın çabalarıyla değil tüm hükümetin ve devlet kurumlarının işbirliğiyle, sinerjisiyle mümkün olacaktı. Dolayısıyla da Atatürk'ün kurguladığı bu ekonomi hamlesinin hayata geçirilmesi için Celal Bayar tüm devleti koordine etmek üzere İsmet İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilmişti. Böylece İnönü'nün devletin ekonomiye müdahalesini genişletmeye yönelik politikalarının da önünü kesmiş oluyordu.

Kılıç Ali'nin hatıralarında İsmet İnönü'nün Atatürk tarafından azledildiği iddia edilmektedir. Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki köprülerin atılmasına İsmet İnönü'nün devlet meselelerinin içki masasında görüşülmesine dair sert eleştirisinin neden olduğunu öne süren Kılıç Ali aslında Atatürk'ün meclis kürsüsünden yapacağı bir konuşmayla İsmet İnönü'nün siyasi otoritesini sonlandıracağı ancak TBMM'nin dağılmış olmasından ötürü bunu yapamadığını ve İsmet İnönü'yü bir aylık izne gönderdiği, bu sırada Celal Bayar'ı başbakanlığı atama fikrinin oluştuğunu belirtmektedir.¹⁰⁸⁰

Aynı şekilde Cevat Abbas Gürer de Kılıç Ali'nin iddiasını doğrular hatta Atatürk'ün hışımla meclise gittiğini, ancak meclisin dağılmış olduğunu

---

¹⁰⁷⁹ Koçak, A.g.e., s. 40.

¹⁰⁸⁰ Turgut, A.g.e., s. 314-318

öğrenince bu düşüncesini gerçekleştiremediğini, çevresindekilere ise asıl amacının Şeyh Sait olayında nasıl Fethi Bey'i partiden düşürdüyse İnönü'yü de mecliste, kamuoyunun önünde düşürmek olduğunu, kendisini başbakanlıktan uzaklaştırmakta geç bile kaldığını söylediğini iddia eder.¹⁰⁸¹

İnönü ise anılarında Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon Konferansı'nda hükümetin aldığı kararların ve verdiği talimatların dışında bir siyaset izlemesinden duyduğu rahatsızlığın bunda etkili olduğunu, Aras'ın Atatürk'ten direktif aldığını öğrendiğini söyler . Kılıç Ali'nin anlattığı sofraya kavgasına da değinen İnönü o günü ve başbakanlıktan ayrılmasının perde arkasını şöyle anlatır: "*Sofrada kavga eder gibi bir münakaşa geçti. Ertesi gün Atatürk bana şöyle söyledi: "Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Ama az çok kapalı kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım." Minnettar olurum sana. Çok teşekkür ederim "* dedim.¹⁰⁸²

İnönü anılarında ayrıca Atatürk'ün kendisine Celal Bayar ismini söylediğinde çok olumlu görüş bildirdiğini söylemektedir: "*Pek münasip olacağını, isabetli olacağını söyledim. Gerçek şudur ki, samimi kanaatimi söylüyordum. o günkü mevzubahis olabilecek insanlar arasında ve uzun müddetten beri teessüs etmiş olan beraber çalışma devrinde, en iyi seçimin bu olacağını samimi olarak söyledim.*"¹⁰⁸³

Lord Kinross da İnönü'nün anılarında yer alan Nyon Konferansı'ndaki tavrından ötürü Atatürk'ün İnönü'ye kızarak bizzat yönetimi devraldığını ve İnönü'yü devreden çıkararak, Tevfik Rüştü Aras'a talimat verme gereği duyduğunu aktarır. Ancak Kinross da İnönü ile Atatürk arasındaki esas kavganın bir bira fabrikası meselesinin görüşüldüğü o akşam yemeğinde koptuğuna vurgu yapmaktadır.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸¹ Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, 4.b., Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s. 381

¹⁰⁸² İpekçi, **A.g.e.**, s. 11.

¹⁰⁸³ Sabahattin Selek, **İsmet İnönü, Hatıralar**, 3.b., Bilgi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 547.

¹⁰⁸⁴ Kinross, **Atatürk...**, s.732,733. "*İkisi arasındaki gerginlik, bir akşam Çankaya'da son haddini buldu. Tuhaftır ki, olay önemsiz bir konudan, bir bira fabrikasını ilgilendiren ekonomik bir sorundan çıkmıştı. İnönü, sınırlarına hakim olamayarak: 'Bu ülke daha ne kadar bir sarhoş masasından idare edilecek?' diye parladı. Atatürk, sakın sakın : 'Seni bu mevkiye getirenin de bir sarhoş olduğunu unutuyorsun galiba,' dedi. Konuşma, bundan sonra daha az tehlikeli konularda, ama sıkıcı bir şekilde devam etti. İnönü gittikten sonra, Atatürk kızgınlığını açığa vurdu ve onu Meclis'e şikayet edeceğini söyledi. Kendisini bundan vazgeçirdiler. Ancak, Başbakanı değiştirmek sırası geldiği anlaşılıyordu. Atatürk, ertesi gün trenle resmi bir yurt gezisine çıkacaktı. İnönü'yü özel kompartımanına çağırdı; birkaç hafta resmi bir 'sağlık izni' almasını önerdi ; bu arada Başbakanlığa başka birisi vekalet edecekti. On dört yıl çalıştıktan*

Yine anılarında İsmet İnönü, Atatürk ile aralarının açılmasında kabinesine yapılan muamelelerden duyduğu rahatsızlığın sebep olduğunu söylemektedir. Özellikle daha 1932 yılında kabinesinde Milli Eğitim olarak görev alan Esat Bey'in yerine Atatürk'ün Dr. Reşit Galip'in Bakan yapılmasına yönelik teklifine sert bir yanıt veren İsmet İnönü benzer manipülasyonların devam etmesi üzerine köprülerin atıldığını söylemektedir. Nitekim, Yalova'da, İktisat Bakanı Mustafa Özkan'ın sofrada Atatürk tarafından bizzat ve çok ağır bir biçimde eleştirilmesinin ardından istifa etmesi de bu soğukluğa neden olan olaylardan biridir.¹⁰⁸⁵

İsmet İnönü anılarında kabinede bulunmasından rahatsızlık duyduğu bir bakan olması durumunda bunu önce kendisiyle paylaşmasını Atatürk'ten defalarca rica ettiğini, herhangi bir bakanı istifaya mecbur etmek için sert davrandığında hükümet olarak zor durumda kaldıklarını, başbakan olarak da bizzat kendisinin rahatsızlık duyduğunu, üzüldüğünü belirtmekteydi.¹⁰⁸⁶

Celal Bayar gelişmeleri 1937 Eylül'ünde Dolmabahçe'deki Dil Kurultayı münasebeti ile gittiği İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ü ziyarete gittiğinde öğrenmişti. Anılarında Atatürk'ün bu kararını kendisine görev tebliğinden önce “*Celal Bey, hemen Atatürk'ün yanına gidin, bekliyorlar. Size bir şey teklif edecek. Sakın reddetmeyin. Memleketin hayrınadır.*” diyen Ali Çetinkaya'dan öğrendiğini belirten Bayar salona girdiğinde Atatürk'ün arkadaşlarına yüksek sesle: “*İşte kendisi de geldi. Vazifeyi tevdi edelim, alıp yürütsün.*” dediğini ve “*Başvekiliniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim.*” diyerek kendisini kutladığını belirtmektedir.¹⁰⁸⁷

Bayar'ın açıkladığı Bakanlar Kurulu'nda Sağlık Bakanı Refik Saydam hariç İnönü Hükümeti'nin tüm bakanları yine koltuklarını korumuşlardı.¹⁰⁸⁸

---

sonra, böyle birdenbire bir kenara itilmek, son zamanlarda zaten birçok tatsız olaylarla karşılaşmış İsmet İnönü'ye çok dokundu. Yolculuk süresince Atatürk'e kararından cayması için, pişmanlık tezkereleri yolladı. Ama, Atatürk bunlara cevap vermedi. Aldığı karar kesindi.”

¹⁰⁸⁵ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, Cilt 1, (1938-1945)** İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.36.

¹⁰⁸⁶ Selek, **A.g.e.**, s.546.

¹⁰⁸⁷ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar Anlatıyor, Bilinmeyen Atatürk**, 5.b., Truva Yayınları, İstanbul, 2009, s. 92.

¹⁰⁸⁸ Goloğlu, **Tek...**, s.24. Bayar'ın kabinesi şu isimlerden oluşmaktaydı: “*Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu (İzmir) Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp (Balıkesir), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla), Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras (İzmir), Maliye Bakanı Fuat Ağralı (Elazığ), Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (Erzincan), Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya (Afyon), Ekonomi*

Kılıç Ali'ye göre Refik Saydam genellikle Başbakanlığa vekalet eden milletvekili olduğundan İsmet İnönü'nün azledilmesinin ardından kendisinin o göreve atanacağı beklentisi içine girmişti. Başbakanlığı beklerken kabinede Sağlık Bakanı olarak kalmayı da gururuna yediremediğinden Bayar'dan Bakanlar Kurulu için affını istemiş bunun üzerine Bayar İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı Hulusi Alataş'ı Sağlık Bakanı olarak yeni hükümete dahil etmişti.¹⁰⁸⁹ Bayar mecliste hükümet programını okurken ilk defa “*Kemalist rejim*” ifadesini de kullanmıştı.¹⁰⁹⁰

Başbakan Celal Bayar'ın kabinesi, 364 milletvekilinden oybirliğiyle güvenoyu almıştı. Bayar, aynı zamanda CHP'nin genel başkan vekili de olmuştu. Katı devletçi bir ekonomiyi savunan İsmet İnönü'nün aksine daha yumuşak, ılımlı bir devletçilik modelinden yanaydı. Başbakanlık koltuğuna oturur oturmaz eşitlikçi bir vergi düzenini öngören yeni bir 5 yıllık kalkınma planını uygulamaya sokmuştu. Bayar, her ne kadar ekonomik anlamda son derece donanımlı bir Başbakan olsa da, İsmet İnönü gibi tüm konulara, devletin tüm dinamiklerine hakim değildi. Nitekim, kısa bir süre sonra Atatürk eski Başbakanı İsmet İnönü'yü aramaya başlamıştı. Bu yüzden İnönü ile özel dostluğunu korumaya her zaman özen gösteriyor, hatta iki dava arkadaşı zaman zaman Çankaya'da buluşup birlikte yemek yiyor ve ülke meselelerini tartışıyorlardı.¹⁰⁹¹

Bu arada Atatürk'ün sağlığı oldukça bozulmuş, hastalığı iyiden iyiye ağırlığını hissettirmeye başlamıştı. 1938 Kasım ayı başında açılacak olan meclisin ilk toplantısında bir konuşma yapmayı amaçlıyordu. Metnini de hazırlamıştı. Ancak durumu yataktan kalkamayacak kadar ağırlaştığından Büyük Millet Meclisi'ne son seslenişi mahiyetindeki konuşma metnini 1 Kasım 1938 tarihli meclisin açılış oturumunda Başbakan Celal Bayar okumak durumunda kalmıştı. Atatürk'ün iyileşeceğine dair umutlar gittikçe tükenirken kendisinden sonra kimin cumhurbaşkanı olacağı hususu da konuşulmaya başlanmıştı. Kimi iddialara göre Celal Bayar Atatürk sonrasında

---

Bakanı Şakir Kesebir (Tekirdağ), Tarım Bakanı Tarım Bakan Vekili Şakir Kesebir (Tekirdağ), Sağlık ve S. Yar. Bk. Hulusi Alataş (Aydın), Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Rana Tarhan (İstanbul).”

¹⁰⁸⁹ Turgut, **A.g.e.**, s. 328.

¹⁰⁹⁰ Goloğlu, **Tek...**, s.246.

¹⁰⁹¹ Kinros, **Atatürk...**, s. 733. “ *İşleri Celal Bayar'ın eline öyle güvenle bırakamıyordu. Bayar'ın, Başbakanlığa geçişinden birkaç hafta sonra yüzünün yorgun halini gören bir kadın dostuna: 'Bizim yeni Başbakan yüzünden geceleri rahat uyuyamıyorum ki!' diye yakındı.*”

Cumhurbaşkanlığını üstlenmek istiyordu, ancak kamuoyunda İsmet İnönü isminin daha ağır bastığının farkındaydı.¹⁰⁹²

Potansiyel adaylardan bir tanesi de mareşal Fevzi Çakmak'tı. Kendisine de teklif götürülmüştü zaten. Çakmak'ın adaylığında iki sıkıntılı durum vardı. Anayasaya göre aday olabilmesi için Genelkurmay Başkanlığı görevinden istifa etmesi ve milletvekili olması lazımdı. Bir ara seçimle milletvekili yapılması önerilse de Çakmak "Ben ordunun başında kalmak istiyorum, ayrılmayı düşünmüyorum"¹⁰⁹³ yanıtını verince Fethi Okyar, Bayar ile görüşüp İsmet İnönü'nün adaylığını kesinleştirme yoluna gitmiş ve devir işi böylelikle çözüme kavuşmuştu.

5.18. Atatürk'ün Vefatının Ardından İnönü Devri

Atatürk'ün vefatının ardından 11 Kasım 1938 günü meclisin gündeminde yeni cumhurbaşkanının seçimi vardı. Aslında seçimin sonucu belliydi zira Başbakan Celal Bayar meclis oturumundan önce CHP Grubu'nu toplantıya çağırarak adaylık oylamasını önce parti grubunda yaptırmıştı. Buna göre parti grubunda 233 oy ile İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı kesinleşirken oylamada Celal Bayar'a da bir oy çıkmıştı ki bu oyu veren de Manisa Mebusu Hikmet Bayur'du.¹⁰⁹⁴ Nitekim Büyük Millet Meclisi'nde de 348 milletvekilinin 348'inin oyuyla resmen İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı olmuştu. Bazı vekiller CHP Grup toplantısına yetişememişler ancak Meclis'teki oylamaya katılmışlardı. Bağımsız vekillerin de elbette CHP Grubu'na katılmaları mümkün değildi. İnönü kendisine istifasını sunan Celal Bayar'ı tekrardan hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve Bayar yeni kabinesini¹⁰⁹⁵ oluşturarak Başbakanlık görevini üstlenmiş, oy birliğiyle de güvenoyu almıştı. Eski kabineden Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras yeni hükümette yoktu. Bu değişiklikler içişlerinde ve

¹⁰⁹² Kinross, **Atatürk...** , s. 750. "Hatta İsmet İnönü'ye İstanbul'a gitmesi durumunda öldürüleceğini söyleyenler de çıktı ama tüm bunlar asılsız iddialardı."

¹⁰⁹³ Akyol, **A.g.e.**, s. 174.

¹⁰⁹⁴ Goloğlu, **Tek...** , s. 302.

¹⁰⁹⁵ Goloğlu, **Tek...** , s. 304. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı sıfatıyla onayladığı ilk kabine şu isimlerden oluşmaktaydı: "Başbakan Celâl Bayar (İzmir), Adalet Bakanı Hilmi Uran (Seyhan), Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp (Balıkesir), İçişleri Bakanı Refik Saydam (İstanbul), Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu (İzmir), Maliye Bakanı Fuat Ağralı (Elazığ), Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (Erzincan), Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya (Afyon), Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir (Tekirdağ), Tarım Bakanı Faik Kurtoğlu (Manisa), Sağlık ve S. Yar. Bk Hulusi Alataş (Aydın), Gümrük ve Tekel Bakanı A. Rana Tarhan (İstanbul)."

dışişlerinde gidişatı beğenmediğini belirten İsmet İnönü tarafından yaptırılmıştı.¹⁰⁹⁶

CHP tüzüğüne göre yeni Genel Başkan seçimi de yapılması gerekiyordu. 26 Aralık 1938’de CHP Kurultayı olağanüstü toplantıya çağrıldı. Kurultayda parti tüzüğünün 2, 3 ve 4. maddelerinde bazı değişikliklere gidildi. Bu bağlamda Mustafa Kemal’in CHP’nin “Ebedi Başkanı” olarak anılmasına karar verilirken İsmet İnönü “Değişmez Başkan” unvanıyla CHP Genel Başkanlığına seçilmişti. “Değişmez Başkan”lık ancak istifa, göreve devamı imkansız kılacak kadar ağır bir hastalık ya da vefat durumlarında değişecek, bu görevin boş kalması kurumunda parti kurultayı toplanarak yeni bir Genel Başkan seçecekti. “Değişmez Genel Başkan” seçilen İnönü artık 30’lu yıllarda totaliter rejimlerin başkanlarının kullandığı “Milli Şef” titriyle anılacaktı.¹⁰⁹⁷ Kurultayın sonunda İsmet İnönü’ye bağlılık genelgesini okuyan kişi ise Adnan Menderes’ti.¹⁰⁹⁸

İsmet İnönü böylece sadece devletin başı ve ordunun yüce başbuğu olmaktan da ileri giderek, tek partili hükümetin değişmez başkanı ve milli şefi olarak ülkenin tüm güçlerini de eline geçirmişti. İnönü’nün şahsında uygulamaya giren “milli şef” unvanının demokratikliği de tartışma konusu olmuştu. Kimi yorumlara göre İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı öncesinde “milli şeflik” Türk siyasetinde netlik kazanmış bir kurum değildi. Gerçi Atatürk sağlığında, 1927’den itibaren ülkenin koruyucusu, önderi, devletin reisi yani “edebi şefi” olarak anılmaktaydı. Fakat, Atatürk’ün “değişmez başkanlığı” manevi kişiliğinden kaynaklanan bir tür fiili durumdu. CHP tüzüğünde Atatürk için ve Atatürk’e özel “Değişmez Genel Başkanlık” adı altında bir unvan ve kurum oluşturulmamıştı. Siyasi tarihimizde “milli şef” unvanı sadece İsmet İnönü için çıkarılmış ve kendisi tarafından kullanılmıştı.¹⁰⁹⁹ Koçak’a göre ise CHP’de “değişmez genel başkanlık” 1927’deki parti kongresinde Atatürk’ün “değişmez Genel Başkan” seçilmesi ile başlamıştı. İnönü’nün belki bu geleneği değiştirmemiş, mevcut sistemi sürdürmüş olmasından ötürü eleştirilebileceğini öne süren Koçak bununla birlikte İnönü’nün kendisi için

¹⁰⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **2. Adam 2 Cilt, 1938-1950**, 6.b., Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s.25.

¹⁰⁹⁷ Halıcı, A.g.m., s. 129.

¹⁰⁹⁸ Aydemir, **İkinci...**, s. 39.

¹⁰⁹⁹ Necdet Ekinci, **İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları**, Türkler Ansiklopedisi, C.16. , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 16, s. 1281.

böyle bir makamı devreye soktuğu iddiasının kabul edilemez olduğunu, bu sistemin CHP'nin siyasi geleneğinde Atatürk'ten bu yana var olduğunu ileri sürmekteydi.¹¹⁰⁰

İnönü'nün Milli Şef sıfatını almasında konjonktürel sebepler de etkili olmuştu. Örneğin o yıllarda özellikle Avrupa'da, örneğin Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, İspanya'da Franco örneklerinde olduğu gibi, “tek partili şef” sistemleri ön plana çıkmıştı. Atatürk'ün vefatının ardından oluşan iktidar boşluğunu doldurmak isteyen İnönü bu durumu beklemekte olan muhalefete koz vermemek adına tüm gücü eline geçirmesi gerekiyordu. Hatta hükümette yaptığı bazı değişikliklerle gücün kendisine geçtiğini göstermek istiyordu.¹¹⁰¹

Milli Şef İsmet İnönü ilk olarak Atatürk döneminde yolları ayrılan isimlere yeniden yeşil ışık yakmıştı. İnönü, Atatürk döneminde yaşanmış bazı kırılganlıklara ve kopmalara son veren bir parti içi politikayı devreye sokmuştu. Kendisinden önceki dönemde meclis dışında kalan kalan bazı dargınlıkları ortadan kaldırmak, “muhalefetle barışmak” istiyordu. Atatürk dönemindeki dargınlıklara son vermek amacıyla 31 Aralık 1938'de Meclis'te boşalan milletvekillikleri yapılan ara seçimlerde Kazım Karabekir, Cahit Yalçın, Fethi Okyar ve Rıza Soyak'ı aday göstererek, mebus olmalarını sağlamıştı. Bağımsız milletvekilleri Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele de 9 Ocak 1939'da CHP'ye kabul edilmişlerdi.¹¹⁰²

İnönü, cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından izlediği bu politikayla eski muhalifleri rejimle uzlaştırmayı ve olası aykırı sesleri de önlemeyi amaçlıyordu.

İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü yıllar sonra yazdığı anılarında babasının bu tavrının hep eleştiri konusu yapılmasından yakınırken İsmet İnönü'nün sözkonusu kararının altında Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında emeği olan isimleri yeniden ülke yönetimiyle buluşturarak devleti güçlendirmek arzusunun dışında başka bir niyet aranmaması gerektiğini, zaten

---

¹¹⁰⁰ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, (1938-1945)** 3. b., C.2., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 22.

¹¹⁰¹ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)” **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 124.

¹¹⁰² Ömer Duman, “Tek Parti Döneminde CHP'de Bir Parti İçi Demokrasi “Denemesi”: 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle “İstişare”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 13, S. 26, Ankara 2017, s. 212,213.

bu isimleri yeniden partiye çağırırken “Atatürk’ün aleyhinde hiçbir şekilde demeç verilmemesi” ön şartını koştüğünü yazmıştı.¹¹⁰³

CHP Parti divanı 25 Ocak 1939 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar vermişti. Alınan bu karar üzerine Başbakan Celal Bayar istifasını sunma gereği duymuş, İnönü de bu istifayı hemen kabul etmişti. Bayar’ın istifası kafalarda birçok soru işareti doğurmuştu. Seçime giden bir hükümetin başbakanının görevi bırakması görülmüş bir uygulama değildi. Yapılacak seçimin ardından, yeni dönem başlarken, usul gereği mevcut Başbakan zaten istifasını verecekti.¹¹⁰⁴

Bayar bu kararının gerekçesini “Partinin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkması.” diye açıklıyordu. İstifanın perde arkasında ise basında yolsuzluk ve suistimal iddialarının çok fazla gündeme geliyor olmasının, İnönü’nün bizzat müdahale ederek eğitim ve adalet bakanlarını değiştirmesinin ve kamuoyunda kabinenin iç uyumunu yitirdiğine yönelik dolaşan iddiaların rol oynadığı iddia edilmekteydi.¹¹⁰⁵

27 Mart’ta meclise gelen bu öneri oybirliğiyle kabul edilmiş, yerine sadece iki saat sonra¹¹⁰⁶ Refik Saydam atanmış¹¹⁰⁷, ertesi gün okunan program güvenoyu almış ve Mart 1939’da seçimlere gitme kararı alınmıştı.

Refik Saydam Atatürk Samsun’a çıkarkan yanında olan isimlerden biriydi. 1937 sonunda İsmet İnönü Başbakanlıktan ayrılınca Celal Bayar’ın kurduğu kabinede görev istemeyerek Sağlık Bakanlığı’ndan istifa etmesi kendisinin bir anda İsmet İnönü’nün dava arkadaşı konumuna gelmesine neden olmuştu. Hatta İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra onayladığı ilk kabinede Refik Saydam’ın İçişleri Bakanlığı gibi çok önemli bir göreve gelmesi bu doğrultuda bir işaretti.¹¹⁰⁸

Böylelikle meclisin 5. devresi de son bulmuştu. İçişleri Bakanlığı vilayetlere bir genelge göndererek seçim hazırlıklarına başlanmasını istemişti.

¹¹⁰³ Erdal İnönü, **Anlar ve Düşünceler (I)**, 17.b., Toplum Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71

¹¹⁰⁴ Aydemir, **İkinci...**, s. 40.

¹¹⁰⁵ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3,4.

¹¹⁰⁶ Yetkin, **A.g.e.**, s. 175.

¹¹⁰⁷ Koçak, **A.g.e.**, s. 13 “Refik Saydam kabinesini şu şekilde oluşturmuştu: “Adliye Vekili Tevfik Fikret Silay, Millî Müdâfaa Vekili Naci Tınaz , Dâhiliye Vekili Fâik Öztrak, Hâriciye Vekili Şükrü Saraçoğlu , Mâliye Vekili Fuat Ağralı, Nâfia Vekili Ali Çetinkaya, Maarif Vekili Has an Âli Yücel, İktisat Vekili Hüsnü Çakar, Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Hulusi Alataş.”

¹¹⁰⁸ Aydemir, **İkinci...**, s. 42,43.

Genel merkezin talimatıyla CHP'nin taşra örgütleri de seçim çalışmalarına hız vermişlerdi. Özellikle Genel Merkez tarafından milletvekillerinin seçiminde çok önemli bir role sahip ikinci seçmenlerin belirlenmesi hususunda hassas davranmaları istenen teşkilatlar bu bağlamda yoklamalar yapıyordu. İkinci seçmen olarak belirlenecek kişilerin CHP'li olması ve parti disiplinine uyan isimler arasından belirlenmesi hususunda taşra örgütleri özel talimat almışlardı.¹¹⁰⁹

CHP, böylelikle ilk defa karar alma safhasında partinin tabanının da görüşüne başvurma yoluna gitmişti ki bu eğilim listelere de önemli oranda yansımıştı. Her ne kadar bu, bir tür parti içi demokrasi denemesi olarak da adlandırılabilirse de CHP'nin ikinci seçmenlerinin ağırlıklı olarak yerleşim yerlerinin elit kesimini temsil ettiği gerçeği ışığında bunların ne oranda halkı ya da parti tabanını temsil ettiği hususu da ayrı bir tartışma konusuydu. Ancak tepeden tavana giden sistemin kısmen ve sınırlı da olsa tabandan tepeye doğru yönelmesi 1939 seçimlerinin demokratikliği bağlamında dikkat çeken özelliklerinden biriydi. Seçimlerin ardından 1939'un Mayıs ayındaki kurultayda “*vali-il başkanı*” uygulamasının terk edildiği, devlet ve partinin birbirinden ayrılmaya başladığı göz önünde bulundurulursa söz konusu istişareleri bu bağlamda bir adım olarak da görebilmek mümkündür.¹¹¹⁰

1939 seçimlerine hazırlanırken önceki seçimlerden farklı olarak CHP Genel Merkez yöneticilerinin, bakanların seçim bölgelerini ziyaret ederek direkt propaganda ve seçim çalışmalarında aktif rol oynadıkları dikkat çekmekteydi. Meydanlarda toplanan halka yönelik yapılan seçim konuşmaları, halkevlerinde toplumun çeşitli kesimleriyle gerçekleştirilen sorun dinleme toplantıları CHP'nin 1939 seçimlerine büyük önem verdiğini, halkın sandığa gitme oranını arttırmaya çalıştığını ve propaganda alanında yeni bir dönem açtığını göstermekteydi.¹¹¹¹

Seçimler 15 Mart'ta başlayıp 21 Mart'ta tamamlanmış ve milletvekili seçiminde oy kullanacak ikinci seçmenler belirlenmişti. 24 Mart 1939'da İsmet İnönü CHP Genel Merkezi'nin hazırladığı milletvekili aday listesini ikinci seçmenlere ilan etmişti. İsmet İnönü'nün geçmiş dargınlıklara sünger çekmeyi

---

¹¹⁰⁹ Duman, **A.g.m.** s. 214.

¹¹¹⁰ Duman, **A.g.m.**, s. 233.

¹¹¹¹ Tansu Barış Mahmutoğlu, “Atatürk’süz İlk Seçimler, 1939 Genel Seçimlerinde CHP’nin Çalışma ve Propagandaları”, **Atatürk Dergisi**, C.5, S.1, (2016) s. 44.

hedefleyen politikası 1939 seçimleri öncesinde aday belirlenme safhasında da etkili olmuştu. Kazım Karabekir, Fuat Cebesoy ve Refet Bele CHP'nin listesinden aday gösterilmişlerdi. Serbest Fırka'nın eski Genel Başkanı Fethi Okyar'ın da ismi listedeydi. Hatta Atatürk döneminde de İsmet İnönü ile CHP'nin pek sıcak bakmadığı gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın da aday gösterilmişti. Ama ilginçtir, Atatürk döneminin önemli isimlerinden Şükrü Kaya, Rüştü Aras, Kılıç Ali gibi isimler 1939 seçimlerinde listelerde yer bulamamışlardı.¹¹¹² Yeni Meclis için aday gösterilen milletvekillerinden 125'i yeni isimlerdi.

CHP'nin 1939 seçimlerinde izlediği propagandada Atatürk ve İnönü'nün tarihsel misyonuna vurgu yapılarak, verilen mesajlarda parti yönetiminin belirlediği adaylara destek verilmesi bir vatan görevi olarak gösterilmiş, CHP'nin Türkiye'nin ilerlemesi açısından vazgeçilmez olduğu iddi edilmişti. 1939 genel seçiminde milletvekili sayısı 399'dan 424'e çıkarılmıştı, Hatay'ın da Türkiye'ye katılması ile toplam mebus sayısı 429 olacaktı. CHP'nin listelerinden aday gösterilen 420 isim seçilirken dört şehirde de bağımsız adaylar ittifakla milletvekili seçilmişti.¹¹¹³ 14 kadın aday milletvekili seçilerek meclise katılmıştı. 1939 seçimlerinin sonuçlarının ortaya çıkardığı tablo İnönü'nün, hükümet ve partinin yanısıra Meclis üzerindeki etkisini arttırdığını ve kendi kurguladığı bir meclisi göreve getirdiğini ortaya koymaktaydı.

TBMM'nin 6. dönemi, 3 Nisan 1939'de ilk toplantısını yapmıştı. Abdülhalik Renda ittifakla, 408 oyla yeniden TBMM Başkanı, İsmet İnönü ise 413 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmişti. Meclisin yeniden oluşması sebebiyle usul gereği istifasını veren Başbakan Refik Saydam yeniden hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den alarak kabinesini oluşturmuştu.¹¹¹⁴

¹¹¹² Aydemir, **İkinci...**, s. 44. “Sonraları Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi isimler de ya diplomasi alanında ya da Mecliste görev alarak milli görevlerine geri dönmüşlerdi. Ali Fuat Cebesoy'un tıpkı milli mücadele dönemindeki gibi milletvekilli ve Meclis Başkanlığı, Kazım Karabekir'in de Meclis Başkanlığı'na kadar yükselmiş olması dikkat çekicidir.”

¹¹¹³ Koçak, **A.g.e.**, s. 34.

¹¹¹⁴ Koçak, **A.g.e.**, s. 47. “Saydam yeniden kurduğu kabinede şu isimlere görev vermişti: “Adliye Vekili Tevfik Fikret Sılay, Millî Müdâfaa Vekili Naci Tınaz, Dâhiliye Vekili FâikÖztrak, Hâriciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Mâliye Vekili Fuat Ağralı, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Nâfiya Vekili Ali Fuat Cebesoy, İktisat Vekili Hüsnü Çakır, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekili Hulusi Alataş, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Râna Tarhan, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, Muhabere ve Münâkale Vekili Ali Çetinkaya, Ticaret Vekili Cezmi Erçin”

Altıncı Meclis'in göreve başlamasının hemen ardından CHP 29 Mayıs 1939'da 417'si milletvekili, 214'ü delege olmak üzere 631 kişinin katılımıyla 5. Büyük Kurultayı'nı toplamıştı. Her ne kadar parti tüzüğünde çok büyük değişiklikler öngörülme de kurultay kabul ettiği tüzükte, görev ve sorumluluklarını, genel başkan vekilinin değişmez genel başkan tarafından, partinin milletvekilleri arasından atanmasını karara bağlarken, başbakanın partinin genel başkan vekili, İçişleri Bakanı'nın ise Genel Sekreter olması geleneğini sonlandırmış; hükümetten herhangi birisinin CHP Genel Sekreteri olmasına karar vermişti.¹¹¹⁵ Savaş ortamının doğurduğu sonuçlar ve oluşan yeni dengeler ışığında İnönü'nün Batılı devletlere yaklaşma eğiliminin de belirginleştiği kurultay “*Demokrasiye geçiş*” ya da “*Demokrasiyi kemale erdirmek*” gibi sloganlarıyla da ayrıca dikkat çekmekteydi ki bu da bir anlamda parti-devlet anlayışının son bulacağına, dolayısıyla çok partili hayata geçişin de ilk sinyalleriydi.¹¹¹⁶

Kurultay, İsmet İnönü'nün çok partili rejime geçiş yönünde beliren kararlarının ifade bulması bağlamında da önem taşımaktaydı. Kurultayın açılışında konuşan İnönü ülkeye, ihtiyacına ve yapısına en elverişli halk yönetimi şeklini getirmek, sonraki nesillere ilerleme göstermiş bir siyasi hayat devretmek arzusuyla çalıştıklarını belirtmişti.¹¹¹⁷ Aynı konuşmasında İnönü diğer yandan artık ülke yönetiminde bir denetim mekanizmasına, yani bir muhalefete ihtiyaç duyulduğunun da altını çiziyordu. Gerçek bir cumhuriyetin seçimlere halkın samimi ilgisiyle, hükümetin ve Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetlerinde gerçek bir milli denetimin varlığıyla mümkün olacağını öne süren İnönü “*Çok yakın bir tarihte, hakiki halk idaresi ve halk denetiminin kendi memleketimiz bünyesinde de gerçekleşmiş olduğunu göreceksiniz*”¹¹¹⁸ demişti. Ancak aynı kurultayda konuşan CHP Genel Sekreteri Fikri Tuzer, tek partili kalmanın ülkenin çıkarları açısından daha uygun bir yol olacağına vurgu yapıyor, İnönü'nün hassasiyetine de kayıtsız kalmayarak “denetim” hususuna eskisinden daha fazla önem verileceğine de dikkat çekiyordu.¹¹¹⁹

---

¹¹¹⁵ Meltem Tekerek, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 57, (Güz 2015), s.157.

¹¹¹⁶ Volkan Payaşı, “Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı, Müstakil Grup” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIV/28, (2014) s.180.

¹¹¹⁷ Halıcı, **A.g.e.**, s.130,

¹¹¹⁸ Ali Rıza Akbıykoğlu, **Demokrasi Ve İsmet Paşa**, Filiz Matbaacılık, Ankara 1986, s.14.

¹¹¹⁹ Koçak, **A.g.e.**, s.74.

5.19. Müstakil Grup Formülü

Nitekim İnönü'nün altını çizdiği denetim görevi için CHP Kurultayı'nda bulunan formül Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde bir "Müstakil Grup"un oluşturulmasıydı. İnönü kurultayın görevlendireceği ve Genel Başkan'ın başkanlığında görev yapacak olan 'Müstakil Grup'un düzenli ve bilinçli bir çalışma anlayışıyla hükümete önemli anlamda bir destek sağlayacağına inandığını belirtiyordu.¹¹²⁰

Müstakil Grup, devlet işlerinin düzgün yürüyüp yürümediğini, büyük kurultay kararlarının yanısıra tüzük hükümlerinin de usulünce uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek, dört yıllık faaliyet raporları hazırlayacak ve kurultaya sunacaktı. Ayrıca "Müstakil Grup" Bakanlar Kurulu'na soru ve gensoru önergesi verebilme, genel görüşme talep etme hakkına da sahip olacaktı.¹¹²¹ Beşinci Kurultay'ın toplanmasından bir süre Ali Tarhan yürüttüğü Gümrük Ve Tekel Bakanlığı görevinden istifa ettirilerek grubu kurmakla görevlendirilmişti.¹¹²²

"Müstakil Grup"un üç kişilik bir "İdare heyeti" de bulunacaktı. Grubun idare heyeti parti grup toplantılarına da katılabilecekler, ancak görüş bildirme ve oy kullanma hakkına sahip olmayacaklardı. Grup üyeleri kendi aralarında toplanıp kararlar alabilecek, bu kararlar ışığında mecliste görüş beyan edebilecek ancak hükümette görev alamayacaklardı.

Müstakil Grup, her ne kadar Büyük Millet Meclisi'ndeki denetim ve muhalefet eksikliğini gidermek için kurulmuşsa da bu misyonu ne kadar yerine getirdiği tartışma konusu olmuştu. Grup hiçbir konuda hükümete karşı aleyhte ya da çekimser oy kullanmamış ve hükümeti hep desteklemişti.¹¹²³ Grubun kurulması çeşitli çevrelerde çok partili düzene geçişi hedefleyen bir girişim olarak kabul görse de, Yetkin'e göre bir denetim organı olarak lanse edilen ve bu misyon verilen "Müstakil Gurup" hükümeti hemen her uygulamasında alkışlamaktan başka bir iş yapmamıştı. Hatta en sert eleştirileri yapması

---

¹¹²⁰ Koçak, **A.g.e**, s. 72.

¹¹²¹ Halıcı, **A.g.m.**, s.130.

¹¹²² Tekerek, **A.g.m.**, s.161.

¹¹²³ Tekerek, **A.g.m.**, s. 166.

gereken konularda (Varlık vergisinin TBMM'deki görüşmeleri gibi) hükümetin en hararetli destekçisi ve alkışlayıcısı olmuştu.¹¹²⁴

Yine de “Müstakil Grup” tüm dünyada tek adam rejimlerinin hakim olduğu bir süreçte, Türkiye’de muhalefet kavramının gündemden düşmediğini ve önemsendiğini gösterme adına önemliydi. Saraçoğlu Hükümeti sırasında Grup Başkan Vekilliği teklif edilen Celal Bayar’ın verdiği “*Müstakil Grup Başkanlığına tercih ederim*” yanıtı¹¹²⁵ yine de ‘Müstakil Grup’un öyle ya da böyle bir muhalif bakış açısı sergilediğini destekler mahiyetteydi. Velhasıl 1946 yılında Demokrat Parti’nin kuruluşunun ardından görevi tamamlanan Müstakil Grup 4 Mayıs 1946’da yaptığı son toplantısında kuruluşundan o güne dek gerçekleştirdiği çalışmalar ve sunduğu raporlar hakkında bir broşür hazırlama kararı almış ve faaliyetine son vermişti.

CHP tek parti döneminde son kurultayını 8-15 Haziran 1943 tarihleri arasında toplamıştı. 420 milletvekili ve 276 delege olmak üzere 696 CHP’linin katıldığı tek parti döneminin son kurultayının II. Dünya Savaşı yıllarına rastlamasından ötürü konuşulan konular arasında milli savunma ve uluslararası ilişkiler ön plana çıkmıştı.¹¹²⁶ 6. Kurultay’da tüzüksel bazı değişiklikler de yapılmıştı. Örneğin tüzükten çıkarılan Genel Sekreterin hükümetin doğal üyesi olması, yerel kongrelerin yapıldığı yerin en yetkili mülki amirinin de gizli oturumlara katılabilmesi gibi hususlar CHP’nin parti-devlet anlayışını terk etmeye başladığının bir göstergesiydi.¹¹²⁷

1943 Kurultayı’nda vatan kavramının başına “kutsal” ifadesi de eklenmişti. İki dereceli seçim açıkça vurgulanırken ilgili fıkra da tek dereceli seçimin ileride uygulanması temenni edilen bir sistem olarak yer almaması, tek parti yönetiminin demokratikleşmeye yönelik bir eğilim içine girdiği tezini de çürüten bir unsurdu.¹¹²⁸ Kabul edilen parti programının “Dünya Savaşı İçinde Yönetim” adını taşıyan 5. bölümünde Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nda

¹¹²⁴ Yetkin, **A.g.e.**, s. 180,181. “*Millî şeflik kurumunun olduğu bir ülkede, “Müstakil Gurup” gibi girişimler eğer bir aldatmaca değilse, açıklanandan başka bir amaca yöneliktir. Çünkü, niteliklerini incelediğimiz millî şeflik İsmet İnönü’ye tanınırken, bir yandan da çok partili demokratik düzene geçmenin amaçlandığını söylemek bir anlam taşıyamayacaktır. Nitekim, taşımamıştır da.*”

¹¹²⁵ Tekerek, **A.g.m.**, s. 168.

¹¹²⁶ Halıcı, **A.g.m.**, s. 131.

¹¹²⁷ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, S.52, (2017) , s. 375.

¹¹²⁸ Parla, **CHP...** , s. 34.

izlemesi gereken politikalar irdelenmiş, “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesi CHP’nin ilkesel duruşu olarak kararlaştırılmış, Türkiye’nin izleyeceği barışçıl siyasete vurgu yapılmıştı. Tüzükte bu bağlamda insanlık cemiyetinin bağımsız ve eşit milletlerden oluşan bir büyük aile olduğu, Türk milletinin bu ailenin bir parçasını oluşturduğu belirtilmişti.¹¹²⁹ Tüzüğün “Dünya Savaşı’ndan sonraki olasılıklar” başlıklı 6. kısmında ise barışın ne zaman ve nasıl tesis edileceğinin o dönemdeki belirsizliğinden hareketle savunma giderlerinin aynı şekilde süreceği ve bunun yanında ülkenin imarına ve üretimde makineleşmeye verilen önemin artacağı belirtilmişti.

5.20. II. Dünya Savaşı ve Tek Parti Döneminin Sonu

Atatürk’ün vefatının ardından “Değişmez Genel Başkan”, “Milli Şef” ilan edilen İsmet İnönü tüm gücü ve yetkiyi kendi üzerinde toplayarak gittikçe otoriterleşen bir sürecin başlangıç işaretini veriyordu. Belki de milletin büyük bir aşkla bağlı olduğu bir büyük önderin ardından, böyle bir otorite zırhının kendisini ulusa daha çabuk benimseteceğini düşünmüştü. Bu da yetmeyecek, otoritesini perçinleme yolunda, tedavüldeki para ve pullardan Atatürk’ün resimlerini kaldırılıp yerine onunkiler konulacaktı.¹¹³⁰ CHP bir yandan devrimlerin yerleşmesi için yönetim anlayışındaki baskıyı arttırırken, uygulamalardan rahatsız olan cephe genişliyor ve halkla arasındaki uçurum büyüyordu.

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten kısa bir sonra II. Dünya Savaşı patlak vermişti. İnönü’nün Cumhurbaşkanlığının ilk ayları haricinde milli şef dönemi II. Dünya Savaşı’na uzanan sürece denk gelmişti. Her ne kadar Türkiye bu savaşa dahil olmasa da tüm diğer dünya ülkeleri gibi savaşın olumsuz etkilerinden nasibini almıştı. Türkiye’nin savaşa katılmamış olmasında, İsmet İnönü’nün ve dönemin CHP’li yetkililerinin önemli bir payı ve başarısı olsa da II. Dünya Savaşı süresince ülke genelinde uygulanan siyasetin yarattığı olumsuz sonuçlar da olmuştu. Hatta o dönemlerde vurgunculuk, savaş zengini, yoksulluk” sözcükleri kavramlarının ilk çağrıştırdığı şey CHP olmaktaydı.¹¹³¹

¹¹²⁹ Parla, *CHP...*, s. 40.

¹¹³⁰ Mehmet Emin Kunt, *Aydınlıktan Karanlığa Türkiye Cumhuriyeti*, Pupa Yayınları, İstanbul 2011, s.s. 93,94.

¹¹³¹ Yetkin, *A.g.e.*, s. 182.

Tek parti yönetimi ülke siyasetinde hakimiyetini arttırırken II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri özellikle ekonomi alanında iyiden iyiye kendisini hissettirmeye başlamıştı. Bayar'dan sonra göreve gelen Refik Saydam Hükümeti bir savaş ekonomisi uygulamasına geçmişti. Türkiye her ne kadar savaşa dahil olmasa da ordusunu sürekli teyakkuz durumunda tutuyor, bir milyona yakın genç silah altına aldığından ve sürekli savaşa hazır bekletildiğinden devlet bütçesinin %55'lik bölümü milli savunmaya ayrılmıştı. Genç nüfus silah altına alındığından ülkede üretim düşmüş bu da beraberine yokluk, enflasyon ve karaborsacılığın yayılmasına ortam hazırlamıştı. İnsanlar ekmek ve diğer temel tüketim ürünlerini karneyle ve sınırlı bir oranda alabilmekteydi. Hükümetin kötü ekonomik gidişatı tersine çevirmek için uygulamaya soktuğu Toprak Mahsulleri Vergisi, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi gibi kanunlar beklenen ekonomik rahatlamayı sağlayamadığı gibi, yeni sosyal ve ekonomik sorunlara ortam hazırlamıştı. Halk arasında siyasal yönetime ve sisteme karşı inanç azalıyor, toplumdaki memnuniyetsizlik, değişim ve dönüşüm talep eden muhalif rüzgarlara ortam hazırlıyordu.¹¹³²

Hükümetin ekonomideki kötü gidişatı önlemek için başvurduğu “*Varlık vergisi*” sadece ülke genelinde değil, uluslararası platformda da tartışmalara neden olmuştu. Türk toplumsal hayatında olumsuz izler bırakan, dış siyasette de önemli sonuçlar doğuran “*Varlık vergisi*” uygulaması tek parti yönetiminin yetki kullanımı özgürlüğünü hangi boyutlara kadar ulaştırabileceğini de göstermekteydi.¹¹³³

1942 İlkbaharına gelindiğinde toplanan vergilerle ekonominin düze çıkamayacağı belirginleşmiş, İstanbul Defterdarlığı'nda oluşturulan komisyonlarda yeni taslaklar üzerinde çalışılmaktaydı.¹¹³⁴ Saraçoğlu Hükümeti Türk Vergi Sistemi'nde mevcut olmayan, olağan dışı bir takım önlemler almaya karar vermişti. Hatta bakanlık nezdinde ağırlığı azınlıklara yüklenecek bir vergi pakedi üzerinde çalışıldığı haberleri duyulmaya başlanmıştı. Yani aslında 11 Kasım 1942'de TBMM'de kanunlaştırılan ‘Varlık vergisi’ yürürlüğe girdiği tarihten çok önceleri hazırlanmaya başlamıştı.

¹¹³² Şerif Demir, **Çok Partili Hayat**, TC Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, s.146.

¹¹³³ Ekinci, **A.g.m.**, s. 1294.

¹¹³⁴ A. Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, 2. b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.61.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1942'de TBMM'nin açılış konuşmasında savaş döneminin olağanüstü ekonomik koşullarını fırsat bilenlere yönelik son derece sert cümleleri hükümetin kararlılığını gözler önüne sermekteydi. *“Eski bataklık çiftlik ağası, gözü doymaz, vurguncu tüccar”* ifadeleriyle eleştirdiği bazı fırsatçıların ve politik ihtiraslarının peşine düşen bazı politikacıların, milletin hayatını küstahça kundaklamakta olduğunu iddia eden İnönü, ticaret özgürlüğünün arkasına saklanarak vatani soymaya kalkışan bu üç yüz, beş yüz kişilik zümreye izin verilmeyeceğini söylüyordu.¹¹³⁵

CHP Grubu'nda ve TBMM'de varlık yasası tasarısı görüşülürken Maliye Bakanlığı defterdarlıklardan azınlıkların ticari faaliyetleri hakkında ön bilgi talep etmişti. Bakanlık, savaş döneminde vurgunculuk olarak adlandırılabilir yöntemlerle elde edilen fevkalade kazançların devletin bilgisi dışında olduğu ve kanunlar tarafından vergilendirilemediği; özellikle yabancıların bu ortamdan büyük servet sağladığı görüşündeydi. Daha Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmeden Maliye Bakanlığı'nın giriştiği bu çalışma, yani ülkedeki azınlıklara yönelik uygulamaların önceden belirlenmiş olması, bunun bilinçli ve organize bir strateji olduğunu gösteriyordu.¹¹³⁶

Varlık Vergisi ile burjuvazinin serveti bir defaya mahsus ağır biçimde vergilendirecekti. Bir ay içinde komisyonlarca belirlenecek vergiyi ödemeyenler toplama merkezlerine ve sonra çalıştırılmak üzere Erzurum'un Aşkale'sine sevk edileceklerdi.¹¹³⁷

Yenal'a göre olağanüstü devlet harcamalarını karşılamak amacıyla böyle bir vergilendirmeye gidilmesi ve bu verginin sıkıntılı ortamın yarattığı fırsatlardan rant elde edenlerden tahsil edilmesi pozitif ve normatif iktisat ilkeleri bağlamında tutarlı bir uygulama olarak kabul edilebilirdi. Etkili de olmuştu, zira varlık vergisinden sağlanan gelir sayesinde kamu harcamaları için Merkez Bankası'ndan alınan avans 1942 sonrasında bir artış göstermezken

¹¹³⁵ Yeşil, **A.g.e.**, s.34,35.

¹¹³⁶ Ekinci, **A.g.m.**, s. 1295.

¹¹³⁷ Akşin, **Kısa...**, s. 146. *“Borç ödemek için insanların bedenlen zorunlu çalıştırılmaları (Aşkale'deki insanlara taş kırılıyordu) çağdışı bir uygulamaydı. Sonra eşitlik kuralına aykırı olarak Müslüman olmayanlara (bir ölçüde dönmelere) Müslümanlardan çok daha ağır vergi yazılmıştı. Aşkale'ye gönderilen 1.400 kişinin hemen tümü Müslüman olmayanlardandı. Üçüncüsü, ödemek için tanınan süre, mal mülk satarak ödemeye olanak vermeyecek kısıklıktaydı. Bütün mal mülk sahiplerinin ellerindeki satmak için ortaya döktükleri bir ortamda fiyatların nasıl düşmüş olduğunu, nasıl yok pahasına satışlar yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Batı kamuoyunda çok olumsuz değerlendirmelerden sonra, 1944 başında Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırıldı.”*

banknot emisyonundaki artış da durmuştu. Ancak yasanın uygulanışında keyfi tutumlar, vatandaşlar arasında ayırım yapılması, tüm yükün gayrimüslimlerin üzerine yıkılması, vergilerini ödeyemeyenlerin mallarına el koyma şekli, hatta daha da ötesi; borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen yükümlülerin Aşkale'ye zorla sürgün edilip yol yapımında zorla çalıştırılmaları Cumhuriyet döneminin en kara dönemlerinden birini oluşturmuştu.¹¹³⁸ Çalışma kampına gönderilen 1400 kişinin 1229'u İstanbul'dan gitmiş, kamplarda 21 kişi ölmüştü.¹¹³⁹

Zaten tek parti rejiminden ötürü antidemokratik boyutu Batılı devletler tarafından sorgulanan ve eleştiri konusu yapılan Türkiye'nin uygulamaya soktuğu "Varlık vergisi" dünya kamuoyunun tepkisini toplayan ırkçı tutumlarla eşdeğer görülmüştü. Başta İngiltere olmak üzere birçok yabancı devlet bu uygulamanın sonlandırılması için Türkiye'ye nota üzerine nota vermekteydi. İngiltere'de 28 Ocak 1944 günlü Times Gazetesi, uygulamanın ırkçı niteliğini vurgularken Yahudi asıllı olan ABD Ankara Büyükelçisi de ülkesinin dışişleri bakanlığına sunduğu raporda "Varlık vergisi"nin ırkçı bir uygulama olduğuna vurgu yapmıştı. II. Dünya Savaşı'nın aynı zamanda ırkçılığa karşı da yürütüldüğü göz önünde bulundurulduğunda "Varlık vergisi" Türkiye'nin, Batılı ülkeler nezdindeki görüntüsüne çok olumsuz bir darbe vurmaktaydı.¹¹⁴⁰

Varlık Vergisi 1943 yılı Eylül ayında tahsilat tamamlanamadan 4501 sayılı kanunla uygulamadan kaldırılmış ve 1944 yılında çıkartılan 4530 sayılı yasayla da ödenmeyen alacakların silinme yoluna gidilmişti.¹¹⁴¹

1945 yılının Nisan ayında Almanya'nın her an teslim olması bekleniyordu. II. Dünya Savaşı'nda sona ulaşıldığında siyasi ve ekonomik anlamda liberalleşme görüşü tüm ülkeleri etkisi altına almıştı. Totaliter rejimlerin hakim olduğu Almanya, İtalya ve Japonya'nın Batılı demokrasiler karşısında aldığı yenilgiyle daha belirginleşen bu siyasi konjonktürden Türkiye'nin de etkilenmesi kaçınılmazdı. Bu gelişmelerin yanında savaş sonrasında yalnızlaşan ve Stalin'e tepki duyan Türkiye, Batı'ya yanaşma

---

¹¹³⁸ Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, 1.b., Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. İstanbul 2010, s. 92.

¹¹³⁹ Yetkin, **A.g.e.**, s. 210

¹¹⁴⁰ Yetkin, **A.g.e.**, s. 235.

¹¹⁴¹ Kafaoğlu, **A.g.e.**, s. 62.

eğilimi içine girmişti.¹¹⁴² Savaş döneminde siyasi, mali ve sosyal alanda alınan tedbirler sonucu halkta beliren hoşnutsuzluk ve dış gelişmeler neticesinde Batı'ya verilen bazı taahhütler rejimin demokratik esaslarının yeniden gözden geçirilmesini, eksikliklerin giderilmesini ve yanlışların düzeltilmesini gerekli kılıyordu.¹¹⁴³ Haddizatında, savaş sonrasında Türkiye de böyle bir dönüşüme hazırды ki, bu gerçeği ve gerekliliği herkes görmekteydi. Bu dönüşüm ise demokratikleşmeyle mümkün olacaktı. Ancak, demokratik bir sistemin izlenmesi durumunda asla yapılmış reformları hayata geçirmenin mümkün olmayacağı fikrini taşıyan Feroz'un "*Uzlaşmaz Kemalistler*" olarak tanımladığı CHP'liler tek parti rejiminin sürdürülmesi ve reformların yine tavandan tabana yayılması gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre çok partili parlamenter demokrasiye geçiş, geleneksel düzeni korumak isteyenlerin baskısına ortam hazırlar ve reformlar tehlikeye girerdi. Rekabetçi parti politikaları ise ancak rejim karşısında bir fren etkisi yaratırdı.¹¹⁴⁴

Müttefikler Atlantik Beyannamesi'nin yayınlanmasının ardından totaliter diktatörlüklere karşı ısrarla savundukları demokratikleşmeyi ve bunu mümkün kılacak siyasal düzenlemeleri tüm dünya ülkelerinde hakim kılabilmek için San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'na demokrasi faktörünü de taşımaya hazırlanıyorlardı. Türkiye, Batılı ülkelerin savunduğu rejime sahip olabilmekten çok uzak duruyordu. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'te verdiği notayla beliren ciddi tehdit haline dönüşmüştü. Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı 19 Mart 1945'de feshetmesi, iki ilkenin arasının bozulmasına neden olmuştu. 7 Haziran 1945'ta SSCB bir nota vererek Türkiye'nin doğu sınırında kendi çıkarları doğrultusunda bir takım düzenlemeler yapılmasını, boğazlarda kendisine üs verilmesini, burasının iki devlet tarafından birlikte savunulmasını, Montrö Anlaşması'nın ikili bir anlaşmayla revize edilmesini talep etmiş, Türkiye bu talepleri geri çevirince de 7 Ağustos ve 25 Eylül 1946'da iki yeni nota daha vererek taleplerinde ısrarcı olacaklarını

---

¹¹⁴² Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 4.b., Hil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 26.

¹¹⁴³ Necdet Ekinci, **İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları**, Türkler Ansiklopedisi, C.16., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1409.

¹¹⁴⁴ Feroz, **Demokrasi...**, s. 26.

göstermişlerdi.¹¹⁴⁵ Batı'nın bu gelişmelere seyirci kalması İsmet İnönü'yü bu kritik süreci yönetebilmek için acil strateji değişikliğine yöneltmişti.¹¹⁴⁶

1944 yılı başlarında Başbakan Rüştü Saraçoğlu da yaptığı bir konuşmada savaş sonrasında Türk siyasi rejiminin tüm ülkeler için örnek oluşturacağını, 1945 yılında yaptığı bir başka konuşmada ise rejimi korumak adına alınmış bazı siyasi tedbirlerin yeniden gözden geçirilebileceğine söylemekteydi. Kısa bir süre sonra da İnönü *“Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyasî ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”* diyerek demokrasi kapısını aralıyordu.¹¹⁴⁷

Aydemir'e göre demokrasi talepleri siyasetten önce medyada duyulmaya başlanmıştı. Ahmet Yalman demokrasi bayraktarı olarak ön plana çıkmaktaydı. Gerek meclis içinde, gerekse meclis dışında demokrasi polemikleri tırmanmaktaydı. Hamdullah Suphi Tanrıöver dış politikada izlenen, Batı'ya yaklaşma politikasının iç siyasete de yansımalarının önemine değiniyordu ki, bu da çok partili rejim talebi anlamına geliyordu. Fuat Köprülü de mevcut siyasi erke bayrak açıyor, hükümete güvenini yitirdiğini söylüyordu.¹¹⁴⁸

5.21. “Demokratikleşerek” Batı'ya Yaklaşmak

Türkiye, Sovyetler Birliği'nden gelen bu taleplerden tedirgindi. Yalnız kalmamak için bir formül arayışına girmişti. Çözümü ABD ile iyi ilişkiler kurmakta bulacaktı. Yani liberal ve kapitalist dengelere dahil olacaktı.¹¹⁴⁹ Hala tek parti egemenliği hüküm sürmekteydi. Kişi hak ve özgürlükleri, savaş koşullarının da etkisiyle önemli oranda kısıtlanmıştı. Özetle 1945'te Türkiye'de demokratik bir rejimin yürürlükte olmadığı bir gerçektir. Sovyetler tehdidi karşısında Batı'ya yanaşan, Birleşmiş Milletler'e dahil olmayı çıkış yolu kabul eden Türkiye'nin rejimine bir çekidüzen vermesi şarttı.¹¹⁵⁰

Dünyanın yeni değeri “demokrasi”ydi. Türkiye de kendisini Batı'ya ancak demokratikleşerek kabul ettirebilecekti. Türkiye'nin Batı'dan, özellikle

¹¹⁴⁵ Yetkin, **A.g.e.**, s.237.

¹¹⁴⁶ Ekinci, **A.g.m.**, s. 1309,1310.

¹¹⁴⁷ Ekinci, **A.g.m.**, s. 1409,1410.

¹¹⁴⁸ Aydemir, **İkinci...**, s. 438.

¹¹⁴⁹ Kunt, **A.g.e.**, s .98.

¹¹⁵⁰ Yetkin, **A.g.e.**, s. 228.

de ABD'den gelecek askeri ve ekonomik yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Bu da onu müttefiklerinin demokrasi vurgusuna çok duyarlı bir hale getirmişti. 1923'ten 1945'e dek tek başına iktidarda kalan CHP çok partili demokrasiye geçme fikrine sıcak bakmaya başlamıştı. Tüm bu yaşananların "eşittir"inde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü siyasal özgürlük sözü vermeye başlamıştı.¹¹⁵¹

Türkiye Birleşmiş Milletler'in ilk adımının atılacağı San Fransisco Konferansı'na takriben 40 kişilik bir heyet göndermişti. İnönü'nün daha heyet Türkiye'den ayrılmadan kendisine yöneltilen "*Amerikalılar 'ne zaman çok partili hayata geçeceksiniz?' diye sorarlarsa ne yanıt vereceğiz?*" sorusuna karşılık, heyettekilerden kendisinin reformları güçlendirmeyi, Atatürk'ün arzuladığı demokrasiyi kurmak istediğini, savaşın koşullarından ötürü fırsat bulamadığı bu hedefi savaştan sonra gerçekleştirmenin en önemli arzusu olduğunu iletmelerini istemişti.¹¹⁵² San Fransisco Konferansı'na katılan Türk heyetinin başkanı Hasan Saka, katılımcı ülkeler nezdinde Batı kamuoyuna ve dünyaya Türk Anayasası'nın en çağdaş ülkelerin anayasalarıyla kıyaslanabilir bir hale geleceğini, Türkiye'de tüm demokratik oluşumlara izin verileceğini söylerken¹¹⁵³ İnönü de savaşın sona ermesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada demokrasiye geçileceğini açıklamıştı.

5.22. Milli Kalkınma Partisi

Çok partili rejime geçiş için yeşil ışık yakılmış ve bu aralanan kapıdan ilk hangi partinin geçeceği merakla beklenirken bir sürpriz yaşanmış, hiç bekleyen bir oluşum partileşmiş, 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ'ın başkanlığında "*MKP*" (Milli Kalkınma Partisi) kurulmuştu.¹¹⁵⁴ Partinin kuruluşunda evraklardaki eksiklerden ötürü ilk başvuru kabul edilmemiş, ikinci kez verilen başvuru dosyası da bu sefer partinin adında yer alan ve ancak Bakanlar Kurulu kararıyla kullanımına izin verilen milli ifadesinden ötürü geç sonuçlanmıştı.

¹¹⁵¹Karpat, **A.g.e.**, s. 94-95.

¹¹⁵² Yaşar Özüçetin, **Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, Ankara 2002, s. 1412.

¹¹⁵³ Yeşil, **A.g.e.**, s. 41

¹¹⁵⁴ Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 87.

Kamuoyu aslında yeni bir partiye hazır olsa da MKP'nin gerek kurucuları, gerek programı gerekse parti ileri gelenlerinin konuşmaları basından ve halktan ilgi görmemişti. Hatta parti toplantılarında hep kuzu çevrilmesinden ötürü MKP kamuoyunda kuzu partisi adıyla anılmaya başlanmıştı.¹¹⁵⁵

Dönemin zengin işadamlarından Nuri Demirağ hür teşebbüsün önemine inanmış, devletçi ekonomik politikalara her zaman karşı çıkmış, liberalizmi savunan düşünce yapısını partisinin programına da yansıtmıştı.¹¹⁵⁶ Demirağ'ın siyasete girmesinde yatırımlarının hükümetin devletçi ekonomi uygulamalarıyla engellenmesine duyduğu tepki neden olmuştu.¹¹⁵⁷ Demiryolu müteahhidi Nuri Demirağ'a bu soy ismini Mustafa Kemal vermişti.¹¹⁵⁸

MKP'nin kuruluşu halktan ilgi görmediği gibi hükümet tarafından da ciddiye alınmamıştı. İsmet İnönü asıl muhalefet partisinin TBMM içinden çıkmasını bekliyordu.¹¹⁵⁹ 1 Kasım 1945'te TBMM'de bir konuşma yapan İnönü, parlamento çatısı altında bir muhalif parti olmayışının sakıncalarından yakınlıkla gerçek anlamda demokrasinin ancak çok partili bir sistemle mümkün olabileceğini söylemişti¹¹⁶⁰ ama kurulan MKP İnönü'nün tasvir ettiği parti değildi.

MKP, programında liberal ekonomiyi savunmasının yanında seçim sisteminde tek dereceliye geçiş, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanının görev süresinin bir dönemle sınırlandırılması, bürokrasinin daha hızlı çalışacak şekilde revize edilmesi, işçi kesimine verilen hakların genişletilmesi gibi vaatlerde bulunuyordu.¹¹⁶¹

MKP, ilk siyasi deneyimini 26 Mayıs 1946'da yapılan mahalli seçimlerde yaşamıştı. Erkene alınan seçimlere katılıp katılmama hususunun

¹¹⁵⁵ Hasan Pulur, "Demokrasinin Kabiliyetsiz Aktörleri", **Milliyet Gazetesi**, 6 Aralık 2008.

¹¹⁵⁶ Haytaoğlu, **A.g.m.**, s. 260

¹¹⁵⁷ B.Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2012, Cilt 13, Sayı 2, s.118 "Nuri Demirağ'ın uçak fabrikasının kapatılması, boğaz için Ahırkapı-Salacak arasında kurulmasını planladığı asma köprüye Boğaz'ın görüntüsünü bozar mazeretiyle karşı çıkılması, köy imar planlarının işleme konulmaması, İstanbul'da yaptırmayı planladığı büyük bir hastanenin engellenmesi, müteahhitlikten elde ettiği birikimi, havacılık sektöründe değerlendirme isteğinin, devlet engeline takılmış olması ve özellikle de demiryolu projesinde devlet ile yakalamış olduğu uyumlu çalışmayı, bu dönemde sağlayamaması"

¹¹⁵⁸ Hür, **A.g.m**

¹¹⁵⁹ Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 111.

¹¹⁶⁰ İnan, Haytaoğlu, **A.g.e.**, s. 88.

¹¹⁶¹ Avşar, Kaya, **A.g.m.**, s. 120.

görüldüğü parti yönetim kurulunda seçimle katılma kararı çıkmıştı. Teşkilatlanmanın tamamlandığı her yerde MKP seçim çalışmalarına başlamıştı. Demokrat Parti'nin seçim boykotu üzerine MKP yerel seçimlere katılan yegane muhalefet partisi konumuna gelmişti.¹¹⁶² Daha oy verme işleminin başladığı sabah CHP'liler yaşanan ile sert tartışmalar , sürtüşmeler yaşanmış, bunun üzerine MKP birkaç saat sonra seçimlerden çekildiğini duyurmuş, hükümetin entrikalar çevirdiğini öne sürmüştü.¹¹⁶³

1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra basında yer bulamayan MKP iyice silinmiş, partililer arasında sert kavgalar yaşanmıştı. Hatta MKP İstanbul Teşkilatı Genel Başkan Nuri Demirağ'ı partiden ihraç etmiş, bunun üzerine Demirağ apar topar Büyük Kongre'yi toplayarak kendisini tekrardan liderliğe seçti.¹¹⁶⁴ 1950 seçimlerine de katılmasına rağmen MKP kayda değer bir oy alamamıştı.

MKP'nin olmasa bile Genel Başkan Nuri Demirağ'ın tek siyasi başarısı 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerde DP'den bağımsız Sivas adayı olması, listenin tümünün kazanması neticesinde, milletvekili olarak parlamentoya girmesiydi. Ancak Demirağ aykırı görüşlerini DP çatısı altında da dillendirmeye devam etmiş, parti yönetimi ile sürekli tartışmalar yaşamıştı. 13 Kasım 1957 günü milletvekilliği görevinin son bulmasının ardından Demirağ şeker komasına girerek vefat etmiş¹¹⁶⁵, partisi MKP de 1958'de kongresini bile toplayamayacak duruma düşerek kapanmıştı.

İnönü'nün 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı mesajında halk idaresinin geliştirileceğini duyurması, bir anda, tek parti rejiminde durağanlaşan siyasetin yeniden hareketlenmesine ortam hazırlamıştı. 17 Haziran'da, altı milletvekilliği için yapılan ara seçimlerde CHP'nin aday göstermemesi, ilk defa resmi aday gösterilmeyen seçimlerin büyük ilgi görmesi ve çok çekişmeli geçmesi halkın yönetime katılma arzusunun yerine gelmeye başladığını göstermekteydi. CHP içindeki kimi isimler de eleştirilerini dışa vurmaya başlamış, bu da meclis dışındaki parti dışı muhalefeti de cesaretlendirmeye başlamıştı.

---

¹¹⁶² Avşar, Kaya, **A.g.m.**, s. 122.

¹¹⁶³ İnan, Haytoğlu, **A.g.e.**, s. 89.

¹¹⁶⁴ Avşar, Kaya, **A.g.m.**, s. 123.

¹¹⁶⁵ Ercan Haytaoğlu, **A.g.m.**, s. 264.

İnönü 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada antidemokratik hususların, partilerin kurulmalarının ve çalışmalarının önünde engel olabilecek hükümlerin değiştirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiş, tek dereceli yapılmasını arzuladıkları 1947 seçimlerinde halkın vereceği oyların çoğunluğunun ilerideki iktidarı belirleyeceğini ifade etmişti.¹¹⁶⁶

İnönü bir siyasi partide yönetimdeki uygulamaları beğenmeyenlerin parti içinde hizipleşmelerinden ziyade açık açık görüş ve programlarını beyan ederek kendi aralarında örgütlenmelerinin siyasi hayatın gelişmesi ve olgunlaşması adına daha doğru bir davranış olacağını öne sürerken¹¹⁶⁷ adeta CHP içinden doğacak muhalif partiyi teşvik etmekteydi.

5.23. Dörtlü Takrir ve Demokrat Partiye'ye Uzanan Yol

Her ne kadar “Dörtlü Takrir” ile su üstüne çıkmış olsa da Demokrat Parti'nin doğumuna yol açan, CHP içindeki muhalefet aslında daha 1945 yılı ortalarında kendisini belli etmeye başlamıştı. 21 Mayıs'ta, bütçe görüşmeleri şiddetli bir muhalefete sahne olmuştu. Adnan Menderes, Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur, Emin Sazak gibi hatipler tek parti döneminde hiç tanık olunmadık bir sertlikle bütçe açığı dolayısıyla hükümeti eleştiriyorlardı. Bütçe oylamasında, beş kişi aleyhte oy kullanmıştı ki bunların dördü daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alacaklardı.¹¹⁶⁸

14 Mayıs 1945 tarihinde TBMM'de toprak reformu yasası görüşülmekteydi. “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı İnönü ve Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu tarafından hazırlanmıştı. 17. Maddede belirtildiği üzere devlet, çiftçiyi topraklandırmak için büyük toprak sahiplerinin topraklarını kamulaştırma hakkına sahip olacaktı. Hatta uygulama, gerektiğinde toprak sahibine sadece 50 dönüm kalacak kadar kapsamlı olabilecekti. 21. Maddeye göre kamulaştırma bedeli ödenirken gerçek değer üzerinden ödeme yapılmayacaktı arazi vergisine matrah olarak beyan edilen değer baz alınacaktı. Köylülere dağıtılacak arazi vakıflara, belediyelere ve hazineye ait toprakların yanı sıra 500 dönümden büyük çiftliklerden istimlak edilerek alınacak topraklardan oluşacaktı. Bu yolla elde edilecek toprakların

¹¹⁶⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, 2. b., Ankara, 1990, s. 5.

¹¹⁶⁷ Eroğul, **A.g.e.**, s. 5.

¹¹⁶⁸ Eroğul, **A.g.e.**, s. 9.

yetersiz kalması durumunda tasarının 200 dönümlük orta büyüklükteki çiftlikler de istimlak edilebilecekti.

Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde devlet, vakıf ve belediye toprakları yetmezse tarım işçilerinin işlediği 2000 dönüm ve daha küçük mülklerin de kamulaştırılabilmesi kanun teklifinde öngörülmektedir ki, bu durum da orta mülk sahibi kesimin ortadan kalkması anlamına gelmektedir.¹¹⁶⁹ Bu hüküm geniş arazilere sahip bazı milletvekillerini fazlasıyla rahatsız ve tedirgin etmişti. Örneğin Aydın’da büyük topraklara sahip milletvekillerinden Adnan Menderes, yasa görüşülürken çok sert tenkitlerde bulunmaktan geri kalmıyordu¹¹⁷⁰ Böylece bir yeni partinin çekirdeği Meclis’teki tartışmalar sırasında kendini belli etmeye başlamıştı.¹¹⁷¹

Söz konusu yasa görüşülürken Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın 7 Haziran 1945’te “dörtlü takrir” olarak adlandırılan önergeyi CHP meclis grubuna vermeleri DP’nin kuruluşunun ayak sesleriydi. DP’nin gelecekteki önderleri, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan etkili bir karşıt görüş savunmasında bulunmuşlardı. Önergelerinde, bazı kanunlarda değişiklikler yapılmasını, partide hür tartışma ortamının sağlanmasını talep ediyorlardı.¹¹⁷² Muhalif dörtlü, gerek kanunlarda gerekse parti tüzüğünde yer alan antidemokratik hususların giderilmesinin, meclise gerçek anlamda hükümeti denetleyebileceği olanakların sunulmasının ve seçimlerin serbestçe yapılmasının önemini dile getiriyor bir an önce bu bağlamda ilgili revizyonların yapılmasını talep ediyordu.¹¹⁷³

Özellikle tasarısının 17. maddesine karşı çıkan muhalif milletvekilleri toprağın bölünmesi yerine sistemin korunmasını ama ziraat şeklinin güçlendirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Yine dörtlü takriri hazırlayan muhalif milletvekilleri mülkiyet hakkının anayasal bir hak olduğunu, devletin şahısların özel mülklerinden değil kendi topraklarından dağıtması gerektiğini öne sürüyorlardı.

Her ne kadar dört ismin ağır eleştirileriyle karşı karşıya kalınsa da İnönü “Çiftçiyi topraklandırma Kanunu”nda çok kesin kararlı ve ısrarcıydı.

---

¹¹⁶⁹ Yeşil, **A.g.e.**, s. 46.

¹¹⁷⁰ Akşin, **Kısa...**, s.150.

¹¹⁷¹ Emre Kongar, **A.g.e.**, s. 145

¹¹⁷² Akbıykoğlu, **A.g.e.**, s.17.

¹¹⁷³ Eroğul, **A.g.e.**, s. 11.

Zira bu tasanının asıl fikir babası Atatürk'tü. Atatürk vefatından hemen önce yaptığı son meclis konuşmalarından birinde bu hususa değinmiş ve topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmanın önemine değinmiş ancak, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi neticesinde bu bağlamda hükümet tarafından henüz bir teşebbüs ortaya konmamıştı. İnönü Atatürk'ün de kafasındaki bu ideali hayata geçirmeye kararlıydı. Bu kararın toplumsal gerekliliğinin yanısıra köylünün siyasal desteğini de CHP'nin yanına çekmeyi planlıyordu.¹¹⁷⁴

Dörtlü Taktik CHP Grubu'nda da tepkiyle karşılanmıştı. Taktikçilerin asıl niyetlerinin bir düzeltme olmadığı, zaten partiden ayrılmaya karar verdikleri; taleplerinin de bu kararlarının bahanesi olduğu iddia ediliyordu. Hatta İnönü taktikçilere bu çıkışı parti içinde yapacaklarına, ayrı bir parti kurup karşılarına çıkmalarını söylerken taktik karşı izlenecek stratejiyi de belirlemiş oluyordu.¹¹⁷⁵ Sonuç itibarıyla parti grubu, önergeyi imza sahipleri hariç geri kalanların oybirliğiyle reddetti. 12 Haziran'da yayınlanan grup başkan vekilliği bildirisinde önergenin reddinin gerekçesi olarak usul hatası olduğu, bu tür taleplerin gruba getirilemeyeceği hususunu öne sürülüyordu, kanun tadil tekliflerinin mecliste, tüzük tadil tekliflerin ise kurultayda yapılacağına dikkat çekiyordu.¹¹⁷⁶

Verdikleri önergeleri reddedilen 4 isimden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü hükümete yönelik muhalif görüşlerini gazete sütunlarına taşıma kararı almışlar ve Vatan Gazetesi'nde mevcut hükümetin insan hak ve hürriyetlerine, demokrasiye karşı tutumlarını eleştiren yazılar yazmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Halk Partisi yönetimi bu eleştirel tavırlara dair savunma istemiş, verilen yanıtlardan tatmin olmayarak 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü'yü partiden ihraç etme kararı almıştı. Refik Koraltan da 2 Ekim tarihinde Vatan Gazetesi'ne verdiği demeçte Menderes ve Köprülü'ye yönelik ihraç kararını

---

¹¹⁷⁴ Akşin **Kısa...**, s. 150.

¹¹⁷⁵ Özüçetin, **A.g.m.**, s. 1411.

¹¹⁷⁶ Eroğul, **A.g.e.**, s. 11. Akşin, **Kısa...**, s. 151. "İnönü'nün istediği, CHP içindeki hoşnutsuzların CHP'den ayrılarak ayrı bir parti kurmalarıydı. Bundan umduğu yararları şöyle tahmin edebiliriz: 1) Çok partili dizgeye geçilmiş olacaktı; 2) Parti içindeki muhaliflerden kurtulunacaktı; 3) CHP'den ayrılacak kişilerin kuracağı partinin Atatürk devrimine karşı olması tehlikesi bulunmayacaktı. Buna karşılık Bayar ve arkadaşlarının CHP'den ayrılmaya hevesleri yoktu. Parti kurmak bir maceraydı. Daha iyisi, CHP'de kalıp ona egemen olmaya çalışmaktı. Atatürk'ün verdiği onca güvenceye rağmen Serbest Fırka'nın başına gelenleri biliyorlardı. Bayar, Fethi Okyar'ın durumuna düşmek istemiyordu."

eleştirdiği için partiden uzaklaştırılmıştı. Böylece dördümlü taktirin altına imza koyan 4 milletvekilinden 3'ünün CHP ile bağı koparılmıştı.

Dördümlü taktirin 4. imzacısı Celal Bayar ise bu sefer Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmak üzere Basın Kanunu'nun haberleşme özgürlüğünü kısıtlayan 17. ve 50. Maddelerinin değiştirilmesine yönelik bir önerge hazırlamış, ancak bu önerge de parti meclis grubunda reddedilmişti. Bunun üzerine Bayar önce İzmir Milletvekilliğinden ardından 2 Aralık 1945 tarihinde ise CHP'den istifa etmişti.¹¹⁷⁷

Bayar'ın istifa ederek CHP ile yollarını ayırması yeni parti kurulacağı söylentilerini daha da arttırmıştı. Aralık ayı başında Celal Bayar'ın yeni bir partiyi hayata sokacağına dair haberler basında da çıkmaya başlamıştı. Öyle ki, artık bizzat Celal Bayar bile yeni parti kurma hazırlıklarını gizlemiyordu. Kendisine yeni partiyi soran gazetecilere "Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır." yanıtını veriyordu.

5.26. Beklenen Muhalif Parti "DP"

Dördümlü Taktir'in sahipleri 2 Aralık'ta yeni bir parti kuracaklarını, anayasa ile örtüşmeyen kanunları düzelteceklerini, tek dereceli seçimden yana olduklarını, merkezi Ankara'da olacak yeni parti için hükümete resmi başvuruyu yapmak üzere olduklarını kesin ifadelerde açıklamışlardı. 4 Aralıkta İnönü ile görüşen Bayar kurulacak yeni partinin, üzerinde hassasiyetle durulan dış politika ve laiklik hususundaki tutumunun mevcut hükümet görüşünden ters olmayacağını vurguladıktan sonra nihai izin de alınmış oldu. Basında partinin isminin "Kemalist Parti", "Demokrat Çiftçi Partisi" olacağı yazılıyordu. 9 Aralık tarihli gazetelerde ise "Demokrat Parti" adı üzerinde mutabakata varıldığı, yasal işlemlerin yılbaşından evvel hazır olacağı, duyurulmuştu.¹¹⁷⁸

Bayar'ın bu açıklamasının üzerinden çok kısa bir süre geçtikten sonra Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştu. Partinin isim babası uzun bir süredir DP kurucularıyla yakın temasta olan ve çok partili demokrasiye geçişle ilgili görüşleriyle tanınan gazeteci Ahmet Emin Yalman'dı.¹¹⁷⁹ Böylece

¹¹⁷⁷ Çavdar, **Türk...**, s. 234

¹¹⁷⁸ Yalman, **A.g.e.**, s. 1327.

¹¹⁷⁹ Filiz Çolak, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)**, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, Ankara, 2002, s. 1430.

tek partili dönem sona ermişti.¹¹⁸⁰ DP'nin (Demokrat Parti) ya da halk arasında söylendiği şekliyle Demirkırat'ın merkezi, CHP'den ayrılan ve kurucuların ardından partiye katılan ilk isim olan, Antalya Milletvekili, Cemal Tunca'nın sahibi olduğu Ankara Sümer Sokak'taki 8 numaralı binaydı.¹¹⁸¹

Dörtlü takirde imzası bulunan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan DP'yi kurmuşlar mücadelelerini artık kendi partilerinde yapma kararı almışlardı. İnönü'nün öngörüsü gerçek olmuş, muhalif parti meclisten ve CHP'nin içinden çıkmıştı. DP'nin yönetici kadrosunun tamamı eski CHP'lilerdi.¹¹⁸²

Milletvekili olduğu eski partisi CHP'yi zamanında son derece sert bir biçimde eleştirmekten geri kalmayan Adnan Menderes'in DP'nin parti sözcüsü yapılması yaşanacak çok sert polemiklerin habercisiydi. Demokrat Parti'nin hükümete verilen ve yayınlanan tüzüğüne göre partinin Parti Başkanı, Genel Yönetim Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı olmak üzere üç ayrı yönetim organı vardı. Bunlar Büyük Kongre tarafından seçilecek, büyük kongreye kadar her türlü yetki kuruculara ait olacak, tüm illerden gelecek üçer kişilik temsilcilerin katılımıyla, danışma kurulu hüviyetinde bir küçük kongre de toplanabilecekti.¹¹⁸³

DP'nin 85 maddelik programı 'Genel Hükümler' ve 'Hükümet İşleri' olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktaydı. Parti kurucularından Refik Koraltan'ın evinde, Ahmet Hamdi Başar tarafından yazılan programın¹¹⁸⁴ birinci bölümde partinin genel ilkeleri tanımlanıyordu. DP, hem hürriyetler açısından hem de iktisadi düzen bağlamında liberalizmi esas kabul etmekteydi. Programın hükümet işlerine dair görüşlerin ifade edildiği ikinci bölümünde ise, ikinci bir kaza kademesi kurulması, üniversite yönetimlerinin bilimsel ve idari açıdan özerkleşmesi gibi öneriler yer almaktaydı. Partinin siyasi duruşunun da belirtildiği programın bu bölümünde hür teşebbüsün faaliyetlerinin önemine vurgu yapılırken kamu kuruluşlarının özel sektöre devri önerilmekteydi. (Madde 47).¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁰ Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmasın Demokrat Parti Mirası" **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19., (2009) , s.74.

¹¹⁸¹ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 41.

¹¹⁸² Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2007. s. 21.

¹¹⁸³ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 41.

¹¹⁸⁴ Aydemir, **İkinci...**, s. 443.

¹¹⁸⁵ Çolak, **A.g.m.**, s. 1431.

DP tüzüğünde serbest seçimlerin önemine, dinin politikaya alet edilmemesi gerektiğine, hür teşebbüsün önündeki engellerin kaldırılmasına, sendikaların kuruluşunun özendirilmesine de vurgu yapılmaktaydı.¹¹⁸⁶ CHP ile DP programları arasında ilk bakışta ilkesel açıdan büyük farklılıklar yoktu. DP de CHP gibi 6 ilkeyi kabulleniyor ve savunuyorsa da farklı olarak liberal bir yaklaşımı takip edeceğini beyan ediyordu.

DP'nin kuruluşu toplumdan büyük ilgi görmüştü. Tek parti döneminin baskıcı anlayışından bunalanlar ve çok partili sistemi, yani demokrasiyi arzulayanlar bu bağlamda kurtarıcı olarak gördükleri DP'ye akın ediyorlardı. Hatta Ticaret Bakanlığı görevinden ayrılan hukukçu Samet Ağaoğlu, İstanbul Rasathanesi'ndeki görevinden ayrılan matematikçi Osman Bölükbaşı gibi isimler DP saflarında siyasete atılmayı tercih ediyorlardı.¹¹⁸⁷ CHP, DP'nin kuruluşunu ve bir anda gördüğü bu ilgiyi temkinli karşılamıştı. Daha önce muhalefet partisi olarak Milli Kalkınma Partisi kurulmuştu kurulmasına ama o parti halkı peşine takıp sürükleyecek bir kitle partisi olabilme ihtimalinden çok uzaktı. Dolayısıyla hükümet MKP'yi açıkçası ciddiye almamıştı. Ama DP daha kurulur kurulmaz vatandaşın büyük teveccühüyle karşı karşıya kaldığından, CHP gelişmeleri temkinli ama aynı zamanda tedirgin bir biçimde takip etmekteydi.

DP'nin kuruluşu Batılı ülkeler nezdinde de ilgi ve destek görmüştü. Avrupa basınında DP'nin kuruluşunu duyuran ve görüşlerini anlatan haberler yayınlanmaktaydı. İngiltere'de yayınlanan Times Dergisi, Manchester Guardian Gazetesi, Paris ve Roma gazetelerinde yayınlanan makalelerde bir muhalefet partisinin kurulmasının demokrasinin yarınları adına umut verici olduğunun da altı çiziliyordu.¹¹⁸⁸ DP, kuruluşunun hemen ardından Türkiye genelinde bir teşkilatlanma hamlesine girişmişti. Partinin ilk şubesi 1 Şubat 1946'da, özellikle Atatürk'ün milli mücadeleyi başlattığı Samsun'da açılıyordu. Samsun Şubesi'ni Aydın, Ankara, Burdur, Manisa, İzmir ve İstanbul şubeleri izliyordu.¹¹⁸⁹

DP, kuruluş döneminde danışıklı olarak kurulmuş bir parti olduğu yolundaki iddialardan ötürü zorluk yaşıyordu. Kimi kesimlere göre DP de,

---

¹¹⁸⁶ Aydemir, **İkinci...**, s. 445.

¹¹⁸⁷ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 42.

¹¹⁸⁸ Çolak, **A.g.m.**, s.1432.

¹¹⁸⁹ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s.43.

Fethi Bey'in kurduğu Serbest Cumhuriyet Partisi gibi gerçek bir muhalefeti temsil etmiyordu. Demokrat Parti uzunca bir süre bu iddiaları yalanlama mücadelesi vermek zorunda kalmıştı. Hatta CHP'liler bile bu savı inkar etmekteydi. DP İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ Demokrat Parti'nin kesinlikle hükümetle danışıklık içinde olan bir parti olmadığını, sadece anayasada mevcut altı ilkeden ötürü partilerin benzeştiğini öne sürmüştü.¹¹⁹⁰

DP'nin kuruluşunda ilk başlarda CHP'liler ve DP'liler arasındaki ilişkiler dostçaydı. Zira CHP'liler Demokrat Parti'nin doğu bölgelerinde, sınır alanlarında ve köylerde şube açmayıp çalışmalarını siyasi olgunluğa erişmiş büyük şehirlerde sürdüreceği kanısındaydılar. Ancak Demokrat Parti büyüdükçe, geliştikçe bu kanaatin yerinde yeller esmeye başlamıştı. Halkın gözünde DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olduğu fikri güçlenmiş, 1946 baharına gelindiğinde DP iktidara muhalif olan her kesimin ilgi odağı olmuştu. Hatta kasaba ve köylerde bizzat vatandaşlar bir araya gelerek DP şubeleri açıyordu.¹¹⁹¹ Kartopu gibi yola koyulan DP'nin çığa dönüştüğünü gözlemleyen CHP'lilerde tedirginlik başlamıştı. DP'nin ilk üç ayda Türkiye genelindeki hızlı örgütlenmesi ve gittikçe çoğalan teşkilatları CHP'nin ihtimal vermediği bir başarıydı. DP'ye bu kadar yoğun teveccüh gösterilmesinde parti programındaki vaatleri kadar, hükümete karşı muhalefet edebilme yeteneğinin de etkisi büyüktü. Başlarda DP'nin kuruluşunu ılımlı karşılayan CHP halkın muhalif partiye ilgisinin artması üzerine yavaş yavaş bu tavrından uzaklaşma eğilimine girmişti.¹¹⁹²

5.27. DP'ye Büyük İlgi ve CHP'nin Revizyon İhtiyacı

DP'nin programındaki liberal vaatlerin kitleler üzerindeki gücünü ve etkisini fark eden CHP kendi politikalarını da revize etme ihtiyacı duymuştu. Bu amaçla İnönü 25 Nisan 1946'da CHP Kurultayı'nı olağanüstü toplantıya çağırılmıştı. 10-11 Mayıs tarihleri arasında çalışan Kurultay tek dereceli seçim, sınıf esaslı üzerine parti kurulabilmesi, işçilere örgütlenme hakkı, CHP'deki değişmez başkanlığın seçime tabi başkanlık haline dönüşmesi hususlarında karar almıştı. Öte yandan Şubat sonlarında cemiyetler kanununda yapılan

¹¹⁹⁰ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s.43.

¹¹⁹¹ Karpat, **Türk...**, s. 240.

¹¹⁹² Yeşil, **A.g.e.**, s. 70.

değişiklikle dernek ve birlik kurma bağlamında öğrencilere serbestlik tanınıyordu. Seçim kanunu ile ilgili kanun tasarısı da 5 Haziran'da Meclisten geçirilmişti. Kabul edilen yeni seçim kanuna göre uygulamaya giren tek dereceli seçim sistemi seçmenlere aracı olmaksızın temsilcilerini belirleme hakkını veriyordu. Ancak seçim sonuçlarının açık oy, gizli tasnif usulüne göre yapılması kararı tek dereceli seçimden memnun olan muhalefeti huzursuz ediyordu. Muhalefet bu sistemde seçmenin oy kullanırken çeşitli baskılarla karşılaşacağını, keza seçim sonrası oylar imha edileceği için itiraz hakkının da mümkün olmayacağını iddia ediyordu. Seçimlerde hükümetin gücü hissedileceğinden oy gizliliği ve seçim güvenliği hususunun garantisi olmadığına vurgu yapan muhalefet, değerlendirmenin de bu yüzden demokratik olmayacağını savunuyordu. Seçim Kanunu'nun kabulünün ardından 10 Haziran'da Meclis, seçimlerin 1946'da yapılmasını kabul ederken seçimlerin yapılacağı günün tespitini ise hükümete bırakmıştı.¹¹⁹³ Bu hamlelere ek olarak 13 Haziran'da, üniversitelerin bilimsel ve idari anlamda özerkleşmelerini sağlayacak yeni üniversiteler kanunu oy birliğiyle kabul edilmiş, aynı gün hükümete gazete kapatma yetkisi veren basın kanununun 50. maddesi değiştirilip sözkonusu yetki mahkemelere devredilmiş, basın suçları affedilmişti.¹¹⁹⁴ Köylü ve işçinin desteğini kazanmak için toprak mahsulleri vergisi kaldırılmış, Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları kanunları çıkarılmıştı.¹¹⁹⁵ Bu reformları gerçekleştirmesinin ardından, 2 dereceli seçimle göreve gelmiş son meclis 14 Haziran'da dağılmıştı.

CHP, 21 Nisan 1946'da İstanbul, Niğde, Kütahya ve Seyhan'da yapılacak milletvekilliği ara seçimlerinde aday göstermeyeceğini, CHP'li seçmenlerin diledikleri adaya serbestçe oy verebileceklerini duyurdu. Fakat seçime ilgi çok düşüktü. 21 Nisan'da başlayıp 24 Nisan'da sonuçlanan ve muhalefetin katılmadığı seçimlerde yine dört CHP'li seçimleri kazanmıştı.¹¹⁹⁶

Yaklaşan DP tehlikesini sezinleyen CHP, İsmet İnönü'nün talimatıyla 25 Nisan 1946'da yeniden kurultayını topluyordu. Toplantının ana gündem maddesi belediye seçimlerinin Eylül 1946'dan Mayıs 1946'ya alınmasıydı. Bu

---

¹¹⁹³ Özüçetin, **A.g.e.**, s.1416.

¹¹⁹⁴ Eroğul, **A.g.e.**, s. 14.

¹¹⁹⁵ Akşin, **Kısa...**, s. 152.

¹¹⁹⁶ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 45. "Ara seçimlerde Şair Yahya Kemal Beyathı, Adana eski Kuvayı Milliye komutanı Sinan Tekelioğlu, Emin Tokar ve Rifat Gürsoy milletvekilliğine seçilmişlerdi"

bu gelişme 1946 yazında genel seçimlere gidileceğinin işaretini veriyordu. Belediye seçimlerinin erkene alınmasına dair teklif hükümet tarafından meclise getirilmiş ve aynı gün kabul edilmiş, bu da CHP ve DP arasında büyük tartışmalara neden olmuştu.¹¹⁹⁷ Söz konusu tasarının görüşüldüğü oturumda muhalefet temsilcileri seçimlerin şaibesiz yapılmasını mümkün kılacak önlemlerin alınması, basın, cemiyet, polis teşkilatı kanunları gibi antidemokratik hususların gözden geçirilip demokratikleştirilmesi hususunun üzerinde dururken, hükümet ise muhalefetin iktidara talip olmadan önce olgunlaşması gerektiğini söylüyordu.¹¹⁹⁸

DP'liler yerel seçimlerin öne alınmasının yegane sebebinin halkın partilerine yönelişinden duyulan korku olduğunu iddia etmiş, belediye seçimlerine girmeme kararı alarak, bu şekilde tertiplere devam edilirse genel seçimlere de girmeyeceklerini belirtmişlerdi. Bu gelişmelerin etkisiyle İnönü partisinin yeni düzene uyum gösterebilmesine ortam hazırlamak ve yeni vizyonunu belirlemek adına 10 Mayıs'ta yeniden CHP'yi olağanüstü kurultaya çağırıyordu. Kurultayda 'Değişmez Genel Başkan'lık uygulaması ve 'Milli Şef' unvanı kaldırılmış, parti başkanının kurultayda seçimle göreve gelecek Genel Başkan olması ilkesi kabul edilmişti. Kurultayda alınan kararlar CHP'nin biraz daha demokratikleşmesi bağlamında önemli olabilirdi ama yeterli değildi. Örneğin İnönü'nün şahsında hala iki görev bulunuyordu. Tek dereceli seçim esasına taraftar olunmasına karşın teknik anlamda "açık oy, gizli tasnif usulü" kabul edilmişti. Keza demokratik olmayan kanunlarla ilgili bir çalışma da ortaya konmamıştı. Hal böyleyken yapılacak seçimlerin de ne kadar güvenilir olacağı tartışma konusu edilebilirdi.¹¹⁹⁹

Aynı kurultayda devlet başkanlığı ve parti başkanlığının ayrılması hususunda da görüşlerini açıklayan İnönü zamanın ne gibi ihtiyaçlar doğuracağını kestiremediklerini, bir gün, bu hususun da anayasa değişikliğiyle mümkün olabileceğini, bunun gelecek kuşakların işi olduğunu, ancak yürürlükte olan sistemin en doğrusu olduğunu savunduğunu söylemişti.¹²⁰⁰ Kurultayda bir diğer dikkat çeken detay ise İnönü'nün seçimlere girmeyecek partilere yönelik sert konuşmasıydı. İnönü muhalif partilerin bahaneler bulak seçimlere

---

¹¹⁹⁷ Karpat, **Türk...** s. 241.

¹¹⁹⁸ Yeşil, **A.g.e.**, s. 76.

¹¹⁹⁹ Özüçetin, **A.g.m.**, s.1415,1416.

¹²⁰⁰ Goloğlu, **A.g.e.**, s. 47.

katılmamaları ihtimalini aklına bile getirmek istemediğini belirterek, bazı ülkelerde bu tarz taktiklerin denendiğini, ama böylesi bir tutumun ülkenin yönetimini yabancılara karşı sorgulamak anlamına geldiğini, muhalif bir parti olarak kurulup da seçmenleri sandığa gitmekten alıkoymanın halkı hukuki mücadele yolundan ayırmakla aynı anlama geldiğini ifade etmişti.¹²⁰¹ İnönü DP'nin seçimleri boykot etmesi durumunda gayri meşru bir işe kalkışacağına, dolayısıyla da kapatılma riskinin doğacağına vurgu yapmaktaydı.

CHP'nin yerel seçimleri öne çekme taktiği DP'de bazı fikir ayrılıklarına da sebep olmuştu. Kimi teşkilatlar seçime girilmesinden kimileri ise boykot edilmesinden yanaydı. Milli Kalkınma Partisi seçimlere iştirak edeceğini açıklamıştı. İnönü çıktığı seçim gezisinde ilk konuşmasını Eskişehir'de yapmış ve halkı seçimlere katılmaya davet etmişti. DP ise 8 Mayıs 1946'da seçimlere katılmayacağını resmen ilan etmişti. Belediye seçimleri yine eskisi gibi iki dereceli yapılmıştı. 26 Mayıs 1945 günü oylama başlar başlamaz usulsüzlük iddiaları gündeme gelmeye başlamış, bunun üzerine Millî Kalkınma Partisi bir genelge yayınlarak seçim günü seçimlerden çekilmişti. 1946 yılında yapılan yerel seçimlerde ilk defa adaylar CHP Genel Merkezi tarafından belirlenmemiş, serbest bırakılmıştı. Çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen muhalefetin katılmadığı, tek parti zihniyetiyle yapılan yerel seçimlere halkın katılımı çok düşüktü. Adana Valisi seçimleri katılımı arttırmak için DP'lilerden destek isteme gereği duymuş, hatta Dikili kaymakamı bu amaçla kasabaya giriş çıkış yasağı getirmişti. Mamak'taki sandıktan sadece 5 oy çıkmıştı. Ankara'da polis ve bekçiler tarafından halkın zorla sandığa götürüldüğü iddia ediliyordu. Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur bu durumun büyükşehirlerdeki seçmenin Halk Partisi'ne yönelik bir protestosu, Ankara'da CHP'ye çıkan oyların sadece %16 olmasının bir fiyasko olduğunu iddia etmişti.¹²⁰² Seçime yönelik bu ilgisizlik, CHP içindeki bir grubu son derece kızdırıyor, bazı milletvekilleri İnönü'nün kurultayda seçime katılmayan partilere karşı gündeme getirdiği yollara başvurulmasını talep ediyorlardı.

Belediye seçimlerinin öne alınması genel seçimlerin de erkene alınma ihtimalini güçlendirmekteydi. Zaten, İsmet İnönü'nün belediye seçimleri için çıktığı yurt gezisinde, gündeminde belediye başkanlığı seçimlerindense genel

---

¹²⁰¹ Yeşil, A.g.e., s. 79.

¹²⁰² Goloğlu, A.g.e., s. 49.

seçimler vardı. Hatta Akşehir’de yaptığı konuşmada dünyanın karanlık ve belirsiz bir dönemi girdiğini, bu süreçte Türkiye’nin siyasi açıdan yönünü içte ve dışta açık bir biçimde belli etmesi gerektiğine, bu yüzden de ülke idaresini içte ve dışta kararlı bir hale getirmek için yeni bir genel seçim kararı aldıklarını ifade ediyordu.¹²⁰³

5.28. Baskın Seçim: “1946 Seçimleri”

İnönü CHP Kurultayı’nda da genel seçimleri aslında 1947’de öngördüklerini ancak dış ve iç politika gereği ülke yönetimini bir an önce kararlı kılma zorunluluğu doğduğunu iddia ediyordu. Bir yıldır memleket dahilinde TBMM’nin otoritesi üzerinde yakışık almayan tartışmalar olduğunu, otoritesinden şüphe duyulan bir meclis ile içte ve dışta siyaset yürütülemeyeceğini bu yüzden hızla seçime gidilmesi gerektiğini, bir engel çıkmadığı takdirde bir iki ay içinde olağanüstü genel seçimlere gidileceğini duyuruyordu.¹²⁰⁴ Halbuki İnönü altı ay önce, 1 Kasım 1945’te seçimlerin normal süresi olan 1947 yılı yazında yapılacağını söylemişti.

Karpat’a göre seçimlerin öne alınmasında İnönü’nün izlediği bir strateji etkili olmuştu. Bu stratejiye göre erken seçimler hem CHP’nin iktidarda kalmaya devam etmesini sağlayabilir, hem de bir an önce iktidar olmayı arzulayan muhalefet bir hayal kırıklığı yaşayarak moral kaybı içine girerdi. Bir diğer sav ise henüz partinin ilkelerinin bile netleşmediği, kamuoyuna duyurulmadığı bir süreçte DP ancak gericilerin, topraksız köylülerin yani özetle rejimle ve hükümetle kavgalı kesimin desteğiyle bir yere gelebilirdi ki bu da rejim açısından tehdit edici bir unsur olurdu.¹²⁰⁵

DP Genel Başkanı Celal Bayar İnönü’nün CHP Kurultayı’nda yaptığı konuşmaya yanıt olarak seçimleri öne almanın hiçbir zorunlu gerekçesi olmadığını, seçim tarihinin daha önceden 1947 yılı olarak açıklandığını, İnönü’nün böyle bir kararı alacak ise de bunu muhalefete de danışarak alması gerektiğini söylüyordu. DP’liler devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirlerinden ayrılmaması durumunda seçimlerin serbestliğinden şüphe duyulmasının kaçınılmaz olacağını önü sürüyordu. İnönü, cumhurbaşkanı

¹²⁰³ Yeşil, A.g.e., s. 80.

¹²⁰⁴ Goloğlu, *Demokrasiye...* s. 47.

¹²⁰⁵ Karpat, *Türk...*, s.242.

kimliğiyle dokunulmazlık zırhının arkasındaydı, ama günlük siyasete de müdahil olduğundan bu imtiyazını partisi lehine kullanmış oluyordu. DP kurucularından Fuat Köprülü ise New York Times muhabirinin sorularını yanıtladırken, hükümetin siyasi partilerin kurulmasını normal olmayan yöntemlerle engellemeye çalıştığını, muhaliflerin peşine sivil polisler takıp, telefonlarını dinlediğini iddia ediyordu.¹²⁰⁶

Milli Kalkınma Partisi ise İsmet İnönü'yü her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak istemekle suçluyor, bunun için de seçimleri kazanmak için her yola başvurduğunu, seçim amaçlı yurt gezileri için bile hükümetten yol parası aldığını iddia ediyordu.¹²⁰⁷

Seçim her ne kadar tek dereceli olsa da yargı denetiminden yoksundu; oylar açıkta veriliyor, gizli sayılıyordu. Seçimlerde çoğunluk sistemi uygulanıyordu, yani şehirlerde seçim bir parti tek oy farkla önde olsa bile, bütün o ilin milletvekilliklerini alıyordu.¹²⁰⁸

Türkiye'nin siyaseten dışarıya vereceği görüntü konjonktürel açıdan büyük önem taşıyordu. Hal böyleyken muhalefetin belediye seçimlerine katılmayışı, Rusya tehdidinin mevcudiyetini sürdüğü bir süreçte Türkiye'nin demokratikleşmesini bekleyen Batılı devletlerin gözünde olumsuz bir puandı.¹²⁰⁹

Celal Bayar, DP'nin seçime katılıp katılmayacağına Ankara'da toplanacak delegeler tarafından karar verileceğini söylüyordu. Nitekim 16 Haziran'da yapılan toplantıda parti yönetimi, oybirliğiyle 1946 genel seçimlerine katılma kararı alıyordu. Seçim çalışmaları için kolları sıvayan Demokrat Parti'nin 19 Haziran'da yayınladığı beyannamede seçimlerde devlet ve parti başkanlığının bir arada karşılığında olmasının zorluğuna vurgu yapılıyordu.

Seçim çalışmaları çok sert başlamıştı. Gazeteler, Halk Partisi'nin propaganda çalışmaları kapsamında demokratların dinsiz olduğunu öne süren din görevlilerini camilerde kullandığına dair belgeli haberler yayınlamıştı.¹²¹⁰ Demokratlar seçim çalışmaları kapsamında özellikle mitinglere önem ve ağırlık

---

¹²⁰⁶ Karpat, **Türk...**, s.243.

¹²⁰⁷ Goloğlu, **A.g.e.**, s.48.

¹²⁰⁸ Akşin, **Kısa...**, s. 152.

¹²⁰⁹ Özüçetin, **A.g.m.**, s.1416.

¹²¹⁰ Yalman, **A.g.e.**, s.1361.

vermeyi tercih etmişlerdi. DP mitinglerine binlerce kişinin katılması Halk Partilileri endişelendirmişti. Bu yoğun ilgiden tedirgin olan hükümet baskıyı arttırırken bu mücadele tarzını anarşiye benzetiyorlardı.¹²¹¹

Bu arada Demokrat Parti sürpriz bir girişimle Mareşal Fevzi Çakmak'ı da saflarına çekmiş, siyasete girmeye karar veren Çakmak DP listesinden bağımsız aday olma teklifini kabul etmişti. DP'nin bu transferi CHP'yi huzursuz etmişti zira Çakmak gerek Atatürk'e olan yakınlığı, gerek Kurtuluş Savaşı'ndaki üstün başarıları gerekse de muhafazakar kimliğiyle kamuoyunda büyük saygı gören bir isimdi.¹²¹²

Başbakan Saraçoğlu bu sürpriz gelişme üzerine kendisi partilerinden milletvekili aday olmasi için Mareşal'e beş defa müracaat ettiğini, ama hiçbirinde ikna edemediğini gazetecilere söylüyordu. Çakmak emekliye sevk edilince CHP'ye kırılmış ve küskünlüğünü Halk Partisi'ne girmeyip DP'yi tercih ederek göstermişti.¹²¹³ Çakmak'ın tercihini DP'den yana kullanması CHP'lileri daha da kızdırmış ve baskılarını daha da arttırmalarına neden olmuştu.¹²¹⁴

Seçim çalışmaları sırasında köylere uğrayan DP'lilerin parti kartları kontrol ediliyor ve muhalefet bunu hükümet tarafından köylerde siyasi faaliyetlerinin önlenmesi olarak yorumluyordu. Seçim yaklaştıkça şikayetlerin ve iddiaların ayyuka artması üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran tüm valilere bir genelge göndererek seçimlerde oy kullanmak isteyen seçmene herhangi bir engelleme ya da zorluk çıkarılmaması yolunda uyarıda bulunma gereği duymuştu.¹²¹⁵

CHP de örgütlerine gönderdiği genelge ile kampanyada zor kullanılmamasını, muhalefetin aslı olmayan iddialarından sakınılmasını, muhalefeti dışarıdan para almakla suçlamaktan imtina edilmesini ve kapatılacakları tehdidini dillendirmekten vazgeçmelerini istiyordu.¹²¹⁶

Partiler tarafından açıklanan milletvekili aday listeleri incelendiğinde adayların sosyal profilleri arasında önemli farklılıklar dikkat çekiyordu. CHP'nin adayları daha ziyade emekli asker, bazı tanınmış siyasetçiler ve

---

¹²¹¹ Eroğul, **A.g.e.**, s. 16 .

¹²¹² Eroğul, **A.g.e.**,s.16.

¹²¹³ Karpat, **Türk...**, s. 247.

¹²¹⁴ Yalman, **A.g.e.**, s. 1361.

¹²¹⁵ Özüçetin, **A.g.e.**, s. 1417.

¹²¹⁶ Karpat, **A.g.e.**, s. 248.

bürokratlardan oluşmaktaydı. DP'nin aday profili ise orta kesim, bürokrat, çiftlik sahibi ve iş adamı ağırlıklıydı.¹²¹⁷ Demokratlar kendilerinin “şapkalıların değil, kasketlilerin temsilcisi” olduklarını söylüyorlar, “ey kasketli kasketli” şeklinde şarkılar bile hazırlıyorlardı. DP'liler seçim meydanlarında “Onlar, yıllarca bu milletin sırtına bindiler, onları yerinden indireceğiz,” derken mevcut hükümete meydan okuyorlardı.¹²¹⁸

DP, her türlü yasal teminattan yoksun olmasına, kapatılma riski Demokles'in kılıcı gibi her an başının üzerinde sallanmasına rağmen azimli bir mücadele vermişti. Seçim güvenliğinin sağlanması, seçimlerin yargı teminatında yapılması, bürokrasinin ve hükümetin seçimlerde tarafsız kalması, muhalefete yönelik baskılardan vazgeçilmesi, çoğunluk sistemiyle değil nispi temsil ile seçim yapılması, parti başkanlığıyla cumhurbaşkanlığının ayrılması, anayasaya aykırı düzenlemelerin iptal edilmesi gibi hususlar seçim öncesinde olduğu gibi seçim meydanlarında da DP'lilerin en çok işledikleri konular arasındaydı.¹²¹⁹

DP'nin seçim kampanyasında işlediği konulardan biri de CHP'nin ekonomi politikasıydı. DP'ye göre Türkiye savaşa girmemişti ama adeta savaşa girmişçesine büyük ekonomik sıkıntılar içindeydi ve bunun sorumlusu da hükümetin yanlış ekonomi yönetimi idi. Celal Bayar İzmir'de halka seslenirken, savaş döneminde üretimin ihmal edildiğini, üretimi arttıracak önlemlerin alınmadığını, devletin, vatandaşın üretimine el koymasıyla da karaborsanın ülkeye yerleştiğini öne sürmüştü.¹²²⁰

Nihayet seçim günü gelip çatmıştı. İlk defa tek dereceli bir seçim yapılıyordu. 8.551.548 seçmenin 4.430.878'i kadın, 4.060.673'ü ise erkek seçmendi. Seçimlere 6.373.543 kişi, yani toplam seçmenin %75'i iştirak etmişti ki oy kullananların %71'i kadındı.¹²²¹

Seçim sonuçları muhalefetin hayal kırıklığı yaşamasına sebep olmuştu. İstanbul'dan seçilen 27 milletvekilinin on sekizi DP'nin adayları arasından çıkmış ama ülke genelinde 465 milletvekillinden 395'ini kazanan CHP ezici bir üstünlük yakalamış, Demokrat Parti sadece 64 milletvekilliği alabilmişti.

¹²¹⁷ Özüçetin, **A.g.e.**, s. 1417.

¹²¹⁸ Turan Güneş, **Türk Demokrasinin Analizi**, Agora Kitaplığı, 2. b. , İstanbul, 2009, s. 9.

¹²¹⁹ Ünal, **A.g.e.**, s. 214.

¹²²⁰ Murat Burgaç, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda” , **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26 (2013) s.166. ayrıca **A.g.m.**, s.174.

¹²²¹ Aydemir, **İkinci...**, s. 448.

Bağımsızlar ise 6 milletvekili çıkarabilmişti.¹²²² 1946'da seçimleri her ne kadar tek dereceli yapılmış olsa da yargı denetiminden yoksundu. Seçimler açık oy, gizli tasnif ilkesiyle yapılmıştı.¹²²³

DP'nin, tuhaf bir biçimde, beklenenin çok altında milletvekili çıkarabilmesi¹²²⁴ seçimlere yönelik şaibe iddialarının ortaya atılmasına neden olmuştu. DP'nin şehirlerden tatminkar bir oy alması beklenen bir gelişmeydi ancak köylerden gelen sonuçlarda CHP'nin açık ara önde gitmesi açıklanamayan bir durumdu. İstanbul'da akşama kadar alınması gereken sonuçların üç gün sonra ilan edilmesi muhalefet tarafından, hükümetin oyları CHP lehine değiştirdiği iddiasını ortaya atmasına ortam hazırlamıştı.¹²²⁵

Bu tarz iddiaların, seçimlerdeki usulsüzlükler ve baskılara dair raporların arkası kesilmiyordu. Seçim bölgelerinden gelen idari amirlerin baskı yaptıkları, hayali seçim tutanaklarının hazırlandığı, DP oylarının sayılmadığı, bazı sandıkların kaçırıldığı yolundaki iddialar seçimlere hile karıştığı savını güçlendirmekteydi.¹²²⁶ Gazete sayfaları seçim yolsuzlarına dair haberlerden geçilmiyordu. DP, daha seçim sonuçları belli olmadan İnönü'ye bir telgraf çekerek bu iddiaların soruşturulmasını ve duruma mühadele etmesini talep etmişti. Ancak tüm bu itirazlar ve talepler yanıtsız kalmış ve seçim sonuçları resmi olarak duyurulmuştu. Seçimlerin şaibeli olduğu iddialarını sürdüren DP'liler İzmir, Bursa, Konya, Adana ve Ankara'da binlerce kişinin katıldığı protesto mitingleri tertip etmişlerdi.¹²²⁷ Seçimlerden sonra söz konusu iddiaları

---

¹²²² Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", **ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Ankara, 2010, s. 185. "İlk hesaplara göre; 395 Halk Partili, 66 Demokrat Partili ve 4 bağımsız milletvekilinin seçildiği sanıldı. Sonradan 2 yerden kazanan 2 DP'liden 2 yer boşanacak, Meclis'e katılmadan istifa eden 1 DP'linin yerine bir CHP'li Meclise girecek, 3 DP'li ile 1 CHP'linin tutanakları reddedilmekle bunların yerine 1 DP'li ile 3 CHP'li gelecek, bağımsızların kesin durumları da saptanıncaya 1946 Seçimi sonunda Meclis'te 403 CHP'li, 54 DP'li, 8 bağımsız milletvekilinin bulunduğu anlaşılacaktır."

¹²²³ Akşin, **Kısa...**, s. 152.

¹²²⁴ Seçim sonuçlarının rakamsal karşılıkları farklı kaynaklarda farklı şekillerde verilmektedir. TBMM Resmi kayıtlarına göre ise oy dağılımı ve milletvekili sayıları şu şekildedir : "Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) milletvekili sayısı 397, oy oranı 85,4; Demokrat Parti (DP) milletvekili sayısı 61 oy oranı 13,1 Bağımsızlar (DP Listesinde Yer Alarak Seçilen) sayısı 4 oy oranı 0.9, Bağımsız(Bağımsız Aday Olarak Seçilen) sayısı 3, oy oranı 0.6 "https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf (Erişim: 16.12.2018)

¹²²⁵ Karpat, **Türk...**, s. 250.

¹²²⁶ Özüçetin, **A.g.m.**, s.1417.

¹²²⁷ Eroğul, **A.g.e.**, s.16.

soruşturmak için mecliste bir tahkikat kurulu oluşturulsa da DP seçimlerde yaşanan şaibeleri hiç dilinden ve ülke gündeminden düşürmüyordu.¹²²⁸

1946 seçimlerinin polemîği devam ederken, 5 Ağustos'ta, yeni seçilen Büyük Millet Meclisi göreve başlamıştı. CHP Cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü'yü, Meclis Başkanlığına ise Kazım Karabekir'i aday göstermişti. Demokrat Parti'nin ise Cumhurbaşkanı adayı Fevzi Çakmak, Meclis Başkanı adayı ise Yusuf Kemal Tengirşenk idi. İnönü 388 oy alıp yeniden Cumhurbaşkanı seçilirken Fevzi Çakmak 59 oyda kalmıştı. İnönü, seçim sonuçlandıktan sonra TBMM'de teşekkür konuşması yapmak için kürsüye geldiğinde Demokratlar kendisini alkışlamak için ayağı kalmadıkları gibi meclis komisyonları seçiminde de oy kullanmamışlardı.¹²²⁹

Yeni hükümetin programında doğuya sürülmüş devlet görevlilerinin tekrar yerlerine geri dönmelerini izin verilmesi, jandarma ve polisin birleştirilmesi, valilerin yetkilerinin anayasal sınırlar dahilinde yeniden belirlenmesi, vatandaşlardan zorla bağış toplanmaması, kişi özgürlüklerinin güvence altına alınması için istinaf mahkemeleri kurulması gibi demokratik vaatler bulunmaktaydı.¹²³⁰

Daha genel seçimlerin tartışması bitmeden 1 Eylül'de İl Genel Meclisi seçimlerine gidilmişti. Yapılan bu seçim de beraberinde büyük tartışmalar getirmiş, hatta DP seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla 56 ilçede seçimlerden çekilme kararı almıştı.

5.29. 12 Temmuz Beyannamesi

Meclisin 8. dönemi siyaseten bir sürpriz ile başlamıştı. DP'nin 1946 seçimlerinde gördüğü ilgiden rahatsız olan İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini muhalefete karşı sert tutumuyla bilinen ve tek partili sistemi savunan Recep Peker'e vermeyi uygun görmüştü. Aydemir'e göre Saraçoğlu'nun istifasının ardından İnönü'nün hükümeti kurma görevi vermek istediği isim CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'dı. Ancak Uran bu görevin Peker'e verilmesinin daha doğru olacağını belirtmişti. İnönü Uran'ın yorumuna göre

¹²²⁸ Aydemir, **İkinci...**, s.449.

¹²²⁹ Eroğul, **A.g.e.**, s. 17. "Bu hareketleriyle meclisin meşruluğundan şüphe ettiklerini göstermek istiyorlardı. Hükümet, programını okuyup güvenoyu isteyince, programı incelemek için görüşmelerin iki gün geri bırakılmasını istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince de salonu terk ettiler. Ancak oylama sırasında gelip aleyhte oy kullandılar."

¹²³⁰ Karpat, **A.g.e.**, s.259

kerhen Peker'i başbakan yaparken Atatürk'ten o güne kadar gelen geleneği uygulamamış, Peker'i Genel Başkan Vekili yapmamış, bu görevi Şükrü Saraçoğlu'na vermeyi daha uygun bulmuştu.¹²³¹

Recep Peker'in başbakan olarak görevlendirilmesi muhalefetin sindirilmesi döneminin başlangıcı olarak yorumlandı. Nitekim Peker Hükümeti kurulur kurulmaz tıpkı tek parti döneminde olduğu gibi baskı yöntemlerini devreye sokmuştu ki bundan ilk nasibini alan DP'yi destekleyen basın olmuştu. Hatta Başbakan Recep Peker 1 Nisan 1947'de İzmir Halkevi'nde yaptığı konuşmada "İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun hala yürürlükte olduğunu" anımsatma gereği duyması muhalefete ve basına aba altından sopa göstermekle eşdeğerdi ve Peker'in bu tavırları iktidarla muhalefetin arasının açılmasına iyice neden olmuştu.¹²³²

Yine 1947'de Peker'in TBMM'de bütçe kanunu tasarısı görüşürken sert eleştirilerde bulunan Menderes'e sinirlenerek yaptığı tenkitleri "*psikopat bir ruhun ifadesi*" diye nitelenmesi ve Bayar'ı halkı isyana kışkırtmakla suçlaması üzerine, DP meclisi terk etmişti.¹²³³ TBMM'deki sıralarını terk eden DP'lilerin bu eylemi dokuz gün sürmüştü. Her geçen gün kriz daha da derinleşiyor, DP'ye destek veren kesimler de bu gelişmelere tepki duymaya başlıyorlar, DP liderleri tamamen meclisten çekilmeyi, yani sine-i millete dönmeyi tartışıyorlardı, ki rejimin geleceği de önemli bir tehdit ile karşı karşıyaydı. Bunun üzerine İnönü, işe müdahale etmek zorunda kalmış, Celal Bayar'ı ve Meclis Grup Başkanı Fuat Köprülü'yü Çankaya Köşkü'ne davet edip görüşmüş ama çözüm bulunamamıştı. Recep Peker ile yaptığı görüşmede de bir uzlaşma eğilimi görememişti.¹²³⁴ DP'lilerin de meclis boykotu sürüyordu. İnönü ile 25 Aralık 1946'da ikinci kez görüşen DP'liler böyle durumların tekrar yaratılmaması için güvence istediler. Aydemir'e göre Peker'in DP'yi kapatarak Adnan Menderes'i tutuklatmak gibi bazı düşünceleri de bilinmekteydi.¹²³⁵

Cumhurbaşkanı İnönü iki parti arasındaki gerginliğe son verecek "*12 Temmuz Beyannamesi*" olarak da bilinen beyannameyi yayınlama gereği

---

¹²³¹ Aydemir, *İkinci...*, s. 456.

¹²³² Ünal, *A.g.e.*, s. 214,215.

¹²³³ Akşin, *Kısa...*, s. 152.

¹²³⁴ Karpat, *Türk...*, s. 278.

¹²³⁵ Aydemir, *İkinci...*, s. 458.

duymuştu.¹²³⁶ İnönü yayınladığı beyannamede hükümetin ve muhalefetin başındakilerle yaptığı görüşmeleri özetlemiş, kurulacak ikinci bir partiyi koruyacağına dair 1943 yılında verdiği sözün arkasında olduğunu bir kez daha duyurmak istemişti.¹²³⁷ Partiler arasındaki karşılıklı güvensizliğe son vermek ve yeniden diyalog ortamı tesis etmek amacıyla yayınladığı bildiride İnönü özetle şöyle diyordu: “*Muhalefet, teminat içinde yaşamaya devam edecek ve iktidarın kendisini ezme niyetinde olmadığını bilecektir. İktidar ise muhalefetin kanuni haklarından başka hiçbir şey düşünmediğini bilecektir. Büyük vatandaş kitlesi, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir*”¹²³⁸

12 Temmuz Beyannamesi aynı zamanda İnönü ile Peker’in arasındaki fikir uyuşmazlığının da derinleştirmişti. İnönü’nün tarafsız kalması gerektiğini düşünen Peker, siyasi partiler arasında bir hakem bulunması düşüncesini kabul etmiyor, parti başkanı konumundaki İnönü’nün kendisini Cumhurbaşkanı seçmiş partisinin üzerinde veya dışında olamayacağını savunuyordu.¹²³⁹

Beyanname CHP tarafından da soğuk karşılanmıştı. Keskin ve uzlaşma karşıtı CHP’lilere göre İnönü partisini bir kenara bırakıp millete dayanmaya çabalıyordu. Hatta İzmir’de çıkan CHP yanlısı bir gazete beyannameyi önemsiz bir haber gibi görmeyi uygun bulmuş, sadece küçük bir başlıkla duyurmuştu.¹²⁴⁰

DP ise Cumhurbaşkanı’nın 12 Temmuz Beyannamesi’ni sevinçle karşılamıştı. Hükümetin baskıları karşısında bizzat Cumhurbaşkanının garantörlüğünde bir teminat elde eden DP’de moraller yükselmişti. Fuat Köprülü yazılarında İnönü’yü övüyor, Bayar bildirinin partisinin manevi şahsiyetine mal edildiğini ifade ediyordu. Adnan Menderes ise “*Türk milleti iktidara kaşlarını çattı, ‘seni beğenmiyorum’ dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bu vesikadır*”¹²⁴¹

---

¹²³⁶ Emre Kongar, **A.g.e.**, s.147,148. “*Tarihe “12 Temmuz Beyannamesi” adı ile geçen bildiri karşı partiye gerekli güvenceleri sağlamayı amaçlıyordu. İnönü Cumhurbaşkanı olması dolayısıyla kendisini her iki partiye karşı da eşit sorumluluk taşıyan bir kişi olarak gördüğünü bildiriyordu. Bildiri aslında Türkiye’de demokrasinin gelişmesi bakımından bir dönüm noktasıydı. Çünkü İnönü doğrudan işe karışmasaydı, DP sona ermiş olacaktı.*”

¹²³⁷ Akbıyıkoglu, **A.g.e.**, s. 19.

¹²³⁸ Çolak, **A.g.m.**, s.s. 1434,1435.

¹²³⁹ Karpat, **Türk...**, s. 283.

¹²⁴⁰ Yalman, **A.g.e.**, s. 1404.

¹²⁴¹ Çolak, **A.g.m.**, s. 1435.

DP, her ne kadar 12 Temmuz Beyannamesi'nin gülen tarafı olsa da hükümetin baskı yaptığı ve tek taraflı davrandığı tezi kısmen çürümüş olurken hükümetten kaynaklanan huzursuzluk da nispeten biraz azalmıştı. Bazı yorumlara göre İnönü'nün de bu beyannameyi yayınlamaktaki stratejisi DP'yi bu en önemli kozundan mahrum etmekte.¹²⁴²

Bir diğer yoruma göreysen Truman Doktrini ile Türkiye'yi koruma altına alan ABD'nin ülkenin gerçek anlamda demokratikleşme yolunda adımlar atıp atmadığını gözlemekteydi. ABD yardım anlaşmasının 12 Temmuz Beyannamesi ile aynı günde imzalanması bu bağlamda manidardı. Yardımın ne şekilde yapılacağına dair müzakereler Nisan ayından beri süredursun ABD'de Türkiye'nin gerçekten demokrasiye geçmeyi amaçlayan bir ülke olup olmadığı hususunda farklı görüşler de ileri sürülmekteydi. Hatta Truman Doktrini'nin görüşüldüğü Amerikan Kongresi'nde Türkiye'ye destek verilmesi fikri dillendirildiğinde yapılacak yardıma yönelik itirazlar da gelmiş, Türkiye'nin demokratikleşme yolunda kararlı adımlar atmaktan uzak olduğu iddia edilmişti.¹²⁴³

İnönü'nün yapıcı ve teminat veren açıklamasının ardından 27 Aralık'ta DP Grubu, meclisteki görevine geri dönmeye karar vermişti.¹²⁴⁴ Tüm bu gelişmeler yaşanırken 7 Ocak 1947'de, yani birinci kuruluş yıldönümünde DP I. Büyük Kongre'sini topluyordu. Kongrenin genelinde demokrasi talebi ve CHP'ye yönelik eleştiriler ön plandaydı. Bayar açılış konuşmasını yaparken DP'nin kimsenin emriyle ya da izniyle kurulmuş bir parti olmadığına vurgu yapmıştı.¹²⁴⁵ DP'nin I. Kongresi'ne "Hürriyet Andı" (Hürriyet Misakı) damgasını vurmuştu. Buna göre, Anayasa ile çelişen kanunlar ve seçim yasası yeniden düzenlenecek, Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığının tek bir kişi tarafından üstlenilmesine izin verilmeyecekti. Bu hususlarda bir sonuç alınamaması durumunda DP'nin meclisten çekilmesi gündeme gelecekti ve bunun da kararını vermek üzere Genel İdare Kurulu yetkili kılınmıştı.¹²⁴⁶ DP "Ana Davalar" olarak nitelendirdiği bu hususların yerine getirilmemesi

---

¹²⁴² Karpat, **Türk...**, s. 284.

¹²⁴³ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi, Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.16, 2012, s.88.

¹²⁴⁴ Eroğul, **A.g.e.**, s. 20.

¹²⁴⁵ Yalman, **A.g.e.**, s. 1391.

¹²⁴⁶ Yalman, **A.g.e.**, s. 1391-1392.

durumunda milli irade ve milli hakimiyet kavramlarının zarar göreceğini, hak ve hürriyetlerin baskılanması durumunda milli iradenin tecellisinin imkansızlaşacağını öne sürüyordu.¹²⁴⁷

Özellikle DP'nin vurgu yaptığı meclisten çekilme tehdidi önemli bir stratejik silahtı. Zira CHP'yi onaylamayan tüm kesimler DP'de buluşuyordu ve DP'nin meclisten çekilmesi, hükümetin yine TBMM'de yalnız kalmasına, CHP'nin muhalif bir hareket istememesi olarak yorumlanmasına ve hükümetin Batılı devletler karşısında çok zor durumda kalmasına neden olacaktı. DP bu yüzden özellikle bu kozu oynuyordu.¹²⁴⁸ Hatta Mareşal Fevzi Çakmak, hemen ülke genelinde geziye çıkarak halkla temas ediyor, yaptığı konuşmalarda 12 Temmuz Beyannamesi'nin sonuçlarının gecikmesi durumunda hürriyet misakininin gerçekleşmesi için harekete geçeceklerini söylüyordu.¹²⁴⁹

5.30. Muhalefetin İçindeki Muhalefet

DP'de 12 Temmuz beyannamesini onaylayanlar ve onaylamayanlar arasında görüş ayrılıkları yaşanıyordu. 12 Temmuz Beyannamesi her ne kadar siyasi tansiyonu nispeten düşürse de kesin bir çözüm sunmaktan uzaktı. DP'de bildirinin beraberinde somut ve kanuni tedbirler getirmesi beklentisi hakimdi. Ancak 17 Kasım 1947'de toplanan CHP Kurultayı bu bağlamda bekleneni vermekten uzaktı. İnönü'nün aynı anda hem devlet başkanlığı hem de parti başkanlığı görevlerine devam edebilmesi kurultay ile bir kez daha tasdik edilmişti.

CHP'nin bu tavrı DP içinde de ucu parçalanmaya kadar gidecek bir tartışma sürecini ateşliyordu. Bir grup DP'li, parti yöneticilerini, 12 Temmuz beyannamesini kabul ederek CHP ile gizli bir işbirliği yapmakla suçluyorlardı. DP'nin İnönü'nün parti başkanlığından ayrılmasını sağlayamadığını, Büyük Kongre'de ilan edilen "Hürriyet Andı"nda da ifade edildiği gibi, bu durum karşısında bir önce partinin meclisten çekilmesini talep ediyorlardı. Her ne kadar Menderes, Bayar ve Köprülü CHP ile danışıklı dövüş içinde olduğu iddiasını şiddetle reddedip yalanlamış olsalar da sular durulmuyordu. Aslında olaylar, İnönü'nün doğu illeri gezisinden sonra başlamıştı. İddialara göre İnönü

¹²⁴⁷ Kahraman, **A.g.e.**, s. 210.

¹²⁴⁸ Karpat, **Türk...**, s. 270.

¹²⁴⁹ Yalman, **A.g.e.**, s. 1407.

bu yolculuk esnasında yanında bulunan DP'li Nuri Özsan'a ilişkilerin yumuşaması ve siyasetin normale dönmesi adına Demokrat Parti'deki bazı sert muhalefet yanlısı isimlerin partiden gönderilmesi yolunda telkinde ve çağrıda bulunmuştu.¹²⁵⁰

İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in başını çektiği isimlerden biri olduğu DP içindeki muhalif grup, Bayar'ın ve ekibinin parti içindeki İnönü aleyhtarı muhalif grubu sindirip yok etme arzusunda olduğunu, hatta İnönü ile Bayar arasında gizli bir anlaşma bulunduğunu iddia ediyor, daha da ileri giderek İnönü'nün Bayar'a maddi destek verdiğini öne sürüyordu. Bu sert polemiklerin ardından Kenan Öner önce İl Başkanlığından sonra da 16 Ocak 1948'de DP'den istifa ediyor, bu istifa beraberinde yeni bir partinin daha kurulacağı savını siyaset kulislerine taşıyordu.¹²⁵¹

DP içten içe kaynarken milletvekili maaşları konusundaki meclis görüşmesi parti içi görüş ayrılıklarını daha da arttırmıştı. DP Grubu 58. Hükümet'in milletvekilleri maaşlarının arttırılması yönündeki teklifine olumsuz oy verme kararı almıştı. Grup kararına göre mecliste önerenin aleyhinde oy verilecek, teklif kabul edilir ve milletvekili maaşlarına zam yapılırsa, farklar partiye bağış olarak verilecekti. Ancak partinin bağlayıcı bu grup kararına rağmen DP milletvekili Kemal Silivrili lehte oy kullanmıştı. Bu kararının gerekçesini DP'nin İstanbul Kongresi'nde açıklayan Silivrili olumsuz oy verip maaş farkını almaktansa lehte oy vererek almanın daha onurlu bir davranış olacağına inandığını belirtmişti.¹²⁵²

Bu tavır, parti içindeki gruplaşmayı bir kez daha gündeme getirmişti. Parti yönetimi Osman Nuri Koni, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Sadık Aldoğan ve Kemal Silivrili'yi parti içi dayanışmaya zarar veren davranışlarından ötürü disiplin kuruluna vererek partiden ihraç etmişti. Bu kararı protesto etmek amacıyla bir grup DP Genel İdare Kurulu üyesi de istifa etmişlerdi. Hatta meclis grubu ihraçları tanımayacağını belirterek başkanlığa Celal Bayar'ın yerine Fuat Hulusi Demirelli'yi seçmişti.¹²⁵³ Ama parti yönetimi

---

¹²⁵⁰ Eroğul, **A.g.e.**, s. 33.

¹²⁵¹ Çolak, **A.g.m.**, s. 1435.

¹²⁵² Eroğul, **A.g.e.**, s. 34.

¹²⁵³ Eroğul, **A.g.e.**, s. 35. "Bir kısım milletvekilleri, ihraçlar büyük kongrece tasvip edilinceye kadar çıkarılanların grup toplantılarına alınmalarını savundular. Bu fikirleri reddedilince de, protesto mahiyetinde, büyük kongreye kadar grup toplantılarına katılmamaya karar verdiler.

bu reaksiyona aynı sertlikle yanıt vermiş; bu tavır parti içi dayanışmanın karşısında bir tehdit olarak görülmüş ve Genel İdare Kurulu'ndan istifa eden bu isimler partiden de ihraç edilmişti. DP'de kazanın kaynadığı günlerde partinin önde gelen isimlerinden Osman Bölükbaşı da 12 Temmuz beyannamesi yüzünden parti yöneticilerini samimi bulmadığı gerekçesiyle istifa etmişti. Bölükbaşı, önce parti müfettişliği görevinden sonra da 3 Ekim 1947'de ise DP'den istifa ederken, “*abdestsiz camiye dalanlar gerçek dindarları sokağa attılar*” diyerek eski partisini sert bir biçimde eleştiriyordu.¹²⁵⁴

Partiden ayrılan isimler 1948 Mayıs ayından sonra kendi aralarında örgütlenerek TBMM dahilinde sözcülüğünü Ahmet Tahtakılıç ve Hasan Dinçer'in yaptığı “*Müstakil Demokratlar Grubu*”nu oluşturmuşlardı. Bu grup yeni kurulacak partinin alt yapısını oluşturuyordu. Müstakil Demokratlar Grubu, Afyon'da kurulan Öz Demokratlar Partisi ile birleşerek 20 Temmuz 1948'de “Millet Partisi'nin kuruluşunu resmen ilan etmişti. Yeni partinin kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan gibi önemli isimler de bulunmaktaydı.¹²⁵⁵

Millet Partisi'nin kurucusu ve ilk Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur partisinin kuruluş gerekçelerini açıklarken halkın bugünkü iktidardan bıktığını, muhalefetten ise şüphe duyduğunu söylüyordu. Bu tablonun memleket düşmanları ve komünizm yanlılarının işine yaradığını öne süren Bayur komünist propagandanlarına karşı en etkili yöntemin temiz ve samimi bir muhalefet olacağını iddia ederken, DP'yi eleştiriyor, yeni bir fikir ve hedef ortaya koymadan sadece iktidarı değiştirip yerine geçmek isteyen bir anlayışın halk ve aydınlar tarafından destek görmediğini söylüyordu.¹²⁵⁶

Millet Partisi'nin 136 maddeden oluşan programında adalet, cumhuriyet, liberallik amaçlarına ve milliyetçilik esaslarına bağlı olunacağı belirtilirken Türkiye'de çeşitli din ve mezheplere mensup olan cemaatlerin dini örgüt kurmaları gerektiğine de vurgu yapılmıştı. İlimli bir ekonomiyi savunan Millet Partisi her ne kadar devletçiliğe muhalif bir tavır sergilese de,

---

Böylece sarsıla sarsıla Demokrat Parti Meclis Grubu, üyelerinin yarısını kaybetmiş oldu. Bunalım atlatıldığında, genel merkeze sadık ancak otuz bir milletvekili kalmıştı.”

¹²⁵⁴ Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 91.

¹²⁵⁵ Çolak, *A.g.m.*, s. 1436.

¹²⁵⁶ Koçak, *A.g.m.*, s.1436.

sermayenin aşırı kar tutkusuna ve haksız sömürüsüne de karşı olduğunu programında açıklıyordu.¹²⁵⁷

Millet Partisi kurucuları da zamanında DP kurucularının yaptıkları gibi ayrıldıkları partilerindeki eski arkadaşlarını koparıp kendi saflarına çekmeye çalışsalar da, bunda kısmen başarılı olabilmişlerdi. Zira yıllardır sürmekte olan tek parti idaresinden bıkmış halk kendi görüşlerinin yansımaları DP’de bulmuştu ve kolay kolay ayrılacak gibi görünmüyordu. CHP’ye tepkili halk muhalefetin parçalanmasını da onaylamıyor, Millet Partisi’nin hükümeti bir yana koyup Demokrat Parti ile mücadele etmesini doğru bulmuyor, muhalif basın da DP’ye destek veriyordu. Meclisteki müstakil milletvekilleri bile Millet Partisi’ne geçmemiş DP’ye dönebilmek için Büyük Kongre’yi beklemeye başlamıştı.¹²⁵⁸

CHP içinde de özellikle 12 Temmuz Beyannamesi’nin ardından sıkıntılı günler yaşanıyordu. Muhalefete yönelik daha ılımlı bir tavır izlenmesi gerektiğini savunan İnönü’ye karşı Peker tek parti döneminin politikalarının sürdürülmesi gerektiğini söylüyor, parti içindeki sertlik yanlısı grubun desteğini arkasına almak istiyordu. İnönü ise önce dolaylı olarak sonradan ise direkt olarak CHP içindeki uzlaşmacı gruba destek vermeye başlamıştı. Hatta Peker’in CHP Genel Başkan Vekilliği ve Başvekillik görevlerinin kendisinde birleştirilmesi önerisi İnönü tarafından reddedilmişti.¹²⁵⁹

5.31. 35’ler Hareketi ve CHP’de Yumuşama

CHP grubunun 26 Ağustos günü yaptığı toplantıda Seyhan milletvekili Cavit Oral ve arkadaşlarının verdiği önerge CHP içinde büyük tartışmalara neden olmuş ve bunun üzerine kürsüye gelen Recep Peker CHP milletvekillerinden güvenoyu isteme gereği duymuştu. Peker her ne kadar 303 oyla güvenoyu almışsa da 34 milletvekilinin kırmızı oy vermesi yani hükümete güvensizlik duyması o güne dek ekseri oy birliği ile karar alan CHP’de parti içi dengeleri yerinden oynatmıştı. Hükümete güvenoyu vermeyen 34 CHP’li toplantıda bulunmayan İsmet İnönü’yü de bünyelerine alarak

---

¹²⁵⁷ Çolak, **A.g.m.**, s. 1437.

¹²⁵⁸ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s.240.

¹²⁵⁹ Koçak, **Türkiye...**, s. 147-148.

kendilerini “35’ler” olarak adlandırmıştı.¹²⁶⁰ Artık CHP içinde iki grup vardı: “Başını Peker’in çektiği tek parti döneminin uygulamalarının sürmesinden yana olanlar” ve “İnönü’nün destek verdiği ilımlılar.”

35’lerin çıkışı karşısında şaşırان ve zorlanan Recep Peker, güç tazelemek ve vitrininde değişiklik yapmak amacıyla hemen kabinesinde parti içi muhalefetin tepkisini çeken 6 bakanı (Milli Savunma, İç İşleri, Ekonomi, Tarım, Ticaret ve Çalışma Bakanları) değiştirme kararı almıştı.¹²⁶¹

Bu kararı eleştirdi konusu olmuştu, zira parti içinde o ana kadar olan uygulama, milletvekillerine bu tarz değişiklikler öncesinde danışılmasıydı. Dolayısıyla Peker’in bu acele, keyfi tutumu tepki toplamıştı.¹²⁶² En nihayet, 9 Eylül 1947’de, Recep Peker parti içinden gelen baskılara dayanamayarak, sağlık sorunlarını ileri sürmüş ve istifasını vermek durumunda kalmıştı. 35’lerin zaferi olarak kabul edilen Peker’in istifası hemen kabul edilmiş ve yeni kabineyi kurması için Hasan Saka görevlendirilmişti. İnönü, böylece çok partili hayatın önündeki engel olan “tek parti” mantalitesini sonlandırmış, demokrasi bağlamında Türkiye’nin önünü biraz daha açmıştı.¹²⁶³ Celal Bayar Peker’in istifası üzerine gazetecilere Peker Kabinesi’nin çekilmesinin kendileri için sürpriz olmadığını, bekledikleri bu gelişmenin kendilerini haklı çıkardığını söylüyordu.¹²⁶⁴

İnönü, Peker’in istifasının ardından üç gün sonra, Nihat Erim’i de yanına alarak doğu illerine ziyaret gerçekleştirmişti. Bu gezisinde İnönü’ye bir DP milletvekili, Nuri Özsan da iştirak ediyordu. İnönü’nün yanına bir DP’liyi de alması gerilen siyasette yumuşamanın başlaması şeklinde yorumlanmıştı. Nitekim Hasan Saka da yeni kurduğu hükümetin programını meclise

---

¹²⁶⁰ Şarika Gedikli Berber, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, **Gazi Üniversitesi. Akademik Bakış Dergisi**, C. 6, S.11., Ankara, 2012, s.146. “26 Ağustos tarihinde yapılan CHP’nin güvenoylamasında Peker’in aleyhine kırmızı oy kullanan 34 milletvekili şunlardı: Ali Fuat Cebesoy, Tahsin Banguoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Fahri Kurtuluş, Nihat Erim; Memduh Şevket Esendal İsmail Rüştü Aksal, Vedat Dicleli, Cavit Oral, Sait Odyak, Muhtar Ertan; Nazif Ergun, Mahmut Nedim Gündüzalp, Sinan Tekelioğlu, Kasım Gülek, Tezer Taşkıran; Celal Sait Siren; Hasan Şükri Adal, Kasım Ener, Avni Refik Bekman; Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatiboğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Cevat Dursunoğlu, Sedat Çumralı, Suud Kemal Yetkin, Abdurrahman Melek, Hilmi Hacıoğlu, Osman Ağan; Kamil Kitapçı, Bekir Kaleli, Vehbi Sarıdal.”

¹²⁶¹ Berber, **A.g.m.**, s. 147.

¹²⁶² Karpat, **Türk...**, s. 287.

¹²⁶³ Berber, **A.g.m.**, s.149.

¹²⁶⁴ Yalman, **A.g.e.**, s.1408,1409 “Yeni kabinede “tek partici” diye tanınmış kimse yoktu. İtidali ile tanınan Faik Ahmet Barutçu Başbakan yardımcısı oldu. Münir Birsal Milli Savunma’ya, Kasım Gülek Bayındırlık, Tahsin Bekir Balta Çalışma Bakanlığı’na geçti.”

getirmeden önce incelenmesi için DP'ye vererek ilişkilerin normale dönmesine destek oluyordu.¹²⁶⁵

Programda, gerek iktidarın gerekse muhalefetin devlet karşısında farklı işlem görmeyecekleri, yasaların tanıdığı haklar dahilinde özgürce siyaset yapabileceklerine vurgu yapılıyor, bunun sistemin doğal bir gereği olduğu ifade ediliyordu. Bu husus, bundan sonra muhalif partilerin daha rahat çalışabilecekleri anlamına da gelmekteydi. Çiftçiyi Topraklandırma Yasası uygulamasının devam edeceği ancak sözkonusu çalışmanın adalet içinde gerçekleşeceği ve devlet arazilerinin öncelikle dağıtılacağı belirtilerek DP muhalefetinin önü alınmak isteniyordu. Hasan Saka, uyumlu ve toleranslı programıyla CHP milletvekillerinin çoğunlukta olduğu Meclis'ten rahat bir biçimde güvenoyu almayı başarmıştı.¹²⁶⁶

Hasan Saka Hükümeti olumlu bir havada göreve başlamıştı. Hatta DP de Saka'nın Başbakanlığı hususunda olumlu görüş belirtmişti. Ancak konjonktür Saka'nın aleyhinde gelişmekteydi. Saka'nın ılımlı yaklaşımları mali açıdan yaşanan sorunların giderilmesinde etkili olmuyordu. Yaşanan başarısızlıklarda fatura direkt ilgili bakana kesiliyordu.¹²⁶⁷

Gündemde olan ekonomik istikrarsızlık, temel ihtiyaç maddelerinin yokluğu, kabinedeki bakanlara yönelik yolsuzluk iddiaları gibi hususlar Hasan Saka'yı ve hükümetini zorluyordu. Saka, kabinesindeki bazı bakanları değiştirmek amacıyla istifa etmişti. Saka'nın istifasından önce İnönü Celal Bayar'ı bilgilendirerek görüşünü almıştı. Bunun üzerine 2. Saka hükümeti 18 Haziran'da bazı bakanların değiştirilmesiyle yeniden göreve gelmişti.¹²⁶⁸

Hasan Saka'nın yeni oluşturduğu 2. kabinede, programı gerçekleştirecek deneyime sahip Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'in, Ticaret Bakanı Cemil Sıtkı Barlas'ın yanısıra Türk siyaset yaşamında fazla deneyimi olmayan, önceden kabinede yer almamış genç ve hırslı bakanlar da yer almıştı. Örneğin Adana'nın önde gelen toprak ağalarından Cavit Oral da kabineye Tarım Bakanı olarak alınması, tarım meselesinde tutucu bir politikanın izleneceği anlamına gelmekteydi. Birinci Saka Hükümeti'nde Bayındırlık

---

¹²⁶⁵ Eroğul, **A.g.e.**, s.31.

¹²⁶⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950*, 4. Kitap. 1. Bölüm, 1. b., Bilgi Yayınevi, İstanbul ,1999, s.249,250.

¹²⁶⁷ Feroz, **Demokrasi...**, s.49.

¹²⁶⁸ Yeşil, **A.g.e.**, s. 139,140.

Bakanı olan yeni isimlerden Kasım Gülek bu sefer Ulaştırma Bakanı olmuştu. Ekonomik anlamda hükümetin hedeflerine ulaşılması bu bakanların sorumluluğundaydı.¹²⁶⁹

2. Hükümetin açıklanan programı birinci Saka Hükümeti'nin programından çok farklı değildi ancak Basın Kanunu'nda yeni bir değişiklik yapılacağına bildirilmesi dikkat çekiciydi.¹²⁷⁰

17 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin 7. Kurultayı da demokratik açılım açısından önemli mesajlar vermekteydi. Özellikle DP'nin çok sert muhalefeti bulunan Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması hususunda İnönü bir formül önermişti. Buna göre Cumhurbaşkanlığı devam ettiği sürece kurultayca seçilen birisinin tüm yetkiyle Parti Genel Başkanlığını üstlenmesini talep etse de kurultay bu öneriyi değiştirerek. Sorun yaratan husus Genel Başkanın, Cumhurbaşkanı ya da Başbakan olması halinde, parti yönetiminin kurultayca seçilecek Genel Başkan vekiline bırakılması şekliyle kabul etmiş, tüzük bu şekilde revize edilmişti. Bir sonraki kurultaya kadar Parti Genel Sekreteri Hilmi Uran Genel Başkan Vekili seçilmiş, kendisinden boşalan genel sekreterliğe de Dr. Fikret Sılay getirilmişti. Yine bu kurultay ile birlikte 18 Haziran 1936 günlü genelgeden itibaren geçerli olan valilerin illerde CHP başkanı olmalarına son veriliyor, parti-devlet bütünlüğü de geride kalıyordu. Gençleri de siyasetin içine dahil edebilmek amacıyla 22 olan partiye kaydolma yaşı 18'e çekiliyordu. Kurultayda laiklik tanımı da yeni bir boyut kazanıyordu. Muhalefetin bu konudaki yoğun eleştirileri neticesinde parti programında laikliğin "dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayn tutma" şeklindeki tanımından siyaset çıkartılmış, böylece laiklik kavramı "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" şeklinde yer bulmuştu. Kurultayda genel başkan seçimine geçildiğinde, CHP geleneğinde alışılmamış bir durum yaşanmış ve İnönü'nün karşısına Recep Peker Genel Başkan adayı olarak çıkmış; ancak sadece 25 alırken İnönü 645 delegenin 595'inin oyuyla seçimi kazanmıştı. Kurultayın hemen ardından Saka Hükümeti yine demokrasi bağlamında önemli bir adım atarak 23 Aralık 1940'dan o güne kadar İstanbul ve çevresindeki 6 ilde süregelen sıkıyönetime son vermişti.¹²⁷¹

¹²⁶⁹ Feroz, **Demokrasi...**, s. 49,50.

¹²⁷⁰ Yeşil, **A.g.e.**, s. 140.

¹²⁷¹ Turan, **Türk Devrim Ta..(4)**, s.250,215,252.

Saka'nın kurduğu yeni kabine DP'yi etkilememişti. Bayar kötü giden ekonominin mevcut hükümet tarafından düzeltilmeyeceğini yine gittiği her yerde dillendirmeye devam ediyordu. Hükümet antidemokratik bazı uygulamaları değiştirmiş olsa da DP Seçim Kanunu'ndaki değişiklikleri yeterli bulmuyordu.¹²⁷² Başlarda iki parti 1948 seçimlerine yetiştirilmesi hedeflenen, 1950 seçimlerinde uygulanacak gizli oy açık sayım ilkesine dayalı bir seçim sistemi üzerinde uzlaşmış gibiydi. Hatta bu teklife CHP Grubu'ndan bile sadece 30 muhalif oy verilmişti. Ancak DP bir anda tavrını değiştiriyor, ısrarla seçimlerin idari değil adli makamlar tarafından denetlenmesini istiyor, bu taleplerini kabul ettirebilmek büyük şehirlerde kalabalık kitlelerin katıldığı mitingler tertip ediyorlardı. CHP'nin bu teklife olumlu yaklaşmaması üzerine de 17 Ekim'de yapılacak ara seçimlere katılmama kararı alıyordu.¹²⁷³

Demokrat Parti'nin bu kararı diğer konularda partiye destek vermiş kimseler tarafından bile eleştirilmişti. Özellikle basından gelen tepkiler, ara seçimlerin ardından TBMM'de milletvekillerinin yumruklaşmasına kadar varan olaylar, DP'nin 2. Büyük Kongresi'nin toplanacağı 1949 yılının genel siyasi şablonunu ortaya koymaktaydı.¹²⁷⁴

Millet Partisi ise her iki partiyi de eleştiren bir duruş sergiliyor, seçimlerde yargı denetimine gidilmeden önce Anayasa'da değişiklik yapılmasının gerekliliğini savunuyordu. Bu arada DP'nin ve CHP'nin ortaklaşa almış oldukları teşkilatlanmasını tamamlamamış partilerin seçim kurullarında bulunamayacağı kararından ötürü Millet Partisi ara seçimlere giremiyordu.¹²⁷⁵

İşte böyle tartışmalı bir ortamda 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlere muhalif partiler katılmazken seçim sandıklarının başlarına parti gözlemcisi gönderme kararı almışlar ve bazı yerleşim yerlerinde de bağımsız adaylara destek vermişlerdi. Halkın seçimlere katılımı %41 seviyesindeydi hatta bazı yerlerde (örneğin İstanbul'da ki %21 katılım olmuştu) daha da düşüktü. Tek başına seçimlere giren CHP tüm milletvekilliklerini kazanırken adaylarının kazanması için fazla müdahil olmamıştı. Genelde ara seçimlere fazla ilgi göstermeyen halkın bu katılımı yine de yüksek kabul edilebilirdi, ki bunda

---

¹²⁷² Feroz, **Demokrasi...** s.50.

¹²⁷³ Karpat, **Türk ...**, s. 310,311.

¹²⁷⁴ Şeyhanlıoğlu, **A.g.m.**, s.95.

¹²⁷⁵ Yeşil, **A.g.e.**, s. 141.

özellikle 12 Temmuz sonrasında CHP'nin politikalarındaki ılımlılık ve liberalleşme önemli bir rol oynamıştı.¹²⁷⁶

Partiler arasında çekişmeler daha da kızışırken TBMM çatısı altında ilginç bir olay yaşanmıştı. Kasım 1948'de, meclis yeni bir yasama dönemine daha başlarken hükümeti sert bir üslupla eleştirmeyi sürdüren DP şeker fiyatlarına yapılan zamdan ötürü gensoru vermişve Halk Partisi de bu gensoruyu kabul ederek mecliste ilk defa bir gensorunun görüşülmesine ortam hazırlamıştı. Ancak konunun TBMM'de görüşüldüğü sırada CHP tutumunu değiştirip Hasan Saka Hükümeti'ne güvenoyu vererek DP'nin girişimini boşa çıkarmıştı.¹²⁷⁷ 1948 yılının sonuna gelindiğinde 2. Hasan Saka hükümeti artık yıpranmaya başlamış, kendi partisinin bile desteğini yitirmeye başlamıştı. 17 Aralık 1948 yılında yapılan grup toplantısında hükümetin parti ile ortak bir çalışma yapmadığı, CHP'ye karşı olan memurlara yönelik herhangi bir yaptırımın uygulanmaması gibi hususlar gündeme getirilmiş, Hasan Saka bu olumsuz havayı İnönü'ye de belirtmiş ancak İnönü tarafsız kalmayı tercih ederek konuyu Genel Başkan vekili Hilmi Uran'a havale etmişti. Hasan Saka, her ne kadar bu gerilimin ve şikayetlerin bazı grup üyelerinin kışkırtmalarından ibaret olduğunu düşünse de, mücadele etmektense istifa etmeyi daha uygun bulmuştu.¹²⁷⁸

Hasan Saka'nın istifasının ardından Cumhurbaşkanı İnönü'nü yeni atayacağı başbakanı belirlemek için temaslara başlamış, Hilmi Uran'ın tavsiyesiyle¹²⁷⁹ yeni hükümeti kurmak üzere partinin yaşlı ve tecrübeli isimlerinden Ord. Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmişti. Günaltay, muhafakar yapısıyla, bu görev için beklenmeyen bir isimdi. Bu durumun Recep Peker taraftarlarının mı yoksa 35'lerin mi üstünlüğü mü olduğu konusunda kafalar karıştı. Bu tereddütler kabinenin kurulmasını da zorlaştırıyordu. Örneğin Nihat Erim, Ahmet Barutçu gibi bazı isimler kabineye girmeye sıcak bakmazken bazıları da yeni dengelerin nasıl oluşacağını görmek için izin ve zaman istemişlerdi.¹²⁸⁰

---

¹²⁷⁶ Karpat, **Türk...**, s. 312.

¹²⁷⁷ Yeşil, **A.g.e.**, s. 146.

¹²⁷⁸ Goloğlu, **Demokrasiye...** . s.245.

¹²⁷⁹ Yeşil, **A.g.e.**, s.147.

¹²⁸⁰ Yalman, **A.g.e.**, s. 1457.

Ancak İnönü'nün Günaltay tercihi CHP içinde çok ciddi tartışmalara da ortam hazırlamıştı. CHP'lilerin bir kısmı İslami görüşün sempaticanı olan tarih profesörü Günaltay'ın Kemalizm'e mesafeli duracağını düşünüyordu. Hatta Günaltay'ın görevlendirmesine tepki olarak şair Behçet Kemal Çağlar meclisteki görevinden ve CHP'den ayrılma kararı almıştı.¹²⁸¹

Her ne kadar Günaltay Hükümeti güvenoyu alırken sağlam bir demokrasi sözü vermiş, laiklik ilkesine saygılı bir tavır izlemiş olsa da ilk icraatları din alanında olmuştu. Yeni hükümet CHP grubunun önceden almış olduğu bir karar gereği ilkokullara seçmeli din dersi uygulaması getirmiş ve Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulmuştu.¹²⁸²

Günaltay ifade özgürlüğünü, basın hürriyetini ve güvenli, tarafsız bir seçim sistemini savunmaktaydı. 1950 seçimlerinin serbestçe yapılabilmesi adına bütün tedbirleri alacağını sözünü vermişti. Halk da yeni hükümetin izlemekte olduğu liberal politikayı olumlu buluyordu. Hükümet, almış olduğu karar gereği, yeni bir seçim kanunu hazırlamak için Nihat Erim'in başkanlığında, uzmanlardan ve konunun önde gelen isimlerinden fikir alarak bir komisyon kurmuştu. Ortaya çıkacak kanun tasarısının incelenmek ve irdelenmek üzere önce basına, sonra da TBMM'ye verileceği ifade edilmişti. Hatta Günaltay Hükümeti özgürlüklerin sınırlarını daha da genişleterek siyasi partilere devlet radyosu aracılığıyla propaganda yapma serbestisi getirirken İstiklal Mahkemeleri'ni de kaldırmıştı. Bayar ile de diyalog kapısını açık tutan Şemseddin Günaltay demokrasinin iktidar ve muhalefetin birlikte başaracakları bir iş olduğu düşüncesini savunuyordu.¹²⁸³

Her ne kadar Günaltay muhalefete zeytin dalı uzatma taraftarı bir politika izlesede de DP yöneticileri keskin muhalefetlerini sürdürmüşler ve seçim kanununun değişmesini beklemeden "*Derhal seçim!*" sloganıyla seçime gidilmesini istemişlerdi. Celal Bayar 17 Mayıs'ta Samsun'da yaptığı bir konuşmada Şemseddin Günaltay'ın vaatlerinden gün geçtikçe gerileyerek vazgeçtiğini gördüklerini, tek çarenin hemen genel seçimlere gidilmesi gerektiğini söylemişti. Ancak Halk Partisi bu teklife kesinlikle karşı çıkarken

---

¹²⁸¹ Feroz, **Demokrasi...**, s. 51

¹²⁸² Akşin, **Kısa...**, s. 153.

¹²⁸³ Karpat, **Türk...**, s. 316

mecliste açık açık seçimlerin bir gün bile öne alınmayacağını kararlı bir biçimde ifade ediyordu. Siyasi ortam yeniden ısınmaya başlamıştı.¹²⁸⁴

Hükümet-muhalefet arasında iplerin yeniden gerilmeye başladığı bir süreçte 20 Haziran 1949'da DP İkinci Büyük Kongresi'ni toplamıştı. Hatta CHP de DP'nin kongre hazırlıklarına yardımcı olmuş, sergi evi olarak inşa edilen ve tiyatro binasına dönüştürülmesi planlanan binada kongre yapılmasına izin verilmişti. DP'li delegelerin konaklamaları için de Ulus'taki Maliye Meslek Yüksek Okulu tahsis edilmişti.¹²⁸⁵ DP birinci kongresinden bu yana bir hayli yol almıştı. 12 Temmuz beyannamesi ile birlikte konumunu daha da güvenli hale getirmişti. Ancak parti içinde yaşanan tartışmalı süreç meclisteki sayısal oranını yarına düşürmüş, ilk büyük kongrenin göreve getirdiği genel idare kurulu üyelerinin üçte birinden fazlası partiden atılmıştı.¹²⁸⁶ 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP bünyesinde yarattığı sarsıntı ilk kez teşkilatın önünde tartışılmaktaydı. DP yöneticileri kendilerini savunurken 12 Temmuz Beyannamesi'ni kabul etmenin kendileri için bir zorunluluk olduğunu, karşı çıkılmaları durumunda "ihtilalci" konumuna düşeceklerini söylüyorlardı.¹²⁸⁷

Kongrede yanıtı aranan temel soru şuydu: "Talep edilen yasal düzenlemeler göz ardı edilir, 1946 seçimlerinde olduğu gibi baskıcı bir yönetim sergilenir, antidemokratik seçim düzenlemeleri aynen devam ettirilir, adli güvence getirilmezse, 21 Temmuz benzeri bir seçim ortamı bu seçimde de hazırlanırsa, DP olarak nasıl bir reaksiyon verilecekti?"¹²⁸⁸ Bu bağlamda, DP'nin birinci büyük kongresinde kabul ve ilan edilen Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı) ilkelerine bağlı kalınarak hazırlanan bildiriye Milli Teminat Misakı (Ulusal Güvence Andı) adı verilmişti.

Bildiri iki madde şeklinde hazırlanmıştı. Birinci maddesinde seçimlerin güvensiz bir şekilde yapılması halinde bu durumun anayasa ve Türk Ceza Kanunu sınırları dahilinde haklarına tecavüz edilen halka direnme hakkını vereceğine vurgu yapılıyordu.¹²⁸⁹ Sonradan bu tutumun ihtilalci bir anlayışı

---

¹²⁸⁴ Eroğul, **A.g.e**, s. 39

¹²⁸⁵ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 270

¹²⁸⁶ Eroğul, **A.g.e**, s. 40

¹²⁸⁷ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 91.

¹²⁸⁸ Turan, **Türk Devrim Ta (4)...**, s.266

¹²⁸⁹ Turan, **Türk...**, s.268.

yansıtmadığının, milli egemenlik esaslarının uygulanmasına engel olacak tarzda kanun dışı bir hareket olmayacağını altı çiziliyordu.¹²⁹⁰

Seçim sandığını korumak uğruna gerekirse can bile verilebileceğinin ilan edildiği kongrede yayınlanan bildiriye yer alan “*Yurttaşları bu durumda bırakan yönetim milletin husumeti ile karşılaşacaktır*” ifadesinden ötürü Milli Teminat Andı CHP’lilerce “*Milli Husumet Andı*” diye adlandırılıyordu.¹²⁹¹

DP Kongresi’nin verdiği ve sert uyarı mesajına hükümetin yanıtı da gecikmedi. Bu açıklamanın adeta vatandaşa seçimlere müdahale edildiğini sandığı anda hükümete karşı gelme hakkı vermekle eşdeğer olduğuna vurgu yapan CHP, DP’nin toplumsal bir huzursuzluk yaratmak ve bu huzursuzluktan yararlanmak niyetinde olduğunu söylüyordu. Hatta konuyla ilgili fikrine başvurulan dönemin Yargıtay Birinci Başkanı Halil Özyörük bu ifadelerden ötürü DP’nin kapatılmasının bile hukuken mümkün olabileceği yönünde görüş bildirmişti.¹²⁹²

Ancak yeniden kızışan siyasi ortam hükümetin seçim yasası hazırlıklarını tamamlamasıyla birlikte çok uzun sürmemişti. Hukukçulardan ve uzmanlardan oluşan 11 kişilik bir bilim kurulunun hazırlanmakta olduğu yeni seçim yasası, 17 Aralık 1949’da TBMM’ye sunulmuştu. Yasa tasarisını inceledikten sonra DP bu haliyle yeni düzenlemenin son derece yetersiz olduğunu belirtirken, hükümete karşı bir öneri vererek tasarıyı kendi istekleri ışığında yeniden düzenlemeleri yolunda baskı yapmaya karar alıyor, bu amaçla 16 Ekim 1949’da yapılacak ara seçimlere katılmama kararı alıyordu. Böylesine belirsiz bir ortamda yapılan ara seçimlere katılım çok düşüktü. CHP tek başına girdiği seçimlerde 12 ilden 14 milletvekili çıkartırken İstanbul’da katılımın %20’yi bile bulmaması vatandaşın seçimlere inancının artık kalmadığının da göstergesiydi. Bu yaşananlar, seçim kanunu meselesinin bir konsensüsle çözüme kavuşmaması halinde çok partili rejimin sağlıklı bir biçimde yürüyemeyeceğini göstermekteydi.¹²⁹³ Öte yandan ara seçimler, birbirleriyle iç çatışma yaşayan CHP’lileri de genel seçimlerin yaklaştığı gerçeğiyle yüzleştirdi. Otuzbeşler, müfritler ve mutediller, üç ayrı cephe olarak seçimlere

---

¹²⁹⁰ Timur, **A.g.e.**, s. 91.

¹²⁹¹ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 273.

¹²⁹² Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 273,274.

¹²⁹³ Eroğlu, **A.g.e.**, s. 43.

hazırlanılmasından CHP'nin zarar göreceğini fark ederek seçimlere birlik içinde gitmenin elzem olduğu gerçeği üzerinde fikir birliğine varmışlardı.¹²⁹⁴

5.32. Yeni Seçim Kanunu

7 Şubat 1950'de, mecliste görüşülmeye başlanan yeni seçim kanunu tasarısı birçok demokratik unsur içeriyordu. Hükümet inadından vazgeçmiş; gizli oy açık tasnif ve yargı denetimi önerilerini kabul etmişti. Seçim kurullarına yargıçlar başkanlık edecek ve Yargıtay ile Danıştay üyelerinden bir Yüksek Seçim Kurulu teşekkül ettirilecekti. Bu haliyle, DP'nin olmazsa olmaz olarak ileri sürdüğü şartlar kanun teklifinde yerini bulmuştu. Millet Partisi'nin aksine DP, tasarımı ilke olarak desteklese de tasarının maddeleri üzerindeki tartışmalar oldukça uzun sürmüştü. Mesela tek yerden adaylık hususunun öne sürüldüğü 36. madde muhalefetin talebi doğrultusunda değiştirilerek çift yerden adaylık mümkün kılınmıştı. Buna karşılık, muhalefetin tüm itirazlarına rağmen, kapalı salon toplantılarına sadece o seçim çevresindeki seçmenlerin katılabileceğini kanun altına alan 43. maddenin görüşmeleri hükümetin isteği doğrultusunda neticelendi. DP adına konuşan ve tasarımı öven Fuat Hulusi Demirelli hazırlanan yeni seçim kanununun seçmenin oy hakkına ve bu hakkın kullanımını neticesinde ortaya koyacağı özgür iradeye saygı gösterilmesini sağlayacak, yolsuzlukları ve baskıları önleyecek, ya da bu tür iddiaları ve girişimleri asgari düzeye indirgeyecek bir yasa olduğunu söylemişti. Millet Partisi adına konuşan Osman Nuri Köni ise, ordu mensuplarına seçme hakkı tanınmamasının Anayasa ile bağdaşmadığını Millet Partisi'nden Ahmet Tahtakılıç da seçim tutanaklarının TBMM'ye intikalinden önce yargıçlar tarafından onanmasını, seçimlerde nisbi (orantılı) temsil ya da dar bölge sisteminin uygulanmasını, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasını önermişti¹²⁹⁵

TBMM'deki oylamada çoğunluk sistemi kabul edilmiş, CHP'nin istediği olmuştu.¹²⁹⁶ Kanunun diğer maddelerinde de tartışmalar yaşanmış olsa da 16 Şubat 1950'de yapılan son oylamada iktidar ve DP birlikte olumlu oy kullanarak, MP'li 11 üyenin olumsuz oyuna karşılık 342 kabul oyuyla yeni

¹²⁹⁴ Yalman, A.g.e., s. 1502.

¹²⁹⁵ Turan, *Türk Demokrasi Ta (4)...*, s. 270.

¹²⁹⁶ Çavdar, A.g.e., s. 15.

seçim kanununu yasalaştırmış oldular. Bu, çok partili rejim adına önemli bir adımdı. Yeni seçim kanunu TBMM’de kabul edildikten sonra artık seçim için geri sayım başlamıştı. Demokrat Parti hava muhalefetinden ötürü katılımın az olabileceği endişesiyle seçimlerin Haziran ayında yapılmasını önermişti. CHP de bu endişeyi paylaşarak 14 Mayıs tarihini telaffuz etmişti. Hükümetin önerisi kabul gördü, seçim tarihi kararlaştırıldı ve 24 Mart’ta CHP Grubu aldığı kararla yeni meclis oluşana kadar kendisini feshetti.¹²⁹⁷

Dinci eğilimlerin uygun koşulları bulunduğu yeniden patlak verebileceği hususu DP’nin ve CHP’nin seçimler öncesinde bulunduğu ortak bir kaygıydı. Bu yüzden her iki parti de propagandalarını makul bir ölçüde yapma kararlılığında idi. Celal Bayar seçimler öncesinde Başbakan Şemsettin Günaltay’ı ziyaret ederek seçimlerden kendi çıkarları doğrultusunda istifade edebilecek solcuların ve dincilerin olabileceği düşüncesiyle ortak bir tutum içinde hareket edilmesini istemişti.¹²⁹⁸

5.33. 1950 Seçimleri ve Bir Dönemin Sonu

Türkiye hızla 14 Mayıs 1950 seçimlerine doğru giderken CHP’nin aşırı kendinden emin ve iyimser havası da dikkatlerden kaçmıyordu. Çok partili hayatı kurup, yasaları daha demokratik hale getirip halkın bu bağlamdaki taleplerini yerine getirdiğine inanan CHP yönetimi, Demokrat Parti ve Millet Partisi muhalefetini etkisiz hale getirmek için de özel sektör ve muhafazakar kesimle ilişkilerin iyileştirilmesi yolunda adımlar atıyordu. CHP yönetimi seçmenin tüm bu ılımlı tutumlara kendisini yeniden iktidar yaparak yanıt vereceğinden emindi. Ancak CHP, partinin imajını değiştirmeye ne kadar çabalarsa çabalasın İsmet İnönü başta olduğu sürece geçmişinden kendisini soyutlayamayacaktı.¹²⁹⁹

CHP kendisinden fazlasıyla emin tavırları yüzünden halkın eğilimini okuyamıyor ya da halkın coşkusunu kendi yorumlamak istediği şekliyle yorumlamayı tercih ediyordu. Çoğunluk sisteminin seçim sonuçlarında hatalara yol açmasından rahatsız olan DP, CHP ile durumu görüşmesi için Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Fevzi Lütfü’den oluşmuş bir heyeti delege etmişti.

¹²⁹⁷ Eroğul, **A.g.e.**, s. 43,44.

¹²⁹⁸ Karpat, **Türk...**, s. 325.

¹²⁹⁹ Feroz, **Demokrasi...**, s.s. 53,54.

Seçimleri kesin kazanacağını uman CHP'lilerin ise bu görüşme talebini DP'nin özellikle seçilmesini istediği isimler için bir kontenjan talebi olarak yorumlamaları üzerine iki parti arasında kılıçlar çekilmişti.¹³⁰⁰ Ziyaretlerinin bu şekilde algılanması neticesinde öfkelenen DP'liler toplantıyı terk etmişlerdi. Seçimlere bir iki hafta kalmışken CHP hala “kesin kazanacağı” inancıyla ilginç bir rehavet içindeydi.

Belki de seçimlerin kaybedilme ihtimalini hesaba katan tek CHP'li Genel Başkan İsmet İnönü'ydü. Ankara Valisi Avni Doğan'a seçim sonrasında CHP'nin kaybetmesi ve kaybeden bakanların sorumluluktan kaçınmaları durumunda Ankara'nın hür türlü karışıklıktan korunmasından, güven ve huzurun korunmasından kendisinin sorumlu olduğunu bu yüzden her şeyi hesaba katması gerektiğini¹³⁰¹ anımsatırken basına verdiği demeçlerde hayatının savaş kazanmak için görev başında geçtiğini, seçim sonucu ne olursa olsun memleketine hizmeti bırakıp gitmeyeceğini, çekilse bile ancak muhalefete çekileceğini ve mücadelesini sürdüreceğini söylüyordu.¹³⁰²

İnönü'nün bu manidar demeçleri, aslında partisinin önde gelenlerinin ruh halinin tersine, seçimleri kaybedebilme riskinin de bulunduğunu ortaya koyuyordu.

24 Nisan 1950'de milletvekili adaylarını açıklayan CHP eski milletvekillerinden 169'unu yeniden aday göstermeme kararı almıştı. CHP, adaylarını daha ziyade bürokrasiden seçmeyi uygun bulmuştu. 27 Nisan'da açıkladığı ve “Takdir milletimizindir” ifadesiyle son bulan seçim bildirgesinde çok partili hayatın devamına ortam hazırlayacak revizyonların bir an önce tamamlanacağı, anayasanın yeni dönemin koşul ve beklentileri ışığında yeniden düzenleneceği; ekonomik seferberlikle ülkenin her tarafında imar ve inşa yatırımlarının artacağı vaatlerinde bulunuyordu.¹³⁰³

Anayasanın Batılı ülkelerdekine benzer hale getirilerek rejimin demokratikleştirileceği, devlet başkanının görev ve yetki alanının yeniden gözden geçirileceği, ikinci bir meclisin teşekkül ettirileceği, altı okun

---

¹³⁰⁰ Yalman, **A.g.e.**, s.1514.

¹³⁰¹ Turan, **Türk Demokrasi Ta (4) ....**, s. 278

¹³⁰² Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” , **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S.17, 2007, s. 69.

¹³⁰³ Şerif Demir, **Demokrat Parti İktidarı, (1950-1960)**, Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 1.b., Eskişehir, 2013, s.154.

anayasadan çıkarılacağı, köylülerin ekonomik refahına yönelik seferberlik içine girileceği, eğitim atağına kalkılacağı, radyonun aktif hale getirileceği, tarım aletlerinin daha yaygın kullanımının sağlanacağı, konut sorununun çözüleceği, hastalıklarla mücadele edileceği, il idarelerinin özerk bir statüye kavuşturulacağı, adaletin sağlanacağı, devlet teşekküllerinin özelleştirileceği, yabancı sermayenin özendirileceği ABD, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerin güçlendirileceği gibi vaatler CHP seçim bildirgesinde yer almaktaydı.¹³⁰⁴

DP'nin aday listesi açıklandığında ise partinin toplumda kazandığı ivmenin etkisiyle birçok tanınmış ismin listelerde yer alması dikkat çekti. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, ve Atatürk'ün eski arkadaşı Ali Fuat Cebesoy DP listelerinden aday gösterilmişlerdi. Korgeneral Fahri Belen, Amiral Rıfat Özdeş, Sinan Tekelioğlu ve Suat Hayri Ürgüplü de DP'ye katılırken Halide Edip Adivar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Nadir Nadi de DP listelerinden bağımsız olarak seçimlere iştirak edeceklerdi. Bu tanınmış isimlerin katılımı DP'nin gücüne önemli katkı sağlıyordu.¹³⁰⁵

8 Mayıs'ta seçim bildirgesini açıklayan DP, CHP'nin seçim vaatlerini "hayali vaatler silsilesi" diye adlandırıyor, hükümetin şimdiye kadar izlemiş olduğu ekonomik politikaları eleştirirken iktidarın değişmesinin halkı bir sıkıntıya sokmayacağını, devrimlerini korunacağını belirtiyor, ekonomik refah ve daha çok demokrasi sözü veriyordu. Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesinin önemine de vurgu yapılan DP seçim bildirgesi "*Söz milletindir*" ifadesiyle sonlanıyordu.¹³⁰⁶

Millet Partisi ise seçim beyannamesinde 1949'dan bu yana sürdürülen siyasi politikaların İnönü'nün konumunu koruma amacını taşıdığını, rahatsız olunan kimselerin sağcı ya da solcu diye itham edilerek siyaset sahnesinden ihraç edildiğini iddia ederken halk tarafından, halk yararına denetlenen bir yönetim vaat ediyordu.¹³⁰⁷

Millet Partisi seçimler öncesinde çok önemli kayıplar yaşamak durumunda kaldığından seçim yarışına çok silik bir biçimde dahil olmuştu. Partinin en etkili isimlerinden Millet Partisi Onursal Başkanı Meraşal Fevzi Çakmak ve parti kurucularından Avukat Kenar Öner vefat etmiş, yine parti

---

¹³⁰⁴ Benhür, **A.g.m.**, s.72

¹³⁰⁵ Benhür, **A.g.m.**, s. 64

¹³⁰⁶ Demir, **A.g.m.**, s.154

¹³⁰⁷ Karpat, **Türk...**, s. 327

kurucularından 24 Mart 1950’de dokunulmazlığı kaldırılan Sadık Aldoğan ve eski kaymakamlardan, partinin önde gelen isimlerinden Fuat Arna tutuklanmıştı. Tüm seçim çalışmalarını Genel Başkan Hikmet Bayur, Genel Sekreter Ahmet Tahtakılıç ve Osman Bölükbaşı gibi isimler yürütmeye çalışıyordu. Millet Partisi yalnız 22 ilde seçime gireceğini duyurmuştu. Milli Kalkınma Partisi ise sadece İstanbul’da aday gösterme kararı almıştı.¹³⁰⁸ Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi ise yalnızca İstanbul’da seçime gireceklerdi.¹³⁰⁹

CHP, 1946 seçimlerinde halkta karşılığı olduğunu ispatlayan DP’yi yine ezici bir farkla mağlup ederek iktidarını korumayı amaçlıyordu. Seçim çalışmalarında her iki partinin de halka daha geniş özgürlükler ve demokrasi taahhüdünde bulunması dikkat çekiciydi. Önceden tarafsız kalacağını beyan etmiş olsa da İnönü işi şansa bırakmıyor, bizzat meydanlara iniyor ve CHP’nin en etkili propaganda unsuru haline geliyordu. Örneğin İnönü, Mart ayının son günlerinde Malatya’da halka seslenirken muhalefete sert eleştiriler yöneltiyor, tarafsız devlet başkanı rolünü bırakıp, parti lideri sıfatıyla kendisini ön plana sürüyordu. 1950 seçim kampanyası döneminde her konuşmasında İnönü, CHP Genel Başkanı olduğunu anımsatmaktan çekinmiyor hatta bilakis, sürekli bu hususa vurgu yapıyordu.¹³¹⁰ Her ne kadar seçim iktidar ve muhalefet partileri arasında yaşanacaksa da aslında perde arkasında asıl mücadele Mustafa Kemal’in iki başbakanı, İsmet İnönü ve Celal Bayar arasında yaşanıyordu.¹³¹¹

Seçimler CHP Hükümeti’nin aldığı tedbirlerin etkili olması neticesinde herhangi bir olay ya da muhalefetin tepkisini çekecek bir ihlal yaşanmadan sonuçlanmıştı. Halkın seçimlere katılımı da son derece tatminkardı. 8.905.576 seçmenden 7.958.055’i yani %89,3’ü sandığa giderek oyunu kullanmıştı.¹³¹² Halk 1950 seçimlerine öylesine konsantre olmuştu ki, Zonguldak’ta 14 Mayıs günü, sandığa gidip oy vermek için binlerce işçi işlerine bile gitmemiş, bu durum bazı kaynaklarda “*Cumhuriyet döneminin ilk politik grevi*” şeklinde tanımlanmıştı.¹³¹³

¹³⁰⁸ Goloğlu, **Demokrasiye...**, s. 306.

¹³⁰⁹ Turan, **Türk Demokrasi Ta (4)...**, s. 278.

¹³¹⁰ Benhür, **A.g.m.**, s. 68.

¹³¹¹ Demir, **A.g.e.**, s. 19.

¹³¹² Karpat, **Türk...**, s. 327.

¹³¹³ Ateş Uslu, **Türkiye’de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, 1. Basım, İstanbul 2015, s.375.

14 Mayıs günü gece yarısı resmi olmayan sonuçlar açıklanmaya başlandığında siyaset hiç beklenmeyen bir sürprizle karşılaşmıştı. DP kendisinin bile ummadığı¹³¹⁴ oranda bir oy alarak seçimleri açık ara önde tamamlamıştı. DP 4.242.831 oyla, yani tüm oyların %53.59'unu alarak 408 milletvekili çıkarırken CHP 3.176.561 oyla %39,9'da kalmış, sadece 69 milletvekili çıkarabilmişti. Millet Partisi'nin oyu 250.414 (%3,1), çıkardığı milletvekili sayısı 1, bağımsızların oyu ise 383.282 (%4,8), çıkardıkları milletvekili sayısı da 9 olarak belirlenmişti.¹³¹⁵

DP ülke genelinde CHP'den sadece bir milyon fazla oy almış olsa da seçimler çoğunluk sistemine göre yapıldığından dört yüz sekiz milletvekili gibi önemli bir çoğunluk elde edebilmişti. Seçimlerde çoğunluk sistemi değil de nispi sistem tercih edilseydi DP takribi 250 milletvekili çıkaracak ama CHP de 190 rakamına ulaşabilecekti.

CHP de doğal olarak yaşanan seçim hezimetinde en büyük kusurun kullanılan nisbi sistemde olduğu kanaatindeydi. CHP Bölge Müfettişi Sadi Irmak nispi sistemin büyük bir haksızlık olduğunu belirtirken DP'nin dört buçuk milyon oyla 434, kendilerinin ise 4 milyon oyla yalnız elli kusur yerde seçim kazanmasının açıklanamaz bir durum olduğundan yakınıyor, seçimlerde muhalefete güven ve taleplerine karşılık verilmesi gerektiği görüşünü savunan ve adli kontrolün kabul edilmesinde etkili olan Nihat Erim eleştirilerin odağına yerleştiriliyordu.¹³¹⁶

45 ilde listesinde gösterdiği tüm adayları kazanan DP Hakkari'de hiç oy alamamıştı. Yeni seçim yasasından yararlanarak iki ayrı ilden seçime giren Bayar, Bursa ve İstanbul'dan, Menderes ile Fuat Köprülü Aydın ve İstanbul'dan, Koraltan, Balıkesir ve Içel'den; DP'den bağımsız aday olanlardan Ali Fuat Cebesoy, Eskişehir ve İstanbul'dan, Halil Özyörük ise İstanbul ve İzmir'den milletvekili seçilmişlerdi. Halide Edip Adıvar DP listesinden bağımsız olarak İzmir'den, Nadir Nadi Muğla'dan, Suat Hayri Ürgüplü Kayseri'den, Sinan Tekelioğlu Seyhan'dan, Kemal Türkoğlu ise Mardin'den

¹³¹⁴ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları**, 1947-1951, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 1985, s.188,189. “ DP liderlerinin Meclis'e gelmesini istedikleri değerli adları özellikle güçlü olduklarını kabul ettikleri batı illerinden, hele İstanbul gibi büyük kentlerden aday göstermelerinin bir anlamı olmalydı. Bunun ünlü adların listeyi sürüklemelerini gözetmek gibi bir nedeni olabilirdi ama bir ilden seçimi yitirse hiç değilse öteki ilden milletvekili olmasını sağlamak gibi bir düşüncenin egemenliğini de sergilemiyor muydu?”

¹³¹⁵ Yeşil, **A.g.e.**, s. 159.

¹³¹⁶ Yalman, **A.g.e.**, s.1526.

seçimi kazanmışlardı. DP sosyal ve ekonomik anlamda geri kalmış feodal ağalık, şeyhlik ilişkilerinin etkili olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da fazla oy alamamış, bu yörelerde seçimler CHP'nin lehine sonuçlanmıştı. CHP bu yörelerden 50 milletvekili çıkarırken, büyük şehirlerde ve Batı Anadolu'da DP'nin çok büyük bir üstünlüğü söz konusuydu. DP liderleri gibi iki ayrı yerden (Malatya ve Ankara) aday gösterilen İsmet İnönü'nün " başkentten seçilemeyişi ayrıca düşündürücü idi.¹³¹⁷

Yabancı basın da okuma yazma oranı çok düşük, eğitimsiz Türk halkının demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından oy verme hakkını kullanma yönündeki bu kararlı ve coşkulu tutumuna yönelik övgüler yayınlanıyordu.¹³¹⁸

Halk DP'yi iktidara getirmişti. 27 yıldır iktidarda olan CHP'nin demokratik bir seçim ile kavgasız ve kansız bir şekilde yerini DP'ye bırakması Türk demokrasisi adına büyük bir başarı ve umut kaynağıydı. DP kurucusu Refik Koraltan'a göre bu durum bir tür "beyaz ihtilal"di. Nitekim Halide Edip Adıvar 14 Mayıs'ın "Demokrasi Bayramı" olarak kutlanması gerektiğini öne sürmekteydi. Kimi aydınlar da 14 Mayıs'ı, "Beyaz ihtilal", "Kansız ihtilal", "Demokrasi Bayramı" olarak tanımlamaktaydılar.¹³¹⁹

İsmet İnönü ise partisinin ve kendisinin seçimi kaybetmiş olmasını "Bu yenilgi benim en büyük zaferimdir" sözleriyle yorumlayarak gerçek bir demokrasi manifestosuna ve dersine imza atmıştı...

---

¹³¹⁷ Turan, **Türk Devrim Ta (4)** , s.278-279 . "Son CHP hükümetinden Başbakan Günaltay dışındaki bütün bakanlar seçimi kaybetmişlerdi. Eski başbakanlardan Hasan Saka milletvekilliğini korurken, Şükrü Saracoğlu seçilememişti. CHP toplam olarak "71 " milletvekili çıkarmıştı ama bunlardan Yozgat'tan seçilen Avni Doğan ile Zonguldak'tan seçilen Sebati Ataman'ın seçim tutanakları TBMM'de onaylanmadığı için milletvekili sayısı "69"a düşmüştü."

¹³¹⁸ Arcayürek, **A.g.e.**, s.188.

¹³¹⁹ Demir, **A.g.e.**, s.155.

SONUÇ

Demokrasi yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir kültürdür. Kültür dediğimizde, bir toplumun sadece geleneklerinden, göreneklerinden, adetlerinden değil, aynı zamanda o toplumun yaşam biçiminden, değer yargılarından, zihniyetinden de bahsederiz. Yani kültür, bir toplumun karakteristik özelliklerini, hayatı algılama biçimini, sosyal olaylar karşısındaki duruşunu, kırmızı çizgilerini, olmazsa olmazlarını da yansıtan, bir toplu değerler sistemidir. Demokrasinin evrensel kuralları ışığında bir toplumda, bir devlette demokrasinin kültür haline dönüşüp dönüşmediğini de analiz etmek mümkündür.

Kültürün bir diğer özelliği de nesilden nesile aktarılabilmesidir. Bir toplumun benimsediği ve savunduğu değerlerde istikrar sergilemesi, aynı koşullar altında aynı davranış şekillerinin yinelenmesi, o toplumun özünü, kültürünü belirginleştiren unsurlardır. Dolayısıyla da bir toplumun demokrasiyi kültür olarak içselleştirmiş olması ya da olmaması, aslında tarihsel süreçte izlediği çizginin tutarlılığı ile değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, demokrasinin doğuşundaki tarihsel süreç ile Osmanlı ve Türkiye'deki demokrasinin gelişimindeki tarihsel süreç incelendiğinde aradaki farkları açıkça görmek mümkündür.

Demokrasinin bir kültür haline dönüşmesi, toplumu oluşturan bireylerin demokrasinin erdemlerini ve değerlerini içselleştirmelerinin sonucudur. Özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi demokrasinin olmazsa olmaz erdemlerini bir yaşam biçimi haline dönüştürememiş toplumların, bir demokrasi kültürü üretmesi de beklenemez. Yani demokrasi, ortaya çıktığı günden bugüne, tarihsel süreç içinde sorgulandığında, demokrasi kültürünün, demokrasiye inanmış ve demokrasiyi talep eden bireylerin oluşturduğu toplumların eseri olduğu görülmektedir.

Tezimizin de ortaya koyduğu üzere, günümüzde demokrasinin nispeten sağlıklı işlediği toplumlarda, özgürlük, eşitlik, adalet gibi demokrasi kültürünü oluşturan erdemlerin zamanla yerleştiğini, antidemokratik hususlara yönelik reaksiyoner tutumların ön plana çıktığını, demokratik erdemlerin bir kültür, bir yaşam biçimi haline dönüştüğünü ve geleceğe yansiyarak devam ettiğini görürüz. Dolayısıyla, toplumun demokrasiyi kültür olarak içselleştirmiş olması

ya da olmaması, tarihsel süreçte izlediği çizginin tutarlılığı ile değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, demokrasinin bir tür “kültürel olgunluk” olduğunu da söyleyebiliriz.

Demokrasinin doğuşunda ve gelişiminde de bireyin eşitlik, özgürlük, yönetimde söz sahibi olma arayışları ve talepleri rol oynamıştır. Demokrasi, İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri’nde de görüldüğü gibi, siyasi erkin bir tür cömertliği değil, halkın ısrarlı talebinin ürünüdür. Demokrasi tarihi diye adlandırılacak 2500 yıllık süreç de aslında demokrasi talebiyle ortaya çıkan halkın, imtiyazlarından ödün vermemek için direnen siyasi erk ile mücadelesinden ibarettir. Demokrasinin doğuşunda da gelişiminde de hep halkın bu bağlamdaki istenci, ateşleyici unsur olmuştur. Bu bağlamda demokrasiye geçiş kararları, tabandan gelen talep ve baskı ile alınmıştır.

Demokrasi, ortaya çıktığı 2500 yıl öncesinden bugüne kadar sürekli sorgulanmış, günümüzde de tartışılmaya devam edilen bir kavramdır. Demokrasinin kavramsal açıdan üzerinde uzlaşamıyor olması bunda önemli bir etkidir. Tarih boyunca demokrasi kuramcıları, kendileri açısından önem taşıyan hususlar ekseninde demokrasi tanımları geliştirdiklerinden, bugün herkesin kabullendiği ve onayladığı kesin bir demokrasi tanımı yoktur. Demokrasiye dair yaşanan bu anlamsal kaosta, kavramın aynı anda bir ideali ve realiteyi birlikte nitelemesinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Kavram üzerindeki bu farklı bakış açılarının, en iyi şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamak için tezimizde demokrasinin gelişimi, ülkelerin yaşadığı tarihsel olaylar üzerinden izlenmiştir.

Demokrasiye dair yaşanan bu anlamsal kaosta kavramın aynı anda bir ideali ve realiteyi birlikte nitelemesinin de önemli bir payı bulunmaktadır. Özellikle de demokrasinin normatif ve ampirik olarak farklılaşması günümüzde kavram üzerinde yaşanan polemiklere ışık tutmaktadır. Normatif yani kusursuz bir demokrasi, aslında tüm demokrasilerin ulaşmak istediği, tüm toplumların beklediği şekildedir. Ancak bir “ideali” ya da “mükemmelliği” ifade etmektedir ki bugün, bu tarz bir demokrasiden bahsedebilmek zordur. Ancak bunun yanında ampirik demokrasi, birçok ülkede yaşanan, kusurları olsa da iyileştirilmeye, giderilmeye çalışılan bir yönetim şeklidir. Ancak ideal bir demokrasinin uygulanmıyor olması, bir rejimin aksayan yönlerinin,

kusurlarının olması, o rejime bağlanan umutların kesilmesinden ziyade, aksaklıkların giderilmesini gerekli kılmaktadır.

Teorik açıdan farklı yorumları bulunsa da pratikte bir rejimin, sistemin, demokrasi olarak adlandırılması bazı evrensel kriterlere ve prensiplere bağlıdır. Demokrasinin doğuşu ve gelişimi, kültür haline dönüşmesi, varlığını bağlı ve borçlu olduğu erdemlerin, ideallerin mevcudiyetiyle mümkündür. Örneğin sadece halkın yönetime katılımı, bir rejimi demokratik kılmak için yeterli değildir. Parlamenter düzen, çok partili rejim ve seçim kavramları da tek başına demokrasinin oluşması için kafi gelmez. Halkın yönetime nasıl ve ne oranda katılabildiği, bu hakkı hangi özgürlük sınırları dahilinde kullanabildiği, halkın yönetime katılma yollarının müsaitliği gibi etkenler, bir rejimin demokratikliğini ölçebilme adına önemli göstergelerdir. İfade özgürlüğünün sınırlandırıldığı, muhalefetin baskılandığı, basının sansürlendiği, sivil toplumun örgütlenmesinin zorlaştırıldığı, azınlıkların haklarının hiçe sayıldığı, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin hüküm sürdüğü bir toplumda, bireyler kendilerini yönetecek siyasi erki seçimle göreve getirmiş dahi olsalar, son tahlilde, o rejimin bir demokrasi olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Günümüzün evrensel kriterleri, bir rejimin demokratikliğini test ederken, en özet şekliyle yöneticilerin seçimle göreve gelip gelmediklerini, seçimlerin serbest, özgürce ve düzenli aralıklarla yapılıp yapılmadığını, birden çok siyasi partinin ve muhalefetin iktidar olma olanağının bulunup bulunmadığını, temel kamu haklarının mevcudiyetini ve bunların devletçe korunup korunmadığını sorgulamaktadır. Bu kriterler ışığında, bir rejimin demokrasi olup olmadığı ya da ne oranda demokratik olduğu hususunda bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

1808 tarihli Sened-i İttifak'tan 1950 seçimlerine kadar demokrasi kültürünün oluşmasında etkisi olan olayları ele alan tezimizin de ortaya koyduğu üzere, evrensel kriterler ışığında, Osmanlı dönemindeki demokratikleşme denemeleri sorgulandığında, demokrasi ve Osmanlı kültürleri arasında önemli bir doku uyumsuzluğu bulunduğu görülmektedir. Bu uyumsuzluk ilk önce sosyal yapıda göze çarpmaktadır. Şöyle ki bir demokrasi kültürü ortaya çıkarmış ülkelerin tarihlerinde, aydınlanma sürecinin, sanayi devriminin, iktidara ortak olacak güce sahip bir sermaye ve işçi sınıfının mevcudiyetinin etkisi vardır. Osmanlı bu süreçleri yaşamamıştır.

Demokrasinin fikrîsel altyapısını hazırlayan sosyal gelişmelerden, düşünsel evrimlerden uzak kaldığı için de yönetsel değişim talebiyle ortaya çıkan gruplar, sınıflar olmamıştır. Tüm demokrasilerde belirleyici rol üstlenen süreçler yaşanmadığından ve tamamlanmadığından, demokrasi, toplumsal bazda üzerine oturacağı bir tabandan hep mahrum kalmıştır.

Büyük bölümünün eğitimsiz olduğu halkın, teba bilincinden sıyrılıp, birey şuurunu kazanmamış olması, Osmanlı'da demokrasinin yeşermesinin önünde bir diğer engel olmuştur. Osmanlı'nın geleneksel yapısı, biat kültürüne dayanmaktadır ki biat kültürü, demokrasi kültürünün taban tabana zıttıdır. Bu geleneğe sahip bir toplumun demokrasiye geçişi, Osmanlı'daki gibi değişimle değil, Cumhuriyet dönemindeki gibi bir dönüşümle mümkündür. Öte yandan laikliğin yaşanmadığı, tanrısal güç ile siyasi erkin, bir addedildiği toplum yapısının, demokrasi kültürü üretmesini beklemek de tarihteki örnekler ışığında, mümkün değildir. Fransız Devrimi bir yandan sosyal dengesizliğe 'dur' derken, diğer yandan tanrısal bir siyasi otorite fikrine karşı çıkıp, laik bir düzene geçiş adına çok önemli mesafelerin kat edilmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı ise Fransız Devrimi'nin aydınlanmacı yönünden ilham almaktansa, benzer bir durumun kendi ülkesinde de yaşanmaması için tedbirler almayı uygun görmüştür.

Osmanlı'da halkın demokratik kavramlardan ve açılımlardan haberdar olmaması, Batı'daki demokrasilerde olduğu gibi böyle bir taleple ortaya çıkmaması, XVII. yüzyıl sonlarındaki modernleşme girişimlerinin padişahın bir lütfu gibi görülmesine neden olmaktadır. Yenileşme hareketlerinde halkın bir talebi, ısrarı yoktur. Demokrasi kültürünün içselleştirilememiş olmasında bu husus, başat faktörlerden biridir. Osmanlı'da yenileşme, sistemin sorgulanması, özgürlük açılımları, Batı karşısında geri kalmış imparatorluğu yeniden güçlü hale getirebilme çabasının sonucunda gündeme gelmiştir. Askeri alanda gerçekleştirilen yenilikler, idari yapıya da yansımış, en nihayet padişahlar, desteğine ihtiyaç duydukları Batı'nın beklentilerini yerine getirmek amacıyla veya Batılı devletlerin baskıları neticesinde topluma daha çok özgürlük vermeyi kabul etmiştir. Demokratik ülkelerde, devletin birey için var olduğu yaklaşımı kabul edilmişken, bireyin devlet için var olduğu fikrinin hakim olduğu Osmanlı'da, toplumsal hayatın modernizasyonunun asıl amacı, devleti kurtarmaktır.

Demokrasi kültürünün Osmanlı'da yerleşememesinin nedenlerinden biri de tarihsel süreçte demokrasinin oluşmasında yönlendirici misyon üstlenmiş bir burjuva sınıfının olmamasıdır. Tanzimat Fermanı'nın ilanında da I. Meşrutiyet'e geçişte de Osmanlı'da özgürlük ve eşitlik kavramları küçük bir grup entelektüel tarafından dile getirilmiştir ama o kesimin de çabalarının odağında, devleti muhafaza etme ideali vardır. Sistemin modernizasyonu çabaları, Batı'daki gibi özgürleşmeyi değil, temel değerleri korumayı amaçlayan bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu yüzden de demokratik bir vizyon sunmaktan uzaktır.

Cumhuriyet ile birlikte düzeni koruma yaklaşımı, düzeni değiştirme eğilimi içine girse de 1923-1950 arasındaki süreci de demokrasi olarak adlandırmak mümkün değildir. Özellikle Tanzimat Fermanı ile başlayan ve 1950 seçimlerine kadar devam eden dönem, toplumun ve devletin demokrasiye hazırlandığı bir süreçtir. Bu bağlamda Tanzimat, yasalar karşısında eşit vatandaş olgusunu hayata geçirmiş, II. Meşrutiyet ise siyasi partileri, özellikle de muhalefeti sisteme dahil etmiştir.

Demokrasi kültürünün yerleşmesinde, halkın bilinçlenmesi ve demokrasinin kendisine tanıdığı haklara, özgürlüklere sahip çıkması, koruması önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Antik Yunan'da, 2500 yıl önce bile halk meclisine sahip çıkmış, aristokratların karşı taarruzlarına karşı demokrasiyi koruma refleksi göstermiştir. İngiltere'de Kral 1. Charles'ın parlamentoyu kapatma girişimleri, güçlerinden ödün vermek istememesi, bir iç savaş ile neticelenmişti. Fransa'da Kral 16. Louis'nin meclisin çalışmalarını durdurmaya kalkışması, sonradan kendisine geri adım attıran, Bastille'in ele geçirildiği bir halk isyanını doğurmuştu. Bu üç örnek de halkın özgürlüklerinden taviz vermemek suretiyle demokrasi kültürünün oluşmasına ortam hazırladığını gösterir. Osmanlı'ya geldiğimizde 1878'de II. Abdülhamit, 1920'de Sultan Vahdettin tarafından parlamentonun kapatılması karşısında, kimsenin sesini bile çıkaramaması, Osmanlı'nın siyasi kültüründe, demokrasinin henüz yer etmediğini göstermektedir. Osmanlı'da ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, halkın bireysel özgürlük talebi yoktur. Bilakis bu erekle yola çıkan aydınları eleştiren geniş kitleler olmuştur.

Tezimizde demokrasi özelinde, tarihi olayları incelediğimizde ve Kurtuluş Savaşı'na da bu gözle baktığımızda, Kurtuluş Savaşı'nın ulusal

bağımsızlık için verildiğini görürüz. Ama bir ülkenin devlet yönetiminde özgür olması ve demokratik olması farklı şeylerdir. Yönetiminde bağımsız ama demokratik olmayan ülkeler vardır. Ulusal özgürlük mücadelesine girişirken belirli bir kesim, aynı Osmanlı'daki gibi, devleti kurtarma amacından ilham almıştır. I. Meclis'e hakim olan, padişahın ve İstanbul'un kurtarılmasının ardından eski rejimin aynen devam edeceği beklentisi, padişaha biat kültürünün devam ettiğini göstermektedir. Atatürk'ün Cumhuriyet fikrini, uzun bir süre gizli tutması da kamuoyunun padişahsız bir yönetime hazır olmadığını ispatıdır. Aslında Atatürk, bağımsızlıktan Cumhuriyet'e ve ardından demokrasiye uzanan yolculuğa "kafası karışık" bir kitleyle çıkmıştır.

1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesi, demokrasi yolunda önemli bir adımdır ama demokrasi değildir. Cumhuriyet bir yönetim şekli, demokrasi ise o yönetim şeklinin nasıl işlemesi gerektiğini ortaya koyan yöntemler ve ilkeler bütünüdür. Bir parlamentonun mevcudiyeti, seçimlerin yapılması, sistemi demokrasi olarak nitelendirmeye yetmez. Atatürk'ün çabaları bir anlamda cumhuriyeti demokrasiye dönüştürme amaçlıdır. Bir taraftan saltanatın ve hilafetin kaldırılması, devletin yapısının laik bir çizgiye çekilmesi, kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olması, siyasetin sivilleşmesi gibi gelişmeler, demokrasi yolunda önemi azımsanamayacak kadar önemli adımlardır. Ancak diğer taraftan takrir-i sükun, açık oy gizli tasnif, yasama ve yürütmenin hatta İstiklal Mahkemeleri ile kısmen yargının bile Meclis'te toplanması, demokrasiyle uyuşmayan olaylardır. Ancak konjonktürel açıdan baskıcı, totaliter yönetimlerin hakim olduğu bir süreçte, özgürlükçü ve halkçı açılımlar, Atatürk'ün ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye olan inancını ortaya koyması bağlamında önemlidir.

Bugün birçok Batılı ülkenin demokrasi geçmişi acılarıyla, kanlı olaylarla doludur. Bu ülkeler, bedeller ödeyerek mevcut demokrasilerine kavuşmuşlardır. Bedel ödedikleri içindir ki kavrama sahip çıkmaktadırlar. Türkiye ulusal bağımsızlık yolunda çok büyük bedeller ödemiştir ama demokrasi özelinde aynı şey söylenemez. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kapanmamış ya da kapatılmamış olsalardı belki bugün Türkiye, demokratik olgunluk bağlamında çok daha ileri bir noktada olabilirdi. Ama CHP'deki bir kesiminin iktidardan düşme, bir kesiminin ise rejimin yarınlara yönelik çekincelerinden ötürü iki parti de çok kısa bir

dönem yaşayabilmiştir. Ama bu iki deneyim de halkın bir muhalefet partisine duyduğu talebi, yani toplumun çok partili bir siyasi rejime hazır olduğunu göstermiştir.

Atatürk'ün ardından İsmet İnönü'nün de çok partili demokrasiye geçiş hususundaki ılımlı ve yapıcı tavırları inkar edilemez ama bu süreçte, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehdidi karşısında yalnız kalmamak için Batı'ya yakınlaşma stratejisinin payının olmadığını söylemek zordur. Yine de İsmet İnönü'nün, partisinden bir grubu karşısına alma pahasına 12 Temmuz Beyanamesi'ni yayınlaması, Türkiye'nin demokrasi yolculuğunda bir kesintiye uğramasını önlemiştir.

Türkiye'nin demokrasi seyrinde, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti, 1950 seçimlerini kazandığında ise bu seçimler, Türkiye'de demokrasinin tecelli etmesi bağlamında bir ilke sahne olmuş ve hükümet seçimle, olaysız bir biçimde el değiştirmiştir.

Tezimizde incelenen tüm bu olaylar ışığında görülmektedir ki Türkiye'de demokrasi kültürü, Avrupa'daki gibi köklü bir geçmişe sahip değildir, seyri Batı'dakinden farklı bir biçimde gerçekleşmiştir. Demokrasinin doğuşu ile gelişiminin hem dünya hem de ülkemizde bilinmesi, bu farkların anlaşılması ve değerlendirilmesi, demokrasi kültürünün, genç nesillerde doğru ve istikrarlı şekilde yerleşmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AFYONCU, Erhan, **Osmanlı'nın Hayaleti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- AHMAD, Feroz , **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, **İttihat ve Terakki, 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- AKBIYIKOĞLU Ali Rıza, **Demokrasi Ve İsmet Paşa**, Filiz Matbaacılık, Ankara, 1986.
- AKÇALI, Nazif, **Siyaset Bilimine Giriş**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1988.
- _____, **Çağdaş Siyasi Rejimler**, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yükkokulu Yayınları İzmir, 1991.
- AKINCI Turan, **Sürgün, (II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı Yılları ve Selanik Sürgünü)** 1.b., Remzi Kitabevi, İstanbul 2019.
- AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, 1789-1980**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- _____, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti, 1600-1908**, Cem Yayınevi, Ankara, 1988.
- _____, **100 Soruda Jön Türkler, Ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.
- _____, **İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet 1919-1920**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1, Baskı, Ankara 1998.
- AKTAN Coşkun, Can, **Haklar Ve Özgürlükler Antolojisi**, Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2003.
- AKYOL, Taha, **Kayıp Tarihimiz**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2011
- ALEMDAR, Korkmaz, ERDOĞAN İrfan, **Popüler Kültür ve İletişim**, Ümit Yayıncılık, İstanbul 1994.

- ALLISON, Robert J, **Amerikan Devrimi, Kısa Bir Tarihçe**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- ALTAY, Şakir, Keskin, Veli, **Hukuki ve Sosyal Terimler Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969
- ANIL, Yaşar Şahin, **Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ARBLASTER , Anthony, **Demokrasi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 1999.
- ARCAYÜREK Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları, 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.
- ARI, Kemal, **Türk Devrim Tarihi (I)**, Zeus Yayınları, İzmir, 2010.
- _____, **Türk Devrim Tarihi II, Oluşumu, Öğretisi ve Ülküsü**, Burak, Kitabevi Yayınları, İzmir, 2011.
- ARMAOĞLU , Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.
- AŞUKİN N.S, N. P. Butirskiy, A. B. Veber, A. İ. Davidov, İ. V. İlina, L. V. Kirillova, İ. V. Lehin, İ. İ. Lukovtseva, M. E. Struve, M. M. Yunin, **Politika Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1979.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- ATAY, Falih, Rıfkı, **Batış Yılları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, **Çankaya**, İstanbul, 1969.
- _____, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1993.
- ATEŞ, Toktamış, **Demokrasi**, Ümit Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 1994.
- _____, **Siyasal Tarih -I- (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Dek)** İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Dünyada Ve Türkiye'de Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996.
- _____, **Düşünce Parlamentosu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____, **68'li Olmak**, Ümit Yayınları, Ankara, 1994.

- _____, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1991.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- AYBARS, Ergün, **Atatürk, Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, İleri Kitabevi, İzmir, 1994.
- _____, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (I)**, Zeus Yayınları, İzmir, 2012.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya , **2. Adam 2 Cilt, 1938-1950** , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- _____, **Tek Adam, İkinci Cilt (1919-1922)** , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- _____, **Tek Adam, 3. Cilt (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- BOUTHOU, Gaston, **Politika Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BOZDAĞ, İsmet, **Celal Bayar Anlatıyor, Bilinmeyen Atatürk**, Truva Yayınları, İstanbul, 2009.
- BÖLÜKBAŞI, Deniz, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.
- CANFORA, Luciano, **Avrupa'da Demokrasi (Bir İdeolojinin Tarihi)** Literatür Yayınları, İstanbul, 2006.
- CRİK, Bernard, **Demokrasi**, Dost Yayınevi, Ankara, 2012.
- ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- ÇETİNER, Yılmaz, **Son Padişah Vahdettin**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- DAHL, Robert, **Demokrasi Üzerine**, Phonenix Yayınları, Ankara, 2015.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet (2. Grup)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

- DEMİR, Şerif, **Düello (Menderes Ve İnönü, Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- DERDİMAN, Cengiz, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006.
- DERİ, Francis Dupuis, **Democratie, Histoire Politique D'un Mot, Aux Etas Unis Et En France**, Bibliotheques Er Archives Nationales Du Quebec, 2013.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasal Rejimler**, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, İstanbul, b.t.y.
- DÜZEN, Cem, "Kuleli Vakası", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Edirne, 2015.
- EBENSTEİN, William, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev: İsmet Özel, Şule Yayınları, İstanbul, 2009
- ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1992 ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)** TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992
- FROLOV, İvan, **Felsefe Sözlüğü**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.
- GAXOTTE, Pierre, **Fransız İhtilali Tarihi**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru, Milli Mücadele Tarihi, IV, (1921-1922)** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- _____, **Devrimler ve Tepkileri, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 1924-1930**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, **Erzurum Kongresi (Milli Mücadele Tarihi (1))**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

- _____, **Milli Mücadele Tarihi III, 1920, 3. Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ocak, 2010.
- _____, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, **Tek Partili Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (II) 1931-1938**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004.
- _____, **Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar Ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci, I. Ve II. Meşrutiyet**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- GÜNEŞ, Turan, **Türk Demokrasininin Analizi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.
- GÜR, Refik A., **Demokrasiler Ve Demokrasimiz**, Nasreddin Matbaası, Akşehir, 1953.
- GÜRER, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÜVENÇ, Bozkurt, **Kültür Ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1996.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Toplumbilim Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- _____, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Haviland, William A. , Prins, Harald , Walrath, Dana, McBride, Bunny, **Kültürel Antropoloji**, Çev: İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaktüs Yayınları, İstanbul, 2008
- Hayat Ansiklopedisi**, Hayat Yayınları, Cilt II, Cilt IV, Cilt V. İstanbul, 1961.
- HELD, David, **Democracy And Global Order**, Stanford Universty Press, Stanford, California, USA, 1995.
- İBA, Şeref , **Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar**, Turhan Kitabevi, Ankara 2008,

- İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, Çev: Sabiha Bozbağlı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967
- İlhan, Atilla, **Ulusal Kültür Savaşı**, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul, 1986.
- İNALCIK, Halil, **Doğu-Batı,(Makaleler-I)** Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, **Tanzimat Ve Bulgar Meselesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943.
- İNAN, Afet, **Atatürk'ten Yazdıklarım**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.
- İnan, Süleyman, Haytaoğlu Ercan, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.
- İNÖNÜ, Erdal, **Anlar ve Düşünceler (I)**, Toplum Yayınları, İstanbul, 1998.
- İPEKÇİ, Abdi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Yayınları, İstanbul, 2004.
- KAFAOĞLU, A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Türk Siyaseti'nin Yapısal Analizi-1, Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007
- KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARABULUT, Mustafa, **Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi)
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, 6. Cilt. Islahat Fermanı Devri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Atatürk, Biyografik Tahlil Denemesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

- KARATEPE, Şükrü, **Tek Parti Dönemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____, **Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAYALI, Kurtuluş, **1. TBMM’de Muhalefet, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- KIRKPINAR, Leyla, **Türkiye’de Sosyal Değişme Ve Kadın**, Zeus Kitabevi, İzmir, 1999.
- KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander Yayınları, İstanbul, 1984.
- _____, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2008.
- KOÇAK, Cemil, **Siyasal Tarih, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997,
- _____, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, Cilt 1, (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- _____, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi, Cilt 2, (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KOLOĞLU, Orhan, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk On Beş Yılı (1923-1938)**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.
- _____, **Son Sadrazam**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007
- KONGAR, Emre, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk, Remzi** Kitabevi, İstanbul, 2012.
- _____, **Demokrasi Ve Kültür**, Hil Yayın, İstanbul, 1983.
- _____, **Demokrasimizle Yüzleşmek**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- _____, **21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

- KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KUNT, Mehmet Emin, **Aydınlıktan Karanlığa Türkiye Cumhuriyeti**, Pupa Yayınları, İstanbul, 2011.
- KURT Emre, Mengüaslan Hikmet, **Modernleşmenin Getirdiği Tepki mi? Kuleli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme**, Uluslararası Darbe Sempozyumu, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2017.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Batılılaşma (Düzenin Yabancılaşması)**, Profil Yayınları, İstanbul, 2010
- Larousse, **Le Petit illustré**, Librarie Larousse, Canada, 1979.
- LİNDSEY, A. D, **Demokrasinin Esasları**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara, 1973.
- LİNZ , Juan, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984
- MACPHERSON, C.B, **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, Birey Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Toplum Ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010,
- _____ ,**Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları,Ankara, 1964.
- _____ , **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İletişim Yayıncılık, İstanbul,1991.
- MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev; Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- MERT, Nuray, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar Yayınları, İstanbul, 2007.
- MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.
- NADİ, Yunus, **Ankara’nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul,1955.
- _____ , **Cumhuriyet Yolunda**, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.
- _____ , **Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyenlar**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

- OLGUN, Kenan, **Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)**, ATAM Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2012.
- ORTAYLI, İlber, Küçükkaya, İsmail, **Cumhuriyetin İlk Yüzyılı, 1923-2023**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003,
_____, **İmparatorluğun Son Nefesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014
_____, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010
_____, **Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2005
- ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- ÖZLEM, Doğan, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1988.
- ÖZÜERMAN, Tülay, **Türkiye'nin Batılılaşma Ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- PALMAR, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu, Son 300 Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993.
- PARLA, Taha, **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
_____, **Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları (Cilt 2) Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Türkçe'deki Yabancı Sözcükler Sözlüğü**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.
- ROCHER, Guy, **La Notion De Culture**, Montréal Éditions Hurtubise HMH Itée, Montreal, Canada, 1992.
- SAMONS, Loren J, **Demokrasinin Nesi Var (Atina'daki Uygulamalardan Amerikan İbadetine)** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

- SARIBAY, Ali Yaşar, **Demokrasinin Sosyolojisi (Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye)** Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- SARTORİ , Giovanni , **Demokrasi Teorisine Dönüş**, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996
- SCHUMPETER, Joseph , **Kapitalizm, Sosyalizm Ve Demokrasi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1977.
- SELEK, Sabahattin, **İsmet İnönü, Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- SILAN, Necmettin Sahir, **II. Meşrutiyet Ve Sonrası Hatıralarım**, DBY Yayınları, İstanbul, 2010.
- SİMMELE, George , **Bireyselleşmek ve Kültür**, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim Yayınları, İstanbul, b.t.y.
- ŞENEL, Alaaddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- TANİLİ Server, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, Amaç Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- _____, **Yaratıcı Aklın Sentezi (Felsefeye Giriş)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- _____, **Uygarlık Tarihi (Çağdaş Dünyaya Giriş)**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981.
- _____, **Devlet Ve Demokrasi**, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1981.
- _____, **Dünyayı Değiştiren On Yıl – Fransız Devrimi Üstüne (1789 - 1799)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- TANÖR, Bülent, **Anayasal Gelişme Tezleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEZCAN, Nuran (Çeviren ve Basıma Hazırlayan) **Atatürk'ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.

- TİLLY, Charles, **Demokrasi**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2014.
- _____, **Avrupa'da Devrimler, (1492-1992)**, Yeni Binyıl Gazetesi Yayını, İstanbul, b.t.y.
- TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- TOPUZ, Hıfzı, **Abdülmecit, İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl**, Remzi Kitabevi, 1. İstanbul, 2009.
- TOURAİNE, Alain, **Demokrasi Nedir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt III, İttihat ve Terakki**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
- TUNCAY, Suavi, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara 2010
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, 10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950, 4. Kitap. 1. Bölüm**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999.
- _____, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne, İkinci Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- _____, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) Üçüncü Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- TURGUT, Hulusi, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- USLU, Ateş, **Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- ÜLKER, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979.

- ÜNAL, Oğuz, **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- ÜSTÜN, Nihat, **Felsefe, Modernizm, Liberalizm**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2003.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet , **İlk Meclis, Milli Mücadele’de Anadolu**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Pera Turizm Ve Ticaret AŞ, İstanbul, 1997.
- YAYLA, Atilla, **Siyasi Düşünceler Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara, 2004.
- YAZICI, Sefer, **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.
- YENAL, Oktay, **Cumhuriyetin İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)** , Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- YILMAZ, Aytakin, **Modern Demokrasi (Gelişimi Ve Sorunları)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000.
- YILMAZ, Veli, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1988.
- ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- _____, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihi’nde Geçiş Dönemi, (1908-1928)** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Makaleler

- ABADAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa’ya Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1957.
- AKBULUT, Dursun Ali, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1970.
- AKDAĞ, Ömer, “İstiklâl Savaşı'nın İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918 Haziran 1919)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- AKMAN, Şefik Taylan, “Roma Antikitesinde Sosyal - Politik – Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri.” **Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi**, Ankara, 2012.
- AKŞİN, Sina, “Sened-i İttifak İle Magna Carta’ın Karşılaştırılması, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1994.
- AKYILDIZ Ali, “İdari Reformlar, Yıldız Bürokrasisi ve Babıali” , **TC Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 1994.
- ARMAĞAN, Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri” , **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, İstanbul 1967.
- ARNOLD M. & Armour, G.A. , “Culture And Anarchy: An Essay İn Political And Social Critisim” , **Elder & Co.**
- ASLAN, Yavuz, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- ATALAY, Bülent, “Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar” , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- AVŞAR B., ZAKİR, Kaya, ELİN, Emre, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: ‘Milli Kalkınma Partisi’ ”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.3, 2012.

- AYDIN, Mesut , “Yeni Türk Devleti ve Misâk-ı Milli”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları,Cilt 16, Ankara 2002.
- AYDOĞAN Erdal, MAHMUTOĞLU Tansu Barış, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”,**Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2013
- AYIŞIĞI, Metin, “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvây Milliye Arasındaki Münasebetler” , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, Ankara 2002.
- BENHÜR, Çağatay, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sayı 17, Konya, 2007.
- BERBER, Şarika Gedikli, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası”, **Gazi Üniversitesi, Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 11, Ankara, 2012.
- BEYOĞLU Süleyman, “Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi”, **TC. Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 2013.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Amerika’nın Kuruluşu ve ABD-Avrupa İlişkileri 1776 - 1876” , **ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı**, 2011.
- _____ , “Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyetin İlanı Üzerine Bir İnceleme” , **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, 2009.
- BOSTANCI, Mustafa, “Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları” , **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Sayı 4, Nevşehir, 2015.
- BUCAKTEPE , Adil, “1. Ve II. Meşrutiyet Anayasalarında Öngörülen Devlet Modelleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 42, Ekim, 2014.
- BULUT, Nihat, “Türkiye’de Temel Hak Ve Özgürlüklerin Gelişimi Açısından 1909 Anayasa Değişikliklerinin Önemi”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Erzincan, 2008.

- BULUT, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası” , **Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, 2009.
- BURGAÇ, Murat, “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2013.
- ÇOLAK, Filiz, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)”,**Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- DEMİR, Şerif, “Demokrat Parti İktidarı, (1950-1960), Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi” , **T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 2013.
- DEMİRASLAN Tekin Bolat, SALMAN Bengü, “1923 Seçimleri ve Basın” , **Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:36, Kırşehir, 2014.
- DUMAN, Ömer, “Tek Parti Döneminde CHP’de Bir Parti İçi Demokrasi “Denemesi” 1939 Seçimleri ve İkinci Seçmenlerle İstişare “**Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 26 , Ankara, 2017.
- EKİCİ, YUNUS , “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ, 2017.
- EKİNCİ, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 16, Ankara, 2002.
- _____, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak:Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 16, Ankara, 2002.
- ELMACI, Emin, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı 5. , 1997, s. 155.
- ER, İzzet, “Demokrasi ve Antidemokratik Anlayışlar Çerçevesinde Osmanlı Yönetim Sistemi”, **U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Bursa, 2014.
- ERDEM, Gazi “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2010.

- ERDOĞAN, Caner, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Örgütlenme Yapısının ve Yönetim Anlayışının Çözümlemesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2017.
- EROĞUL, Cem, *Amasya Genelgesi ve Demokrasi*, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı 206/209, Ankara, 1998.
- EVSİLE, Mehmet, “Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 40, Ankara, 1998.
- FEYZİOĞLU, Metin, “Anglo Sakson ve Anglo Amerikan Hukuk Düzenlerinde Habeas Corpus Kurumu” , **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1995.
- GÖZLER, Kemal, “İngiltere’de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme” (Prof. Dr. Mualla Öncel’e Armağan)” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**, Ankara, 2009.
- GÜLENER , Serdar, “Türk Siyaseti’nde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi” , **Bilgi Dergisi (Sosyal Bilimler Dergisi)** Sayı 1, İstanbul, 2007.
- GÜNEŞ, İhsan, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Seçimler (1919-1938), Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını**, Ankara, 2004.
- HALICI, Şaduman, “Cumhuriyet Yönetimine Geçiş ve Cumhuriyetin Pekiştirilmesi” , **TC Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 1994.
- İLAL, Ersan, “Magna Carta” , **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1968.
- İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak Ve Gülhane Hattı Hümayunu”, **Belleten Türk Tarih Kurumu Dergisi**, Sayı 112, Ankara, 1964.
- _____, “Tanzimat nedir?” , **Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları Dergisi**, Ankara, 1941
- İNCE, Özdemir, “Cumhuriyet mi Demokrasi mi?” **Aydınlık Gazetesi**, 13 Kasım, İstanbul, 2012
- İNSEL , Ahmet, “Cumhuriyet ve Demokrasi” , **Birikim Dergisi**, Kasım Sayısı İstanbul, 1988.

- KAAN, Oğuz, “Prens Sabahattin Bey’in Siyasi Fikirleri, Birey-Devlet Görüşü”, **Tarihin Peşinde Dergisi**, Sayı 2, İstanbul, 2009.
- KAÇER, Murat, “Türkiye’de Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Yenilenme(1963-2014)” , **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 4, Manisa, 2017.
- KASALAK, Kadir, “Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri” , **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Isparta, 2009.
- KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı” **GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2006.
- KODAMAN, Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)” , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- KOYLU, Zafer, “Milli Devletin Doğuşu ve Millet Egemenliğine Geçiş, Türkiye’de Demokrasi Ve Parlamento Tarihi” , **TC Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 2013.
- KÖKTAŞ, Mümin, “Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi” , **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl 19, Sayı 73-74, Bahar - Yaz 2014,
- KURŞUN, Zekeriya, “Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, (1876 1918)” **TC Anadolu Üniversitesi Yayını**, Eskişehir, 1994.
- KURT, Emre, MENGÜASLAN , Hikmet, “Modernleşmenin Getirdiği Tepki mi? Kuleli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme” , Uluslararası Darbe Sempozyumu, **Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları**, Cilt 1, Aydın, 2017.
- MAHMUTOĞLU, Tansu. Barış, “Atatürk’süz İlk Seçimler, 1939 Genel Seçimlerinde CHP’nin Çalışma ve Propagandaları” , **Atatürk Dergisi**, 2016.
- ORHUN, Murat, “Hitit Aile Hukuku Ve Eski Hukuk Dönemi Roma Aile Hukuku”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, Denizli, 2010.
- ÖRS, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti” , **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s.51, Ankara, 2013.
- ÖZÇELİK, Selçuk, “Sened-i İttifak” , İstanbul **Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1959,

- ÖZGÜREL, Avni, “İttihat ve Terakki’ye karşı Ahrar Partisi”, **Radika Gazetesi**, 8 Temmuz 2007.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 16, Ankara, 2002.
- _____, FİLİZ, İsmail, “Meclis Zabıtlarına Göre Milli Mücadelede İstanbul Hükümeti’nin Tutumuna Karşı Tepkiler ve Yorumlar”, **TÜBAR Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 2013.
- PAMİR, Aybars, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, sayı 2, Ankara, 2004.
- PAYASLI, Volkan, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı, Müstakil Grup” , **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Bahar, Sayı 28, İzmir, 2014.
- PULUR, Hasan, “Demokrasinin Kabiliyetsiz Aktörleri”, **Milliyet Gazetesi**, 6 Aralık 2008.
- ROTHMAN, Joshua, “The Meaning Of Culture” , **The NewYorker**, 26 Aralık 2014.
- SELVİ, Haluk, “Millî Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi” , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, Ankara, 2002.
- SENCER, Muzaffer, “İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi”, **Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Dergisi**, Sayı 23/2, Ankara, 1990.
- SEZER, Baykan, Türk Sosyologları ve Eserleri-I, **Sosyoloji Dergisi**, 1989.
- SCHMITTER Philippe C. , KARL Terry Lynn, “What Democracy Is...And It’s Not” , **Journal Of Democracy**, 1991.
- SUBAŞI, Turgut, “Abdülmecit ve Abdülaziz : Tanzimat ve Islahat, Türkler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ŞAFAK, Erdal, “Demos Kratos” , **Sabah Gazetesi**, 13 Haziran 2010 Pazar.

- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Siyasal Etkileri ve Önemi, Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Isparta, 2012.
- TABAK, Serap, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 16, Ankara, 2002.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk İlke ve İnkılapları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 16, Ankara, 2002.
- TEKEREK, Meltem, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Güz, Ankara, 2015.
- TEMUÇİN, Ertan, “**Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik**”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 39, Mayıs 2007.
- TOPRAK, Seyit Vakkas, İlk Osmanlı Seçimleri ve Parlamentosu, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 26, 2013.
- TYLOR E. B. “Primitive Culture: Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Art, And Custom” **London: J. Murray**
- TUNÇ, Hasan, “Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2008.
- TUZCUOĞLU, Ferruh, “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”, **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, Isparta, 1996.
- TÜRKOĞLU, Gökçe H, “Roma Cumhuriyet Ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, İzmir, 2009.
- UZUN, Hakan, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 2, Kırşehir, 2005.
- YAMAÇ, Müzehher, “İlk Anayasa, (1876 Kanun-i Esasisi)”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt Sayı 5, Tekirdağ, 2014.

- YAYLI Hasan, ÇINAR, Emel, “Klasik Liberalizmde Özgürlük ve J.S.Mill’in Yerel Yönetimleri Bakışı” , **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 32 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,
- YILMAZ, Ensar, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, **ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 2010.
- YİĞİT, Yücel, “İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet, Hizb-i Cedit Hareketi” , **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 2014.
- YÜCEER, Saime, “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, 16. Cilt, Ankara, 2002.
- Zürcher, Eric Jan, “TPCF ve Siyasal Muhafazakarlık” , **Leiden Üniversitesi Çalışmaları**, Leiden, 2002.

İnternet Kaynakları

Cambride Dictionary,

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/republic>

(Erişim: 10.06.2017)

EKİNCİ, Ekrem, Buğra, “Osmanlı Devleti Ve Demokrasi” Beyaz Tarih,

<http://www.beyaztarih.com/osmanli-tarihi/osmanli-devleti-ve-demokrasi>,

(Erişim: 25.07.2017)

HÜR, Ayşe, “Türkiye Partiler Mezarlığına Bir Ziyaret” ,

Taraf Gazetesi, 7 Nisan 2008,

http://www.belgehaber.com/haber.php?haber_id=4259, (Erişim: 28.01.2013)

LEES Karen, NORTON Bill, “Democracy or Republic? What Difference Does It Make” ?

<https://www.centerforselfgovernance.com/democracy-or-republic-what-difference-does-it-make/> (Erişim: 09.06.2017)

MOONİS, Ahmer, “Law: Magna Carta And Democratic Renaissance”,
<https://www.dawn.com/news/1257897>, (Erişim: 13.06. 2017)

OLGUN, Kenan, “Osmanlıda Milletvekili Seçimleri Nasıl Yapılırdı?”,
<http://www.beyzatarih.com/osmanli-tarihi/osmanlida-milletvekili-secimleri-nasil-yapilirdi>, (Erişim: 23.06.2018)

TDK Resmi İnternet Sitesi

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.575de4f090a905.41070236 (Erişim: 01.06.2016)

Özgeçmiş

Uğur Oral 7 Nisan 1969 tarihinde İzmir’de dünyaya geldi. Karşıyaka Cumhuriyet İlkokulu’nda başlayan eğitim yaşantısı İzmir Özel Saint Joseph Fransız Koleji’nde ve İzmir Özel Tevfik Fikret Lisesi’nde devam etti. Lise son sınıfı aynı zamanda mezunu olduğu İzmir Karşıyaka Lisesi’nde tamamladı. Ardından Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi bölümünü bitirdi. Yüksek Lisans eğitimini DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde tamamladı. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. 31 yıldır basın sektöründe çalışmaktadır ve evlidir.